

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Υποψήφιος διδάκτορας:
Αλεξάκης Δημήτρης

Πειραματισμός, αξίες και δημοκρατία
στο έργο του John Dewey

~ Ρέθυμνο 2016 ~

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Συντομογραφίες	4
Πρόλογος	5
1. Εισαγωγή: Η θέση του Dewey στο φιλοσοφικό ρεύμα του πραγματισμού	13
1.1. Ο πραγματισμός του Peirce και του James	15
1.2. Dewey: Ζωή και πρώτες επιδράσεις	21
1.3. Οι δαρβινικές ρίζες του νατουραλισμού	25
1.4. Η αλληλεπίδραση οργανισμού και περιβάλλοντος	31
2. Η εμπειρία στον Dewey	43
2.1. Προς μία νέα κατανόηση της εμπειρίας	44
2.2. Η μέθοδος της εμπειρίας	57
3. Η πειραματική μέθοδος	71
3.1. Η λογική ως θεωρία της έρευνας	72
3.2. Η πειραματική μέθοδος	86
3.3. Το ζήτημα της αλήθειας	105
4. Η πειραματική ηθική θεωρία	119
4.1. Η ηθική ως επιστήμη	120
4.2. Μέσα, σκοποί, ιδεώδες και ανάπτυξη	141
4.3. Ο ηθικός εαυτός	149
5. Η θεωρία περί δημοκρατίας	162
5.1. Το δημοκρατικό ιδεώδες	163
5.2. Δημοκρατία και φιλελευθερισμός	174
5.3. Η πολιτική σφαίρα στη δημοκρατία: κράτος και κοινό	189
6. Πειραματική μέθοδος και δημοκρατία	200
6.1. Πειραματισμός και κοινωνικές διαμάχες	201
6.2. Δημοκρατία και εκπαίδευση	208
6.3. Το όριο της πειραματικής έρευνας	213

7. Το πρόβλημα της δικαιολόγησης της δημοκρατίας	225
7.1. Η διαμάχη με τους ρεαλιστές δημοκράτες	226
7.2. Η δικαιολόγηση της δημοκρατίας στην ιστορία	235
7.3. Η επιστημολογική δικαιολόγηση της δημοκρατίας	250
8. Φύση, επικοινωνία και δημοκρατία	261
8.1. Η σχέση εμπειρίας και φύσης	262
8.2. Η νατουραλιστική μεταφυσική	267
8.3. Η έννοια της συνέχειας	276
8.4. Επικοινωνία και νόημα	283
8.5. Επικοινωνία και δημοκρατία	296
Επίλογος	304
Βιβλιογραφία.....	313

Συντομογραφίες

- DE: J. Dewey, “Democracy and Education” (1916), στο MW, τόμ. 9.
- E: J. Dewey, “Ethics” (1932), στο LW, τόμ. 7.
- ED: J. Dewey, “The Ethics of Democracy” (1882), στο EW, τόμ. 1
- EEL: J. Dewey, *Essays in Experimental Logic*, εκδ. Dover Publications, New York
1916
- EN: J. Dewey, “Experience and Nature” (1925), στο LW, τόμ. 9.
- EW: The Early Works of John Dewey (1882-1898)
- HNC: J. Dewey, “Human Nature and Conduct” (1922), στο MW, τόμ. 14
- ION: J. Dewey, “Individualism, Old and New” (1929), στο LW, τόμ. 5
- LSA: J. Dewey, “Liberalism and Social Action” (1935), στο LW, τόμ. 11
- LTI: J. Dewey, “Logic: Theory of Inquiry” (1938), στο LW, 12
- LW: The Later Works of John Dewey (1925-1953)
- MW: The Middle Works of John Dewey (1899-1924)
- PiP: J. Dewey, “The Public and its Problems” (1925), στο LW, τόμ. 2
- QC: J. Dewey, “The Quest of Certainty” (1929), στο LW, τόμ. 4.
- RP: J. Dewey, “Reconstruction in Philosophy” (1920), στο MW, τόμ. 12
- TV: J. Dewey, “Theory of Valuation” (1939), στο LW, τόμ. 13.

Πρόλογος

Στο τέλος του 20ού αιώνα υπήρχε η εντύπωση πως η δημοκρατία είχε επικρατήσει οριστικά έναντι των ανταγωνιστικών μορφών πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης. Ο φασισμός είχε από καιρό ηττηθεί στρατιωτικά, ενώ η πτώση του τείχους του Βερολίνου σηματοδοτούσε την κατάρρευση των σοβιετικών καθεστώτων. Η αστική κοινοβουλευτική δημοκρατία ήταν καλά εδραιωμένη στον δυτικό κόσμο χάρη αφενός στη φιλελεύθερη παράδοση και αφετέρου στο σοσιαλδημοκρατικό κράτος πρόνοιας. Ο Robert Dahl σημείωνε εκείνη την εποχή:

Πριν την ολοκλήρωσή του, ο 20ός αιώνας έχει γίνει μια εποχή δημοκρατικού θριάμβου. Η παγκόσμια ποικιλία και επιρροή των δημοκρατικών ιδεών, θεσμών και πρακτικών καθιστούν αυτόν τον αιώνα μακράν την πλέον παραγωγική περίοδο της δημοκρατίας στην ιστορία της ανθρωπότητας.¹

Ωστόσο, η εμπειρία των πρώτων χρόνων του 21^{ου} αιώνα έχει πλήξει σοβαρά την εικόνα του δημοκρατικού θριάμβου. Η φιλελεύθερη δημοκρατία μετασχηματίζεται σταδιακά σε ένα μετα-δημοκρατικό καθεστώς, στο οποίο οι δυνατότητες συμμετοχής των πολιτών στη λήψη αποφάσεων μειώνονται. Η ίδια η δημόσια σφαίρα του πολιτικού διαλόγου και της ανάπτυξης ανταγωνιστικών πολιτικών σχεδίων συρρικνώνεται. Τη θέση της καταλαμβάνει μια τεχνοκρατική ορθολογικότητα, η οποία βασίζεται σε υποτιθέμενους αυστηρούς κανόνες. Το δόγμα πως δεν υπάρχουν εναλλακτικές πολιτικές δυνατότητες φαίνεται να επικρατεί όλο και περισσότερο έναντι της δημοκρατικής διαλεκτικής.

Ο δημοκρατικός θρίαμβος του τέλους του 20^{ου} αιώνα συσχετιζόταν, επίσης, κατά κανόνα με την επικράτηση της ελεύθερης αγοράς έναντι οποιασδήποτε προσπάθειας κεντρικού σχεδιασμού της οικονομίας. Αν και η συνύπαρξη δημοκρατίας και καπιταλισμού δεν ήταν πλήρως αρμονική, γινόταν αποδεκτό πως ο καπιταλισμός ευνοούσε την ανάπτυξη της δημοκρατίας. Συμβάλλοντας στην οικονομική ανάπτυξη, ο καπιταλισμός βοηθούσε στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και τη μείωση των πολιτικών και κοινωνικών συγκρούσεων. Επιπλέον, ο καπιταλισμός ευνοούσε την ανάπτυξη μιας μεσαίας τάξης, η οποία αποζητά την προσωπική αυτονομία, την εκπαίδευση, την εξουσία του νόμου και τη συμμετοχή στη

---

¹ R. Dahl, *Περί δημοκρατίας*, μτφ. Β. Κόρκας, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα 2001, σ. 193.

δημόσια σφαίρα. Έτσι, οι δημοκρατικές αξίες και η οικονομική αποτελεσματικότητα της ελεύθερης αγοράς εμφανίζονταν ως δύο αλληλοσυμπληρούμενα στοιχεία.

Η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008 κλόνισε αυτήν τη βεβαιότητα της αρμονικής συνύπαρξης του καπιταλισμού και της δημοκρατίας. Τα κοινωνικά και εργασιακά δικαιώματα του κράτους πρόνοιας συρρικνώνονται συνεχώς για χάρη της απρόσκοπτης λειτουργίας της ελεύθερης αγοράς. Το αποτέλεσμα είναι οι οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες να οξύνονται σημαντικά, το βιοτικό επίπεδο να υποχωρεί και ένα μεγάλο μέρος της μεσαίας τάξης να φτωχοποιείται. Σε αυτό το κλίμα οικονομικής αβεβαιότητας η ρητορική του μίσους και της μισαλλοδοξίας βρίσκει πρόσφορο έδαφος. Φασιστικά και νεοναζιστικά κόμματα κερδίζουν συνεχώς ερείσματα διαμορφώνοντας τις προτεραιότητες και τα επιχειρήματα του δημόσιου διαλόγου.

Φαίνεται, λοιπόν, πως δεν βρισκόμαστε μπροστά σε έναν δημοκρατικό θρίαμβο, αλλά σε μια περίοδο κρίσης της δημοκρατίας. Η υπέρβαση της καπιταλιστικής κρίσης οδηγεί στον ριζικό περιορισμό της δημοκρατίας. Μέσα από την κρίση αναδύεται ένας νέος, αυταρχικός καπιταλισμός, για τον οποίο η δημοκρατία δεν αποτελεί αναγκαία συνθήκη ούτε κινητήριο δύναμη για την ανάπτυξη.² Ταυτόχρονα, οι πολιτικοί και κοινωνικοί αγώνες των λαών που βιώνουν τα αποτελέσματα της οικονομικής κρίσης έχουν επαναφέρει στο επίκεντρο το ζήτημα της δημοκρατικής οργάνωσης της πολιτικής και κοινωνικής σφαίρας. Θέτουν ξανά το ερώτημα για την έννοια και τα όρια της δημοκρατίας. Επαναδιεκδικούν το ριζοσπαστικό περιεχόμενο της λέξης «δημοκρατία».³

Σε αυτήν τη θεωρητική και πρακτική προσπάθεια επαναπροσδιορισμού του περιεχομένου της δημοκρατίας η φιλοσοφική σκέψη του αμερικανού πραγματιστή John Dewey μπορεί να φανεί ιδιαίτερος γόνιμη. Η εμπειρία του Dewey γύρω από τους δημοκρατικούς θεσμούς και πρακτικές έχει σε αρκετά σημεία ομοιότητες με τη σύγχρονη. Ζώντας στις Η.Π.Α. του τέλους του 19^{ου} αιώνα και των αρχών του 20^{ου} ο Dewey βιώνει την προοδευτική εποχή της αμερικανικής δημοκρατίας (1890-1915), κατά την οποία πραγματοποιούνται ποικίλες παρεμβάσεις διεύρυνσης της δημοκρατίας στην πολιτική και κοινωνική σφαίρα. Ο Dewey γίνεται, επίσης,

---

² Για τον περιορισμό της δημοκρατίας προς όφελος ενός αυταρχικού καπιταλισμού βλ. S. Zizek, *Πρώτα σαν τραγωδία και μετά σαν φάρσα*, μτφ. Ν. Καλαϊτζής, εκδ. Scripta, Αθήνα 2011, σ. 192.

³ Για τις μεταστοιχειώσεις της έννοιας της λέξης «δημοκρατία» βλ. Im. Wallerstein, «Δημοκρατία, καπιταλισμός και μετασχηματισμός», στο *Απραγματοποίητη δημοκρατία*, μτφ. Ελ. Πανάγου, εκδ. future, Αθήνα 2010, σσ. 81-102.

μάρτυρας της βίαιης διακοπής του εκδημοκρατισμού εξαιτίας του πρώτου παγκοσμίου πολέμου και του οικονομικού κραχ του 1929. Η συμμετοχή στον πόλεμο απαιτεί έναν αυταρχικό συγκεντρωτισμό, ο οποίος δεν αφήνει περιθώριο για πολιτικές ελευθερίες. Ταυτόχρονα, εξαιτίας της οικονομικής κρίσης επικρατεί μια τεχνοκρατική αντίληψη περί διακυβέρνησης, σύμφωνα με την οποία οι ειδικοί είναι οι μόνοι που μπορούν να βγουν από το σπήλαιο της πλάνης και να λάβουν ορθές αποφάσεις με βάση τα πραγματικά δεδομένα για λογαριασμό των αδαών πολιτών.

Ο Dewey δεν ήταν απλώς ένας θεωρητικός στοχαστής της δημοκρατίας. Παρακολούθησε από κοντά τις πολιτικές εξελίξεις της εποχής του και υπήρξε ένας δημόσιος διανοούμενος, ο οποίος αγωνίστηκε για τη διεύρυνση της δημοκρατίας. Η εμπειρία του Dewey από τη συμμετοχή του στους αγώνες για τον εκδημοκρατισμό των Η.Π.Α. και από την καπιταλιστική κρίση του 1929 υπήρξε σημαντική για την πολιτική του φιλοσοφία. Προσπαθώντας να υπερβεί τόσο τον ατομικιστικό φιλελευθερισμό όσο και τον σοβιετικό σοσιαλισμό ανέπτυξε μια πρωτότυπη θεωρία δημοκρατίας, σύμφωνα με την οποία η δημοκρατία είναι ριζοσπαστική καθεαυτή και συνδέεται με ριζικές αλλαγές στην αστική κοινωνία και στην καπιταλιστική οικονομία:

Ο σκοπός της δημοκρατίας είναι ένας ριζοσπαστικός σκοπός, διότι δεν έχει πραγματοποιηθεί επαρκώς σε καμία χώρα, σε καμία εποχή. Είναι ριζοσπαστικός διότι απαιτεί μεγάλες μεταβολές στους υπάρχοντες κοινωνικούς, οικονομικούς, νομικούς και πολιτισμικούς θεσμούς.⁴

Οι σύγχρονες θεωρήσεις περί δημοκρατίας συνήθως δεν εγείρουν την αξίωση να εκφέρουν λόγο για συγκεκριμένα αξιακά περιεχόμενα. Εστιάζουν αποκλειστικά στους τυπικούς και, ως εκ τούτου, καθολικούς όρους της διαβουλευτικής δημοκρατίας. Ως ιστορικά εντοπισμένα και σχετικά, τα περιεχομενικά στοιχεία των αξιών τοποθετούνται εκτός του πεδίου του θεωρητικού στοχασμού. Αντίθετα, ο ριζοσπαστικός χαρακτήρας της πολιτικής θεωρίας του Dewey εδράζεται στη στενή σύνδεση της δημοκρατίας με μια συγκεκριμένη αντίληψη περί αγαθού. Για τον Dewey, δημοκρατία σημαίνει πρωτίστως έναν τρόπο της από κοινού ζωής, ένα ήθος το οποίο διαπερνάει κάθε πεδίο της κοινωνικής ζωής. Η καλλιέργεια του δημοκρατικού ήθους είναι η μόνη δυνατότητα υπέρβασης αφενός του ατομικιστικού φιλελευθερισμού, ο οποίος συρρικνώνει τη δημόσια σφαίρα προς όφελος της

---

⁴ J. Dewey, "Democracy is Radical" (1937), στο LW, τόμ. 11, σσ. 298-299.

ιδιωτικής, και αφετέρου του αυταρχικού ολοκληρωτισμού, ο οποίος επιχειρεί να καθορίσει πλήρως κάθε πτυχή του βίου.

Αν και βρίσκεται σε έντονη διαμάχη με τεχνοκρατικές αντιλήψεις, ο Dewey δέχεται, επίσης, πως υπάρχει μια άρρηκτη σχέση δημοκρατίας και επιστήμης. Η επιστημονική μορφή ορθολογικότητας – η οποία γίνεται αντιληπτή από τον Dewey ως πειραματική – αποτελεί αναγκαία συνθήκη για τον δημοκρατικό μετασχηματισμό της κοινωνίας. «Η κρίση της δημοκρατίας», γράφει χαρακτηριστικά, «απαιτεί την υποκατάσταση του είδους της ευφυΐας που τώρα γίνεται αποδεκτό με την ευφυΐα που χρησιμοποιείται από την επιστημονική διαδικασία» (LSA, 51). Υπό αυτήν την προοπτική ο Dewey συμερίζεται το διαφωτιστικό πρόταγμα της σύνδεσης του Λόγου με την ανθρώπινη πρόοδο. Για τους Διαφωτιστές η επικράτηση του ορθολογισμού και η επέκταση της ελευθερίας και της ηθικής εμφανίζονται άρρηκτα συνδεδεμένες. Ο Condorcet διακηρύσσει με προφητικό ύφος: «Θα έρθει λοιπόν η στιγμή όπου ο ήλιος θα φωτίζει πάνω στη γη μόνο ελεύθερους ανθρώπους, οι οποίοι δεν θα αναγνωρίζουν άλλο αφεντικό από τη λογική τους».⁵

Ωστόσο, οι τραυματικές εμπειρίες του 20^{ου} αιώνα με τους δύο παγκόσμιους πολέμους, την ανάδυση του φασισμού και τη συνεχή υποβάθμιση του περιβάλλοντος έχουν υπονομεύσει οριστικά την πεποίθηση της άμεσης σύνδεσης μεταξύ επιστημονικής ορθολογικότητας, ηθικής προόδου και εκδημοκρατισμού. Ο φασισμός καθρεφτίζει την πάντα ανοιχτή δυνατότητα έκπτωσης του διαφωτισμού σε μια νέα μορφή βαρβαρότητας. Όπως σημειώνει καυστικά ο Max Horkheimer, «οι φάμπρικες του θανάτου στην Ευρώπη ρίχνουν εξίσου σημαντικό φως στις σχέσεις μεταξύ επιστήμης και πολιτιστικής προόδου όσο και η κατασκευή καλτσών από αέρα».⁶

Σήμερα, όπου η δημοκρατία απογυμνώνεται από τα σημασιακά της περιεχόμενα, ενώ η πολιτική υποκαθίσταται από τον τεχνοκρατικό ορθολογισμό, θεωρούμε ιδιαίτερα κρίσιμη τη σύνδεση που επιχειρεί ο Dewey μεταξύ της δημοκρατίας, ενός αξιακά φορτισμένου κοινωνικού ήθους και της επιστήμης. Για τον λόγο αυτόν η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στη μελέτη της συνάρτησης του αξιακού περιεχομένου της ντιουιανής θεωρίας περί δημοκρατίας με την πειραματική μορφή επιστημονικής ορθολογικότητας. Θέτουμε το ερώτημα της δικαιολόγησης των αξιών και του ίδιου του δημοκρατικού ιδεώδους εντός της πραγματιστικής

---

⁵ M. Condorcet: *Σχεδιάγραμμα για έναν ιστορικό πίνακα των προόδων του ανθρώπινου πνεύματος*, επιμ. Χρ. Αυλάμη, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2006, σ. 190.

⁶ M. Horkheimer: *Η έκλειψη του Λόγου*, μτφ Θ. Μίνογλου, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 1987, σ. 95.

προοπτικής. Επιχειρούμε μια συνολική ανασυγκρότηση του ντιουιανού πραγματισμού, ώστε να διαπιστώσουμε κατά πόσο ο αντικειμενισμός του πραγματισμού μπορεί να παράγει συγκεκριμένα αξιακά περιεχόμενα. Με άλλα λόγια, θεωρώντας πως ο Dewey στοχάστηκε με τολμηρό και πρωτότυπο τρόπο τη συνύπαρξη και την αμοιβαία ανάπτυξη της πειραματικής επιστήμης και της δημοκρατίας, στρέφουμε την προσοχή μας στο έργο του με σκοπό να διερευνήσουμε τη σχέση του επιστημονικού αντικειμενισμού με τη δικαιολόγηση των δημοκρατικών αξιών.

Φιλοδοξώντας να κινηθούμε πέρα από τη μετα-νεωτερική ερμηνεία του ντιουιανού πραγματισμού από τον Rorty, όσο και από την απλουστευτική κριτική από τον Horkheimer, εκλαμβάνουμε τη σκέψη του Dewey ως μια γνήσια νεωτερική προσπάθεια οικοδόμησης μιας φιλοσοφίας της πράξης, η οποία βασίζεται πάνω στις πειραματικές πρακτικές των σύγχρονων επιστημών. Ο Dewey υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους του πραγματιστικού ρεύματος. Αναστοχαζόμενος πάνω στην πειραματική μέθοδο των φυσικών επιστημών επιχείρησε να επεκτείνει το πραγματιστικό αξίωμα του Peirce στο πεδίο των ανθρώπινων υποθέσεων – στην πολιτική και την ηθική –, ώστε να υποδείξει την κατάλληλη μέθοδο του δημοκρατικού μετασχηματισμού της κοινωνίας.

Ο Dewey υπήρξε πολυγραφώτατος. Δεν περιορίστηκε στο πεδίο της θεωρίας της δημοκρατίας αλλά καταπιάστηκε με κάθε περιοχή της φιλοσοφίας: τη γνωσιοθεωρία, τη μεταφυσική, την ηθική, την πολιτική, την αισθητική και τη φιλοσοφία της παιδείας. Η φιλοσοφική του σκέψη έχει έναν ολιστικό χαρακτήρα – γι' αυτό και η θεωρία του περί δημοκρατίας δεν μπορεί να γίνει πλήρως κατανοητή αν δεν ενταχτεί στο σύνολο του φιλοσοφικού του στοχασμού. Στην παρούσα εργασία εξετάζουμε τη ντιουιανή σκέψη ολιστικά, συναρτώντας την πολιτική θεωρία της δημοκρατίας με τη γνωσιοθεωρία, τη μεταφυσική και την ηθική θεωρία του Dewey, ενώ αναφερόμαστε επίσης στη σχέση της με τη φιλοσοφία της παιδείας. Εστιάζουμε δε την προσοχή μας στο μέσο και στο ύστερο έργο του Dewey, στο οποίο οι βασικές θέσεις της πραγματιστικής του προοπτικής έχουν πλέον διαμορφωθεί.⁷

Ως εισαγωγή στην πραγμάτευση του ερωτήματός μας, στρέφουμε εν πρώτοις την προσοχή μας στις βασικές επιδράσεις που δέχτηκε ο Dewey από τους James,

---

⁷ Αποδεχόμαστε την περιοδολόγηση της ανάπτυξης της σκέψης του Dewey, όπως αυτή έχει καθιερωθεί με την έκδοση των απάντων: πρώιμη περίοδος (1882-1898), μέση περίοδος (1899-1924), και ύστερη περίοδος (1925-1953).

Peirce, Hegel και Charles Darwin κατά την ανάπτυξη της δικής του πραγματιστικής προοπτικής. Η ανάλυση αυτή θα μας βοηθήσει να αντιληφθούμε ότι ο πραγματισμός δεν αποτελεί στοιχείο ενός ωφελιμιστικού πνεύματος, όπως συχνά λέγεται, αλλά μια νεωτερική φιλοσοφική σύνθεση, η οποία επιχειρεί να απαντήσει στα σύγχρονα θεωρητικά και πρακτικά ζητήματα. Επιπλέον, θα αντιληφθούμε ότι με το έργο του ο Dewey επιχειρήσει να συνθέσει τις ετερόκλητες πραγματιστικές προοπτικές των James και Peirce.

Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζουμε τη γενική θεωρία του Dewey περί εμπειρίας. Η έννοια της εμπειρίας του Dewey αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για την κατανόηση της υπόλοιπης φιλοσοφίας του, καθώς διαγράφει το πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται η πειραματική μέθοδος των φυσικών επιστημών, αλλά και η ηθική και η πολιτική θεωρία που βασίζεται σε αυτήν.

Στο τρίτο κεφάλαιο, εστιάζουμε στην ανάλυση του Dewey για τη λογική ως θεωρία της έρευνας. Ο Dewey επιχειρεί να υπερβεί τον φορμαλισμό της τυπικής λογικής εκλαμβάνοντας τη λογική ως όργανο για την επιτυχία και την περαιτέρω βελτίωση της έρευνας. Εξετάζουμε, επίσης, την πειραματική μέθοδο όπως εφαρμόζεται στην έρευνα των φυσικών επιστημών. Αναλύουμε τα στάδια της ερευνητικής διαδικασίας και τον ρόλο των ιδεών και των εμπειρικών δεδομένων σε αυτήν. Τέλος, καταπιανόμαστε με τις συνεπαγωγές της υιοθέτησης της πειραματικής γνωσιοθεωρίας αναφορικά με το ζήτημα της αλήθειας.

Στο επόμενο, τέταρτο κεφάλαιο εισερχόμαστε στο πεδίο των αξιών και εξετάζουμε κατά πόσο ο επιστημονικός αντικειμενισμός του πειραματισμού μπορεί να παραγάγει συγκεκριμένες αξίες. Στρέφουμε την προσοχή μας στην ηθική φιλοσοφία του Dewey και στην ανάλυσή του για τον ηθικό αναστοχασμό. Ανασυγκροτούμε κριτικά την προσπάθειά του για την εφαρμογή του πειραματισμού των φυσικών επιστημών στο πεδίο της ηθικής. Ο Dewey επιχειρεί να οικοδομήσει μια διαδικαστική ηθική, η οποία επιστρατεύει την πειραματική μέθοδο για την επίλυση των ηθικών προβλημάτων. Ωστόσο, το ντιουιανό εγχείρημα διέπεται από σημαντικές εσωτερικές εντάσεις. Η διαδικαστική ηθική αδυνατεί να παραγάγει τα κριτήρια αποτίμησης μιας πράξης ως θετικής ή αρνητικής. Με άλλα λόγια, αδυνατεί να παραγάγει συγκεκριμένες αξίες, με βάση τις οποίες θα κρίνει τις πράξεις. Είναι αναγκασμένη να καταφύγει σε μια νατουραλιστική τελολογία της συνεχούς ανάπτυξης και αυτο-πραγμάτωσης του εαυτού.

Στο πέμπτο κεφάλαιο αναλύουμε τη θεωρία περί δημοκρατίας του Dewey. Διαπιστώνουμε πως, σύμφωνα με τον Dewey, η δημοκρατία δεν περιορίζεται απλώς σε ορισμένες διαδικασίες γύρω από τη λήψη των αποφάσεων, αλλά αναφέρεται σε κάθε πεδίο της πολιτικής, της κοινωνικής και της οικονομικής σφαίρας και εμπεριέχει συγκεκριμένα αξιακά περιεχόμενα. Για τον Dewey η δημοκρατία είναι πρωτίστως ένας τρόπος ζωής, ο οποίος διέπεται από ελεύθερη επικοινωνία, κοινωνική συνεργασία και ισότιμη συμμετοχή όλων των μελών της κοινότητας.

Στο έκτο κεφάλαιο εξετάζουμε τη σχέση του δημοκρατικού ιδεώδους του Dewey με τον πειραματισμό. Αναρωτιόμαστε κατά πόσο ο πειραματισμός μπορεί να εφαρμοστεί στην επίλυση των πολιτικών και κοινωνικών ζητημάτων και με αυτόν τον τρόπο να συμβάλει στον δημοκρατικό μετασχηματισμό της κοινωνίας. Εστιάζοντας ιδιαίτερα στη διαμάχη του Dewey με τον Bourne αναφορικά με την είσοδο των Η.Π.Α. στον α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, διαπιστώνουμε πως ο λειτουργικός χαρακτήρας της πειραματικής μεθόδου αδυνατεί να μας καθοδηγήσει αποτελεσματικά στην επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων.

Στο έβδομο κεφάλαιο τίθεται το πρόβλημα της δικαιολόγησης του ίδιου του δημοκρατικού ιδεώδους και όχι απλώς και μόνο επιμέρους αξιών. Θεωρούμε πως η διαμάχη του Dewey με τον Lippmann για την οργάνωση της δημόσιας σφαίρας αποκαλύπτει και στον ίδιο το πρόβλημα της δικαιολόγησης της δημοκρατίας. Το συγκεκριμένο πρόβλημα είναι παρόν στη σκέψη του Dewey καθ' όλη την ύστερη περίοδο της σκέψης του. Ακόμα και τα σημαντικά μεταφυσικά του έργα – *Experience and Nature* και *The Quest for Certainty* – μπορούν να διαβαστούν ως μια προσπάθεια επίλυσης του ζητήματος της δικαιολόγησης της δημοκρατίας.

Τέλος, στο όγδοο κεφάλαιο εξετάζουμε τον τρόπο με τον οποίο ο Dewey επιλέγει να επιλύσει το πρόβλημα της δικαιολόγησης του δημοκρατικού ιδεώδους μέσα από τη συγκρότηση μιας νατουραλιστικής μεταφυσικής και μιας αντίστοιχης φιλοσοφικής ανθρωπολογίας. Ο Dewey επιχειρεί να περιγράψει εκείνον τον χάρτη, στον οποίο ο πειραματισμός των φυσικών επιστημών και οι δημοκρατικές αξίες εμφανίζονται αρμονικά συνδεδεμένα, ενώ επιθυμεί να ανιχνεύσει εκείνα τα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης ύπαρξης, τα οποία καταδεικνύουν το ρίζωμα της δημοκρατίας στην ίδια τη φύση. Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο αναλαμβάνουμε το έργο μιας συνολικής κριτικής του ντιουιανού εγχειρήματος, διαπιστώνοντας τις εσωτερικές εντάσεις της νατουραλιστικής μεταφυσικής και τις αδυναμίες της να δικαιολογήσει επαρκώς το δημοκρατικό ιδεώδες.

Με τον τρόπο αυτό ολοκληρώνουμε τη διαδρομή μας έργο του Dewey παρακολουθώντας την προσπάθεια του αμερικανού στοχαστή να συνθέσει το ριζοσπαστικό δημοκρατικό ιδεώδες του και την πειραματική μέθοδο των φυσικών επιστημών σε μια συνεκτική φιλοσοφία της πράξης. Οι διαμάχες του Dewey με άλλους στοχαστές μάς βοηθούν να αποσαφηνίσουμε τις στροφές της σκέψης του κατά τη φιλοσοφική του ανάπτυξη, τα θεωρητικά προβλήματα με τα οποία έρχεται αντιμέτωπος και τη διέξοδο που επιλέγει στο ζήτημα της δικαιολόγησης των δημοκρατικών αξιών.

Η παρούσα εργασία δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί χωρίς τη βοήθεια και τη συμπαράσταση των ανθρώπων γύρω μου. Θέλω να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τον Κωνσταντίνο Καβουλάκο για το ενδιαφέρον και την εμπιστοσύνη του όλο αυτό το διάστημα. Οι παρατηρήσεις του και οι διορθώσεις του υπήρξαν πάντα καίριες και προωθητικές για την εργασία, ενώ το έργο του λειτουργούσε ως μια σταθερή πηγή έμπνευσης. Θα ήθελα, επίσης, να ευχαριστώ τα άλλα δύο μέλη της επιτροπής, τον Γεράσιμο Κουζέλη και τον Ιορδάνη Μαρκουλάτο, για τη συμβολή τους στην εκπόνηση της διδακτορικής διατριβής. Σημαντική, επίσης, βοήθεια προσέφεραν οι ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις της Αλίκης Λαβράνου στο πλαίσιο του σεμιναρίου «Φιλοσοφία, κοινωνική θεωρία και κριτική». Ακόμα, θέλω να ευχαριστήσω τη Βάνα Σταυρίδη για τις πολύ ενδιαφέρουσες συζητήσεις μας, που έκαναν το ταξίδι της διατριβής λιγότερο μοναχικό. Τέλος, οφείλω να ευχαριστήσω τους γονείς μου, Νίκο και Όλγα, και τη σύντροφό μου, Γιούλη, για την πολύπλευρη και απλόχερη στήριξή τους.

1. Εισαγωγή: Η θέση του Dewey στο φιλοσοφικό ρεύμα του πραγματισμού

Οι θεωρίες των φυσικών επιστημών δεν συνοδεύονται από εθνικούς επιθετικούς προσδιορισμούς. Μία γαλλική φυσική ή μία αγγλική χημεία θα έμοιαζε τελείως παράλογη. Κάθε επιστημονική θεωρία αντλεί τη νομιμοποίησή της από την καθολικότητα της αλήθειας των προτάσεών της. Αντιθέτως, η καθολικότητα της φιλοσοφίας έγκειται στα ερωτήματα που θέτει και όχι στις απαντήσεις που δίνει. Οι απαντήσεις της φιλοσοφίας είναι πάντα άρρηκτα συνδεδεμένες με το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο η ίδια εντάσσεται. Έτσι, γίνεται λόγος για τον βρετανικό εμπειρισμό, τον γαλλικό διαφωτισμό ή τον γερμανικό ιδεαλισμό. Αντίστοιχα, το φιλοσοφικό ρεύμα του πραγματισμού έχει συνδεθεί με το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο της Αμερικής. Αν και στο πλαίσιο της αγγλοσαξωνικής σκέψης ο πραγματισμός παρέμεινε για αρκετά χρόνια παραμερισμένος από την κυρίαρχη αναλυτική φιλοσοφία, εντούτοις θεωρείται το κατεξοχήν αμερικανικό φιλοσοφικό ρεύμα.

Για τους Ευρωπαίους στοχαστές η σύνδεση του πραγματισμού με την αμερικανική κουλτούρα σήμαινε συνήθως την υποτίμηση της φιλοσοφικής του αξίας. Κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού του 20^{ου} αιώνα, ο πραγματισμός εμφανίζεται στους Ευρωπαίους ως η θεωρητική δικαίωση του ατομικισμού, του υλισμού, της επιχειρηματικότητας και της αποθέωσης της πράξης, που επικρατεί στην κουλτούρα του νέου κόσμου.⁸ Ο Max Horkheimer εκφράζει αυτήν την αντίληψη με τη μεγαλύτερη σαφήνεια, όταν υποστηρίζει πως ο πραγματισμός «αντανακλά με μια σχεδόν αφοπλιστική ειλικρίνεια το πνεύμα της επικρατούσας κουλτούρας των μπίζνες, την ίδια τη στάση του “να είσαι πρακτικός” ως αντίθετο της οποίας νοείτο η φιλοσοφική περισυλλογή ως τέτοια».⁹ Ο Ernst Bloch τηρεί μια ανάλογη στάση, όταν ισχυρίζεται πως ο πραγματισμός συνδέεται με την «αμερικανική πολιτισμική βαρβαρότητα», αφού συρρικνώνει την αλήθεια «στην εμπορική χρησιμότητα των ιδεών».¹⁰

---

⁸ Για μια αναλυτική παρουσίαση της πρόσληψης του αμερικανικού πραγματισμού από τη γερμανική σκέψη το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα βλ. H. Joas, *Pragmatism and Social Theory*, εκδ. The University of Chicago Press, Chicago 1993, σσ. 94-121.

⁹ M. Horkheimer, *Η έκλειψη του λόγου*, μτφ. Θ. Μίνωγλου, εκδ. Κριτική, Αθήνα 1987, σσ. 68-69.

¹⁰ E. Bloch, *The Principle of Hope*, τόμ.1, μτφ. N. Plaice, S. Plaice, P. Knight, εκδ. Basil Blackwell, Oxford 1986, σ. 275.

Αδιαμφισβήτητα, ο πραγματισμός συνδέεται με την ιστορική εμπειρία των ανθρώπων του νέου κόσμου.¹¹ Ωστόσο, η αφοριστική ταύτιση του πραγματισμού με τις στρεβλώσεις της σύγχρονης αστικής κοινωνίας δεν συμβάλλει στην κατανόησή του ως μιας πρωτότυπης προσπάθειας απάντησης στα θεωρητικά και πρακτικά ζητήματα της νεωτερικότητας. Ο πραγματισμός αποτελεί πρωτίστως μια φιλοσοφία της πράξης, η οποία επιχειρεί να υπερβεί τον καρτεσιανό δυϊσμό υποκειμένου και αντικειμένου μέσα από την ερμηνεία της πρακτικής της σύγχρονης πειραματικής επιστήμης. Ως φιλοσοφία της πράξης, ο πραγματισμός δεν περιορίζεται στα γνωσιοθεωρητικά προβλήματα της φιλοσοφίας του υποκειμένου. Καταπιάνεται επίσης με την πρακτική φιλοσοφία. Αναπτύσσει μια ηθική και πολιτική φιλοσοφία στη βάση της κατανόησης της επιστημονικής πρακτικής που μας προσφέρει.

Ο πραγματισμός δεν συγκροτεί μια συνεκτική σχολή σκέψης, αλλά μάλλον ένα ρεύμα ιδεών στο εσωτερικό του οποίου συναντάμε σημαντικές διαφοροποιήσεις. Ο Charles Sanders Peirce, ο William James και ο John Dewey θεωρούνται οι τρεις σημαντικότεροι εκπρόσωποι του πραγματισμού.¹² Κατά τη διαμόρφωση της φιλοσοφικής του προοπτικής ο Dewey επηρεάστηκε βαθιά και ταυτόχρονα διαφοροποιήθηκε σημαντικά από το έργο των Peirce και James. Για τον λόγο αυτό η μελέτη της σκέψης του Dewey οφείλει να λαμβάνει υπόψη της το έργο των υπόλοιπων πραγματιστών φιλοσόφων χωρίς να εξαντλείται σε αυτό. Παρακάτω θα αναφερθούμε στη σκέψη των Peirce και James με σκοπό να εντοπίσουμε τις βασικές θέσεις του πραγματισμού, αλλά και τις αποκλίσεις που γνώρισε ήδη από τις αρχές του. Θα αναφερθούμε, επίσης, στις πρώτες επιδράσεις που δέχτηκε ο νεαρός Dewey από τον Georg W.F. Hegel και τον Charles R. Darwin. Με τον τρόπο αυτό θα σκιαγραφήσουμε το διανοητικό περιβάλλον μέσα από το οποίο ο Dewey ανέπτυξε τη δική του πραγματιστική προοπτική. Θα είμαστε έτσι σε θέση να αντιληφθούμε πως ο πραγματισμός του Dewey δεν αποτελεί απλή αντανάκλαση ενός πνεύματος χυδαίου πρακτικού ωφελιμισμού, αλλά μια γνήσια προσπάθεια φιλοσοφικής σύνθεσης, η οποία επιχειρεί να απαντήσει στα θεωρητικά και πρακτικά προβλήματα της νεωτερικότητας.

---

¹¹ Για μια ανάλυση της ιδιαίτερης αυτής ιστορικής εμπειρίας και της σχέσης της με τον πραγματισμό βλ. J. Campbell, *Understanding John Dewey*, εκδ. Open Court, Chicago 1995, σσ. 2-7.

¹² Για μια κριτική επισκόπηση όλων των στοχαστών που εντάσσονται στο ρεύμα του πραγματισμού βλ. H.S. Thayer, *Meaning and Action, A Critical History of Pragmatism*, εκδ. The Bobbs-Merrill Company, Indianapolis 1968.

1.1 Ο ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ PEIRCE ΚΑΙ ΤΟΥ JAMES

Αν και παρέμεινε άγνωστος κατά τη διάρκεια της ζωής του και πολλά χρόνια μετά τον θάνατό του, ο Peirce υπήρξε ένας ευρυμαθής στοχαστής με σημαντικό έργο στο πεδίο της λογικής και της σημειωτικής. Η δημοσίευση δύο κειμένων του στα 1877 και 1878 - «The Fixation of Belief» και «How to Make our Ideas Clear» - σηματοδοτεί τη γένεση του πραγματισμού. Ο Peirce εξηγεί πως επέλεξε τον όρο “πραγματισμός” (pragmatism) για τη φιλοσοφία του εξαιτίας της μαθητείας του στην καντιανή φιλοσοφία. «Για όποιον έχει μάθει φιλοσοφία μελετώντας Kant και συνεχίζει να σκέφτεται με όρους καντιανής φιλοσοφίας, οι όροι *Praktisch* και *Pragmatisch* απέχουν μεταξύ τους όσο και οι δύο πόλοι, εφόσον ο πρώτος ανήκει σε έναν χώρο της σκέψης, όπου κανένας πειραματικός νους δεν μπορεί να νιώσει στέρεο έδαφος κάτω από τα πόδια του, ενώ ο δεύτερος εκφράζει μια σχέση με κάποιον καθορισμένο ανθρώπινο σκοπό. Το πιο χαρακτηριστικό γνώρισμα της νέας θεωρίας ήταν η αναγνώριση μιας αδιαχώριστης σύνδεσης μεταξύ της έλλογης γνώσης και του έλλογου σκοπού. Και αυτή η σκέψη ήταν εκείνη που καθόρισε την προτίμηση του ονόματος *πραγματισμός*».¹³

Βασική θέση του πραγματισμού είναι πως η φιλοσοφία δεν εκκινεί την έρευνά της από κάποιου είδους αρχιμήδειο σημείο, όπως το καρτεσιανό *cogito*, το οποίο μπορεί να συλληφθεί εννοιακά και στη συνέχεια να οικοδομηθεί πάνω του το σύνολο της γνώσης. Ο φιλόσοφος κατέχει πάντα ένα σύνολο γνώσεων και νοημάτων που θεωρεί δεδομένα. «Φιλόσοφοι πολύ διαφορετικών σχολών προτείνουν η φιλοσοφία να ξεκινάει από τη μια ή την άλλη νοητική κατάσταση στην οποία κανένας άνθρωπος δεν βρίσκεται στην πραγματικότητα, εκτός και αν είναι τουλάχιστον αρχάριος στη φιλοσοφία. Ένας προτείνει να ξεκινήσουμε αμφιβάλλοντας για τα πάντα ... Άλλος προτείνει να ξεκινήσουμε παρατηρώντας “τις πρώτες αισθητηριακές εντυπώσεις”, ξεχνώντας πως τα αντιληπτικά μας δεδομένα είναι αποτέλεσμα γνωστικής επεξεργασίας. Αλλά στην πραγματικότητα δεν υπάρχει παρά μία νοητική κατάσταση από την οποία μπορούμε να ξεκινήσουμε, δηλαδή η νοητική κατάσταση που βρίσκουμε τον εαυτό μας τη στιγμή που ξεκινάμε, μια

---

¹³ C.S. Peirce, “What Pragmatism Is”, στο *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, τόμ. 5, επιμ. C. Hartstone και P. Weiss, εκδ. Harvard University Press, Cambridge 1958, σ. 274.

κατάσταση στην οποία κατέχουμε μια τεράστια μάζα ήδη διαμορφωμένων γνώσεων».¹⁴

Εφόσον απορρίπτεται η δυνατότητα ενός αρχιμήδειου σημείου απόλυτης θεμελίωσης της γνώσης, αναδεικνύεται ως κύριο γνωσιοθεωρητικό ζήτημα η διαμόρφωση πεποιθήσεων. Ο Peirce διακρίνει τέσσερεις διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους διαμορφώνονται οι πεποιθήσεις: την ισχυρογνωμοσύνη, την αυθεντία, τον απριорισμό και την επιστημονική έρευνα. Καταλήγει πως η επιστημονική έρευνα αποτελεί τη μόνη αξιόπιστη δυνατότητα, διότι ακολουθεί δημόσια και, συνεπώς, ελέγχιμα μεθοδολογικά βήματα. Ως εκ τούτου, σκοπός της επιστημονικής έρευνας είναι η άρση της αμφιβολίας, η οποία προκαλεί αμηχανία και δυσαρέσκεια, μέσα από τη διαμόρφωση μιας πεποίθησης.

Η θέση αυτή αντιβαίνει τη συνήθη εικόνα που έχουμε για τον σκοπό της επιστήμης. Θεωρούμε συνήθως πως η επιστήμη στοχεύει όχι απλώς στη διαμόρφωση μιας πεποίθησης, αλλά στη διαμόρφωση μιας αληθούς πεποίθησης, η οποία θα καταδεικνύει πώς πραγματικά είναι τα πράγματα. Ο Peirce απαντάει στη συγκεκριμένη ένσταση ως εξής: «Το μοναδικό αντικείμενο της έρευνας είναι η διαμόρφωση γνώμης. Μπορεί να φανταζόμαστε πως αυτό δεν είναι αρκετό για εμάς και πως αναζητούμε όχι απλώς μια γνώμη, αλλά μια αληθή γνώμη. Αλλά ελέγξτε αυτή τη φαντασίωση και θα αποδειχτεί αβάσιμη ... Είναι σαφές πως τίποτα έξω από τη σφαίρα της γνώσης μας δεν μπορεί να είναι αντικείμενό μας, διότι τίποτα που δεν επηρεάζει τον νου δεν μπορεί να είναι κίνητρο για νοητική προσπάθεια. Το περισσότερο που μπορούμε να υποστηρίξουμε είναι πως αναζητούμε μια πεποίθηση που θα θεωρούμε πως είναι αληθής. Αλλά θεωρούμε αληθή κάθε πεποίθησή μας και έτσι αυτός ο ισχυρισμός είναι απλή ταυτολογία».¹⁵

Σε αντίθεση με τις ερμηνείες που ταυτίζουν τον πραγματισμό με τον λογικό ωφελιμισμό,¹⁶ ο Peirce αρνείται την ταύτιση της αλήθειας με μια ατομική πεποίθηση και πολύ περισσότερο με την ικανοποίηση του υποκειμένου. Δέχεται πως η αλήθεια είναι η τελική γνώμη, η έσχατη συμφωνία της ερευνητικής κοινότητας. «Η γνώμη που είναι μοιραίο να γίνει τελικά αποδεκτή από όλους εκείνους που κάνουν έρευνα είναι αυτό που εννοούμε με την αλήθεια και το αντικείμενο που αναπαρίσταται σε

---

¹⁴ Ο.π., σ. 278.

¹⁵ C.S. Peirce, "The Fixation of Belief", στο *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, τόμ. 5, επιμ. C. Hartstone και P. Weiss, εκδ. Harvard University Press, Cambridge 1958, σ. 231-232.

¹⁶ Για την ερμηνεία του πραγματισμού ως λογικού ωφελιμισμού βλ. Em. Durkheim, *Πραγματισμός και κοινωνιολογία*, μτφ.–επιμ. Αν. Γεωργούλας, εκδ. Πεδίο, Αθήνα 2011, σσ. 198-205.

αυτή τη γνώμη είναι το πραγματικό».¹⁷ Συνεπώς, η τελική γνώμη δεν είναι οποιαδήποτε επιμέρους γνώμη. Είναι ανεξάρτητη από οποιεσδήποτε προϋποθέσεις που ένας μεμονωμένος ερευνητής θέτει κατά την έρευνά του. Ο Peirce δεν ανέπτυξε ποτέ μια θέση για τις συνθήκες υπό τις οποίες είναι δυνατή η επίτευξη αυτής της τελικής συμφωνίας των ερευνητών. Σκέφτεται την αλήθεια μάλλον ως ένα ιδεώδες της επιστημονικής έρευνας.

Η αντίληψη της αλήθειας ως έσχατης συμφωνίας της ερευνητικής κοινότητας καταδεικνύει τον φαλλιμπλιστικό χαρακτήρα της γνώσης. Κάθε συμπέρασμα της ερευνητικής διαδικασίας δύναται να αναιρεθεί από τα πορίσματα της μελλοντικής έρευνας. Ως εκ τούτου, κάθε επιστημονικός ισχυρισμός έχει χαρακτήρα υπόθεσης, η οποία μπορεί να τροποποιηθεί ή να απορριφθεί. Ο Peirce βρίσκεται έτσι σε συμφωνία με άλλους σύγχρονους στοχαστές της επιστήμης, όπως ο Popper, οι οποίοι υποστηρίζουν τον φαλλιμπλιστικό χαρακτήρα της επιστημονικής γνώσης. Όπως θα δούμε αναλυτικότερα παρακάτω, η έννοια της αλήθειας και ο φαλλιμπλισμός της γνώσης υπήρξαν σημαντικές επιδράσεις του Peirce στη σκέψη του Dewey.

Βασική θέση του πραγματισμού είναι επίσης η σύνδεση της σκέψης με τη δράση. Ο Peirce επιτυγχάνει αυτήν τη σύνδεση με δύο τρόπους. Πρώτον, η πεποίθηση δεν δηλώνει απλώς ένα περιεχόμενο αλλά και έναν κανόνα δράσης. «Η ουσία της πεποίθησης είναι η καθιέρωση μιας έξης (habit) και τα διαφορετικά είδη πεποιθήσεων διακρίνονται με βάση τους διαφορετικούς τρόπους δράσης που προκαλούν. Αν οι πεποιθήσεις δεν διαφέρουν από αυτήν την άποψη, εάν κατευνάζουν την ίδια αμφιβολία παράγοντας τον ίδιο κανόνα δράσης, τότε καμία διαφορά στη συνείδηση δεν μπορεί να τις καταστήσει διαφορετικές πεποιθήσεις».¹⁸

Δεύτερον, η έννοια που διαθέτει το υποκείμενο για ένα αντικείμενο συμυκνώνεται στα αποτελέσματα, στις πρακτικές συνέπειες που έχει το αντικείμενο. Η ταύτιση της έννοιας του αντικειμένου με τα αποτελέσματά του διαμορφώνει το πραγματιστικό αξίωμα (maxim). «Εξετάστε ποια αποτελέσματα, που θα μπορούσαν κατά τρόπο νοητό να έχουν πρακτικές συνέπειες, αντιλαμβανόμαστε ότι έχει το αντικείμενο της έννοιάς μας. Τότε η έννοια αυτών των αποτελεσμάτων που έχουμε είναι η συνολική έννοιά μας για το αντικείμενο».¹⁹ Ο Peirce αναπτύσσει το πραγματιστικό αξίωμα ως μέρος μιας θεωρίας νοήματος και όχι μιας θεωρίας

---

¹⁷ C.S. Peirce, "How to Make Our Ideas Clear", στο *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, τόμ. 5, επιμ. C. Hartstone και P. Weiss, εκδ. Harvard University Press, Cambridge 1958, σ. 268.

¹⁸ Ο.π., σ. 255.

¹⁹ Ο.π., σ. 258.

αλήθειας. Το πραγματιστικό αξίωμα μας προτρέπει να αναζητήσουμε το νόημα των εννοιών στις νοητές τους συνέπειες. Με άλλα λόγια, αποτελεί μια μέθοδο διασαφήνισης των εννοιών. Το πραγματιστικό αξίωμα παραπέμπει στην πειραματική δραστηριότητα του ερευνητή μέσα στο εργαστήριο. Μόνο μια πειραματική διάταξη μπορεί να μας καταδείξει τις συνέπειες του αντικειμένου και, ως εκ τούτου, το νόημά του. Συνεπώς, ο πραγματισμός του Peirce μπορεί να ερμηνευθεί ως μια θεωρία νοήματος βασισμένη στη σύγχρονη πειραματική επιστήμη.

Ο James υπήρξε επίσης σημαντική φυσιογνωμία του φιλοσοφικού ρεύματος του πραγματισμού. Τα ενδιαφέροντά του ήταν ευρύτερα από εκείνα του Peirce. Ασχολήθηκε με την ψυχολογία, την εκπαίδευση, τη γνωσιοθεωρία, τη μεταφυσική, αλλά και με τη φιλοσοφία της θρησκείας. Χάρη στη γλαφυρή γραφή του διέδωσε τον πραγματισμό δίδοντάς του ταυτόχρονα μια νέα τροπή. Για τον James «η μέθοδος του πραγματισμού είναι πρωταρχικά μια μέθοδος διευθέτησης μεταφυσικών διαμαχών που διαφορετικά ενδέχεται να ήταν ατέρμονες ... Η μέθοδος του πραγματισμού σε τέτοιου είδους περιπτώσεις έγκειται στο να προσπαθούμε να ερμηνεύσουμε κάθε έννοια διερευνώντας αντίστοιχες πρακτικές της συνέπειες ... Εάν δεν μπορούμε να διαγνώσουμε καμία πρακτική διαφορά, τότε οι εναλλακτικές έννοιες σημαίνουν πρακτικά το ίδιο πράγμα και κάθε διαμάχη είναι άσκοπη».²⁰ Αν και φαίνεται πως ο James ακολουθεί το πραγματιστικό αξίωμα του Peirce συνδέοντας την έννοια με τις συνέπειές της, έχει πραγματοποιήσει ένα βήμα θεμελιώδους σημασίας. Έχει διευρύνει την εφαρμογή του πραγματιστικού αξιώματος έτσι ώστε να ισχύει όχι μόνο για τη διασαφήνιση ορισμένων εννοιών, αλλά ολόκληρων θεωριών.

Συνεπώς, στη σκέψη του James το πραγματιστικό αξίωμα δεν είναι μέρος μιας θεωρίας νοήματος, αλλά κριτήριο για την αλήθεια μιας πρότασης. *«Αληθείς παραστάσεις είναι εκείνες που μπορούμε να τις αφομοιώσουμε, να τις επικυρώσουμε, να τις βεβαιώσουμε και να τις επαληθεύσουμε, ενώ ψευδείς είναι εκείνες που δεν μπορούμε ... Αλλά τι σημαίνουν οι λέξεις “επαλήθευση” και “επικύρωση” από τη σκοπιά του πραγματισμού;»*²¹ Ο James απαντάει στο ερώτημα υποστηρίζοντας πως μια παράσταση είναι αληθής, συμφωνεί δηλαδή με την πραγματικότητα, όταν μας καθοδηγεί αποδοτικά μέσα στην εμπειρία. *«Το να συμφωνεί κάτι, υπό μια ευρεία έννοια, με μια πραγματικότητα μπορεί μόνο να σημαίνει ότι καθοδηγούμαστε κατευθείαν σε αυτήν ή κάπου κοντά της ή ότι ερχόμαστε σε λειτουργική επαφή με αυτήν,*

²⁰ W. James, *Πραγματισμός*, μτφ. Χ. Σταματέλος, εκδ. Εκκρεμές, Αθήνα 2006, σ. 61.

²¹ Ο.π., σσ. 194-195.

ώστε να διαχειριζόμαστε είτε αυτήν είτε κάτι που συνδέεται με αυτήν με καλύτερο τρόπο από όσο εάν ήμασταν σε ασυμφωνία». ²² Η αλλού ο James τονίζει με ενθουσιασμό «Μπορεί να πείτε επομένως σχετικά με αυτήν [την παράσταση] ή ότι “είναι χρήσιμη επειδή είναι αληθής” ή ότι “είναι αληθής επειδή είναι χρήσιμη”! Και οι δύο αυτές φράσεις σημαίνουν ακριβώς το ίδιο πράγμα». ²³

Η ταύτιση της αλήθειας μιας ιδέας με την αποδοτικότητα της δέχτηκε την αυστηρή, αλλά δικαιολογημένη ως έναν βαθμό, κριτική. Έχουμε ήδη αναφερθεί στην κριτική των Ευρωπαίων στοχαστών. Ο Peirce στάθηκε επίσης κριτικά απέναντι στο έργο του James θεωρώντας πως διολισθαίνει στον υποκειμενισμό. Πιστεύοντας μάλιστα πως ο όρος “πραγματισμός”, όπως καθιερώθηκε από τον James, εμπεριέχει εκείνη ακριβώς τη σημασία που ο ίδιος ήθελε να αποκλείσει, άλλαξε την ονομασία της δικής του φιλοσοφικής προοπτικής και την αποκάλεσε *πραγματικισμό* (pragmaticism). «Ο συγγραφέας», γράφει ο Peirce, «αισθάνεται πως ήρθε η στιγμή να αποχαιρετήσει το παιδί του και να το αφήσει στην υψηλότερη μοίρα του, ενώ για να υπηρετήσει τον σκοπό της ακριβούς έκφρασης του αυθεντικού ορισμού ανακοινώνει τη γένεση της λέξης πραγματικισμός, η οποία είναι αρκετά άσχημη ώστε να είναι ασφαλής από απαγωγείς». ²⁴

Αναλύοντας την ανάπτυξη του πραγματισμού, ο Dewey παρατηρεί πως ο James διεύρυνε και ταυτόχρονα περιόρισε την πραγματιστική μέθοδο του Peirce. «Υπό μια έννοια κάποιος μπορεί να πει πως [ο James] αύξησε το εύρος της αρχής υποκαθιστώντας τις ιδιαίτερες συνέπειες με έναν γενικό κανόνα ή μια μέθοδο που έχει εφαρμογή στη μελλοντική εμπειρία. Αλλά, υπό διαφορετική σκοπιά, αυτή η αντικατάσταση περιόρισε την ισχύ της αρχής, εφόσον κατέστρεψε την εδραιωμένη από τον Peirce βαρύτητα της μέγιστης δυνατής εφαρμογής του κανόνα ή της έξης της συμπεριφοράς – της επέκτασής της στην καθολικότητα». ²⁵ Ο James συνέδεσε τον πραγματισμό με την ιδιαίτερή του αντίληψη για τον εμπειρισμό και διεύρυνε την ισχύ του πραγματιστικού αξιώματος καθιστώντας το βασική μεθοδολογική αρχή για την καθοδήγηση του ανθρώπου εντός της εμπειρίας. Ταυτόχρονα, παραιτήθηκε από το αίτημα του Peirce για καθολικότητα, αναπτύσσοντας μια υποκειμενιστική και νομιναλιστική πραγματιστική προοπτική.

---

²² Ο.π., σ. 205.

²³ Ο.π., σ. 197.

²⁴ C.S. Peirce, “What Pragmatism Is”, ό.π., σσ. 276-277.

²⁵ J. Dewey, “The Development of American Pragmatism” (1925), στο LW, τόμ. 2, σ. 7.

Θεωρούμε πως η ανάλυση του Dewey για το έργο του James δείχνει τον τρόπο που αντιλαμβάνεται ο ίδιος ο Dewey τη θέση του μέσα στο ρεύμα του πραγματισμού. Ο Dewey αναπτύσσει τη δική του πραγματιστική προοπτική προσπαθώντας να αφομοιώσει δημιουργικά και να συνθέσει το ενδιαφέρον του James για την ανθρώπινη εμπειρία και το επιστημονικό πνεύμα του Peirce. Όπως σημειώνει ο Horace S. Thayer, στον Dewey «γινόμαστε μάρτυρες της συνένωσης του κριτικού και επιστημονικού κινήτρου του πραγματισμού του Peirce με τις ηθικές επαγωγές και τα ιδεώδη του James. Αλλά αυτές οι προοπτικές δεν συνδέθηκαν απλώς στον Dewey. Ενισχύθηκαν κατά τη διάρκεια μιας μακράς ζωής αφιερωμένης στη διερεύνηση και την ανάλυση των αντίστοιχων συνεπειών τους σε μια ποικιλία φιλοσοφικών θεμάτων».²⁶

Ο Dewey αποκαλεί αυτήν την προσπάθεια σύνθεσης *ινστρουμενταλισμό* (instrumentalism) και στο ύστερο έργο του *πειραματισμό* (experimentalism). Η κατανόηση του πραγματισμού του Dewey ως προσπάθεια δημιουργικής σύνθεσης του Peirce και του James έχει ιδιαίτερη σημασία στην εργασία μας. Το εγχείρημα της σύνθεσης μαρτυρά τη φιλοδοξία του Dewey να περάσει με τρόπο ικανοποιητικό από τη γνωσιοθεωρία στην πρακτική – ηθική και πολιτική – φιλοσοφία, στη βάση μιας φιλοσοφικής κατανόησης των πρακτικών της σύγχρονης επιστήμης. Ο Dewey υπήρξε μάλιστα ένας δημόσιος διανοούμενος με συνεχή και έντονη παρουσία στις δημόσιες υποθέσεις σε όλη τη διάρκεια της ζωής του. Χάρη στο φιλοσοφικό του έργο και τις δημόσιες παρεμβάσεις του ταυτίστηκε με το όραμα και τον αγώνα για μια ριζοσπαστική, συμμετοχική δημοκρατία. Στην παρούσα εργασία θέτουμε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός μας αυτήν ακριβώς τη μετάβαση από την πραγματιστική γνωσιοθεωρία στην πρακτική φιλοσοφία, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στο ζήτημα της δικαιολόγησης της δημοκρατίας και των αξιών που αυτή εμπεριέχει. Διερωτόμαστε κατά πόσο είναι δυνατή η παραγωγή συγκεκριμένων αξιών και, ως εκ τούτου, η δικαιολόγηση της δημοκρατίας από μια φιλοσοφία της πράξης, η οποία βασίζεται στις πρακτικές των σύγχρονων επιστημών.

Στη συνέχεια θα αναφερθούμε στη ζωή του Dewey και στις πρώτες επιδράσεις που δέχτηκε από το έργο των Hegel και Darwin. Θα εξετάσουμε, έτσι, και τις υπόλοιπες πτυχές του διανοητικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο διαμορφώθηκε η σκέψη του. Θα δώσουμε έμφαση στη νατουραλιστική ερμηνεία του Hegel και στην

---

²⁶ H.S. Thayer, *Meaning and Action*, ό.π., σ. 165. Βλ. επίσης J. Campbell, *Understanding John Dewey*, ό.π., σ. 22.

κατανόηση του υποκειμένου ως δρώντος οργανισμού που βρίσκεται σε συνεχή αλληλεπίδραση με το φυσικό και κοινωνικό του περιβάλλον.

1.2 DEWEY: ΖΩΗ ΚΑΙ ΠΡΩΤΕΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ

Γεννημένος το 1859 στο Burlington του Vermont ο Dewey έγινε μάρτυρας της διάβρωσης της παλιάς αγροτικής κουλτούρας της Νέας Αγγλίας εξαιτίας της ραγδαίας αστικοποίησης. Ήταν ένα από τα τρία παιδιά του Archibald Spargue Dewey και της Lucina Artemisia Rich Dewey. Ο πατέρας του υπήρξε ένας φιλελεύθερος έμπορος, ο οποίος – παρά τη μεγάλη του ηλικία – στον αμερικανικό εμφύλιο πόλεμο κατατάχθηκε εθελοντικά στο πλευρό του Lincoln και διακρίθηκε. Η μητέρα του καταγόταν από τους Πουριτανούς που εγκαταστάθηκαν στη Νέα Αγγλία τον 17^ο αιώνα. Ήταν πιστή στην Ευαγγελική Προτεσταντική Εκκλησία και μεριμνούσε ιδιαίτερα για την ηθική και θρησκευτική ανατροφή των παιδιών της.

Ο Dewey αποφοιτεί από το Πανεπιστήμιο του Vermont το 1879, και τα επόμενα τρία χρόνια εργάζεται ως καθηγητής στο Oil City της Pennsylvania. Το 1882 αποφασίζει να ακολουθήσει μεταπτυχιακές σπουδές στη φιλοσοφία και γράφεται στο Πανεπιστήμιο Johns Hopkins. Παρακολουθεί μαθήματα λογικής υπό τον Peirce και πειραματικής ψυχολογίας υπό τον G. Stanley Hall (1844-1924), ο οποίος είχε μαθητεύσει με τον James στο Harvard και τον Wilhelm Wundt στη Λειψία. Ωστόσο, δέχεται τη μεγαλύτερη επίδραση από τον εγγεληνικό George S. Morris (1840-1889). Όπως ομολογεί ο ίδιος ο Dewey στο σύντομο αυτοβιογραφικό του σημείωμα *From Absolutism to Experimentalism*, «η επίδραση του πνεύματος της διδασκαλίας του υπήρξε διαρκής».²⁷ Υποστήριξε τη διδακτορική του διατριβή το 1884 με τίτλο *The Psychology of Kant*²⁸ και ξεκίνησε να διδάσκει φιλοσοφία μαζί με τον Morris στο Πανεπιστήμιο του Michigan.

Την περίοδο αυτή ο Dewey τελεί υπό την επίδραση του ιδεαλισμού του Hegel. Τις δεκαετίες του 1880 και του 1890 ο βρετανικός νεο-εγγεληνισμός αναπτύχθηκε ιδιαίτερα με μορφές όπως ο Thomas Hill Green (1836-1882), ο William Wallace (1844-1897) και ο Edward Cairds (1835-1908) ως αντίδραση στον ακραίο ατομικισμό και στον αισθησιοκρατικό εμπειρισμό. Ο Dewey έρχεται σε επαφή με τον

²⁷ J. Dewey, “From Absolutism to Experimentalism” (1930), στο LW, τόμ. 5, σ. 152.

²⁸ Η διατριβή δεν δημοσιεύτηκε ποτέ και χάθηκε. Μια μορφή της όμως δημοσιεύτηκε υπό διαφορετικό τίτλο. Βλ. J. Dewey, “Kant and Philosophic Method” (1884), στο EW, τόμ. 1, σσ. 34-47.

βρετανικό νεο-εγελιανισμό μέσω του Morris. Βρίσκει στο εγελιανό αίτημα της ενότητας μια έντονη συναισθηματική έλξη και ανακούφιση από την «οδυνηρή καταπίεση» και τον «εσωτερικό διχασμό» της «πολιτισμικής κληρονομιάς της Νέας Αγγλίας», η οποία επέβαλλε τον διχασμό «του εαυτού από τον κόσμο, της ψυχής από το σώμα, της φύσης από τον Θεό».²⁹

Σταδιακά απομακρύνεται από τον εγελιανό ιδεαλισμό και αναπτύσσει τη δική του πραγματιστική και νατουραλιστική προοπτική. Όπως γράφει ο ίδιος, «απομακρύνθηκα από τον εγελιανισμό τα επόμενα δεκαπέντε χρόνια. Η λέξη “απομάκρυνση” εκφράζει τον αργό και για μεγάλο διάστημα ανεπαίσθητο χαρακτήρα της κίνησης».³⁰ Ο James Good παρατηρεί μάλιστα πως ο Dewey ξεπερνάει τον βρετανικό νεο-εγελιανισμό μέσω του ίδιου του Hegel, μέσω μιας ιστορικιστικής και ουμανιστικής ανάγνωσης του έργου του, ώσπου να εγκαταλείψει οριστικά τον εγελιανό ιδεαλισμό με την έκδοση του συλλογικού έργου *Studies in Logical Theory*, το 1903. Ωστόσο, θα μείνει – όπως ομολογεί ο ίδιος ο Dewey – «ένα μόνιμο κατάλοιπο» του Hegel στη σκέψη του. «Η μορφή, ο σχηματισμός του συστήματός του μου φαίνεται τώρα τεχνητός στον ύστατο βαθμό. Αλλά στο περιεχόμενο των ιδεών του υπάρχει συχνά ένα εκπληκτικό βάθος».³¹ Αυτό το κατάλοιπο μπορεί να εντοπιστεί στη συνεχή και συστηματική προσπάθεια του Dewey να υπερβεί τους δυϊσμούς της παραδοσιακής φιλοσοφίας και να αποφύγει τους αναγωγισμούς διατηρώντας τη διαφορά μέσα στην ενότητα.³² Όπως θα δούμε αναλυτικότερα παρακάτω, η αντίληψη του Dewey για την εμπειρία αναφέρεται στην πρωταρχική ενότητα του υποκειμένου με το αντικείμενο, πριν από οποιαδήποτε επιστημολογική διάκριση.

Ο Dewey παρέμεινε στο Πανεπιστήμιο του Michigan για δέκα χρόνια. Εκεί συνδέθηκε φιλικά με στοχαστές με τους οποίους συνεργάστηκε στενά τα επόμενα χρόνια. Αξίζει να διακρίνουμε τον James Hayden Tufts (1862-1942) με τον οποίο ο

---

²⁹ J. Dewey, “From Absolutism to Experimentalism”, (1930), στο LW, τόμ. 5, σ. 153.

³⁰ Ο.π., σ. 154.

³¹ Ο.π., σ. 154.

³² Για τις αναλύσεις του Good αναφορικά με το εγελιανό κατάλοιπο στη σκέψη του Dewey βλ. J. Good, *A Search for Unity in Diversity: The “Permanent Hegelian Deposit” in the Philosophy of John Dewey*, εκδ. Lexington Books, Lanham 2006, του ίδιου “John Dewey’s “Permanent Hegelian Deposit” and the Exigencies of War”, στο *Journal of the History of Philosophy*, τόμ. 44, no. 2, 2006, σσ. 293-313, και J.R. Shook, J.Good, *John Dewey’s Philosophy of Spirit*, εκδ. Fordham University Press, New York 2010.

Dewey θα συγγράψει το έργο *Ethics*,³³ που αποτελεί την πλέον αναλυτική εφαρμογή της πραγματιστικής του προοπτικής στην ηθική, και τον George Herbert Mead (1863-1931), του οποίου το έργο γύρω από την κοινωνική ψυχολογία τον επηρέασε σημαντικά. Την ίδια περίοδο παντρεύεται την Harriet Alice Chipman (1859-1927), φοιτήτρια με έντονο ενδιαφέρον για τη φιλοσοφία και τα κοινωνικά ζητήματα. Η κόρη του Dewey, Jane, παρατηρεί σε ένα βιογραφικό κείμενο για τον πατέρα της πως η Alice «ήταν αναμφίβολα η κύρια υπεύθυνη για την πρώτη διεύρυνση των φιλοσοφικών ενδιαφερόντων του Dewey από το σχολαστικό και κλασικό πεδίο στο πεδίο της σύγχρονης ζωής».³⁴ Το 1894 εγκαταλείπει το Michigan και αναλαμβάνει το Τμήμα Φιλοσοφίας και το Τμήμα Παιδαγωγικής του Πανεπιστημίου του Chicago. Εκεί θα αρχίσει να διαμορφώνει τη δική του εκδοχή του πραγματισμού, την οποία θα αναπτύξει και θα εφαρμόσει σε διάφορα πεδία έως το τέλος της ζωής του. Συγκεντρώνει γύρω του στοχαστές που μοιράζονται μαζί του τις ίδιες βασικές φιλοσοφικές αρχές και προσπαθεί να διαμορφώσει μια νέα σχολή σκέψης.³⁵ Συνδέεται με κοινωνικούς μεταρρυθμιστές και δραστηριοποιείται και ο ίδιος κοινωνικά και πολιτικά. Ιδρύει το Εργαστηριακό Σχολείο (Laboratory School) ως πειραματικό σχολείο του Πανεπιστημίου για να εφαρμόσει τις φιλοσοφικές του αρχές στην εκπαίδευση. Σύμφωνα με τον Dewey, η εκπαίδευση αποτελεί ένα προνομιακό πεδίο του φιλοσοφικού στοχασμού. «Είναι το εργαστήριο στο οποίο οι φιλοσοφικές διακρίσεις γίνονται συγκεκριμένες και δοκιμάζονται» (DE, 339/474).³⁶

Το 1904 παραιτείται από το Πανεπιστήμιο του Chicago και από το 1905 έως και τη συνταξιοδότησή του το 1930 διδάσκει στο Columbia University της Νέας Υόρκης. Σε αυτό το διάστημα παράγει το κύριο φιλοσοφικό του έργο με κείμενα όπως το *Ethics* (1908), το *How We Think* (1910), το *Democracy and Education* (1916), το *Reconstruction in Philosophy* (1920), το *Human Nature and Conduct*

---

³³ Το έργο των δύο συγγραφέων *Ethics* γνώρισε δύο εκδόσεις με σημαντικές διαφορές μεταξύ τους. Βλ. J. Dewey, “Ethics” (1908), στο MW, τόμ. 5 και “Ethics” (1932), στο LW, τόμ. 7.

³⁴ Jane Dewey, “Biography of John Dewey”, στο *The Philosophy of John Dewey*, ed. P.A. Schilpp, τόμ. 1, εκδ. Open Court, Illinois 1989, σ. 21.

³⁵ Για την πραγματιστική σχολή σκέψης του Chicago, την κριτική στάση του Peirce απέναντι της, αλλά και τον ενθουσιασμό του W. James για αυτήν βλ. M. Jay, *The Education of John Dewey*, εκδ. Columbia University Press, New York 2002, σσ. 186-199.

³⁶ Το *Democracy and Education* είναι το μοναδικό φιλοσοφικό κείμενο του Dewey που έχει πρόσφατα και πολύ αξιολογία μεταφραστεί στα ελληνικά. Βλ. “Δημοκρατία και Εκπαίδευση”, στο *Η φιλοσοφία του πραγματισμού στην εκπαίδευση*, επιμ. Σ.Α. Τριαντάρη, εκδ. Σταμούλης, Θεσσαλονίκη 2012. Παρά τις επιμέρους διαφορετικές μεταφραστικές επιλογές θα παραπέμπουμε τόσο στη συλλογική έκδοση των απάντων του Dewey, όσο και στην ελληνική μετάφραση για τη διευκόλυνση του αναγνώστη. Ο πρώτος αριθμός εντός της παρένθεσης θα αναφέρεται στον τόμο των απάντων, ενώ ο δεύτερος στην ελληνική μετάφραση.

(1922), το *Experience and Nature* (1925), το *The Public and its Problems* (1927) και το *The Quest for Certainty* (1929). Έχοντας γνωρίσει την αναγνώριση ως φιλόσοφος, παιδαγωγός και δημοκρατικός κοινωνικός μεταρρυθμιστής ταξιδεύει πολύ. Από το 1919 έως το 1921 δίνει διαλέξεις σε Ιαπωνία και Κίνα. Το 1924 ταξιδεύει στην Τουρκία και συνεργάζεται με την κυβέρνηση Κεμάλ για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της χώρας, ενώ το 1928 ταξιδεύει στη Σοβιετική Ένωση για να γνωρίσει από κοντά το σοσιαλιστικό πείραμα. Μετά τη συνταξιοδότησή του συνεχίζει το συγγραφικό του έργο με σημαντικά κείμενα όπως το *Art as Experience* (1934), το *A Common Faith* (1934) και το *Logic: The Theory of Inquiry* (1938), αλλά και με αναθεωρημένες εκδόσεις παλαιότερων κειμένων. Πεθαίνει το 1952 σε ηλικία 93 ετών.³⁷

Ο ίδιος ο Dewey δεν μας προσφέρει πολλές πληροφορίες για τη ζωή του και τη διανοητική του ανάπτυξη. Ωστόσο, είναι βέβαιο πως μετά την εγκατάλειψη της θεωρησιακής ψυχολογίας του νεο-εγελιανού ιδεαλισμού επηρεάστηκε και σε μεγάλο βαθμό υιοθέτησε τις νατουραλιστικές ιδέες του Darwin,³⁸ όπως συγκεντρώθηκαν και παρουσιάστηκαν στο έργο του James *The Principles of Psychology*. Σχολιάζοντας την επίδραση που είχε το συγκεκριμένο έργο στη σκέψη του αναφέρει: «Καθόσον μπορώ να ανακαλύψω έναν καθορισμένο φιλοσοφικό παράγοντα ο οποίος μπήκε στη σκέψη μου, έτσι ώστε να δώσει νέα κατεύθυνση και ποιότητα, είναι αυτός [ο James]». ³⁹ Η επίδραση του συγκεκριμένου έργου στον Dewey δεν αφορά τόσο τη λειτουργιστική ψυχολογία, με την οποία ο Dewey ήταν ήδη εξοικειωμένος, αλλά τη δυνατότητα που του έδωσε να φυσικοποιήσει την έως τότε μεταφυσική έννοια του οργανισμού. Ο Dewey θεώρησε πως μπορεί να εκφράσει πληρέστερα τα εγελιανά αιτήματα μέσα από ένα νατουραλιστικό λεξιλόγιο.⁴⁰ «Βαθμιαία», παραδέχεται αργότερα, «συνειδητοποίησα πως αυτό για το οποίο στην πραγματικότητα συνηγορούν οι αρχές

---

³⁷ Πέρα από το αυτοβιογραφικό κείμενο του Dewey (*From Absolutism to Experimentalism*) και το κείμενο της κόρης του Jane Dewey (*Biography of John Dewey*) έχουμε πλέον στη διάθεσή μας πολύ καλές βιογραφίες, οι οποίες προσφέρουν μια πληθώρα στοιχείων για τη ζωή και τη διανοητική ανάπτυξη του John Dewey. Στην παρούσα εργασία λάβαμε υπόψη μας τρεις πρόσφατες μελέτες για τη ζωή του Dewey, οι οποίες είναι κατά τη γνώμη μας και οι πληρέστερες: R. Westbrook, *John Dewey and American Democracy*, εκδ. Cornell University Press, Ithaca 1991, Al. Ryan, *John Dewey and the High Tide of American Liberalism*, εκδ. W.W. Norton&Company, New York 1995 και M. Jay, *The Education of John Dewey*, ό.π..

³⁸ Συχνά, ως ένδειξη της σύνδεσης του Dewey με τον Darwin αναφέρεται από τους μελετητές το γεγονός πως η χρονολογία γέννησης του πρώτου (1859) συμπίπτει με τη χρονολογία της έκδοσης του έργου *Η καταγωγή των ειδών*.

³⁹ J. Dewey, "From Absolutism to Experimentalism", (1930), στο LW, τόμ. 5, σ. 157.

⁴⁰ Για την επίδραση του James στον Dewey βλ. R. Westbrook, *John Dewey and American Democracy*, ό.π., σσ. 65-71.

μπορούσε να κατανοηθεί καλύτερα και να εκφραστεί όταν θα απελευθερωνόμουν πλήρως από το εγελιανό λεξιλόγιο». ⁴¹ Έτσι, το έργο των Hegel, Darwin και James διαμορφώνει τις κύριες επιδράσεις που δέχεται ο Dewey στην πορεία ανάπτυξης της δικής του προοπτικής.

1.3 ΟΙ ΔΑΡΒΙΝΙΚΕΣ ΡΙΖΕΣ ΤΟΥ ΝΑΤΟΥΡΑΛΙΣΜΟΥ

Ο πραγματισμός του Dewey αναπτύσσεται πάνω σε ένα νατουραλιστικό υπόβαθρο, το οποίο διαμορφώθηκε μέσα από τη φιλοσοφική ερμηνεία της δαρβινικής θεωρίας της εξέλιξης. Ο Dewey προσέδιδε το επίθετο «νατουραλιστικός» σε ορισμένες πτυχές της σκέψης του, ενώ κομβικές έννοιες του πειραματισμού όπως η αλληλεπίδραση (interaction), η συνέχεια και η αύξηση, προέρχονται από το δαρβινικό έργο. ⁴² Ο νατουραλισμός του Dewey διαφοροποιείται από τον σύγχρονο φυσικαλισμό, ο οποίος αντιλαμβάνεται όλα τα φαινόμενα της φύσης ως φαινόμενα της φυσικής, αλλά και από τον υλισμό, ο οποίος ανάγει την ύλη σε πρωταρχική αιτία του κόσμου. ⁴³ Ο νατουραλισμός του Dewey δεν είναι ένα σύνολο αυστηρών θέσεων αλλά μια δέσμη μεθοδολογικών αρχών. Η έννοια της συνέχειας δηλώνει την απόρριψη κάθε είδους δυϊσμού και χάσματος στη φύση. Ως εκ τούτου, απορρίπτεται η ύπαρξη υπερβατικών όντων ή ενός μη εμπειρικού λόγου. Η συνέχεια συνεπάγεται επίσης την απόρριψη απλοϊκών αναγωγισμών στη φύση. Η έννοια της αλληλεπίδρασης αναφέρεται στη συνεχή αλληλοσυσχέτιση των στοιχείων της φύσης. Τίποτα δεν υπάρχει σε πλήρη απομόνωση. Καθετί βρίσκεται πάντα σε ένα πλαίσιο σχέσεων. Τέλος, η έννοια της αύξησης δηλώνει τον διαρκή μετασχηματισμό της φύσης χωρίς κάποιο προκαθορισμένο τέλος.

---

⁴¹ Jane Dewey, “Biography of John Dewey”, ό.π., σ. 18.

⁴² Ο J.A. Popp χαρακτηρίζει τον Dewey ως τον πρώτο φιλόσοφο της εξέλιξης και συγκρίνει το έργο του με εκείνο σύγχρονων θεωρητικών, όπως ο Daniel Dennett. Υποστηρίζει πως το σύνολο του έργου του Dewey πρέπει να ερμηνευτεί με φόντο τη δαρβινική θεωρία της εξέλιξης και με επίκεντρο όχι τη δημοκρατία, αλλά τη διανοητική ανάπτυξη. Βλ. J.A. Popp, *Evolution's First Philosopher: John Dewey and the Continuity of Nature*, εκδ. State University of New York Press, New York 2007. Στην παρούσα εργασία θεωρούμε πως μια τέτοια ερμηνευτική προσέγγιση του ντιουιανού έργου είναι περιοριστική για τρεις λόγους. Πρώτον, η δημοκρατία στον Dewey είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την έννοια της ανάπτυξης. Δεύτερον, η ανάπτυξη δεν σχετίζεται πρωτίστως με τη διάνοια, αλλά με την ηθική αυτόπραγμάτωση του εαυτού. Τέλος, στον Dewey η έννοια της ανάπτυξης δεν έλκει την καταγωγή της μόνο από την εξελικτική βιολογία, αλλά και από τον εγελιανό ιδεαλισμό.

⁴³ Για τον σύγχρονο φυσικαλισμό βλ. D. Papineau, *Φιλοσοφικός νατουραλισμός, νους και γνώση στο φυσικό κόσμο*, μτφ. Τ. Μπούκη, εκδ. Leader books, Αθήνα 2002. Για την κριτική του Dewey στον υλισμό βλ. J. Dewey, «Experience and Nature» (1925), στο LW, τόμ. 1, σ. 201.

Οι νατουραλιστικές αρχές του πραγματισμού του Dewey θα κατανοηθούν πληρέστερα με τη διεξοδική ανάλυση της γενικής θεωρίας της εμπειρίας, της γνωσιοθεωρίας και της μεταφυσικής του στα επόμενα κεφάλαια. Εδώ θα εστιάσουμε την προσοχή μας στη θέση του Dewey για τη σημασία του δαρβινικού έργου στη σύγχρονη σκέψη, ώστε να αντιληφθούμε τη βασική στόχευση της ντιουιανής φιλοσοφίας. Σύμφωνα με τον Dewey, ο Darwin πραγματοποίησε το πρώτο βήμα από τον πειραματισμό των επιστημών του φυσικού κόσμου προς τον πειραματισμό των επιστημών του ανθρώπου. Έτσι, διέλυσε οριστικά το παραδοσιακό κοσμοείδωλο και άνοιξε τον δρόμο για τη σύνθεση επιστήμης και πρακτικής φιλοσοφίας στη βάση των πειραματικών πρακτικών της πρώτης. Η συγκρότηση μιας πειραματικής ηθικής και πολιτικής φιλοσοφίας είναι πλέον δυνατή. Και αυτό το έργο αναλαμβάνει ο ίδιος ο Dewey.

Η ιδέα της εξέλιξης εμφανίζεται βεβαίως πριν από τον Darwin, ήδη από τον 18^ο αιώνα. Ο Darwin, όμως, ήταν εκείνος που την καθιέρωσε. Στο έργο του *Η καταγωγή των ειδών* (1859) συστηματοποίησε τις εμπειρικές παρατηρήσεις και τις εξήγησε με βάση την αλληλεπίδραση τριών βασικών αρχών: της κληρονομικότητας, της ποικιλομορφίας και της πίεσης του περιβάλλοντος. Πρώτον, κάθε οργανισμός αναπαράγεται και μεταδίδει μέσω της κληρονομικότητας τα χαρακτηριστικά του στους απογόνους του. Δεύτερον, ακόμα και εντός του ίδιου είδους, κάθε επιμέρους οργανισμός διαφέρει ελαφρώς από κάθε άλλον. Τρίτον, όλοι οι οργανισμοί ανταγωνίζονται για να επιβιώσουν και η επιβίωσή τους επιτυγχάνεται με την καλύτερη προσαρμογή στο περιβάλλον. Συνεπάγεται πως σταδιακά αναπαράγονται οι καλύτερα προσαρμοσμένοι οργανισμοί, οι οποίοι και μεταδίδουν τα χαρακτηριστικά τους στους απογόνους τους. Αυτές οι τρεις απλές αρχές διαμορφώνουν τον περίφημο μηχανισμό της φυσικής επιλογής. Στο δεύτερο σημαντικότερο έργο του με τίτλο *Η καταγωγή του ανθρώπου* (1871) ο Darwin δείχνει πως ο άνθρωπος, όπως και οι υπόλοιποι οργανισμοί, υπόκειται στον ίδιο μηχανισμό της φυσικής επιλογής και άρα εξελίχθηκε από κατώτερους οργανισμούς κατά τον αγώνα του για επιβίωση.

Οι ιδέες του Darwin προκάλεσαν μεγάλες αντιδράσεις, ιδιαίτερα από συντηρητικούς θρησκευτικούς κύκλους. Ωστόσο επέδρασαν σημαντικά στη σκέψη του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα. Η ιδέα της εξέλιξης καθιέρωσε μια νέα κατανόηση του χρόνου και της ιστορίας. Ο χρόνος δεν εκλαμβάνεται πλέον ούτε ως κυκλικός, όπως στην αρχαία ελληνική σκέψη, ούτε ως αναστρέψιμος, όπως πιστεύει η μεσσιανική, χριστιανική αντίληψη, ενώ η ιστορία γίνεται πλέον κατανοητή ως μια διαδικασία

ατέρμονης ανάδυσης του νέου, χωρίς κάποιο προκαθορισμένο τέλος ή κάποιο αρχικό σχεδιασμό. Ως εκ τούτου, η ύπαρξη ή η επιδίωξη μίας καθολικής αρμονίας του κόσμου κρίνεται ως απαρχαιωμένη και ανιστορική αντίληψη και απορρίπτεται. Καταρρίπτεται, επίσης, η πεποίθηση μιας αμετάβλητης ταξινόμησης της ζωής ως ψευδαίσθηση, η οποία οφείλεται στη σύντομη περίοδο της ανθρώπινης ζωής. Η θεωρία της εξέλιξης μάς διδάσκει πως η ζωή είναι μια συνεχής και δίχως όρια διαδικασία δημιουργίας. Η εξελικτική θεωρία επιδρά επίσης πάνω στην ψυχολογία. Η έμφαση που αποδίδει στη μελέτη των ενστίκτων και των έξεων οδηγεί στη γέννηση μιας νέας σχολής του συμπεριφορισμού. Φιλοσοφικά ρεύματα, τέλος, όπως ο βιταλισμός του Henri Bergson, τελούν υπό την επίδραση της εξελικτικής θεωρίας.⁴⁴

Από την πλευρά του ο Dewey χαρακτηρίζει το έργο του Darwin ως την κλιμάκωση της επιστημονικής επανάστασης του 16^{ου} και του 17^{ου} αιώνα. «Αναμφίβολα», γράφει, «η σπουδαιότερη διάλυση των παλαιότερων ερωτημάτων στη σύγχρονη σκέψη, η σπουδαιότερη επίσπευση νέων μεθόδων, νέων προθέσεων, νέων προβλημάτων είναι αυτή που επετεύχθη από την επιστημονική επανάσταση, η οποία έφτασε στην κορύφωσή της με το “Η καταγωγή των ειδών”».⁴⁵ Ο Dewey υποστηρίζει πως το έργο του Darwin αποτελεί την κορύφωση της επιστημονικής επανάστασης, διότι κατάφερε να υπερβεί το χάσμα μεταξύ ανόργανης και οργανικής φύσης, δηλαδή μεταξύ ανθρώπου και φύσης, και να καταστήσει έτσι δυνατή την εφαρμογή της επιστημονικής μεθόδου στο πεδίο της ζωής:

Χωρίς τις μεθόδους των Copernicus, Kepler, Galileo και των διαδόχων τους στην αστρονομία, τη φυσική και τη χημεία, ο Darwin θα ήταν αβοήθητος στις βιολογικές επιστήμες. Αλλά πριν τον Darwin η επίδραση της νέας επιστημονικής μεθόδου στη ζωή, τον νου και την πολιτική ήταν περιορισμένη, επειδή μεταξύ αυτών των ιδεαλιστικών ή ηθικών ενδιαφερόντων και του ανόργανου κόσμου παρεμβαλλόταν το βασίλειο των φυτών και των ζώων. Οι πύλες του κήπου της ζωής ήταν κλειστές στις νέες ιδέες και μόνο μέσω αυτού του κήπου υπήρχε πρόσβαση στον νου και την πολιτική.⁴⁶

Η σημαντικότερη επίδραση του Darwin στη φιλοσοφία έγκειται, σύμφωνα με τον Dewey, στην οριστική διάλυση του τελολογικού χαρακτήρα της αριστοτελικής

---

⁴⁴ Για το διανοητικό περιβάλλον μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε η θεωρία της εξέλιξης και την επίδραση που είχε στη σύγχρονη σκέψη βλ. L. Eiseley, *Darwin's Century, Evolution and the Men who Discovered it*, εκδ. Anchor Books, New York 1961.

⁴⁵ J. Dewey, “The Influence of Darwinism on Philosophy” (1909), στο MW, τόμ. 4, σ. 14.

⁴⁶ Ο.π., σ. 7.

φύσης. Οι έννοιες της παραδοσιακής φιλοσοφίας «βασίζονται στην υπόθεση της ανωτερότητας του σταθερού και του τελικού. Βασίζονται στην αντιμετώπιση της μεταβολής και της καταγωγής ως σημεία ελαττώματος και φαινομενικότητας».⁴⁷ Η μεταβολή κατέχει λοιπόν μία οντολογικά υποδεέστερη θέση. Πρωτεύουσας σημασίας είναι το είδος, το οποίο διέπεται από σταθερότητα. Η μεταβολή, η ανάπτυξη, η εξέλιξη δεν σημαίνουν τη δημιουργία νέων μορφών. Γίνονται κατανοητές μόνο στον βαθμό που οδηγούν στην πλήρωση ενός προκαθορισμένου σκοπού, ενός τέλους. Η φύση διέπεται από μια εσωτερική τελολογία η οποία ενυπάρχει σε κάθε είδος.

Οι μεταβολές στα ζωντανά πράγματα είναι τακτικές. Είναι συσσωρευτικές. Τείνουν σταθερά προς μία κατεύθυνση. Δεν καταστρέφουν, ούτε εξανεμίζονται, ούτε περνούν άσκοπα σε μια ρέουσα αλληλουχία όπως άλλες μεταβολές. Πραγματοποιούν και εκπληρώνουν. Κάθε διαδοχικό στάδιο, ανεξαρτήτως πόσο ανόμοιο είναι με το προηγούμενό του, διατηρεί την επίδρασή του και προετοιμάζει επίσης τον δρόμο για μια πληρέστερη δραστηριότητα ... Αυτή η προοδευτική οργάνωση δεν σταματάει μέχρι να επιτευχθεί ένα πραγματικό, τελικό όριο, ένα τέλος,⁴⁸ ένας ολοκληρωμένος και τέλειος σκοπός.⁴⁹

Συνοπτικά, «η φύση», όπως γράφει ο Αριστοτέλης, «τίποτα δεν δημιουργεί παράλογα ή μάταια».⁵⁰ Συνεπώς, αναγνωρίζεται πως η φύση δεν επενεργεί στο κενό. Όλα τείνουν προς έναν έσχατο σκοπό. Ο έσχατος αυτός σκοπός συνεπάγεται την ύπαρξη μιας πνευματικής δύναμης ως αιτίας, στην οποία υποτάσσεται η ύλη και η αίσθηση. Επομένως, η παραδοσιακή φιλοσοφία θεωρεί πως η ίδια «η φύση ως ολότητα είναι μια προοδευτική πραγματοποίηση ενός σκοπού».⁵¹ Διαμορφώνει, έτσι, ένα κλειστό σύμπαν. Μέσα σε αυτό το σύμπαν επικρατεί η ετερογένεια των σφαιρών, ο ποιοτικός χαρακτήρας των οποίων οδηγεί σε μια οντολογικά ιεραρχημένη ταξινόμηση. Η σφαίρα που διέπεται από ορθολογικότητα και αρμονία ιεραρχείται υψηλά, ενώ εκείνη που χαρακτηρίζεται από μεταβολή και σύγχυση χαμηλά. Η τελολογία συνδέεται επίσης άρρηκτα με την επιστήμη και τη λογική. Η γνώση σημαίνει τη σύλληψη της μορφής, του σταθερού τέλους των όντων. Εφόσον όμως η φύση κυριαρχείται από τη μεταβολή, η επιστήμη είναι αναγκασμένη να προχωρήσει

⁴⁷ Ο.π., σ. 3.

⁴⁸ Ελληνικά στο πρωτότυπο.

⁴⁹ Ο.π., σ. 5.

⁵⁰ «Ἡ δε φύσις οὐδὲν ἀλόγως οὐδέ μάτην ποιεῖ», Αριστοτέλης, *Περὶ Οὐρανοῦ* 291b13, μτφ. Π. Παναγιώτου, εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1989.

⁵¹ J. Dewey, *ό.π.*, σ. 6.

πέρα από τη φύση, σε ένα υπερβατικό πεδίο, ώστε να βρει το προκαθορισμένο τέλος των όντων. Προκύπτει, έτσι, μια θεωρησιακή αντίληψη του λόγου.

Σε αντίθεση με την παραδοσιακή κοσμολογία η επιστημονική επανάσταση μετατόπισε το ενδιαφέρον από τη σταθερότητα στη μεταβολή ομογενοποιώντας και ποσοτικοποιώντας το σύμπαν. Δέχτηκε έναν άπειρο, ανοιχτό και χωρίς όρια κόσμο, ενώ έθεσε ως μέτρο της πραγματικότητας τη μεταβολή. Η σύγχρονη επιστήμη ενδιαφέρεται πρωτίστως για τους νόμους της κίνησης, της γέννησης και των παραγόμενων συνεπειών. «Δεν προσπαθεί να εξηγήσει και να οριοθετήσει κάτι που παραμένει σταθερό μέσα στη μεταβολή. Προσπαθεί να περιγράψει μία σταθερή τάξη της μεταβολής» (RP, 114). Σύμφωνα με τον Dewey, με την εφαρμογή της επιστημονικής μεθόδου στη βιολογία το έργο του Darwin έρχεται να ολοκληρώσει τον θρίαμβο της επιστήμης απέναντι στο σταθερό σύμπαν της παραδοσιακής φιλοσοφίας και να εδραιώσει έναν σύγχρονο νατουραλισμό, σύμφωνα με τον οποίο η φύση είναι στον ίδιο της τον πυρήνα διαδικαστική. Η σύγχρονη επιστήμη αδιαφορεί για την ύπαρξη ενός ποιητικού αιτίου και την εκπλήρωση προκαθορισμένων σκοπών. Η φύση μεταβάλλεται δίχως να τείνει προς έναν έσχατο σκοπό. «Ο ίδιος ο τίτλος του βιβλίου [Η εξέλιξη των ειδών]», παρατηρεί ο Dewey,

εκφράζει μια επανάσταση στην επιστήμη, διότι η έννοια των βιολογικών ειδών είχε υπάρξει μια καταφανής ένδειξη της υπόθεσης της πλήρους αμεταβλητότητας. Αυτή η έννοια είχε εξοριστεί πριν τον Darwin από κάθε επιστημονικό αντικείμενο, εκτός της βοτανικής και της ζωολογίας. Αλλά η τελευταία είχε παραμείνει το προπύργιο της παλιάς λογικής αναφορικά με την επιστήμη (LTI, 97).

Η οικοδόμηση της σύγχρονης νατουραλιστικής προοπτικής έχει, σύμφωνα με τον Dewey, τρεις σημαντικές επιπτώσεις πάνω στη σύγχρονη σκέψη. Πρώτον, η έρευνα στρέφεται από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο.

Το ενδιαφέρον μετατοπίζεται από την ολοποιητική ουσία πίσω από τις ειδικές μεταβολές στο ερώτημα του πώς οι ειδικές μεταβολές εξυπηρετούν και ανατρέπουν συγκεκριμένους σκοπούς. Μετατοπίζεται από τη μία ευφυΐα, η οποία διαμόρφωσε τα πράγματα μια για πάντα, στις ιδιαίτερες ευφυΐες που διαμορφώνουν ακόμα και τώρα τα πράγματα. Μετατοπίζεται από τον έναν έσχατο αγαθό σκοπό στις άμεσες προσαυξήσεις της δικαιοσύνης και της

ευτυχίας, που η ευφυής διαχείριση των υπαρχουσών συνθηκών μπορεί να δημιουργήσει και που η παρούσα αμέλεια ή ηλιθιότητα θα καταστρέψει.⁵²

Η δεύτερη επίπτωση αφορά την υπέρβαση της τελολογίας σύμφωνα με την οποία «η ζωή πρέπει να έχει συγκεκριμένες ποιότητες και αξίες – ανεξαρτήτως του πώς η εμπειρία παρουσιάζει το ζήτημα – εξαιτίας κάποιας απομακρυσμένης αιτίας και τελικού σκοπού».⁵³ Η υπέρβαση αυτή οδηγεί τη σύγχρονη σκέψη να εξετάσει «τα γεγονότα της εμπειρίας κατά μέτωπο».⁵⁴ Τέλος, η σύγχρονη επιστήμη και ειδικότερα η εξελικτική βιολογία θέτει στη φιλοσοφία ένα νέο καθήκον:

Η νέα λογική εισάγει υπευθυνότητα στη διανοητική ζωή ... Η φιλοσοφία πρέπει σταδιακά να γίνει μέθοδος εντοπισμού και ερμηνείας των πλέον σοβαρών συγκρούσεων που συμβαίνουν στη ζωή και μέθοδος προβολής τρόπων αντιμετώπισής τους: μέθοδος ηθικής και πολιτικής διάγνωσης και πρόγνωσης.⁵⁵

Η πειραματική επιστημονική μέθοδος του Darwin είναι μάλιστα εκείνο το στοιχείο που διαφοροποιεί τη δαρβινική θεωρία της εξέλιξης από τον κοινωνικό δαρβινισμό του Herbert Spencer. Συγκρίνοντας το έργο του Spencer με αυτό του Darwin, ο Dewey διαπιστώνει πως από τον Spencer απουσιάζει η δύναμη της σύγχρονης πειραματικής επιστήμης. «Επειδή η σκέψη του Spencer κατάγεται από την κοινωνική και πολιτική φιλοσοφία του 18^{ου} αιώνα ... δεν χρειάζεται καμία ιδιαίτερη βοήθεια από την εξειδικευμένη τάξη των επιστημονικών μεθόδων και μελετών που δεσπόζουν στο έργο του Darwin».⁵⁶ Από αυτή την άποψη ο κοινωνικός δαρβινισμός του Spencer ανήκει στο παρελθόν. Αποτελεί μέρος της παραδοσιακής φιλοσοφίας. Σε αντίθεση με τον Spencer, ο στόχος του Dewey δεν είναι η αναγωγή του κοινωνικού και πολιτικού πεδίου στα πορίσματα της σύγχρονης βιολογίας, αλλά η εφαρμογή σε αυτό της πειραματικής μεθόδου, η οποία έχει αποδειχθεί ιδιαίτερα γόνιμη στη μελέτη τόσο των άβιων όσο και των έμβιων όντων.⁵⁷

---

⁵² Ο.π., σ. 11. Για τη μεταφραστική επιλογή της λέξης «ευφυΐα» βλ. υποσημείωση 115 του κεφαλαίου 2.

⁵³ Ο.π., σ. 11.

⁵⁴ Ο.π., σ. 12.

⁵⁵ Ο.π., σ. 13.

⁵⁶ J. Dewey, “The Philosophical Work of Herbert Spencer” (1904), στο MW, τόμ. 3, σ. 199.

⁵⁷ Ο Hawkins υποστηρίζει πως ο κοινωνικός δαρβινισμός δεν πρέπει να κατανοείται ως συγκεκριμένη ιδεολογία, αλλά ως μια κοσμοθεωρία γύρω από τη φύση, τον χρόνο και τον άνθρωπο, η οποία επιδέχεται διαφορετικές ιδεολογικές αναγνώσεις. Έτσι, εντάσσει και τον Dewey στο ρεύμα του κοινωνικού δαρβινισμού. Ωστόσο, ένας τέτοιος ισχυρισμός παραβλέπει το γεγονός πως ο Dewey ασκεί κριτική στη θετικιστική κατανόηση των φυσικών νόμων και στην τελολογική αντίληψη της φύσης, θέσεις που αποτελούν βασικά στοιχεία του κοινωνικού δαρβινισμού. Βλ. M. Hawkins, *Social*

Συνοπτικά, η ερμηνεία του Dewey για τη συμβολή του δαρβινικού έργου στη σύγχρονη σκέψη αφενός ορίζει τις θεωρητικές απαρχές του πειραματισμού και αφετέρου καταδεικνύει το καθήκον της φιλοσοφίας. Η φιλοσοφία οφείλει να «σταματήσει να είναι μια τεχνική για την αντιμετώπιση των προβλημάτων των φιλοσόφων και να γίνει μια μέθοδος, καλλιεργημένη από τους φιλοσόφους, για να αντιμετωπίσει τα προβλήματα των ανθρώπων».⁵⁸ Ως φιλοσοφία της πράξης, ο πειραματισμός δεν επιδιώκει απλώς να ερμηνεύσει τον κόσμο, αλλά να αναπτύξει επίσης μια μέθοδο για τη συνειδητή αλλαγή του. Αυτή η μέθοδος έχει ήδη αναπτυχθεί πλήρως στον φυσικό κόσμο. Ο Darwin έκανε ένα αποφασιστικό βήμα περνώντας από την ανόργανη ύλη στα έμβια όντα. Η φιλοσοφία πρέπει να προχωρήσει ακόμα περισσότερο αναπτύσσοντας τον πειραματισμό στο πεδίο της ηθικής και της πολιτικής, όπου οι αξίες διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο.

Στη συνέχεια θα αναφερθούμε στη νατουραλιστική αντίληψη του Dewey για το υποκείμενο και τη σχέση του με το αντικείμενο. Επηρεασμένος από το έργο του Darwin, αλλά και την πρόσληψή του από τη λειτουργιστική ψυχολογία του James, ο Dewey αντιλαμβάνεται το υποκείμενο ως οργανισμό ο οποίος βρίσκεται σε συνεχή αλληλεπίδραση με το φυσικό και κοινωνικό του περιβάλλον. Η νατουραλιστική ερμηνεία του υποκειμένου είναι αναγκαία για την κατανόηση των υπόλοιπων πτυχών της φιλοσοφικής σκέψης του Dewey και ιδιαίτερα της έννοιας της εμπειρίας.

1.4 Η ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΗ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

Στο έργο του *Η Καταγωγή του Ανθρώπου* ο Darwin υποστήριξε πως δεν υπάρχει καμία ριζική διαφορά του ανθρώπου από τα υπόλοιπα ζώα. Όλα εκείνα τα στοιχεία, που έως τότε θεωρείτο πως αποτελούν μοναδικό προνόμιο του ανθρώπου και τον διακρίνουν ριζικά από την υπόλοιπη φύση τοποθετώντας τον σε προνομιακή θέση, μπορούν να βρεθούν σε υποτυπώδεις έστω μορφές και σε άλλους ζωντανούς οργανισμούς. Για την πλέον διαφοροποιητική ιδιότητα του ανθρώπου, τον λόγο, ο Darwin γράφει χαρακτηριστικά πως «δεν υπάρχει καμία βασική διαφορά ανάμεσα στον άνθρωπο και στα ανώτερα θηλαστικά όσον αφορά τις νοητικές του

Darwinism in European and American Thought, 1860-1945, εκδ. Cambridge University Press, Cambridge 1997. Ένα παρόμοιο με της παρούσας εργασίας επιχείρημα για τη διαφοροποίηση του Dewey από τον κοινωνικό δαρβινισμό διατυπώνει και ο Hofstadter. Βλ. R. Hofstadter, *Social Darwinism in American Thought*, εκδ. George Braziller, New York 1969, σσ. 135-142.

⁵⁸ J. Dewey, "The Need for a Recovery of Philosophy" (1917), στο MW, τόμ. 10, σ. 46.

ικανότητες».⁵⁹ Η διαφορά ανθρώπου και ζώων αφορά τον βαθμό ανάπτυξης των ικανοτήτων και όχι την ποιότητά τους. Τα ζώα έχουν «τις ίδιες [με τον άνθρωπο] ικανότητες μίμησης, προσοχής, σκέψης, εκλογής, μνήμης, φαντασίας, συνειρμού ιδεών και συλλογισμού, αλλά σε πολύ διαφορετικούς, φυσικά, βαθμούς».⁶⁰

Ο Dewey, ο οποίος κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα καταπιάνεται με ζητήματα ψυχολογίας,⁶¹ εντυπωσιάζεται από την αξιοποίηση των δαρβινικών ιδεών στην ψυχολογία από τον James. Ο James ασκούσε κριτική στο ρεύμα της Νέας Ψυχολογίας, η νατουραλιστική προοπτική της οποίας επιδίωκε να υπερβεί τόσο τη θεωρησιακή κατανόηση του νου μέσω της ενδοσκοπήσης όσο και την παράδοση του βρετανικού εμπειρισμού, αξιοποιώντας τα πορίσματα της φυσιολογίας και αναπτύσσοντας πειραματικές διατάξεις. Ο James υποστηρίζει πως η Νέα Ψυχολογία δεν έχει κατανοήσει τη δαρβινική έννοια της εξέλιξης, με αποτέλεσμα να διατηρεί τις παραδοσιακές διακρίσεις του εξωτερικού κόσμου και του νου. Η ορθή κατανόηση της δαρβινικής θεωρίας απορρίπτει την εννόηση του γνωρίζοντος υποκειμένου ως καθρέφτη που αντανακλά παθητικά τον εξωτερικό κόσμο. Το γνωρίζον υποκείμενο είναι μάλλον ένας δρων οργανισμός και οι δραστηριότητές του πρέπει να γίνουν αντιληπτές ως δραστηριότητες της ζωής.⁶²

Ο Dewey εκτίμησε τη συγκεκριμένη ερμηνεία του James ως μία από τις σημαντικότερες συμβολές του. «Πολλοί φιλόσοφοι είχαν πολλά να πουν για την ιδέα του οργανισμού, αλλά την εκλάμβαναν δομικά και, ως εκ τούτου, στατικά. Έμελλε ο James να σκεφτεί τη ζωή υπό τους όρους της ζωής εν δράσει».⁶³ Αυτή η δυναμική έννοια του υποκειμένου που βρίσκεται συνεχώς σε δράση οδήγησε μάλιστα τον Dewey να εγκαταλείψει τον όρο *υποκείμενο* και να χρησιμοποιεί τον όρο *οργανισμό*. Σε αυτόν τον δυναμικό ανθρώπινο οργανισμό, ο νους δεν είναι ένα σημείο του θείου πνεύματος που καθιστά δυνατή την εποπτεία του κόσμου. «Η βιολογική οπτική γωνία μάς δεσμεύει στην πεποίθηση πως ο νους, οτιδήποτε άλλο και αν είναι, είναι

⁵⁹ Ch. Darwin, *Η καταγωγή του ανθρώπου*, μτφ. Β. Βασιλείου, εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα 2006, σ. 112.

⁶⁰ Ο.π., σ. 136.

⁶¹ Βλ. J. Dewey, “The New Psychology” (1884), στο EW, τόμ. 1, “The Psychological Standpoint” (1886), στο EW, τόμ. 1, “Psychology and Philosophical Method” (1886), στο EW, τόμ. 1 και “Psychology” (1887), στο EW, τόμ. 2. Η μελέτη της πρώιμης σκέψης του Dewey γύρω από την ψυχολογία υπερβαίνει τους σκοπούς της παρούσας εργασίας, η οποία επιθυμεί να επικεντρωθεί στο κατεξοχήν έργο του Dewey γύρω από τον πραγματισμό. Αξίζει, όμως, να αναφερθεί πως εκείνη την περίοδο ο Dewey θεωρεί την ψυχολογία, δηλαδή τη συστηματική μελέτη της συνείδησης, τη μοναδική διαθέσιμη στους φιλόσοφους μέθοδο.

⁶² Για την κριτική του James στη Νέα Ψυχολογία βλ. Ed.S. Reed, *From Soul to Mind: The Emergence of Psychology, from Erasmus Darwin to William James*, εκδ. Yale University Press, New Haven 1997 και ιδιαίτερα τις σσ. 201 – 220.

⁶³ J. Dewey, “From Absolutism to Experimentalism” (1930), στο LW, τόμ. 5, σ. 158.

τουλάχιστον ένα όργανο που βοηθάει στον έλεγχο του περιβάλλοντος σε σχέση με τους σκοπούς της διαδικασίας της ζωής».⁶⁴

Η δεύτερη σημαντική συμβολή του James, σύμφωνα με τον Dewey, αφορά τη *ροή της συνείδησης* (stream of consciousness). Ο James υποστήριζε πως, μέσω της θεωρίας των συνειρμών, η Νέα Ψυχολογία εστιάζει την προσοχή της σε στοιχειώδεις αισθητηριακές καταστάσεις και αγνοεί τον μεταβατικό, σχεσιακό και ρευστό χαρακτήρα των στοιχείων του νου. Στα νοητικά άτομα (mental atoms) της Νέας Ψυχολογίας ο James αντιπαρέθεσε την ιδέα της ροής της συνείδησης. «Τα περισσότερα βιβλία ξεκινούν με τις αισθήσεις ως τα απλούστερα νοητικά γεγονότα και προχωρούν συνθετικά οικοδομώντας υψηλότερα σε σχέση με τα προηγούμενα κάθε φορά επίπεδα. Αλλά αυτό σημαίνει εγκατάλειψη της εμπειρικής μεθόδου της έρευνας. Ποτέ κανείς δεν είχε μία καθεαυτήν απλή αίσθηση. Η συνείδηση, από την ημέρα της γέννησής μας, είναι μια συναρθρωμένη πολλαπλότητα αντικειμένων και σχέσεων».⁶⁵ Όπως εξηγεί ο James στις διαλέξεις του για τους εκπαιδευτικούς, το πλέον θεμελιώδες στοιχείο από το οποίο μια εμπειρική ψυχολογία οφείλει να ξεκινήσει τις αναλύσεις της, είναι η ροή της συνείδησης:

Είναι το γεγονός ότι, όταν είμαστε ξύπνιοι (αλλά συχνά κι όταν κοιμόμαστε), σε όλους μας *υπάρχει κάποιο είδος συνείδησης*. Υπάρχει δηλαδή μια ροή, μια διαδοχή καταστάσεων ή κυμάτων ή πεδίων (ή όπως τέλος πάντων θέλετε να τα ονομάσετε) από γνώσεις, αισθήματα, επιθυμίες, επιλογές κτλ., τα οποία διαρκώς έρχονται και ξανάρχονται και αποτελούν την εσωτερική ζωή μας. Η ύπαρξη αυτής της ροής είναι το πρωτογενές στοιχείο, του οποίου η φύση και η προέλευση αποτελούν το βασικό πρόβλημα για την επιστήμη της ψυχολογίας.⁶⁶

Σύμφωνα με τον Dewey, η ροή της συνείδησης είναι η πλέον σημαντική έννοια της φιλοσοφίας του James,⁶⁷ με σημαντικές συνεπαγωγές τόσο στην κατανόηση της εμπειρίας όσο και της γνώσης. Μπροστά στο χάος της πολλαπλότητας των ατομικών στοιχείων της εμπειρίας, η φιλοσοφία επιδίωξε συχνά την οικοδόμηση ενός συστήματος της εμπειρίας, ώστε να διασφαλιστεί η ενότητά της. Η υπερβατολογική φιλοσοφία του Kant αποτέλεσε τη σημαντικότερη ίσως προσπάθεια

⁶⁴ J. Dewey, "Interpretation of Savage Mind" (1902), στο MW, τόμ. 2, σ. 41.

⁶⁵ W. James, *The Principles of Psychology*, τόμ. I, εκδ. Dover Publications, New York 1950, σ. 224.

⁶⁶ W. James, *Ψυχολογία και Εκπαίδευση*, μτφ. Ε. Αλεξοπούλου, εκδ. Printa, Αθήνα 2001, σ. 51.

⁶⁷ Βλ. J. Dewey, "Three Contemporary Philosophers: William James, Henri Bergson, and Bertrand Russell" (1920), στο MW, τόμ. 12, σ. 210.

οικοδόμησης ενός τέτοιου συστήματος. Ο James προτείνει να σκεφτούμε την εμπειρία όχι ως ένα χαώδες πολλαπλό το οποίο μορφοποιείται χάρη στις κατηγορίες του γνωρίζοντος υποκειμένου, αλλά ως μια ζωντανή οντότητα «που μπορεί να είναι ενοποιημένη, αλλά μπορεί να είναι επίσης πλουραλιστική, ανάλογα με την περίπτωση».⁶⁸ Ως ροή συνείδησης η εμπειρία σταματάει να είναι ένα νεκρό υλικό. Αναφορικά με το πρόβλημα της γνώσης, η έννοια της ροής της συνείδησης συνεπάγεται πως «δεν χρειάζεται πλέον να θεωρήσουμε εάν η εντύπωσή μας για το αντικείμενο αντιστοιχεί πράγματι σε ένα πραγματικό αντικείμενο. Ρωτάμε μόνο αν η εντύπωση που έχουμε μπορεί να μας οδηγήσει σε άλλη εμπειρία. Εάν μπορεί, είναι πραγματική».⁶⁹

Έχοντας ως αφετηρία το εγελιανό αίτημα της ενότητας και υπό την επίδραση των ιδεών του James γύρω από τον ανθρώπινο οργανισμό και τη ροή της συνείδησης, ο Dewey ανέπτυξε τη δική του συμβολή στην ψυχολογία. Στο άρθρο του “The Reflex Arc Conception in Psychology” επιχειρεί μια κριτική στη σύγχρονή του λειτουργιστική ψυχολογία, διότι απέτυχε να υπερβεί τους παραδοσιακούς δυϊσμούς μεταξύ της αίσθησης και της ιδέας, του σώματος και της ψυχής.⁷⁰ Η εμμονή της στην έννοια του αντανακλαστικού τόξου (reflex arc)⁷¹ αναπαράγει τους δυϊσμούς σε ένα διαφορετικό επίπεδο ως ερέθισμα και αντίδραση ή ως περιφερειακές και κεντρικές δομές και λειτουργίες του ανθρώπου. Έτσι, το αντανακλαστικό τόξο αποτελεί μια συρραφή μηχανιστικών διαδικασιών που έχουν τη μορφή «ερέθισμα-αντίδραση», παρά μια οργανική ενότητα της δράσης του ανθρώπινου οργανισμού.

Από την πλευρά του ο Dewey αναζητά μια πρωταρχική, ολιστική ενότητα στην οποία τα αισθητηριακά ερεθίσματα, οι συνδέσεις του κεντρικού νευρικού συστήματος και οι σωματικές αντιδράσεις δεν θα εκλαμβάνονται ως ξεχωριστές και ολοκληρωμένες οντότητες, αλλά ως αναλυτικές διακρίσεις και λειτουργικοί παράγοντες της ολότητας. Ονομάζει δε αυτήν την πρωταρχική ολότητα *συντονισμό* (co-ordination). Η ανάλυση της ψυχολογίας οφείλει να έχει ως σημείο εκκίνησης τον αισθησιο-κινητικό συντονισμό του οργανισμού και όχι κάποιο απομονωμένο αισθητηριακό ερέθισμα που προκαλεί κάποιου είδους μεμονωμένη αντίδραση. Ο αισθησιο-κινητικός συντονισμός βρίσκεται μάλιστα όχι έξω, αλλά μέσα στη δράση.

---

⁶⁸ J. Dewey, “Three Contemporary Philosophers: William James, Henri Bergson, and Bertrand Russell” (1920), στο MW, τόμ. 12, σ. 211.

⁶⁹ Ο.π., σ. 212.

⁷⁰ J. Dewey, “The Reflex Arc Conception in Psychology” (1896), στο EW, τόμ. 5, σσ. 96-109.

⁷¹ Η έννοια του αντανακλαστικού τόξου αναφέρεται στην πορεία της μεταδόσης ενός ερεθίσματος από ένα νεύρο στον νωτιαίο μυελό και πάλι πίσω στο όργανο που θα αντιδράσει στο ερέθισμα.

Ο Dewey δανείζεται ένα παράδειγμα από τον James για να επεξηγήσει τη θέση του. Ένα μικρό παιδί πλησιάζει το χέρι του για πρώτη φορά στη φωτιά και καίγεται. Η ανάλυση που βασίζεται στο ζεύγος ερέθισμα και αντίδραση – το οπτικό ερέθισμα της λάμψης της φλόγας προκαλεί την αντίδραση του παιδιού να την πιάσει και το ερέθισμα του πόνου, όταν αυτό καίγεται, προκαλεί την αντίδραση του παιδιού να τραβήξει το χέρι του – παραμένει μηχανιστική. Η ανάλυση οφείλει να ξεκινήσει από τη δράση του οργανισμού. Στην προκειμένη περίπτωση δεν πρέπει να ξεκινήσει από το οπτικό ερέθισμα της φλόγας, αλλά από τη δράση του βλέπειν. Το πρωταρχικό γεγονός είναι ο αισθησιο-κινητικό συντονισμός του οργανισμού που λαμβάνει χώρα κατά την εκδίπλωση της δραστηριότητάς του. Ερέθισμα και αντίδραση είναι πάντα μέρη του συντονισμού και αποκτούν τη σημασία τους ως μέλη του που τον διατηρούν ή τον ανασυγκροτούν. Το αντανακλαστικό τόξο πρέπει να κατανοηθεί περισσότερο ως κύκλος, ως συνεχής ανασυγκρότηση του συντονισμού, της εμπειρίας του οργανισμού. «Δεν έχουμε την αντικατάσταση της μιας εμπειρίας με μια άλλη, αλλά την ανάπτυξη, τη μεσολάβηση της εμπειρίας».⁷²

Ιδιαίτερη σημασία έχει πάντα και το πλαίσιο μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα ο συντονισμός του οργανισμού. Για να καταδείξει τη σημασία του πλαισίου ο Dewey χρησιμοποιεί ένα δεύτερο παράδειγμα το οποίο αναφέρεται σε έναν ξαφνικό, δυνατό ήχο που προκαλεί την αντίδραση του οργανισμού. Η αντίδραση, όμως, θα διαφοροποιηθεί ανάλογα με τη δραστηριότητα που βρίσκεται σε εξέλιξη. Ο άνθρωπος που ακούει τον έντονο ήχο θα αντιδράσει διαφορετικά αν εκείνη τη στιγμή κυνηγάει και διαφορετικά αν διαβάζει στο σπίτι του ένα βιβλίο. Και αυτό διότι μόνο στο πλαίσιο της ήδη εν εξελίξει δραστηριότητας του οργανισμού, του αισθησιο-κινητικού δηλαδή συντονισμού του, μπορεί να κατανοηθεί η επιλεκτική έμφαση που αποδίδει ο οργανισμός σε συγκεκριμένα ερεθίσματα μέσα στην πολλαπλότητα των στοιχείων του περιβάλλοντος. Συνοπτικά, «το ερέθισμα και η αντίδραση δεν είναι διακριτές οντότητες αλλά τελολογικές διακρίσεις, δηλαδή διακρίσεις λειτουργίας ή μερών που διαδραματίζουν κάποιο ρόλο, με αναφορά στην επίτευξη ή τη διατήρηση ενός σκοπού».⁷³ Πιο αναλυτικά

το ερέθισμα είναι εκείνη η φάση της διαμόρφωσης του συντονισμού, η οποία αντιπροσωπεύει τις συνθήκες που πρέπει να ικανοποιηθούν ώστε να επέλθει μια επιτυχής κατάληξη [του συντονισμού]. Η αντίδραση είναι εκείνη η φάση

---

⁷² Ο.π., σ. 99.

⁷³ Ο.π., σ. 104.

του ίδιου υπό διαμόρφωση συντονισμού, η οποία δίνει το κλειδί για να ικανοποιηθούν αυτές οι συνθήκες και λειτουργεί ως εργαλείο για τον επιτυχή συντονισμό. Είναι με αυτόν τον τρόπο στενά συνδεδεμένα και λαμβάνουν χώρα ταυτόχρονα. Το ερέθισμα είναι κάτι που πρέπει να ανακαλυφθεί, να διακριθεί ... δεν υπάρχει ένα αντικειμενικό ερέθισμα στο οποίο αναφερόμαστε ... Επιπλέον, είναι η κινητική αντίδραση που βοηθάει στην ανακάλυψη και στη συγκρότηση του ερεθίσματος. Είναι η αναστολή της κίνησης σε ένα συγκεκριμένο στάδιο, που δημιουργεί την αίσθηση.⁷⁴

Η αποτυχία της ψυχολογίας να λάβει υπόψη της την κομβική σημασία του πλαισίου για την κατανόηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς χαρακτηρίζεται από τον Dewey ως «ψυχολογική ή ιστορική πλάνη».⁷⁵ Μέσα από την κριτική του στην έννοια του αντανεκλαστικού τόξου στην ψυχολογία, καθώς και στους παραδοσιακούς δυϊσμούς τους οποίους αυτή αναπαράγει, ο Dewey αναπτύσσει για πρώτη φορά τη δική του προοπτική μιας νατουραλιστικής προσέγγισης του ανθρώπινου οργανισμού και μιας λειτουργιστικής κατανόησης της συμπεριφοράς του. Ο άνθρωπος δεν κατανοείται ως ένα θεωρητικό υποκείμενο, αλλά ως ένας ενεργός, ζωντανός οργανισμός που βρίσκεται σε συνεχή αλληλεπίδραση (interaction) με το περιβάλλον του. Συνεπώς, δεν πρέπει να γίνεται λόγος για αντανεκλαστικό τόξο που συνδέει το ερέθισμα με την αντίδραση, τον εξωτερικό κόσμο με την εσωτερική συνείδηση του ανθρώπου, αλλά για τον κύκλο της ζωής, του οποίου το ερέθισμα και η αντίδραση αποτελούν μόνο μέρη του. Η ανθρώπινη συμπεριφορά κατανοείται ολιστικά και όχι ως απλή διαδοχή μηχανικά συναρθρωμένων πράξεων. Μπορεί, βεβαίως, η συμπεριφορά να αναλυθεί σε πράξεις, αλλά αυτές δεν μπορούν να κατανοηθούν ξεκομμένες από τη σειρά στην οποία ανήκουν.⁷⁶ Κάθε αναλυτική διάκριση είναι λειτουργική. Κατανοείται, δηλαδή, πάντα εντός ενός ευρύτερου πλαισίου.

Επιπλέον, ακολουθώντας τις δαρβινικές ιδέες περί εξέλιξης, τα όργανα του ανθρώπινου οργανισμού όπως το χέρι, το μάτι, ο νους, κατανοούνται ως εργαλεία προσαρμογής του οργανισμού στο περιβάλλον. Η προσαρμογή δεν είναι κατ' ανάγκη

---

⁷⁴ Ο.π., σ. 109.

⁷⁵ Ο.π., σ. 105.

⁷⁶ Για το σειριακό χαρακτήρα της συμπεριφοράς βλ. J. Dewey, "Conduct and Experience" (1930), στο LW, τόμ. 5, σσ. 218-235. Ο Dewey χρησιμοποιεί συχνά τον όρο συμπεριφορά (behavior ή conduct). Ωστόσο, όπως δηλώνει και ο ίδιος, η ανάλυσή του διαφοροποιείται από εκείνη των συμπεριφοριστών, επειδή επιθυμεί να υπερβεί τη μηχανιστική σύνδεση ερεθίσματος - αντίδρασης.

παθητική. Αναφέρεται εξίσου στον έλεγχο του περιβάλλοντος.⁷⁷ Αποτελεί μια συνεχή διαδικασία της ζωής στην οποία ο οργανισμός αντιδρά στις καταστάσεις του περιβάλλοντος.

Οι επιτυχείς διαδικασίες του οργανισμού ... αντιδρούν στο περιβάλλον για να επιτύχει ευνοϊκές για το δικό του μέλλον τροποποιήσεις. Το ανθρώπινο ον έχει στα χέρια του το πρόβλημα της απάντησης σε ό,τι συμβαίνει γύρω του, έτσι ώστε αυτές οι μεταβολές να πάρουν τη μια τροπή παρά την άλλη, δηλαδή αυτήν που απαιτείται για τη δική του περαιτέρω λειτουργία ... Είναι αναγκασμένο να παλέψει – δηλαδή να χρησιμοποιήσει την άμεση υποστήριξη που δίδεται από το περιβάλλον – ώστε να επηρεάσει έμμεσα μεταβολές που δεν θα μπορούσαν να συμβούν διαφορετικά. Υπό αυτήν την έννοια, η ζωή συνεχίζεται μέσω του ελέγχου του περιβάλλοντος. Οι δραστηριότητές της πρέπει να μεταβάλλουν τις μεταβολές που συμβαίνουν γύρω της».⁷⁸

Από αυτό συνεπάγεται πως «η επιτυχία και η αποτυχία [του ελέγχου του περιβάλλοντος] είναι οι πρωταρχικές “κατηγορίες” της ζωής».⁷⁹ Η αντίληψη αυτή έδωσε την ευκαιρία στον Heidegger να ασκήσει κριτική στον νατουραλισμό του πραγματισμού, υποστηρίζοντας πως καταλήγει στην κατάφαση της κυριαρχίας τόσο πάνω στην εξωτερική όσο και πάνω στην εσωτερική φύση. Η αντίληψη του Λόγου ως φυσικού οργάνου προσαρμογής, ως απλού εργαλείου στον αγώνα του οργανισμού για αυτοσυντήρηση, οδηγεί στην ολοκληρωτική κυριαρχία πάνω στη φύση και στη διάλυση κάθε στοιχείου που παραπέμπει στη συμφιλίωση με αυτήν:

«Η θεωρητική άρνηση της ανταγωνιστικής σχέσης του πνεύματος με τη φύση – ακόμη κι όπως υπονοείται στη διδασκαλία της αλληλοσυσχέτισης μεταξύ των διαφόρων μορφών οργανικής ζωής, συμπεριλαμβανομένου και του ανθρώπου – συχνά ισοδυναμεί στην πράξη με τη συγκατάθεση προς την αρχή της συνεχούς και ολοκληρωτικής κυριαρχίας πάνω στη φύση. Η θεώρηση του Λόγου ως ενός φυσικού οργάνου δεν τον απαλλάσσει από τη ροπή προς κυριαρχία, ούτε τον προικίζει με μεγαλύτερες δυνατότητες για συμφιλίωση.

---

⁷⁷ Ο Eames διακρίνει στο έργο του Dewey μια λεπτή εννοιολογική διαφοροποίηση. Ο γενικός όρος προσαρμογή (adjustment) άλλοτε έχει το νόημα της ενεργητικής προσαρμογής (adaptation) και άλλοτε της παθητικής (accommodation). Στην παρούσα εργασία επιλέγουμε να δηλώνουμε την εννοιολογική διαφορά με περιφραστικό τρόπο, χρησιμοποιώντας τα επίθετα “ενεργητική-παθητική”. Βλ. S.M. Eames, *Pragmatic Naturalism: an Introduction*, εκδ. Southern Illinois University Press, Illinois 2008, σσ. 9-16.

⁷⁸ J. Dewey, “The Need for a Recovery of Philosophy” (1917), στο MW, τόμ. 10, σ. 7.

⁷⁹ Ο.π., 10.

Αντιθέτως, ... έχει ως επακόλουθο την απόρριψη όλων εκείνων των στοιχείων του νου που υπερβαίνουν τη λειτουργία της προσαρμογής και, συνεπώς, δεν είναι εργαλεία αυτοσυντήρησης.⁸⁰

Η κριτική στον πραγματισμό ως φιλοσοφία της προσαρμογής του υποκειμένου στις αντίξοες αντικειμενικές συνθήκες αγνοεί τον δημιουργικό χαρακτήρα που προσδίδει ο πραγματισμός στην πράξη. Ο Dewey αρνείται να συνδέσει την πράξη με μια έννοια της κοινωνικής ή της ιστορικής ολότητας, όπως επιθυμεί ο Horkheimer. Κάτι τέτοιο θα σηματοδοτούσε την επιστροφή στην τελολογία της παραδοσιακής φιλοσοφίας. Η πραγματιστική πράξη συνδέεται με ένα συγκεκριμένο κάθε φορά πλαίσιο. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει πως ο πραγματισμός θέτει ως μοναδικό σκοπό την αυτοσυντήρηση του οργανισμού και, συνεπώς, ούτε ταυτίζει την πράξη με την τεχνική. Όπως θα εξετάσουμε αναλυτικότερα στα επόμενα κεφάλαια, η πράξη κατανοείται από τον Dewey ως η δημιουργική επίλυση μιας προβληματικής κατάστασης, ως δημιουργική κατασκευή του αντικειμένου της γνώσης και ως τέτοια προσδίδει ένα καινοφανές νόημα στη φύση. Όπως παρατηρεί ο Joas, η δημιουργικότητα της πράξης συνδέεται στενά με την ιδέα της δημοκρατίας, σύμφωνα με την οποία τα υποκείμενα ρυθμίζουν συνειδητά τις συνέπειες των αλληλεπιδράσεών τους.⁸¹

Η ανάλυση του υποκειμένου ως οργανισμού που αλληλεπιδρά με το περιβάλλον και επιδιώκει την προσαρμογή του σε αυτό, άλλοτε ενεργητικά και άλλοτε παθητικά, παραπέμπει συνήθως σε μια ατομοκεντρική θεώρηση του ανθρώπου. Ο ακραίος ατομικισμός του Spencer, ο οποίος αναπτύχθηκε υπό το δόγμα «της επικράτησης του ισχυρότερου», αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση αυτής της τάσης. Ο Dewey άσκησε κριτική στο έργο του Spencer, ο οποίος προσπάθησε να υποστηρίξει έναν ατομοκεντρικό φιλελευθερισμό ανάγοντας την ηθική στη βιολογία.⁸² Ταυτόχρονα, υποστήριξε πως η απάντηση στις ατομοκεντρικές προοπτικές δεν είναι η εγκαθίδρυση ενός χάσματος μεταξύ της φύσης και της ηθικής, όπως την επιχείρησε ο Thomas Huxley.⁸³ Σύμφωνα με τον Dewey, η δαρβινική θεωρία δεν συνεπάγεται αυτονόητα μια αυστηρά ατομικιστική αντίληψη. Ο Darwin συνέδεε την κοινωνικότητα του ανθρώπου με τις ανώτερες νοητικές του ικανότητες.

---

⁸⁰ M. Horkheimer, *Η έκλειψη του λόγου*, ό.π., σσ. 156-157.

⁸¹ Βλ. H. Joas, *Pragmatism and Social Theory*, ό.π., σσ. 4-6.

⁸² Για την κριτική του Dewey στον Spencer βλ. J. Dewey, "The Philosophical Work of Herbert Spencer" (1904), στο MW, τόμ. 3.

⁸³ Για την κριτική του Dewey στον Huxley βλ. J. Dewey, "Evolution and Ethics" (1898), στο EW, τόμ. 5.

«Η έλλειψη κοινωνικότητας», γράφει χαρακτηριστικά ο Darwin, «θα είχε ασφαλώς εμποδίσει στον άνθρωπο την ανάπτυξη των ανώτερων νοητικών του προτερημάτων, όπως λ.χ. της συμπάθειας και της αγάπης του για τους ομοίους του».⁸⁴

Ο Dewey τοποθετείται στον αντίποδα του ακραίου ατομικισμού του κοινωνικού δαρβινισμού.⁸⁵ Υποστηρίζει πως ο άνθρωπος δεν μπορεί να κατανοηθεί πλήρως παρά μόνο μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο ανήκει και με το οποίο αλληλεπιδρά, δηλαδή μέσα από τις κοινωνικές συμπράξεις (association) στις οποίες βρίσκεται. Ασκώντας κριτική στις ατομοκεντρικές θεωρήσεις διαπιστώνει πως «η νοητική και ηθική δομή των ατόμων, το πρότυπο των επιθυμιών και των προθέσεων τους μεταβάλλονται με κάθε σπουδαία μεταβολή της κοινωνικής θέσμησης. Άτομα που δεν συνδέονται σε συμπράξεις οικογενειακές, οικονομικές, πολιτικές, θρησκευτικές, καλλιτεχνικές ή εκπαιδευτικές είναι τερατουργήματα» (ION, 80-81).

Οι ρίζες της κριτικής στάσης του Dewey απέναντι στον ατομικισμό πρέπει να αναζητηθούν στην επίδραση του εγγελιανού ιδεαλισμού και της αντίληψής του περί του κοινωνικού οργανισμού. Ο νεαρός Dewey υποστηρίζει πως «τώρα γνωρίζουμε καλύτερα ... Κατανοούμε πως ο άνθρωπος είναι κάτι παραπάνω από μια προσεγμένα συναρθρωμένη φυσική μηχανή που μπορεί να ληφθεί ως ένα απομονωμένο άτομο, να οδηγηθεί στο χειρουργικό τραπέζι της ανάλυσης και να εξετασθεί δεόντως. Γνωρίζουμε πως η ζωή είναι συνδεδεμένη με τη ζωή της κοινωνίας του έθνους στο έθος και τον νόμο».⁸⁶ Και η βέβαιη αυτή γνώση προέρχεται από την επικράτηση της θεωρίας του κοινωνικού οργανισμού, σύμφωνα με την οποία «οι άνθρωποι δεν είναι απομονωμένα μη-κοινωνικά άτομα, αλλά είναι άνθρωποι μόνο στις εγγενείς σχέσεις τους με ανθρώπους».⁸⁷

Αν και η έμφαση στη θεωρία του κοινωνικού οργανισμού υποχωρεί σταδιακά στη σκέψη του Dewey, η αντίληψη της εγγενούς κοινωνικότητας της ανθρώπινης φύσης διαπερνά το σύνολο του έργου του, ενώ αποτελεί βασικό στοιχείο της δημοκρατικής του θεωρίας. Ο Dewey διαφοροποιεί το δημοκρατικό του ιδεώδες από την ατομοκεντρική φιλελεύθερη παράδοση, η οποία εκκινεί την ανάλυσή της για την κοινωνική οργάνωση από ένα προ-κοινωνικό άτομο με σταθερά και απαραβίαστα

---

⁸⁴ Ch. Darwin, *Η καταγωγή του ανθρώπου*, ό.π, σ. 107.

⁸⁵ Ο Dewey αναφέρεται θετικά στο έργο του Peter Kropotkin ως μια προσπάθεια να υπογραμμιστεί το στοιχείο της κοινωνικότητας στη δαρβινική θεωρία. Για τον Kropotkin βλ. P. Kropotkin, *Αλληλοβοήθεια, ένας παράγοντας εξέλιξης*, μτφ. Ε. Στεφανοπούλου, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2009, και για την αναφορά του Dewey σε αυτόν βλ. J. Dewey, "Ethics" (1932), στο LW, 7, σ. 43.

⁸⁶ J. Dewey, "The New Psychology" (1884), στο EW, τόμ. 1, σσ. 48-49.

⁸⁷ J. Dewey, "The Ethics of Democracy" (1888), στο EW, τόμ. 1, σ. 229.

ατομικά δικαιώματα. Η κοινωνικότητα δεν επιβάλλεται στο άτομο, αλλά αποτελεί ένα αδιαχώριστο στοιχείο του. Ως εκ τούτου, η δημοκρατία πρέπει να κατανοηθεί ως ένας συγκεκριμένος τρόπος οργάνωσης της από κοινού ζωής και όχι ως τρόπος διασφάλισης των ατομικών δικαιωμάτων.

Ο κοινωνικός χαρακτήρας του ατόμου συνεπάγεται πως η ανθρώπινη συμπεριφορά, δηλαδή η ανθρώπινη πράξη, είναι κατ' ανάγκη κοινωνική. Το ανθρώπινο πράττειν αφενός επηρεάζει τους άλλους μέσω των άμεσα ή έμμεσα παραγόμενων συνεπειών του και αφετέρου προσδιορίζεται σε μεγάλο βαθμό κοινωνικά. Ο Dewey αναλύει μάλιστα τον μηχανισμό κοινωνικής διαμόρφωσης των ατομικών επιθυμιών και έξεων:

Το κοινωνικό περιβάλλον ούτε εμφυτεύει άμεσα ορισμένες επιθυμίες και ιδέες ούτε απλώς εγκαθιστά κάποιες καθαρά μυϊκές έξεις δράσης ... σε πρώτο βήμα διαμορφώνει συνθήκες οι οποίες υποκινούν ορισμένους ορατούς και απτούς τρόπους δράσης. Σε δεύτερο και αποφασιστικό βήμα κάνει το άτομο να συμμεριστεί και να συμπράξει στην από κοινού δραστηριότητα, έτσι ώστε να αισθανθεί την επιτυχία της ως δική του επιθυμία. Από τη στιγμή που καταλαμβάνεται από τη συγκινησιακή διάθεση της ομάδας θα είναι έτοιμο να αναγνωρίσει τους ειδικούς σκοπούς στους οποίους αυτή στοχεύει και τα μέσα που χρησιμοποιούνται για να εξασφαλίσουν την επιτυχία. Με άλλα λόγια, οι πεποιθήσεις και οι ιδέες του θα πάρουν μορφή όμοια με εκείνη των άλλων μέσα στην ομάδα (DE, 18/135).

Συμπερασματικά, «η συμπεριφορά είναι πάντα κοινή (shared) ... δεν είναι ένα ηθικό “δέον” το ότι η συμπεριφορά οφείλει να είναι κοινωνική. *Είναι* κοινωνική, είτε κακή είτε καλή» (HNC, 16). Ο κοινωνικός προσδιορισμός της ανθρώπινης συμπεριφοράς διαγράφει, επίσης, τα όρια ενός πολιτισμικού ορίζοντα, εντός του οποίου το οικείο ταυτίζεται με το αποδεκτό:

Ο τρόπος με τον οποίο η ομάδα ή η τάξη μας κάνει πράγματα τείνει να ορίσει τα πρόσφορα αντικείμενα προσοχής και, έτσι, να προδιαγράψει τις κατευθύνσεις και τα όρια της παρατήρησης και της μνήμης. Ό,τι είναι παράξενο ή ξένο (δηλαδή έξω από τις δραστηριότητες της ομάδας) τείνει να καταστεί ηθικώς απαγορευμένο και διανοητικώς ύποπτο (DE, 21/138-139).

Τα όρια του πολιτισμικού ορίζοντα είναι κρίσιμα και για την ίδια την αναστοχαστική σκέψη εφόσον «τα πράγματα τα οποία εκλαμβάνουμε ως δεδομένα χωρίς διερεύνηση ή σκέψη είναι αυτά ακριβώς που καθορίζουν το συνειδητό

σκέπτεσθαι και προεξοφλούν τα συμπεράσματά μας» (DE, 22/140). Η ισχύς του κοινωνικού προσδιορισμού της ανθρώπινης συμπεριφοράς οδηγεί τον Dewey στο να αναγνωρίσει τις δυσκολίες αμφισβήτησης του οικείου και του δεδομένου. Το κοινωνικό περιβάλλον καθιστά δυνατή την ανθρώπινη ανάπτυξη, αλλά δεν είναι επαρκής όρος για αυτήν. Συχνά τείνει να την εμποδίζει. Ο άνθρωπος αναπτύσσεται εντός μιας συγκεκριμένης κουλτούρας και χάρη σε αυτήν, αλλά συγχρόνως σε αντιπαράθεση με συγκεκριμένα στοιχεία της.

Τέλος, εφόσον η ανθρώπινη συμπεριφορά προσδιορίζεται κοινωνικά, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε έναν παιδαγωγικό, διαμορφωτικό ρόλο στο κοινωνικό περιβάλλον. Ο Dewey παρατηρεί πως η διαφορά μεταξύ ενός πολιτισμένου και ενός βάρβαρου λαού δεν έγκειται στη γυμνή φύση αλλά στο κοινωνικό περιβάλλον, στην κοινωνική του κληρονομιά.⁸⁸ Αντίστοιχα, πρέπει να στραφούμε στη μεταρρύθμιση των κοινωνικών συνθηκών, ώστε να επιτύχουμε την πρόοδο του ανθρώπου. «Πρέπει», σημειώνει ο Dewey, «να υπάρξει μια μεταβολή στις αντικειμενικές συνθήκες και θεσμούς. Πρέπει να εργαστούμε πάνω στο περιβάλλον και όχι απλώς και μόνο στις καρδιές των ανθρώπων» (HNC, 19-20). Η εμπαιδωση μιας βαθύτερης συμμετοχικής δημοκρατίας σε κάθε πτυχή της ζωής δεν μπορεί να επιτευχθεί με μια επανάσταση της καρδιάς, όπως επιθυμούσε ο Kant,⁸⁹ αλλά με τη συστηματική και τη συνειδητή μεταβολή των κοινωνικών συνθηκών οι οποίες θα διαμορφώσουν τις έξεις της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Συνοψίζοντας τις επιδράσεις που δέχθηκε ο Dewey, μπορούμε να παρατηρήσουμε πως ο πραγματισμός του Peirce και του James, το εγελιανό αίτημα της ενότητας και ο νατουραλισμός που εμπνέεται από τη δαρβινική θεωρία της εξέλιξης αποτέλεσαν τα βασικά συστατικά της πραγματιστικής προοπτικής του πειραματισμού. Ο πειραματισμός δεν αποτελεί μια αφελής προσπάθεια δικαίωσης του ωφελμιστικού πνεύματος της αστικής κοινωνίας. Ως φιλοσοφία της πράξης επιχειρεί να συνθέσει την πραγματιστική γνωσιοθεωρία, η οποία βασίζεται πάνω σε μια ιδιαίτερη κατανόηση των επιστημονικών πρακτικών, και το αίτημα για μια

---

⁸⁸ Βλ. J. Dewey, "The School and Society" (1899), στο MW, τόμ. 1, σ. 69.

⁸⁹ Γράφει ο Kant: «Για να γίνει, όμως, κάποιος όχι απλώς ένας νομίμως, αλλά και ένας ηθικώς καλός (θεάρεστος) άνθρωπος, δηλ. ενάρετος κατά τον νοητό χαρακτήρα ... τούτο δεν μπορεί να γίνει με σταδιακή μεταρρύθμιση, ενόσω το θεμέλιο των γνωμόνων παραμένει φαύλο, αλλά πρέπει να επιτευχθεί με μια επανάσταση στο φρόνημα του ανθρώπου (με μια μετάβαση προς τον γνώμονα της αγιότητας του φρονήματος) και μπορεί να γίνει ένας νέος άνθρωπος μόνο με ένα είδος αναγεννήσεως, σαν να ήταν μια νέα δημιουργία ... και μια αλλαγή της καρδιάς». Im. Kant, *Η Θρησκεία εντός των ορίων του λόγου και μόνο*, μτφ. Κ. Ανδρουλιδάκης, εκδ. Πολις, Αθήνα 2007, σσ. 94-95.

δημοκρατική οργάνωση της από κοινού ζωής. Στη συνέχεια θα στρέψουμε το ενδιαφέρον μας στο πρώτο στοιχείο αυτής της σύνθεσης: την πραγματιστική γνωσιοθεωρία. Πρώτα, θα εξετάσουμε τη γενική θεωρία του Dewey για την εμπειρία και κατόπιν τη μέθοδο και τη λογική του πειραματισμού. Και αυτό, διότι η γενική θεωρία της εμπειρίας αποτελεί το κλειδί για την κατανόηση του πειραματισμού. Η εμπειρία αποτελεί τον ορίζοντα μέσα στον οποίο εκτυλίσσεται κάθε διαδικασία πειραματικού αναστοχασμού, ενώ η ίδια διευρύνεται χάρη στον πειραματισμό.⁹⁰

---

⁹⁰ Βλ. J. Dewey, “Introduction to *Essays in Experimental Logic*” (1916) στο MW, τόμ. 10, σ. 320. Βλ. επίσης του ιδίου *Essays in Experimental Logic*, εκδ. Dover Publications, New York 1916, σσ. 1-2. Το 1916 ο Dewey συγκέντρωσε μια σειρά από άρθρα για τον πραγματισμό και την πειραματική λογική στον τόμο *Essays in Experimental Logic*. Ωστόσο, στα άπαντα του Dewey τα συγκεκριμένα κείμενα είναι διασκορπισμένα ανάλογα με την αρχική τους δημοσίευση. Στην παρούσα εργασία θα παραπέμπουμε, όπου αυτό είναι δυνατό, τόσο στα άπαντα του Dewey όσο και στον τόμο *Essays in Experimental Logic* προς διευκόλυνση του αναγνώστη.

2. Η εμπειρία στον Dewey

Ως δημόσιος διανοούμενος ο Dewey καταπιάστηκε με ζητήματα γύρω από την εκπαίδευση, την ηθική και τη δημοκρατική πολιτική οργάνωση. Αυτή η ενασχόλησή του δεν είναι αποκομμένη από τις φιλοσοφικές του θέσεις. Προέρχεται από μια ιδιαίτερη αντίληψη για το καθήκον της φιλοσοφίας. Ο Dewey συμφωνεί με τον Kant πως «μόνο ο κριτικός δρόμος είναι ακόμη ανοιχτός».⁹¹ Αλλά για τον Dewey ο δρόμος της κριτικής είναι ο δρόμος του πειραματικού αναστοχασμού της σύγχρονης επιστήμης. Αυτόν τον δρόμο οφείλει να ακολουθήσει η φιλοσοφία, επεκτείνοντας τον πειραματισμό στις ανθρώπινες υποθέσεις. Η πραγματιστική προοπτική του Dewey αποτελεί μια τέτοιου είδους προσπάθεια σύνθεσης της πραγματιστικής γνωσιοθεωρίας με την πρακτική φιλοσοφία στη βάση των πειραματικών πρακτικών της σύγχρονης επιστήμης. Η σύνθεση αυτή επιτυγχάνεται μέσω μιας νέας κατανόησης της έννοιας της εμπειρίας. Ο Dewey αναπτύσσει μια γενική θεωρία της εμπειρίας εντός της οποίας τοποθετεί τα επιμέρους στοιχεία της φιλοσοφικής του σκέψης: τη γνωσιοθεωρία, την ηθική, την πολιτική, τη μεταφυσική.

Ο Dewey δεν υπήρξε ο μοναδικός πραγματιστής φιλόσοφος που ασχολήθηκε με το ζήτημα της εμπειρίας. Ο James στοχάστηκε επίσης πάνω στην ανθρώπινη εμπειρία ονομάζοντας τη θέση του *ριζικό εμπειρισμό* (radical empiricism).⁹² Ωστόσο, ο James διέκρινε σαφώς τον πραγματισμό από τον ριζικό εμπειρισμό. «Για να αποφύγετε τουλάχιστον μια παρανόηση», γράφει χαρακτηριστικά στον πρόλογο του έργου του *Πραγματισμός*, «ας μου επιτραπεί να αναφέρω ότι δεν υπάρχει λογική σύνδεση ανάμεσα στον πραγματισμό, όπως εγώ τον κατανοώ, και σε ένα δόγμα το οποίο πρόσφατα έχω ονομάσει ριζικό εμπειρισμό. Το τελευταίο έχει αυτοτελή παρουσία. Κάποιος μπορεί να το απορρίψει στο σύνολό του και, εντούτοις, να εξακολουθεί να είναι πραγματιστής».⁹³

Αν και επηρεάστηκε από τις απόψεις του James αναφορικά με την εμπειρία, ο Dewey συνέδεσε στενά τον πραγματισμό με μια γενική θεωρία της εμπειρίας. Όπως είδαμε, ο πειραματισμός του Dewey μπορεί να κατανοηθεί ως μια ριζική ανακατασκευή και σύνθεση της πραγματιστικής λογικής του Peirce και του

---

⁹¹ Im. Kant, *Κριτική του καθαρού Λόγου*, μτφ. Μ. Δημητρακόπουλος, εκδ. Αθηνά, Αθήνα 2006, σ. 478.

⁹² Για τον ριζικό εμπειρισμό βλ. W. James, *Essays in Radical Empiricism*, εκδ. Dover Publications Inc, New York 2003.

⁹³ W. James, *Πραγματισμός*, σσ. 18- 19

εμπειρισμού του James. Υπό αυτήν την έννοια, ο πειραματισμός είναι αδιαχώριστος από μια συγκεκριμένη αντίληψη περί εμπειρίας. Η κατανόηση των επιμέρους πτυχών της σκέψης του Dewey προϋποθέτει την ανάλυσή του για την έννοια της εμπειρίας. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε την ντιουσιανή αντίληψη της εμπειρίας, ώστε να καταστήσουμε σαφές το πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται ο πειραματισμός τόσο στις φυσικές επιστήμες όσο και στις ανθρώπινες υποθέσεις, δηλαδή στα αξιακά φορτισμένα ηθικά, κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα.

2.1 ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΝΕΑ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΤΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ

Η ιστορία της φιλοσοφίας του 19^{ου} αιώνα καθιέρωσε την ταξινόμηση των στοχαστών των απαρχών της νεωτερικότητας σε δύο μεγάλα και αντικρουόμενα μεταξύ τους ρεύματα: τον εμπειρισμό και τον ορθολογισμό. Στον πρώτο εντάσσονται οι Bacon, Locke, Berkley και Hume, ενώ στον δεύτερο οι Descartes, Spinoza και Leibniz. Κάθε ταξινόμηση ή ιστορική κατηγοριοποίηση αποτελεί, βεβαίως, κάποιου είδους σύμβαση η οποία συμπυκνώνει και απλουστεύει το πολυσύνθετο ιστορικό υλικό. Η διάκριση εμπειρισμού και ορθολογισμού παραβλέπει αφενός τις μεγάλες διαφορές των στοχαστών του ίδιου ρεύματος και αφετέρου τις επιδράσεις που οι στοχαστές δέχτηκαν από το αντίθετο ρεύμα. Ταυτόχρονα, όμως, αναδεικνύει ένα από τα μείζονα ζητήματα του νεωτερικού φιλοσοφικού στοχασμού αναφορικά με την προέλευση και τη δικαιολόγηση της γνώσης. Οφείλουμε να αναζητήσουμε τον θεμέλιο λίθο της αλήθειας στην αισθητηριακή εμπειρία του εξωτερικού κόσμου ή στον καθαρό λόγο, στις *a priori* κατηγορίες του υποκειμένου; Η ριζική καρτεσιανή αμφιβολία επέφερε ένα χάσμα μεταξύ του υποκειμένου και του αντικειμένου, το οποίο η γνωσιοθεωρία επιχείρησε να γεφυρώσει εκκινώντας άλλοτε από την αισθητηριακή εμπειρία και άλλοτε από τον καθαρό λόγο. Υπό το πρίσμα της ίδιας ταξινόμησης, η κριτική φιλοσοφία του Kant εκλαμβάνεται ως η πλέον επιτυχημένη σύνθεση εμπειρισμού και ορθολογισμού, η οποία διακηρύττει πως «εννοήματα χωρίς περιεχόμενο είναι κενά, εποπτείες χωρίς έννοιες είναι τυφλές».⁹⁴

Ωστόσο, η αναγωγή του ανθρώπου σε ένα αφηρημένο, υπερβατολογικό υποκείμενο από την καντιανή φιλοσοφία δέχτηκε έντονη κριτική τον 19^ο και τον 20^ο αιώνα, όταν έγινε συνείδηση πως ο άνθρωπος αποτελεί πρωτίστως ένα ιστορικά

---

⁹⁴ Im. Kant, *Κριτική του Καθαρού Λόγου*, τμ. II, μτφ. Αν. Γιανναράς, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1979, σ. 16.

προσδιορισμένο έμβιο ον. Σημαντικοί στοχαστές εστίασαν την προσοχή τους στην έννοια της εμπειρίας. Άσκησαν κριτική στην κατανόηση της εμπειρίας ως απλώς και μόνο αισθητηριακής εμπειρίας του εξωτερικού κόσμου (Erfahrung) και επιχείρησαν μια νέα, πληρέστερη εννόησή της. Ο Dilthey υποστηρίζει πως το καντιανό α priori είναι άκαμπτο και νεκρό. Αντιθέτως, οι πραγματικοί όροι της συνείδησης και οι προϋποθέσεις της είναι ζωντανό ιστορικό γίνεσθαι. Έχουν τη δική τους ιστορικότητα και βρίσκονται συνεχώς σε εξέλιξη. Αναπτύσσει, έτσι, την έννοια της *βιωμένης εμπειρίας* (Erlebnis) ως σημείο εκκίνησης του φιλοσοφικού στοχασμού.⁹⁵ Ο Husserl υποστηρίζει από την πλευρά του πως οι επιστημονικές αφαιρέσεις ριζώνουν σε έναν προ-επιστημονικό βίκοσμο (Lebenswelt). Αντλούν την προέλευσή τους από αυτόν και στηρίζονται σε αυτόν. Οι ακριβείς μαθηματικές επιστήμες υποβάλλουν τον βίκοσμο σε μια νέα επεξεργασία. Μετατρέποντας τα αντικείμενα της εμπειρίας σε μαθηματικά, δηλαδή, ιδεατά αντικείμενα ωθούν την εμπειρία σε ένα υψηλότερο επίπεδο.⁹⁶ Μια πλειάδα ακόμα στοχαστών από διαφορετικές αφετηρίες, όπως ο Bataille, ο Jünger και ο Benjamin, στοχάστηκαν πάνω στα πολλαπλά νοήματα της έννοιας της εμπειρίας.⁹⁷

Η έννοια της εμπειρίας κατέχει μια ιδιαίτερη θέση και στον φιλοσοφικό στοχασμό του Dewey. Ο αμερικανός φιλόσοφος υποστηρίζει πως η ειδοποιός διαφορά του πραγματισμού σε σχέση με τα υπόλοιπα ρεύματα σκέψης εντοπίζεται στο νοηματικό περιεχόμενο της έννοιας της εμπειρίας και επιχειρεί να αναπτύξει μια γενική θεωρία της εμπειρίας.⁹⁸ Ο Dewey δεν περιορίζει την εμπειρία στην πρόσληψη αισθητηριακών δεδομένων από τον εξωτερικό κόσμο. Υπό την επίδραση του δαρβινικού έργου, ταυτίζει την εμπειρία με τη ζωή και με τη δράση ενός οργανισμού. Ως εκ τούτου, η εμπειρία σχετίζεται με τη συνεχή αλληλεπίδραση του οργανισμού με το περιβάλλον.

---

⁹⁵ Βλ. H.A. Hodge, *The Philosophy of Wilhelm Dilthey*, εκδ. Routledge, Abingdon 1952.

⁹⁶ Βλ. Ed. Husserl, *Η κρίση του Ευρωπαϊού ανθρώπου και η φιλοσοφία*, μτφ. Θ. Λουπασάκη, εκδ. Έρασμος, Αθήνα 1991 και R. Sokolowski, *Εισαγωγή στη φαινομενολογία*, μτφ. Π. Κοντός, εκδ. Πανεπιστημίου Πατρών, Πάτρα 2003.

⁹⁷ Για τις πολλαπλές μεταστοιχειώσεις της έννοιας της εμπειρίας βλ. M. Jay, *Songs of Experience*, εκδ. University of California Press, California 2005.

⁹⁸ Βλ. J. Dewey, "The Postulate of Immediate Empiricism" (1905), στο MW, τόμ. 3, σ. 158. Στο συγκεκριμένο άρθρο ο Dewey αναφέρεται γενικά στο ρεύμα του πραγματισμού, το οποίο ταυτίζει μάλιστα με τον ριζοσπαστικό εμπειρισμό, τον ουμανισμό και τον λειτουργισμό. Ωστόσο, η έννοια της εμπειρίας αποτέλεσε αντικείμενο στοχασμού μόνο για τους James και Dewey. Δύσκολα θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί πως ο πραγματισμός του Peirce προσφέρει μια διαφορετική εννόηση της εμπειρίας που τον διακρίνει από τα υπόλοιπα φιλοσοφικά ρεύματα.

Ο Dewey αναπτύσσει την πραγματιστική εννόηση της εμπειρίας σε αντιπαράθεση προς την παραδοσιακή φιλοσοφία. Παρακολουθεί τις διαφορετικές μεταστοιχειώσεις της εμπειρίας μέσα στην ιστορία και τις συνδέει με τις κοινωνικές και πνευματικές μεταβολές. Ο πειραματισμός επιθυμεί από την πλευρά του να θεματοποιήσει την εμπειρία του σύγχρονου ανθρώπου:

Η παλιά έννοια της εμπειρίας ήταν η ίδια προϊόν της εμπειρίας – το μόνο είδος της εμπειρίας που ήταν τότε προσιτό στους ανθρώπους. Εάν μια άλλη έννοια της εμπειρίας είναι τώρα δυνατή, είναι ακριβώς επειδή η ποιότητα της εμπειρίας, όπως τώρα μπορεί να βιώνεται, έχει υποστεί μια βαθιά κοινωνική και διανοητική μεταβολή σε σχέση με εκείνη των παλαιότερων εποχών (RP, 125).

Ο Dewey διακρίνει τρεις έννοιες της εμπειρίας. Η πρώτη διαμορφώθηκε στην κλασική αρχαιότητα, ενώ η δεύτερη αναπτύχθηκε στη νεώτερη εποχή. Η τρίτη έννοια εμφανίστηκε στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και βρίσκεται ακόμα υπό διαμόρφωση.⁹⁹ Παρά τις διαφορές στις εννοιολογήσεις της εμπειρίας από την αρχαία και τη νεώτερη σκέψη, η παραδοσιακή φιλοσοφία αντιμετωπίζει την εμπειρία με έναν κοινό τρόπο. Συνδέει την εμπειρία με το ιδιαίτερο, το ενδεχομενικό και το τυχαίο και την αντιπαράθετεί με έναν υπερ-εμπειρικό λόγο, ο οποίος έχει την ικανότητα να μας καταδείξει το αναγκαίο και το καθολικό. «Η ίδια η εμπειρία ως τέτοια είναι ελαττωματική και έτσι η έλλειψη είναι αναπόδραστη και μη επανορθώσιμη. Η μόνη καθολικότητα και βεβαιότητα βρίσκεται σε μια περιοχή πάνω από την εμπειρία, σε αυτήν του ορθολογικού και του εννοιολογικού» (RP, 126).

Η αρχαία κατανόηση της εμπειρίας θεματοποιείται για πρώτη φορά στο έργο του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Εκεί η εμπειρία ταυτίζεται με τη γνώση η οποία έχει κληρονομηθεί από την παράδοση και το έθιμο:

Δηλώνει τη συσσωρευμένη από το παρελθόν πληροφορία, όχι απλώς του ατομικού αλλά και του κοινωνικού παρελθόντος, μεταδιδόμενη μέσω της γλώσσας και ακόμα περισσότερο μέσω της μαθητείας στις διάφορες τέχνες, στον βαθμό που αυτή η πληροφορία συμπυκνώνεται σε συγκεκριμένες γενικεύσεις για το πώς κάνουμε ορισμένα πράγματα, όπως το χτίσιμο ενός

---

⁹⁹ Η περιοδολόγηση των εννοιών της εμπειρίας από τον Dewey επεκτείνει την αρχαία κατανόηση της εμπειρίας έως και τον 17^ο αιώνα. Συγχρόνως τοποθετεί τους Bacon και Locke στη νεωτερική κατανόηση της εμπειρίας, παρόλο που ανήκουν στον 16^ο και 17^ο αιώνα. Για την περιοδολόγηση βλ. J. Dewey, "An Empirical Survey of Empiricisms" (1935), στο LW, τόμ. 11, σσ. 69 – 83.

σπιτιού ... ή για το τι γνωρίζουμε πως πρέπει να περιμένουμε κάτω από δεδομένες συνθήκες».¹⁰⁰

Αυτές οι εμπειρικές πληροφορίες βρίσκονται στο πεδίο της δόξας. Αντιδιαστέλλονται προς τη βέβαιη γνώση της επιστήμης, η οποία έχει μέσω του ορθού λόγου τη δυνατότητα να κατανοεί την αιτία των πραγμάτων. Η διάκριση εμπειρίας και εμπειρικής γνώσης από τη μια πλευρά και επιστήμης από την άλλη συνοδεύεται από τη στενή σύνδεση της πρώτης με πρακτικές δραστηριότητες. Η εμπειρία δεν είναι απλώς η αισθητηριακή αντίληψη, αλλά η οργανωμένη πρακτική γνώση του παρελθόντος. Καταδεικνύει μια γενική τάση για δράση προς έναν συγκεκριμένο σκοπό. Σχετίζεται με άλλα λόγια με μια έξη. «Έτσι, η εμπειρία φτάνει να συνίσταται σε τυποποιημένους τρόπους δράσης και σε ένα τυποποιημένο σώμα πεποιθήσεων, προσδοκιών, υλικών και τεχνικών».¹⁰¹

Ο Dewey υπογραμμίζει τη στενή σύνδεση εμπειρίας και έξης σημειώνοντας πως στην αρχαία ελληνική σκέψη δεν υπάρχει η ριζική διάκριση θεωρίας και πράξης που συναντάμε στη νεωτερικότητα. Η αντίθεση εμπειρίας και επιστήμης δεν αφορά αποκλειστικά την επιστημολογία. Σχετίζεται επίσης με την ηθική, εφόσον γίνεται αποδεκτό πως μόνο μέσω της ελευθερίας του ορθού λόγου είναι δυνατή η προσέγγιση του αγαθού. Αναγνωρίζεται, τέλος, μια μεταφυσική βάση για την εγγενή αδυναμία της εμπειρίας να προσεγγίσει το ορθό και το αγαθό. Η εμπειρία βρίσκεται αναπόδραστα εγκλωβισμένη στη σφαίρα των φαινομένων. Μόνο ο λόγος έχει τη δυνατότητα να αναχθεί πάνω από τα φαινόμενα, στην έσχατη σφαίρα των ιδεών.

Η νεωτερική έννοια της εμπειρίας εμφανίζεται για πρώτη φορά με τον Francis Bacon, ενώ σχηματοποιείται ολοκληρωμένα στο έργο του Locke. Η αντίθεση εμπειρίας και λόγου παραμένει. Αλλά τώρα «η εμπειρία είναι η απελευθερωτική δύναμη. Η εμπειρία σημαίνει το νέο το οποίο μας καλεί μακριά από την υποταγή στο παρελθόν και το οποίο αποκαλύπτει καινούρια γεγονότα και αλήθειες» (RP, 133). Ο λόγος συνδέεται με τον δογματισμό και τον σχολαστικισμό, ενώ η εμπειρία είναι εκείνη που έχει τη δυνατότητα να προσφέρει μια άμεση και αυθεντική πρόσβαση στη γνώση μέσα από την παρατήρηση της φύσης και την επαγωγική μέθοδο. Και αυτό, διότι η αισθητηριακή εμπειρία παρέχει μια εξαναγκαστική αποδοχή του πραγματικού από το υποκείμενο πέρα από τα οποιαδήποτε σχολαστικιστικά επιχειρήματα. Μάλιστα, αυτός ο εξαναγκασμός αποτελεί την εγγύηση της εγκυρότητας των

¹⁰⁰ J. Dewey, "An Empirical Survey of Empiricisms" (1935), στο LW, τόμ. 11, σ. 70.

¹⁰¹ Ο.π., σ. 71.

αισθητηριακών δεδομένων. Με την αναγωγή της εμπειρίας σε τελικό κριτήριο της αλήθειας μιας πρότασης αναγνωρίζεται η συμβολή της στην οικοδόμηση της γνώσης.

Ο νεώτερος εμπειρισμός μετατοπίζει επίσης το ενδιαφέρον από το καθολικό στο ατομικό. Έχει την τάση να «αντιλαμβάνεται αυτό που θεωρούνταν καθολικό και αντικειμενικό ως ένα είδος νεκρού βάρους, επιβεβλημένου στους ανθρώπους από έξω, και να αντιλαμβάνεται το ατομικό ως την έδρα της ελευθερίας και την πηγή κάθε πλεονεκτήματος, διανοητικού και πολιτικού».¹⁰² Λειτουργεί, έτσι, επίσης ως ένα ισχυρό εργαλείο κριτικής στους παραδεδομένους θεσμούς κατά τη διάρκεια του πολιτικού αγώνα της αναδυόμενης αστικής τάξης. Παρά τη θετική χροιά που αποκτά στη νεωτερικότητα, η έννοια της εμπειρίας διατηρεί τα βασικά χαρακτηριστικά της κλασικής κατανόησης. Συνδέεται με το ιδιαίτερο και το ατομικό. Ως εκ τούτου, δεν μπορεί να παρέχει καθολική γνώση. Εμπλέκεται στο πεδίο της ενδεχομενικότητας και της πιθανότητας. Ο Hume φτάνει μάλιστα την προοπτική του νεώτερου εμπειρισμού στις απώτατες συνέπειές του καταλήγοντας στον σκεπτικισμό, τόσο για την ύπαρξη του εξωτερικού κόσμου όσο και του εαυτού. Επιδιώκοντας την αποκατάσταση της προτεραιότητας του λόγου έναντι της εμπειρίας, ο καντιανός ιδεαλισμός αποτελεί την αντίδραση του ορθολογισμού στον σκεπτικισμό. Αναγνωρίζει πως μόνο ο λόγος έχει τη δυνατότητα να οργανώσει τα χαώδη και απομονωμένα μεταξύ τους αισθητηριακά δεδομένα. Έτσι, αν και αναγνωρίζεται η σημασία της εμπειρίας, αυτή υποτάσσεται στις *a priori* κατηγορίες του υπερβατολογικού υποκειμένου.

Στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα έγινε δυνατή η ανάδυση μιας νέας έννοιας της εμπειρίας και μιας νέας κατανόησης της σχέσης της εμπειρίας με τον λόγο ή ακριβέστερα «της θέσης του λόγου μέσα στην εμπειρία» (RP, 127). Δύο παράγοντες, σύμφωνα με τον Dewey, επέτρεψαν τη διαμόρφωση μιας νέας κατανόησης της εμπειρίας. Ο πρώτος αναφέρεται στην ανάπτυξη μιας λειτουργιστικής ψυχολογίας, η οποία βασίζεται στα πορίσματα της σύγχρονης εξελικτικής βιολογίας. Η παλαιότερη ψυχολογία του εμπειρισμού απέδιδε στον νου έναν παθητικό χαρακτήρα. Ο νους κατέγραφε τα αισθητηριακά δεδομένα της εμπειρίας και μπορούσε απλώς να τα συνδυάζει μεταξύ τους. Επιπλέον, απέδιδε απόλυτη προτεραιότητα στο διανοητικό ή γνωστικό πεδίο. Η βούληση, η δράση, το συναίσθημα και η επιθυμία είχαν δευτερεύουσα σημασία για την εμπειρία του υποκειμένου. Αντιθέτως, η

---

¹⁰² Ο.π., σ. 76.

λειτουργιστική ψυχολογία συνδέει την εμπειρία με τη ζωή. «Η εμπειρία σημαίνει ζωή και η ζωή προχωράει μέσα στο περιβάλλον και εξαιτίας αυτού και όχι στο κενό».¹⁰³

Η σύνδεση της εμπειρίας με τη ζωή εμφανίζεται και στη σκέψη άλλων σύγχρονων του Dewey στοχαστών. Ο Dilthey με την έννοια της βιωμένης εμπειρίας και ο Bergson με εκείνη της *ζωικής ορμής* (*élan vital*) επιχειρούν μια νέα, πληρέστερη κατανόηση της εμπειρίας μέσα από το φαινόμενο της ζωής. Ωστόσο, σε αντίθεση με τις ιδεαλιστικές προοπτικές του Dilthey και του Bergson, ο Dewey επιθυμεί να εντάξει τη σύνδεση εμπειρίας και ζωής εντός μιας νατουραλιστικής προοπτικής, που εμπνέεται από το δαρβινικό έργο. Έτσι, η εμπειρία ως ζωή συσχετίζεται στενά με τη δράση, με την αλληλεπίδραση του οργανισμού με το περιβάλλον. «Όπου υπάρχει ζωή υπάρχει συμπεριφορά, δραστηριότητα. Προκειμένου αυτή η ζωή να διατηρηθεί, πρέπει αυτή η δραστηριότητα να είναι και συνεχής και προσαρμοσμένη στο περιβάλλον» (RP, 128). Η προσαρμογή στο περιβάλλον δεν σημαίνει την παθητική αποδοχή των συνθηκών του αλλά την ανάληψη δράσης, ώστε οι περιβαλλοντικές μεταβολές να πάρουν συγκεκριμένη τροπή. Ο άνθρωπος δρα πάνω στο κοινωνικό και πολιτισμικό του περιβάλλον και οι παραγόμενες από τον ίδιο μεταβολές επιδρούν ξανά πάνω του. «Η εμπειρία γίνεται πρωτίστως μια υπόθεση του πράττειν» (RP, 129).

Η σύνδεση της εμπειρίας με τη ζωή του οργανισμού και την αλληλεπίδρασή του με το περιβάλλον συνεπάγεται την απόρριψη της κατανόησης της εμπειρίας ως μιας αμιγώς υποκειμενικής λειτουργίας (*experiencing*), ως συνείδησης. «Όταν η λέξη “εμπειρία” χρησιμοποιείται στο κείμενο» διευκρινίζει ο Dewey στην εισαγωγή του *Essays in Experimental Logic* «σημαίνει ακριβώς έναν τέτοιο εμμενή και λειτουργικό κόσμο πολυποίκιλων και αλληλεπιδρώντων στοιχείων».¹⁰⁴ Μέσα σε αυτόν τον κόσμο η συνείδηση του υποκειμένου «είναι μόνο ένα πολύ μικρό και μεταβαλλόμενο μέρος της εμπειρίας».¹⁰⁵ Η εμπειρία δηλώνει

το περιεκτικό περιεχόμενο, το οποίο η χαρακτηριζόμενη ως “νεώτερη” (μεταμεσαιωνική) φιλοσοφία χώρισε στους δυϊσμούς του υποκειμένου και του αντικειμένου, του νου και του κόσμου, του ψυχολογικού και του φυσικού.

Εάν η “εμπειρία” πρόκειται να αναδεικνύει το περιεκτικό περιεχόμενο, πρέπει

¹⁰³ J. Dewey, “The Need for a Recovery of Philosophy” (1917), στο MW, τόμ. 10, σ. 7.

¹⁰⁴ J. Dewey, “Introduction to *Essays in Experimental Logic*” (1916), στο MW, τόμ. 10, σ. 323. Βλ. επίσης του ίδιου *Essays in Experimental Logic*, εκδ. Dover Publications, New York 1916, σ. 7.

¹⁰⁵ Ο.π., σ. 323. Βλ. επίσης του ίδιου *Essays in Experimental Logic*, σ. 6.

να αναδεικνύει τόσο αυτό που δίδεται στην εμπειρία όσο και τους τρόπους με τους οποίους έχουμε την εμπειρία αυτού.¹⁰⁶

Συνεπώς, η εμπειρία περιλαμβάνει τόσο το αντικείμενο όσο και το υποκείμενο, τόσο το πράγμα όσο και τη σκέψη. Με άλλα λόγια, η σύνδεση της εμπειρίας με τη ζωή σημαίνει πως η εμπειρία προηγείται της διάκρισης υποκειμένου και αντικειμένου και αναφέρεται σε μια πρωτογενή ολότητα. Η ίδια η υποκειμενικότητα αναδύθηκε από την πρωτογενή εμπειρία ως προϊόν του αναστοχασμού. Η λήθη, όμως, της αρχικής προέλευσής της οδήγησε στο χάσμα μεταξύ του υποκειμένου και του εξωτερικού κόσμου και στη δημιουργία ενός διακριτού, αυτάρκη και περικλειστού νοητικού κόσμου. Ο James εκφράζει μια παρόμοια ιδέα όταν υποστηρίζει πως η εμπειρία «δεν έχει μια τέτοια εσωτερική διπλή φύση και η εσωτερική διάκρισή της σε συνείδηση και περιεχόμενο δεν προέρχεται από αφαίρεση, αλλά από πρόσθεση».¹⁰⁷

Σε αντίθεση με τις οντολογικές διακρίσεις, η εμπειρία ως πρωτογενής ολότητα είναι μια πολύ ευρεία κατηγορία, η οποία «περιλαμβάνει τα πάντα και οτιδήποτε, πραγματικό ή δυνατό, το οποίο σκεφτόμαστε και για το οποίο μιλάμε».¹⁰⁸ Αναφέρεται τόσο στο περιεχόμενο όσο και στη διαδικασία της αλληλεπίδρασης οργανισμού και περιβάλλοντος. Περιλαμβάνει όλες τις πτυχές της ανθρώπινης ζωής. Ο Dewey συγκρίνει μάλιστα την εμπειρία με την ιστορία. «Είναι σημαντικό πως η “ζωή” και η “ιστορία” έχουν την ίδια πληρότητα του μη διαχωρισμένου νοήματος» (EN, 19). Η εμπειρία, όπως η ζωή και η ιστορία, «περιλαμβάνει το τι πράττουν και υποφέρουν οι άνθρωποι, για τι αγωνίζονται, τι αγαπούν, πιστεύουν, αντέχουν και επίσης πώς οι άνθρωποι δρουν και δέχονται επιδράσεις, τους τρόπους με τους οποίους πράττουν και υποφέρουν, επιθυμούν, απολαμβάνουν, βλέπουν, πιστεύουν, φαντάζονται» (EN, 18). Με άλλα λόγια, η εμπειρία είναι κάτι «τουλάχιστον τόσο ευρύ και βαθύ και πλήρες όσο και όλη η ιστορία πάνω σε αυτή τη γη, μια ιστορία η οποία ... δηλώνει τόσο τις αντικειμενικές συνθήκες, δυνάμεις και γεγονότα όσο, επίσης, και την ανθρώπινη καταγραφή και εκτίμηση αυτών των γεγονότων».¹⁰⁹

---

¹⁰⁶ J. Dewey, “Appendix 1, The Unfinished Introduction”, στο LW, τόμ. 1, σσ. 361-362.

¹⁰⁷ W. James, *Essays in Radical Empiricism*, σ. 5. Στο ίδιο έργο ο James υποστηρίζει πως ο διϋσμός παράγεται εξαιτίας της αμφισημίας της έννοιας της εμπειρίας, η οποία χαρακτηρίζεται ως βαρέλι με διπλό πάτο (double-barrelled term). Ο Dewey υιοθετεί μάλιστα αυτό τον παραλληλισμό για να δηλώσει την ταυτόχρονη συμπερίληψη υποκειμένου και αντικειμένου στην εμπειρία. Βλ. J. Dewey, “Experience and Nature” (1925), στο LW, τόμ. 1, σ. 18.

¹⁰⁸ J. Dewey, “Appendix 2, Experience and Philosophic Method”, στο LW, τόμ. 1 σ. 371.

¹⁰⁹ Ο.π., σ. 370.

Σύμφωνα με τον Dewey, η βιολογική σκοπιά της σύγχρονης ψυχολογίας έχει σημαντικές συνεπαγωγές για τη φιλοσοφία. Ως βασική κατηγορία της φιλοσοφίας δεν αναγνωρίζεται η γνώση αλλά η εμπειρία, η αλληλεπίδραση του οργανισμού με το περιβάλλον και η παραγόμενη προσαρμογή του πρώτου στο δεύτερο. Αντίστοιχα, η γνώση αποκτά μια δευτερεύουσα σημασία. «Η γνώση δεν είναι κάτι διακριτό και άυταρκες, αλλά εμπλέκεται στη διαδικασία την οποία η ζωή υποστηρίζει και εξελίσσει» (RP, 129). Υπό αυτή την έννοια, η εμπειρία στον Dewey ομοιάζει με την αρχαία ελληνική αντίληψη της εμπειρίας. Δεν γίνεται αντιληπτή ως ένα επιστημολογικό αλλά ως ένα πρακτικό ζήτημα. Δεν σχετίζεται τόσο με τη δυνατότητα βέβαιης γνώσης όσο με τη δραστηριότητα του υποκειμένου. Ταυτόχρονα – και εδώ έγκειται η διαφορά του Dewey από την κλασική αντίληψη της εμπειρίας – η δραστηριότητα του υποκειμένου δεν γίνεται κατανοητή τελολογικά. Σε μια μεταδαρβινική φύση το υποκείμενο γίνεται αντιληπτό ως οργανισμός, η δραστηριότητα του οποίου δεν σκοπεύει στην επίτευξη ενός προκαθορισμένου τέλους, αλλά στην ενεργητική προσαρμογή του στο περιβάλλον.

Επιπλέον, η νέα κατανόηση της εμπειρίας διαλύει τη διαμάχη μεταξύ εμπειρισμού και ορθολογισμού για το αν οι αισθήσεις ή ο λόγος παρέχουν την ασφαλέστερη οδό προς τη γνώση. Γίνεται αντιληπτό πως «το πρόβλημα έχει κατανοηθεί εσφαλμένα και πως η λύση που αναζητούσαν και οι δύο πλευρές κινείται σε λανθασμένη κατεύθυνση».¹¹⁰ Οι αισθήσεις δεν έχουν κάποιον γνωστικό ή διανοητικό χαρακτήρα. Δεν αποτελούν κάποιου είδους γνωστικό στοιχείο που μπορεί να οικοδομήσει τη γνώση επαγωγικά. Έχουν μάλλον μια πρακτική σημασία. Αποτελούν ενδείξεις για την ανακατεύθυνση της δράσης εξαιτίας της διακοπής της προσαρμογής που είχε επιτευχθεί. «Η αίσθηση λειτουργεί ως μοχλός αναπροσαρμογής της συμπεριφοράς. Δηλώνει μια διακοπή της προηγούμενης ρουτίνας ... Οι αισθήσεις είναι “σχετικές” υπό την έννοια πως δηλώνουν μεταλλαγές στις έξεις της συμπεριφοράς από τη μια πορεία συμπεριφοράς σε μια άλλη» (RP, 131). Επιπλέον, «οι αισθήσεις δεν είναι μέρος κάποιας γνώσης, καλής ή κακής, ανώτερης ή κατώτερης, ατελούς ή ολοκληρωμένης. Είναι μάλλον πρόκληση, υποκίνηση, πρόσκληση για μια πράξη έρευνας η οποία καταλήγει στη γνώση» (RP, 131).

---

¹¹⁰ J. Dewey: “The Need for a Recovery of Philosophy” (1917), στο MW, τόμ. 10, σ. 14.

Η σύνδεση των αισθήσεων με τη διαδικασία της ζωής και τη συμπεριφορά του οργανισμού καταργεί, σύμφωνα με τον Dewey, τον ατομικό και περικλειστο χαρακτήρα των αισθητηριακών δεδομένων. Αντίστοιχα, εξαλείφεται και η αναγκαιότητα του δεύτερου πόλου της αντιπαράθεσης εμπειρισμού και ορθολογισμού· η συνθετική λειτουργία ενός υπερ-εμπειρικού λόγου. Η εμπειρία ως ζωή διαπνέεται από μια εγγενή οργάνωση, η οποία καθιστά περιττό τον λόγο ως δύναμη που υπερβαίνει, οργανώνει και, ως εκ τούτου, καθιστά δυνατή την εμπειρία.

Ως αληθινό “υλικό” της εμπειρίας αναγνωρίζονται οι προσαρμοστικές πορείες δράσης, οι έξεις, οι ενεργητικές λειτουργίες, οι συνδέσεις του πράττειν και του πάσχειν, ο αισθησιο-κινητικός συντονισμός. Η εμπειρία φέρει μέσα της τις αρχές της σύνδεσης και της οργάνωσής της. Αυτές οι αρχές δεν είναι καθόλου χειρότερες επειδή είναι βιοτικές και πρακτικές παρά επιστημολογικές. Κάποιος βαθμός οργάνωσης είναι αναγκαίος ακόμα και στις χαμηλότερες βαθμίδες της ζωής ... Αυτή η εγγενής οργάνωση της ζωής καθιστά μη αναγκαία μια υπερ-φυσική και υπερ-εμπειρική σύνθεση. Παρέχει τη βάση και το υλικό για μια θετική εξέλιξη της ευφυΐας ως ενός οργανωτικού παράγοντα μέσα στην εμπειρία (RP, 132).

Οι υπερβατολογικές κατηγορίες του υποκειμένου που οργανώνουν το υλικό της εμπειρίας αντικαθίστανται συνεπώς από τις έξεις του οργανισμού, δηλαδή τους οργανωμένους τρόπους δράσης του, όπως αυτοί έχουν διαμορφωθεί μέσα από τη συνεχή αλληλόδραση με το περιβάλλον.

Η συγκεκριμένη ανάλυση της εμπειρίας οδηγεί τον Kloppenberg να υποστηρίξει πως ο Dewey όπως και οι James, Dilthey, Green και Foullie, μπορεί να ενταχθεί σε εκείνη την κατηγορία φιλοσόφων, οι οποίοι επιχείρησαν να στοχαστούν πάνω στην έννοια της εμπειρίας και να τη συνδέσουν με τη ζωή. Προσπάθησαν να κινηθούν μεταξύ του εμπειρισμού και του ιδεαλισμού. Εγκατέλειψαν την αναζήτηση ενός αρχιμήδειου σημείου για τη γνωσιοθεωρία και αποδέχθηκαν την ιστορικότητα και την τυχαιότητα της ανθρώπινης ζωής. Ονομάζει δε αυτήν την κατηγορία *via media*.¹¹¹ Το έργο του Kloppenberg παρουσιάζει ενδιαφέρον για δύο λόγους. Πρώτον, δείχνει τους κοινούς προβληματισμούς και τις κοινές επιδιώξεις Αμερικανών και Ευρωπαίων στοχαστών, αποδομώντας την αντίληψη περί του πραγματισμού ως ενός απομονωμένου αμερικανικού φιλοσοφικού ρεύματος. Δεύτερον, συνδέει τη

---

¹¹¹ Βλ. J.T. Kloppenberg: *Uncertain Victory, Social Democracy and Progressivism in European and American Thought 1870-1920*, εκδ. Oxford University Press, New York 1986.

γνωσιοθεωρητική προσπάθεια των συγκεκριμένων φιλοσόφων να κινηθούν μεταξύ του εμπειρισμού και του ιδεαλισμού με την προσπάθειά τους στην πολιτική φιλοσοφία να κινηθούν ανάμεσα στον φιλελεύθερο καπιταλισμό και τον επαναστατικό σοσιαλισμό. Με τον τρόπο αυτό υποδεικνύει τη σημασία που έχει η ανάλυση της εμπειρίας για την ηθική και πολιτική θεωρία στο έργο του Dewey.

Σχολιάζοντας την έννοια της εμπειρίας του Dewey, ο Horkheimer υποστηρίζει πως «ανήκει στη γενιά που ανέπτυξε την Lebensphilosophie». ¹¹² Τον τοποθετεί έτσι δίπλα στον Bergson και τον Simmel. Από την πλευρά του ο Horkheimer ασκεί κριτική στη φιλοσοφία της ζωής, διότι η έννοια της ζωής παραπέμπει σε έναν χώρο εντός της φύσης, με αποτέλεσμα να εξαλείφεται η διαφορά μεταξύ του πνεύματος και της φύσης και το πνεύμα να μετατρέπεται σε φύση. Διατυπώνοντας το αίτημα για τη διατήρηση της διαφοράς πνεύματος και φύσης ή λόγου και εμπειρίας, ο Horkheimer ασκεί κριτική στην ίδια τη φιλοσοφική στόχευση του Dewey να τοποθετήσει τον λόγο μέσα στην εμπειρία. Υποστηρίζει πως κάτι τέτοιο αφαιρεί τη δυνατότητα του λόγου να ασκήσει κριτική στην ίδια την εμπειρία. Με δεδομένο μάλιστα πως η ανάλυση της εμπειρίας συνδέεται με την πολιτική θεωρία, η αποδυνάμωση των κριτικών δυνατοτήτων του λόγου συνεπάγεται και την αδυναμία κριτικής στην υπάρχουσα κοινωνική και πολιτική οργάνωση. Εξετάζοντας παρακάτω τη λειτουργία του λόγου θα μας απασχολήσουν αναλυτικά οι συνεπαγωγές της τοποθέτησης του λόγου μέσα στην εμπειρία, με ιδιαίτερη εστίαση στη δυνατότητά του να παράγει συγκεκριμένες αξίες. ¹¹³

Ως εδώ αναφερθήκαμε στον πρώτο παράγοντα που επέτρεψε την ανάδυση μιας νέας εννόησης της εμπειρίας· την ανάπτυξη μιας ψυχολογίας που ενσωμάτωνε τη δαρβινική εξελικτική θεωρία. Ο δεύτερος παράγοντας αναφέρεται στην ανάπτυξη της σύγχρονης πειραματικής επιστήμης. Ο Dewey λαμβάνει ως δεδομένη την επιτυχία της πειραματικής φυσικής επιστήμης και αναστοχάζεται πάνω στους όρους δυνατότητάς της. Διαπιστώνει πως η πειραματική επιστήμη δεν είναι δυνατή στο πλαίσιο μιας εμπειρίας η οποία συσσωρεύει απλώς αισθητηριακά δεδομένα του εξωτερικού κόσμου, όπως υπέθεταν οι νεώτεροι εμπειριστές. Και αυτό, διότι ο πειραματισμός δεν αρκείται στην παθητική καταγραφή δεδομένων, αλλά επεμβαίνει ενεργητικά στην εμπειρία, ώστε να τη μεταβάλει με έναν συγκεκριμένο τρόπο.

---

¹¹² M. Horkheimer, *Η έκλειψη του λόγου*, ό.π., σσ. 210-211.

¹¹³ M. Horkheimer, *Η έκλειψη του λόγου*, ό.π., και ιδιαίτερα τις σσ. 207-217.

Υπάρχει ένα χαρακτηριστικό πρόδηλα παρόν στις φυσικές επιστήμες, το οποίο η αισθησιαρχία (sensationalism) δεν εξηγεί ή δεν καθιστά δυνατό, και αυτό είναι ο πειραματισμός. Διότι κάθε πείραμα εμπεριέχει ρυθμισμένη δραστηριότητα κατευθυνόμενη από ιδέες και σκέψη ... Συνεπώς, φαίνεται πως αυτές οι ιδέες που λειτουργούν ως θεωρίες και υποθέσεις στον επιστημονικό πειραματισμό και στην επιστημονική οργάνωση δεν είναι αντίγραφα των αισθητηριακών εντυπώσεων ούτε τίθενται από την προηγούμενη εμπειρία και την προηγούμενη παρατήρηση, αλλά [φαίνεται] πως έχουν μια ελεύθερη, ευφάνταστη ποιότητα που καμία άμεση αισθητηριακή εντύπωση ή παρατήρηση δεν μπορεί να έχει.¹¹⁴

Συνεπώς, η εμπειρία έχει πάψει πλέον να είναι απλώς *εμπειρική* (empirical). Έχει γίνει *πειραματική* (experimental). Δεν προκύπτει από τη μη αναστοχαστική επανάληψη παραδεδομένων πρακτικών όπως στην αρχαιότητα, ούτε από τη συλλογή αισθητηριακών δεδομένων όπως στον νεώτερο εμπειρισμό. Έχει γίνει ενεργητική. Χρησιμοποιεί τις παρελθούσες εμπειρίες, τις αναπτύσσει και τις προσαρμόζει στις παρούσες ανάγκες και περιστάσεις, ώστε να διαμορφώσει και να επιτύχει νέους σκοπούς. Δεν προέρχεται από μια τυφλή διαδικασία δοκιμής και πλάνης, αλλά κατευθύνεται από την κατανόηση των συνθηκών και των συνεπειών των πραγμάτων. Η εμπειρία έχει λοιπόν έναν ανακατασκευαστικό χαρακτήρα. Δεν αναπαράγει παθητικά το δεδομένο, αλλά το ανασυγκροτεί. Αυτή η κονστρουκτιβιστική λειτουργία της εμπειρίας ονομάζεται από τον Dewey *ευφυΐα*.¹¹⁵ Σε αντίθεση με την κριτική του Horkheimer αναφορικά με την εξάλειψη της διαφοράς πνεύματος και φύσης, ο Dewey υποστηρίζει πως ο ενεργητικός χαρακτήρας του πειραματικού αναστοχασμού είναι ο μόνος που διασφαλίζει τις κριτικές δυνατότητες του λόγου εντός της εμπειρίας, αποφεύγοντας ταυτόχρονα τον δογματισμό.

Όπως έχουμε ήδη σημειώσει, ο Dewey έχει δεχτεί σημαντικές επιδράσεις από το έργο του James στον τρόπο που κατανοεί την έννοια της εμπειρίας. Στο “The Reflex Arc Conception in Psychology” δέχεται πως η εμπειρία αναφέρεται στη

---

¹¹⁴ J. Dewey, “An Empirical Survey of Empiricisms” (1935), στο LW, τόμ. 11, σ. 82.

¹¹⁵ Μεταφράζουμε τον όρο “intelligence” ως “ευφυΐα” και όχι ως “διάνοια” (intellect) για δύο λόγους. Πρώτον, ο Dewey χρησιμοποιεί τον όρο όχι μόνο ως ουσιαστικό, αλλά επίσης ως επίθετο (intelligent) και ως επίρρημα (intelligently). Οι διαφορετικές αυτές γραμματικές μορφές του όρου μπορούν, κατά τη γνώμη μας, να αποδοθούν καλύτερα με τους όρους “ευφυής” και “ευφύως”. Επιπλέον, ο Dewey επιμένει στον όρο “intelligence” για να καταδείξει τη στενή σύνδεση θεωρίας και πράξης. Στο QC επιμένει στη διάκριση του θεωρησιακού Λόγου της παραδοσιακής φιλοσοφίας και της σύγχρονης πειραματικής ευφυΐας. Βλ. J. Dewey, “The Quest for Certainty” (1929), στο LW, τόμ. 4, ιδιαίτερα σσ. 156-177.

συνεχή δράση ενός έμβιου οργανισμού στην αλληλεπίδρασή του με το περιβάλλον. Μάλιστα, η αλληλεπίδραση αυτή δεν αφορά αποκλειστικά το διανοητικό πεδίο, αλλά εξίσου το συναισθηματικό και το βουλητικό. Η αντίληψη, επίσης, πως η εμπειρία προηγείται της διάκρισης υποκειμένου και αντικειμένου είναι κοινή στους δύο στοχαστές. Μιλώντας για την εμπειρία, ο James επικρίνει τη διάκριση μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου, μεταξύ της συνείδησης και των περιεχομένων της ως αναδιπλασιασμό της εμπειρίας και υπογραμμίζει πως «κανένας δυϊσμός του αναπαριστάμενου και του αναπαριστώντος δεν βρίσκεται στην εμπειρία *per se* ... Η υποκειμενικότητα και η αντικειμενικότητά της [εμπειρίας] είναι λειτουργικά χαρακτηριστικά».¹¹⁶

Συνοπτικά, οι δύο στοχαστές συμφωνούν ως προς την οντολογία της εμπειρίας. Ωστόσο, οφείλουμε να σημειώσουμε μια σημαντική διαφοροποίηση. Ο Dewey διαφωνεί με την αναγωγή της λογικής στην ψυχολογία, την οποία επιχειρεί ο James. Κάτι τέτοιο θα σήμαινε τη διολίσθηση στον υποκειμενισμό και την εγκατάλειψη του επιστημονικού πνεύματος του πραγματισμού του Peirce. Αντιθέτως, ο Dewey εστιάζει την προσοχή του στις λογικές μορφές της εμπειρίας, οι οποίες μπορούν να αποτελέσουν επαρκή βάση για μια θεωρία της έρευνας και, συνεπώς, για μια θεωρία αλήθειας.¹¹⁷ Από εδώ προκύπτει και η προσπάθειά του να στοχαστεί μια νέα, πειραματική κατανόηση της εμπειρίας, που θα είναι συμβατή με την ήδη συντελεσμένη ανάπτυξη της σύγχρονης φυσικής επιστήμης. Σε αντίθεση όμως με τον Kant, ο οποίος αναζητά την κατάδειξη της δυνατότητας της νευτώνειας φυσικής στις υπερβατολογικές κατηγορίες του υποκειμένου, ο Dewey στρέφεται στις λογικές μορφές της ίδιας της εμπειρίας. Αυτή η εμπειρική εμμένεια συνεπάγεται την αναγνώριση της ιστορικότητας της επιστήμης και των αντίστοιχων λογικών μορφών της εμπειρίας. Αναγνωρίζονται, έτσι, παρελθούσες μορφές εμπειρίας και επιστήμης, ενώ δεν αποκλείεται ένας μελλοντικός μετασχηματισμός των σύγχρονων μορφών τους.

Συνοψίζοντας θα μπορούσαμε να εντοπίσουμε πέντε σημεία διαφοροποίησης της παραδοσιακής έννοιας της εμπειρίας και μιας νατουραλιστικής, πειραματικής κατανόησής της. Πρώτον, στην παραδοσιακή φιλοσοφία η εμπειρία είναι πρωτίστως μια υπόθεση γνώσης. Σχετίζεται με τις γνωστικές δυνάμεις του υποκειμένου.

---

¹¹⁶ W. James, *Essays in Radical Empiricism*, σ. 12.

¹¹⁷ Βλ. R.W. Sleeper, *The Necessity of Pragmatism. John Dewey's Conception of Philosophy*, εκδ. University of Illinois Press, Urbana - Chicago 1986 και ιδιαίτερα τις σσ. 44-77.

Αντιθέτως, η νατουραλιστική εμπειρία συνδέεται με τη ζωή και τη δράση ενός οργανισμού μέσα στο περιβάλλον του και, ως εκ τούτου, δεν σχετίζεται αποκλειστικά με τη γνώση, αλλά εξίσου με την επιθυμία, το συναίσθημα, τη βούληση. Δεύτερον, η παραδοσιακή φιλοσοφία προσδίδει έναν υποκειμενικό χαρακτήρα στην εμπειρία, ενώ για τον Dewey η εμπειρία αναφέρεται στη λειτουργική συσχέτιση του υποκειμένου και του αντικειμένου πριν από την οποιαδήποτε διάκρισή τους. Τρίτον, η πειραματική εμπειρία δεν προσανατολίζεται προς το παρελθόν και τη συσσώρευση προηγούμενων εμπειριών, αλλά προς το μέλλον. Στοχεύει στην ανακατασκευή του δεδομένου μέσω του πειραματισμού. Τέταρτον, η νατουραλιστική εμπειρία αποφεύγει τον παρτικουλαρισμό του νεώτερου εμπειρισμού. Δεν αντιλαμβάνεται την εμπειρία ως ένα μηχανικό συνάθροισμα αισθητηριακών δεδομένων αλλά ως ένα συνεχές. Η συνέχεια της εμπειρίας επιτυγχάνεται χάρη στις καθιερωμένες έξεις του οργανισμού, ενώ τα αισθητηριακά δεδομένα κατανοούνται ως αναπροσαρμογή της δραστηριότητάς του στη συνεχή προσπάθειά του για προσαρμογή στο περιβάλλον. Τέλος, ο Dewey αμφισβητεί την ταύτιση της εμπειρίας με τη δόξα και την αντιδιαστολή της με τη γνώση του καθαρού λόγου. Η νατουραλιστική κατανόηση της εμπειρίας δεν επιτρέπει την ύπαρξη του λόγου πέρα και έξω από την εμπειρία. Ο λόγος βρίσκεται μέσα στην εμπειρία, την καθιστά συνειδητή, της προσδίδει νόημα.

Στα τελευταία χρόνια της φιλοσοφικής του πορείας, ο Dewey συνειδητοποίησε πως η ριζικά διαφορετική εννόηση της εμπειρίας σε σύγκριση με εκείνη της φιλοσοφικής παράδοσης δημιούργησε δυσκολίες και παρερμηνείες. Οι δυσκολίες δεν οφείλονται σε καθαρά θεωρητικούς λόγους, αλλά σε ιστορικούς παράγοντες, οι οποίοι ευνόησαν τη διάλυση της ενότητας της εμπειρίας, την ταύτισή της με την αμιγώς ψυχολογική σφαίρα και τη σύνδεση της τελευταίας με το νοητικό και το ιδιωτικό. «Θα εγκατέλειπα», σημειώνει ο Dewey, «τον όρο “εμπειρία” λόγω της αυξανόμενης συνειδητοποίησης πως τα ιστορικά εμπόδια, τα οποία απέτρεψαν την κατανόηση της δικής μου χρήσης της “εμπειρίας”, είναι για όλους τους πρακτικούς σκοπούς ανυπέβλητα. Θα τον αντικαταστήσω με τον όρο “κουλτούρα”, επειδή με τις σημασίες του – όπως καθιερώθηκαν σταθερά τώρα – μπορεί πλήρως και δίχως περιορισμούς να εκφράσει τη φιλοσοφία μου για την εμπειρία».¹¹⁸ Και αυτό, διότι ο όρος κουλτούρα «κατέχει ως όνομα ακριβώς αυτό το σώμα ουσιαστικών αναφορών που η “εμπειρία” ως όνομα έχει χάσει ... περιλαμβάνει το υλικό και το

---

¹¹⁸ J. Dewey, “Appendix 1, The Unfinished Introduction”, στο LW, τόμ. 1, σσ. 361.

ιδεώδες στην αμοιβαία τους συσχέτιση και (σε ευθεία αντίθεση προς την κυρίαρχη χρήση της “εμπειρίας”) αναδεικνύει, στην αμοιβαία τους επίσης αλληλοσύνδεση, την τεράστια ποικιλία των ανθρώπινων υποθέσεων, ενδιαφερόντων, μελημάτων, αξιών». ¹¹⁹ Συνοπτικά, στη σκέψη του Dewey η εμπειρία είναι ζωή, ιστορία, κουλτούρα. ¹²⁰ Είναι μια πρωτογενής ολότητα, ένα σύμπλεγμα (complex) που περιλαμβάνει όλη την ποικιλομορφία της ανθρώπινης ύπαρξης: τη γνώση, τη θρησκεία, την ηθική, την τέχνη, την παράδοση, τον έρωτα. ¹²¹

2.2 Η ΜΕΘΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ

Η νατουραλιστική αντίληψη της εμπειρίας οδήγησε τον James στη διαμόρφωση ενός νέου είδους εμπειρισμού, τον οποίο αποκάλεσε *ριζικό* (radical). Ο ριζικός εμπειρισμός δεν είναι, σύμφωνα με τον James, αναγκαία συνδεδεμένος με τον πραγματισμό. Είναι περισσότερο μια κοσμοθεωρία (Weltanschauung), η οποία περιγράφεται ως μια φιλοσοφία-μωσαϊκό (mosaic philosophy), επειδή δέχεται ένα πλουραλιστικό σύμπαν. Σε αντίθεση με τους νεότερους εμπειριστές, θεωρεί ως μέρος της εμπειρίας όχι μόνο τα απομονωμένα αισθητηριακά δεδομένα, αλλά και τις σχέσεις αυτών. Ως εκ τούτου, δέχεται πως μέρος του πλουραλιστικού σύμπαντος της εμπειρίας δεν είναι μόνο η ενότητα και η συνέχεια αλλά εξίσου τα χάσματα και η ασυνέχεια.

Για να είναι ένας εμπειρισμός ριζικός θα πρέπει να μη δέχεται στις κατασκευές του κανένα στοιχείο του οποίου δεν έχουμε άμεση εμπειρία και

---

¹¹⁹ Ο.π., σ. 362-363.

¹²⁰ Η σύνδεση της εμπειρίας με την κουλτούρα και ο τρόπος κατανόησης της τελευταίας μπορεί να θεωρηθεί ως η κύρια επίδραση που δέχτηκε ο Dewey από το έργο των ανθρωπολόγων, όπως ο Boas και ο Malinowski. Ο ανθρωπολογικός προσδιορισμός της έννοιας της κουλτούρας είναι ένα πολύπλοκο ζήτημα. Ο Boas, ο οποίος συνυπηρέτησε με τον Dewey στο Πανεπιστήμιο Columbia, υποστηρίζει πως μπορεί να οριστεί ως «το σύνολο των πνευματικών και συνολικών αντιδράσεων και δραστηριοτήτων, το οποίο χαρακτηρίζει τη συμπεριφορά των ατόμων που αποτελούν μια κοινωνική ομάδα, συλλογικά και ατομικά, στη σχέση αυτών με το φυσικό περιβάλλον τους, τις άλλες ομάδες, τα μέλη της ίδιας ομάδας και του κάθε ατόμου προς τον εαυτό του. Ακόμη περιλαμβάνει τα προϊόντα αυτών των δραστηριοτήτων και τον ρόλο τους στη ζωή των ομάδων. Εντούτοις, η απλή απαρίθμηση αυτών των διαφορετικών τομέων της ζωής δεν αποτελεί τον πολιτισμό. Είναι κάτι περισσότερο από αυτό, καθώς τα στοιχεία του δεν είναι ανεξάρτητα, έχουν μια δομή». F. Boas, *Η σκέψη του πρωτόγονου ανθρώπου και η πρόοδος του πολιτισμού*, μτφ. Β. Κοκοντίνη, εκδ. Printa, Αθήνα 2009, σ. 201. Στο έργο, λοιπόν, του Boas ο πολιτισμός σημαίνει όλο εκείνο το πολύπλοκο πλέγμα της ανθρώπινης συμπεριφοράς στην αλληλεπίδρασή της με το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον, όπως ακριβώς και η εμπειρία στον Dewey. Για την επίδραση της ανθρωπολογίας στη σκέψη του Dewey αναφορικά με την έννοια της κουλτούρας βλ. L. Goldman, “Dewey’s Pragmatism from an Anthropological Point of View”, στο *Transactions of the Charles S. Peirce*, τόμ. 48, no. 1, 2012.

¹²¹ Βλ. J. Dewey, “Experience and Nature” (1925), στο LW, τόμ. 1, σ. 42.

να μην αποκλείει από αυτές κανένα στοιχείο του οποίου έχουμε άμεση εμπειρία. Για μια τέτοια φιλοσοφία, *οι σχέσεις που συνδέουν τις εμπειρίες πρέπει και αυτές να είναι εμπειρικές σχέσεις και οποιοδήποτε είδος εμπειρικής σχέσης πρέπει να θεωρείται τόσο «πραγματικό» όσο και οτιδήποτε άλλο στο σύστημα.*¹²²

Ακολουθώντας τον James, ο Dewey επιχειρεί να περιγράψει τη δική του εκδοχή του εμπειρισμού, που λαμβάνει υπόψη του όχι μόνο τον νατουραλιστικό αλλά και τον πειραματικό χαρακτήρα της εμπειρίας. Αρχικά αποκαλεί την προοπτική του *άμεσο εμπειρισμό* (immediate empiricism).¹²³ Ο άμεσος εμπειρισμός θέτει ως αίτημα (postulate) την πρόταση πως «τα πράγματα – τα πάντα, οτιδήποτε στην καθημερινή, μη τεχνική χρήση του όρου “πράγμα” – είναι αυτά που μας δίδονται στην εμπειρία ως τέτοια».¹²⁴ Με άλλα λόγια

όταν μιλάει [ο άμεσος εμπειρισμός] για εμπειρία, δεν εννοεί κάποιο πομπώδες, απομακρυσμένο θέμα το οποίο ρίχνεται σαν ένα δίχτυ γύρω από μια αλληλουχία φευγαλέων εμπειριών. Δεν εννοεί μια απεριόριστη συνολική και κατανοητική εμπειρία, η οποία με κάποιο τρόπο περιβάλλει μια αέναη ροή. Εννοεί πως τα *πράγματα* είναι αυτά που μας δίδονται στην εμπειρία ως τέτοια και πως κάθε εμπειρία είναι *κάποιο* πράγμα.¹²⁵

Το αίτημα του άμεσου εμπειρισμού δεν μπορεί να οδηγήσει στην παραγωγή μιας σειράς φιλοσοφικών προτάσεων. Η σημασία της εμπειρίας για τη φιλοσοφία δεν έγκειται σε ένα διακριτό γνωστικό περιεχόμενο, όπως ισχυρίζεται η ενδοσκοπική (introspective) ψυχολογία του 19^{ου} αιώνα. Αντιθέτως, η σημασία της σχετίζεται με την υιοθέτηση μιας εμπειρικής μεθόδου παρόμοιας με εκείνη της σύγχρονης επιστήμης, η οποία στρέφει την προσοχή της στην ανάλυση της ίδιας της εμπειρίας:

Η πραγματική σημασία της αρχής [του άμεσου εμπειρισμού] είναι αυτή της μεθόδου της φιλοσοφικής ανάλυσης – μιας μεθόδου ταυτόσημης ως προς το είδος (αλλά διαφορετικής ως προς το πρόβλημα και, έτσι, ως προς τη λειτουργία) με αυτήν του επιστήμονα. Εάν επιθυμείς να ανακαλύψεις τι

---

¹²² W. James, *Essays in Radical Empiricism*, σ. 22. Αξίζει να σημειώσουμε πως το συγκεκριμένο έργο του James εκδόθηκε μετά τον θάνατό του και αποτελεί μια συλλογή παλαιότερων κειμένων, τα οποία ο συγγραφέας είχε επεξεργασθεί εκ νέου. Σχηματίζει, επίσης, μια ενότητα μαζί με άλλα έργα, όπως το *The Meaning of Truth* και το *A Pluralistic Universe*, τα οποία δηλώνουν τη μεταστροφή του ενδιαφέροντος του James από την ψυχολογία στη φιλοσοφία.

¹²³ Βλ. J. Dewey, “The Postulate of Immediate Empiricism” (1905), στο MW, τόμ. 3, σ. 158.

¹²⁴ Ο.π., σ. 158.

¹²⁵ Ο.π., σ. 165.

σημαίνει το υποκειμενικό, το αντικειμενικό, το πνευματικό, το κοσμικό, το ψυχικό, η αιτία, η ουσία, η πρόθεση, η πράξη, το κακό, το ον, η ποσότητα – εν συντομία, κάθε φιλοσοφικός όρος – πήγαινε στην εμπειρία και δες τι μας δίδεται στην εμπειρία ως τέτοιο.¹²⁶

Η εμπειρική μέθοδος διακρίνει δύο επίπεδα της εμπειρίας. Το πρώτο αναφέρεται στα ακατέργαστα περιεχόμενα, ενώ το δεύτερο στα επεξεργασμένα αντικείμενα του συστηματικού αναστοχασμού. Η διάκριση μεταξύ πρωτογενούς και δευτερογενούς εμπειρίας είναι η διάκριση «μεταξύ αυτού που έχουμε στην εμπειρία ως αποτέλεσμα ενός ελάχιστου, συμπτωματικού αναστοχασμού και αυτού που έχουμε στην εμπειρία ως συνέπεια της συνεχούς και ρυθμισμένης αναστοχαστικής έρευνας» (EN, 15). Σύμφωνα με την εμπειρική μέθοδο, η έρευνα εκκινεί πάντα από τα ακατέργαστα περιεχόμενα της πρωτογενούς εμπειρίας. Αυτά θέτουν το πρόβλημα και παρέχουν τα πρώτα δεδομένα για τον αναστοχασμό. Καθώς όμως ο αναστοχασμός προχωράει, εγκαταλείπει αυτά τα πρωτογενή περιεχόμενα και οικοδομεί δευτερογενή αντικείμενα. Η έρευνα ολοκληρώνεται με την επιστροφή των επεξεργασμένων αντικειμένων του αναστοχασμού πίσω στην πρωτογενή εμπειρία, ώστε να ελεγχθούν.

Τα αντικείμενα του αναστοχασμού καθιστούν το υποκείμενο ικανό να συλλάβει διανοητικά τα πράγματα της πρωτογενούς εμπειρίας. Και αυτό επιτυγχάνεται διότι «ορίζουν ή σχεδιάζουν ένα μονοπάτι από το οποίο η επιστροφή στα πράγματα που μας δίνονται στην εμπειρία είναι τέτοιου είδους, ώστε το νόημα – το σημασιακό πλαίσιο αυτού που μας δίδεται στην εμπειρία – να κερδίζει μια εμπλουτισμένη και εκτεταμένη ισχύ εξαιτίας του μονοπατιού ή της μεθόδου με την οποία το προσεγγίσαμε» (EN, 16). Ωστόσο, πρέπει να υπογραμμιστεί πως δεν υπάρχει μια απόλυτη διάκριση μεταξύ πρωτογενούς και δευτερογενούς εμπειρίας. «Τα όρια διαμορφώνονται κυρίως από τις απαιτήσεις της πρακτικής ζωής» (HWT, 294). Ο εμπλουτισμός του νοήματος της εμπειρίας που επιτυγχάνεται με την αναστοχαστική έρευνα σημαίνει, επίσης, την ενοποίηση της εμπειρίας. Η έρευνα εκκινεί από ένα χάσμα εντός της εμπειρίας, μια διάρρηξη της συνέχειάς της και στοχεύει στην αποκατάσταση της ενότητας της εμπειρίας μέσα από τον εμπλουτισμό της. Ωστόσο, η έρευνα δεν μπορεί να επιτύχει μια τελική ενότητα της εμπειρίας. Ως εκ τούτου, η εμπειρία εμπλουτίζεται και διευρύνεται στο διηνεκές.

---

¹²⁶ Ο.π., σ. 165- 166.

Ο Dewey χαρακτηρίζει την εμπειρική μέθοδο ως δηλωτική (denotative). Και αυτό διότι

η αξία της εμπειρίας ως μεθόδου της φιλοσοφίας είναι ότι μας υποχρεώνει να παρατηρήσουμε πως η δήλωση (denotation) έρχεται πρώτη και τελευταία έτσι ώστε, για να διευθετήσουμε οποιαδήποτε διαφωνία, για να καθησυχάσουμε οποιαδήποτε αμφιβολία, για να απαντήσουμε κάθε ερώτημα πρέπει να πάμε και να καταδείξουμε, να δηλώσουμε κάποιο πράγμα και να βρούμε σε αυτό το πράγμα την απάντησή μας.¹²⁷

Η μέθοδος αυτή διαφέρει από τη λογική παραγωγή προτάσεων που προτείνει ο ορθολογισμός. Αυτό δεν σημαίνει πως η εμπειρική μέθοδος είναι ανορθολογική. Υποστηρίζει, όμως, πως ακόμα και η παραγωγή και η λογική που τη διέπει πρέπει να καταδειχτεί εντός της εμπειρίας. Ισχυρίζεται πως «σε μια ορθή έννοια της εμπειρίας, η συναγωγή, ο συλλογισμός και οι εννοιολογικές δομές είναι εξίσου εμπειρικές (experiential) με την παρατήρηση και πως η αμετάβλητη διάκριση των πρώτων από την τελευταία δεν έχει καμία αιτιολόγηση πέρα από ένα επεισόδιο της ιστορίας του πολιτισμού» (LTI, 45). Με άλλα λόγια, πρέπει να καταστεί φανερό πως η λογική παραγωγή ανοίγει ένα μονοπάτι εντός της εμπειρίας, με αποτέλεσμα να εμπλουτίζει και να εμβαθύνει την ίδια την πρωτογενή εμπειρία. Δεν υπάρχει κάποιου είδους ορθός λόγος που υπερβαίνει την εμπειρία. Ο άνθρωπος είναι ριγμένος μέσα στην εμπειρία και δεν μπορεί να προχωρήσει έξω ή πέρα από αυτήν. Έχει απλώς τη δυνατότητα να τη συλλάβει διανοητικά, να τη νοηματοδοτήσει και, κατά αυτόν τον τρόπο, να την εμπλουτίσει.

Παρόλο που η εμπειρική μέθοδος έχει καθιερωθεί στις φυσικές επιστήμες χάρη στο έργο του Galileo και του Newton, βρίσκεται σε εμβρυϊκό στάδιο στη φιλοσοφία. Όπως κάθε μορφή αναστοχασμού, η φιλοσοφία οφείλει να εκκινεί από την πρωτογενή εμπειρία και να επιστρέφει σε αυτήν. Ωστόσο, η παραδοσιακή φιλοσοφία απομακρύνεται από την εμπειρία χωρίς να επιστρέφει ποτέ σε αυτήν. Εκλαμβάνει τα προϊόντα του αναστοχασμού ως ανώτερα από τα περιεχόμενα της πρωτογενούς εμπειρίας και τα ταυτίζει με το πραγματικό. Δημιουργώντας μια οντολογική ιεράρχηση των περιεχομένων της εμπειρίας, η φιλοσοφία παραμένει εγκλωβισμένη σε μια ψευδή διάκριση πραγματικότητας και φαινομενικότητας. Το αποτέλεσμα είναι μια σειρά από περιεχόμενα της εμπειρίας – όπως ο έρωτας, η

---

¹²⁷ J. Dewey: “Appendix 2, Experience and Philosophic Method”, στο LW, τόμ. 1 σ. 372.

πολιτική, οι μύθοι – να θεωρούνται ως μη πραγματικά, ως απλά επιφαινόμενα. Αντίθετα, ο άμεσος εμπειρισμός δεν αναγνωρίζει τη διάκριση πραγματικότητας και φαινομενικότητας. Πραγματικό είναι αυτό που μας δίνεται στην εμπειρία. Αν ένα αντικείμενο δίνεται στην εμπειρία με διαφορετικούς τρόπους, τότε δεν προκύπτει διαφορά μεταξύ του πραγματικού και των φαινομενικών αναπαραστάσεών του, αλλά μεταξύ διαφορετικών πραγματικών στοιχείων της εμπειρίας. Ένα άλογο, παραδείγματος χάριν, δίνεται διαφορετικά στην εμπειρία του αναβάτη και διαφορετικά στην εμπειρία του ζωολόγου. Καμία από τις δύο εμπειρίες, όμως, δεν είναι οντολογικά ανώτερη από την άλλη. Καμία δεν προσεγγίζει το πραγματικό άλογο περισσότερο από την άλλη. Και οι δύο είναι οντολογικά ισότιμα στοιχεία της εμπειρίας.¹²⁸ Η διαφορά τους είναι απλώς και μόνο λειτουργική: κάθε στοιχείο ανοίγει ένα διαφορετικό μονοπάτι εντός της εμπειρίας.

Στο πλαίσιο της σύγχρονης συζήτησης της φιλοσοφίας του νου η θέση του άμεσου εμπειρισμού, η οποία χαρακτηρίζεται από τον ίδιο τον Dewey ως *αφελής ρεαλισμός* (naïve realism), θα συναντούσε σημαντικές ενστάσεις.¹²⁹ Ο αφελής ρεαλισμός του Dewey υποστηρίζει πως τα φυσικά αντικείμενα είναι τα άμεσα αντικείμενα της αντίληψης. Απέναντι, όμως, σε αυτόν τον ισχυρισμό τίθεται το επιχείρημα της ψευδαίσθησης. Όταν κάποιος έχει μια ψευδαίσθηση, έχει μια αισθητηριακή εμπειρία που νομίζει πως είναι η εμπειρία ενός φυσικού αντικειμένου, χωρίς όμως να είναι πραγματικά. Επιπλέον, μπορεί το υποκείμενο να μην είναι σε θέση να διακρίνει την ψευδαίσθηση από την αληθή αντίληψη, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να αποφασίσει μόνο του βάσει της εμπειρίας του αν βλέπει ένα φυσικό αντικείμενο ή όχι. Εφόσον δεν υπάρχει μια ποιοτική διαφορά μεταξύ της ψευδαίσθησης και της αληθούς αντίληψης, πρέπει να υποθέσουμε πως δεν έχουμε άμεση πρόσβαση στα φυσικά αντικείμενα μέσω της αισθητηριακής μας αντίληψης, αλλά πως η πρόσβαση μεσολαβείται πάντα από κάτι.

Έχουν διατυπωθεί διάφορες θέσεις για το στοιχείο της μεσολάβησης της αισθητηριακής αντίληψης και του φυσικού αντικειμένου. Ο Locke υποστηρίζει πως η

---

¹²⁸ Βλ. J. Dewey, “The Postulate of Immediate Empiricism” (1905), στο MW, τόμ. 3, σ. 158-160. Ένα παράδειγμα που χρησιμοποιείται συχνά από τον Dewey είναι αυτό του νερού. Το νερό μάς δίνεται π.χ. στην εμπειρία ως ένα πράγμα που μας ξεδιψάει, ως ένα πράγμα που σβήνει τη φωτιά ή ως χημική ένωση H₂O. Και οι τρεις μορφές της εμπειρίας διαφέρουν λειτουργικά και όχι οντολογικά μεταξύ τους.

¹²⁹ Στη σύγχρονη συζήτηση ο αφελής ρεαλισμός εκφράζει μάλλον τη θέση του κοινού νου. Οι μελετητές κάνουν περισσότερο λόγο για άμεσο ρεαλισμό και έτσι θεωρούμε πως θα χαρακτήριζαν την προσέγγιση του Dewey. Για τη διαμάχη άμεσου και έμμεσου ρεαλισμού όσον αφορά στην αντίληψη βλ. Μ. Βενιέρη, *Το πέπλο της αντίληψης. Αισθήσεις και αντικείμενα*, εκδ. νήσος, Αθήνα 2013.

πρόσβαση του υποκειμένου στα φυσικά αντικείμενα γίνεται μέσω συγκεκριμένων αναπαραστάσεων, δηλαδή μέσω ιδεών που απεικονίζουν τις πρωτεύουσες ποιότητες των πραγμάτων. Από την πλευρά του ο Bernard Russell καθιέρωσε την ιδέα των αισθητηριακών δεδομένων (sense datum). Τα αισθητηριακά δεδομένα είναι νοητικά, μη φυσικά, ιδιωτικά αντικείμενα της συνείδησης που είναι κοινά σε κάθε αισθητηριακή αντίληψη είτε είναι αληθής είτε όχι. Το υποκείμενο δεν έχει άμεση πρόσβαση στα φυσικά αντικείμενα, αλλά στα αισθητηριακά δεδομένα.¹³⁰

Ωστόσο, τα επιχειρήματα ενάντια στον αφελή ρεαλισμό του Dewey μπορούν να γίνουν δεκτά μόνο αν παραβλέψουμε τη ριζικά διαφορετική αντίληψη για την εμπειρία, την οποία προτείνει ο άμεσος εμπειρισμός. Ο άμεσος εμπειρισμός αρνείται την ταύτιση της αισθητηριακής αντίληψης ή της εμπειρίας με τη γνώση της πραγματικότητας. «Είναι εσφαλμένο», ισχυρίζεται ο Dewey, «να πούμε πως η Πραγματικότητα είναι ακριβώς και αποκλειστικώς αυτό που είναι ή που θα ήταν για έναν παντογνώστη ή ακόμα ότι είναι, σχετικά και αποσπασματικά, αυτό που είναι για έναν πεπερασμένο και μερικό γνώστη».¹³¹ Αντιθέτως, ο άμεσος εμπειρισμός δέχεται πως «ό,τι είναι πραγματικό “στην” εμπειρία εκτείνεται πολύ μακρύτερα από ό,τι είναι κάθε φορά γνωστό» (EN, 27). Μια ψευδαίσθηση μπορεί να είναι απατηλή, όμως το συμβάν της ψευδαίσθησης δεν είναι ψευδές ούτε φαινομενικό, αλλά μια αυθεντική πραγματικότητα. Αν, σύμφωνα με ένα άλλο παράδειγμα, αναρωτηθούμε ποια είναι η εμπειρία του φόβου ως τέτοια, πρέπει να περιγράψουμε την εμπειρία μας όχι ως εγώ-γνωρίζω-πως-εγώ-φοβάμαι, αλλά ως εγώ-φοβάμαι.

Συνεπώς, η γνώση αποτελεί μόνο έναν από τους ποικίλους τύπους της εμπειρίας. Η άρνηση να ταυτιστεί η εμπειρία με τη γνώση δεν σημαίνει τον εξοβελισμό του σκέπτεσθαι από την εμπειρία. Το σκέπτεσθαι παραμένει μια σημαντική πλευρά της εμπειρίας. Όμως, στην πρωτογενή εμπειρία ο άνθρωπος έχει εμπειρία πραγμάτων που δεν του είναι γνωστά, που δεν έχουν δηλαδή υποστεί την επεξεργασία του αναστοχασμού. Τα μεταχειρίζεται, τα χρησιμοποιεί, τα απολαμβάνει παρά τα γνωρίζει. «Είναι πράγματα που κατέχονται πριν γίνουν πράγματα γνωστά» (EN, 28). Η πρόσβαση στα πράγματα είναι λοιπόν άμεση. Ωστόσο, αυτή η πρόσβαση δεν συγκροτεί μια γνωστική αλλά μια πρακτική σχέση. Όμως ο πρακτικός

---

¹³⁰ Ο Russell διατυπώνει την ιδέα των αισθητηριακών δεδομένων για πρώτη φορά το 1912 στο B. Russell, *Τα προβλήματα της φιλοσοφίας*, μτφ. Αν. Πέρης, επιμ. Γ. Ρουσόπουλος, εκδ. Αρσενίδης, Αθήνα 2008.

¹³¹ J. Dewey, “The Postulate of Immediate Empiricism” (1905), στο MW, τόμ. 3, σ. 159.

χαρακτήρας αυτής της σχέσης της πρωτογενούς εμπειρίας δεν καθιστά τα πράγματα λιγότερο πραγματικά.¹³²

Στη διαμάχη του με τον αναπαραστατικό ρεαλισμό ο Dewey υποστηρίζει πως η αποδοχή της πανταχού παρουσίας (ubiquity) της γνωστικής σχέσης στην εμπειρία οδηγεί σε σημαντικές επιστημολογικές δυσχέρειες.¹³³ Πιο συγκεκριμένα, ο Dewey επικρίνει τον αναπαραστατικό ρεαλισμό, επειδή δέχεται την αντίληψη ως περίπτωση γνώσης και όχι ως ένα απλό φυσικό γεγονός χωρίς καθεαυτή γνωστική αξία. Η γνωστική αξία της αντίληψης οδηγεί σε έναν αναδιπλασιασμό του αντικειμένου. Και αυτό, διότι πέρα από το αντικείμενο που γνωρίζουμε στην αντίληψη, πρέπει να δεχτούμε και την ύπαρξη ενός πράγματος που αποτελεί τη φυσική πηγή και αιτία της αντίληψης. Όμως, με τον τρόπο αυτόν, ο ρεαλισμός συγκλίνει με τον ιδεαλισμό που εκλαμβάνει το αντικείμενο ως νοητικό περιεχόμενο του υποκειμένου. Η κριτική του Dewey στον αναπαραστατικό ρεαλισμό μπορεί να επεκταθεί επίσης στα αισθητηριακά δεδομένα του Russell, εφόσον αυτά αποτελούν νοητικές οντότητες. Και στις δύο περιπτώσεις υπάρχει ένας αναδιπλασιασμός του αντικειμένου ως πραγματικού αντικειμένου και ως περιεχομένου στην εμπειρία του υποκειμένου.

Ο Dewey υποστηρίζει πως μπορούμε να υπερβούμε τις επιστημολογικές δυσκολίες τόσο του ιδεαλισμού όσο και του αναπαραστατικού ρεαλισμού αν αρνηθούμε πως η εμπειρία εξαντλείται στη γνώση και τοποθετήσουμε τη γνωστική σχέση υποκειμένου και αντικειμένου στο ευρύτερο πλαίσιο της πρωτογενούς εμπειρίας. Στο πλαίσιο αυτό η ύπαρξη του εξωτερικού κόσμου, του κόσμου της πρωτογενούς εμπειρίας δεν τίθεται υπό αμφισβήτηση, ενώ η γνώση εκλαμβάνεται ως ένας ακόμα τρόπος του πράττειν στη συνεχή αλληλεπίδραση του οργανισμού με το περιβάλλον.

---

¹³² Η σχέση της γνώσης με την εμπειρία αποτελεί και το σημείο διαμάχης του Dewey με τον λογικό θετικιστή Reichenbach, ο οποίος τον επικρίνει για την άρνησή του να παραδεχτεί πως τα αντικείμενα της επιστήμης είναι τα μόνα πραγματικά αντικείμενα. Βλ. H. Reichenbach, "Dewey's Theory of Science", στο *The Philosophy of John Dewey*, ed. P. A. Schilpp, τόμ. 1, εκδ. Open Court, Illinois 1989, σσ. 157-192. Για την απάντηση του Dewey βλ. J. Dewey, *Experience, Knowledge and Value: A Rejoinder*" (1939), στο LW, τόμ. 14.

¹³³ Με τον όρο «αναπαραστατικός ρεαλισμός» ο Dewey αναφέρεται στο έργο των Perry, Holt, Montague, Pitkin, Spaulding και Marvin, οι οποίοι συμμετείχαν στον συλλογικό τόμο *The New Realism*. Η διαμάχη του αφελούς ρεαλισμού του πραγματισμού και του νέου ρεαλισμού διατηρήθηκε καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1910. Για τον νέο ρεαλισμό βλ. R.B. Perry, Ed.W. Holt, W.P. Montague, W.B. Pitkin, Ed.G. Spaulding, W.T. Marvin, "The Program and The First Platform of Six Realists" στο *The Journal of Philosophy*, τόμ 7, n. 15, 1910, σσ. 393-401. Για την κριτική του Dewey και τον αφελή ρεαλισμό βλ. J. Dewey, "Brief studies in Realism" (1910), στο MW, τόμ. 6, και του ίδιου "Naïve vs. Representative Realism" και "Epistemological Realism: The Alleged Ubiquity of the Knowledge Relation", στο *Essays in Experimental Logic*, σσ. 250-280.

Η ταύτιση της γνώσης με την εμπειρία η οποία αρνείται την πραγματικότητα της πρωτογενούς εμπειρίας – δηλαδή τον ποιοτικό χαρακτήρα και τη μοναδικότητα του πλαισίου από το οποίο αναδύεται η ίδια η γνώση – αποτελεί, σύμφωνα με τον Dewey, ένα από τα σημαντικότερα σφάλματα της φιλοσοφικής παράδοσης. Ο Dewey άλλοτε ονομάζει αυτή τη φιλοσοφική πλάνη *νοησιαρχία* (intellectualism), για να υπογραμμίσει την άρνηση της προ-γνωστικής ή μη-γνωστικής πρωτογενούς εμπειρίας, και άλλοτε *αναλυτική πλάνη* (analytic fallacy), για να τονίσει την παραμέληση του πλαισίου μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα ο αναστοχασμός, με αποτέλεσμα οι λειτουργικές διακρίσεις της έρευνας να αποκτούν οντολογικό χαρακτήρα.¹³⁴

Η φιλοσοφική πλάνη έχει δύο σημαντικές συνέπειες. Πρώτον, αποτυγχάνει να δει όλα εκείνα τα στοιχεία που καθιστούν τα πράγματα αξιαγάπητα ή μισητά, όμορφα ή άσχημα, θαυμαστά ή απαίσια. Αποτυγχάνει δηλαδή να δει την πληρότητα της εμπειρίας ως ζωής. Δεύτερον, αδυνατεί να κατανοήσει την ίδια τη γνωστική διαδικασία, διότι αγνοεί το πλαίσιο της πρωτογενούς εμπειρίας, μέσα από το οποίο αυτή αναδύεται και στο οποίο αναφέρεται. Αντιθέτως, ο άμεσος εμπειρισμός όχι μόνο αναγνωρίζει τη γνώση και τη σημασία της, αλλά είναι επίσης σε θέση να την εξηγήσει. Θέτει ως ερώτημα το πώς και γιατί τα πράγματα της πρωτογενούς εμπειρίας μετασχηματίζονται σε αντικείμενα αναστοχασμού. Διαπιστώνει πως, εκκινώντας από την πρωτογενή προ-γνωστική εμπειρία, η γνώση επεξεργάζεται διανοητικά τα πράγματα, ώστε να συνεισφέρει στην ευφυή διαχείριση των στοιχείων του πράττειν και του πάσχειν, τα οποία είναι κυρίαρχα στην πρωτογενή εμπειρία. Έτσι, η γνώση και η σκέψη υπηρετούν την πράξη. Διανοίγοντας ένα μονοπάτι εντός της εμπειρίας λειτουργούν ως εργαλεία εμπλουτισμού και ενοποίησης των περιεχομένων της πρωτογενούς εμπειρίας.¹³⁵

Επιπλέον, ο αφελής ρεαλισμός του άμεσου εμπειρισμού αρνείται την ύπαρξη ανεξάρτητων από τη θεωρία εμπειρικών δεδομένων, τα οποία μπορούν να λειτουργήσουν ως σταθερό θεμέλιό της. Αντιθέτως, η *επιλεκτική έμφαση* (selective emphasis) σε επιμέρους στοιχεία του ακατέργαστου υλικού της πρωτογενούς εμπειρίας, από την οποία εκκινεί ο αναστοχασμός, αναδεικνύεται σε κεντρικό

---

¹³⁴ Βλ. J. Dewey, “Experience and Nature” (1925), στο LW, τόμ. 1 και του ίδιου “Context and Thought” (1931), στο LW, τόμ. 6. Για την ταξινόμηση και την ανάλυση των διαφορετικών εκδοχών της φιλοσοφικής πλάνης βλ. J.E. Tiles, *Dewey*, εκδ. Routledge, New York 1988, και G.F. Pappas, *John Dewey’s Ethics: Democracy as Experience*, εκδ. Indiana Univ. Press, Bloomington and Indianapolis 2008.

¹³⁵ Βλ. J. Dewey, “Experience and Nature” (1925), στο LW, τόμ. 1, σσ. 29-30.

στοιχείο της πνευματικής ζωής. Έτσι, κάθε εμπειρικό δεδομένο αποκτάει τη σημασία του με βάση το υπαρκτικό πλαίσιο, εντός του οποίου έχει επιλεγεί. Η επιλεκτική έμφαση δεν συνεπάγεται τη διολίσθηση σε κάποιου είδους ιδεαλισμό, σύμφωνα με τον οποίο το υποκείμενο επιλέγει και διαμορφώνει τα εμπειρικά δεδομένα βάσει μη-εμπειρικών κατηγοριών. Οι ιδέες στις οποίες στηρίζεται η επιλογή και η επεξεργασία του υλικού προκύπτουν, επίσης, από το υπαρκτικό πλαίσιο της πρωτογενούς εμπειρίας και αναφέρονται σε αυτό. Ως εκ τούτου, η επιλεκτική έμφαση δεν αφορά αποκλειστικά το υποκείμενο, αλλά τη σχέση υποκειμένου και αντικειμένου. Είναι μέρος της έρευνας, η οποία στοχεύει στην αποκατάσταση της ενότητας και της συνέχειας της πρωτογενούς εμπειρίας.

Κατά την επιλογή του υλικού αναπόφευκτα απορρίπτεται ή παραλείπεται κάποιο άλλο υλικό. Η παράλειψη του υλικού αυτού δεν γίνεται διότι είναι λιγότερο πραγματικό, αλλά επειδή κρίνεται ως άσχετο προς τον επιδιωκόμενο σκοπό. Απλώς δεν είναι το κατάλληλο υλικό για το συγκεκριμένο πρόβλημα που αντιμετωπίζει το υποκείμενο. Η φιλοσοφία συχνά λησμονεί την αναπόδραστη λειτουργία της επιλεκτικής έμφασης. Παραβλέπει πως το υλικό του φιλοσοφικού αναστοχασμού έχει συλλεχθεί από τα περιεχόμενα της πρωτογενούς εμπειρίας για έναν συγκεκριμένο σκοπό. Συγχέει, έτσι, τις λειτουργικές διακρίσεις εντός της εμπειρίας με οντολογικές ιεραρχήσεις και, αγνοώντας το υπαρκτικό πλαίσιο του αναστοχασμού, διαπράττει τη φιλοσοφική πλάνη. Αντίθετα, η εμπειρική μέθοδος προστατεύει τον αναστοχασμό από τέτοιου είδους συγχύσεις.

Η άρνηση του άμεσου εμπειρισμού να αναζητήσει ένα σταθερό θεμέλιο της γνώσης έξω από την εμπειρία εγείρει το ζήτημα του σκεπτικισμού. Ο σκεπτικισμός δεν εκφράζει την αμφιβολία για την εγκυρότητα συγκεκριμένων επιμέρους πεποιθήσεων. Εστιάζει στη μέθοδο παραγωγής της εγκυρότητας εν γένει. Διερωτάται κατά πόσο είναι επαρκείς οι λόγοι για τους οποίους αποδεχόμαστε ως έγκυρες τις πεποιθήσεις μας. Ο σκεπτικισμός μπορεί να αναφέρεται στην ύπαρξη του εξωτερικού κόσμου, στην ύπαρξη άλλων νόων, στη δικαιολόγηση της επαγωγής ή στην πραγματικότητα του παρελθόντος. Εδώ θα εστιάσουμε στον πρώτο στόχο του σκεπτικισμού, ο οποίος βρέθηκε στο επίκεντρο της διαμάχης του Dewey με τον Russell. Μπορεί η αντίληψη του Dewey για την εμπειρία να δικαιολογήσει την ύπαρξη του εξωτερικού κόσμου; Είναι αρκετή η πρακτική σχέση του υποκειμένου με τα πράγματα στην πρωτογενή εμπειρία, όπως αναγνωρίζεται από τον άμεσο εμπειρισμό, για να δικαιολογήσει το ότι τα φυσικά αντικείμενα όντως υπάρχουν;

Ο Βρετανός φιλόσοφος έθεσε επιτακτικά το ερώτημα της ύπαρξης του εξωτερικού κόσμου στο έργο του *Our Knowledge of External World*. «Μπορεί η ύπαρξη οτιδήποτε άλλου εκτός από τα δικά μας σκληρά δεδομένα να συναχθεί από την ύπαρξη αυτών των δεδομένων;». ¹³⁶ Η, διαφορετικά, «μπορούμε να γνωρίζουμε πως τα αισθητηριακά αντικείμενα ... υπάρχουν τις στιγμές που δεν τα αντιλαμβανόμαστε;». ¹³⁷ Ο Russell δίνει θετική απάντηση στα παραπάνω ερωτήματα κατανοώντας τα φυσικά αντικείμενα ως ακολουθίες των αισθητηριακών δεδομένων που συμμορφώνονται στους νόμους της φύσης. Πέρα όμως από την απάντηση στο συγκεκριμένο έργο, η οποία τροποποιήθηκε κατά την ανάπτυξη της φιλοσοφικής του σκέψης, σημασία έχει το ίδιο το ερώτημα το οποίο παρέμεινε κεντρικό σε όλη τη φιλοσοφία του. Υπάρχει ένας εξωτερικός ως προς την εμπειρία μας κόσμος, πάνω στον οποίο μπορεί να στηριχθεί με βεβαιότητα η γνώση μας; Για τον Russell ο λογικός ατομισμός είναι πρωτίστως μια μέθοδος αντιμετώπισης αυτού του κεντρικού ζητήματος της δικαιολόγησης της ύπαρξης των φυσικών αντικειμένων. ¹³⁸

Ασκώντας κριτική στον Dewey, ο Russell υποστηρίζει πως ο άμεσος εμπειρισμός δεν καταπιάνεται με το ζήτημα της εγκυρότητας της γνώσης, αλλά με το συμβάν της γνώσης. Οι παρατηρήσεις του Dewey για τον κόσμο της κοινής εμπειρίας και την ανάδυση της εμπειρίας είναι ορθές. Ωστόσο, αφορούν το πεδίο της ψυχολογίας και όχι της λογικής. Ο ίδιος ο Russell ενδιαφέρεται για τη λογική παραγωγή του εξωτερικού κόσμου από την πλευρά της επιστήμης, ώστε να είναι δυνατή η θεμελίωση της γνώσης. Τέλος, ο Russell σημειώνει πως, επικεντρώνοντας την προσοχή της κυρίως στις διαδικασίες γένεσης, η πραγματιστική προοπτική διολισθαίνει στον σκεπτικισμό, διότι δεν αναζητά ένα σταθερό σημείο έξω από την εμπειρία για τη θεμελίωση της γνώσης. ¹³⁹

Από την πλευρά του ο Dewey δεν ασκεί κριτική στην απάντηση που δίνει ο Russell στο ερώτημα της ύπαρξης του εξωτερικού κόσμου, αλλά στο ίδιο το ερώτημα. Το εκλαμβάνει ως ψευδο-πρόβλημα που δεν μπορεί να επιλυθεί, αλλά πρέπει να εγκαταλειφθεί. Η ορθή κατανόηση της σύγχρονης ψυχολογίας – υποστηρίζει – αντιλαμβάνεται τον εαυτό πάντα εντός του κόσμου, σε συνεχή αλληλεπίδραση με αυτόν. Ως εκ τούτου, ο ίδιος ο κόσμος, δηλαδή η πρωτογενής

---

¹³⁶ B. Russell, *Our Knowledge of External World*, εκδ. New America Library, London, 1914, σ. 73.

¹³⁷ Ο.π., σ. 75.

¹³⁸ Βλ. A. Y. Ayer, *Bertrand Russell*, εκδ. The University of Chicago Press, Chicago 1988.

¹³⁹ Για την κριτική του Russell στον Dewey βλ. B. Russell, “Professor Dewey’s “Essays in Experimental Logic”, στο *The Journal of Philosophy*, τόμ. 16, n. 1, 1919, σσ. 5-26.

εμπειρία δεν μπορεί να τεθεί υπό αμφισβήτηση. Η ριζική αμφιβολία για την πραγματικότητα του εξωτερικού κόσμου δεν θα οδηγούσε στην επίρρωση της ύπαρξης του σκεπτόμενου εγώ, όπως θα ήθελε ο Descartes, αλλά στην εξάλειψή του. Ο κοινός κόσμος αποτελεί το πλαίσιο, μέσα από το οποίο αναδύεται η γνώση όταν αμφιβάλλουμε για ορισμένα κάθε φορά πράγματα ή σχέσεις αυτού του κόσμου.¹⁴⁰ Ο άμεσος εμπειρισμός δεν αναγνωρίζει τη διάκριση μεταξύ γένεσης και δικαιολόγησης ή – με διαφορετικούς όρους – μεταξύ πλαισίου ανακάλυψης και πλαισίου δικαιολόγησης. Και αυτό, διότι, ως ιστορικό προϊόν, κάθε πρόβλημα επιτάσσει για την κατανόησή του τη συμπερίληψη της διαδικασίας γένεσής του. Η αγνόηση της σημασίας αυτής της διαδικασίας οδηγεί στον φορμαλισμό.

Η διαφωνία των δύο στοχαστών προκύπτει από τη διαφορετική κατανόηση της έννοιας της εμπειρίας. Ο ίδιος ο Dewey σημειώνει πως «η διαφορά μεταξύ μας έχει τη βασική της πηγή στις διαφορετικές αντιλήψεις της φύσης της εμπειρίας».¹⁴¹ Η διαφορά αυτή οδηγεί και στις αποκλίνουσες, όπως παρατηρεί ο Russell, χρήσεις όρων όπως λογική και ψυχολογία. Ο Dewey διαθέτει μια πολύ ευρεία έννοια εμπειρίας η οποία ταυτίζεται με τον πολιτισμικό και βιοτικό ορίζοντα του οργανισμού. Δεν υπάρχει έτσι η δυνατότητα υπέρβασης του ορίζοντα της εμπειρίας, ώστε να οικοδομηθεί η γνώση σε σταθερά και αιώνια θεμέλια. Η δικαιολόγηση της γνώσης δεν μπορεί παρά να επιτελεστεί εντός της εμπειρίας και με κριτήρια που προσφέρει η ίδια η εμπειρία. Ως εκ τούτου, ο λόγος εντοπίζεται εντός της εμπειρίας. Αντιθέτως, ο Russell κατανοεί την εμπειρία ως πρόσληψη αισθητηριακών δεδομένων. Θεωρεί πως η πραγματιστική προοπτική συγχέει τη λογική με την ψυχολογία, ενώ ο ίδιος διακρίνει την ψυχολογία της εμπειρίας από τη λογική και επιχειρεί να πάει πέρα από αυτήν, ώστε να θεμελιώσει σε στέρεο έδαφος τη γνώση.

Η στρατηγική του Dewey στο ζήτημα του σκεπτικισμού παρουσιάζει ομοιότητες με εκείνην του Ludwig Wittgenstein. Όπως σημειώνει ο Peter F. Strawson αναλύοντας το έργο του Wittgenstein *Περί Βεβαιότητας*,

η απόπειρα να αντιμετωπίσει κανείς τη συστηματική σκεπτικιστική αμφιβολία με επιχειρήματα που υποστηρίζουν αυτές τις πεποιθήσεις [της ύπαρξης του εξωτερικού κόσμου], με ορθολογική δηλαδή δικαιολόγηση, φανερώνει απλώς μια ριζική παρανόηση του ρόλου που αυτές [οι πεποιθήσεις] παίζουν στο

¹⁴⁰ Για την κριτική του Dewey στον λογικό ατομισμό βλ. J. Dewey, “The Existence of the Word as a Logical Problem” (1915), στο MW, τόμ. 8. Βλ. επίσης του ιδίου *Essays in Experimental Logic*, σσ. 281-302.

¹⁴¹ Βλ. J. Dewey, “Propositions, Warranted Assertibility and Truth” (1941), στο LW, τόμ. 14, σ. 186.

σύστημα των πεποιθήσεών μας. Ο σωστός τρόπος αντιμετώπισης της συστηματικής σκεπτικιστικής αμφιβολίας δεν είναι η απόπειρα ανασκευής της με επιχειρήματα, αλλά η κατάδειξη ότι είναι ανενεργή, μη πραγματική και προσποιητή· και τότε, τα επιχειρήματα που χρησιμοποιούνται για να την ανασκευάσουν θα φανούν εξίσου ανενεργά ... Απλώς δεν μπορούμε παρά να τις αποδεχόμαστε [τις πεποιθήσεις για την ύπαρξη του εξωτερικού κόσμου] ως εκείνες που καθορίζουν τις περιοχές εντός των οποίων εγείρονται τα ερωτήματα για το ποιες πεποιθήσεις θα έπρεπε λογικά να έχουμε όσον αφορά ένα ορισμένο θέμα.¹⁴²

Ο Wittgenstein εφαρμόζει αυτήν τη στρατηγική με τον εξής τρόπο: διακρίνει μεταξύ των προτάσεων που μπορούν να αμφισβητηθούν με τη βοήθεια του λόγου και της εμπειρίας και των προτάσεων που εξαιρούνται της αμφιβολίας. Η δεύτερη κατηγορία προτάσεων εμπεριέχει μη θεμελιωμένες πεποιθήσεις που ορίζουν ένα πλαίσιο αναφοράς, το οποίο λειτουργεί ως υπόστρωμα όλων των ερευνών και των αποφάνσεών μας. Οι προτάσεις αυτές συγκροτούν ένα κοσμοείδωλο. Αποτελούν ένα κληρονομημένο υπόβαθρο, πάνω στη βάση του οποίου είμαστε σε θέση να διακρίνουμε μεταξύ αληθούς και ψευδούς. Τα όρια της διάκρισης μεταξύ των δύο ειδών προτάσεων δεν είναι σταθερά ούτε αμετάβλητα. Μπορούν να μεταβληθούν εν μέρει. Ο Wittgenstein παρομοιάζει τις προτάσεις που είναι αντικείμενα ελέγχου με τα νερά ενός ποταμού, ενώ αυτές που δεν αμφισβητούνται με την κοίτη ή τις όχθες του ποταμού. Η ροή των νερών μπορεί να επιφέρει μετατοπίσεις στην κοίτη ή ακόμα και στις όχθες του ποταμού, αλλά η γενικότερη κατάσταση είναι εν πολλοίς αμετάβλητη.¹⁴³

Για τον Dewey, η πρωτογενής εμπειρία είναι εκείνη που ορίζει το πλαίσιο αναφοράς, μέσα στο οποίο είναι δυνατός ο οποιοσδήποτε λογικός ή εμπειρικός έλεγχος. Η πρακτική σχέση του οργανισμού με τα πράγματα ορίζει το μη θεμελιωμένο και ταυτόχρονα μη αμφισβητούμενο υπόστρωμα κάθε λογικής πρότασης. Ο σκεπτικισμός ζητάει να προχωρήσουμε πέρα από αυτό το υπόστρωμα, πέρα από την αρχή της ύπαρξης του ανθρώπινου οργανισμού. Όπως παρατηρεί ο Strawson, το σκάνδαλο της φιλοσοφίας δεν είναι – όπως υποστηρίζει ο Kant – πως είμαστε υποχρεωμένοι να δεχόμαστε υπό μορφή πίστης την ύπαρξη του εξωτερικού

---

¹⁴² P. Strawson, *Σκεπτικισμός και φυσιοκρατία*, μτφ. Ε. Μυλωνάκη, επιμ. Στ. Βιρβιδάκης, εκδ. Εκκρεμές, Αθήνα 2003, σ. 79.

¹⁴³ L. Wittgenstein, *Περί βεβαιότητας*, μτφ. Κ. Βουδούρη, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1989, ιδιαίτερα τις παραγράφους 94-99, 162, 253 και 342.

κόσμου, χωρίς να έχουμε καμία επαρκή απόδειξη απέναντι στη σκεπτικιστική αμφιβολία. Το πραγματικό σκάνδαλο είναι οι συνεχείς προσπάθειες να απαντηθεί η πρόκληση του σκεπτικισμού με διάφορα επιχειρήματα. Οι συνεπείς νατουραλιστές αρνούνται αυτήν την πρόκληση ως ψευδο-πρόβλημα.¹⁴⁴

Κατά τη γνώμη μας, ο άμεσος εμπειρισμός του Dewey διατηρεί μια τέτοια συνεπή νατουραλιστική στάση. Σε αντίθεση με τον Russell που θεωρεί πως η εμπειρική μέθοδος οδηγεί στον σκεπτικισμό, ο Dewey υποστηρίζει πως η επιλεκτική έμφαση της εμπειρικής μεθόδου διανοίγει τον μόνο δυνατό δρόμο της κριτικής, εφόσον δίνει τη δυνατότητα σε κάθε υποκείμενο να διερωτάται για την προέλευση και τον σκοπό των περιεχομένων της εμπειρίας που έχουν επιλεγεί. Η εμπειρική μέθοδος δεν εγγυάται βεβαίως πως «όλα τα σχετικά με κάποιο συγκεκριμένο συμπέρασμα πράγματα θα βρεθούν πραγματικά ή πως, όταν βρεθούν, θα καταδειχτούν και θα διατυπωθούν ορθά» (EN, 34). Ωστόσο, «θα δηλώνει πότε, πού και γιατί η πράξη της επιλογής έλαβε χώρα και έτσι θα καθιστά τους υπόλοιπους ικανούς να την επαναλάβουν και να ελέγξουν την αξία της» (EN, 34). Με τον τρόπο αυτό ο ερευνητής έχει τη δυνατότητα να θέσει ενώπιον των υπόλοιπων ερευνητών έναν χάρτη για τον δρόμο που έχει διανύσει η έρευνα, έτσι ώστε τα ευρήματά του να μπορούν να προσεγγιστούν και να επιβεβαιωθούν. «Το να πείθεις για το λάθος», υποστηρίζει ο Dewey, «όπως και το να οδηγείς στην αλήθεια σημαίνει να βοηθάς κάποιον να δει και να βρει κάτι που απέτυχε να βρει και να αναγνωρίσει» (EN, 35).

Η αντιπαράθεση γύρω από τον σκεπτικισμό είναι ιδιαίτερα κρίσιμη, διότι σχετίζεται με το ερώτημα της δικαιολόγησης συγκεκριμένων αξιών και του ίδιου του δημοκρατικού ιδεώδους που μας απασχολεί στην παρούσα εργασία. Σύμφωνα με τον Russell, η έμφαση στον θεμελιωτισμό, δηλαδή στη συνάρτηση της αλήθειας με κάτι που βρίσκεται πέρα από τον ανθρώπινο έλεγχο, αποτελεί μια μορφή φιλοσοφικής ταπεινοφροσύνης που προστατεύει την ανθρωπότητα από τον κίνδυνο μιας μεγάλης κοινωνικής καταστροφής.¹⁴⁵ Για τον Dewey, όμως, ένα σταθερό και αιώνιο θεμέλιο το οποίο θα μπορούσε να καταδείξει την ανωτερότητα συγκεκριμένων αξιών δεν μπορεί να υπάρξει. Ως εκ τούτου, η ενορατική ή η υπερβατολογική θεμελίωση της δημοκρατίας ή των δημοκρατικών αξιών είναι αδύνατες. Αυτό όμως δεν μας οδηγεί

---

¹⁴⁴ Για τη θέση του Strawson αναφορικά με το σκάνδαλο της φιλοσοφίας βλ. P. Strawson, *Σκεπτικισμός και φυσιοκρατία*, ό.π., σσ. 86-87.

¹⁴⁵ Βλ. B. Russell, *Ιστορία της δυτικής φιλοσοφίας*, τμ. 2, μτφ. Αιμ. Χουρμούζιος, εκδ. Αρσενίδης, Αθήνα χχ, σσ. 618-619.

στον σχετικισμό. Οι αξίες μπορούν να δικαιολογηθούν πειραματικά εντός της εμπειρίας. Αυτό είναι και το καθήκον της πειραματικής φιλοσοφίας.

Η γενική θεωρία του Dewey για την εμπειρία είναι λοιπόν κομβικής σημασίας για το σύνολο της σκέψης του. Η εμπειρία ορίζει το πλαίσιο μέσα στο οποίο πρέπει να ενταχθεί τόσο η ανάλυση του πειραματικού αναστοχασμού της σύγχρονης επιστήμης όσο και η προσπάθεια για την καλλιέργεια του πειραματισμού στις ανθρώπινες υποθέσεις και την οικοδόμηση μιας πειραματικής ηθικής και δημοκρατικής θεωρίας. Η πρακτική σχέση του οργανισμού με τα πράγματα δεν ορίζει μόνο το υπόβαθρο της πραγματιστικής γνωσιοθεωρίας, αλλά και τους όρους μετάβασης από τη γνωσιοθεωρία στην πρακτική φιλοσοφία. Στο επόμενο κεφάλαιο θα αναλύσουμε την πειραματική μέθοδο των σύγχρονων φυσικών επιστημών, ώστε στη συνέχεια να είμαστε σε θέση να εξετάσουμε την εφαρμογή της πειραματικής μεθόδου στο πεδίο της ηθικής, όπου το υποκείμενο δεν καταπιάνεται αποκλειστικά με γεγονότα, αλλά και με αξίες.

3. Η πειραματική μέθοδος

Η ανάλυση του άμεσου εμπειρισμού και της εμπειρικής μεθόδου κατέδειξε τη σχέση της εμπειρίας με τον λόγο. Ο Dewey δεν αναγνωρίζει έναν υπερβατολογικό λόγο ο οποίος βρίσκεται πέρα από την εμπειρία και είναι αναγκαίος για τη συγκρότησή της. Αντιθέτως, ο λόγος βρίσκεται εντός της εμπειρίας και συμβάλλει στον εμπλουτισμό και τη διεύρυνσή της. Πώς όμως οφείλουμε να κατανοήσουμε τον ίδιο τον λόγο; Ποια είναι η φύση, η λειτουργία και ο στόχος της λογικής εντός του σύμπαντος της νατουραλιστικής και πειραματικής εμπειρίας; Αυτά τα γνωσιοθεωρητικά ζητήματα απασχολούν τον Dewey καθ' όλη τη διάρκεια της μακράς φιλοσοφικής του πορείας. Για πρώτη φορά εκθέτει τις θέσεις του στον συλλογικό τόμο *Studies in Logical Theory* (1903) σε συνεργασία με ορισμένους μαθητές του από το Πανεπιστήμιο του Chicago.¹⁴⁶ Μερικά χρόνια αργότερα εκδίδεται το *Essays in Experimental Logic* (1916) όπου δημοσιεύονται διορθωμένα τα τέσσερα άρθρα του Dewey από το *Studies in Logical Theory*, ενώ συμπληρώνονται από δέκα ακόμα κείμενα για τη λογική θεωρία. Είχε προηγηθεί η δημοσίευση του *How We Think* (1911) που αποτελεί μια σύνοψη της λογικής θεωρίας με ειδική αναφορά στην εκπαίδευση. Τέλος, το 1938, σε ηλικία 79 ετών, ο Dewey επανέρχεται στα ζητήματα της λογικής με την έκδοση του τόμου *Logic: The Theory of Inquiry*.

Στην πορεία των 35 αυτών χρόνων ο Dewey αναπτύσσει και εκλεπτύνει τις ιδέες του. Υπάρχουν, όπως ομολογεί ο ίδιος, ορισμένες διαφοροποιήσεις, αλλά η προβληματική και οι βασικές ιδέες παραμένουν αμετάβλητες.¹⁴⁷ Εδώ δεν θα

---

¹⁴⁶ Ο τόμος αυτός προκάλεσε ιδιαίτερη εντύπωση στον James, ο οποίος – σε μια θετική κριτική του έργου – υποστήριξε πως ο Dewey έχει δημιουργήσει μια νέα φιλοσοφική σχολή σκέψης στο Σικάγο. «Το Σικάγο έχει μια Σχολή Σκέψης! Μια σχολή σκέψης η οποία, με ασφάλεια μπορούμε να προβλέψουμε, θα εμφανίζεται τα επόμενα 25 χρόνια ως Σχολή του Σικάγο. Μερικά πανεπιστήμια έχουν να επιδείξουν πολλή σκέψη, αλλά καμία σχολή. Άλλα πολλές σχολές, αλλά καμία σκέψη. Με τις δημοσιεύσεις για τη δεκαετή επέτειό του, το πανεπιστήμιο του Σικάγο επιδεικνύει πραγματική σκέψη και μια πραγματική σχολή. Ο καθηγητής John Dewey και τουλάχιστον δέκα από τους μαθητές του κατέθεσαν συλλογικά και ομοιογενώς, παρά τη συνεργασία τόσο πολλών μυαλών, μια οπτική του κόσμου τόσο θεωρητική όσο και πρακτική, που είναι τόσο απλή, συμπαγής και θετική ώστε, παρά το γεγονός πως πολλά μέρη της χρειάζονται ακόμα επεξεργασία, της αξίζει ο τίτλος ενός νέου συστήματος φιλοσοφίας». Βλ. W. James, *Essays in Philosophy*, εκδ. Harvard University Press, Cambridge 1978, σ. 102. Από την πλευρά του ο Dewey αφιέρωσε τον τόμο στον James ως ένδειξη αναγνώρισης της επίδρασης που άσκησε πάνω του η σκέψη του. Βλ. J. Dewey, “Studies in Logical Theory” (1903), στο MW, τόμ. 2, σ. 297. Για την αλληλογραφία που αναπτύχθηκε μεταξύ των δύο στοχαστών με αφορμή το *Studies In Logical Theory* βλ. R.B. Perry, *The Thought and the Character of William James*, τόμ. 2, εκδ. Oxford University Press, London 1935, σσ. 519-526.

¹⁴⁷ Βλ. J. Dewey, “Logic: The Theory of Inquiry” (1938), στο LW, τόμ. 12, σ. 3.

εστιάσουμε στην εξέλιξη της φιλοσοφικής σκέψης του Dewey και στις μικρές μετατοπίσεις της θέσης του γύρω από τα γνωσιοθεωρητικά ζητήματα. Στόχος της παρούσας ενότητας είναι να αναλύσουμε την πειραματική μέθοδο που, σύμφωνα με τον Dewey, συγκροτεί τον πυρήνα της πρακτικής της σύγχρονης φυσικής επιστήμης και συνιστά το πρότυπο του αναστοχασμού για κάθε πεδίο της ζωής. Η ανάλυση του πειραματικού αναστοχασμού θα μας επιτρέψει να κατανοήσουμε τον χαρακτήρα του πραγματισμού ως φιλοσοφίας της πράξης. Θα είμαστε, έτσι, σε θέση να παρακολουθήσουμε τη μετάβαση από τη γνωσιοθεωρία στην πρακτική φιλοσοφία που επιχειρεί ο Dewey.

Η εξέταση της πειραματικής μεθόδου θα ξεκινήσει από την ανάλυση της λογικής ως θεωρίας της έρευνας. Στοχεύοντας στην υπέρβαση του φορμαλισμού της τυπικής λογικής, ο Dewey εκλαμβάνει τη λογική ως μια θεωρία έρευνας, ως έναν αναστοχασμό πάνω στις διαδικασίες της ίδιας της έρευνας. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τον πειραματισμό των σύγχρονων φυσικών επιστημών. Θα αναλύσουμε τα στάδια της ερευνητικής διαδικασίας και τον ρόλο των ιδεών και των εμπειρικών δεδομένων σε αυτήν. Τέλος, θα καταπιαστούμε με τις συνεπαγωγές της υιοθέτησης της πειραματικής γνωσιοθεωρητικής θέσης αναφορικά με το ζήτημα της αλήθειας.

3.1 Η ΛΟΓΙΚΗ ΩΣ ΘΕΩΡΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

Ως επιστήμη της συναγωγής η λογική ασχολείται με εκείνες τις ιδιότητες που καθιστούν τις συναγωγές κατ' ανάγκη ορθές και τις προτάσεις κατ' ανάγκη αληθείς. Ασχολείται με τη λογική συνέπεια ή τη λογική ακολουθία των συναγωγών, η οποία διασφαλίζει τη λογική τους ορθότητα ή τη λογική τους αλήθεια. Ωστόσο, αυτή η λογική αλήθεια είναι ανεξάρτητη από το εμπειρικό ορθό. Αναφέρεται απλώς στα μορφικά χαρακτηριστικά της συναγωγής. Ο Dewey απορρίπτει μια τέτοια πραγμάτευση της λογικής ως φορμαλιστική. «Εάν η σκέψη ή η ευφυΐα είναι η εμπρόθετη ανακατασκευή της εμπειρίας, τότε η λογική, ως μια περιγραφή της μεθόδου της σκέψης, δεν είναι αμιγώς μορφική. Δεν περιορίζεται σε νόμους του μορφικά ορθού συλλογισμού ανεξάρτητα από την αλήθεια του περιεχομένου» (RP, 157). Απορρίπτει, επίσης, ως μεταφυσική την προσπάθεια υπέρβασης του φορμαλιστικού χαρακτήρα της λογικής με αναφορά των περιεχομένων της στην ορθολογική δομή του σύμπαντος ή στις αμετάβλητες σχέσεις που διαμορφώνουν την τάξη της φύσης.

Σύμφωνα με τον Dewey οφείλουμε, ακολουθώντας τον Αριστοτέλη, να κατανοήσουμε τη λογική ως όργανο.¹⁴⁸ Έχοντας αναλύσει την κοινή δομή κάθε μορφής συναγωγής, δηλαδή τον συλλογισμό, στα *Αναλυτικά πρότερα*, ο Αριστοτέλης εξετάζει στα *Αναλυτικά ύστερα* τα επιπλέον χαρακτηριστικά που πρέπει να έχει η συναγωγή, ώστε πέρα από λογικά συνεπής να είναι και αληθής. Ο περιορισμός της λογικής στα μορφικά χαρακτηριστικά της συναγωγής θα ήταν, υποστηρίζει ο Dewey, τερατώδης για τον Αριστοτέλη.

Το να αποκαλούμε τη λογική «μορφική» σημαίνει ακριβώς πως ο νους ή η σκέψη παρέχει μορφές ξένες προς το αυθεντικό περιεχόμενο, αλλά απαιτούμενες ώστε αυτό να έχει την κατάλληλη μορφή της γνώσης. Υπό αυτή την οπτική, [η λογική] αποκλίνει από το αριστοτελικό *Όργανον* που διατείνεται πως ακολουθεί. Και αυτό, διότι, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, οι διαδικασίες του γνωρίζειν – της διδασκαλίας και της μάθησης – που οδηγούν στη γνώση, δεν είναι παρά η πραγματοποίηση μέσω των δυνατοτήτων του ανθρώπινου σώματος των *ίδιων* μορφών ή φύσεων που έχουν προηγουμένως πραγματοποιηθεί στη Φύση μέσω των δυνατοτήτων μη οργανικών σωμάτων. Ένα σκέπτεσθαι που δεν είναι εργαλειακό ως προς την αλήθεια, που είναι αμιγώς μορφικό κατά τη σύγχρονη έννοια, θα ήταν ένα αδιανόητο τερατούργημα για αυτόν».¹⁴⁹

Το αριστοτελικό όργανο λαμβάνει, βεβαίως, ως πρότυπο της επιστήμης την Ευκλείδεια γεωμετρία, η οποία προσπαθεί να παραγάγει από ορισμένα αξιώματα νέες, λογικά συνεπείς και αληθείς προτάσεις. Αντίθετα, ο Dewey λαμβάνει ως πρότυπο την πειραματική φυσική. Ως εκ τούτου, η επιστροφή στην αριστοτελική αντίληψη της λογικής ως οργάνου δεν συνεπάγεται την απλή αναβίωση της αριστοτελικής λογικής. Σημαίνει μάλλον την ανάγκη για μια πραγματιστική, μη φορμαλιστική λογική θεωρία που αφενός θα παρέχει μια οργανωμένη περιγραφή του τρόπου, με τον οποίο η σκέψη προχωράει στην πραγματικότητα, και αφετέρου θα προβάλλει στη βάση αυτής της περιγραφής τις μεθόδους που η μελλοντική έρευνα οφείλει να ακολουθήσει προκειμένου να επιτύχει τους σκοπούς της. Με άλλα λόγια, η

---

¹⁴⁸ Ο Fr. Bacon αποτελεί την πρώτη και ίσως μοναδική περίπτωση στη νεωτερική σκέψη που αντιλαμβάνεται τη λογική ως όργανο. Στο έργο του *Novum Organum* επιχειρεί να περιγράψει αυτήν τη νέα λογική. Για τον λόγο αυτό, ο Dewey εκθειάζει το έργο του, τον θεωρεί ως τον «προφήτη της πραγματιστικής αντίληψης της γνώσης» (RP, 100). Βλ. F. Bacon, *Novum Organum, With Other Parts of the Great Instauration*, μτφ.-επιμ. P. Urbach και J. Gibson, εκδ. Open Court, Chicago 1994.

¹⁴⁹ J. Dewey, “An Added Note as to the ‘Practical’ in *Essays in Experimental Logic*”, (1916) στο MW, τόμ. 10, σσ. 367-368. Βλ. επίσης του ίδιου *Essays in Experimental Logic*, ό.π., σ. 333.

λογική είναι μια θεωρία της έρευνας που στοχεύει στην επιτυχή καθοδήγηση της μελλοντικής έρευνας. Η λογική εκλαμβάνεται ως μια έρευνα πάνω στην έρευνα, ως μια μετα-έρευνα. Συνεπώς, η λογική δεν διακρίνεται από τη μεθοδολογία με τρόπο τέτοιο, ώστε η πρώτη να θεωρείται εφαρμογή της δεύτερης και η δεύτερη κριτήριο ορθότητας της πρώτης.¹⁵⁰ Και αυτό, διότι η ίδια η διαδικασία της έρευνας ή, διαφορετικά, η επιστημονική μέθοδος είναι μια αυτο-διορθούμενη διαδικασία.

Βασική, λοιπόν, θέση της πραγματιστικής λογικής θεωρίας είναι πως οι λογικές μορφές αναδύονται μέσα από τη διαδικασία της έρευνας. Είναι η ίδια η έρευνα, η ανάπτυξη της επιστήμης, εκείνη η οποία κρίνει εμμενώς τις μεθόδους που έχουν δοκιμαστεί, αφού απαιτεί τον αποκλεισμό όσων μεθόδων δεν μπορούν να οδηγήσουν σε έγκυρα αποτελέσματα:

Είμαστε σε θέση να συγκρίνουμε διάφορα είδη έρευνας που χρησιμοποιούνται ή που έχουν χρησιμοποιηθεί ως προς την οικονομία και την αποτελεσματικότητά τους στην επίτευξη αιτιολογημένων συμπερασμάτων. Γνωρίζουμε πως μερικές μέθοδοι είναι καλύτερες από άλλες, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που γνωρίζουμε πως μερικοί τρόποι εγχείρισης, καλλιέργειας, οδοποιίας, πλοήγησης και οτιδήποτε άλλο είναι καλύτεροι από άλλους. Καμία από αυτές τις περιπτώσεις δεν συνεπάγεται πως οι «καλύτερες» μέθοδοι είναι ιδεωδώς τέλειες ή πως είναι ρυθμιστικές ή «κανονιστικές» εξαιτίας της συμμόρφωσής τους με κάποια απόλυτη μορφή. Είναι οι μέθοδοι που η εμπειρία μέχρι και την παρούσα στιγμή δείχνει πως είναι οι καλύτερες διαθέσιμες μέθοδοι για την επίτευξη συγκεκριμένων αποτελεσμάτων (LTI, 108).

Από τη βασική αυτή θέση προκύπτει επίσης η αυτονομία της λογικής. «Η λογική ως έρευνα της έρευνας ... είναι μια κυκλική διαδικασία. Δεν εξαρτάται από οτιδήποτε εξωτερικό προς την έρευνα» (LTI, 28). Δεν βασίζεται δηλαδή σε καμία

---

¹⁵⁰ Ο Dewey αντιμετωπίζει κριτικά το έργο του Hermann Lotze αναφορικά με τη σχέση λογικής και μεθοδολογίας. Ο Lotze διακρίνει την καθαρή από την εφαρμοσμένη λογική. Η καθαρή λογική ταυτίζεται με τη γνωσιοθεωρία και σχετίζεται με το ζήτημα της σχέσης της σκέψης με την πραγματικότητα, ενώ η εφαρμοσμένη λογική σχετίζεται με την πραγματική χρήση συγκεκριμένων μορφών της σκέψης. Η πραγματιστική λογική θεωρία εκλαμβάνει ως μοναδική αυθεντική λογική την εφαρμοσμένη. Αντίθετα, η καθαρή λογική απορρίπτεται στο πλαίσιο του άμεσου εμπειρισμού ως μεταφυσική. Για την κριτική του Dewey στο έργο του Lotze βλ. J. Dewey, “Studies of Logical Theory” (1903), στο MW, τόμ. 2. Βλ. επίσης του ίδιου *Essays in Experimental Logic*, ό.π., σσ. 75-135. Για μια διεξοδικότερη ανάλυση της θέσης της σκέψης του Lotze στο έργο του Dewey και του James βλ. Ch. Hookway, “Lotze and the Classical Pragmatists”, στο *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*, τόμ. 1, n. 1, 2009, σσ. 44-53.

μεταφυσική ή επιστημολογική παραδοχή, αλλά ούτε σε ψυχολογικά θεμέλια.¹⁵¹ Η λογική ως μια θεωρία της έρευνας προκύπτει από την εμπειρία, αποτελεί θεματοποίηση ενός συγκεκριμένου είδους εμπειρίας, δηλαδή της έρευνας, και για αυτόν τον λόγο βρίσκεται πάντα εντός της εμπειρίας.

Η ένσταση που μπορεί να εγερθεί σε αυτό το σημείο αφορά την ικανότητα της έρευνας να παράγει η ίδια τα λογικά κριτήρια και τις λογικές μορφές, με τις οποίες η περαιτέρω έρευνα πρέπει να συμμορφωθεί. Συνήθως δεχόμαστε τα αποτελέσματα της έρευνας ως έγκυρα, διότι υπακούουν σε συγκεκριμένα λογικά κριτήρια, τα οποία γίνονται αποδεκτά ανεξάρτητα από κάθε επιμέρους έρευνα. Ο Dewey απαντάει σε αυτήν την ένσταση με τρόπο εμφατικό:

Κάποιος μπορεί να απαντήσει λέγοντας πως *μπορεί*, επειδή το κάνει. Κάποιος μπορεί ακόμα να προκαλέσει τον ενιστάμενο να δείξει μία και μόνο περίπτωση βελτίωσης της επιστημονικής μεθόδου που δεν παρήχθη κατά την και από την αυτο-διορθούμενη διαδικασία της έρευνας, μία και μόνο περίπτωση που οφείλεται στην εφαρμογή κριτηρίων *ab extra* (LTI, 13).

Ωστόσο, η ένσταση δεν αφορά τη δυνατότητα της έρευνας να βελτιώνεται και να αναπτύσσεται. Η ένσταση θέτει το ζήτημα του σκεπτικισμού αναφορικά με τις λογικές μορφές της εμπειρικής έρευνας. Αρνούμενος τη θεμελίωση των λογικών μορφών στις δομές του σύμπαντος ή στις υπερβατολογικές κατηγορίες του υποκειμένου, ο πειραματισμός του Dewey δεν είναι σε θέση να απαντήσει στη σκεπτικιστική πρόκληση του Hume, ο οποίος αρνείται να θεμελιώσει ορθολογικά τις λογικές μορφές, όπως την αιτιακή σχέση. Η απάντηση του Dewey στον σκεπτικισμό του Hume – όπως και στο πρόβλημα της ύπαρξης του εξωτερικού κόσμου – περιλαμβάνει κατ' ανάγκη την αντίληψή του γύρω από την εμπειρία. Η εμπειρία αποτελεί έναν βιοτικό και νοηματικό ορίζοντα, τον οποίο δεν μπορεί να υπερβεί το υποκείμενο. Οποιαδήποτε ερευνητική διαδικασία – και η λογική αποτελεί μια τέτοια διαδικασία – διεξάγεται εντός του ορίζοντα της εμπειρίας. Ως εκ τούτου, το μόνο

---

¹⁵¹ Η πλήρης αυτονόμηση της λογικής από την ψυχολογία αποτελεί ένα στοιχείο της ύστερης λογικής θεωρίας του Dewey που διατυπώνεται στο *Logic: The Theory of Inquiry*. Αντιθέτως, στο *Studies in Logical Theory* και το *Essays in Experimental Logic* ο Dewey σημειώνει πως η λογική μπορεί να συμβιβαστεί με την ψυχολογία. Από τη μια πλευρά εμπεριέχει «πολύ ψυχολογικό υλικό, ειδικά στη συζήτηση για τις διαδικασίες που προηγούνται του σκέπτεσθαι και το προκαλούν», ενώ από την άλλη πλευρά «ως φυσική ιστορία των ποικίλων στάσεων και δομών από τις οποίες περνάει η εμπειρία, η ψυχολογία ... είναι αδιαχώριστη από τη λογική αξιολόγηση τη στιγμή που μεταχειριζόμαστε τη λογική θεωρία ως περιγραφή του σκέπτεσθαι, ως απάντηση στις ίδιες τις γεννησιουργές του συνθήκες». Βλ. J. Dewey, “Studies in Logical Theory” (1903), στο MW, τόμ. 2, σ. 302 και 310. Βλ. επίσης του ιδίου *Essays in Experimental Logic*, ό.π., σ. 81 και 94.

δυνατό κριτήριο δικαιολόγησης των λογικών μορφών της έρευνας δεν μπορεί παρά να βρεθεί εντός της εμπειρίας. Για τον Dewey ο σκεπτικισμός δεν γεννιέται όταν αποδεχόμαστε τα όρια της ανθρώπινης εμπειρίας και της λειτουργίας της γνώσης εντός της, αλλά ως αντίδραση στην αναζήτηση υπερβατικών, υπερ-εμπειρικών θεμελίων της γνώσης. Ο Dewey εντοπίζει μάλιστα το κριτήριο δικαιολόγησης των λογικών μορφών στην αποδοτική λειτουργία τους στις επιμέρους ερευνητικές διαδικασίες.

Η τοποθέτηση του λόγου εντός της εμπειρίας ή, διαφορετικά, η ανάδυση των λογικών μορφών από την εμπειρία συνεπάγεται την ιστορικότητα της λογικής. Η εμπειρία είναι ιστορικά προσδιορισμένη και οι μέθοδοι της έρευνας έχουν υποστεί μια σειρά από μεταβολές κατά το παρελθόν. Ως εκ τούτου, πρέπει να δεχτούμε πως η λογική έχει γνωρίσει μετασχηματισμούς, ενώ είναι επίσης ανοιχτή σε μελλοντικές μεταβολές. Ο Dewey δεν αρνείται τις συγκεκριμένες συνεπαγωγές της λογικής του θεωρίας. Υποστηρίζει πως η λογική είναι ένας τομέας που υπόκειται σε πρόοδο:

Ο λόγος για αυτό είναι πως η λογική βασίζεται πάνω στην ανάλυση των βέλτιστων μεθόδων της έρευνας ... που υπάρχουν σε μια δεδομένη στιγμή. Καθώς οι μέθοδοι της έρευνας βελτιώνονται, αντίστοιχες μεταβολές λαμβάνουν χώρα στη λογική. Μια τεράστια αλλαγή έχει λάβει χώρα στη λογική θεωρία από τότε που η κλασική λογική θεματοποίησε τις μεθόδους της επιστήμης που υπήρχαν εκείνη την περίοδο. Συνέβη ως συνέπεια της ανάπτυξης της μαθηματικής και φυσικής επιστήμης ... Όταν στο μέλλον οι μέθοδοι της έρευνας αλλάξουν περαιτέρω, η λογική θεωρία θα αλλάξει επίσης (LTI, 21-22).

Ο ιστορικός χαρακτήρας της λογικής θεωρίας δεν οδηγεί τον Dewey στον σχετικισμό. Ο Dewey αναγνωρίζει την ανωτερότητα της σύγχρονης πειραματικής μεθόδου, στην οποία έχει οδηγηθεί η έρευνα μέσω μιας συνεχούς διαδικασίας αυτοδιόρθωσης και βελτίωσης. Η σύγχρονη επιστημονική μέθοδος δεν είναι απλώς διαφορετική, αλλά επίσης αποδοτικότερη από την κλασική, και η βελτίωση αυτή αντανακλάται και στη λογική θεωρία. Αναφερόμενος μάλιστα στην ανάπτυξη της επιστημονικής έρευνας, ο Dewey υποστηρίζει πως «κάθε επιστημονική έρευνα περνάει ιστορικά από τέσσερα τουλάχιστον στάδια».¹⁵² Στο πρώτο στάδιο δεν διεξάγεται κανένα είδος έρευνας, διότι κανένα πρόβλημα ή δυσκολία δεν έχει

---

¹⁵² J. Dewey, "Studies in Logical Theory" (1903), στο MW, τόμ. 2, σ. 306. Βλ. επίσης του ιδίου *Essays in Experimental Logic*, ό.π., σ, 88.

παρουσιαστεί. Στο δεύτερο στάδιο, το οποίο αποκαλείται εμπειρικό, το πρόβλημα έχει παρουσιαστεί και συλλέγονται δεδομένα χωρίς μέθοδο και οργάνωση. Στο τρίτο στάδιο συναντάμε μια θεωρησιακή στάση. Διατυπώνονται υποθέσεις και διαμορφώνονται ιδέες, γίνονται διακρίσεις και ταξινομήσεις για την επίλυση του προβλήματος, οι οποίες όμως αποδεικνύονται απλώς και μόνο νοητικές ασκήσεις. Τέλος, επέρχεται μια περίοδος γόνιμης αλληλεπίδρασης γεγονότων και υποθέσεων, όπου η παρατήρηση προσδιορίζεται από πειραματικές συνθήκες που εξαρτώνται από την καθοδήγηση συγκεκριμένων υποθέσεων.¹⁵³

Το σχήμα του Dewey για την ιστορική ανάπτυξη της επιστημονικής έρευνας μοιάζει αδύναμο μπροστά σε πιο σύγχρονα έργα γύρω από την ιστορία της επιστήμης. Μελετώντας τη μετάβαση από την αριστοτελική στη νευτώνεια φυσική, ο Thomas Kuhn έδειξε πως η αλληλεπίδραση γεγονότων και υποθέσεων διαπερνά όλα τα επιστημονικά παραδείγματα και όχι μόνο τη σύγχρονη πειραματική επιστήμη. Εντός ενός συγκεκριμένου παραδείγματος, η αδυναμία παρόμοιας αλληλεπίδρασης κατανοείται ως ένας άλυτος γρίφος, ενώ η μετάβαση προς ένα νέο παράδειγμα σημαίνει τη διαμόρφωση ενός νέου εννοιακού πλαισίου, το οποίο δημιουργεί καινούριους γρίφους.¹⁵⁴

Επιπλέον, ο Dewey δεν αναφέρεται σε συγκεκριμένες περιπτώσεις ανάπτυξης ειδικών επιστημών. Το σχήμα του για την ιστορική εξέλιξη της επιστήμης εστιάζει στα μορφικά χαρακτηριστικά της έρευνας, με αποτέλεσμα να είναι αρκετά αφηρημένο. Ο Dewey ενδιαφέρεται περισσότερο να δείξει την ανωτερότητα της σύγχρονης πειραματικής μεθόδου σε σχέση με τη θεωρησιακή στάση και τον αισθητηριακό εμπειρισμό του παρελθόντος. Για τον Dewey η εγκαθίδρυση του πειραματισμού κατά την επιστημονική επανάσταση του 16^{ου} αιώνα αποτελεί μια τομή κομβικής σημασίας. Ο πειραματισμός διαμορφώνει μια ριζικά διαφορετική αντίληψη τόσο για την εμπειρία όσο και για τον αναστοχασμό. Αυτήν την τομή θέλει να καταδείξει με το σχήμα του για την ιστορική ανάπτυξη της επιστημονικής έρευνας.

Η πρόοδος της επιστημονικής μεθόδου οδηγεί, σύμφωνα με τον Dewey, στον πειραματισμό της σύγχρονης φυσικής επιστήμης και στη σταδιακή διάδοση του πειραματισμού και στους υπόλοιπους επιστημονικούς τομείς. «Μόνο σταδιακά, βήμα

---

¹⁵³ Για τα στάδια της ιστορικής ανάπτυξης της επιστημονικής έρευνας βλ. J. Dewey, "Studies in Logical Theory" (1903), στο MW, τόμ. 2, σ. 306-307. Βλ. επίσης του ίδιου *Essays in Experimental Logic*, ό.π., σ. 88-89.

¹⁵⁴ Βλ. T. Kuhn, *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*, μτφ. Γ. Γεωργακόπουλος και Β. Κάλφας, εκδ. Σύγχρονα Θέματα, Αθήνα 1997.

προς βήμα, θα μπορούσε να γίνει αντιληπτή η πλήρης σημασία της νέας επιστήμης. Ο 17^{ος} αιώνας υπήρξε μάρτυρας της εφαρμογής της στην αστρονομία και τη γενική κοσμολογία, ο 18^{ος} αιώνας στη φυσική και τη χημεία, ο 19^{ος} αιώνας ανέλαβε την εφαρμογή της στη γεωλογία και τις βιολογικές επιστήμες» (RP, 122). Ο πειραματισμός καθιερώνεται και διαδίδεται χάρη στις αδιαμφισβήτητες επιτυχίες των φυσικών επιστημών στην καθυπόταξη της φύσης, την τεχνολογική ανάπτυξη και τη βελτίωση της ζωής. Για τον λόγο αυτό, ο Dewey λαμβάνει τον πειραματισμό των φυσικών επιστημών ως γεγονός, υποστηρίζοντας πως τέσσερα στοιχεία, «η φυσική επιστήμη, ο πειραματισμός, ο έλεγχος και η πρόοδος έχουν συνδεθεί αναπόσπαστα μεταξύ τους» (RP, 103). «Η κατάσταση της έρευνας σε αυτές [τις φυσικές επιστήμες]», σημειώνει, «είναι ένα παρατηρήσιμο γεγονός, όχι μια θεώρηση ή ζήτημα γνώμης και επιχειρήματος» (QC, 63).

Βεβαίως, αυτό που εκλαμβάνεται ως γεγονός σε μια εποχή ή από έναν ερευνητή, μπορεί σε μια άλλη εποχή ή για έναν άλλο ερευνητή να είναι απλώς μια θεωρία.¹⁵⁵ Ωστόσο, ο Dewey δεν αμφισβήτησε σε κανένα σημείο του έργου του τον πειραματισμό της σύγχρονης επιστήμης, αν και στη μακρόχρονη ζωή του υπήρξε ο ίδιος μάρτυρας των ολέθριων πολλές φορές αποτελεσμάτων της. Η ανοιχτότητα που παρέχει ο ιστορικός χαρακτήρας της επιστημονικής μεθόδου και της λογικής δεν τον οδηγεί στον αναστοχασμό πάνω στις δυνατότητες ανάπτυξης μιας διαφορετικής επιστήμης. Αντιθέτως, ο πειραματισμός των φυσικών επιστημών εκλαμβάνεται ως το πρότυπο του αναστοχασμού εν γένει. Αυτή η έλλειψη κριτικού αναστοχασμού πάνω στη σύγχρονη επιστήμη φανερώνει τον επιστημονισμό που διαπερνάει το σύνολο της σκέψης του Dewey. Ως φιλοσοφία της πράξης που βασίζεται στις πρακτικές της σύγχρονης επιστήμης, ο πραγματισμός δεν είναι σε θέση να αναστοχαστεί πάνω στον ιστορικό και κοινωνικό προσδιορισμό εκείνου του στοιχείου που συγκροτεί τον πυρήνα του: της επιστήμης.

Επιπλέον, ο επιστημονισμός του πειραματισμού φανερώνεται στην κεντρική θέση που κατέχει η επιστήμη στη συγκρότηση της ηθικής και της πολιτικής θεωρίας. Όπως θα δούμε αναλυτικότερα στα επόμενα κεφάλαια, σύμφωνα με τον Dewey η πηγή των σύγχρονων προβλημάτων είναι η παραμονή της ηθικής και κοινωνικής

---

¹⁵⁵ Τη συγκεκριμένη διαπίστωση τη συναντάμε στον συλλογικό τόμο *Studies in Logical Theory*, ενώ την επισημαίνει και ο James για να τονίσει τον λειτουργικό χαρακτήρα της αλήθειας της πραγματιστικής προοπτικής. Βλ. M.L Ashley, "The Nature of Hypothesis" στο *Studies in Logical Theory*, εκδ. University Chicago Press, Chicago 1909, σ. 163 και W. James, *Essays in Philosophy*, σ. 104.

σκέψης στην παραδοσιακή, μη-πειραματική σκέψη, ο περιορισμός του πειραματισμού στην πραγμάτευση των μέσων και όχι των σκοπών της ζωής. Ως εκ τούτου, καθήκον της φιλοσοφίας είναι η ανάπτυξη μιας πειραματικής κοινωνικής έρευνας και μιας πειραματικής ηθικής και πολιτικής θεωρίας. «Όταν αυτό το βήμα πραγματοποιηθεί, ο κύκλος της επιστημονικής ανάπτυξης θα ολοκληρωθεί και η ανοικοδόμηση της φιλοσοφίας θα αποτελέσει ένα πραγματοποιημένο γεγονός» (RP, 123).

Η έμφαση στον επιστημονισμό του Dewey διακρίνει την ερμηνευτική προσέγγιση της παρούσας εργασίας από εκείνη του Richard Rorty. Ο Rorty υποστηρίζει πως, αν θέλουμε να μείνουμε πιστοί στο πνεύμα και όχι στο γράμμα του ντιουιανού έργου, πρέπει να το εκλάβουμε ως μια προσπάθεια να συγκροτηθεί μια θεωρία που θα κινείται μεταξύ ιστορικισμού και επιστημονισμού. Ο ίδιος ο Dewey κατανοούσε το έργο του ως μια προσπάθεια να παντρέψει τον ιδεαλισμό του Hegel με τον βιταλισμό του Darwin. Ωστόσο, κατά τον Rorty θα ήταν γονιμότερο να το εκλάβουμε ως πάντρεμα του ιστορικισμού του Hegel και του θετικισμού του Darwin. Έτσι, δεχόμαστε την επιστημονική μέθοδο ως ένα ακόμα ιστορικά εντοπισμένο γλωσσικό παίγνιο, ενώ σε αυτήν την περίπτωση το ντιουιανό έργο αντιπροσωπεύει μια απόπειρα να πάμε πέρα από τη μέθοδο, αλλά και πέρα από την ανωτερότητα της επιστήμης έναντι άλλων κοινωνικών πρακτικών, όπως η θρησκεία ή η τέχνη.

«Αυτό που εννοούσα», γράφει ο Rorty, «όταν έλεγα πως ο Dewey προχωράει πέρα από τη μέθοδο, ήταν ότι εγκατέλειψε την ιδέα που ήταν δημοφιλής στους θετικιστές του 19^{ου} αιώνα και την αναβίωσαν οι Carnap και Reichenbach, πως μπορούσε κανείς να εξαγάγει μερικούς κανόνες από αυτό που έκαναν οι φυσικές επιστήμες και, εφαρμόζοντας αυτούς τους κανόνες, να μετασχηματίσει άλλες περιοχές της κουλτούρας». Και στην εύλογη παρατήρηση πως ο Dewey κάνει συνεχείς αναφορές στην πειραματική μέθοδο, ο Rorty απαντάει: «Δεδομένου του ότι ο Dewey ποτέ δεν σταμάτησε να μιλάει για την επιστημονική μέθοδο, υποθέτω πως δεν είχε ποτέ κάτι χρήσιμο να πει για αυτήν».¹⁵⁶

Ο Rorty επιθυμεί να εντάξει τον Dewey στη δική του φιλοσοφική προοπτική, στην οποία η συνολική κριτική του προγράμματος της νεώτερης φιλοσοφίας οδηγεί στη ριζική διάρρηξη της σχέσης της φιλοσοφίας με την επιστήμη και την σύνδεσή της

---

¹⁵⁶ R. Rorty, "Response", στο *Rorty and Pragmatism*, επιμ. H. Saatkamp, εκδ. Vanderbilt University Press, Nashville 1995, σ. 95.

με την πολιτισμική κριτική.¹⁵⁷ Ωστόσο, η ιστορικιστική ερμηνεία του Rorty παράγει αποτελέσματα, τα οποία δύσκολα θα μπορούσαμε να αποδεχτούμε. Μεγάλο μέρος του έργου του Dewey ήταν ακριβώς μια προσπάθεια να περιγράψει την πειραματική μέθοδο της φυσικής επιστήμης, να της αποδώσει έναν νατουραλιστικό και καθολικό χαρακτήρα και να δείξει τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να την χρησιμοποιήσουμε στις ανθρώπινες υποθέσεις. Μάλιστα, για τον Dewey ο πειραματισμός της σύγχρονης επιστήμης δεν είναι απλώς μια μέθοδος, αλλά είναι η ίδια η ουσία του αναστοχασμού, της λειτουργίας του λόγου εντός της εμπειρίας.¹⁵⁸ Μπορούμε σίγουρα να ασκήσουμε κριτική στον Dewey για την ορθότητα ή τη σαφήνεια με την οποία περιέγραψε την επιστημονική μέθοδο. Αλλά δεν μπορούμε να δεχτούμε πως την απαρνείται. Η επιστήμη δεν καταλαμβάνει, βεβαίως, όλα τα πεδία της εμπειρίας. Η θρησκεία, η τέχνη, ο έρωτας αναγνωρίζονται ως αυτόνομα στοιχεία της πρωτογενούς εμπειρίας. Ωστόσο, η επιστήμη είναι εκείνη που κρίνεται αποδοτικότερη όσον αφορά την προσαρμογή του οργανισμού στο περιβάλλον.

Πάντως, η ερμηνεία του ντιουιανού πειραματισμού ως μορφής επιστημονισμού – την οποία υιοθετούμε στην παρούσα εργασία – δεν ταυτίζεται με την κριτική του Horkheimer στον πραγματισμό. Βεβαίως η παρατήρησή του πως ο νατουραλισμός του Dewey αποδέχεται το πρότυπο των φυσικών επιστημών ως το μοντέλο ορθών μεθόδων σκέψης είναι ορθή. Ωστόσο, θεωρούμε πως η ταύτιση του πραγματισμού με τον θετικισμό με βάση τον επιστημονισμό του είναι εσφαλμένη, διότι παραβλέπει τις σημαντικές διαφορές των δύο ρευμάτων σκέψης ως προς την ερμηνεία τόσο της φύσης όσο και της διαδικασίας της επιστημονικής έρευνας.¹⁵⁹ Σχετικά με τη σχέση πραγματισμού και θετικισμού, ο Jurgen Habermas παρατηρεί πως, αν και συγκροτείται με βάση τη μεθοδολογία των φυσικών επιστημών, η πραγματιστική κριτική του νοήματος του Peirce περιέχει στοιχεία αυτοστοχασμού των επιστημών, με αποτέλεσμα να αποφεύγει τη θετικιστική ισοπέδωση της γνωσιοθεωρίας σε μεθοδολογία. Ταυτόχρονα όμως, ο πραγματισμός του Peirce δεν

---

¹⁵⁷ Βλ. R. Rorty, *Τυχαιότητα, ειρωνεία, αλληλεγγύη*, μτφ. Κ. Κουρεμένος, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2002.

¹⁵⁸ Ο Dewey ασκεί μάλιστα κριτική στον ιστορικισμό. Υποστηρίζει πως, εκλαμβάνοντας το αντικείμενο της ιστορικής επιστήμης στην αμεσότητα και στην τελικότητά του, ο ιστορικισμός αρνείται το βασικό χαρακτηριστικό της διάνοιας, την εργαλειακότητα, και οδηγείται έτσι σε αδιέξοδο. Βλ. J. Dewey, "Experience and Nature" (1925), στο LW, τόμ.1, σ. 118.

¹⁵⁹ Για την κριτική του Horkheimer στον πραγματισμό και την ταύτισή του με τον θετικισμό βλ. M. Horkheimer, *Η έκλειψη του λόγου*, ό.π., σσ. 75-96.

καταφέρνει να αποδεσμευτεί από τον αντικειμενισμό, ο οποίος αποτελεί επίδραση του θετικιστικού πνεύματος στη φιλοσοφία του πραγματισμού.¹⁶⁰

Θεωρούμε πως οι παρατηρήσεις του Habermas ισχύουν και για το έργο του Dewey. Η ανάλυση της γενικής θεωρίας του Dewey για την εμπειρία και για τη σχέση της με τον λόγο δείχνει πως ο Dewey αρνείται την αυτοτέλεια της επιστήμης και επιχειρεί να στοχαστεί την επιστήμη στο ευρύτερο πλαίσιο της ανθρώπινης εμπειρίας. Η επιστήμη εκκινεί από, καταλήγει στο και νομιμοποιείται μέσα από το πλαίσιο της πρωτογενούς εμπειρίας. Ταυτόχρονα, η ταύτιση του πειραματικού αναστοχασμού των φυσικών επιστημών με το πρότυπο κάθε αναστοχασμού καταδεικνύει την αδυναμία του Dewey να αποδεσμευτεί εντελώς από τον αντικειμενισμό του θετικισμού.

Όπως θα δούμε αναλυτικότερα παρακάτω στην ανάλυση της πειραματικής μεθόδου, ο πραγματισμός αποκλίνει επίσης σημαντικά από τη θετικιστική αντίληψη περί της διαδικασίας της επιστημονικής έρευνας. Ο πραγματισμός αναγνωρίζει πως οι ιδέες μεσολαβούν κατά την πρόσληψη του αισθητηριακού υλικού και, ως εκ τούτου, έχουν έναν ενεργητικό ρόλο. Απορρίπτει, έτσι, τον θετικιστικό ισχυρισμό πως η επιστήμη αποτελεί μια διαδικασία συσσώρευσης εμπειρικών δεδομένων. Ο Dewey αρνείται επίσης την αξιολογική ουδετερότητα του θετικισμού και υποστηρίζει πως η πειραματική μέθοδος της επιστήμης μπορεί να μας καθοδηγήσει εξίσου αποτελεσματικά σε αποφάσεις που σχετίζονται με σκοπούς. Οι παραπάνω παρατηρήσεις είναι κομβικής σημασίας για την προβληματική της παρούσας εργασίας. Η ταυτόχρονη κατάφαση του αντικειμενισμού και η άρνηση της θετικιστικής αξιολογικής ουδετερότητας μας επιτρέπει να εκλάβουμε τον πραγματισμό του Dewey ως μια φιλοσοφία της πράξης, η οποία επιχειρεί τη σύνθεση της γνωσιοθεωρίας και της πρακτικής φιλοσοφίας πάνω στη βάση των πρακτικών των πειραματικών φυσικών επιστημών, και να διερωτηθούμε κατά πόσο αυτή η σύνθεση είναι ικανοποιητική.

Ως έρευνα πάνω στη διαδικασία της πειραματικής έρευνας των φυσικών επιστημών, η σύγχρονη λογική θεωρία είναι λοιπόν μια πειραματική λογική. Βασικό χαρακτηριστικό της πειραματικής λογικής θεωρίας είναι ο λειτουργισμός. Η διαδικασία της έρευνας εκκινεί από μια κατάσταση αμφιβολίας, από μια κατάσταση όπου έχει διαρραγεί η ενότητα της πρωτογενούς εμπειρίας, και ολοκληρώνεται με την

---

¹⁶⁰ Βλ. J. Habermas, “Θετικισμός, πραγματισμός, ιστορισμός”, στο *Επιστημολογικά Κείμενα*, τόμ. 1, επιμ. Γ. Κουζέλης, εκδ. νήσος, Αθήνα 1997, σσ. 480-483.

άρση της ανάγκης για αμφιβολία, με την επίτευξη μιας νέας ενότητας. Η έννοια του λειτουργισμού αναφέρεται στην αναγωγή όλου του περιεχομένου της έρευνας σε μέσο για τον σκοπό της έρευνας, δηλαδή την άρση της αμφιβολίας και την καθιέρωση μιας προσδιορισμένης υπαρκτικής κατάστασης.¹⁶¹ Σε αυτό το πλαίσιο οι μέθοδοι της έρευνας κατανοούνται ως λειτουργίες που επιτελεί ο οργανισμός για την επίτευξη του σκοπού του. Οι λειτουργίες της έρευνας δεν περιλαμβάνουν μόνο τα ποικίλα εργαλειακά στοιχεία – τεχνικές, εργαλεία – που χρησιμοποιούνται για την επίλυση του προβλήματος που αντιμετωπίζει ο ερευνητής, αλλά και το υλικό της έρευνας. Η επιλεκτική έμφαση που αποδίδεται σε ένα συγκεκριμένο υλικό από το ευρύτερο πεδίο της πρωτογενούς εμπειρίας συγκροτεί τον λειτουργικό του χαρακτήρα. Το υλικό δεν δίνεται έτοιμο στην έρευνα προς επεξεργασία. Επιλέγεται με κριτήριο την ικανότητά του να συμβάλλει στη λειτουργία της έρευνας.

Στη λειτουργιστική λογική θεωρία, οι λογικές μορφές δεν είναι παρά οι συνθήκες, τις οποίες η λειτουργία της έρευνας πρέπει να ικανοποιήσει, ώστε να διαλύσει με επιτυχία την αμφιβολία. Μια λογική μορφή κατέχει, βεβαίως, τη θέση αξιώματος κατά τη διαδικασία της έρευνας. Αλλά ως τέτοιο

δεν είναι ούτε αυθαίρετο ούτε εξωτερικά a priori. Δεν είναι το πρώτο, επειδή προκύπτει από τη σχέση των μέσων με τον προς επίτευξη σκοπό. Δεν είναι το δεύτερο, επειδή δεν επιβάλλεται στην έρευνα από έξω, αλλά είναι μια αναγνώριση αυτού στο οποίο η ανάληψη της έρευνας μας δεσμεύει. Είναι εμπειρικό και προσωρινό a priori (LTI, 25).

Αυτό σημαίνει πως οι λογικές μορφές είναι «αξιώματα της έρευνας και για την έρευνα. Είναι εκείνοι οι σχηματισμοί των συνθηκών, οι οποίοι ανακαλύφθηκαν στην πορεία της ίδιας της έρευνας και τους οποίους οι περαιτέρω έρευνες πρέπει να ικανοποιήσουν, εάν πρόκειται να παράγουν αιτιολογημένους ισχυρισμούς ως συνέπεια» (LTI, 23-24). Για τον λόγο αυτόν τα αξιώματα της έρευνας – ή,

---

¹⁶¹ Σε παλαιότερα κείμενά του ο Dewey χρησιμοποιούσε τον όρο “εργαλειακός” (instrumental) για να προσδιορίσει τον χαρακτήρα της λογικής του θεωρίας. Για τον λόγο αυτό η πραγματιστική εκδοχή του Dewey αποκαλείται συχνά ινστρουμενταλισμός. Σταδιακά, όμως, εγκαταλείπεται ο όρος “ινστρουμενταλισμός”, επειδή οδηγεί σε παρερμηνείες που εκλαμβάνουν τη γνώση ως ένα μέσο για την επίτευξη ενός πρακτικού σκοπού. Ο Dewey υιοθετεί τον όρο “λειτουργικός” (operational) για τη λογική του θεωρία. Διευκρινίζει μάλιστα πως «ως γενικός όρος, το “εργαλειακό” συνίσταται στη σχέση μέσων-συνεπειών ως βασική κατηγορία για την ερμηνεία των λογικών μορφών, ενώ το “λειτουργικό” συνίσταται στις συνθήκες με τις οποίες το περιεχόμενο (1) διαμορφώνεται ώστε να εξυπηρετήσει ως μέσο και (2) λειτουργεί στην πραγματικότητα ως τέτοιο μέσο για την επίτευξη του αντικειμενικού μετασχηματισμού που είναι ο σκοπός της έρευνας» (LTI, 22, υπ. 5). Με άλλα λόγια, ο όρος «λειτουργικός» είναι ευρύτερος. Δεν αναφέρεται μόνο στη σχέση μέσων και σκοπών, αλλά περιλαμβάνει το σύνολο του περιεχομένου του υπαρκτικού πλαισίου, μέσα στο οποίο τοποθετείται η κατάσταση.

διαφορετικά, οι λογικές μορφές της λογικής θεωρίας – μπορούν να προκύψουν μονάχα αφού η έρευνα έχει αναπτυχθεί σε έναν σημαντικό βαθμό. Ο εργαλειακός χαρακτήρας των αξιωματικών λογικών μορφών βρίσκεται σε αρμονία με τον προοδευτικό και λειτουργικό χαρακτήρα της πειραματικής λογικής θεωρίας. Λογικές μορφές, υλικό, έννοιες, τεχνικές και εργαλεία κρίνονται θετικά στον βαθμό που συμβάλλουν στην προώθηση της έρευνας και στην επίτευξη του σκοπού της.

Η πειραματική λογική είναι στενά συνδεδεμένη με τον άμεσο εμπειρισμό. Ως εκ τούτου, είναι μια νατουραλιστική θεωρία και ταυτόχρονα έχει έναν κοινωνικό χαρακτήρα. Όπως είδαμε, ο νατουραλισμός του Dewey διέπεται από ένα σύνολο μεθοδολογικών αρχών. Στη λογική θεωρία ο νατουραλισμός σημαίνει

πως από τη μια πλευρά δεν υπάρχει κανένα χάσμα στη συνέχεια μεταξύ των λειτουργιών της έρευνας και των βιολογικών και φυσικών λειτουργιών. Από την άλλη πλευρά, η «συνέχεια» σημαίνει πως οι ορθολογικές λειτουργίες αναπτύσσονται από τις οργανικές δραστηριότητες, χωρίς να είναι ταυτόσημες με αυτές από τις οποίες αναδύθηκαν» (LTI, 26).

Η νατουραλιστική λογική θεωρία θέτει το αξίωμα της συνέχειας, το οποίο αποκλείει τόσο τα χάσματα όσο και τις αναγωγές μεταξύ των διαφορετικών μορφών ζωής και δραστηριοτήτων. Αποκλείει έτσι «την εμφάνιση στη σκηνή μιας ολοκληρωτικά νέας εξωτερικής δύναμης ως αιτίας των μεταβολών που συμβαίνουν» (LTI, 31). Αποκλείει, με άλλα λόγια, την ύπαρξη ενός υπερβατολογικού λόγου που βρίσκεται πέρα από την εμπειρία και προϋποτίθεται για τη συγκρότησή της.

Ο νατουραλισμός δεσμεύει τη λογική θεωρία σε συγκεκριμένες θέσεις ως προς τη φύση του προτύπου της έρευνας, το οποίο προέρχεται από την ανάπτυξη ορισμένων πτυχών της διαδικασίας της ζωής και των δραστηριοτήτων της. Η πρώτη θέση αφορά τη σχέση υποκειμένου και αντικειμένου ή – στο νατουραλιστικό λεξιλόγιο του Dewey – οργανισμού και περιβάλλοντος. Η έρευνα και όλα τα στοιχεία της ερευνητικής διαδικασίας, όπως η αμφιβολία, η πεποίθηση, η ιδέα, η έννοια, δεν σχετίζονται με κάποιο αναστοχαζόμενο σολιμιστικό υποκείμενο, αλλά συνδέονται με τη συμπεριφορά κατά την οποία υποκείμενο και αντικείμενο, οργανισμός και περιβάλλον αλληλεπιδρούν. Η αντικειμενική σημασία της έρευνας και η δυνατότητα δημόσιας επαλήθευσης των πορισμάτων της επιβάλλουν την υπέρβαση του υποκειμενισμού και την εστίαση στη συνεχή αλληλοσυσχέτιση υποκειμένου και αντικειμένου. Ως εκ τούτου, οι περιβαλλοντικές συνθήκες και ενέργειες – αναπόσπαστο κομμάτι της οργανικής συμπεριφοράς – εκλαμβάνονται ως εγγενείς

στην έρευνα. Αυτή η νατουραλιστική θέση, διευκρινίζει ο Dewey, δεν υποστηρίζει πως

ο οργανισμός και το περιβάλλον είναι δοσμένα ως ανεξάρτητα πράγματα και η αλληλεπίδραση είναι ένα τρίτο ανεξάρτητο πράγμα, το οποίο μεσολαβεί τελικώς. Στην πραγματικότητα η διάκριση είναι πρακτική και παροδική και αναδύεται από την κατάσταση έντασης, στην οποία σε μια δεδομένη στιγμή, σε μια δεδομένη φάση της δραστηριότητας της ζωής, ο οργανισμός τίθεται ενάντια στο περιβάλλον, όπως αυτό υπάρχει τότε και σε εκείνο το σημείο ... Η ενσωμάτωση είναι πιο θεμελιώδες στοιχείο από τη διάκριση που αναδεικνύεται από την αλληλεπίδραση οργανισμού και περιβάλλοντος (LTI, 40).

Σύμφωνα με τη δεύτερη θέση της νατουραλιστικής λογικής θεωρίας, το γενικό πρότυπο της έρευνας προκύπτει από τη δομή και την πορεία της συμπεριφοράς.¹⁶² Το πρότυπο της ερευνητικής διαδικασίας θα αναπτυχθεί αναλυτικότερα παρακάτω. Εδώ θα περιοριστούμε σε ορισμένες γενικές παρατηρήσεις. Πρώτον, η έρευνα – όπως και η συμπεριφορά – εμπεριέχει πάντα κάποιου είδους μεταβολή των συνθηκών του περιβάλλοντος. Από εδώ προκύπτει και η αναπόδραστη σύνδεση έρευνας και πειραματισμού, εφόσον η ουσία του πειραματισμού έγκειται στην αναστοχαστική τροποποίηση προγενέστερων συνθηκών. Η έρευνα ακολουθεί, επίσης, το πρότυπο της συμπεριφοράς, όπως αυτή έχει αναλυθεί από τον Dewey. Δεν είναι δηλαδή μια μηχανιστική ακολουθία ερεθίσματος και αντίδρασης, αλλά έχει σειριακό χαρακτήρα. Αυτό σημαίνει πως «μια πράξη αναδύεται μέσα από την άλλη και οδηγεί συσσωρευτικά σε μια περαιτέρω πράξη μέχρι να συμβεί η τελική, πλήρως ενοποιημένη δραστηριότητα» (LTI, 37).

Συνεπάγεται πως όλες οι διαδικασίες και οι λειτουργίες της έρευνας – και σε τελική ανάλυση η ίδια η έρευνα – έχουν έναν διαμεσολαβητικό και εργαλειακό χαρακτήρα στη διαδικασία της ζωής. Εφόσον η ζωή εκλαμβάνεται «ως ένας συνεχής ρυθμός ανισοροπιών και επανάκτησης της ισοροπίας» (LTI, 34), δεν μπορούμε να ελπίζουμε σε μια τελική και οριστική διευθέτηση των πραγμάτων. Κάθε φορά που αποκαθίσταται η ισοροπία, εισάγονται καινούριες συνθήκες που θα οδηγήσουν σε ανάδυση νέων, συνθετότερων προβλημάτων. Έτσι, η έρευνα – όπως και η

---

¹⁶² Για τις αναλύσεις του Dewey για το πρότυπο λειτουργίας της συμπεριφοράς βλ. J. Dewey, “The Reflex Arc in Conception in Psychology” (1896), στο EW, τόμ. 5, “Human Nature and Conduct” (1992), στο MW, τόμ. 14 και “Conduct and Experience” (1930), στο LW, τόμ. 5. Βλ. επίσης το 1^ο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας.

συμπεριφορά – είναι συνεχής. Χάρη σε αυτό το γεγονός, δηλαδή τη συνεχή ενοποίηση της εμπειρίας μέσω της έρευνας, μπορεί να γίνει κατανοητή η συνεχής ανάπτυξη της ίδιας της ζωής.

Όμως, το περιβάλλον, μέσα στο οποίο ζει, δρα και ερευνά ο άνθρωπος, δεν είναι αποκλειστικά φυσικό. Είναι επίσης πολιτισμικό περιβάλλον. Πιο συγκεκριμένα «το αυστηρώς φυσικό περιβάλλον είναι τόσο ενσωματωμένο σε ένα πολιτισμικό περιβάλλον, ώστε οι αλληλεπιδράσεις μας με το πρώτο, τα προβλήματα που προκύπτουν με αναφορά σε αυτό και οι τρόποι μας να αντιμετωπίσουμε αυτά τα προβλήματα έχουν επηρεαστεί βαθιά από την ενσωμάτωση του φυσικού περιβάλλοντος στο πολιτισμικό» (LTI, 49). Το πολιτισμικό περιβάλλον περιλαμβάνει ένα πολυσύνθετο πλέγμα σημασιών, μαζί με τους τρόπους διαμόρφωσης και μετάδοσης της κουλτούρας και τα συστατικά τους στοιχεία, όπως είναι τα εργαλεία, οι τέχνες, οι θεσμοί, οι παραδόσεις και οι καθιερωμένες πεποιθήσεις.

Ιδιαίτερη θέση εντός του σημασιακού πλέγματος που διαμορφώνει το πολιτισμικό περιβάλλον διαδραματίζει η γλώσσα. Η γλώσσα δεν συμβάλλει μόνο στη μετάδοση των υπόλοιπων πολιτισμικών στοιχείων και καθιερωμένων έξεων, αλλά διαποτίζει επίσης τη μορφή και το περιεχόμενό τους. Επιπλέον, διαθέτει τη δική της διακριτή δομή, μέσω της οποίας γίνεται δυνατή η αφαίρεση και ο εμπλουτισμός της εμπειρίας με μια διανοητική διάσταση. Εν συντομία, η γλώσσα ως λειτουργική ολότητα συμβόλων αναδύεται από τις βιολογικές λειτουργίες του οργανισμού, αλλά η ανάδυσή της σηματοδοτεί έναν ραγδαίο μετασχηματισμό των προηγούμενων μορφών και τρόπων συμπεριφοράς. Οι ζωικές δραστηριότητες εμπλουτίζονται με νόημα πέρα από την απλή επιβίωση. Η κουλτούρα στο σύνολό της θεωρείται όχι μόνο συνθήκη, αλλά και προϊόν της γλώσσας. Επίσης, με τη δυνατότητα συμβολικής αναπαράστασης των πράξεων αίρεται η τελικότητά τους. Καθίσταται έτσι δυνατός ο αναστοχασμός. Καθίσταται δυνατή η ίδια η λογική θεωρία ως αναστοχασμός πάνω στη διαδικασία της έρευνας.

Ως εδώ εξετάσαμε τα γενικά χαρακτηριστικά της λογικής θεωρίας. Διαπιστώσαμε τον νατουραλιστικό και λειτουργιστικό χαρακτήρα της πραγματιστικής λογικής ως μιας προσπάθειας υπέρβασης του φορμαλισμού της τυπικής λογικής της παραδοσιακής φιλοσοφίας. Η λογική αντλεί το περιεχόμενό της από τις επιτυχημένες ερευνητικές μεθόδους, ενώ κατανοείται ως όργανο για την πλέον αποδοτική λειτουργία της έρευνας. Σημειώσαμε, επίσης, τον επιστημονισμό που διαπερνά το σύνολο της σκέψης του Dewey. Αν και αναγνωρίζεται ο ιστορικός

χαρακτήρας της έρευνας και, ως εκ τούτου, της λογικής, οι σύγχρονες πειραματικές φυσικές επιστήμες γίνονται δεκτές ως το ανυπέρβλητο όριο του ιστορικού μας ορίζοντα. Στη συνέχεια θα καταπιαστούμε με την ανάλυση της πειραματικής μεθόδου και της λειτουργιστικής θεωρίας της γνώσης που αυτή συνεπάγεται.

3.2 Η ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ

Η παραδοσιακή φιλοσοφία χαρακτηρίζεται, σύμφωνα με τον Dewey, από την αναζήτηση της βεβαιότητας. Στοχεύει στην αποκάλυψη της πραγματικότητας, της αμετάβλητης ουσίας των όντων πίσω από τις φαινομενικές μεταβολές τους. Κατ' αναλογία, στο πεδίο της ηθικής η παραδοσιακή φιλοσοφία στοχεύει στην ανάδειξη του Αγαθού, πέρα από τις επιμέρους, πολιτισμικά προσδιορισμένες αξίες. Η αναζήτηση της βεβαιότητας επιβάλλει στη φιλοσοφία μια θεωρησιακή στάση. Η γνώση ταυτίζεται με τη θέαση του πραγματικού που, ως αμετάβλητο, προηγείται της οποιασδήποτε έρευνας. Η κοινή ουσία της φιλοσοφικής παράδοσης, παρατηρεί ο Dewey, «είναι ότι αυτό που είναι γνωστό είναι προγενέστερο της πνευματικής πράξης της παρατήρησης και της έρευνας και είναι εντελώς ανεπηρέαστο από αυτές. Διαφορετικά δεν θα ήταν σταθερό και αμετάβλητο» (QC, 19). Από εδώ προκύπτει και η θεώρηση της αλήθειας ως αντιστοίχισης της έννοιας με το πραγματικό αντικείμενο.

Ως αποτέλεσμα αυτής της θεωρησιακής στάσης, η παραδοσιακή φιλοσοφία παράγει μια σειρά από δυϊσμούς. Στην υψηλότερη σφαίρα της σταθερής πραγματικότητας συναντάμε τον λόγο, τη θεωρία και τη γνώση, ενώ στην κατώτερη σφαίρα των φαινομένων τοποθετούνται οι αισθήσεις, η πράξη και η εμπειρία. Συνοπτικά,

σε αυτές τις δύο σφαίρες ανήκουν δύο είδη γνώσης. Μόνο ένα από αυτά είναι γνώση με το πλήρες νόημά της, *επιστήμη*. Αυτό [το είδος γνώσης] έχει μια ορθολογική, αναγκαία και αμετάβλητη μορφή. Είναι *βέβαιο*. Το άλλο, που σχετίζεται με τη μεταβολή, είναι πεποίθηση ή γνώμη. Εμπειρική και συγκεκριμένη. Είναι τυχαία. Ένα ζήτημα πιθανότητας, όχι βεβαιότητας ... Αντίστοιχη με τη διάκριση του Όντος και της γνώσης είναι και αυτή των δραστηριοτήτων. Η καθαρή δραστηριότητα είναι ορθολογική. Είναι θεωρητική, με την έννοια πως η θεωρία είναι ξεχωριστή από την πρακτική δράση. Έπειτα, υπάρχει η πράξη της ποίησης και της κατασκευής,

επιβαρυνόμενη με τις ανάγκες και τα ελαττώματα της χαμηλότερης σφαίρας της μεταβολής (QC, 17).

Ο Dewey διαπιστώνει πως η φιλοσοφία της κλασικής αρχαιότητας επιβιώνει ακόμα και στη νεωτερική φιλοσοφική σκέψη. Το περιεχόμενο της αρχαίας φιλοσοφίας δεν είναι βεβαίως παρόν, αλλά είναι παρούσες οι βασικές διακρίσεις και η αναζήτηση της βεβαιότητας:

Το συγκεκριμένο περιεχόμενο της ελληνικής σκέψης δεν είναι σχετικό με τα σύγχρονα προβλήματα, αλλά είναι η επιμονή τους [των νεώτερων φιλοσόφων] πως η ασφάλεια μετριέται μόνο με τη βεβαιότητα της γνώσης, ενώ η τελευταία μετριέται με την εφαρμογή σε σταθερά και αμετάβλητα αντικείμενα, τα οποία όμως είναι ανεξάρτητα από το τι κάνουν οι άνθρωποι στην πρακτική τους δραστηριότητα (QC, 24).

Η σύγχρονη λογική βρίσκεται σε σύγχυση προσπαθώντας να συνδυάσει την κλασική φιλοσοφία με την πρακτική της πειραματικής επιστήμης. Αν και αναγνωρίζει ως πρακτική της επιστήμης την αμφιβολία, τη διατύπωση υποθέσεων και τον πειραματισμό, αναζητά ακόμα την απόλυτη βεβαιότητα. Ο Dewey βρίσκει μάλιστα στο έργο του John S. Mill την καθαρότερη έκφραση αυτής της σύγχυσης.¹⁶³ Το αποτέλεσμα είναι ότι οι νεωτερικές γνωσιοθεωρίες, είτε πρόκειται για τον ορθολογισμό είτε για τον εμπειρισμό ή ακόμα για τον κριτικό ιδεαλισμό του Kant, παραμένουν θεωρησιακές και αναπαράγουν τους δυϊσμούς της κλασικής φιλοσοφίας.

Όσο βαθιά ριζωμένη και αν είναι η θεωρησιακή στάση της φιλοσοφίας και οι δυϊσμοί που παράγει, εντούτοις αυτά δεν αποτελούν εγγενή στοιχεία της φιλοσοφικής σκέψης. Είναι, σύμφωνα με τον Dewey, καθρέφτισμα ενός συγκεκριμένου πολιτισμικού σταδίου της ανθρωπότητας που αναπτύχθηκε πριν την επιστημονική επανάσταση του 17^{ου} αιώνα, όταν ήταν ακόμα αδύνατη η καθυπόταξη της φύσης και ο πρακτικός έλεγχος των φαινομένων της. Στο στάδιο αυτό, κληρονομώντας και θεωρητικοποιώντας τη σφαίρα του ιερού με την οποία καταπιανόταν ως τότε η θρησκεία, η φιλοσοφία στόχευε στη θέαση του αληθούς, του αγαθού και του υψηλού σε αντιδιαστολή προς τις εμπειρικές ενασχολήσεις των πρακτικών τεχνών. Ωστόσο, με την ανάπτυξη της σύγχρονης πειραματικής επιστήμης κατά την επιστημονική επανάσταση επιτελείται μια τομή σε σχέση με το παρελθόν. Καθίσταται δυνατός ο έλεγχος της φύσης και έρχεται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος η κατώτερη σφαίρα

---

¹⁶³ J. Dewey, "Experience and Nature" (1925), στο LW, τόμ. 1, σ. 123.

της εμπειρίας, της μεταβολής, της πράξης. Ο Dewey υποστηρίζει πως η φιλοσοφία οφείλει να λάβει υπόψη της τη ριζική τομή που επέφερε η επανάσταση της πειραματικής επιστήμης και, εγκαταλείποντας τη θεωρησιακή στάση, να αναπτύξει μια λειτουργιστική θεωρία της γνώσης που θα ενσωματώνει την πειραματική μέθοδο.

Αναλύοντας την πειραματική έρευνα των φυσικών επιστημών, ο Dewey διακρίνει τρία βασικά στοιχεία της πειραματικής μεθόδου ή, διαφορετικά, του πειραματισμού. Πρώτον, θεμελιώδες συστατικό κάθε πειραματισμού αποτελεί η πράξη, η δημιουργία συγκεκριμένων μεταβολών στο περιβάλλον. Ο πειραματισμός έχει αναδυθεί από τη νατουραλιστική και πειραματική εμπειρία της νεώτερης εποχής σε ευθεία αντιπαράθεση προς τις παλαιότερες αντιλήψεις περί εμπειρίας. Αναγνωρίζει ότι, ως μέρος του πλέγματος της εμπειρίας, είναι ένας από τους ποικίλους τρόπους της αλληλεπίδρασης του οργανισμού με το περιβάλλον. Δέχεται ένα ανοιχτό σύμπαν στο οποίο επικρατεί η συνεχής μεταβολή. Δεν ενδιαφέρεται για το αμετάβλητο και το σταθερό πίσω από τη φαινόμενη μεταβλητότητα. «Το γνωρίζει δεν είναι η πράξη ενός εξωτερικού θεατή αλλά ενός συμμετέχοντα στη φυσική και κοινωνική σκηνή» (QC, 157). Δεύτερον, το πείραμα δεν είναι μια τυχαία, τυφλή πράξη. Κατευθύνεται από ιδέες που λειτουργούν ως υποθέσεις και βρίσκονται σε αντιστοιχία με τις συνθήκες του προβλήματος.

Στη νέα πειραματική επιστήμη η γνώση αποκτιέται ... μέσω μιας αναστοχαστικής εγκαθίδρυσης μιας καθορισμένης και ειδικής πορείας μεταβολών. Η μέθοδος της φυσικής έρευνας εισάγει κάποια μεταβολή για να δει ποια άλλη μεταβολή ακολουθεί (QC, 67-8).

Σε αυτό συνίσταται και η ουσία της πειραματικής έρευνας· το πείραμα. Δεν θεωρεί απλώς το αντικείμενο, αλλά εισάγει κάποια μεταβολή, ώστε να παρατηρήσει ποια άλλη μεταβολή θα ακολουθήσει. Ως εκ τούτου, το πείραμα διακρίνεται από τη μη αναστοχαστική διαδικασία της δοκιμής και της πλάνης. Τέλος, στο πλαίσιο της πειραματικής μεθόδου η εγκυρότητα μιας ιδέας ή, διαφορετικά, η επαλήθευση μιας υπόθεσης επιτυγχάνεται από την ικανότητά της να παράγει επιθυμητές συνέπειες, να επιλύει την προβληματική κατάσταση που αντιμετωπίζει ο ερευνητής κατασκευάζοντας μια νέα, πλήρως διευθετημένη εμπειρική κατάσταση. Υπό αυτήν την έννοια, η έρευνα είναι προσανατολισμένη στο μέλλον. Αφορά εκείνες τις σχέσεις, από τις οποίες εξαρτάται η εμφάνιση των πραγμάτων και οι συνέπειές τους.

Η πειραματική μέθοδος ή, διαφορετικά, η λειτουργία της αναστοχαστικής σκέψης διέπεται, σύμφωνα με τον Dewey, από μια κοινή δομή ή ένα πρότυπο το

οποίο είναι σταθερό, ανεξάρτητα από το συγκεκριμένο περιεχόμενο που εξετάζεται κάθε φορά. Αφορά κάθε πεδίο της επιστήμης, την ηθική, αλλά και την κοινή λογική.¹⁶⁴ Εκκινεί από μια προβληματική κατάσταση, μια κατάσταση απροσδιοριστίας και ολοκληρώνεται με την επίλυση του προβλήματος, τη δημιουργία μιας νέας, αντικειμενικής, ενοποιημένης ολότητας. Ο Dewey ορίζει ως έρευνα «τον ελεγχόμενο ή κατευθυνόμενο μετασχηματισμό μιας απροσδιόριστης κατάστασης σε μια που είναι τόσο καθορισμένη ως προς τις συστατικές της διακρίσεις και σχέσεις, ώστε να μετατρέψει τα στοιχεία της αρχικής κατάστασης σε ένα ενοποιημένο όλο» (LTI, 108). Με άλλα λόγια, «η λειτουργία της αναστοχαστικής σκέψης είναι να μετατρέψει κανείς μια κατάσταση, στην οποία προσδίδεται στην εμπειρία κάποιου είδους ασάφεια, αμφιβολία, διένεξη, διαταραχή, σε μια κατάσταση η οποία είναι σαφής, συνεκτική, διευθετημένη, αρμονική» (HWT, 195). Έτσι, το ίδιο το σκέπτεσθαι κατανοείται ως «η πραγματική μετάβαση από το προβληματικό στο ασφαλές, καθόσον αυτή είναι εμπρόθετα κατευθυνόμενη» (QC, 181). Υπό αυτήν την έννοια, «το σκέπτεσθαι δεν διαφέρει από τη χρήση άλλων φυσικών υλικών και ενεργειών, όπως η φωτιά και τα εργαλεία, για την επεξεργασία, την αναδιάταξη και τη διαμόρφωση άλλων φυσικών υλικών» (EN, 61).

Η διαδικασία της έρευνας θα μπορούσε να αναλυθεί σε πέντε φάσεις ή στάδια. Η πρώτη φάση αναφέρεται στην αναγκαία συνθήκη οποιασδήποτε έρευνας, την απροσδιοριστία μιας προβληματικής κατάστασης. Η έρευνα σημαίνει ουσιαστικά διερώτηση και αναζήτηση μιας απάντησης και αυτό είναι δυνατό να συμβεί μόνο εντός μιας κατάστασης αβεβαιότητας και ασάφειας. Σε μια μη προβληματική κατάσταση επικρατεί ασφάλεια. Όλα λειτουργούν με τον συνηθισμένο τρόπο και δεν υπάρχει χώρος για αμφιβολία. Οι πράξεις του οργανισμού καθοδηγούνται από τις έξεις, χωρίς τη συνδρομή του αναστοχασμού. Μόνο όταν η συνηθισμένη δραστηριότητα διακοπεί, ο οργανισμός εμπλέκεται σε μια προβληματική κατάσταση όπου επικρατεί η αβεβαιότητα, η αμφιβολία, η διαταραχή. Αυτή η απροσδιόριστη κατάσταση δεν συνίσταται «σε ένα μοναδικό αντικείμενο ή γεγονός ή σε μια δέσμη αντικειμένων και γεγονότων» (LTI, 72). Πρέπει να κατανοηθεί μάλλον ως ένα πεδίο ή μια εμπλαισιωμένη ολότητα (contextual whole).

Στην πραγματική εμπειρία δεν υπάρχει ποτέ κάτι τέτοιο, όπως το απομονωμένο, μοναδικό αντικείμενο ή γεγονός. Ένα αντικείμενο ή γεγονός

---

¹⁶⁴ Βλ. J. Dewey, “Logic: The Theory of Inquiry” (1938), στο LW, τόμ. 12, σ. 105.

είναι πάντα ένα ειδικό μέρος, στάδιο ή πλευρά ενός περιβάλλοντος κόσμου που δίδεται στην εμπειρία – μια κατάσταση. Το μοναδικό αντικείμενο διακρίνεται εμφανώς, εξαιτίας της ιδιαίτερα κεντρικής και κρίσιμης θέσης του σε μια δεδομένη στιγμή στον προσδιορισμό κάποιου προβλήματος χρήσης ή απόλαυσης, το οποίο εμφανίζεται σε ολόκληρο το σύμπλεγμα του περιβάλλοντος. Υπάρχει πάντα ένα πεδίο στο οποίο λαμβάνει χώρα η παρατήρηση *αυτού* ή *εκείνου* του αντικειμένου ή του γεγονότος (LTI, 72-73).

Επιπλέον, η προβληματική κατάσταση δεν αναφέρεται σε μια συνολική απροσδιοριστία. Σε κάθε περίπτωση προβληματικής κατάστασης υπάρχουν στοιχεία που εκλαμβάνονται ως δεδομένα. Διαφορετικά δεν θα μπορούσε να αναπτυχθεί η ίδια η διαδικασία της έρευνας. «Εάν τα πάντα ήταν κυριολεκτικά την ίδια στιγμή αβέβαια, δεν θα υπήρχε τίποτα με το οποίο να συνδέσουμε αυτούς τους παράγοντες που, όντας αβέβαιοι, βρίσκονται στη διαδικασία της ανακάλυψης και του προσδιορισμού».¹⁶⁵ Ο Dewey αναδιατυπώνει τη βασική θέση του πραγματισμού γύρω από την αδυναμία εξεύρεσης ενός αρχιμήδειου σημείου, από το οποίο θα εκκινεί η έρευνα. Ο Peirce διατυπώνει τη συγκεκριμένη θέση στην κριτική του στο καρτεσιανό *cogito*, ενώ ο Dewey την χρησιμοποιεί εδώ με παρόμοιο τρόπο για να διακρίνει την απροσδιόριστη κατάσταση από τη ριζική καρτεσιανή αμφιβολία, η οποία θέτει υπό αμφισβήτηση το σύνολο του αντιληπτού κόσμου. Κάθε προβληματική κατάσταση διακρίνεται συνεπώς από μια μοναδική ποιότητα και είναι αυτή η μοναδικότητα κάθε συγκεκριμένης κατάστασης εκείνη που προκαλεί την έρευνα και ελέγχει την πορεία της.

Τέλος, ο Dewey υπογραμμίζει πως η απροσδιοριστία της προβληματικής κατάστασης δεν αφορά αποκλειστικά το υποκείμενο, αλλά αποτελεί ένα αντικειμενικό γνώρισμα της ίδιας της κατάστασης. Η έρευνα δεν εκκινεί εξαιτίας μιας υποκειμενικής αμφιβολίας. Κάτι τέτοιο θα αγνοούσε τη συνεχή αλληλεπίδραση υποκειμένου και αντικειμένου, οργανισμού και περιβάλλοντος. Το υποκείμενο αμφιβάλλει διότι βρίσκεται σε μια εγγενώς αμφίβολη κατάσταση:

Οι ενέργειες ενός οργανισμού, οι οποίες εμπλέκονται στην ιδιαίτερη αλληλοσυσχέτιση που συνιστά την προβληματική κατάσταση ή *είναι* η προβληματική κατάσταση, είναι εκείνες που εμπλέκονται σε μια συνηθισμένη πορεία της ζωής. Δεν είναι αυτές της αμφιβολίας. Η αμφιβολία μπορεί, όπως

---

¹⁶⁵ J. Dewey, “Context and Thought” (1931), στο LW, τόμ. 6, σ. 12

έχω πει, να αποδοθεί νόμιμα στον οργανισμό μόνο κατά έναν *δευτερεύοντα* ή παράγωγο τρόπο.¹⁶⁶

Σε αυτό έγκειται μια ακόμα σημαντική διαφορά του πειραματισμού από την παραδοσιακή φιλοσοφία. Στην αρχαία ελληνική σκέψη η απροσδιοριστία αποτελεί ένα γνώρισμα της φύσης, αλλά κατέχει μόνο μια οντολογικά κατώτερη θέση. Στη νεώτερη σκέψη, η απροσδιοριστία εξοβελίζεται πλήρως από τη φύση. Όλη η ύπαρξη εκλαμβάνεται ως πλήρως προσδιορισμένη. Η αβεβαιότητα έχει σε αυτήν την περίπτωση ένα υποκειμενικό πρόσημο:

«Ο νους τοποθετήθηκε έξω από τη φύση. Η σχέση του με τη φύση, αναφορικά με τη γνώση της τελευταίας, έγινε ένα σκοτεινό μυστήριο. Το αβέβαιο και το απροσδιόριστο λεγόταν πως ήταν αμιγώς υποκειμενικά ... Σύμφωνα με αυτήν τη θεωρία, *εμείς* έχουμε αμφιβολίες, είμαστε αμήχανοι, συγχυσμένοι, αναποφάσιστοι. *Τα αντικείμενα* είναι ολοκληρωμένα, εγγυημένα, σταθερά (QC, 185).

Συνεπώς, αυτό που απαιτούνταν για την υπέρβαση της απροσδιοριστίας δεν ήταν μια αντικειμενική αλλαγή της κατάστασης, αλλά μια αλλαγή της συνείδησης, μια αμιγώς πνευματική αλλαγή. Ωστόσο, μια τέτοια θεώρηση έρχεται σε αντίθεση με την πρακτική της πειραματικής επιστήμης. Μπορεί, βεβαίως, κατά την αντιμετώπιση της προβληματικής κατάστασης να υπάρχει μια μεταβολή της προσωπικής συμπεριφοράς. Ωστόσο, καμία προβληματική κατάσταση δεν μπορεί να επιλυθεί με αναφορά μόνο σε μια αλλαγή στάσης, χωρίς μια αντικειμενική μεταβολή των υπαρκτικών συνθηκών.

Ο Dewey υποστηρίζει μάλιστα πως οι εξελίξεις στην επιστήμη της φυσικής με τη διατύπωση της αρχής της απροσδιοριστίας από τον Heisenberg δικαιώνουν τη φιλοσοφική του προοπτική. Η νευτώνεια φυσική βασίστηκε σε μια μηχανιστική αντίληψη της φύσης, σύμφωνα με την οποία οι ιδιότητες των σωμάτων, όπως η ταχύτητα και η θέση, υπακούουν σε ανεξάρτητους από την εμπειρία, αμετάβλητους φυσικούς νόμους. Από εδώ προκύπτει και η ιδέα του Laplace πως, αν γνωρίζαμε την ακριβή θέση του κάθε ατόμου στο σύμπαν, θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε τους νόμους του Newton για να ανακαλύψουμε όλη την πορεία των κοσμικών γεγονότων, τόσο του παρελθόντος όσο και του παρόντος. Κάτω από την επίδραση της κλασικής φιλοσοφίας η νεώτερη σκέψη εξακολουθεί να αναζητά τη βεβαιότητα.

---

¹⁶⁶ J. Dewey, "Propositions, Warranted Assertibility, and Truth" (1941), στο LW, τόμ. 14, σ. 185.

Κατανοεί τους νόμους της παγκόσμιας έλξης του Newton ως εγγενείς ιδιότητες της έσχατης πραγματικότητας. Διολισθαίνει έτσι στη μεταφυσική.

Η αρχή της απροσδιοριστίας του Heisenberg ανατρέπει αυτήν την αντίληψη. Θέτει στο επίκεντρο τον ρόλο της αλληλεπίδρασης του παρατηρητή με το περιβάλλον. Οι ιδιότητες των σωμάτων, όπως η κίνηση – δηλαδή η ταχύτητα και η θέση – ενός σωματιδίου, δεν μπορούν να προσδιοριστούν ανεξάρτητα από τον παρατηρητή. Και αυτό το στοιχείο της απροσδιοριστίας δεν σχετίζεται με κάποιο ελάττωμα στη μέθοδο ή στα όργανα της παρατήρησης, το οποίο θα μπορούσε να εξαλειφθεί. Η απροσδιοριστία μιας κατάστασης δεν οφείλεται αποκλειστικά στο υποκείμενο. Δεν μπορεί να αποδοθεί κατά αποκλειστικό τρόπο ούτε στη φύση, διότι κάτι τέτοιο θα προϋπέθετε μια μεταφυσική αντίληψη περί εγγενούς ανορθολογικότητας της φύσης. Η απροσδιοριστία, λοιπόν, μιας κατάστασης έχει αντικειμενικό χαρακτήρα, διότι οφείλεται στην αλληλεπίδραση του υποκειμένου με το αντικείμενο.¹⁶⁷

Στο δεύτερο στάδιο της διαδικασίας της έρευνας το υποκείμενο συλλαμβάνει διανοητικά την προβληματική κατάσταση. Τη μετατρέπει έτσι σε πρόβλημα προς επίλυση. Η προβληματική κατάσταση αυτή καθεαυτή δεν διαθέτει καμία διανοητική ή γνωστική ποιότητα. Είναι απλώς υπαρκτική, προ-θεωρητική. Για τον λόγο αυτόν «σε κάθε περίπτωση που προκύπτει η αναστοχαστική δραστηριότητα υπάρχει μια διαδικασία διανοητικοποίησης (intellectuallizing) αυτού που αρχικά είναι μια αμιγώς *συναισθηματική* ποιότητα της όλης κατάστασης» (HWT, 202). Χωρίς τη μετατροπή της απροσδιόριστης κατάστασης σε πρόβλημα υπάρχει απλώς ένα «τυφλό ψηλάφισμα στο σκοτάδι» (LTI, 112). Η μετατροπή αυτή συνιστά ήδη ένα βήμα προς την επίλυση της προβληματικής κατάστασης. Και αυτό, διότι

ο τρόπος με τον οποίο το πρόβλημα συλλαμβάνεται καθορίζει ποιες ιδιαίτερες προτάσεις θα τύχουν επεξεργασίας και ποιες θα απορριφθούν, ποια δεδομένα θα επιλεγούν και ποια θα απορριφθούν. Είναι το κριτήριο για τη συνάφεια ή μη των υποθέσεων και των εννοιολογικών δομών (LTI, 112).

---

¹⁶⁷ Για μια παρουσίαση της αρχής της απροσδιοριστίας του Heisenberg και τη σύγκρισή της με την νευτώνεια φυσική βλ. Γ. Γραμματικάκης, *Η αυτοβιογραφία του φωτός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2006, σσ. 219 – 225. Για την ανάλυση του Dewey σχετικά με τη σχέση του πειραματισμού με την αρχή της απροσδιοριστίας βλ. J. Dewey: “The Quest for Certainty” (1929), στο LW, τόμ. 4 και ιδιαίτερα τις σσ. 160-163. Είναι αξιοσημείωτο πως ο Dewey πραγματεύεται τις φιλοσοφικές συνέπειες της αρχής του Heisenberg το 1929, δύο μόλις χρόνια μετά τη διατύπωσή της το 1927, γεγονός που μαρτυρά το έντονο ενδιαφέρον του Dewey για τις εξελίξεις στην επιστήμη.

Το δεύτερο στάδιο της ερευνητικής διαδικασίας απαιτεί να αποφευχθεί η φυσική τάση του ανθρώπου να αντιδρά άμεσα στην απροσδιοριστία της προβληματικής κατάστασης. Βεβαίως, η δραστηριότητα του οργανισμού δεν διακόπτεται. Ανακατευθύνεται, όμως, στην εξέταση των συνθηκών της προβληματικής κατάστασης. Για τον λόγο αυτόν το σκέπτεσθαι μπορεί κάλλιστα να ονομαστεί «αναβληθείσα δράση» (QC, 178). Μάλιστα ο βαθμός αναβολής της δράσης διακρίνει την επιστημονική στάση από την καθημερινή πρακτική. Ο απλός άνθρωπος

είναι ανυπόμονος με την αμφιβολία και την ανησυχία. Βιάζεται ανυπόμονα να τη σταματήσει. Ένας πειθαρχημένος νους απολαμβάνει την προβληματική κατάσταση και τη διαφυλάττει μέχρι να βρεθεί μια διέξοδος, η οποία να εγκριθεί από την εξέταση ... Η επιστημονική στάση θα μπορούσε να προσδιοριστεί ως εκείνη που είναι ικανή να απολαύσει την αμφιβολία. Η επιστημονική μέθοδος είναι, από μια άποψη, μια τεχνική για να γίνει μια παραγωγική χρήση της αμφιβολίας μέσω της μετατροπής της σε λειτουργίες μιας προσδιορισμένης έρευνας (QC, 182).

Στο τρίτο στάδιο της ερευνητικής διαδικασίας γίνεται περαιτέρω παρατήρηση και εξέταση της κατάστασης, ώστε να προταθεί μια λύση στο πρόβλημα. Με δεδομένο πως καμία προβληματική κατάσταση δεν χαρακτηρίζεται από μια γενική απροσδιοριστία, ο ερευνητής αναζητά αρχικώς «τα συστατικά στοιχεία μιας δεδομένης κατάστασης που, ως συστατικά, είναι διευθετημένα» (LTI, 112). Τα στοιχεία αυτά συνιστούν τα δεδομένα της υπόθεσης. «Συνιστούν τους όρους του προβλήματος, επειδή είναι συνθήκες που πρέπει να εκτιμηθούν ή να ληφθούν υπόψη σε κάθε συναφή λύση που προτείνεται» (LTI, 113). Χωρίς αυτά έχουμε εικασίες χωρίς λογικό χαρακτήρα, οι οποίες αναδύονται ξαφνικά. Με τον προσδιορισμό, όμως, των δεδομένων της υπόθεσης είναι δυνατή η πρόταση κάποιας συναφούς λύσης, κάποιας ιδέας για την επίλυση της προβληματικής κατάστασης:

Τα γεγονότα ή τα δεδομένα που θέτει το πρόβλημα μπροστά μας και η γνώση του προβλήματος διορθώνουν, τροποποιούν, αναπτύσσουν την εικασία που διατυπώθηκε αρχικά. Με αυτόν τον τρόπο η εικασία γίνεται μια προσδιορισμένη πρόταση ή, για να διατυπωθεί πιο τεχνικά, μια *υπόθεση* (HWT, 202).

Η υπόθεση ή η ιδέα αφορά την πρόβλεψη των συνεπειών που πρόκειται να παραχθούν, αν επιτελεστούν συγκεκριμένες λειτουργίες με δεδομένες τις

παρατηρούμενες συνθήκες. Οι ιδέες καθοδηγούν την περαιτέρω συλλογή δεδομένων και οργανώνουν τα επιλεγμένα δεδομένα σε μια συνεκτική ολότητα. Από την άλλη πλευρά, τα δεδομένα οδηγούν στη συγκεκριμενοποίηση και τη διασαφήνιση των ιδεών, ενώ λειτουργούν ως απόδειξη της εγκυρότητας της υπόθεσης. Ιδέες και δεδομένα βρίσκονται σε συνεχή αλληλοσυσχέτιση με σκοπό την επίλυση της προβληματικής κατάστασης.¹⁶⁸ Πιο αναλυτικά,

το αντιληπτικό και το εννοιολογικό υλικό τίθενται σε λειτουργική συσχέτιση το ένα με το άλλο με τέτοιο τρόπο, ώστε το πρώτο να εντοπίζει και να περιγράφει το πρόβλημα, ενώ το δεύτερο να παρουσιάζει μια πιθανή μέθοδο επίλυσης. Και οι δύο προσδιορίζονται μέσα στην και από την έρευνα της αρχικής προβληματικής κατάστασης, η κυρίαρχη ποιότητα της οποίας ελέγχει τη δημιουργία και το περιεχόμενό τους. Και τα δύο ελέγχονται τελικώς από την ικανότητά τους να λειτουργούν μαζί για να παρουσιάσουν μια επιλυμένη, ενοποιημένη κατάσταση (LTI, 115).

Στο σημείο αυτό φανερώνεται και ο λειτουργιστικός χαρακτήρας της πειραματικής μεθόδου, ο οποίος έγκειται στο γεγονός πως κανένα εμπλεκόμενο στοιχείο – ιδέες, εμπειρικά δεδομένα, τεχνικές, εργαλεία – δεν μπορεί να νοηθεί καθεαυτό, δηλαδή ανεξάρτητα από την έρευνα, αλλά έχει κατά τη διάρκεια της πειραματικής ερευνητικής διαδικασίας έναν αμιγώς λειτουργικό χαρακτήρα. Είναι ένα εργαλειακό στοιχείο της έρευνας και κρίνεται θετικά στον βαθμό που συμβάλλει στην παραγωγή των επιθυμητών συνεπειών για την επίλυση της προβληματικής κατάστασης. Σε αυτό το πειραματικό πλαίσιο, οι έννοιες και οι ιδέες αποτελούν σχέδια δράσης για την επίλυση της προβληματικής κατάστασης. Δεν προέρχονται από ούτε θεωρούνται έγκυρες χάρη στην αντιστοίχησή τους με κάποιο αντικείμενο του εξωτερικού κόσμου, αλλά χάρη στις λειτουργίες που επιτελούν. «Με κάθε έννοια δεν εννοούμε τίποτα περισσότερο από μια δέσμη λειτουργιών» (QC, 89).¹⁶⁹ Ο Dewey

---

¹⁶⁸ Ο Dewey χρησιμοποιεί το παράδειγμα του γιατρού, ο οποίος με δεδομένες ορισμένες παρατηρήσεις για τον ασθενή διατυπώνει μια υπόθεση σχετικά με την πάθησή του. Η υπόθεση οδηγεί σε περαιτέρω εξετάσεις και τα νέα στοιχεία που προκύπτουν οδηγούν στην επιβεβαίωση, την τροποποίηση ή και την απόρριψη της υπόθεσης, ώσπου να διαμορφωθεί μια καλά αιτιολογημένη διάγνωση. Βλ. J. Dewey, "How We Think" (1933), στο LW, τόμ. 8, σσ. 202-203.

¹⁶⁹ Αν και δεν εντάσσεται στο πραγματιστικό φιλοσοφικό ρεύμα, ο Bachelard εκφράζει μια παρόμοια άποψη όταν γράφει πως «κάθε ορισμός είναι ένα πείραμα· κάθε ορισμός μιας έννοιας είναι λειτουργικός», καθώς και ότι «υπεράνω του υποκειμένου, πέραν του άμεσου αντικειμένου, η νεώτερη επιστήμη θεμελιώνεται στο πρόταγμα, στο σχέδιο. Στην επιστημονική σκέψη ο στοχασμός του αντικειμένου από το υποκείμενο αποκτά πάντοτε τη μορφή του σχεδίου». Βλ. G. Bachelard, *Το νέο επιστημονικό πνεύμα*, μτφ. Γ. Φαράκλας, εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2000, σ. 47 και 13.

παραφράζει εδώ απλώς το πραγματιστικό αξίωμα, όπως αυτό διατυπώθηκε από τον Peirce, όταν υποστήριζε πως «η μοναδική σημασία της ιδέας ενός αντικειμένου συνίσταται στις συνέπειες που έχει όταν δρούμε πάνω στο αντικείμενο κατά έναν συγκεκριμένο τρόπο» (QC, 90, υποσημ.). Σε αντίθεση, όμως, με τον Peirce ο οποίος κατανοούσε τις πρακτικές συνέπειες ως αποκλειστικά νοητικές, ο Dewey τις εκλαμβάνει ως υπαρκτικές.¹⁷⁰

Τα δεδομένα του πειράματος έχουν επίσης έναν λειτουργικό χαρακτήρα. Δεν προϋπάρχουν της ερευνητικής διαδικασίας ως γεγονότα καθεαυτά ούτε είναι απλώς αποτέλεσμα της παρατήρησης:

Η λειτουργία τους είναι να υπηρετούν ως απόδειξη και η αποδεικτική τους ποιότητα κρίνεται στη βάση της ικανότητάς τους να διαμορφώνουν ένα διευθετημένο όλο ως απόκριση στις προδιαγεγραμμένες λειτουργίες των ιδεών που προκαλούν και υποστηρίζουν (LTI, 117).

Η λειτουργική συσχέτιση εννοιών και πειραματικών δεδομένων κατά τη διαδικασία της επιστημονικής έρευνας, όπως αναπτύσσεται από τον Dewey, συμφωνεί σε μεγάλο βαθμό με τον τρόπο που και οι ίδιοι οι επιστήμονες κατανοούν την εργασία τους. Σε μια διάλεξή του για τη σχέση πειράματος και θεωρίας στη φυσική, ο βραβευμένος με Νόμπελ φυσικός Max Born συμπεραίνει πως σημαντικά τμήματα της κβαντομηχανικής «διατυπώθηκαν έπειτα από μακρά επαγωγική διαδικασία, κατά τη διάρκεια της οποίας λάμπσεις εμπνεύσεως εναλλάσσονταν με κοπιώδεις παρατηρήσεις και ερμηνείες. Ήταν περίοδος ιδεώδους συνεργασίας πειράματος και θεωρίας. Ούτε οι πειραματικοί [φυσικοί] κόμπαζαν για την εμπειρική αγνότητα των αποτελεσμάτων τους ούτε οι θεωρητικοί [φυσικοί] ισχυρίζονταν ότι διέθεταν a priori γνώση. Υπήρχε αμοιβαία κατανόηση και βοήθεια».¹⁷¹ Η διάλεξη του Born ολοκληρώνεται με μια παράδοξη συμβουλή: «Η συμβουλή μου σε όσους επιθυμούν να μάθουν την τέχνη της επιστημονικής μαντικής είναι να μην ακολουθούν την αφηρημένη συλλογιστική, αλλά να αποκωδικοποιούν τα μυστικά της φυσικής από τα ίδια τα φυσικά τεκμήρια: τα εμπειρικά δεδομένα».¹⁷² Η επιστήμη είναι, λοιπόν, μια μαντική τέχνη η οποία λειτουργεί με εικασίες και υποθέσεις, αλλά ταυτόχρονα βασίζεται πάνω σε εμπειρικά δεδομένα.

---

¹⁷⁰ Για τη διατύπωση του πραγματιστικού αξιώματος από τον Peirce βλ. C.S. Peirce, “How to Make Our Ideas Clear”.

¹⁷¹ M. Born, *Το πείραμα και η θεωρία στη φυσική*, μτφ. Γ. Γεωργακόπουλος, εκδ. Τροχαλία, Αθήνα 1993, σ. 32.

¹⁷² Ο.π., σ. 43.

Οι αναλύσεις του Kuhn συμφωνούν επίσης με τον πυρήνα της ντιουιανής θέσης περί της λειτουργικής αλληλοσυσχέτισης εννοιών και εμπειρικών δεδομένων κατά την ερευνητική διαδικασία. Ο Kuhn έδειξε πως τα εμπειρικά δεδομένα δεν υπάρχουν αυτόνομα, αλλά εντάσσονται πάντα σε ένα επιστημονικό παράδειγμα, το οποίο ορίζει την εννοιολογική κατασκευή και τις μεθοδολογικές πρακτικές της έρευνας. Σύμφωνα με τον Kuhn, η λειτουργική συσχέτιση εννοιών και δεδομένων δεν αφορά μόνο τη φυσιολογική επιστήμη. Αποτελεί ταυτόχρονα το πλαίσιο κατανόησης της ανάδυσης της επιστημονικής καινοτομίας. «Η καινοτομία», γράφει χαρακτηριστικά, «εμφανίζεται, κατά κανόνα, μόνο σ' αυτόν που, γνωρίζοντας με ακρίβεια τι πρέπει να αναμένει, είναι σε θέση να καταλάβει ότι κάτι πήγε στραβά. Η ανωμαλία εμφανίζεται μόνο σε αντίθεση με το υπόβαθρο που προσφέρει το παράδειγμα».¹⁷³ Σε αντίθεση όμως με τον Dewey, ο Kuhn διέβλεψε πως η λειτουργική συσχέτιση εννοιών και εμπειρικών δεδομένων μπορεί να λειτουργήσει ανασταλτικά για την ανάπτυξη της έρευνας. Και αυτό, διότι ένα εμπειρικό γεγονός το οποίο παραβιάζει βασικές έννοιες του παραδείγματος ή βαθιά ριζωμένες προσδοκίες της ερευνητικής κοινότητας αντιμετωπίζεται πρωτίστως ως ανωμαλία. Απαιτείται μια μακρά διαδικασία εννοιολογικής ανάπτυξης, ώστε η ανωμαλία να αναγνωριστεί ως ανακάλυψη.

Σύμφωνα με τον Dewey, ο λειτουργικός χαρακτήρας των στοιχείων της έρευνας σημαίνει πως η ίδια η έρευνα κατανοείται πρωτίστως ως αλληλεπίδραση υποκειμένου και αντικειμένου. Δεν αναγνωρίζεται καμία λογική προτεραιότητα ούτε στις υποκειμενικές ιδέες ούτε στα αντικειμενικά δεδομένα. Κάθε στοιχείο της έρευνας εντάσσεται πάντα σε μια σχέση μέσων και σκοπού ή συνθηκών και συνεπειών. Μια ιδέα ή ένα δεδομένο λειτουργεί μόνο όταν αποτελεί ένα μέσο για την επίτευξη του σκοπού της έρευνας· την επίλυση της προβληματικής κατάστασης. Επιπλέον, η σχέση μέσων-σκοπού, που προσδιορίζει μια λειτουργία, παραμένει σταθερή. Είναι ανεξάρτητη από τις περιπτώσεις στις οποίες πραγματώνεται πραγματικά, αν και η σημασία της βρίσκεται μόνο στη δυνατότητα αυτών των πραγματοποιήσεων. Αποκτάει έναν αρχετυπικό χαρακτήρα. Εκλαμβάνεται ως μια δομή, ως ένα μοντέλο. Όμως αυτή η δομή δεν αναφέρεται στην ουσία ενός πράγματος, αλλά στη δυνατότητα εφαρμογής μιας λειτουργίας. «Δηλώνει πως, εάν κάποιος πρόκειται να επιτύχει συγκεκριμένα αποτελέσματα, πρέπει να συμμορφωθεί

---

¹⁷³ T. Kuhn: *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*, ό.π., σσ. 135-136.

με τις συνθήκες, οι οποίες αποτελούν τα μέσα διασφάλισης του αποτελέσματος» (QC, 131). Συνεπώς, το αποτέλεσμα έχει έναν υποθετικό χαρακτήρα και είναι δυνατή η αναίρεσή του.

Υπό αυτό το λειτουργιστικό πρίσμα, οι νόμοι της φυσικής δεν είναι οι άτεγκτες νομοτέλειες της φύσης, αλλά διανοητικές εργαλειακότητες. Πιο συγκεκριμένα

είναι τυποποιήσεις για την πρόβλεψη της πιθανότητας ενός παρατηρήσιμου συμβάντος. Είναι επαρκώς σταθεροί προσδιορισμοί των σχέσεων, ώστε να επιτρέπουν τη δυνατότητα πρόβλεψης ατομικών καταστάσεων ... μέσα στα όρια μιας καθορισμένης πιθανότητας ... Οι νόμοι είναι εγγενώς εννοιακοί ως προς τον χαρακτήρα ... Το να τους αποκαλεί κανείς εννοιακούς δεν σημαίνει πως είναι αμιγώς νοητικοί και αφηρημένοι. Σημαίνει ότι είναι σχέσεις που έχουν νοηθεί και δεν έχουν παρατηρηθεί (QC, 165).

Έτσι, οι υποτιθέμενοι αμετάβλητοι νόμοι που κυβερνούν τα φαινόμενα γίνονται ένας τρόπος αποτελεσματικής διεκπεραίωσης εργασιών, ένας τρόπος ρύθμισης των σχέσεών μας με αυτά.

Ο λειτουργιστικός χαρακτήρας της πειραματικής μεθόδου επιτυγχάνει, σύμφωνα με τον Dewey, την υπέρβαση της αντίθεσης ορθολογισμού και εμπειρισμού. Η υπέρβαση είναι δυνατή χάρη στη σύνδεση κάθε στοιχείου της έρευνας με τον πειραματισμό και τον έμπρακτο μετασχηματισμό της προβληματικής κατάστασης. Σε συμφωνία με τον ορθολογισμό αποδίδεται ένας ενεργητικός και παραγωγικός ρόλος στις ιδέες. Οι ιδέες δεν είναι απλές αναμνήσεις της αισθητηριακής αντίληψης, όπως ήθελε ο εμπειρισμός. Ωστόσο, δεν είναι ούτε υπερβατολογικά ή εννοιακά δεδομένες. Συνδέονται με την εμπειρία. Όχι όμως με την αισθητηριακή αντίληψη της πρωτογενούς εμπειρίας, αλλά με την εμπειρία της πράξης· της διευθέτησης της προβληματικής κατάστασης. Η αναστοχαστική σκέψη εκλαμβάνεται ως ένας τρόπος κατεύθυνσης της πραγματικής δράσης. Συνίσταται σε ένα σχέδιο δράσης που τίθεται σε ισχύ για να ανακατασκευαστούν προηγούμενες συνθήκες της ύπαρξης. Η ερευνητική διαδικασία μάς παραπέμπει έτσι σε έναν πειραματικό και όχι σε έναν αφηρημένα ορθολογικό ιδεαλισμό.¹⁷⁴ Αντίστοιχα και η

---

¹⁷⁴ Στο έργο του *Το νέο επιστημονικό πνεύμα* ο Bachelard οδηγείται σε παρόμοια συμπεράσματα με αυτά του Dewey και υποστηρίζει πως ο πειραματισμός των φυσικών επιστημών βρίσκεται στο μεταίχμιο μεταξύ ορθολογισμού και εμπειρισμού ή ρεαλισμού. Ο Bachelard υποστηρίζει πως το νέο επιστημονικό πνεύμα διακρίνεται από έναν εκλεκτικισμό, ο οποίος δανείζεται στοιχεία τόσο από τον ρεαλισμό όσο και από τον ορθολογισμό. Αποκαλεί δε αυτήν την εκλεκτικιστική στάση εφαρμοσμένο

αισθητηριακή αντίληψη αποκτά νόημα μόνο ενταγμένη στο πλαίσιο της πράξης, στην προσπάθεια ανακατασκευής της δεδομένης απροσδιόριστης κατάστασης. Διαφορετικά παραμένει τυφλή.

Η λειτουργιστική συσχέτιση της εμπειρίας και της έννοιας παραπέμπει ίσως στην *Κριτική του καθαρού Λόγου* του Kant. Ωστόσο, στο καντιανό σχήμα η εμπειρία και η έννοια υπάρχουν ανεξάρτητα η μια από την άλλη και συνδέονται μόνο εξωτερικά. Η σύνδεση γίνεται εντός του υπερβατολογικού υποκειμένου και πρόκειται για μια δεδομένη, σταθερή διαδικασία. Αντίθετα, στον Dewey τα εμπειρικά δεδομένα και οι έννοιες δεν υπάρχουν ανεξάρτητα στο επίπεδο της πρωτογενούς εμπειρίας. Διακρίνονται και συνδέονται λειτουργικά στη διαδικασία της έρευνας, εντός της πράξης, δηλαδή εντός της αντιμετώπισης κάποιας προβληματικής κατάστασης.

Στο τέταρτο στάδιο αναπτύσσεται ο συλλογισμός, το περιεχόμενο δηλαδή των ιδεών στην εσωτερική τους συνάφεια. Γίνεται έτσι σαφές το τι συνεπάγεται κάθε ιδέα εντός μιας νοηματικής ακολουθίας ή ενός συστήματος. «Μέσω μιας σειράς ενδιάμεσων σημασιών επιτυγχάνεται τελικώς μια σημασία, η οποία είναι εμφανώς πιο *συναφής* με το πρόβλημα που αντιμετωπίζουμε από την αρχικά προτεινόμενη ιδέα» (LTI, 115). Ο συλλογισμός, αν και δεν είναι επαρκής, είναι ωστόσο μια αναγκαία συνθήκη για την επίτευξη ενός καλά θεμελιωμένου ισχυρισμού. Ακόμα και αν το συμπέρασμα, στο οποίο θα καταλήγαμε χωρίς τη χρήση του συλλογισμού, τυγχάνει να είναι ορθό, δεν θα είναι και θεμελιωμένο. Δεν θα είμαστε δηλαδή σε θέση να δικαιολογήσουμε την παραγωγή του. Ο Dewey υποστηρίζει επίσης πως ο συλλογισμός εξαρτάται από το γενικό επίπεδο του πολιτισμού και της γνώσης στο οποίο συντελείται η έρευνα:

Η έκταση των συνδέσεων που έρχονται στο φως από τον συλλογισμό εξαρτάται βεβαίως από το απόθεμα γνώσης που ο νους κατέχει ήδη. Και αυτό εξαρτάται όχι μόνο από την προηγούμενη εμπειρία και την ειδική εκπαίδευση του ατόμου που επιτελεί την έρευνα, αλλά επίσης από την κατάσταση του πολιτισμού και της επιστήμης της εποχής και του τόπου. Ο συλλογισμός βοηθάει στην επέκταση της γνώσης, ενώ την ίδια στιγμή εξαρτάται από αυτό που είναι ήδη γνωστό (HWT, 204).

ορθολογισμό ή ενεργητικό εμπειρισμό. Βλ. G. Bachelard, *Το νέο επιστημονικό πνεύμα*, ό.π.. Παρά τη σύγκλιση σε επιμέρους σημεία, ο Bachelard δύσκολα θα αποδεχόταν την πραγματιστική προοπτική του Dewey. Η αναλυτική σύγκριση των θέσεων των δύο στοχαστών υπερβαίνει κατά πολύ τις φιλοδοξίες της παρούσας εργασίας. Αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ είναι να δείξουμε πως οι παρατηρήσεις του Dewey για τον πειραματισμό των σύγχρονων φυσικών επιστημών συμφωνούν με τις παρατηρήσεις μελετητών της ιστορίας της επιστήμης, όπως ο Bachelard.

Στο τελευταίο στάδιο της έρευνας πραγματοποιείται ο πειραματικός έλεγχος της υπόθεσης που έχει διατυπωθεί:

Εάν βρεθεί πως τα πειραματικά αποτελέσματα συμφωνούν με τα θεωρητικά ή συλλογιστικά παραγόμενα αποτελέσματα και αν υπάρχει λόγος να πιστεύουμε πως μόνο οι υπό συζήτηση συνθήκες θα καλλιεργούσαν τέτοια αποτελέσματα, η επιβεβαίωση είναι τόσο ισχυρή, ώστε να εξάγουμε ένα συμπέρασμα – μέχρι τουλάχιστον τη στιγμή που αντικρουόμενα γεγονότα θα υποδείξουν την αναγκαιότητα της αναθεώρησής του (HWT, 205-206).

Αυτός ο έλεγχος δεν είναι απλώς θεωρητικός, όπως στην περίπτωση του συλλογισμού. Η υπόθεση ελέγχεται στην πράξη, στην ικανότητά της να επιλύσει το πρόβλημα και να εγκαθιδρύσει μια πλήρως διευθετημένη κατάσταση, μια νέα, ενοποιημένη ολότητα. Ως εκ τούτου, η επίλυση της προβληματικής κατάστασης συνιστά έναν υπαρκτικό μετασχηματισμό και όχι απλώς μια υποκειμενική μεταβολή. Στην περίπτωση του αναστοχαστικού σκέπτεσθαι, η απόρριψη μιας υπόθεσης κατά τον πειραματικό της έλεγχο δεν εκλαμβάνεται ως απλή αποτυχία. Έχει διδακτικό χαρακτήρα, διότι υποδεικνύει ποιες τροποποιήσεις πρέπει να γίνουν στην υπόθεση ώστε να λειτουργήσει. Επειδή η ερευνητική διαδικασία δεν προχωράει στα τυφλά διατυπώνοντας τυχαίες εικασίες, κάθε αποτυχία οδηγεί στην καλύτερη επεξεργασία της ερευνητικής υπόθεσης.

Το πρότυπο της ερευνητικής διαδικασίας, όπως παρουσιάστηκε εδώ, αναφέρεται πρωτίστως στη λογική και όχι στη χρονική ακολουθία της έρευνας. Δεν υπάρχει, διευκρινίζει ο Dewey, ένα αυστηρό πρωτόκολλο που πρέπει να ακολουθήσει ο ερευνητής. Έτσι, κάποια στάδια της έρευνας μπορεί να αναλυθούν περαιτέρω ή να συντομευθούν. Ακόμα και ο αριθμός των σταδίων μπορεί να τροποποιηθεί και να αναλύσουμε την ερευνητική διαδικασία σε περισσότερα στάδια. Σε κάθε περίπτωση «ο τρόπος που χρησιμοποιούνται [τα στάδια] εξαρτάται από το διανοητικό τακτ και την ευαισθησία του ατόμου» (HWT, 207). Το πρότυπο δείχνει πρωτίστως τη λογική της έρευνας. Δείχνει «μόνο τα αναπόσπαστα σε γενικές γραμμές χαρακτηριστικά του αναστοχαστικού σκέπτεσθαι» (HWT, 207).

Επιπλέον, ακολουθώντας τον Sleeper,¹⁷⁵ μπορούμε να παρατηρήσουμε πως αν και η ερευνητική διαδικασία της πειραματικής επιστήμης περιγράφεται με παρόμοιο τρόπο από τους Dewey και Peirce, οι δύο στοχαστές την ερμηνεύουν διαφορετικά. Η

---

¹⁷⁵ Βλ. R.W. Sleeper, *The Necessity of Pragmatism. John Dewey's Conception of Philosophy*, ό.π., ιδιαίτερα το κεφάλαιο 3: "The Logic of Experience".

έρευνα είναι, σύμφωνα με τον Peirce, μια διαδικασία μετασχηματισμού και μετάβασης από την αμφιβολία στην πεποίθηση. «Η ενόχληση της αμφιβολίας προκαλεί μια πάλη για τη διαμόρφωση μιας πεποίθησης».¹⁷⁶ Αυτή η πάλη ονομάζεται έρευνα, ενώ οι πεποιθήσεις έχουν πρακτικές συνεπαγωγές, αφού καθιερώνουν έξεις οι οποίες «καθοδηγούν τις επιθυμίες μας και διαμορφώνουν τις πράξεις μας».¹⁷⁷ Ωστόσο, ο Peirce αναφέρεται περισσότερο σε μια ανάλυση της ψυχολογίας της έρευνας, η οποία προκύπτει από μια ευρύτερη κανονιστική επιστήμη της λογικής.¹⁷⁸ Αντίθετα, για τον Dewey μια τέτοια φορμαλιστική, κανονιστική λογική δεν μπορεί να υπάρξει, διότι αντιβαίνει στη μέθοδο του άμεσου εμπειρισμού, αγνοεί δηλαδή το εμπειρικό υλικό. Ως εκ τούτου, ως μια θεωρία της έρευνας, η λογική προκύπτει από την πειραματική μέθοδο και όχι το αντίστροφο. Συνεπώς, το πρότυπο της διαδικασίας της έρευνας δεν έχει έναν ψυχολογικό, αλλά έναν λογικό χαρακτήρα.

Η αλληλεπίδραση οργανισμού και περιβάλλοντος, ο λειτουργικός χαρακτήρας των ιδεών και των γεγονότων και, τέλος, ο υπαρκτικός μετασχηματισμός της προβληματικής κατάστασης καταδεικνύουν τον κονστρουκτιβιστικό χαρακτήρα της πειραματικής μεθόδου. Κατά την πειραματική έρευνα το αναστοχαζόμενο υποκείμενο δεν γνωρίζει το σταθερό εκείνο αντικείμενο που προϋπήρχε της έρευνας και που τώρα αποκαλύπτεται. Γνωρίζει το αντικείμενο που το ίδιο κατασκευάζει. Και το γνωρίζει στον βαθμό που το κατασκευάζει εμπρόθετα, ακολουθώντας δηλαδή μια συγκεκριμένη μέθοδο και όχι τυχαία. «Γνωρίζουμε ένα αντικείμενο όταν γνωρίζουμε πώς είναι φτιαγμένο και γνωρίζουμε πώς είναι φτιαγμένο στον βαθμό που εμείς οι ίδιοι το φτιάχνουμε» (EN, 319). Βέβαια, η κατασκευή αυτή δεν είναι αυθαίρετη. Καθορίζεται από την απροσδιόριστη κατάσταση που αντιμετωπίζει ο οργανισμός εντός του φυσικού και πολιτισμικού πλέγματος της πρωτογενούς εμπειρίας. Ταυτόχρονα, ο πειραματισμός συμβαδίζει με τον αφελή ρεαλισμό. Δεν αμφισβητεί τον εξωτερικό κόσμο της πρωτογενούς εμπειρίας. Η αναγνώριση της γνώσης ως προϊόντος κατασκευής δεν οδηγεί στο συμπέρασμα πως όλα είναι μια κατασκευή. Και αυτό, διότι η πρωτογενής, προαναστοχαστική εμπειρία δεν έχει γνωστικό χαρακτήρα.

---

¹⁷⁶ C.S. Peirce, "The Fixation of Belief", ό.π., σ. 231.

¹⁷⁷ Ό.π., σ. 231.

¹⁷⁸ Για τη λογική φιλοσοφία του Peirce και την αντίθεσή του προς τις ψυχολογικές ερμηνείες του πραγματισμού κυρίως από τον James βλ. K-O. Apel, *Charles S. Peirce. From Pragmatism to Pragmaticism*, μτφ. J.M. Krois, εκδ. Humanities Press, New Jersey 1995.

Ο κόσμος έτσι όπως μας δίδεται στην εμπειρία είναι ένας πραγματικός κόσμος. Αλλά δεν είναι σε αυτή την πρωταρχική του φάση ένας κόσμος που είναι γνωστός, ένας κόσμος που είναι κατανοητός και είναι διανοητικώς συνεκτικός και στέρεος. Το γνωρίζει συνίσταται σε λειτουργίες που δίνουν στα αντικείμενα της εμπειρίας μια μορφή με την οποία οι σχέσεις, από τις οποίες εξαρτάται η πορεία των γεγονότων, είναι με βέβαιο τρόπο αντιληπτές. Σηματοδοτεί μια μεταβατική ανακατεύθυνση και αναδιευθέτηση του πραγματικού (QC, 235).

Όπως έχουμε ήδη επισημάνει, η ερμηνευτική προσέγγιση της παρούσας εργασίας διακρίνεται από την ιστορικιστική ερμηνεία του Rorty. Η έμφαση που αποδίδει ο Rorty στον ιστορικισμό της σκέψης του Dewey έχει σημαντικές συνεπαγωγές αναφορικά με το ζήτημα του κονστρουκτιβισμού. Σύμφωνα με τον Rorty ο κονστρουκτιβιστικός χαρακτήρας του πειραματισμού πρέπει να κατανοηθεί ως επιστημολογικός συμπεριφορισμός, ο οποίος

αναζητά την εξήγηση της ορθολογικότητας και της επιστημονικής εγκυρότητας σε όσα η κοινωνία μάς επιτρέπει να πούμε και όχι το αντίστροφο. Αυτός ο τύπος συμπεριφορισμού μπορεί κάλλιστα να ιδωθεί ως ένα είδος ολισμού – ενός ολισμού που δεν χρειάζεται κανενός είδους μεταφυσική θεμελίωση. Αυτό που ισχυρίζεται όλο κι όλο είναι ότι αρκεί να κατανοήσουμε τους κανόνες ενός γλωσσικού παιχνιδιού για να κατανοήσουμε όλα όσα χρειάζεται να κατανοήσει κανείς για την επαρκή εξήγηση των κινήσεων στο πλαίσιο του παιχνιδιού.¹⁷⁹

Συνεπώς, δεν υπάρχει κάποιος τρόπος να μεταβούμε από την εξήγηση στη δικαιολόγηση. Δεν υπάρχει κάποιου είδους αρχιμήδειο σημείο, έξω από την κοινότητά μας και τους γλωσσικούς της κανόνες, από το οποίο θα μπορούσαμε να κρίνουμε αντικειμενικά και να θεμελιώσουμε υπερ-ιστορικά την γνώση μας. Έτσι, ο πειραματικός κονστρουκτιβισμός παραπέμπει σε μια πλήρη διάζευξη υποκειμένου και αντικειμένου και σε έναν ριζικό αντιρεαλισμό.

Ωστόσο, η ανάλυση της πειραματικής μεθόδου καταδεικνύει την επιδίωξη του Dewey να συσχετιστούν λειτουργικά το υποκείμενο με το αντικείμενο και όχι να διακριθούν αυστηρά. Ο πειραματισμός απορρίπτει, βεβαίως, τη δυνατότητα ύπαρξης ενός αρχιμήδειου σημείου, από το οποίο θα είμαστε σε θέση να κρίνουμε

---

¹⁷⁹ R.Rorty, *Η φιλοσοφία και ο καθρέφτης της φύσης*, μτφ. Π. Μπουρλάκης, Γ. Φουρτούνης, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2001, σ. 238.

αντικειμενικά την επιστημονική γνώση. Με άλλα λόγια, αρνείται πως υπάρχει ένα σταθερό αντικείμενο πριν από την έρευνα, στο οποίο αυτή αναφέρεται και η αποκάλυψη του οποίου αποτελεί τον σκοπό της. Ο πειραματισμός δεν αρνείται όμως πλήρως την αναφορά της έρευνας σε κάποιο αντικείμενο. Είναι η ίδια η έρευνα που κατασκευάζει το αντικείμενο μέσα από τον νοηματικό εμπλουτισμό των πραγμάτων της πρωτογενούς εμπειρίας.¹⁸⁰ Ο πειραματισμός δεν παραπέμπει έτσι σε έναν ριζικό αντιρεαλισμό, αλλά σε έναν μετασηματιστικό ρεαλισμό της πρωτογενούς εμπειρίας.¹⁸¹

Συνοπτικά, στην παρούσα εργασία αντιμετωπίζουμε τον Dewey ως έναν κατεξοχήν νεωτερικό στοχαστή, ο οποίος αναζητά τη γεφύρωση του χάσματος μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου μέσω του λειτουργιστικού τους συσχετισμού. Μόνο υπό αυτό το πρίσμα είναι δυνατό να κατανοήσουμε την προσπάθεια του Dewey να συνθέσει τον πειραματισμό των φυσικών επιστημών με την πρακτική φιλοσοφία και να διαμορφώσει μια πειραματική ηθική και κοινωνική έρευνα. Εντάσσοντας τον Dewey σε μια μετα-νεωτερική προοπτική, η οποία παραιτείται από το αίτημα της σύνδεσης υποκειμένου και αντικειμένου, ο Rorty αφαιρεί από τη σκέψη του Dewey τη βασική της επιδίωξη: τη διαμόρφωση μιας φιλοσοφίας της πράξης, η οποία βασίζεται στις πειραματικές πρακτικές των σύγχρονων φυσικών επιστημών. Ως αποτέλεσμα εμφανίζει τον Dewey να διολισθαίνει στον σχετικισμό του ιστορικισμού και του κονστρουκτιβισμού.¹⁸²

Σε αντίθεση με τη θεωρησιακή φιλοσοφία, η κατασκευή του αντικειμένου της γνώσης μέσω της πειραματικής μεθόδου προσφέρει, σύμφωνα με τον Dewey, τη δυνατότητα ανάπτυξης της δημιουργικής σκέψης. Στην παραδοσιακή φιλοσοφία η αναστοχαστική σκέψη ελέγχεται με βάση κάποιο αντικείμενο που προϋπάρχει της έρευνας και αποκαλύπτεται κατά την εξέλιξή της. Έτσι, είναι αδύνατη η ανάδυση νέων αντικειμένων γνώσης, δηλαδή η μετάβαση από το ατομικό στο καθολικό. Η θεωρησιακή φιλοσοφία «μπορεί να πέσει πάνω σε νέες περιπτώσεις νόμων, σε νέους τύπους των παλιών αληθειών, νέα μέλη των παλιών τάξεων, αλλά όχι πάνω σε

---

¹⁸⁰ Βλ. J. Gouinlock, “What is the legacy of Instrumentalism? Rorty’s Interpretation of Dewey”, στο *Rorty and Pragmatism*, επιμ. H. Saatkamp, Vanderbilt University Press, Nashville 1995 και J.E. Tiles, *Dewey*, ό.π..

¹⁸¹ Για τον όρο μετασηματιστικός ρεαλισμός βλ. R.W.Sleeper: *The Necessity of Pragmatism. John Dewey’s Conception of Philosophy*, ό.π..

¹⁸² Για τον σχετικιστικό χαρακτήρα της σκέψης του Rorty βλ. Β. Τσινόρεμα, “Η «μετα-φιλοσοφική κουλτούρα» του R. Rorty: τέλος της θεωρίας ή νέα μεταφυσική για σχετικιστές”, στο *Αξιολογικά*, τεύχ. 2, σσ. 192-223.

πραγματικά νέα αντικείμενα της γνώσης» (QC, 147). Αντιθέτως, η πειραματική μέθοδος είναι σε θέση να κατασκευάσει νέα αντικείμενα γνώσης ή νέα αισθητηριακά δεδομένα κατά την ερευνητική διαδικασία. Και αυτό, διότι ο οργανισμός γνωρίζει μόνο εκείνο που ο ίδιος εμπρόθετα κατασκευάζει με σκοπό να επιλύσει την προβληματική κατάσταση. Με τον τρόπο αυτόν ο κονστρουκτιβιστικός χαρακτήρας του πειραματισμού επιτρέπει στο υποκείμενο να υπερβεί το δεδομένο της πρωτογενούς εμπειρίας, να συλλάβει και να σχηματίσει κάτι καινούριο.

Η έμφαση του Dewey στη δημιουργική σκέψη του πειραματισμού, στη δυνατότητά του για υπέρβαση του δεδομένου και μετασχηματισμό του υπάρχοντος είναι ένα από τα σημεία που καταδεικνύουν το ότι η ταύτιση του πραγματισμού με τον θετικισμό, όπως αυτή έχει διατυπωθεί στις ερμηνευτικές προσεγγίσεις της Σχολής της Φρανκφούρτης, είναι εσφαλμένη. Ο Horkheimer εκλαμβάνει τον πραγματισμό ως μια «γνήσια έκφραση της θετικιστικής προσέγγισης».¹⁸³ Επικρίνει δε τον θετικισμό, διότι – αγνοώντας την εννοιακή κατασκευή – υποπίπτει στην πλάνη του δεδομένου. Στον θετικισμό, υποστηρίζει ο Horkheimer, η επιστήμη ασχολείται αποκλειστικά με προτάσεις που σχετίζονται με τα δεδομένα. Η απόδειξη μέσω της αισθητηριακής αντίληψης είναι το όλον της επιστημονικής δραστηριότητας. Ως εκ τούτου, το χαρακτηριστικό έργο της επιστήμης δεν είναι η εννοιακή κατασκευή αλλά η επαγωγή.

Ωστόσο, σύμφωνα με τον Horkheimer, γνωρίζουμε ήδη από τον Hegel ότι «το άμεσο, το δεδομένο της αίσθησης και αντίληψης, μόνο στον πιο περιορισμένο νου εμφανίζεται ως το ύστατο, ενώ στην πραγματικότητα είναι διαμεσολαβημένο και εξαρτημένο».¹⁸⁴ Η παραμονή στο άμεσο έχει ως αποτέλεσμα να διαφεύγουν από τον εννοιολογικό ορίζοντα της θετικιστικής επιστήμης μια σειρά από ιδέες και γνώσεις που δεν αναφέρονται στο ήδη υπάρχον:

Νέες μορφές ύπαρξης, προπάντων εκείνες που προέρχονται από την ιστορική δράση του ανθρώπου, βρίσκονται αντίπερα της εμπειρικής θεωρίας. Ιδέες που δεν μπορούν να ληφθούν μόνο από την ήδη επικρατούσα συνείδηση, αλλά πρέπει να συλληφθούν με αποφασιστικότητα και σε συνάρτηση με τη χάραξη

---

¹⁸³ M. Horkheimer, *Η έκλειψη του λόγου*, ό.π., σ. 236.

¹⁸⁴ M. Horkheimer, “Η νεότερη επίθεση στη μεταφυσική”, στο *Επιστημολογικά κείμενα*, *Υλικά 1*, επιμ. Γ. Κουζέλης, εκδ. Νήσος, Αθήνα 1997, σ. 437.

ιδίων στόχων ... δεν εμπίπτουν σύμφωνα με αυτήν την αντίληψη στην εννοιολογία της επιστήμης.¹⁸⁵

Ο Dewey φαίνεται όμως να έχει διδαχθεί από τον Hegel τη σημασία της μεσολάβησης της αισθητηριακής εμπειρίας από την έννοια. Η πειραματική ερευνητική διαδικασία δεν είναι σε καμία περίπτωση συσσώρευση εμπειρικών δεδομένων. Όπως είδαμε στην ανάλυση της πειραματικής μεθόδου, ο Dewey αναγνωρίζει έναν ενεργητικό ρόλο στις ιδέες. Η ιδέα λειτουργεί ως σχέδιο δράσης για την επίλυση της προβληματικής κατάστασης που αντιμετωπίζει ο ερευνητής. Πηγάζει από την εμπειρία, αλλά δεν παράγεται άμεσα από αυτήν. Αποτελεί μια υπόθεση, η οποία έγκειται εν πολλοίς στη φαντασία και τη δημιουργικότητα του ερευνητή, ενώ ταυτόχρονα καθοδηγεί τη συλλογή και την οργάνωση των εμπειρικών δεδομένων. Ο πειραματισμός απορρίπτει έτσι τις μεταφυσικές θέσεις του θετικισμού, όπως τις έχει εύστοχα συνοψίσει ο ίδιος ο Horkheimer: «Η μεταφυσική των στοιχείων, η ερμηνεία της πραγματικότητας ως συνόλου πρωτογενών απομονωμένων δεδομένων, το δόγμα του αμετάβλητου των φυσικών νόμων, η πίστη στη δυνατότητα ενός τελειωτικού συστήματος είναι οι ειδικές μεταφυσικές θέσεις του θετικισμού».¹⁸⁶ Ο πειραματισμός δεν εκλαμβάνει τις μορφές του Είναι ως σταθερές. Προσφέρει στο υποκείμενο τη δυνατότητα υπέρβασης του απλώς δεδομένου στην εμπειρία καθώς και τη δυνατότητα κατασκευής νέων αντικειμένων. Συνεπώς, η λειτουργιστική συσχέτιση ιδεών και εμπειρικών δεδομένων στην πειραματική ερευνητική διαδικασία αποφεύγει τη θετικιστική πλάνη του δεδομένου.

Θεωρούμε πως η διαφορά μεταξύ των δύο στοχαστών δεν πρέπει να αναζητηθεί στη στάση τους απέναντι στο πρόβλημα του δεδομένου, αλλά στον τρόπο κατανόησης της ολότητας. Ο Horkheimer υποστηρίζει πως μπορούμε να υπερβούμε τη θετικιστική πλάνη μέσα από την ένταξη των δεδομένων των ειδικών επιστημών στο θεωρητικό όλο της εννοιακής κατασκευής της υλιστικής διαλεκτικής. Μέσα από αυτήν την ένταξη τα εμπειρικά δεδομένα φωτίζονται από μια νέα προοπτική, διότι η θεωρητική ολότητα συναρτάται με συγκεκριμένα ιστορικά διαφέροντα, τα οποία ορίζουν τη σκοπιά υπό την οποία εξετάζονται τα δεδομένα.¹⁸⁷ Αντιθέτως, ο Dewey απορρίπτει την έννοια της ολότητας ως ύποπτη για μεταφυσικό δογματισμό. Επιλέγει να υπερβεί τη θετικιστική πλάνη του δεδομένου με τη λειτουργιστική συσχέτιση των

---

¹⁸⁵ Ο.π., σ. 425.

¹⁸⁶ M. Horkheimer, *Υλισμός και μεταφυσική*, μτφ. Αθ. Παυλίδου, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα 1978, σ. 67.

¹⁸⁷ Βλ. M. Horkheimer, «Η νεότερη επίθεση στη μεταφυσική», ό.π..

εννοιών και των δεδομένων με αναφορά σε ένα συγκεκριμένο κάθε φορά πλαίσιο αναφοράς, την προβληματική κατάσταση που αντιμετωπίζει ο ερευνητής.

Η διαφορετική αντίληψη του Dewey και του Horkheimer αναφορικά με τη σημασία της ολότητας έχει σημαντικές συνέπειες και στο επίπεδο της πολιτικής φιλοσοφίας. Η έμφαση του Horkheimer στην αρνητικότητα της ολότητας του υπάρχοντος οδηγεί σε μια επαναστατική αντίληψη της χειραφετικής πράξης ως άλματος έξω από την ιστορία της προόδου.¹⁸⁸ Αντίθετα, η έμφαση του Dewey στο ιδιαίτερο κάθε φορά πλαίσιο, μέσα στο οποίο διεξάγεται η έρευνα, οδηγεί στην εκπόνηση μεταρρυθμιστικών δημοκρατικών προγραμμάτων. Στην προσπάθειά τους για τη συγκρότηση μιας φιλοσοφίας της πράξης και οι δύο στοχαστές απορρίπτουν την πεποίθηση ενός ολοκληρωμένου και σταθερού κόσμου, στον οποίο δεν μπορούν να αναδυθούν νέες μορφές ύπαρξης. Ακολουθούν, όμως, διαφορετικούς δρόμους αναφορικά με τον τρόπο ανάδειξης των νέων μορφών. Ο Horkheimer συγκροτεί μια φιλοσοφία της πράξης με την προοπτική της επαναστατικής ρήξης, ενώ ο Dewey με την προοπτική της αδιάκοπης δημοκρατικής μεταρρύθμισης.

3.3 ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ

Ο Dewey χρησιμοποιεί τον όρο *ευφυΐα* για να δηλώσει τις γνωστικές ικανότητες του υποκειμένου. Αντιπαραθέτει μάλιστα την ευφυΐα με τον *λόγο* (reason). Έτσι, η μετάβαση από την παραδοσιακή φιλοσοφία στον πειραματισμό μπορεί να εκφραστεί και ως μετάβαση από τον λόγο στην ευφυΐα. Ο λόγος σημαίνει τόσο μια εγγενή αμετάβλητη τάξη της φύσης που είναι υπερ-εμπειρική όσο και ένα όργανο της γνώσης, με το οποίο αυτή η τάξη συλλαμβάνεται. Ο λόγος χαρακτηρίζεται από αναγκαιότητα και καθολικότητα. Από την άλλη η ευφυΐα συνδέεται με την κρίση, με την επιλογή και διευθέτηση των μέσων για την επίτευξη ενός σκοπού και την επιλογή τού τι εκλαμβάνουμε ως σκοπό.

Ένας άνθρωπος είναι ευφυής, όχι επειδή έχει λογική με την οποία συλλαμβάνει πρώτες και αναπόδεικτες αλήθειες γύρω από σταθερές αρχές με σκοπό να συναγάγει παραγωγικά από αυτές τα ιδιαίτερα στοιχεία, τα οποία αυτές διέπουν, αλλά χάρη στην ικανότητά του να εκτιμά τις δυνατότητες μιας κατάστασης και να πράττει σε συμφωνία με την εκτίμησή του (QC, 170).

---

¹⁸⁸ Βλ. M. Horkheimer, *Το αυταρχικό κράτος*, μτφ. Ν. Πρατσίνης, εκδ. Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα 2000.

Η ευφυΐα είναι συνεπώς πρακτική, όπως ο λόγος είναι θεωρητικός. Ως κάτι εξωτερικό προς τη φύση, ο λόγος έχει σκοπό να θεαθεί απλώς τη δομή της φύσης. Ακόμα και όταν η πράξη ακολουθεί τον λόγο, η σύνδεσή τους είναι απλώς εξωτερική, ενώ σημαίνει συνήθως μια αλλαγή της συνείδησης του υποκειμένου. Αντιθέτως, η ευφυΐα βρίσκεται μέσα στη φύση και ως μέτοχος των μεταβολών της φύσης ενέχει τη δυνατότητα να κατευθύνει αυτές τις μεταβολές. Η ευφυΐα αποτελεί

«τμήμα του συνεχούς των αλληλεπιδράσεων της ίδιας της φύσης. Οι αλληλεπιδράσεις προχωρούν ούτως ή άλλως και παράγουν μεταβολές. Πέρα από την ευφυΐα αυτές οι μεταβολές δεν είναι κατευθυνόμενες. Είναι αποτελέσματα αλλά όχι συνέπειες, εφόσον οι συνέπειες σημαίνουν τη συνειδητή χρήση μέσων. Όταν παρεμβαίνει μια αλληλεπίδραση, η οποία κατευθύνει την πορεία των μεταβολών, η σκηνή των φυσικών μεταβολών έχει μια καινούρια ποιότητα και διάσταση (QC, 171).

Η μετάβαση από τον λόγο στην ευφυΐα υπογραμμίζει τον πραξιακό χαρακτήρα του πειραματισμού. Η πραγματιστική προοπτική του Dewey φιλοδοξεί να σκιαγραφήσει μια φιλοσοφία της πράξης η οποία θα είναι σε θέση να υπερβεί τον δυϊσμό θεωρίας και πράξης, τον οποίο παρήγαγε η θεωρησιακή στάση της παραδοσιακής φιλοσοφίας. Σύμφωνα με τον Dewey, στην αρχαία και μεσαιωνική φιλοσοφική σκέψη τα πεδία του θεωρητικού και του πρακτικού λόγου ήταν σαφώς διακεκριμένα. Το πρώτο προσέγγιζε την αλήθεια με τη γνώση, ενώ το δεύτερο με την πίστη. Η ανάπτυξη όμως της πειραματικής επιστήμης δεν οδήγησε απλώς στη διάκριση, αλλά στη διαμάχη μεταξύ των δύο πεδίων. Το σύνολο της νεώτερης φιλοσοφίας θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως μια προσπάθεια εναρμόνισης ή σύνθεσης του θεωρητικού και του πρακτικού λόγου υπό τη σκιά των επιτυχιών της σύγχρονης επιστήμης. Ωστόσο, εγκλωβισμένες στην αναζήτηση της έσχατης πραγματικότητας, οι προσπάθειες φιλοσόφων όπως ο Kant, ο Fichte, ο Hegel και ο Spencer, αποτυγχάνουν καθώς υποτάσσουν τον θεωρητικό λόγο στον πρακτικό ή το αντίστροφο. Συνέπεια αυτής της αποτυχίας της φιλοσοφίας να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ θεωρίας και πράξης είναι η αδυναμία μας να μεταβάλλουμε το υπαρκτό, τις πραγματικές συνθήκες ζωής. Η διαφυγή σε μια ασφαλή, έσχατη και υπερβατική

πραγματικότητα λειτουργεί εν τέλει ενάντια στην επίτευξη μιας πραγματικής ασφάλειας στο επίπεδο της εμπειρίας.¹⁸⁹

Ο πραγματισμός επιτυγχάνει, σύμφωνα με τον Dewey, τη σύνθεση της θεωρίας με την πράξη χάρη σε δύο στοιχεία. Πρώτον, βασιζόμενος σε μια νατουραλιστική θεώρηση της εμπειρίας εκλαμβάνει το σκέπτεσθαι και το γνωρίζειν ως μια μορφή πράξης:

Ο ινστρουμενταλισμός σημαίνει μια συμπεριφοριστική θεωρία του σκέπτεσθαι και του γνωρίζειν. Σημαίνει πως το γνωρίζειν είναι κυριολεκτικώς κάτι που κάνουμε, πως η ανάλυση είναι ουσιαστικά φυσική και ενεργητική, πως ως προς τη λογική τους ποιότητα οι σημασίες είναι οπτικές γωνίες, στάσεις και μέθοδοι συμπεριφοράς μέσω γεγονότων και πως ο ενεργός πειραματισμός είναι αναγκαίος για την επαλήθευση. Θέτοντάς το με διαφορετικό τρόπο, [ο ινστρουμενταλισμός] θεωρεί πως το σκέπτεσθαι δεν σημαίνει μία υπερβατολογική κατάσταση ή πράξη, η οποία εντάσσεται ξαφνικά σε μια προγενέστερη φυσική σκηνή, αλλά πως οι λειτουργίες του γνωρίζειν είναι ... φυσικές αποκρίσεις του οργανισμού, οι οποίες συγκροτούν το γνωρίζειν λόγω μιας κατάστασης αμφιβολίας, στην οποία αυτές αναδύονται, και λόγω των χρήσεων της έρευνας, της ανασυγκρότησης και του ελέγχου στις οποίες τοποθετούνται.¹⁹⁰

Δεύτερον, ακολουθώντας την πειραματική κατανόηση της εμπειρίας, ο πραγματισμός προσανατολίζει το σκέπτεσθαι στο μέλλον, στις παραγόμενες δηλαδή συνέπειές του. Ο Peirce θέτει ως μοναδικό σκοπό της έρευνας τη διαμόρφωση μιας πεποίθησης, η οποία γίνεται κατανοητή ως νοητική έξη που καθορίζει τη μελλοντική δράση.¹⁹¹ Ο James υποστηρίζει πως ο προσανατολισμός προς τις συνέπειες αποτελεί τον πυρήνα του πραγματισμού ως μεθόδου. Ισχυρίζεται πως πραγματισμός «δεν σημαίνει συγκεκριμένα αποτελέσματα, αλλά μόνο έναν τρόπο προσανατολισμού. Τον τρόπο να αποστρέψουμε το βλέμμα μας από τα πρωταρχικά πράγματα, αρχές, “κατηγορίες”, υποτιθέμενες αναγκαιότητες, και να προσβλέψουμε σε έσχατα πράγματα, επακόλουθα, συνέπειες, γεγονότα».¹⁹² «Ο όρος “πραγματιστικός”», δηλώνει ο Dewey, «σημαίνει απλώς τον κανόνα, σύμφωνα με τον οποίο όλο το

¹⁸⁹ Βλ. J. Dewey, “The Quest for Certainty” (1929), στο LW, τόμ. 4, ιδιαίτερα το 1^ο κεφάλαιο: “Escape from Peril”.

¹⁹⁰ J. Dewey, “An Added Note as to the ‘Practical’ in *Essays in Experimental Logic*”, (1916) στο MW, τόμ. 10, σ. 367. Βλ. επίσης του ίδιου *Essays in Experimental Logic*, σσ. 331-332.

¹⁹¹ Βλ. C.S. Peirce, “The Fixation of Belief” ό.π. και “How to Make Our Ideas Clear”, ό.π..

¹⁹² W. James, *Πραγματισμός*, ό.π., σ. 70.

σκέπτεσθαι, όλες οι αναστοχαστικές θεωρήσεις αναφέρονται στις *συνέπειες* για την τελική σημασία και τον έλεγχό τους». ¹⁹³ Ο προσανατολισμός του σκέπτεσθαι στις συνέπειες μιας υπόθεσης στρέφει αυτομάτως το γνωσιοθεωρητικό ενδιαφέρον από τη θεώρηση ενός αντικειμένου ή μιας ιδέας στις πρακτικές συνεπαγωγές τους. Η διαδικασία της έρευνας ολοκληρώνεται με τον υπαρκτικό μετασχηματισμό της προβληματικής κατάστασης, ενώ η εγκυρότητα μιας ιδέας κρίνεται από τις παραγόμενες συνέπειες.

Τέλος, ο Dewey υπογραμμίζει πως η έμφαση του πραγματισμού στις συνέπειες αφορά τη φύση του σκέπτεσθαι και όχι τη φύση των συνεπειών. Οι συνέπειες δεν έχουν κατ' ανάγκη ωφελμιστικό χαρακτήρα. Οι συνέπειες δεν αναφέρονται στην ικανοποίηση του υποκειμένου, αλλά στην επίλυση της προβληματικής κατάστασης που αντιμετωπίζει ο ερευνητής. Η παρατήρηση αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία για την πρακτική φιλοσοφία του Dewey. Ο προσανατολισμός του πραγματισμού στις συνέπειες δεν συνεπάγεται έναν χυδαίο, πρακτικό ωφελμισμό. Σύμφωνα με τον πραγματισμό, η ηθική ποιότητα μιας πράξης, η δικαιοσύνη μιας κοινωνικής πολιτικής ή η αισθητική αξία ενός καλλιτεχνικού έργου δεν κρίνονται ούτε με βάση την ικανοποίηση του υποκειμένου ούτε σύμφωνα με ορισμένες αφηρημένες αρχές. Κρίνονται σύμφωνα με την ικανότητά τους να παράγουν συνέπειες οι οποίες συμβάλλουν στον υπαρκτικό μετασχηματισμό μιας προβληματικής κατάστασης. Ο Dewey ισχυρίζεται πως η έμφαση του πραγματισμού στις συνέπειες και η σύνδεση των συνεπειών με τον αντικειμενικής υφής μετασχηματισμό του υπάρχοντος μας προσφέρουν τη δυνατότητα να υπερβούμε τον δογματικό ιδεαλισμό των αφηρημένων αρχών καθώς και τον εμπειρικό ωφελμισμό του ατομικού φιλελευθερισμού σε ηθικό και πολιτικό επίπεδο. Στα επόμενα κεφάλαια θα εξετάσουμε αναλυτικότερα τους ισχυρισμούς του Dewey στο πεδίο τόσο της ηθικής όσο και της δημοκρατικής θεωρίας.

Με βάση τις δύο παραπάνω θέσεις – πως το αναστοχαστικό σκέπτεσθαι είναι μια μορφή πράξης και ως τέτοιο είναι προσανατολισμένο στις συνέπειες τις οποίες παράγει – ο πειραματισμός αρνείται τον διαχωρισμό θεωρίας και πράξης και δέχεται ως μόνη νόμιμη διάκριση αυτή μεταξύ της τυφλής και της ευφυούς ή αναστοχαστικής πράξης. Ο κόσμος της πρωτογενούς εμπειρίας βρίσκεται σε συνεχή μεταβολή. Αυτές οι μεταβολές θα είναι είτε τυχαίες – γυμνά αποτελέσματα που δεν μπορούν να

---

¹⁹³ J. Dewey, ό.π., σ. 366, και επίσης του ιδίου *Essays in Experimental Logic*, ό.π., σ. 330.

ελεγχθούν – είτε κατευθυνόμενες από την ευφυΐα, συνέπειες της εμπρόθετης αναστοχαστικής πράξης των υποκειμένων. Εφόσον βρισκόμαστε πάντα εντός του πλέγματος της πρωτογενούς εμπειρίας, η θεώρηση της έσχατης πραγματικότητας, δηλαδή η ματιά του θεού, δεν είναι δυνατή. Η ευφυής πράξη είναι η μόνη εναλλακτική δυνατότητα στην τυχειότητα και την υπακοή στην παράδοση:

Όταν[ο άνθρωπος] αντιλαμβάνεται καθαρά και επαρκώς ότι είναι μέσα στη φύση, δηλαδή αποτελεί μέρος των αλληλεπιδράσεών της, βλέπει πως η γραμμή που πρέπει να τραβηχτεί δεν είναι εκείνη μεταξύ της σκέψης και της πράξης, της πράξης και της εκτίμησης, αλλά ανάμεσα στην τυφλή, δουλική και ανόητη πράξη και στην πράξη που είναι ελεύθερη, δηλωτική, κατευθυνόμενη και υπεύθυνη. Η γνώση, όπως η ανάπτυξη ενός φυτού και η κίνηση της γης, είναι ένας τρόπος αλληλεπίδρασης. Αλλά είναι ένας τρόπος που καθιστά άλλους τρόπους αλληλεπίδρασης φωτισμένους, σημαντικούς, αξιόλογους, δεκτικούς στη διαχείριση, ένας τρόπος αλληλεπίδρασης που μετατρέπει τις αιτίες σε μέσα και τις επιδράσεις σε συνέπειες» (EN, 324).¹⁹⁴

Ο προσανατολισμός της πραγματιστικής μεθόδου στις μελλοντικές συνέπειες μιας υπόθεσης επιβάλλει μια διαφορετική κατανόηση της αλήθειας. Η αλήθεια μιας έννοιας δεν αναφέρεται στην αντιστοίχισή της με ένα αντικείμενο του εξωτερικού κόσμου, αλλά με τις συνέπειες που παράγει. Σε συμφωνία με τον James, ο Dewey δηλώνει πως ορθή είναι «κάθε ιδέα που θα μας μεταφέρει αποδοτικά από το ένα τμήμα της εμπειρίας μας στο άλλο, που θα συνδέσει ικανοποιητικά τα πράγματα, θα λειτουργήσει με ασφάλεια, απλοποιώντας και εξοικονομώντας μόχθο».¹⁹⁵ Η αλήθεια μιας ιδέας έγκειται στις συνέπειες που παράγει και αυτές με τη σειρά τους κρίνονται θετικά στον βαθμό που ικανοποιούν τις συνθήκες που πρέπει να πληροί η ιδέα ως υπόθεση εργασίας. Με άλλα λόγια η αλήθεια μιας ιδέας έγκειται στην ικανοποίηση των συνθηκών που είναι αναγκαίες για τον υπαρκτικό μετασχηματισμό της προβληματικής κατάστασης σε μια νέα, διευθετημένη ολότητα:

Εάν οι ιδέες, οι σημασίες, οι έννοιες, οι αντιλήψεις, οι θεωρίες, τα συστήματα είναι εργαλειακά ως προς μια ενεργή αναδιοργάνωση του δεδομένου περιβάλλοντος, ως προς την απομάκρυνση κάποιας ιδιαίτερης διαταραχής και σύγχυσης, τότε ο έλεγχος της εγκυρότητας και της αξίας τους βρίσκεται στην

¹⁹⁴ Για τη σχέση θεωρίας και πράξη βλ. επίσης J. Dewey, “The Quest for Certainty”, στο LW, τόμ. 4, ιδιαίτερα τις σσ. 178-202.

¹⁹⁵ W. James, *Πραγματισμός*, σ. 74. Ο Dewey παραθέτει το συγκεκριμένο απόσπασμα στο J. Dewey: *Essays in Experimental Logic*, σ. 304.

πραγματοποίηση αυτής της εργασίας. Εάν επιτελέσουν το καθήκον τους είναι αξιόπιστα, ορθά, έγκυρα, καλά, αληθινά (RP, 169).¹⁹⁶

Η συνάρτηση της αλήθειας με τη διαμόρφωση των συνθηκών που επιλύουν την προβληματική κατάσταση εξασφαλίζει, σύμφωνα με τον Dewey, τον δημόσιο και, ως εκ τούτου, ελέγξιμο από κάθε ερευνητή χαρακτήρα της αλήθειας. Η ικανοποίηση των συνθηκών για την επίλυση της προβληματικής κατάστασης δεν γίνεται τυχαία, ούτε με έναν μυστηριώδη τρόπο. Ακολουθεί την πειραματική μέθοδο και έτσι διασφαλίζει την εγκυρότητα μιας ιδέας. Με τον τρόπο αυτόν η αντικειμενικότητα ορίζεται ως θεμελιώδες προτέρημα της πειραματικής θεωρίας. Ο Dewey διαφοροποιείται έτσι από τον James, ο οποίος ταυτίζει την αλήθεια μιας ιδέας με την ικανοποίηση του υποκειμένου.¹⁹⁷ Ο Dewey δεν αναφέρεται στην ικανοποίηση του υποκειμένου

«ως αμιγώς συναισθηματική ικανοποίηση, ιδιωτική άνεση, πλήρωση μιας καθαρά προσωπικής ανάγκης. Αλλά η εν λόγω ικανοποίηση σημαίνει ικανοποίηση των αναγκών και των συνθηκών του προβλήματος από το οποίο αναδύονται η ιδέα, η πρόθεση και η μέθοδος της δράσης. Περιλαμβάνει δημόσιες και αντικειμενικές συνθήκες. Δεν χειραγωγείται από το καπρίτσιο και την προσωπική ιδιοσυγκρασία» (RP, 171).¹⁹⁸

Ο πειραματισμός αρνείται την ύπαρξη μιας αιώνιας και αμετάβλητης αλήθειας που δίδεται a priori. Δεν κατανοεί την αλήθεια στατικά, αλλά δυναμικά και πρακτικά. Για τον λόγο αυτόν ο Dewey αποφεύγει το ουσιαστικό “αλήθεια” και το επίθετο “αληθές” και προτιμά τη χρήση του επιρρήματος “αληθώς”. «Το επίρρημα “αληθώς”», δηλώνει,

---

¹⁹⁶ Στη διαμάχη του με άλλους στοχαστές ο Dewey αναφέρεται στην πραγματιστική θεώρηση της αλήθειας ως μια θεωρία αντιστοιχισμού. Της αποδίδει όμως λειτουργιστικό και συμπεριφοριστικό χαρακτήρα. Η αλήθεια αναφέρεται στην αντιστοιχισμό μιας λύσης στις συνθήκες του προβλήματος που αντιμετωπίζει η έρευνα ή, διαφορετικά, σε μια δέσμη συνθηκών και λειτουργιών που καθιστά μια προβληματική κατάσταση επιλυμένη. Βλ. J. Dewey, “Propositions, Warranted Assertibility and Truth”, στο LW, τόμ. 14.

¹⁹⁷ Αναφερόμενος στον Dewey και στο συλλογικό έργο *Studies in Logical Theory*, ο James δηλώνει πως «ο Dewey αναφέρει ότι η αλήθεια είναι ό,τι αποφέρει “ικανοποίηση”». Βλ. W. James: *Πραγματισμός*, ό.π., σ. 224. Σχολιάζοντας τη συγκεκριμένη αναφορά του James, ο Dewey απαντάει πως «δεν ταύτισα ποτέ οποιαδήποτε ικανοποίηση με την αλήθεια μιας ιδέας». Βλ. J. Dewey, *Essays in Experimental Logic*, ό.π., σ. 320.

¹⁹⁸ Βλ. επίσης J. Dewey, “Experience, Knowledge and Value: A Rejoinder” (1939), στο LW, τόμ. 14, σ. 56, και του ίδιου “Experience and Nature” (1925), στο LW, τόμ. 1, σ. 59. Αν και δεν εντάσσεται στο φιλοσοφικό ρεύμα του πραγματισμού, ο Quine εκφράζει μια παρεμφερή με τον Dewey θέση. Στο έργο του *Ο ιστός της πεποίθησης* γράφει: «Ο προφανής τρόπος για να ελέγξει κανείς μια υπόθεση είναι να ελέγξει τις συνέπειές της ... Η αλήθεια της υπόθεσης, όμως, κατά κανένα τρόπο δεν εγκαθιδρύεται έτσι. Απλώς έχει αντέξει μια πρόκληση». W.V. Quine, J.S. Ulian, *Ο ιστός της πεποίθησης*, μτφ. Ε. Αγαλοπούλου, εκδ. Leader Books, Αθήνα 2002, σ. 103.

είναι πιο θεμελιώδες τόσο από το επίθετο αληθές όσο και από το ουσιαστικό αλήθεια. Ένα επίρρημα εκφράζει έναν δρόμο, έναν τρόπο δράσης ... Όταν ο ισχυρισμός ή η αξίωση ή το σχέδιο ενεργοποιείται, μας καθοδηγεί αληθώς ή εσφαλμένα, μας οδηγεί στον σκοπό μας ή μακριά από αυτόν. Η ενεργητική, δυναμική λειτουργία του είναι το πιο σημαντικό πράγμα γύρω από αυτό και στην ποιότητα της δραστηριότητας που προκαλεί βρίσκεται όλη η αλήθεια και το σφάλμα του. Η υπόθεση που λειτουργεί είναι η *αληθής* υπόθεση και η *αλήθεια* είναι ένα αφηρημένο ουσιαστικό που αναφέρεται στη συλλογή περιπτώσεων ... που λαμβάνουν επιβεβαίωση βάσει της λειτουργίας και των συνεπειών τους (RP, 169-170).

Σταδιακά ο Dewey τείνει να εγκαταλείψει πλήρως τον όρο “αλήθεια”. Σύμφωνα με τον Thayer, ο Dewey υπήρξε μάρτυρας των δυσκολιών των πραγματιστών να ορίσουν την αλήθεια, αποφεύγοντας από τη μια τις θεωρίες αντιστοίχισης και από την άλλη τον χυδαίο ωφελιμισμό. Ταυτόχρονα, συνειδητοποίησε πως η προσπάθεια του James να ορίσει πραγματιστικά την αλήθεια δεν ήταν πραγματιστικά αναγκαία, δεν συνέβαλλε δηλαδή στην επίλυση των φιλοσοφικών προβλημάτων.¹⁹⁹ Επιχειρώντας να κινηθεί ανάμεσα στον υποκειμενισμό του James και τη μεταφυσική της παραδοσιακής θεωρησιακής φιλοσοφίας, ο Dewey υιοθετεί στην ύστερη περίοδο του έργου του τον όρο *αιτιολογημένος ισχυρισμός* (warranted assertion). «Εάν η έρευνα ξεκινάει μέσα στην αμφιβολία, ολοκληρώνεται με τη διαμόρφωση των συνθηκών που αίρουν την ανάγκη για αμφιβολία. Η τελευταία κατάσταση πραγμάτων μπορεί να προσδιοριστεί με τις λέξεις ... αιτιολογημένος ισχυρισμός» (LTI, 15).

Ο Dewey δηλώνει μάλιστα πως επιθυμεί να αποφύγει τόσο τον όρο “πεποίθηση”, επειδή παραπέμπει σε μια υποκειμενική κατανόηση του σκοπού της έρευνας, όσο και τον όρο “γνώση”, επειδή διατηρεί μια σημασία ανεξάρτητη από την έρευνα και διολισθαίνει έτσι στη μεταφυσική.²⁰⁰ Ο όρος “αιτιολογημένος ισχυρισμός” υπογραμμίζει τον υποθετικό χαρακτήρα κάθε γνώσης και τη σύνδεσή της με τη διαδικασία της έρευνας. Το αποτέλεσμα είναι να αποδίδεται στη γνώση ένας φαλλιμπλιστικός χαρακτήρας:

«Στην πρακτική της επιστήμης η γνώση είναι μια υπόθεση διαβεβαίωσης και όχι μια σύλληψη δοσμένων από πριν βεβαιοτήτων. Ό,τι είναι ήδη γνωστό, ό,τι

¹⁹⁹ Βλ. H.S. Thayer, *Meaning and Action*, ό.π., σσ. 192-194.

²⁰⁰ Βλ. J. Dewey, “Logic: Theory of Inquiry” (1938), στο LW, τόμ. 12, σσ. 15-16.

γίνεται αποδεκτό ως αλήθεια είναι τεράστιας σημασίας. Η έρευνα δεν μπορεί να προχωρήσει ούτε ένα βήμα χωρίς αυτό ... Οι αλήθειες που ήδη κατέχονται μπορεί να έχουν μια πρακτική ή ηθική βεβαιότητα, αλλά λογικά δεν χάνουν ποτέ την υποθετική τους ποιότητα. Είναι αληθινά “εάν”» (EN, 123).

Τέλος, η υιοθέτηση του αιτιολογημένου ισχυρισμού ως σκοπού της έρευνας δεν συνεπάγεται πως αυτός υποκαθιστά την έννοια της αλήθειας. Προσδιορίζει μάλλον τη φύση της γνώσης.²⁰¹ Ο Dewey δέχεται ως μια γενική έννοια αλήθειας τον προσδιορισμό του Peirce. «Η γνώμη που τυχαίνει να γίνει στο τέλος αποδεκτή από όλους τους ερευνητές είναι αυτό που εννοούμε με την αλήθεια και το αντικείμενο που αναπαρίσταται από αυτήν τη γνώμη είναι το πραγματικό» (LTI, 343, υπ).²⁰² Συνεπώς, ο αιτιολογημένος ισχυρισμός αναφέρεται στην εγκυρότητα μιας ιδέας, μιας θεωρίας ή ακόμα και ενός επιστημονικού παραδείγματος, ενώ η αλήθεια αναφέρεται σε ένα ιδεώδες πλήρους συμφωνίας όλων των ερευνητών σε μια συνεχή διαδικασία έρευνας.²⁰³

Η πραγματιστική θέση, σύμφωνα με την οποία η εγκυρότητα μιας ιδέας συναρτάται με τις συνέπειες που παράγει, δέχτηκε έντονη κριτική. Θα αναφερθούμε εδώ στις κριτικές παρατηρήσεις δύο εκ των σημαντικότερων πολέμιων του πραγματισμού· του Russell και του Horkheimer. Ο Russell είχε έναν μακρύ φιλοσοφικό διάλογο με τον Dewey, ο οποίος έχει καταγραφεί σε μια εκτενή σειρά κειμένων με κριτικές παρατηρήσεις και απαντήσεις και από τις δύο πλευρές. Παρά την κοινή θετική τους στάση απέναντι στον εμπειρισμό, την επιστημονική μέθοδο και τον φαλλιμπισμό, οι δύο στοχαστές συμφωνούσαν πως τους χώριζαν σημαντικές διαφορές.²⁰⁴ Από την άλλη πλευρά, ο Dewey και ο Horkheimer μοιράζονταν την

---

²⁰¹ Βλ. J. Dewey, “Propositions, Warranted Assertibility, and Truth” (1941), στο LW, τόμ. 14.

²⁰² Βλ. C.S. Peirce, “How to Make Our Ideas Clear”, ό.π., σ. 268. Η σύνδεση αλήθειας και πραγματικότητας που υπονοεί το απόσπασμα, το οποίο παραθέτει ο Dewey, δύσκολα μπορεί να γίνει αποδεκτή από την εμπειρική μέθοδο, εφόσον θα οδηγούσε σε μια οντολογική ιεράρχηση πτυχών του είναι. Ωστόσο, αυτό που ενδιαφέρει κυρίως τον Dewey στον ορισμό της αλήθειας του Peirce – αλλά και τον ίδιο τον Peirce – είναι η κατανόηση της αλήθειας ως μιας ανοιχτής δυνατότητας που, αν και δεν είναι ποτέ επιτεύξιμη, είναι πάντα παρούσα ως τέτοια. Η αλήθεια δεν δίδεται a priori ούτε υπερβατικά. Αποτελεί προϊόν της επιστημονικής έρευνας, η οποία είναι μια συνεχής, ζωντανή και συλλογική διαδικασία.

²⁰³ Η πορεία της σκέψης του Dewey από το *Essays in Experimental Logic* (1916), όπου δέχεται μαζί με τον James τον πραγματισμό ως θεωρία αλήθειας, στο *Logic: The Theory of Inquiry* (1938), όπου θέτει ως σκοπό και τέλος της έρευνας τον αιτιολογημένο ισχυρισμό, αποδεχόμενος την έννοια της αλήθειας του Peirce, θα μπορούσε να κατανοηθεί και ως μια πορεία από τον James πίσω στον Peirce.

²⁰⁴ «Επειδή η διαφωνία πηγαιίνει βαθιά, είναι δύσκολο να βρεις λέξεις τις οποίες και οι δύο πλευρές να μπορούν να δεχτούν ως μια ακριβής διατύπωση του ζητήματος». Βλ. Russell, “Warranted Assertibility”, στο *John Dewey Critical Assessments*, τόμ. 4, επιμ. J.E. Tiles, εκδ. Routledge, New York 1992, σ. 107. Στην απάντησή του, ο Dewey συμφωνεί με αυτήν τη δήλωση. Βλ. J. Dewey, “Propositions, Warranted Assertibility, and Truth” (1941), στο LW, τόμ. 14, σσ. 187-188.

κοινή πρόθεση για την υπέρβαση του δυϊσμού μεταξύ θεωρίας και πράξης και τη συγκρότηση μιας φιλοσοφίας της πράξης. Ωστόσο, ακολούθησαν τελείως διαφορετικούς δρόμους για την επίτευξή της. Αν και ο Dewey δεν ασχολήθηκε ποτέ συστηματικά με τη Σχολή της Φρανκφούρτης και τον Horkheimer ειδικότερα, ο τελευταίος άσκησε μια συστηματική και δριμυία πολεμική εναντίον του πραγματισμού εν γένει.²⁰⁵

Εξετάσαμε ήδη τη διαφωνία των Russell και Dewey αναφορικά με τον σκεπτικισμό και διαπιστώσαμε πως αυτή έγκειται στη διαφορετική κατανόηση της φύσης της εμπειρίας και της σχέσης της με τη γνώση. Η διαφωνία τους όμως εκτείνεται και στον τρόπο που κατανοούν την έννοια της αλήθειας. Όπως διαπιστώνει ο Russell,

το βασικό σημείο στο οποίο διαφοροποιούμαι από τον πραγματισμό είναι το ακόλουθο: ο πραγματισμός υποστηρίζει ότι μια άποψη πρέπει να ελέγχεται ως προς την ορθότητά της βάσει ορισμένων *αποτελεσμάτων* της, ενώ εγώ υποστηρίζω ότι μια εμπειρική άποψη πρέπει να κρίνεται ορθή όταν διαθέτει ένα συγκεκριμένο είδος *αιτίας*.²⁰⁶

Στην πορεία της φιλοσοφικής ανάπτυξης του Russell η αιτιολόγηση της αλήθειας έχει γνωρίσει διαφορετικές μορφές. Στο πρώιμο έργο του η γνώση βασίζεται στην άμεση γνωριμία με τα αισθητηριακά δεδομένα (*sense-data*), ενώ στο ύστερο γίνεται λόγος για αντιληπτικά συμβάντα που βρίσκονται θαμμένα κάτω από στρώματα ερμηνείας. Σε κάθε περίπτωση, η αλήθεια γίνεται κατανοητή ως αντιστοιχισμός ή αιτιακή σχέση πρότασης και γεγονότων. Όταν η πρόταση είναι αληθής, εκφράζει τις συνθήκες για άλλες προτάσεις ή για το περιβάλλον, οι οποίες αντιστοιχούν στις συνθήκες που είναι πραγματικά παρούσες τη στιγμή, κατά την οποία διατυπώθηκε η πρόταση.

---

²⁰⁵ Σύμφωνα με τον Westbrook η κριτική του Horkheimer και όλης της πρώτης γενιάς της Σχολής της Φρανκφούρτης είναι εντελώς άστοχη. «Ο Horkheimer δεν ήξερε για τι πράγμα μιλούσε όταν αναφερόταν στον πραγματισμό». Βλ. R. Westbrook, *John Dewey and American Democracy*, ό.π., σ. 187, υπ. 42. Αν και ο Horkheimer ενδιαφερόταν περισσότερο για μια κριτική του πραγματισμού ως στοιχείου της κυρίαρχης κουλτούρας και δεν καταπιάστηκε συστηματικά με τις λεπτομέρειες του έργου του Dewey ή τις εσωτερικές διαφοροποιήσεις του πραγματιστικού ρεύματος, ο ισχυρισμός του Westbrook είναι εσφαλμένος. Όπως φανερώνει η αλληλογραφία του με τον Loewenthal, ο Horkheimer είχε μελετήσει αρκετά τον πραγματισμό κατά την παραμονή του στις Η.Π.Α.. Για την κριτική του Horkheimer στον πραγματισμό βλ. M. Horkheimer, *Το πρόβλημα της αλήθειας*, μτφ. Σ. Ροζάνης, εκδ. Έρασμος, Αθήνα 1989, του ίδιου *Η έκλειψη του λόγου*, ό.π., καθώς και M. Jay, *Η διαλεκτική φαντασία*, μτφ. Φ. Τερζάκης, εκδ. Αλεξάνδρεια, 2009.

²⁰⁶ B. Russell, *Η Φιλοσοφική μου Εξέλιξη*, μτφ. Αν. Πέρης, εκδ. Αρσενίδης, Αθήνα 2007, σ. 284. Η θέση διατυπώνεται με παρόμοιο τρόπο στο B. Russell: *Ιστορία της Δυτικής Φιλοσοφίας*, ό.π., σ. 616.

Για τον Dewey μια τέτοια θέση δεν μπορεί να γίνει δεκτή, διότι εξαρτά την αλήθεια από την αντιστοίχησή της με γεγονότα που βρίσκονται εκτός εμπειρίας, δηλαδή με γεγονότα που είναι αυτά καθαυτά αληθή, πέρα από τη συγκεκριμένη αλληλεπίδραση οργανισμού και περιβάλλοντος. Με άλλα λόγια, η σύγχρονη πειραματική επιστήμη δεν μας βοηθάει να σκάσουμε βαθύτερα στα στρώματα ερμηνείας, ώστε να προσεγγίσουμε με μεγαλύτερη ακρίβεια τα αντιληπτικά συμβάντα, αλλά κατασκευάζει νέα δεδομένα. «Ένας κύριος λόγος, για τον οποίο η εισαγωγή των πειραματικών μεθόδων σήμαινε μια τόσο σπουδαία, τόσο επαναστατική μεταβολή στη φυσική επιστήμη, είναι το ότι παρέχει δεδομένα που είναι νέα, όχι μόνο ως προς τις λεπτομέρειές τους, αλλά ως προς το *είδος* τους».²⁰⁷

Από την πλευρά του ο Russell εγείρει δύο ενστάσεις απέναντι στη συνάρτηση της εγκυρότητας μιας πρότασης με την παραγωγή θετικών συνεπειών. Η πρώτη ένσταση αφορά τον σκοπό της έρευνας και προέρχεται από τον προσανατολισμό της σκέψης του Russell προς ένα θεμέλιο της γνώσης. Σύμφωνα με τον Russell, σκοπός της έρευνας δεν είναι η επίλυση μιας προβληματικής κατάστασης, αλλά η ακρίβεια και η αλήθεια. «Κατά κανόνα, η έρευνα», γράφει χαρακτηριστικά,

εκκινεί με έναν ισχυρισμό ο οποίος είναι ασαφής και πολύπλοκος, αλλά, όταν μπορεί, τον αντικαθιστά με έναν αριθμό ξεχωριστών ισχυρισμών, ο καθένας από τους οποίους είναι λιγότερο ασαφής και λιγότερο πολύπλοκος από τον αρχικό ... αυτή είναι η εικόνα για το τι συμβαίνει, όταν μια παλιά θεωρία δίνει τη θέση της σε μια καλύτερη: οι παλιοί ισχυρισμοί αποτυγχάνουν να είναι με βέβαιο τρόπο αληθείς ή εσφαλμένοι, τόσο επειδή είναι ασαφείς όσο και επειδή πολλοί εμφανίζονται ως τέτοιοι, με αποτέλεσμα μερικοί να είναι αληθείς και μερικοί εσφαλμένοι. Αλλά δεν βλέπω άλλον τρόπο να δηλώσω τη βελτίωση παρά με τους όρους των δύο ιδεωδών, της ακρίβειας και της αλήθειας.²⁰⁸

Εφόσον σκοπός της έρευνας είναι η αλήθεια, η επίλυση μιας προβληματικής κατάστασης αποτελεί απλώς ένα παράγωγο της αλήθειας. Η εγκυρότητα μιας πρότασης δεν συναρτάται με την παραγωγή θετικών συνεπειών, αλλά με την αλήθεια. Η παραγωγή θετικών συνεπειών αποτελεί απλώς επακόλουθο της αλήθειας.

---

²⁰⁷ J. Dewey, "Propositions, Warranted Assertibility, and Truth" (1941), στο LW, τόμ. 14, σ. 173.

²⁰⁸ B. Russell, "Warranted Assertibility", ό.π., σ. 108.

«Καταφέρνω να γνωρίσω κάτι και, ως συνέπεια της γνώσης μου, οι πράξεις μου είναι πιο επιτυχημένες».²⁰⁹

Η δεύτερη ένσταση του Russell αναφέρεται στη συρρίκνωση της αλήθειας στην ικανοποίηση της επιθυμίας του υποκειμένου, την οποία συνεπάγεται το πραγματιστικό κριτήριο της εγκυρότητας. Ο Russell υποστηρίζει πως κάθε κατάσταση αμφιβολίας περιλαμβάνει κάποιο υποκείμενο που αμφιβάλλει. Ως εκ τούτου, οι παραγόμενες συνέπειες μιας υπόθεσης κρίνονται θετικές στον βαθμό που ικανοποιούν το υποκείμενο.²¹⁰ Όμως, όπως έχουμε ήδη δει, ο Dewey αρνείται πως ο πειραματισμός συνεπάγεται τη διολίσθηση στον υποκειμενισμό του James. Η ικανοποίηση αφορά τις συνθήκες της προβληματικής κατάστασης και όχι το υποκείμενο. Αφορά δηλαδή τη σχέση υποκειμένου και αντικειμένου. Η ικανοποίηση δε των συνθηκών είναι αναγκαία για την επίλυση του προβλήματος που εξετάζεται. Ωστόσο, ο Russell προχωράει βαθύτερα την κριτική του, καταδεικνύοντας τις πρακτικές συνεπαγωγές του πραγματισμού. Διερωτάται για το κριτήριο, με το οποίο οι παραγόμενες συνέπειες θα κρίνονται ως θετικές ή αρνητικές, εφόσον αυτό εξαρτάται από το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εξελίσσεται η έρευνα και διαμορφώνεται η πεποίθηση:

Το ερώτημα γύρω από το ποια πεποίθηση έχει τις καλύτερες συνέπειες στη ζωή του καθενός μας είναι κάτι που συχνά απασχολεί την κυβέρνηση και την αστυνομία. Οι πεποιθήσεις που θεωρούνται ως αποδοτικές στην Αμερική είναι καταστροφικές για ένα άτομο στη Ρωσία και αντίστροφα. Οι απόψεις των Ναζί απέτυχαν να ικανοποιήσουν το πραγματιστικό κριτήριο της αλήθειας, γιατί η Γερμανία ηττήθηκε κατά τον β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο· αν όμως η Γερμανία είχε νικήσει, οι πραγματιστές θα ήταν υποχρεωμένοι να χαιρετήσουν τους Ναζί ως πραγματιστικά «αληθείς».²¹¹

Η διευκρίνιση που κάνει ο Dewey αναφορικά με την ικανοποίηση των συνθηκών του προβλήματος και όχι του υποκειμένου δεν μπορεί να απαντήσει ικανοποιητικά στο ζήτημα που τίθεται. Και αυτό, διότι οι συνθήκες της προβληματικής κατάστασης, τις οποίες επιχειρεί να ικανοποιήσει η έρευνα, είναι κοινωνικά και πολιτισμικά καθορισμένες. Στην περίπτωση π.χ. της ευγονικής ιατρικής, οι προβληματικές καταστάσεις που προκύπτουν κατά τη διαδικασία της

---

²⁰⁹ Ο.π., σ. 108.

²¹⁰ Ο.π., σσ. 109-110. Η συγκεκριμένη ένσταση διατυπώνεται και σε άλλα έργα του Russell. Βλ. *Η φιλοσοφική μου εξέλιξη*, ό.π., σσ. 283-285 και *Ιστορία της δυτικής φιλοσοφίας*, ό.π., σσ. 611-616.

²¹¹ B. Russell, *Η φιλοσοφική μου εξέλιξη*, ό.π., σ. 286.

έρευνας είναι καθορισμένες από το ρατσιστικό πλαίσιο της φυλετικά οργανωμένης ναζιστικής κοινωνίας. Ο πειραματισμός θα μπορούσε να αποδεχτεί ως έγκυρα εκείνα τα αποτελέσματα της έρευνας της ευγονικής ιατρικής, τα οποία παράγουν θετικές συνέπειες απέναντι στις προβληματικές καταστάσεις που αναδύονται εντός του πολιτισμικού και κοινωνικού ορίζοντα του ναζισμού. Συνοπτικά, η ένσταση του Russell θέτει στο επίκεντρο του προβληματισμού το κοινωνικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο συντελείται η έρευνα και το οποίο την καθορίζει.

Από την πλευρά του, ο Horkheimer συγκλίνει με τον Dewey σε δύο σημεία. Πρώτον, εντοπίζει την αλήθεια στη σχέση υποκειμένου και αντικειμένου. «Η αλήθεια», γράφει,

κρίνεται όχι από ό,τι το άτομο πιστεύει και σκέφτεται για τον εαυτό του, όχι από το αντικείμενο καθ' εαυτό, αλλά από τη σχέση των προτάσεων προς την πραγματικότητα και, όταν κάποιος φαντάζεται τον εαυτό του ως αγγελιοφόρο του Θεού ή ως σωτήρα του λαού, το ζήτημα δεν αποφασίζεται από αυτόν τον ίδιο ... αλλά από τη σχέση που έχουν οι ισχυρισμοί και οι πράξεις του προς τα αντικειμενικά γεγονότα της σωτηρίας. Οι όροι τους οποίους καταδεικνύουν αυτές οι προτάσεις πρέπει να επισυμβαίνουν πραγματικά και να είναι παρόντες κατά την πορεία των γεγονότων.²¹²

Δεύτερον, ο Horkheimer συνδέει την αλήθεια με την πράξη. Ωστόσο δεν εκλαμβάνει την πράξη ως πειραματική επίλυση μιας προβληματικής κατάστασης όπως ο Dewey, αλλά ως αγώνα για την ανθρώπινη χειραφέτηση:

Η επαλήθευση και η απόδειξη των ιδεών που σχετίζονται με τον άνθρωπο και την κοινωνία οπωσδήποτε συνίστανται όχι απλώς σε εργαστηριακά πειράματα ή στην εξέταση των τεκμηρίων, αλλά σε ιστορικούς αγώνες στους οποίους η πεποίθηση καθ' εαυτήν παίζει ένα ουσιαστικό ρόλο.²¹³

Ταυτόχρονα, ο Horkheimer αναγνωρίζει τον ιστορικό και κοινωνικό προσδιορισμό της επιστήμης. «Η ουσία που αποτελεί τη βάση των πνευματικών φαινομένων», γράφει, «μεταβάλλεται μαζί με την κοινωνική ολότητα».²¹⁴ Με άλλα λόγια, αναγνωρίζει πως η γνώση συγκροτείται στη βάση ορισμένων διαφερόντων. Ως εκ τούτου, μια θεωρία, η οποία κρίνεται ορθή σε μια συγκεκριμένη εποχή, μπορεί να

---

²¹² M. Horkheimer, *Το πρόβλημα της αλήθειας*, ό.π., σ. 29.

²¹³ Ό.π., σ. 24.

²¹⁴ Ό.π., σ. 13.

εξαφανισθεί, επειδή έχουν εξαφανισθεί τα πρακτικά και επιστημονικά διαφέροντα που συνέβαλαν στη διαμόρφωσή της. Επιπλέον

μια άποψη μπορεί να είναι πλήρως έγκυρη για τον λόγο ότι οι αντικειμενικές σχέσεις, την ύπαρξη των οποίων υποστηρίζει, επιβεβαιώνονται πάνω στη βάση της εμπειρίας και της παρατήρησης μέσω μη-αντικειμενικών οργάνων και λογικών συμπερασμάτων· και επιπλέον αυτή η άποψη μπορεί να έχει πρακτική χρήση για όποιον την πρεσβεύει ή και για άλλους.²¹⁵

Η προοπτική του Horkheimer δεν καταλήγει όμως στον σχετικισμό. Η σύνδεση της επιστήμης με συγκεκριμένα διαφέροντα δεν σημαίνει πως κάθε γνώση είναι εν μέρει μόνο αληθής. Η υλιστική διαλεκτική έχει τη δυνατότητα να υπερβεί τον σχετικισμό χάρη στην αντίληψη που έχει για την ιστορική ολότητα. Η υλιστική διαλεκτική κατέχει το κλειδί της ιστορικής κατανόησης το οποίο είναι αναγκαίο για την ορθή κοινωνική θεωρία:

Μόνο εκείνη η θεωρία είναι αληθής, που μπορεί να συλλάβει την ιστορική διαδικασία τόσο βαθιά, ώστε να καθίσταται δυνατό να συνάγεται απ' αυτήν η εγγύτερη προσέγγιση της δομής και των τάσεων της κοινωνικής ζωής στις ποικίλες πολιτισμικές σφαίρες.²¹⁶

Σε αναλογία με τα όσα υποστηρίξαμε για την υπέρβαση της θετικιστικής πλάνης του δεδομένου από τους Horkheimer και Dewey, μπορούμε εδώ να ισχυριστούμε πως ο Horkheimer αποδέχεται το συνεπειοκρατικό κριτήριο της αλήθειας του πραγματισμού μόνο εφόσον ενταχθεί στην κατανόηση της ιστορικής και κοινωνικής ολότητας της υλιστικής διαλεκτικής. Υποστηρίζει πως οι συνέπειες μπορούν να κριθούν ως θετικές ή αρνητικές μόνο λαμβάνοντας υπόψη τον βασικό ανταγωνισμό που διαπερνά την ιστορική διαδικασία και την κοινωνική δομή, καθώς και τα διαφέροντα που κάθε πόλος αυτού του ανταγωνισμού αντιπροσωπεύει. Χρειάζεται, συνεπώς, η συνεπειοκρατική αντίληψη της αλήθειας να ενταχθεί σε μια κριτική θεώρηση του όλου, η οποία θα προωθεί τον αγώνα για την ανθρώπινη χειραφέτηση. Διαφορετικά, η ταύτιση της αλήθειας με την παραγωγή επιθυμητών αποτελεσμάτων παραμένει αφηρημένη και φορμαλιστική. Αντιστοιχεί σε μια «απεριόριστη εμπιστοσύνη στον υπάρχοντα κόσμο».²¹⁷ Συμπερασματικά, η συνάρτηση της αλήθειας με τις παραγόμενες συνέπειες μπορεί να γίνει δεκτή μόνο

---

²¹⁵ Ο.π., σ. 33.

²¹⁶ Ο.π., σ. 30.

²¹⁷ Ο.π., σ. 32.

εφόσον τεθούν πρώτα οι αξίες και τα διαφέροντα, όπως αυτά προκύπτουν από την κατανόηση της ιστορικής ολότητας που μας προσφέρει η υλιστική διαλεκτική:

Το επιστημολογικό δόγμα ότι η αλήθεια προάγει τη ζωή ή, καλύτερα, ότι κάθε σκέψη που «μετρά» πρέπει επίσης να είναι αληθής, εμπεριέχει μια εναρμονίζουσα αυταπάτη στην περίπτωση που αυτή η θεωρία της γνώσης δεν ανήκει σε ένα όλον, στο οποίο βρίσκουν πραγματικά έκφραση οι τάσεις εκείνες που κατευθύνουν προς μια καλύτερη κατάσταση, που θα προάγει τη ζωή.²¹⁸

Αν και οι δύο στοχαστές – ο Russell και ο Horkheimer - εκκινούν από τελείως διαφορετικές αφετηρίες, η κριτική τους στον πραγματισμό συγκλίνει. Και οι δύο διερωτώνται για τα κριτήρια, με τα οποία οι συνέπειες της έρευνας κρίνονται ως θετικές. Συμφωνούν πως ο λειτουργισμός του πραγματισμού δεν είναι σε θέση να παραγάγει τα κριτήρια, με βάση τα οποία οι συνέπειες θα κρίνονται ως θετικές ή αρνητικές. Ως εκ τούτου, η αποτίμηση των συνεπειών χρειάζεται ένα κριτήριο πέρα από την έρευνα. Η κριτική των δύο στοχαστών μάς οδηγεί στο ζήτημα της ηθικής και της πολιτικής φιλοσοφίας του Dewey. Είναι δυνατόν ο πειραματισμός να παραγάγει εκείνα τα κριτήρια που θα καθοδηγήσουν και θα κρίνουν την ηθική συμπεριφορά ενός ατόμου ή την πολιτική στάση μιας κοινότητας; Με άλλα λόγια, είναι ο πειραματισμός ικανός να παραγάγει συγκεκριμένα περιεχόμενα ή περιορίζεται στην περιγραφή των μορφών της διαδικασίας του αναστοχασμού;

Στόχος της συγκεκριμένης μελέτης είναι η απάντηση των παραπάνω ερωτημάτων αναφορικά με το ζήτημα της δικαιολόγησης της δημοκρατίας και των αξιών που αυτή εμπεριέχει. Στο επόμενο κεφάλαιο, θα στρέψουμε την προσοχή μας στην ηθική φιλοσοφία του Dewey και στην ανάλυσή του για τον ηθικό αναστοχασμό. Θα εξετάσουμε την προσπάθεια του Dewey για την οικοδόμηση μιας πειραματικής ηθικής, την εφαρμογή δηλαδή του πειραματισμού των φυσικών επιστημών στο πεδίο της ηθικής. Και αυτό, διότι η πειραματική ηθική είναι μια αναγκαία προπαιδεία για την κατανόηση της εφαρμογής της πειραματικής μεθόδου στο πολιτικό πεδίο και, ως εκ τούτου, για τη δικαιολόγηση της δημοκρατίας στο πλαίσιο του πειραματισμού.

---

²¹⁸ Ο.π., σ. 34.

4. Η πειραματική ηθική θεωρία

Αναλύοντας την επίδραση του δαρβινικού έργου στην ντιουιανή σκέψη διαπιστώσαμε πως, σύμφωνα με τον Dewey, καθήκον της φιλοσοφίας είναι η καλλιέργεια μεθόδων για την αντιμετώπιση των προβλημάτων των ανθρώπων (βλ. παραπάνω, ενότητα 1.3). Ως φιλοσοφία της πράξης ο πειραματισμός αναλαμβάνει αυτό ακριβώς το καθήκον με την εφαρμογή της πειραματικής μεθόδου των φυσικών επιστημών στις ανθρώπινες υποθέσεις. Έτσι, το πεδίο της ηθικής αποκτάει κομβική σημασία, διότι υποδεικνύει τον τρόπο, με τον οποίο ο Dewey επιχειρεί να εφαρμόσει την πειραματική μέθοδο των φυσικών επιστημών σε ηθικά προβληματικές καταστάσεις, δηλαδή σε καταστάσεις στις οποίες εμπλέκονται αξίες.

Επιπλέον, ο Dewey συνδέει άρρηκτα την ηθική με το όραμά του για τη δημοκρατία. Επαναλαμβάνει ακούραστα πως η δημοκρατία δεν είναι απλώς ένας πολιτικός μηχανισμός διακυβέρνησης, αλλά ένα ηθικό ιδεώδες που σχετίζεται με τον τρόπο ζωής. «Η δημοκρατία είναι μια μορφή διακυβέρνησης, μόνο επειδή είναι μια μορφή ηθικής και πνευματικής ένωσης» (ED, 240). Ως εκ τούτου, η κατανόηση της εφαρμογής του πειραματικού αναστοχασμού στο πολιτικό πεδίο προϋποθέτει την ανάλυση της εφαρμογής του στο πεδίο της ηθικής. Σύμφωνα μάλιστα με τον Gregory F. Pappas «η ηθική φιλοσοφία του Dewey είναι το κλειδί για την κατανόηση και της υπόλοιπης φιλοσοφίας του και ιδιαίτερα της έννοιας και της υπεράσπισης της δημοκρατίας».²¹⁹

Η ηθική αποτελεί ένα από τα κεντρικά ενδιαφέροντα του Dewey και τον απασχολεί καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του. Η ηθική σκέψη του Dewey αναπτύσσεται σε αντιστοιχία με την υπόλοιπη φιλοσοφία του. Η εγκατάλειψη του εγγελιανού ιδεαλισμού και η οικοδόμηση του πειραματισμού συνεπάγεται την προσπάθεια διαμόρφωσης μιας ηθικής θεωρίας στα πρότυπα των πειραματικών φυσικών επιστημών, η οποία λαμβάνει τη μορφή μιας διαδικαστικής θεωρίας της ηθικής διερεύνησης. Στην παρούσα εργασία θα επικεντρωθούμε στο ώριμο ηθικό έργο του Dewey, στο οποίο επιχειρεί να εφαρμόσει την πειραματική μέθοδο στο πεδίο της ηθικής.²²⁰ Το κεντρικό έργο της ύστερης περιόδου του Dewey γύρω από

---

²¹⁹ G.F. Pappas, *John Dewey's Ethics: Democracy as Experience*, εκδ. Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis 2008. σ. 1.

²²⁰ Για το πρώιμο ηθικό έργο του Dewey βλ. J. Dewey, "Outlines of a Critical Theory of Ethics" (1891), στο EW, τόμ. 3, και "The Study of Ethics: A Syllabus" (1894), στο EW, τόμ. 4.

την ηθική εκδόθηκε σε συνεργασία με τον J.M. Tufts το 1908 υπό τον τίτλο *Ethics* και επανεκδόθηκε με ορισμένες τροποποιήσεις το 1932.²²¹ Ωστόσο, αυτό το κείμενο δεν μας παρέχει μια πλήρη εικόνα για το πώς συνδέεται ο άμεσος εμπειρισμός και ο πειραματισμός με την ηθική. Γι' αυτό είμαστε αναγκασμένοι να λάβουμε υπόψη μας μια σειρά άλλων κειμένων και άρθρων του Dewey, στα οποία καταπιάνεται με το ζήτημα των αξιών, των αξιολογικών κρίσεων και του χαρακτήρα.

Παρακάτω θα επιχειρήσουμε να ανασυγκροτήσουμε τη σκέψη του Dewey γύρω από την ηθική με βάση τρεις άξονες. Αρχικώς θα αναφερθούμε στην αντίληψη της ηθικής ως επιστήμης, ώστε να εξετάσουμε τη λειτουργία της ηθικής διερεύνησης, δηλαδή της πειραματικής ερευνητικής διαδικασίας στην αντιμετώπιση ηθικά προβληματικών καταστάσεων. Στη συνέχεια θα εστιάσουμε στην οργανική ενότητα μέσων και σκοπών και στο ηθικό ιδεώδες της ανάπτυξης, το οποίο μας παρέχει το κριτήριο αποτίμησης των παραγόμενων συνεπειών μιας πράξης, ενώ θα καταπιαστούμε με τις αρετές του ηθικού εαυτού, ώστε να κατανοήσουμε τον τρόπο, με τον οποίο συγκεκριμενοποιείται το ηθικό ιδεώδες. Τέλος, θα διερωτηθούμε κατά πόσο οι αρετές του ηθικού εαυτού και το ηθικό ιδεώδες ικανοποιούν τις γνωσιοθεωρητικές προϋποθέσεις του πειραματισμού, δηλαδή κατά πόσο μπορούν να παραχθούν πειραματικά. Θα είμαστε, έτσι, σε θέση να διαπιστώσουμε κατά πόσο ο Dewey μπορεί να απαντήσει ικανοποιητικά στην κριτική των Russell και Horkheimer γύρω από την αδυναμία του πειραματισμού να παραγάγει λειτουργικά τα κριτήρια για την αποτίμηση των συνεπειών.

4.1 Η ΗΘΙΚΗ ΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Ξεκινώντας τη φιλοσοφική του διαδρομή στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ο Dewey εντυπωσιάζεται από το κύρος των φυσικών επιστημών και την τεράστια επίδρασή τους σε κάθε πεδίο της ανθρώπινης ζωής. Αμφισβητώντας τις παραδοσιακές αυθεντίες, η επιστήμη θέτει μια σειρά από προβλήματα αναφορικά με τις αξίες και την οργάνωση της κοινωνίας. Στο πεδίο της ηθικής «οι φιλόσοφοι προβληματίστηκαν από το ειδολογικό χάσμα που υπάρχει μεταξύ των θεμελιωδών αρχών του φυσικού κόσμου και της πραγματικότητας των αξιών, σύμφωνα με τις οποίες η ανθρωπότητα οφείλει να ρυθμίσει τη ζωή της» (QC, 33). Ο δυϊσμός μεταξύ της γνώσης και των

---

²²¹ Ο Dewey εκτιμούσε ιδιαίτερα το έργο και τη σκέψη του Tufts, τον οποίο χαρακτήριζε αληθινό φιλόσοφο που επιδίωκε τη σοφία και όχι τη γνώση αυτήν καθεαυτή. Βλ. J. Dewey, "Tribute to James H. Tufts" (1930), στο LW, τόμ. 5, σσ. 424-425.

αξιών, της επιστήμης και της ηθικής δεν περιορίζεται αποκλειστικά στο επίπεδο της θεωρίας, αλλά ριζώνει στην ίδια την κουλτούρα έχοντας τεράστιες πρακτικές συνέπειες:

Είναι αδύνατο να πει κανείς πόσα από τα δεινά του κόσμου που θα μπορούσαν να θεραπευτούν οφείλονται στο γεγονός πως η φυσική επιστήμη εκλαμβάνεται ως αμιγώς φυσική. Είναι αδύνατο να πει κανείς πόση από τη μη αναγκαία σκλαβιά του κόσμου οφείλεται στην αντίληψη πως τα ηθικά ζητήματα μπορούν να διευθετηθούν στη συνείδηση ή στο ανθρώπινο συναίσθημα, χωριστά από την επίμονη σπουδή των γεγονότων και την εφαρμογή της επιστημονικής γνώσης στη βιομηχανία, το δίκαιο και την πολιτική (HNC, 10).

Μέσα σε αυτό το θεωρητικό και κοινωνικό περιβάλλον ο Dewey θέτει ως στόχο τη συμφιλίωση της ηθικής με την επιστήμη, τη γεφύρωση του χάσματος μεταξύ των αξιών και της εμπειρίας. Όπως μάλιστα παρατηρεί η Jennifer Welchman, το αίτημα της συμφιλίωσης της επιστήμης με την ηθική παραμένει κεντρικό καθ' όλη την ανάπτυξη της φιλοσοφικής του σκέψης.²²² Ο Dewey επιδιώκει να περιγράψει την ηθική ως επιστήμη της συμπεριφοράς:

Η ηθική είναι η επιστήμη που ασχολείται με τη συμπεριφορά καθόσον αυτή θεωρείται ως ορθή ή λανθασμένη, ως καλή ή κακή. Σε αυτήν την περίπτωση, ένας ειδικός όρος για τη συμπεριφορά είναι «ηθική συμπεριφορά» ή «ηθική ζωή». Ένας διαφορετικός τρόπος για να δηλώσουμε το ίδιο πράγμα είναι να πούμε πως η ηθική στοχεύει στο να δώσει μια συστηματική έκθεση των κρίσεών μας για τη συμπεριφορά, καθόσον αυτή εκτιμάται από την οπτική γωνία του ορθού ή του λάθους, του καλού ή του κακού (E, 9).²²³

Ο επιστημονικός χαρακτήρας της ηθικής δεν σημαίνει πως η ηθική υιοθετεί το περιεχόμενο, τις έννοιες και τα αποτελέσματα των φυσικών επιστημών. Η ηθική δεν χάνει την αυτονομία της. Παραμένει ένας ειδικός κλάδος της φιλοσοφίας, που έχει το δικό του ειδικό περιεχόμενο – τις ηθικές αξίες –, το οποίο δεν μπορεί να εξαντληθεί από τις αναλύσεις των φυσικών επιστημών. Ο επιστημονικός χαρακτήρας της ηθικής θεωρίας αναφέρεται περισσότερο στην ενσωμάτωση των πορισμάτων των φυσικών επιστημών και στην υιοθέτηση της μεθοδολογίας του άμεσου εμπειρισμού και του

---

²²² J. Welchman, *Dewey's Ethical Thought*, εκδ. Cornell University Press, New York, 1995, και της ίδιας "Dewey and Moore on the Science of Ethics", στο *Transactions of Charles S. Peirce Society*, τόμ. 37, n. 2, 1997, σσ. 392-409.

²²³ Βλ. επίσης J. Dewey, "Ethics" (1908) στο MW, τόμ. 5, σ. 7.

πειραματισμού. Υπό αυτήν την έννοια, μια επιστημονική ηθική θεωρία είναι μια εμπειρική ηθική θεωρία, η οποία λαμβάνει υπόψη της τα πορίσματα των επιστημών που εξετάζουν την ανθρώπινη φύση.

Σε αντιστοιχία με τη ρορτιανή πρόσληψη του Dewey, η οποία υποβαθμίζει το στοιχείο του επιστημονισμού στη σκέψη του, σύγχρονες ερμηνευτικές προσεγγίσεις της ντιουιανής ηθικής θεωρίας διατυπώνουν ενστάσεις αναφορικά με τη σχέση της ηθικής με την επιστήμη. Παραδείγματος χάριν, ο Steven Fesmire προτείνει μια αισθητική ανάγνωση της ηθικής του Dewey. Υποστηρίζει ότι, ερμηνεύοντας την ηθική συμπεριφορά με βάση το μοντέλο της αισθητικής πρόσληψης και της καλλιτεχνικής δημιουργίας, αποκτάμε μια πλουσιότερη κατανόηση της ηθικής θεωρίας του Dewey. Ως εκ τούτου, η ηθική θεωρία πρέπει να εκληφθεί ως ηθική αισθητική. Η ηθική διατηρεί βεβαίως την αυτονομία της, εφόσον σχετίζεται με διαφορετικό υλικό. Ωστόσο, ηθική και αισθητική μοιράζονται το ίδιο πρότυπο σκέψης.²²⁴ Αυτή η ερμηνευτική προσέγγιση βασίζεται εν πολλοίς στο *Art as Experience*, στο οποίο αναλύεται η αισθητική ποιότητα κάθε εμπειρίας, ενώ η αισθητική εμπειρία θεωρείται παραδειγματική για κάθε εμπειρία.²²⁵ Και άλλοι σύγχρονοι σχολιαστές, όπως ο Thomas Alexander²²⁶ και ο William Caspary,²²⁷ χρησιμοποιούν την αναλογία της ηθικής συμπεριφοράς με την καλλιτεχνική δημιουργία για να ανασυγκροτήσουν την ηθική θεωρία του Dewey.

Από την πλευρά του, αν και αναγνωρίζει τη νομιμότητα μιας ερμηνείας της ηθικής ως επιστήμης στο έργο του Dewey, ο Pappas αμφισβητεί τη γονιμότητά της για την κατανόηση του έργου του Dewey και της ριζοσπαστικής αναδόμησης της ηθικής φιλοσοφίας την οποία επιχείρησε. Υποστηρίζει πως η ηθική θεωρία στον Dewey βασίζεται στην εμπειρία ως μέθοδο. Η επιστήμη χρησιμοποιείται απλώς ως αναλογία ή ως παράδειγμα. Ενίοτε, η αναλογία της ηθικής με την επιστήμη ήταν σημαντική, διότι επέτρεπε στον Dewey να τονίσει τη συνέχεια της ηθικής με άλλες

---

²²⁴ Βλ. St. Fesmire, *John Dewey and Moral Imagination, Pragmatism in Ethics*, εκδ. Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis 2003, και του ίδιου “Dramatic Rehearsal and the Moral Artist: A Deweyan Theory of Moral Understanding”, στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 3, no. 3, 1995, σσ. 568-596

²²⁵ J. Dewey, “Art as Experience” (1934), στο LW, τόμ. 10.

²²⁶ Βλ. Th. M. Alexander, “John Dewey and the Moral Imagination. Beyond Putnam and Rorty Toward a Postmodern Ethics”, στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 24, no. 3, 1993, σσ. 369-400.

²²⁷ Βλ. W. Caspary, “Dewey and Sartre on Ethical Decisions: Dramatic Rehearsal Versus Radical Choice”, στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 42, no. 3, 2006, σσ. 367-393 και του ίδιου “Ethical deliberation as dramatic rehearsal: John Dewey’s theory”, στο *Educational Theory*, τόμ. 41, no. 2, 1991, σσ. 175-188.

μορφές εμπειρίας. Ωστόσο, για τον ίδιο σκοπό μπορεί να χρησιμοποιηθεί και η αντίστοιχη αναλογία της ηθικής με την αισθητική εμπειρία. Έτσι, ο Pappas προτείνει μια ερμηνεία που φιλοδοξεί να υπερβεί τόσο την επιστημονική όσο και την αισθητική αναλογία και επικεντρώνεται στην έννοια της εμπειρίας ως μεθόδου.²²⁸

Οι παραπάνω ερμηνευτικές προσεγγίσεις παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και έχουν συμβάλει σε μια πληρέστερη κατανόηση πτυχών της ηθικής σκέψης του Dewey, όπως η *ηθική φαντασία* (moral imagination) και η *διερεύνηση ως πρόβα δράματος* (deliberation as dramatic rehearsal). Ωστόσο, και οι δυο προσεγγίσεις παραβλέπουν τον λειτουργιστικό χαρακτήρα της σκέψης του Dewey, ο οποίος πηγάζει από τη βαθιά γοητεία που ασκούσε πάνω του η φυσική επιστήμη. Όπως και η ρορτιανή ερμηνευτική προοπτική, υποβαθμίζουν το στοιχείο του επιστημονισμού, το οποίο διαπερνάει το σύνολο της σκέψης του Dewey. Ο Dewey δεν χρησιμοποιεί την επιστήμη απλώς ως αναλογία. Υποστηρίζει πως υπάρχει ένα κοινό πρότυπο έρευνας σε όλα τα πεδία. Στο *Experience and Nature* αναρωτιέται:

Υπάρχει κάποιος λόγος να υποθέσουμε πως η κατάσταση είναι διαφορετική στην περίπτωση των άλλων αξιών και αξιολογήσεων; Υπάρχει κάποια εγγενής διαφορά μεταξύ της επιστημονικής έρευνας και των πεποιθήσεων-αξιών, της αισθητικής κριτικής και των αισθητικών αξιών και μεταξύ των ηθικών κρίσεων και των ηθικών αγαθών (EN, 320);

Μάλιστα ο Dewey λαμβάνει ως πρότυπο της πειραματικής έρευνας την έρευνα στις φυσικές επιστήμες. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, υποστηρίζει πως η κατάσταση στην έρευνα των φυσικών επιστημών αποτελεί γεγονός που δεν χωράει αμφισβήτηση, ενώ καθήκον της φιλοσοφίας είναι η υιοθέτηση και η καλλιέργεια του πειραματικού αυτού προτύπου και στα υπόλοιπα πεδία της ανθρώπινης εμπειρίας, την ηθική, την πολιτική και την αισθητική.

Συγχρόνως, ο ντιουσιανός επιστημονισμός αρνείται τη θετικιστική αξιολογική ουδετερότητα. Σε αντίθεση με τον θετικισμό, ο οποίος περιορίζεται στο πεδίο των γεγονότων και εγκαταλείπει το πεδίο της ηθικής στον ντεζισιονισμό, ο Dewey θεωρεί πως είναι δυνατή η εφαρμογή του πνεύματος των σύγχρονων επιστημών στις αξιακά φορτισμένες ανθρώπινες υποθέσεις. Συμπερασματικά, η απαίτηση σύνθεσης της επιστήμης και της ηθικής δεν περιορίζει τη δυνατότητα κατανόησης της ηθικής

---

²²⁸ Βλ. G.F. Pappas, *John Dewey's Ethics: Democracy as Experience*, ό.π., και του ίδιου "Dewey's Moral Theory, Experience as Method", στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 33, no. 3, 1997, σσ. 520-556.

σκέψης του Dewey ως μέρους μιας φιλοσοφίας της πράξης, η οποία βασίζεται στον πειραματισμό των φυσικών επιστημών. Αντιθέτως, είναι αναγκαία για τη διαύγαση τόσο των δυνατοτήτων όσο και των αδυναμιών της ηθικής θεωρίας στο πλαίσιο της πειραματικής φιλοσοφίας.

Σε τι συνίσταται όμως ο επιστημονικός χαρακτήρας της ηθικής; Σε ένα πρώτο επίπεδο, η ηθική θεωρία συνδέεται με τις επιστήμες της ανθρώπινης συμπεριφοράς ή, διαφορετικά, της ανθρώπινης φύσης. «Η ηθικότητα ασχολείται κυρίως με τον έλεγχο της ανθρώπινης φύσης» (HNC, 4). Ως εκ τούτου, οφείλουμε να γνωρίζουμε την ανθρώπινη συμπεριφορά, ώστε να είμαστε σε θέση να την κατευθύνουμε με ευφύια. Μια επιστημονική ηθική θεωρία

θα έβαζε ένα τέλος στην αδύνατη προσπάθεια να ζήσουμε σε δύο ασύνδετους κόσμους. Θα κατέστρεφε τη σταθερή διάκριση μεταξύ του ανθρώπινου και του φυσικού, όπως και μεταξύ του ηθικού και του οικονομικού και του πολιτικού ... Δεν θα έλυνε αυτομάτως τα ηθικά προβλήματα, ούτε θα διέλυε τις συγχύσεις. Αλλά θα μας καθιστούσε ικανούς να θέσουμε τα προβλήματα με τέτοια μορφή, ώστε η δράση θα μπορούσε να κατευθύνεται με θάρρος και ευφύια στη λύση τους (HNC, 11).

Ο Dewey προσφέρει έναν αναλυτικό κατάλογο των ειδικών επιστημών που αποτελούν πηγές ηθικών δεδομένων. Πρόκειται για επιστήμες όπως η βιολογία, η φυσιολογία, η υγιεινή και η ιατρική, η ψυχολογία, η κοινωνιολογία, η ψυχιατρική και οι οικονομικές και πολιτικές επιστήμες.²²⁹ Όμως, οι επιστήμες της ανθρώπινης συμπεριφοράς δεν βρίσκονταν ακόμα σε ένα υψηλό επίπεδο ανάπτυξης, αντίστοιχο με το επίπεδο των πειραματικών επιστημών, όπως η φυσική ή η χημεία. Μάλιστα, ο Dewey αναλύει τα πρακτικά προβλήματα για την πλήρη ανάπτυξη μιας εμπειρικής ηθικής θεωρίας, επικεντρώνοντας την προσοχή του στην ελλιπή ανάπτυξη των προϋποθέσεων μιας θεμελιωμένης θεωρίας για τα ανθρώπινα φαινόμενα. Συνοπτικά,

στο πεδίο των ανθρώπινων δραστηριοτήτων υπάρχει επί του παρόντος ένας τεράστιος αριθμός γεγονότων σχετικά με τις επιθυμίες και τις προθέσεις σε πλήρη απομόνωση το ένα από το άλλο. Αλλά δεν υπάρχουν υποθέσεις του ίδιου εμπειρικού τύπου που να είναι ικανές να τα συσχετίσουν μεταξύ τους, ώστε οι προτάσεις που θα προκύψουν να λειτουργήσουν ως μεθοδικός

---

²²⁹ Βλ. J. Dewey, "Ethics" (1932), στο LW, τόμ. 7, σ. 179.

έλεγχος της διαμόρφωσης των μελλοντικών επιθυμιών και προθέσεων και, έτσι, των νέων αξιολογήσεων (TV, 245).

Ο επιστημονικός χαρακτήρας της ηθικής δεν εστιάζει τόσο σε ένα σώμα συστηματοποιημένων γνώσεων που έχουν προκύψει από έρευνα των ειδικών επιστημών της ανθρώπινης συμπεριφοράς, όσο στην πειραματική μέθοδο της σύγχρονης επιστήμης. «Στη χρήση του όρου “επιστημονικός”», σημειώνει ο Dewey, «πρέπει να δώσουμε έμφαση πρωτίστως στη μέθοδο και ύστερα στα αποτελέσματα που προκύπτουν από τη μέθοδο».²³⁰ Όπως είδαμε, η σύγχρονη επιστήμη είναι, σύμφωνα με τον Dewey, εμπειρική και πειραματική.

Ο όρος «εμπειρικός» αναφέρεται στην προέλευση και την ανάπτυξη των επιστημονικών δηλώσεων από συγκεκριμένες εμπειρίες. Ο όρος «πειραματικός» αναφέρεται στη δοκιμή και στον έλεγχο των λεγόμενων νόμων και καθολικεύσεων αναφορικά με την εφαρμογή τους στην κατοπινή συγκεκριμένη εμπειρία.²³¹

Ο εμπειρικός χαρακτήρας της επιστήμης της ηθικής σημαίνει πως η ηθική θεωρία εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της γενικής θεωρίας της εμπειρίας του Dewey. Ως εκ τούτου, παρόμοια με τις επιστημονικές, οι ηθικές κρίσεις αναφέρονται στην εμπειρία και στοχεύουν στην καθοδήγηση της κατοπινής εμπειρίας. Η εμπειρία είναι «το σημείο εκκίνησης και το σημείο τερματισμού, καθώς θέτει τα προβλήματα και ελέγχει τις προτεινόμενες λύσεις» (EN, 14). Αυτό το στοιχείο παραβλέπεται από την υπερβατολογική ηθική θεωρία, που αναζητά τη θεμελίωση των ηθικών κανόνων πέρα από την εμπειρία. Αγνοείται όμως και από τον υλισμό, ο οποίος ταυτίζει την ηθική με την επιστήμη και θεωρεί πως η δεύτερη μπορεί να μας παρέχει ηθικούς κανόνες.²³²

Συνεπώς, η κατανόηση της επιστήμης της ηθικής διέρχεται μέσα από την ανάλυση των γενικών χαρακτηριστικών της εμπειρίας και, πιο συγκεκριμένα, της ηθικής εμπειρίας. Όπως έχουμε δει στην ανάλυση της γενικής θεωρίας του Dewey για την εμπειρία, βρισκόμαστε πάντα εντός της εμπειρίας. Το επίρρημα «εντός» δεν πρέπει όμως να εκληφθεί χωρικά. Βρίσκομαι εντός της εμπειρίας σημαίνει πως

---

²³⁰ J. Dewey, “The Logical Conditions of a Scientific Treatment of Morality” (1903), στο MW, τόμ. 3, σ. 3.

²³¹ Ο.π., σ. 9.

²³² Ο.π., σ. 34.

μετέχω στη ροή της εμπειρίας, ζω «μια σειρά από καταστάσεις».²³³ Ο οργανισμός και το περιβάλλον βρίσκονται σε μια συνεχή αλληλεπίδραση, διαμορφώνοντας τον χαρακτήρα και τη μοναδικότητα κάθε κατάστασης της εμπειρίας. Η εμπειρία μπορεί να γίνει κατανοητή ως ένας συγκεκριμένος πολιτισμικός ορίζοντας, μέσα στον οποίο το άτομο βρίσκει τον εαυτό του μέσω της συνεχούς αλληλεπίδρασης με το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον.

Εφόσον η εμπειρία συνίσταται σε μια ακολουθία μοναδικών καταστάσεων, η επιστημονική ηθική θεωρία δεν μπορεί να μας προσφέρει έναν κατάλογο από αφηρημένες αρχές ή σταθερούς κανόνες της ηθικής συμπεριφοράς. Αντιθέτως, η επιστήμη της ηθικής

μπορεί (i) να γενικεύσει τους τύπους των ηθικών διαμαχών που αναδύονται, ώστε να καταστήσει ικανό ένα άτομο που βρίσκεται σε σύγχυση και αμφιβολία να ξεκαθαρίσει το δικό του συγκεκριμένο πρόβλημα τοποθετώντας το σε ένα ευρύτερο πλαίσιο. Μπορεί (ii) να παραθέσει τους κορυφαίους τρόπους, με τους οποίους τέτοια προβλήματα αντιμετωπίστηκαν διανοητικά από αυτούς που στοχάστηκαν πάνω σε αυτά. Μπορεί (iii) να καταστήσει τον προσωπικό αναστοχασμό πιο συστηματικό και διαφωτισμένο, προτείνοντας εναλλακτικές που διαφορετικά θα είχαν αγνοηθεί και επιφέροντας μεγαλύτερη συνέπεια στην κρίση (E, 166).

Η επιστημονική ηθική αποτελεί, λοιπόν, μια μετα-ηθική θεωρία των ηθικών αξιολογικών κρίσεων. Ο ηθικός αναστοχασμός της επιστημονικής ηθικής ακολουθεί το πρότυπο της πειραματικής ερευνητικής διαδικασίας των φυσικών επιστημών. Εκκινεί από μια προβληματική κατάσταση και ολοκληρώνεται με τον υπαρκτικό μετασχηματισμό αυτής της κατάστασης σε ένα νέο διευθετημένο όλο. Στο πεδίο της ηθικής, η προβληματική κατάσταση έχει τη μορφή της ηθικής διαμάχης για το αγαθό ή για τα κριτήρια του ορθού και του λανθασμένου. Πριν την ανάδυση της ηθικής διαμάχης, η ηθική εμπειρία, όπως και κάθε είδος μη-αναστοχαστικής εμπειρίας, είναι ποιοτική. Η ποιότητα δηλώνει ένα προ-θεωρητικό, προ-γνωστικό επίπεδο. Στην καθημερινή προ-θεωρητική αλληλεπίδρασή τους με πράγματα και με άλλους ανθρώπους, τα άτομα έχουν εμπειρία πραγμάτων, τα οποία έχουν μια ηθική ποιότητα ή έναν ηθικό χαρακτήρα. Στο επίπεδο της πρωτογενούς εμπειρίας τα άτομα δεν αμφισβητούν την ηθική ποιότητα των πράξεων, ενώ προσανατολίζουν τις πράξεις

---

²³³ J. Dewey, "Experience and Education", (1938) στο LW, τόμ. 13, σ. 25 (ελληνική μετάφραση: *Εμπειρία και Εκπαίδευση*, μτφ. Α. Πολενάκης, εκδ. Γλάρος, Αθήνα 1980, σ. 31).

τους με βάση τις καθιερωμένες αξίες. Όταν αυτή η πρωτογενής εμπειρία καθίσταται προβληματική, τότε τα υποκείμενα καλούνται να εξετάσουν κριτικά τις αξίες τους, ώστε να επιλύσουν την προβληματική κατάσταση μετασχηματίζοντάς την.

Ο Dewey διακρίνει δύο περιπτώσεις ηθικής διαμάχης. Στην πρώτη, ο πράττων γνωρίζει το ορθό και η διαμάχη αφορά τη ροπή του να πράξει το αντίθετο. Εδώ εντάσσεται το περίφημο παράδειγμα του Kant για τον άνθρωπο που υπόσχεται ψευδώς πως θα επιστρέψει τα χρήματα που δανείστηκε. Η ροπή να πει ψέματα, ώστε να επωφεληθεί, έρχεται σε αντίθεση με το καθήκον του να πει την αλήθεια.²³⁴ Στη δεύτερη περίπτωση, η διαμάχη βρίσκεται ανάμεσα σε δύο εξίσου αγαθούς σκοπούς, σε δύο αξίες οι οποίες, αν εξετασθούν μεμονωμένα, κρίνονται ως αγαθές. Σύμφωνα με τον Dewey, μόνο στη δεύτερη περίπτωση αναδύεται μια αυθεντική ηθική διαμάχη και ο πράττων βρίσκεται σε σύγχυση ως προς το τι θα πράξει.

Υπάρχει ένα γεγονός που, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, είναι ένα ζωτικό μέρος της ηθικής δράσης, το οποίο δεν έχει λάβει την προσοχή που του αρμόζει στην ηθική θεωρία: αυτό είναι το στοιχείο της αβεβαιότητας και της διαμάχης σε μια κατάσταση που ορθώς μπορεί να ονομαστεί ηθική. Η συνηθισμένη στάση βλέπει σε αυτήν την κατάσταση μόνο μια διαμάχη του καλού με το κακό. Σε μια τέτοια διαμάχη μπορούμε να ισχυριστούμε πως δεν υπάρχει καμία αβεβαιότητα. Ο ηθικός πράττων γνωρίζει το καλό ως καλό και το κακό ως κακό και επιλέγει το ένα ή το άλλο, ανάλογα με τη γνώση που έχει για αυτό. Δεν θα σταθώ εδώ στη συζήτηση για το εάν αυτή η παραδοσιακή άποψη μπορεί να ισχύει σε ορισμένες περιπτώσεις. Είναι αρκετό να πω πως δεν είναι ορθή για έναν μεγάλο αριθμό περιπτώσεων. Όσο πιο ευσυνείδητος είναι ο πράττων και όσο πιο πολύ προσέχει τις ηθικές ποιότητες των πράξεων του, τόσο περισσότερο γνωρίζει την πολυπλοκότητα του προβλήματος να ανακαλύψει κανείς τι είναι καλό. Διστάζει μπροστά σε σκοπούς που όλοι είναι καλοί σε κάποιο βαθμό, μπροστά σε καθήκοντα που τον υποχρεώνουν για κάποιο λόγο.²³⁵

Ο Dewey αναφέρει ως παράδειγμα αυθεντικής ηθικής διαμάχης την περίπτωση ενός πολίτη, η πατρίδα του οποίου κήρυξε πόλεμο σε μια άλλη χώρα. Ως πολίτης έχει μάθει να σέβεται τους νόμους, ενώ τρέφει θετικά συναισθήματα για την

---

²³⁴ Βλ. Im. Kant, *Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών*, μτφ. Γ. Τζαβάρας, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα – Γιάννινα 1984, σ. 73.

²³⁵ J. Dewey, “Three Independent Factors in Morals”, (1930) στο LW, τόμ. 5, σ. 279.

πατρίδα του. Ωστόσο, θεωρεί πως ο πόλεμος είναι άδικος και πως κάθε πόλεμος, ως μια μορφή φόνου, είναι λάθος.

Είναι διχασμένος μεταξύ δύο καθηκόντων: Έχει την εμπειρία μιας διαμάχης δύο ασύμβατων αξιών που προκύπτουν από τις έξεις της ιδιότητας του πολίτη και από τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις αντίστοιχα ... Η διαμάχη δεν είναι μεταξύ ενός αγαθού που είναι σαφές σε αυτόν και κάτι άλλου που τον έλκει αλλά γνωρίζει πως είναι λάθος. Είναι μεταξύ αξιών, η καθεμιά από τις οποίες είναι από μόνη της ένα αδιαμφισβήτητο αγαθό, αλλά τώρα μπαίνει η μια στον δρόμο της άλλης. Είναι αναγκασμένος να αναστοχαστεί για να καταλήξει σε μια απόφαση (E, 165).

Η επίλυση μιας ηθικά προβληματικής κατάστασης επιτυγχάνεται με τη δημιουργία μιας νέας αρμονικής σύνθεσης των επιμέρους στοιχείων της. Η επίτευξη της σύνθεσης σημαίνει, με τη σειρά της, την ανάδυση πραγμάτων με αξία. Η αξία στο πλαίσιο της εμπειρικής ηθικής νοείται ως το προσδιορισμένο νόημα που προκύπτει από την επίλυση μιας προβληματικής κατάστασης και αναγνωρίζεται αμέσως. Για αυτό και η έννοια της αξίας προσδιορίζεται ως «ικανοποίηση, πλήρωση, εκπλήρωση του ενδιαφέροντος».²³⁶ Ο Dewey υπογραμμίζει τη διαφορά της άμεσης εμπειρίας του αγαθού ή, διαφορετικά, της αρεσκείας (linking) που είναι «άμεση, ενεργητική, μη-γνωστική»²³⁷ και της αξίας που είναι αποτέλεσμα μιας αξιολογικής κρίσης και περιλαμβάνει τις συνέπειες και τις σχέσεις της με άλλα πράγματα.

Συνεπώς, η αξία δεν είναι κάτι δοσμένο πριν την πράξη του μετασχηματισμού της προβληματικής κατάστασης, αλλά προκύπτει από τις μελλοντικές πράξεις. Όσο διαρκεί η ηθική κρίση, η αξία μένει απροσδιόριστη. Αποκτάει ισχύ στον βαθμό που οι πράξεις συμβάλλουν στην επίλυση της προβληματικής κατάστασης. Ένα πράγμα διαθέτει την ιδιότητα της αξίας σε σχέση πάντα με τις συνέπειες που παράγει, δηλαδή με τις σχέσεις που αναπτύσσει με άλλα πράγματα μέσα σε μια συγκεκριμένη κατάσταση. Καταφάσκουμε ένα πράγμα ως αξία σημαίνει πως καταφάσκουμε τις συνέπειες που αυτό παράγει στην προσπάθειά μας να επιλύσουμε μια προβληματική κατάσταση. Οι αξίες συνδέονται κατά αυτόν τον τρόπο με τη συμπεριφορά που έχει νόημα. Ως εκ τούτου, η ανακάλυψη μιας αξίας συνεπάγεται την ανάπτυξη του

---

²³⁶ J. Dewey, "Value, Objective Reference and Criticism", (1925) στο LW, τόμ. 2, σ. 86.

²³⁷ J. Dewey, "The Logic of Judgments of Practice" (1915) στο MW, τόμ. 8, σ. 26 και του ίδιου *Essays in Experimental Logic*, ό.π., σ. 354.

νοήματος της συμπεριφοράς. Έτσι, η ηθική σχετίζεται ουσιαστικά με «την ανάπτυξη του νοήματος της συμπεριφοράς» (HNC, 194).

Σε αντίθεση με τις παραδοσιακές ηθικές θεωρίες, ο Dewey δεν μας παρέχει έναν ιεραρχικά δομημένο κατάλογο αξιών. Ως μια μετα-ηθική θεωρία που εστιάζει στον ηθικό αναστοχασμό, στη διαδικασία δηλαδή της έρευνας για την επίλυση ηθικών προβλημάτων, η πειραματική ηθική δίνει έμφαση στη δημιουργία των αξιών. «Το μόνο πράγμα γύρω από τις αξίες ως τέτοιες που μπορεί ευφυώς να συζητηθεί είναι το υπαρκτικό ερώτημα – το ερώτημα του πώς εμφανίζονται οι αξίες, δηλαδή πώς κάποια πράγματα εμφανίζονται να έχουν την ποιότητα της αξίας».²³⁸ Σε αντιστοιχία μάλιστα με την έρευνα στις πειραματικές επιστήμες, η επίλυση της ηθικά προβληματικής κατάστασης δεν επιτυγχάνεται αποκλειστικά με μια μεταστροφή του εαυτού:

Δεν είναι απλώς μια μεταβολή εντός του ή του υποκειμένου. Είναι μια μεταβολή στη σχέση του υποκειμένου και του αντικειμένου τέτοια, ώστε οποιαδήποτε μεταβολή η οποία λαμβάνει χώρα στο υποκείμενο ... προϋποθέτει τη μεταβολή στη σχέση του με το αντικείμενο. Η μεταβολή στην κατάσταση του υποκειμένου ως τέτοιου, όπως μια απλή μεταβολή των αισθημάτων του, δεν προσδιορίζει καμία περίπτωση αξιών.²³⁹

Ως εκ τούτου, η αξία δεν είναι ούτε υποκειμενική ούτε αντικειμενική, αλλά πρακτική. «Αξία και αξιολόγηση εμπίπτουν στο σύμπαν της πράξης».²⁴⁰

Ο Dewey δέχεται πως η ηθική διαμάχη δεν συμβαίνει εν κενώ, αλλά εντός του πολιτισμικού και κοινωνικού ορίζοντα της πρωτογενούς εμπειρίας, μέσα στον οποίο το υποκείμενο διαθέτει ήδη ένα ευρύ, ακατέργαστο υλικό της ηθικής εμπειρίας: συναισθήματα, επιθυμίες, ενδιαφέροντα, καθιερωμένες έξεις, συσσωρευμένη από το παρελθόν εμπειρία. Όπως και στην επιστημονική έρευνα, δεν υπάρχει η δυνατότητα ενός αρχιμήδειου σημείου, ενός σημείου πέρα από τον ορίζοντα της εμπειρίας, από το οποίο θα μπορούσαμε να κρίνουμε τις ηθικές αξίες έξω από οποιοδήποτε πλαίσιο αναφοράς. Οι αξίες αναδύονται μέσα από την εμπειρία και δεν μπορούν να θεμελιωθούν σε κάτι έξω από αυτήν. Η συνάρτηση των αξιών με ένα συγκεκριμένο κάθε φορά πλαίσιο δεν συνεπάγεται πάντως έναν ηθικό σχετικισμό. Η ηθική ποιότητα των πράξεων κρίνεται με βάση την ικανότητά τους να συμβάλουν στην επίλυση της

²³⁸ J. Dewey, "The Meaning of Value", (1925) στο LW, τόμ. 2, σ. 72.

²³⁹ J. Dewey, "Value, Objective Reference and Criticism", (1925) στο LW, τόμ. 2, σ. 88.

²⁴⁰ J. Dewey, "The Logic of Judgments of Practice" (1915), στο MW, τόμ. 8, σ. 34, και του ίδιου *Essays in Experimental Logic*, ό.π., σ. 366.

ηθικής διαμάχης, στον υπαρκτικό μετασχηματισμό της ηθικά προβληματικής κατάστασης. Ως εκ τούτου, το αίτημα για την πειραματική δικαιολόγηση των αξιών παραμένει.

Αναλύοντας τον ορίζοντα της ηθικής εμπειρίας, ο Dewey καταγράφει τρεις ανεξάρτητους παράγοντες της ηθικής που επηρεάζουν την αξιολογική κρίση: το αγαθό, το ορθό και την αρετή. Σύμφωνα με την υπόθεσή του «υπάρχουν τουλάχιστον τρεις ανεξάρτητες μεταβλητές στην ηθική δράση. Κάθε μια από αυτές τις μεταβλητές έχει μια γερή βάση, αλλά επειδή κάθε μια έχει διαφορετική προέλευση και τρόπο λειτουργίας, μπορεί να έχουν αντίθετους σκοπούς και να ασκήσουν αποκλίνουσες δυνάμεις στη διαμόρφωση της κρίσης».²⁴¹ Το αγαθό προέρχεται από τα ορμέμφυτα και τις επιθυμίες που, ως βασικά στοιχεία της ανθρώπινης δράσης, διαδραματίζουν έναν σημαντικό ρόλο στον προσδιορισμό της συμπεριφοράς του ανθρώπου. Τα ένστικτα δεν έχουν μια εγγενή ηθική ποιότητα, θετική ή αρνητική. Αποκτούν ηθική ποιότητα μέσα από την πρόβλεψη των συνεπειών και τη σύγκρισή τους με άλλες δυνατότητες δράσης. Μέσα από αυτήν την αναστοχαστική λειτουργία ο άνθρωπος διαμορφώνει σκοπούς. Μάλιστα, ο αναστοχασμός πάνω στις συνέπειες της πραγματοποίησης των επιθυμιών οδηγεί στη διαμόρφωση ιεραρχικών ταξινομήσεων των σκοπών.

Αντίθετα προς το αγαθό, το οποίο προέρχεται από την ικανοποίηση των ατομικών επιθυμιών, η έννοια του ορθού προέρχεται από τον κοινωνικό χαρακτήρα του ατόμου. Μέσα από τις αλληλεπιδράσεις της κοινωνικής συνύπαρξης αναπτύσσεται ένα πλέγμα απαιτήσεων τόσο του ατόμου προς τους άλλους, όσο και της κοινωνικής ομάδας προς το άτομο. Στον βαθμό που αυτές οι απαιτήσεις αναγνωρίζονται καθολικά, διαθέτουν δηλαδή τη διανοητική και συναισθηματική συναίνεση της κοινότητας, μετασχηματίζονται σε δικαιώματα και καθήκοντα. «Αυτή η έγερση απαιτήσεων απέναντι στη συμπεριφορά των άλλων είναι μια ανεξάρτητη μεταβλητή ως προς την όλη αρχή των ορθολογικά τελολογικών σκοπών και αγαθών».²⁴² Μάλιστα, οι απαιτήσεις είναι σε θέση να μετασχηματίσουν τις έννοιες του αγαθού και του σκοπού, ώστε «να μην δηλώνουν πλέον αυτό που θα ικανοποιήσει ένα άτομο, αλλά αυτό που αναγνωρίζεται ως σημαντικό και βασικό από τη σκοπιά κάποιας κοινωνικής ομάδας στην οποία ανήκει».²⁴³

---

²⁴¹ J. Dewey, "Three Independent Factors in Morals", (1930) στο LW, τόμ. 5, σ. 280.

²⁴² Ο.π., σ. 285.

²⁴³ Ο.π., σ. 285.

Η τρίτη ανεξάρτητη μεταβλητή της ηθικής δράσης είναι οι αρετές. Προέρχονται από τις διαδικασίες της επιδοκίμασας και της αποδοκίμασας, της επιβράβευσης και της τιμωρίας της συμπεριφοράς των άλλων. Πράξεις και προδιαθέσεις που εγκρίνονται διαμορφώνουν τις αρετές, ενώ όσες καταδικάζονται διαμορφώνουν τα ελαττώματα. Σε αντίθεση με την ικανοποίηση των επιθυμιών και τις κοινωνικές απαιτήσεις, το εγκώμιο και ο ψόγος είναι αυθόρμητες αποκρίσεις στις πράξεις των άλλων. Ως εκ τούτου, οι αρετές διαφέρουν ριζικά από το αγαθό και το ορθό. «Δεν διαθέτουν τον ορθολογικό και υπολογιστικό χαρακτήρα των σκοπών και την άμεση κοινωνική πίεση των χαρακτηριστικών του ορθού».²⁴⁴ Σχετίζονται με «την ευρέως διαδεδομένη επιδοκίμασας».²⁴⁵

Οι παραδοσιακές ηθικές θεωρίες ανάγουν το σύνολο της ηθικής ζωής σε έναν από τους παραπάνω παράγοντες. «Οποιες και να είναι οι διαφορές που διακρίνουν τις ηθικές θεωρίες, όλες δέχονται αξιωματικά μια μοναδική αρχή ως επεξήγηση της ηθικής ζωής».²⁴⁶ Ο ωφελμισμός, ο ηδονισμός και η επικούρεια φιλοσοφία προτάσσουν το αγαθό, αν και το νοηματοδοτούν με διαφορετικό τρόπο. Ο Kant προτάσσει το ορθό και το καθήκον που απορρέει από αυτό. Τέλος, η ενορασιακή θεωρία του Shaftesbury και οι ηθικές απόψεις του Hume αποτελούν, σύμφωνα με τον Dewey, δείγματα αρετολογικής ηθικής.²⁴⁷ Οι αναγωγές της παραδοσιακής ηθικής θεωρίας οδηγούν στην υπεραπλούστευση της ηθικής ζωής, με αποτέλεσμα να δημιουργείται ένα χάσμα μεταξύ της πολυπλοκότητας της πράξης και των αφαιρέσεων της θεωρίας. Η ίδια η ουσία της ηθικής, η ηθική διαμάχη, χάνεται. «Κάτω από αυτές τις συνθήκες δεν είναι δυνατό να υπάρχει ούτε αβεβαιότητα ούτε

---

²⁴⁴ Ο.π., σ. 286.

²⁴⁵ Ο.π., σ. 286.

²⁴⁶ Ο.π.: σ. 280.

²⁴⁷ Ο Dewey αναπτύσσει συχνά τη σκέψη του μέσα από την κριτική ανάλυση της παραδοσιακής φιλοσοφίας. Και στις δύο εκδόσεις του *Ethics* καταπιάνεται αναλυτικά με την κριτική εξέταση του ωφελμισμού και της καντιανής ηθικής θεωρίας, προσπαθώντας να δείξει τα προτερήματα και τις δυνατότητές τους. Η λεπτομερής ανάπτυξη της κριτικής του Dewey στις ηθικές θεωρίες υπερβαίνει τον σκοπό της παρούσας εργασίας. Εδώ θα αρκεστούμε σε μια γενική αναφορά. Ο Dewey έκρινε θετικά την προσπάθεια του ωφελμισμού των Bentham και Mill να οικοδομήσει μια ηθική πάνω στο πνεύμα της επιστήμης, δηλαδή του υπολογισμού των συνεπειών των πράξεων. Αυτός ήταν μάλιστα ο λόγος που ο ωφελμισμός μπόρεσε να συμβάλει σημαντικά στις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες. Ωστόσο, αναγνωρίζονται δύο περιορισμοί. Πρώτον, η αποδοχή της ατομικιστικής ψυχολογίας ως προϋπόθεσης της ηθικής οδήγησε σε μια ατομοκεντρική ηθική αντίληψη. Δεύτερον, η εμμονή στη μηχανιστική αντί για την πειραματική κατανόηση της επιστήμης τον οδήγησε σε μηχανιστικούς τρόπους επίλυσης των ηθικών προβλημάτων. Αναφορικά με τον Kant, ο Dewey ασκεί κριτική στον φορμαλιστικό και αφηρημένο χαρακτήρα της ηθικής προσταγής. Χωρίς να έχει ένα συγκεκριμένο περιεχόμενο η ιδέα του καθήκοντος αδυνατεί να προσανατολίσει την ηθική πράξη. Είναι μάλιστα δυνατή η διολίσθησή του στον δογματισμό και τον φανατισμό. Η καθολικότητα του ηθικού νόμου μπορεί όμως να φανεί γόνιμη, αν ερμηνευθεί ως μεθοδολογική αρχή του ηθικού αναστοχασμού για τη διευρυμένη συμπεριληψη των συνεπειών. Βλ. J. Dewey, "Ethics" (1932), LW, τόμ. 7.

διαμάχη: ηθικώς μιλώντας, η διαμάχη είναι μονάχα απατηλή και φαινομενική».²⁴⁸ Η παραδοσιακή ηθική θεωρία αντιστοιχεί έτσι στο προ-νεωτερικό, προ-επιστημονικό κοσμοείδωλο ενός κλειστού και πεπερασμένου κόσμου, όπου η μεταβολή έχει προκαθορισμένα αποτελέσματα και διαθέτει μια οντολογικά δευτερεύουσα θέση.

Αντιθέτως, ακολουθώντας το πνεύμα της πειραματικής επιστήμης, η ηθική ως επιστήμη δέχεται έναν ανοιχτό κόσμο χωρίς όρια και περιορισμούς. Θέτει στο επίκεντρο του προβληματισμού της την ηθική διαμάχη, η ουσία της οποίας συνίσταται στην αβεβαιότητα και στη σύγχυση. Στην ηθική διαμάχη, οι καθιερωμένες έξεις, με βάση τις οποίες λειτουργεί το υποκείμενο, έχουν πάψει να ανταποκρίνονται στις ανάγκες της παρούσας κατάστασης. Οι αξίες, που μέχρι τώρα κρίνονταν ως αποδεκτές, συγκρούονται μεταξύ τους. Συναισθήματα, σκέψεις, ένστικτα αναδύονται όλα μαζί, συγκεχυμένα. Πώς όμως μπορεί να επιλυθεί μια τέτοια ηθικώς προβληματική κατάσταση; Ο Dewey υποστηρίζει πως η επίλυσή της είναι δυνατή μέσα από τη διαδικασία της *ηθικής διερεύνησης* (ethical deliberation), η οποία μπορεί να συγκριθεί με το πείραμα της ερευνητικής διαδικασίας. Στο *Human Nature and Conduct*, ο Dewey αναλύει διεξοδικά την έννοια της διερεύνησης:

Η διερεύνηση είναι μια πρόβα δράματος (στη φαντασία) με ποικίλες, ανταγωνιστικές πιθανές πορείες πράξεων. Ξεκινά από το μπλοκάρισμα μιας αποδοτικής πράξης ... Κάθε έξη, κάθε ένστικτο, που εμπλέκεται στην προσωρινή σύγχυση της πραγματικής πράξης, παίρνει τη σειρά του για να δοκιμαστεί. Η διερεύνηση είναι ένα πείραμα για να ανακαλυφθεί πώς είναι πραγματικά οι ποικίλες πορείες των πιθανών πράξεων. Είναι ένα πείραμα στο οποίο κάνεις ποικίλους συνδυασμούς επιλεγμένων στοιχείων των έξεων και των ενστίκτων, ώστε να δεις πώς θα είναι η επακόλουθη πράξη, αν πραγματοποιηθεί. Αλλά η δοκιμή είναι στη φαντασία, όχι στην πραγματικότητα ... Μια δράση που δοκιμάζεται στη φαντασία δεν είναι τελική ούτε μοιραία. Μπορεί να διορθωθεί (HNC, 132-133).

Ή, σύμφωνα με μια άλλη διατύπωση:

η διερεύνηση είναι στην πραγματικότητα μια ευφάνταστη πρόβα ποικίλων πορειών συμπεριφοράς. Δίνουμε διέξοδο, στον νου μας, σε κάποιο ένστικτο. Δοκιμάζουμε, στον νου μας, κάποιο σχέδιο. Παρακολουθώντας την πορεία τους μέσα από διάφορα βήματα βρίσκουμε στη φαντασία τον εαυτό μας

---

²⁴⁸ J. Dewey, "Three Independent Factors in Morals", (1930) στο LW, τόμ. 5, σ. 280.

μπροστά από τις συνέπειες που θα ακολουθούσαν. Και καθώς μας αρέσουν και εγκρίνουμε ή δεν μας αρέσουν και απορρίπτουμε αυτές τις συνέπειες, βρίσκουμε το αρχικό ένστικτο ή σχέδιο καλό ή κακό (E, 275).²⁴⁹

Κατά την ηθική διερεύνηση, ο νοητικός έλεγχος των συνεπειών μιας πράξης δεν ταυτίζεται με τον μηχανιστικό υπολογισμό ηδονών και πόνων του ωφελιμισμού. Η διερεύνηση «είναι δραματική και ενεργητική, όχι μαθηματική και απρόσωπη» (E, 275). Οι Jeremy Bentham και John S. Mill έθεταν ως θεμέλιο της ηθικής την ωφέλεια, την αρχή της μέγιστης ευτυχίας. Υποστήριζαν πως μπορεί να υπολογιστεί η παραγόμενη από κάθε πράξη ποσότητα ευτυχίας με βάση την πρόβλεψη των συνεπειών της. Από αυτόν τον υπολογισμό μπορεί να εξαχθεί η ηθική ποιότητα της πράξης. Ο Bentham πρότεινε μάλιστα συγκεκριμένους συντελεστές, βάσει των οποίων καθορίζεται η ποσότητα των απολαύσεων.²⁵⁰

Σύμφωνα με τον Dewey, ο υπολογισμός των μελλοντικών ηδονών και πόνων είναι αδύνατος, εξαιτίας παραγόντων που είναι ανεξάρτητοι από την παρούσα επιλογή, την οποία καλείται να κάνει ο πράττων. Η αδυναμία αυτή δεν οδηγεί τον Dewey στην επίρρωση της καντιανής κριτικής απέναντι σε κάθε συνεπειοκρατική

---

²⁴⁹ Ο Dewey δεν μας δίνει κάποιο αναλυτικό παράδειγμα για τη διαδικασία της ηθικής διερεύνησης κατά την επίλυση μιας ηθικά προβληματικής κατάστασης. Ωστόσο, σχολιαστές της ηθικής σκέψης του έχουν επιχειρήσει να επινοήσουν τέτοιου είδους παραδείγματα. Ο Caspary μας προσφέρει τα πλέον ενδιαφέροντα παραδείγματα. Σε ένα από αυτά περιγράφει την προβληματική κατάσταση μιας γυναίκας που έχει μείνει έγκυος και σκέφτεται την έκτρωση, ενώ αλλού επιχειρεί να επιλύσει την προβληματική κατάσταση που εκθέτει ο Jean-Paul Sartre στο *Ο υπαρξισμός είναι ένας ανθρωπισμός*. Εκεί, ο Sartre παρουσιάζει το ηθικό δίλημμα ενός νεαρού φοιτητή στη διάρκεια της ναζιστικής κατοχής. Ο φοιτητής διερωτάται για το τι είναι ηθικά ορθό να πράξει: να εγκαταλείψει τη μητέρα του, που δεν έχει κανέναν άλλο να τη φροντίζει, για να ενωθεί με την αντίσταση και να πολεμήσει ενάντια στις ναζιστικές δυνάμεις κατοχής ή να παραμείνει στο σπίτι του για να τη φροντίζει; Θέλοντας να αναδείξει τη σύγκλιση της σκέψης των Sartre και Dewey, ο Caspary υποστηρίζει πως ο Sartre παρουσιάζει τα πρώτα βήματα της ηθικής διερεύνησης, η οποία μπορεί να επεκταθεί και να βαθύνει με τα εργαλεία του Dewey. Βλ. W. Caspary, “Ethical Deliberation as Dramatic Rehearsal: John’s Dewey Theory”, ό.π., και του ίδιου “Dewey and Sartre on Ethical Decisions: Dramatic Rehearsal versus Radical Choice”, ό.π..

²⁵⁰ Οι συντελεστές του Bentham είναι η ένταση, η διάρκεια, η βεβαιότητα και η εγγύτητα όταν η ηδονή αναφέρεται σε ένα άτομο, ενώ όταν αναφέρεται σε ομάδα ατόμων προστίθενται στους παραπάνω η γονιμότητα, η καθαρότητα και η έκταση κάθε απόλαυσης. Για το έργο των ωφελιμιστών φιλοσόφων βλ. J. Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, εκδ. Clarendon Press, Oxford 1996, και J.S. Mill, *Ωφελιμισμός*, μτφ. Φ. Παιονίδης, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2002. Βεβαίως, υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ των δύο στοχαστών. Η σημαντικότερη διαφορά για την προβληματική μας είναι η αναγνώριση της σημασίας της ποιότητας των απολαύσεων από τη μεριά του Mill. Ο Mill υποστηρίζει πως ο υπολογισμός της μέγιστης ευτυχίας δεν περιλαμβάνει αποκλειστικά την ποσότητα, αλλά και την ποιότητα των απολαύσεων. Γράφει χαρακτηριστικά: «Θα ήταν άτοπο, από τη στιγμή που κατά την αξιολόγηση άλλων πραγμάτων συνυπολογίζουμε την ποιότητα, να θεωρήσουμε ότι η αξιολόγηση των ηδονών πρέπει να εξαρτάται αποκλειστικά από την ποσότητά τους» (*Ωφελιμισμός*, ό.π., σ. 82). Ο Dewey αναγνωρίζει και αναλύει τις διαφοροποιήσεις του Mill. Ωστόσο, θεωρεί πως η προσπάθειά του να καταρτίσει έναν κατάλογο ιεράρχησης των αξιών με βάση την ποιότητά τους και η αντίστοιχη αναγνώριση της ανάγκης καλλιέργειας ενός ηθικού εαυτού δεν αναιρεί τον μηχανιστικό χαρακτήρα του ωφελιμιστικού υπολογισμού. Βλ. J. Dewey: “Ethics” (1932), LW, τόμ. 7, σσ. 191-199 και 240-245.

ηθική. Εξαιτίας της απροσδιοριστίας των συνεπειών του πράττειν, ο Kant διαχωρίζει την πράξη από τα αποτελέσματά της και εντοπίζει το κριτήριο της ηθικής της ποιότητας αποκλειστικά στην πρόθεση. Στον Kant το ζήτημα της απροσδιοριστίας προκύπτει εξαιτίας της υιοθέτησης του μηχανιστικού σύμπαντος της νευτώνειας φυσικής. Ο αυστηρός ντετερμινισμός του φυσικού κόσμου συνεπάγεται την άρση της πρακτικής ελευθερίας του υποκειμένου. Ως ένα διαφορετικό είδος αιτιότητας, η ελευθερία είναι δυνατή μόνο στη σφαίρα των νοουμένων.²⁵¹ Αντίθετα, στο σύμπαν της πειραματικής φυσικής – μέσα στο οποίο αναπτύσσεται ο ντιουιανός πειραματισμός - η απροσδιοριστία δεν συνιστά πρόβλημα. Προκύπτει από τη συνεχή αλληλεπίδραση υποκειμένου και αντικειμένου και αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο κάθε πεδίου της εμπειρίας. Το πραγματικό πρόβλημα έγκειται στην καλύτερη δυνατή πρόβλεψη και ρύθμιση των συνεπειών του πράττειν.

Η αδυναμία του υπολογισμού των μελλοντικών ηδονών οδηγεί, λοιπόν, στη μετατόπιση της εστίασης της διερεύνησης από το μέλλον στο παρόν. «Η διερεύνηση δεν είναι ο υπολογισμός απροσδιόριστων μελλοντικών αποτελεσμάτων. Το παρόν και όχι το μέλλον, είναι δικό μας» (HNC, 144).²⁵² Ο ωφελμιστικός υπολογισμός προσπαθεί να εκτιμήσει την ποσότητα της μελλοντικής ηδονής, ενώ η ηθική διερεύνηση εξετάζει το νόημα των εναλλακτικών προοπτικών που έχει στη διάθεσή του ο πράττων:

Το πρόβλημα της διερεύνησης δεν είναι να υπολογίσουμε τα μελλοντικά συμβάντα, αλλά να αποτιμήσουμε τις παρούσες προτεινόμενες δράσεις. Κρίνουμε παρούσες επιθυμίες και έξεις με βάση την τάση τους να παράγουν συγκεκριμένες συνέπειες. Είναι δουλειά μας να παρακολουθούμε την πορεία των πράξεών μας, ώστε να δούμε ποια είναι η σημασία, η σπουδαιότητα των έξεων και των διαθέσεών μας. Το μελλοντικό αποτέλεσμα δεν είναι σίγουρο (HNC, 143).

Συνεπώς, αυτό που είναι προσβάσιμο στη γνώση του ηθικού δράστη δεν είναι οι μελλοντικές ποσότητες ηδονής, αλλά η τάση των επιθυμιών και των έξεων που είναι ήδη παρούσες. Η πρόβλεψη των συνεπειών μιας πράξης είναι βεβαίως παρούσα στη διαδικασία της διερεύνησης. Ωστόσο, δεν έχει τον χαρακτήρα ενός υπολογισμού

---

²⁵¹ Βλ. Im. Kant: *Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών*, ό.π., και για το πρόβλημα της απροσδιοριστίας στην καντιανή ηθική βλ. Αλ. Λαβράνου, *Γνώση και πράξη*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2010, σσ. 211-267.

²⁵² Η έμφαση στο παρόν αποτελεί, σύμφωνα με τον Dewey, το πλεονέκτημα της επικούρειας ηθικής φιλοσοφίας σε σύγκριση με άλλες ηθικές θεωρίες που προτάσσουν κάποιο είδος αγαθού. Για την κριτική του Dewey στον Επίκουρο βλ. J. Dewey, "Ethics" (1932), στο LW, τόμ. 7, σσ. 199-202.

ωφελειών. Το νόημά της έγκειται στην εξακρίβωση της σημασίας της πράξης. «Το αντικείμενο της πρόβλεψης των συνεπειών δεν είναι η πρόβλεψη του μέλλοντος. Είναι να εξακριβώσουμε το νόημα των παρούσων πράξεων και να διασφαλίσουμε, κατά το δυνατόν, το ενοποιημένο νόημα μιας παρούσας πράξης» (HNC, 143). Συμπερασματικά, η διαδικασία της ηθικής διερεύνησης αποδίδει ιδιαίτερη έμφαση στις παρούσες συνθήκες της συγκεκριμένης ηθικά προβληματικής κατάστασης, στις τάσεις των επιθυμιών και των έξεών μας, ενώ σκοπός της είναι «η αποκατάσταση της συνέχειας, η ανάκτηση της αρμονίας» (HNC, 138) μεταξύ οργανισμού και περιβάλλοντος.

Ένα ακόμα στοιχείο που διαφοροποιεί την πειραματική ηθική διερεύνηση από τον μηχανιστικό υπολογισμό του ωφελιμισμού είναι η συνεχής και ενεργή παρουσία των συναισθημάτων. Η πρώτη επαφή με την ηθικά προβληματική κατάσταση συνοδεύεται από μια αυθόρμητη συναισθηματική αντίδραση. Ο Dewey αποκαλεί αυτήν την πρώτη απόκριση *εκτίμηση* (valuing) και την αντιπαραθέτει προς την *αξιολόγηση* (valuation) που επιτυγχάνεται με την ολοκλήρωση της διερεύνησης. Τα συναισθήματα αποτελούν την πρώτη ύλη που έχει το υποκείμενο στη διάθεσή του κατά τη διερεύνηση, αφού εκκινεί πάντα από μια άμεση, συναισθηματικά φορτισμένη αίσθηση αξίας. Κατά τη διάρκεια του ηθικού αναστοχασμού τα συναισθήματα αναπτύσσονται και τροποποιούνται. Μάλιστα, ο Dewey αποδίδει ιδιαίτερη έμφαση στο συναίσθημα της συμπάθειας. Η συμπάθεια παρέχει στον δρώντα την πιο αξιόπιστη και αποτελεσματική οπτική. Μέσω της συμπάθειας αποκτά υλικό για την ηθική διερεύνηση, το οποίο δεν μπορεί να αποκτήσει διαφορετικά. Το να τοποθετεί συναισθηματικά και φανταστικά τον εαυτό του στη θέση του άλλου είναι ο μόνος τρόπος για να διευρύνει τον διανοητικό του ορίζοντα απέναντι στις ηθικές καταστάσεις και να προσδιορίσει αποτελεσματικά το τι πρέπει να γίνει.²⁵³

Από τα παραπάνω είναι εμφανές πως κατά τη διαδικασία της ηθικής διερεύνησης η λειτουργία της φαντασίας είναι κρίσιμη.²⁵⁴ Επιτρέπει τη δραματοποίηση των διαφορετικών επιλογών δράσης, ώστε να επιτευχθεί ο έλεγχος των υποθέσεων χωρίς να εκδηλωθούν οι συνέπειες της πραγματικής πράξης. Όταν

---

²⁵³ Βλ. J. Dewey, "Ethics" (1932), στο LW, τόμ. 7, σσ. 269-271.

²⁵⁴ Σχολιαστές που δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στην αναλογία μεταξύ ηθικής και αισθητικής, όπως ο Alexander και ο Fesmire, υπογραμμίζουν τον ρόλο της φαντασίας στη διαδικασία της ηθικής διαβούλευσης και κάνουν λόγο για ηθική φαντασία (moral imagination). Βλ. St. Fesmire, *John Dewey and Moral Imagination, Pragmatism in Ethics*, ό.π., και T. Alexander, "John Dewey and the Moral Imagination. Beyond Putnam and Rorty Toward a Postmodern Ethics", ό.π..

αναδύεται μια προβληματική κατάσταση και η συνηθισμένη δραστηριότητα του οργανισμού διακόπτεται

ο ρόλος της φαντασίας γίνεται κρίσιμος, διότι [η φαντασία] είναι ένα στάδιο της δραστηριότητας· εκείνο το στάδιο, στο οποίο οραματιζόμαστε τις πιθανές πράξεις σε σχέση με τις δικές μας καταστάσεις και έτσι ενισχύεται το νόημα του παρόντος και δημιουργείται το πλαίσιο, με βάση το οποίο οι παρούσες αξίες μπορούν να κριθούν και έτσι μπορεί να απελευθερωθεί η ίδια η πορεία των πράξεων.²⁵⁵

Υπό αυτήν την έννοια, η φαντασία είναι σε θέση να μετασχηματίζει και να διευρύνει το παρόν μέσω της διάγνωσης των δυνατοτήτων του. Ο ρόλος της φαντασίας στην ηθική έχει επίσης υπογραμμισθεί από σύγχρονους νεο-πραγματιστές φιλοσόφους. Ο Hilary Putnam υποστηρίζει πως, ελλείψει μιας θεμελιώδους αρχής όπως η κατηγορική προσταγή, έχουμε ανάγκη την ισχύ των *ηθικών εικόνων* (moral images). Οι ηθικές εικόνες αποτελούν εικόνες του κόσμου, εικόνες για το πώς συναρθρώνονται οι αρετές και τα ιδανικά και πώς σχετίζονται με την υπάρχουσα κατάσταση. Ως εκ τούτου, δεν είναι ο λόγος, αλλά οι ηθικές εικόνες εκείνες που παίζουν πρωταρχικό ρόλο στην οργάνωση του νοήματος της ηθικής ζωής.²⁵⁶ Από την πλευρά του ο Rorty διατυπώνει μια πιο ισχυρή θέση. Υποστηρίζει πως η ουτοπία μιας αλληλέγγυας κοινωνίας δεν μπορεί να επιτευχθεί μέσα από την έρευνα, αλλά μέσα από τη φαντασία. Η αλληλεγγύη δεν ανακαλύπτεται με τη βοήθεια του αναστοχασμού, αλλά δημιουργείται από την ικανότητα της φαντασίας να αναγνωρίζει τον άλλο ως ένα ον που υποφέρει παρόμοια με εμάς.²⁵⁷ Και οι δύο στοχαστές τοποθετούν τη φαντασία στο κέντρο της ηθικής τους σκέψης. Την ίδια στιγμή όμως την διακρίνουν ριζικά από την ορθολογικότητα. Αδυνατούν έτσι να δικαιολογήσουν την ανάδυση των ηθικών εικόνων που παράγει η φαντασία, αλλά και την ηθική τους ποιότητα.

Αντιθέτως, για τον Dewey η φαντασία έχει μια συγκεκριμένη λειτουργία μέσα στο πλαίσιο της έρευνας. Δεν διακρίνεται από, αλλά διαπλέκεται με τον αναστοχασμό των συνθηκών και των συνεπειών ενός γεγονότος ή μιας πράξης. Διαφορετικά δεν θα έπρεπε να κάνουμε λόγο για φαντασία, αλλά για ονειροπόληση. Η φαντασία αποτελεί

---

²⁵⁵ Th.M. Alexander, "John Dewey and the Moral Imagination Beyond Putnam and Rorty Toward a Postmodern Ethics", ό.π., σ. 384.

²⁵⁶ H. Putnam, *Τα πολλά πρόσωπα του ρεαλισμού*, επιμ. Μ. Βενιέρη, εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Αθήνα 1998.

²⁵⁷ R. Rorty, *Τυχαιότητα, ειρωνεία, αλληλεγγύη*, ό.π..

απαραίτητο στοιχείο του πειραματικού αναστοχασμού στην προσπάθειά του να υπερβεί το δεδομένο. Ωστόσο, δεν αναδύεται από το μηδέν. Εξετάζει το πραγματικό υπό το φως του δυνατού. Ανασυγκροτεί το παρόν στη βάση των δυνατοτήτων του. Έτσι, η ανάδυση ενός ευφάνταστου, νέου στοιχείου προέρχεται πάντα από τον νοηματικό ορίζοντα της παρελθούσας εμπειρίας, ενώ η ηθική του ποιότητα κρίνεται με βάση την ικανότητά του να επιλύει τις υπάρχουσες προβληματικές καταστάσεις.

Σε αντίθεση με τον Rorty, όπου η φαντασία συνδέεται με τη ρητορεία, στον Dewey η φαντασία συνδέεται με τον πειραματικό αναστοχασμό. Μάλιστα είναι αυτή η διαπλοκή φαντασίας και πειραματισμού, η οποία διατηρεί ενεργό το αίτημα της δικαιολόγησης των αξιών. Στον Rorty η επίτευξη της αλληλεγγύης, η οποία αποτελεί κεντρική αξία της φιλελεύθερης ουτοπίας του, έγκειται στη ρητορική δεινότητα των διανοούμενων. Αντίθετα, στον Dewey εγείρεται το αίτημα, οι δημοκρατικές αξίες να δικαιολογηθούν πειραματικά.

Στην ανάλυση της πειραματικής μεθόδου των φυσικών επιστημών διαπιστώσαμε πως τα δεδομένα και οι ιδέες συσχετίζονται λειτουργικά, με σκοπό την επίλυση της προβληματικής κατάστασης μέσα από τον υπαρκτικό μετασχηματισμό της. Με ανάλογο τρόπο, ο Dewey επιχειρεί να καταδείξει τον λειτουργικό χαρακτήρα των δεδομένων και των ιδεών κατά τη διαδικασία της δραματοποίησης των εναλλακτικών δυνατοτήτων πράξης. Τα δεδομένα της ηθικής διερεύνησης ποικίλουν. Περιλαμβάνουν τις αντιδράσεις των εμπλεκόμενων ανθρώπων σε διάφορες πράξεις και καταστάσεις. Ταυτόχρονα περιλαμβάνεται και η πρόβλεψη των αντιδράσεων του ίδιου του δράντος. Πέρα από τις προβλέψεις των αντιδράσεων των προσώπων, το περιεχόμενο της ηθικής διερεύνησης περιλαμβάνει επίσης επιστημονικά δεδομένα. Ο Dewey ασκεί έντονη και συνεχή κριτική στις ηθικές θεωρίες που δεν λαμβάνουν υπόψη τους τα ευρήματα των επιστημών. Μια τέτοια παράβλεψη οδηγεί στην επικράτηση είτε του ηθικού φανατισμού είτε του ηθικού συναισθηματισμού. Ως δεδομένα της υπόθεσης, τα γεγονότα αυτά έχουν λειτουργικό χαρακτήρα. Συμβάλλουν στη διανοητική σύλληψη της προβληματικής κατάστασης. Λειτουργούν ως εργαλεία για τη διερεύνησή της.

Οι επιθυμίες συγκαταλέγονται επίσης στα δεδομένα της ηθικά προβληματικής κατάστασης. Ωστόσο, οι επιθυμίες δεν λαμβάνονται αυτές καθαυτές. Διαθέτουν έναν λειτουργικό χαρακτήρα, όπως και τα υπόλοιπα δεδομένα. Από εδώ εξάγονται δύο συμπεράσματα:

(i) Το περιεχόμενο και το αντικείμενο των επιθυμιών εξαρτώνται από το ιδιαίτερο πλαίσιο από το οποίο αναδύονται, το οποίο εξαρτάται με τη σειρά του από την προηγούμενη κατάσταση τόσο της προσωπικής δραστηριότητας όσο και των περιβάλλοντων συνθηκών ... (ii) Αντί να είναι κάτι που ακολουθεί την επιθυμία, η προσπάθεια εκλαμβάνεται ως η πραγματική ουσία της τάσης που εμπεριέχεται στην επιθυμία. Επειδή η τελευταία, αντί να είναι αμιγώς προσωπική, είναι μια ενεργή σχέση του οργανισμού με το περιβάλλον (TV, 205).

Σύμφωνα με τον Dewey, ο λειτουργικός χαρακτήρας των δεδομένων της ηθικής διαμάχης επιτρέπει τη μετάβαση από την επιθυμία στο επιθυμητέο, δηλαδή από τις έμφυτες τάσεις και τις αποκτημένες έξεις του ανθρώπου στη συμπερίληψη του αναστοχασμού στην αξιολόγηση των συνεπειών της εκπλήρωσής τους. Επιπλέον, καθίσταται δυνατή η πειραματική επαλήθευση της επιθυμίας.

Εφόσον η ύπαρξή τους [των επιθυμιών] εξαρτάται από την κατάσταση, η καταλληλότητά τους εξαρτάται από την προσαρμογή τους στις ανάγκες και στις απαιτήσεις που επιβάλλει η κατάσταση. Εφόσον η κατάσταση μπορεί να παρατηρηθεί και εφόσον οι παρατηρήσιμες συνέπειες της προσπάθειας-συμπεριφοράς προσδιορίζουν την προσαρμογή, η καταλληλότητα μιας δοσμένης επιθυμίας μπορεί να εκφραστεί σε προτάσεις. Οι προτάσεις μπορούν να ελεγχθούν εμπειρικά, διότι η σύνδεση που υπάρχει μεταξύ μιας δοσμένης επιθυμίας και των συνθηκών αναφορικά με τις οποίες αυτή λειτουργεί, διαπιστώνεται με μέσα αυτών των παρατηρήσεων (TV, 205).

Η δυνατότητα πειραματικής επαλήθευσης διακρίνει την επιθυμία από την ευχή και τη φαντασίωση. Κατά την ηθική διερεύνηση τα δεδομένα της προβληματικής κατάστασης συσχετίζονται λειτουργικά με ιδέες, οι οποίες συνεισφέρουν στον προσδιορισμό της κατεύθυνσης της δράσης. Οι ιδέες αυτές συνιστούν τις ηθικές αρχές, οι οποίες έχουν προέλθει από την προηγούμενη εμπειρία, τη γλώσσα και την επικοινωνία, τη διδασκαλία και την παράδοση. Αποτελούν γενικευμένες οπτικές γωνίες για τον τρόπο επίλυσης ηθικών προβλημάτων.

Όλες οι αρχές είναι εμπειρικές γενικεύσεις από τους τρόπους με τους οποίους προηγούμενες κρίσεις της συμπεριφοράς έχουν πρακτικά λειτουργήσει. Όταν αυτό το γεγονός γίνει εμφανές, αυτές οι γενικεύσεις δεν θα εκλαμβάνονται ως σταθεροί κανόνες που αποφασίζουν για περιπτώσεις γεμάτες αμφιβολία, αλλά ως εργαλειακά στοιχεία για την εξερεύνησή τους, ως μέθοδοι με τις οποίες το

δίκτυο των αξιών της περασμένης εμπειρίας καθίσταται διαθέσιμο για την παρούσα εξέταση νέων περιπλοκών. Έπεται ότι αυτές [οι αρχές] είναι επίσης υποθέσεις που πρέπει να ελεγχθούν και να αναθεωρηθούν από την περαιτέρω λειτουργία τους (HNC, 165-166).

Οι αρχές διακρίνονται σαφώς από τους ηθικούς κανόνες. Οι ηθικοί κανόνες έχουν λησμονήσει την προέλευσή τους από την εμπειρία. Ως εκ τούτου, είναι τελικοί και σταθεροί. Δεν υπόκεινται σε αναστοχασμό. Αντιθέτως, οι αρχές εξελίσσονται με βάση την εμπειρία που βιώνει το υποκείμενο. Επιπλέον, οι αρχές έχουν πρωτίστως διανοητικό χαρακτήρα, είναι μέθοδοι και σχήματα για την αξιολογική κρίση, ενώ οι κανόνες έχουν πρακτική σημασία. Υποδεικνύουν το τι πρέπει να κάνουμε:

Οι κανόνες είναι πρακτικοί. Είναι συνήθειες τρόποι να κάνουμε πράγματα. Αλλά οι αρχές είναι διανοητικές. Είναι οι τελικές μέθοδοι που χρησιμοποιούνται στην κρίση για να προταθούν δυνατότητες δράσης ... το αντικείμενο της ηθικής αρχής είναι να προσφέρει οπτικές γωνίες και μεθόδους που θα επιτρέψουν στο άτομο να κάνει για τον εαυτό του μια ανάλυση των στοιχείων του αγαθού και του κακού στις ιδιαίτερες περιπτώσεις που βρίσκεται ... Η αρχή είναι, λοιπόν, ένα εργαλείο ανάλυσης μιας ειδικής κατάστασης (E, 280).

Η κυριαρχία των κανόνων στην ηθική ζωή σηματοδοτεί την απόρριψη των διανοητικών εργαλείων που έχουμε στη διάθεση μας για τη λήψη αποφάσεων και συνεπάγεται μια έντονη ηθικολογία. Οι ηθικιστές προειδοποιούν πως χωρίς αυτούς τους κανόνες θα οδηγηθούμε σε ένα ηθικό χάος. Ωστόσο, υπάρχει πάντα μια ανυπέρβλητη απόσταση μεταξύ του γενικού κανόνα και της συγκεκριμένης κάθε φορά ιδιαίτερης περίπτωσης. Για τον λόγο αυτό είναι αναγκαία η λειτουργική συσχέτιση δεδομένων και ηθικών αρχών που προτείνει η πειραματική ηθική. Σε διαφορετική περίπτωση, η ηθική ζωή κυριαρχείται από τον φορμαλισμό.

Ο λειτουργικός χαρακτήρας των ηθικών αρχών συνάδει με το πειραματικό πνεύμα της σύγχρονης επιστήμης. Το νέο, το αναπάντεχο εισέρχεται συνεχώς στις ηθικές καταστάσεις. Οι κοινωνικές συνθήκες αλλάζουν. Είναι αναγκαία η συνεχής εγρήγορση, ώστε να παρατηρούμε πώς λειτουργούν οι παλιές αρχές στις νέες συνθήκες και πώς πρέπει να τις μετασχηματίσουμε, ώστε να είναι πιο αποτελεσματικά εργαλεία στην αντιμετώπιση των νέων περιπτώσεων:

Η ηθική πρέπει να είναι μια αναπτυσσόμενη επιστήμη αν θέλει να είναι μια επιστήμη, όχι μόνο επειδή δεν μπορεί να συλληφθεί όλη η αλήθεια από τον

νου του ανθρώπου, αλλά επειδή η ζωή είναι μια κινούμενη υπόθεση (moving affair), στην οποία οι παλιές ηθικές αλήθειες παύουν να ισχύουν (HNC, 164).

Η ανάλυση της ηθικής διερεύνησης υποδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο ο Dewey κατανοεί την εφαρμογή της πειραματικής μεθόδου των φυσικών επιστημών στο πεδίο της ηθικής. Ως μια μετα-ηθική θεωρία, η πειραματική ηθική δεν εστιάζει σε συγκεκριμένες αξίες, αλλά στη διαδικασία του ηθικού αναστοχασμού, με σκοπό να την καταστήσει ευφυέστερη. Μάλιστα, η λειτουργική συσχέτιση των δεδομένων της ηθικά προβληματικής κατάστασης και των ηθικών αρχών ως διανοητικών εργαλείων προσανατολισμού της πράξης προσφέρει, σύμφωνα με τον Dewey, τη δυνατότητα για την ευφυή καθοδήγηση της ηθικής επιλογής. Τέλος, η σύνδεση του ηθικού αναστοχασμού με τον υπαρκτικό μετασχηματισμό των ηθικά προβληματικών καταστάσεων επιτρέπει τον πειραματικό έλεγχο των ηθικών αποφάσεων. Με αυτόν τον τρόπο καθίσταται δυνατή η υπέρβαση του ηθικού φορμαλισμού των αφηρημένων ηθικών κανόνων.

Ωστόσο, η έμφαση της πειραματικής ηθικής στη λειτουργία του ηθικού αναστοχασμού δεν προσφέρει μια ικανοποιητική απάντηση στην ένσταση των Russell και Horkheimer αναφορικά με το κριτήριο αποτίμησης των παραγόμενων συνεπειών. Διακρίνοντας την αξία από την άμεση αρέσκεια του υποκειμένου και συνδέοντάς την με την αναστοχαστική εγκαθίδρυση συγκεκριμένων σχέσεων που επιφέρουν την επίλυση της ηθικής διαμάχης, ο Dewey αποφεύγει τον υποκειμενισμό του James. Ωστόσο, η ταύτιση των αξιών με τις παραγόμενες συνέπειες δεν μας επιτρέπει να διακρίνουμε σε αυτές εκείνο το κριτήριο, βάσει του οποίου θα μπορέσουμε να αποτιμήσουμε τις συνέπειες ως θετικές ή αρνητικές. Ως θετικές συνέπειες, οι αξίες παραμένουν κοινωνικά προσδιορισμένες. Σε αυτήν την περίπτωση όμως πώς θα αποφύγουμε τον ηθικό σχετικισμό; Πώς θα μπορέσουμε να δικαιολογήσουμε συγκεκριμένες αξίες, όπως εκείνες του δημοκρατικού ιδεώδους;

Ο Dewey επιχειρεί να απαντήσει στα παραπάνω ερωτήματα αναπτύσσοντας το ηθικό ιδεώδες της ανάπτυξης και τα στοιχεία του ηθικού εαυτού. Η ανάλυσή τους στις επόμενες ενότητες θα μας βοηθήσει να αντιληφθούμε το κριτήριο αποτίμησης των συνεπειών μιας ηθικής απόφασης. Παράλληλα, θα εξετάσουμε κατά πόσο αυτό το κριτήριο παράγεται λειτουργικά, δηλαδή κατά πόσο εντάσσεται αρμονικά στην πειραματική ηθική.

4.2 ΜΕΣΑ, ΣΚΟΠΟΙ, ΙΔΕΩΔΕΣ, ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Το ηθικό ιδεώδες της ανάπτυξης συνδέεται άρρηκτα με τη σχέση μέσων και σκοπών. Στο πεδίο της ηθικής ο Dewey εκλαμβάνει τα δεδομένα της προβληματικής κατάστασης και τις ηθικές αρχές ως μέσα που έχουμε στη διάθεσή μας, ενώ ταυτίζει τους σκοπούς με τις αξίες, οι οποίες δηλώνουν τις παραγόμενες συνέπειες, το νόημα της εναρμόνισης που επέφερε η επίλυση της ηθικά προβληματικής κατάστασης. Υποστηρίζει, επίσης, πως η σχέση μέσων και σκοπών στην πειραματική ηθική είναι παρόμοια με εκείνη των φυσικών επιστημών.

Σύμφωνα με τον Dewey, η παραδοσιακή ηθική θεωρία διακρίνει ριζικά τα μέσα από τους σκοπούς. Η σφαίρα των μέσων περιλαμβάνει τα πράγματα και τις δραστηριότητες που έχουν έναν αμιγώς εργαλειακό χαρακτήρα. Η αξία τους αποτιμάται μονάχα στον βαθμό που συμβάλλουν στην επίτευξη ενός σκοπού ο οποίος βρίσκεται πέρα από τα ίδια. Από την άλλη, οι σκοποί αποκόπτονται από την εμπειρία. Προηγούνται της πράξης και την κινητοποιούν. Εκλαμβάνονται ως αυτοσκοποί. Οι ιδιαίτεροι στόχοι που τίθενται σε μια δραστηριότητα δικαιολογούνται μόνο εφόσον συμπίπτουν με κάποιον αυτοσκοπό.

Ο Dewey ισχυρίζεται πως η συγκεκριμένη προοπτική έχει προέλθει από την αριστοτελική έννοια του σκοπού και της μεταβολής και έχει γίνει η λυδία λίθος της παραδοσιακής ηθικής θεωρίας.²⁵⁸ Αν και η επιστημονική επανάσταση του 17^{ου} αιώνα έχει απορρίψει την αριστοτελική έννοια της μεταβολής και του σκοπού, η ηθική θεωρία παραμένει προσκολλημένη στους προκαθορισμένους αυτοσκοπούς, με βάση τους οποίους πρέπει να προσανατολιζόμαστε η πράξη. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, όποιες και αν είναι οι διαφορές μεταξύ των ηθικών θεωριών, όλες ανάγουν το σύνολο της ηθικής ζωής σε έναν παράγοντα (το αγαθό, το καθήκον ή την αρετή). Έτσι, η ηθική θεωρία είναι απαρχαιωμένη και αποκομμένη από το πνεύμα της φυσικής επιστήμης.²⁵⁹

---

²⁵⁸ J. Dewey, "Human Nature and Conduct" (1922), στο MW, τόμ. 14, σσ. 154-155.

²⁵⁹ Ο Dewey εντοπίζει μάλιστα έναν κοινωνιολογικό παράγοντα που συντηρεί τη διάκριση μέσων και σκοπών. Εμπνεόμενος από το έργο του Thorstein Veblen, ο Dewey υποστηρίζει πως η ριζική διάκριση και η συνακόλουθη ιεράρχηση σκοπών και μέσων αντανακλά μια ιεραρχικά δομημένη κοινωνία, στην οποία η ανώτερη, αργόσχολη τάξη έχει το προνόμιο να ζει χωρίς να εμπλέκεται στην παραγωγική διαδικασία, ασχολούμενη έτσι με αυτοσκοπούς, όπως η μόρφωση, η τέχνη ή η φιλοσοφία. Αντίθετα, η κατώτερη τάξη είναι αναγκασμένη να ζει μέσα από μια εντατική και μηχανιστική εργασία, να καταπιάνεται δηλαδή αποκλειστικά με τον χειρισμό μηχανιστικών μέσων για δεδομένους σκοπούς. Βλ. Dewey, "The Quest for Certainty", (1929) στο LW, τόμ. 4, σσ. 60-61, και Th. Veblen, *Η θεωρία της αργόσχολης τάξης*, μτφ. Γ. Νταλιάνης, εκδ. Κάλβος, Αθήνα 1982. Οι δύο στοχαστές συνυπηρέτησαν

Πώς όμως πρέπει να κατανοηθεί η σχέση των σκοπών με τα μέσα σύμφωνα με το πειραματικό πρότυπο της σύγχρονης επιστήμης; Ο Dewey δηλώνει πως

σε όλες τις φυσικές επιστήμες (το «φυσικές» χρησιμοποιείται εδώ ως συνώνυμο του μη ανθρώπινου) λαμβάνεται πλέον ως δεδομένο πως όλα τα «αποτελέσματα» είναι επίσης «αιτίες» ή, για να δηλωθεί με μεγαλύτερη ακρίβεια, τίποτα από ό,τι συμβαίνει δεν είναι τελικό, υπό την έννοια πως δεν είναι μέρος μιας συνεχούς ροής γεγονότων. Εάν αυτή η αρχή ... εφαρμοστεί στα διακριτά ανθρώπινα φαινόμενα, έπεται κατ' ανάγκη πως η διάκριση μεταξύ σκοπών και μέσων είναι παροδική και σχεσιακή. Κάθε συνθήκη που πρέπει να έρθει στην ύπαρξη ώστε να εξυπηρετήσει ως μέσο, είναι, σε αυτήν τη σύνδεση, ένα αντικείμενο επιθυμίας και ένας σκοπός-εν-όψει (end-in-view), ενώ ο σκοπός που πραγματικά επιτυγχάνεται είναι ένα μέσο για μελλοντικούς σκοπούς, την ώρα που λειτουργεί και ως έλεγχος για τις αξιολογήσεις που έγιναν προηγουμένως (TV, 216).²⁶⁰

Πιο συγκεκριμένα, οι σκοποί δεν είναι αυθύπαρκτοι. Κρίνονται και αυτοί σε σχέση με τα διαθέσιμα μέσα. «Η πρόταση στην οποία οποιοδήποτε αντικείμενο υιοθετείται ως ένας σκοπός-εν-όψει είναι βάσιμη ... ή *αιτιολογημένη* ακριβώς στον βαθμό που υπάρχουσες συνθήκες έχουν ελεγχθεί και αποτιμηθεί ως προς την ικανότητά τους ως μέσα» (TV, 213). Με άλλα λόγια «Το αντικείμενο που κρίνεται τελικά ως άξιος να προσεγγιστεί σκοπός καθορίζεται στη συγκεκριμένη του μορφή με βάση την εκτίμηση των υπάρχουσών συνθηκών ως μέσων» (TV, 213). Η παράβλεψη της συσχέτισης του σκοπού με τα μέσα δημιουργεί ένα ανυπέρβλητο χάσμα μεταξύ του σκοπού και της πραγμάτωσής του.

Ένας στόχος που δεν έχει διαμορφωθεί στη βάση μιας έρευνας των παρουσών συνθηκών, οι οποίες πρόκειται να χρησιμοποιηθούν ως μέσα για την πραγματοποίησή του, απλώς μας ρίχνει πίσω στις έξεις του παρελθόντος. Έτσι δεν κάνουμε αυτό που έχουμε πρόθεση να κάνουμε, αλλά αυτό που έχουμε συνηθίσει να κάνουμε ή, αλλιώς, κινούμαστε με έναν τυφλό και αναποτελεσματικό τρόπο. Το αποτέλεσμα είναι η αποτυχία (HNC, 160).

για αρκετά χρόνια στο πανεπιστήμιο του Σικάγο (1894-1904), ενώ συμμετείχαν και οι δύο στην ίδρυση του New School for Social Research, το 1919.

²⁶⁰ Μεταφράζουμε εδώ τον όρο end-in-view ως σκοπός-εν-όψει. Ο Dewey χρησιμοποιεί συχνά τον όρο “σκοπός-εν-όψει” (end-in-view) και σπανιότερα τον όρο “στόχο” (aim) για να υπογραμμίσει τη σχέση του σκοπού με ένα συγκεκριμένο πλαίσιο, έναν ορίζοντα μέσα στον οποίο δρα το υποκείμενο, αλλά και για να διακρίνει αυτόν τον τύπο σκοπού από τους αυτοσκοπούς (ends-in-themselves) της παραδοσιακής ηθικής θεωρίας.

Ταυτόχρονα, οι σκοποί διαθέτουν λειτουργικό χαρακτήρα. Στην ηθική διερεύνηση, ο σκοπός – σε αντιστοιχία με την ιδέα κατά τη διάρκεια ενός πειράματος – λειτουργεί ως σχέδιο δράσης. Προσδιορίζει και εμβαθύνει το νόημα της πράξης:

Έτσι, το να έχω έναν σκοπό ή έναν στόχο είναι ένα χαρακτηριστικό της παρούσας πράξης. Είναι το μέσο με το οποίο η δραστηριότητα προσαρμόζεται, ενώ διαφορετικά θα ήταν τυφλή και άτακτη ή [είναι το μέσο] με το οποίο αποκτάει νόημα, ενώ διαφορετικά θα ήταν μηχανική. Με την αυστηρή έννοια ένας σκοπός-εν-όψει είναι ένα μέσο στην παρούσα πράξη (HNC, 156).

Επιπροσθέτως, ο σκοπός-εν-όψει λειτουργεί ως υπόθεση, η οποία οργανώνει τα δεδομένα της προβληματικής κατάστασης και η οποία επαληθεύεται στον βαθμό που επιλύει το πρόβλημα. Οι σκοποί συμμετέχουν στην αέναη ροή της δραστηριότητας. Δεν αναπτύσσονται πριν τη δραστηριότητα ούτε αποτελούν το τέλος της:

Οι σκοποί αναδεικνύονται και λειτουργούν μέσα στη δράση. Δεν είναι, όπως οι σύγχρονες θεωρίες πολύ συχνά νομίζουν, πράγματα που βρίσκονται πέρα από τη δραστηριότητα και στα οποία η τελευταία κατευθύνεται. Μιλώντας με αυστηρούς όρους δεν είναι καθόλου το τέλος ή η ολοκλήρωση της δράσης. Είναι η ολοκλήρωση της διερεύνησης και αρά καμπή της δραστηριότητας (HNC, 154).

Η ολοκλήρωση της διερεύνησης δεν σημαίνει και το τέλος της δραστηριότητας. Η δραστηριότητα συνεχίζεται και ο σκοπός που είχε επιτευχθεί προηγουμένως μετατρέπεται σε μέσο. Συμπερασματικά, «ένας σκοπός-εν-όψει είναι επίσης ένα μέσο, ένα διαδικαστικό μέσο» (LTI, 490).

Αντίθετα προς την παραδοσιακή ηθική, στην πειραματική ηθική τα μέσα δεν εκλαμβάνονται ως αμιγώς εργαλειακά και μηχανιστικά. Δεν αποτελούν απλώς αιτιακές συνθήκες για την πραγματοποίηση των σκοπών. Πρέπει να ικανοποιούν δύο κριτήρια. Πρώτον, τα μέσα πρέπει να επιλέγονται ελεύθερα υπό το φως των προβλεπόμενων συνεπειών και δεύτερον, πρέπει και τα ίδια να ενσωματώνουν ένα μερίδιο αυτών των συνεπειών. Τέτοιου είδους μέσα μάς προσφέρουν ικανοποίηση και απόλαυση στο παρόν και δεν αποτελούν απλώς ενδιάμεσα στάδια για την εκπλήρωση ενός απομακρυσμένου σκοπού. Ο Dewey θεωρεί τη δραστηριότητα του καλλιτέχνη ή του επιστήμονα παραδειγματικές για αυτήν την ενότητα μέσων και σκοπών. Οι ιδιαίτερες π.χ. κινήσεις ενός ζωγράφου δεν επιτελούνται απρόθυμα χάριν κάποιου

εξωτερικού προς τις ίδιες σκοπού. Είναι μέσα ενσωματωμένα στο τελικό έργο τέχνης. Αποτελούν μέρος του παραγόμενου όλου, το οποίο έχει τη θέση του σκοπού.²⁶¹

Η οργανική ενότητα μέσω και σκοπών συνδέεται άρρηκτα με την έννοια του ιδεώδους. Τα ιδεώδη αποτελούν προβολές των δυνατοτήτων της υπάρχουσας εμπειρίας στη φαντασία. Ο Dewey ασκεί κριτική στην αντίληψη του ιδεώδους ως κάτι του εξωτερικού προς τη φύση. Υποστηρίζει πως

το ίδιο το ιδεώδες προέρχεται από τις φυσικές συνθήκες. Αναδύεται όταν η φαντασία εξιδανικεύει την ύπαρξη βασιζόμενη στις δυνατότητες που προσφέρονται στη σκέψη και τη δράση ... Η εξιδανικεύουσα φαντασία συλλαμβάνει τα πιο πολύτιμα πράγματα, τα οποία βρίσκουμε στις κρίσιμες στιγμές της εμπειρίας, και τα προβάλλει. Δεν χρειαζόμαστε κανένα εξωτερικό κριτήριο και καμία εγγύηση για την αγαθότητά τους. Τα κατέχουμε, υπάρχουν ως αγαθά, και από αυτά διαμορφώνουμε τους ιδεώδεις σκοπούς μας.²⁶²

Ως προβολή των δυνατοτήτων της υπάρχουσας εμπειρίας, το ιδεώδες συνδέεται με το κοσμοείδωλο της σύγχρονης πειραματικής επιστήμης, το οποίο δέχεται ένα ανοιχτό και μεταβαλλόμενο σύμπαν. Η ενδεχομενική φύση του ιδεώδους είναι δυνατή μόνο μέσα σε ένα τέτοιο ανοιχτό σύμπαν. «Ένας αμιγώς σταθερός κόσμος δεν επιτρέπει καμία πλάνη, αλλά και κανένα ιδεώδες. Απλώς υπάρχει» (EN, 57). Επιπλέον, η σύνδεση του ιδεώδους με τις δυνατότητες της εμπειρίας συνεπάγεται πως δεν υπάρχουν αφηρημένα ιδεώδη, τα οποία είναι σταθερά και προκαθορισμένα, ανεξάρτητα από κάθε εμπειρία. Τα ιδεώδη βρίσκονται πάντα σε αναφορά προς ένα συγκεκριμένο πλαίσιο. Όταν ο ίδιος ο Dewey αναζητά στο *Democracy and Education* τα χαρακτηριστικά της ιδεώδους κοινωνίας, δηλώνει πως

στην αναζήτηση μιας τέτοιας αποτίμησης πρέπει να αποφύγουμε δύο άκρα. Δεν μπορούμε να θεσπίσουμε, από το κεφάλι μας και μόνο, κάτι το οποίο εμείς θεωρούμε ως ιδεώδη κοινωνία. Οφείλουμε να βασίσουμε τη σύλληψή

---

²⁶¹ Σχολιαστές, όπως ο Todd Lekan και ο John Lach, συμφωνούν πως η οργανική ενότητα μέσω και σκοπών, όπως αναπτύσσεται από τον Dewey, είναι πρωτίστως χαρακτηριστικό της αισθητικής εμπειρίας. Για αυτό δηλώνουν την ενότητά τους με τον όρο «εμπειρία ως τέχνη». Βλ. J. Lachs, "Aristotle and Dewey on the Rat Race", στο *Philosophy and the Reconstruction of Culture, Pragmatic Essays after Dewey*, επιμ. J.J. Styhr, εκδ. State University of New York Press, New York 1993, σσ. 97-110, και T.M. Lekan, "Ideals, Practical Reason, and Pessimism: Dewey's Reconstruction of Means and Ends", στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 34, no. 1, 1998, σσ. 113-147. Ωστόσο, εδώ δεχόμαστε πως η οργανική σχέση σκοπών και μέσω διαπερνά το σύνολο του έργου του Dewey. Στην πειραματική λογική και την ηθική το βάρος της ανάλυσης πέφτει στην έννοια των σκοπών-ενόψει, ενώ στην αισθητική στην έννοια των μέσω. Η ερμηνεία της ηθικής αποκλειστικά με όρους αισθητικής αγνοεί, κατά τη γνώμη μας, τη σημασία του πειραματισμού ως προτύπου του ανατοχασμού στη σκέψη του Dewey.

²⁶² J. Dewey, "A Common Faith", (1934) στο LW, τόμ. 9, σ. 33.

μας σε κοινωνίες που πραγματικά υπάρχουν, προκειμένου να έχουμε κάποια βεβαιότητα ότι το ιδεώδες μας είναι εφαρμόσιμο. Όμως, όπως έχουμε ήδη δει, το ιδεώδες δεν μπορεί απλώς να επαναλαμβάνει τα γνωρίσματα που συναντάει στην πράξη. Το πρόβλημα είναι να εξαγάγουμε τα επιθυμητά χαρακτηριστικά από επιθυμητές μορφές κοινοτικού βίου που ήδη υπάρχουν και να τα χρησιμοποιήσουμε για να κρίνουμε ανεπιθύμητα γνωρίσματα ή να προτείνουμε πιθανές βελτιώσεις (DE, 88-89/209-210).

Επιπλέον, η σύνδεση του ιδεώδους με το συγκεκριμένο κάθε φορά πλαίσιο της εμπειρίας μάς επιτρέπει να εξειδικεύσουμε το περιεχόμενό τους και να αξιολογήσουμε τη συνεισφορά τους στην επίλυση των προβληματικών καταστάσεων. Ο ίδιος ο Dewey αναλαμβάνει αυτό το έργο στο *Liberalism and Social Action*.²⁶³ Εκεί παρατηρεί πως η παραδοσιακή μορφή του φιλελευθερισμού δεν μας βοηθάει πλέον να επιλύουμε προβληματικές καταστάσεις και επιχειρεί να μετασχηματίσει το περιεχόμενο των ιδεωδών του, έτσι ώστε αυτά να ανταποκρίνονται στις σύγχρονες ανάγκες. Τα ιδεώδη, όπως και οι σκοποί-εν-όψει, λειτουργούν λοιπόν ως σχέδια δράσης. Διαθέτουν επίσης έναν υποθετικό χαρακτήρα, ενώ είναι δυνατόν και τα ίδια να υπόκεινται σε αναστοχασμό. Η διαφορά με τους σκοπούς έγκειται στην περιεκτικότητά τους. Το ιδεώδες δηλώνει έναν περιεκτικό, συνολικό σκοπό-εν-όψει, δηλαδή έναν σκοπό που εκφράζει τα διαρκή ενδιαφέροντα ενός προσώπου και της κοινότητάς του.

Ο Dewey διακρίνει και μια δεύτερη, μη-λειτουργική έννοια ιδεώδους που προέρχεται από την απόσταση μεταξύ της δυνατής, προσδιορισμένης κάθε φορά πράξης και της απειρότητας των διαδοχικών μεταβολών. Η νοηματοδοτημένη πράξη λαμβάνει πάντα χώρα με φόντο μια θολή, απροσδιόριστη και ακαθόριστη ολότητα. Αυτό το σκοτεινό φόντο συνιστά εμπόδιο στην πρόβλεψη της ολότητας των συνεπειών των πράξεών μας. Το καλύτερο που μπορούμε να κάνουμε είναι να ρίξουμε φως στο πεδίο όπου εκτυλίσσεται η κίνησή μας, η πράξη μας.

Στις υπόλοιπες συνέπειες, παράπλευρες και απομακρυσμένες, αντιστοιχεί ένα φόντο αισθημάτων, διάχυτου συναισθήματος. Αυτό διαμορφώνει το υλικό του ιδεώδους ... Όταν βιώνουμε μια αίσθηση άπειρου βάθους μιας πράξης που συμβαίνει στη φύση σε ένα μικρό κομμάτι του χώρου και καταλαμβάνει μια μηδαμινή στιγμή του χρόνου, το νόημα αυτής της δράσης εκλαμβάνεται ως

---

²⁶³ J. Dewey, "Liberalism and Social Action" (1935), στο LW, τόμ. 11.

τεράστιο, αμέτρητο, αδιανόητο. Αυτό το ιδεώδες δεν είναι ένας στόχος για να επιδιωχθεί. Είναι μια σημασία που μπορεί να γίνει αντιληπτή, να εκτιμηθεί. Αν και η συνειδήσή του [του ιδεώδους] δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο διανοητικής επεξεργασίας (να ταυτιστεί με αντικείμενα διακριτού χαρακτήρα), η συναισθηματική εκτίμησή του μπορεί να κερδηθεί μόνο από αυτούς που θέλουν να σκεφτούν (HNC, 180).

Ο Lekan παρατηρεί πως η δεύτερη έννοια του ιδεώδους μάς προσφέρει μια αίσθηση του όλου.²⁶⁴ Ωστόσο, ο Dewey δεν συνδέει το ιδεώδες με την ολότητα, αλλά μάλλον με την απειρότητα. Το ιδεώδες προκύπτει από το άπειρο βάθος του νοήματος μιας συγκεκριμένης και, ως εκ τούτου, χρονικά εντοπισμένης πράξης. Μάλιστα, η απειρότητα αυτή παρεμποδίζει τη διανοητική σύλληψη της ολότητας των συνεπειών της πράξης. Η απειρότητα δεν παραπέμπει στην ενότητα της ολότητας. Αντιστέκεται σε κάθε προσπάθεια προσδιορισμού. Γίνεται αντιληπτή μόνο αρνητικά. Για τον λόγο αυτόν, ο Dewey συσχετίζει το μη λειτουργικό ιδεώδες με την τέχνη και τη θρησκεία. «Είναι καθήκον της τέχνης και της θρησκείας», γράφει χαρακτηριστικά, «να προκαλούν τέτοιου είδους αισθήματα και υπαινιγμούς, να τα εμπλουτίζουν και να τα συντηρούν έως ότου εγγραφούν στις ζωές μας» (HNC, 180).

Το λειτουργικό ιδεώδες δεν παραπέμπει σε ένα απροσδιόριστο μέλλον. Αντιθέτως, δίνει έμφαση στη δραστηριότητα του υποκειμένου στο παρόν. Αποτελεί ένα σχέδιο δράσης, το οποίο συμβάλλει στον εμπλουτισμό του νοήματος της παρούσας δραστηριότητας. Σύμφωνα με τον Dewey, ο προσανατολισμός του ιδεώδους στο παρόν αποτελεί ένα εργαλείο κριτικής τόσο στον ιδεαλισμό όσο και στον ρεαλισμό των πρακτικών ανθρώπων.²⁶⁵

Ο «ιδεαλιστής» δεν θέτει ως ιδεώδες την πλήρωση του νοήματος του παρόντος, αλλά έναν απομακρυσμένο σκοπό. Έτσι, το παρόν αδειάζει από νόημα. Ανάγεται σε ένα αμιγώς εξωτερικό εργαλείο, σ' ένα αναγκαίο κακό εξαιτίας της απόστασης που μας χωρίζει από την ικανοποίηση που έχει πραγματικά σημασία ... Τότε, εφόσον η ανθρώπινη φύση *πρέπει* να έχει μια πραγματοποίηση στο παρόν, μια συναισθηματική, ρομαντική απόλαυση του

---

²⁶⁴ Βλ. T.M. Lekan, "Ideals, Practical Reason, and Pessimism: Dewey's Reconstruction of Means and Ends", *ό.π.*, σ. 126.

²⁶⁵ Σε αυτό το σημείο η έννοια του ιδεαλισμού και του ρεαλισμού αναφέρονται πρωτίστως σε μια συγκεκριμένη στάση απέναντι στην πράξη και όχι σε μια φιλοσοφική προοπτική. Ιδεαλιστής είναι εκείνος που κινείται με βάση κάποιο αφηρημένο ιδεώδες, ενώ ρεαλιστής εκείνος που προσανατολίζεται προς το άμεσα πρακτικό.

ιδεώδους αντικαθιστά την ευφυή και ανταποδοτική δραστηριότητα (HNC, 187-188).

Από την άλλη πλευρά, ο ρεαλιστής, ο άνθρωπος της πράξης επιθυμεί κάτι προσδιορισμένο, χειροπιαστό και προφανώς αποκτήσιμο για το οποίο εργάζεται ... Ωστόσο, η δραστηριότητά του είναι μη πρακτική. Αναζητά ικανοποίηση σε άλλο σημείο από εκεί όπου αυτή μπορεί να βρεθεί. Στην ουτοπική αναζήτηση για ένα μελλοντικό αγαθό παραβλέπει το μοναδικό μέρος όπου το αγαθό μπορεί να βρεθεί. Αδειάζει την παρούσα δραστηριότητα από νόημα μετατρέποντάς την σε ένα σκέτο εργαλείο. Όταν το μέλλον έρχεται, δεν είναι παρά ένα ακόμα παραμελημένο παρόν (HNC, 188).

Εφόσον οι σκοποί και τα ιδεώδη αναγνωρίζονται ως εργαλειακά στοιχεία για τον προσδιορισμό της κατεύθυνσης της πορείας της πράξης και, συνεπώς, για την απόδοση νοήματος στην παρούσα δραστηριότητα, η ίδια η ανάπτυξη του νοήματος, η επέκταση και η εμπάθυνσή του, εκλαμβάνονται ως ο μοναδικός σκοπός καθεαυτών. Ο Dewey δηλώνει αυτό το ιδεώδες με τον όρο *ανάπτυξη* (growth).²⁶⁶ «Η ανάπτυξη καθεαυτή είναι ο μοναδικός ηθικός “σκοπός”» (RP, 181). Και αλλού: «η ανάπτυξη ή η συνεχής αναδόμηση της εμπειρίας είναι ο μόνος σκοπός» (RP, 185). Η ανάπτυξη δηλώνει εκείνη τη μεταβολή, στην οποία το υπάρχον επεκτείνεται και βαθαίνει, ώστε να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες ανάγκες· εμπλουτίζεται ώστε να διατηρήσει τη λειτουργικότητά του. Ταυτόχρονα, η ανάπτυξη αντιδιαστέλλεται προς το ιδεώδες της τελειότητας. «Όχι η τελειότητα ως ο τελικός σκοπός, αλλά η διαρκής διαδικασία της τελειοποίησης, της ωρίμασης, της εκλέπτυνσης, είναι ο στόχος της ζωής» (RP, 181). Ο Dewey μας προειδοποιεί για την ψευδή ιδέα της ανάπτυξης, σύμφωνα με την οποία αυτή γίνεται αντιληπτή «σαν να έχει ένα τέλος και όχι ότι είναι η ίδια ένα τέλος» (DE, 55/175). Η ανάπτυξη δεν τείνει προς έναν ιδεώδη εαυτό. Πρόκειται μάλλον για τη συνεχή διαδικασία αναδόμησης του εαυτού, τη συνεχή διαδικασία αυτοπραγμάτωσης. Έτσι, η ανάπτυξη ταυτίζεται με την ίδια τη ζωή και την εκπαίδευση.²⁶⁷ Ο Dewey συνδέει το ηθικό ιδεώδες της ανάπτυξης με την ευτυχία:

---

²⁶⁶ Στο *Democracy and Education*, ο Dewey χρησιμοποιεί τις έννοιες growth και development ως συνώνυμα. Η ταύτιση των δύο όρων καθιστά εύλογη τη μετάφραση του growth ως ανάπτυξη. Ωστόσο, η ανάπτυξη σημαίνει μάλλον την επέκταση και την εμπάθυνση του νοήματος, τη συνεχή βελτίωση, παρά την κίνηση προς έναν προκαθορισμένο σκοπό.

²⁶⁷ Βλ. J. Dewey, “Democracy and Education” (1916), στο MW, τόμ. 9, και Σ. Τριαντάρη, “Δημοκρατία και Εκπαίδευση”, ό.π.. Ο Dewey δέχεται ως σύστοιχο του ηθικού ιδεώδους της ανάπτυξης στο πεδίο της ιστορίας τον μελιωρισμό (meliorism): μια ιδιαίτερη ερμηνεία της αντίληψης της προόδου, η οποία δηλώνει τη βελτίωση που επιτυγχάνεται μέσα από τη συνεχή επίλυση προβλημάτων χάρη στην ευφυώς καθοδηγούμενη ανακατασκευή της εμπειρίας. Αν και παραπέμπουν

Το τελικό ερώτημα της ευτυχίας, το ερώτημα που διακρίνει την αληθινή ευτυχία από την εσφαλμένη ευχαρίστηση, αναφέρεται στο εξής: Μπορούν να βρεθούν σκοποί της δράσης καθεαυτοί, οι οποίοι ενδυναμώνουν και επεκτείνουν, όχι μόνο τα κίνητρα από τα οποία προέρχονται άμεσα, αλλά επίσης άλλες τάσεις και στάσεις που είναι πηγές ευτυχίας; ... Η αρμονία, η ενδυνάμωση, η επέκταση είναι τα σημεία της αληθινής και ηθικής ικανοποίησης.²⁶⁸

Το ιδεώδες της ανάπτυξης δεν ακολουθεί τους περιορισμούς των σκοπών ή των συνεπειών κατά την πειραματική ερευνητική διαδικασία. Εξαιτίας της λειτουργικής τους συσχέτισης με τα μέσα ή τις συνέπειες, οι σκοποί ή οι συνέπειες αναφέρονται σε ένα συγκεκριμένο κάθε φορά πλαίσιο, δηλαδή στην ιδιαίτερη προβληματική κατάσταση που αντιμετωπίζει ο ερευνητής. Αντίθετα, ως ο μοναδικός καθεαυτόν ηθικός σκοπός, το ιδεώδες της ανάπτυξης δεν αναφέρεται σε κάποιο ιδιαίτερο πλαίσιο αναφοράς. Προηγείται της ερευνητικής διαδικασίας.

Ως εκ τούτου, το ηθικό ιδεώδες της ανάπτυξης έχει τη δυνατότητα να προσφέρει το τελικό κριτήριο για την αποτίμηση των συνεπειών που παράγονται κατά την επίλυση μιας προβληματικής κατάστασης. Σύμφωνα με το κριτήριο της ανάπτυξης, μια εμπειρία κρίνεται ως θετική όταν είναι *αναπτυξιακή* (growth experience), δηλαδή στον βαθμό που αφήνει ανοιχτές τις δυνατότητες μεγαλύτερης ωρίμανσης, που επιτρέπει την περαιτέρω ανάπτυξη. Έτσι, η εξέλιξη ενός ανθρώπου σε διαρρήκτη, γκάνγκστερ ή διεφθαρμένο πολιτικό δεν είναι θετική εφόσον θέτει φραγμούς στην περαιτέρω ανάπτυξη του ατόμου.²⁶⁹

Ωστόσο, το κριτήριο της συνεχούς ανάπτυξης του εαυτού μοιάζει αρκετά αφηρημένο. Οι δυνατότητες συνεχούς ανάπτυξης και πραγμάτωσης του εαυτού ποικίλουν ανάλογα με το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο

στο μέλλον, τόσο το ηθικό ιδεώδες όσο και μελιωρισμός δίνουν έμφαση στην αύξηση του νοήματος της παρούσας εμπειρίας. Ο μελιωρισμός δεν προσανατολίζεται προς την επίτευξη κάποιας ουτοπίας, αλλά επιτυγχάνει την πρόοδο επειδή επικεντρώνεται στην επίλυση των υπαρχόντων κοινωνικών προβλημάτων. Η κατηγορική προσταγή της προόδου διατυπώνεται ως εξής: «Πράττε έτσι ώστε να αυξάνεις το νόημα της παρούσας εμπειρίας» (HNC, 196). Επίσης, οι δύο έννοιες δεν έχουν κάποιο προκαθορισμένο τέλος προς το οποίο τείνουν. Η διαδικασία της αυτο-πραγμάτωσης του εαυτού και της ιστορικής προόδου μένουν για πάντα ανοιχτές σε αναθεωρήσεις και ανακατασκευές. Και αυτό διότι κάθε εναρμόνιση που επιτυγχάνεται επιφέρει με βεβαιότητα νέα προβλήματα στο μέλλον. Ο μελιωρισμός δεν δέχεται τη δυνατότητα μιας τελικής σύνθεσης. «Η πίστη σε ένα συνολικό και τελικό θρίαμβο είναι ονειροφαντασία» (EN, 437). Για το ζήτημα του μελιωρισμού βλ. J. Dewey, "Progress" (1916), στο MW, τόμ. 10, και C. Koopman, "Pragmatism as a Philosophy of Hope: Emerson, James, Dewey, Rorty", στο *Journal of Speculative Philosophy*, τόμ. 20, n. 2, 2006, σσ. 106-116.

²⁶⁸ J. Dewey, "Ethics" (1908), στο MW, τόμ. 5, σ. 259.

²⁶⁹ Βλ. J. Dewey, "Experience and Education", (1938) στο LW, τόμ. 13 σσ. 17-31, Βλ. *Εμπειρία και εκπαίδευση*, ό.π., σσ. 22-37.

εντάσσεται το άτομο. Επιστρέφοντας στο παράδειγμα ηθικής διαμάχης του πολίτη, η πατρίδα του οποίου βρίσκεται σε πόλεμο, διαπιστώνουμε πως το ηθικό ιδεώδες της ανάπτυξης μπορεί να προσανατολίσει την πράξη σε διαφορετικές κατευθύνσεις. Στο πλαίσιο του χριστιανικού δόγματος, η συνεχής πραγμάτωση του εαυτού απαιτεί την αποχή από οποιαδήποτε πολεμική σύρραξη. Αντίθετα, στο πολιτικό πλαίσιο που ορίζει ο πατριωτισμός, η συνεχής ανάπτυξη του εαυτού απαιτεί την υπεράσπιση της πατρίδας με τη συμμετοχή στον πόλεμο.

Ο Dewey συγκεκριμενοποιεί το ηθικό ιδεώδες της ανάπτυξης μέσα από την ανάλυση του ηθικού εαυτού και των αρετών που αυτός οφείλει να πραγματώνει. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τον χαρακτήρα του ηθικού εαυτού στην ντιουσιανή ηθική, ώστε να κατανοήσουμε πλήρως τη θέση του Dewey απέναντι στην ένσταση των Russell και Horkheimer αναφορικά με το κριτήριο αποτίμησης των συνεπειών.

4.3 Ο ΗΘΙΚΟΣ ΕΑΥΤΟΣ

Κομβική έννοια για την ηθική σκέψη του Dewey είναι η έννοια του εαυτού. Το πεδίο της ηθικής οροθετείται από το κατά πόσο τα αντικείμενα επιδρούν πάνω στον εαυτό:

Η ηθική διερεύνηση δεν διαφέρει από άλλες μορφές ως διαδικασία διαμόρφωσης κρίσης και κατάκτησης γνώσης, αλλά βάση του είδους της αξίας την οποία αναστοχάζεται. Η αξία είναι τεχνική, επαγγελματική, οικονομική κ.ο.κ., εφόσον κάποιος την σκέφτεται ως κάτι που μπορεί να επιδιώξει και να κατακτήσει έχοντάς το, κατέχοντάς το ... Ακριβώς το ίδιο αντικείμενο έχει μια ηθική αξία όταν γίνεται κατανοητό ως κάτι που επιφέρει μια μεταβολή στον εαυτό, ως κάτι που προσδιορίζει τι θα είναι κάποιος, αντί απλώς του τι θα έχει (E, 274).

Ο Dewey ταυτίζει τον εαυτό με τον χαρακτήρα και τον συσχετίζει στενά με τις έξεις (habit). Ο εαυτός είναι μια συγκεκριμένη οργάνωση των έξεων. «Ο χαρακτήρας είναι το όνομα που έχουμε δώσει για την ενεργή αλληλεπίδραση των έξεων» (HNC, 31). Η ενότητα των έξεων συγκροτεί τον πυρήνα του εαυτού. Ωστόσο, «η ενοποίηση είναι ένα επίτευγμα, παρά ένα δεδομένο» (HNC, 30). Στον ασταθή χαρακτήρα οι έξεις διαφοροποιούνται μεταξύ τους, ενώ στον ισχυρό ενισχύονται αμοιβαία. Από την πλευρά τους οι έξεις είναι «οι γενικές λεωφόροι της συμπεριφοράς. Οργανώνουν την αντίδρασή μας στον κόσμο, ερμηνεύοντάς τον με

έναν δυναμικό, παροδικό τρόπο».²⁷⁰ Φτάνουν «μέχρι τον πυρήνα της δομής του εαυτού» (E, 171). Διαμορφώνουν και σταθεροποιούν τις επιθυμίες, αυξάνουν την ευαισθησία και την ανταπόκριση σε συγκεκριμένα ερεθίσματα, ενδυναμώνουν την ικανότητα να προσέχουμε ή να σκεφτόμαστε ορισμένα πράγματα.

Οι έξεις επιτρέπουν την καθημερινή, μη-αναστοχαστική ροή της δραστηριότητας. Η ανάδυση μιας προβληματικής κατάστασης σημαίνει την αδυναμία μιας έξης να διαχειριστεί τις συνθήκες του περιβάλλοντος. Τότε διανοίγεται η δυνατότητα της διερεύνησης. Στη διερεύνηση, όμως, δεν τίθενται όλες οι έξεις υπό αμφισβήτηση. Ως εκ τούτου, οι έξεις παραμένουν και λειτουργούν ως υπόβαθρο κατά τη διαδικασία της διερεύνησης. Έτσι, τόσο οι ιδέες όσο και το αισθητηριακό υλικό διαμεσολαβούνται από τις έξεις:

Λόγος, καθαρός από κάθε επιρροή από προγενέστερες έξεις είναι φαντασιοκόπημα. Αλλά καθαρές αισθήσεις, από τις οποίες διαμορφώνονται οι ιδέες ξεχωριστά από τις έξεις, είναι εξίσου πλασματικές. Οι αισθήσεις και οι ιδέες, οι οποίες είναι το υλικό της σκέψης και της πρόθεσης, επηρεάζονται εξίσου από τις έξεις που εκδηλώνονται στις πράξεις, οι οποίες προκαλούν τις αισθήσεις και τις σημασίες (HNC, 25).

Οι έξεις είναι μέσα. Αλλά δεν πρέπει να κατανοηθούν παθητικά, όπως τα εργαλεία που περιμένουν κλεισμένα μέσα σε ένα κουτί για να τα χρησιμοποιήσει κάποιος. «Είναι ενεργά μέσα, μέσα που προβάλλουν τον εαυτό τους, ενεργητικοί και κυρίαρχοι τρόποι δράσης» (HNC, 22). Εν συντομία, οι έξεις είναι αναγκαία και ενεργά εργαλεία στοιχεία, μέσω των οποίων αποκτούμε εμπειρία του κόσμου.²⁷¹

Ο Dewey συνδέει άρρηκτα τον χαρακτήρα με τη συμπεριφορά, ενώ ασκεί δριμεία κριτική στην παραδοσιακή ηθική θεωρία για τη διάκριση των δύο εννοιών. Ο ωφελιμισμός εντοπίζει το πεδίο της ηθικής και το κριτήριο της ηθικότητας αποκλειστικά στις πράξεις. Επινοεί μάλιστα μηχανιστικούς κανόνες υπολογισμού των συνεπειών των πράξεων, παραβλέποντας τη σημασία της πρόθεσης. Αντιθέτως, η καντιανή ηθική θεωρία παραβλέπει τις συνέπειες των πράξεων και υπογραμμίζει αποκλειστικά τη σημασία του κινήτρου, δηλαδή του χαρακτήρα του πράττοντος. Με διαφορετικά λόγια, ο Kant και οι αρετολογικές ηθικές θεωρίες εκλαμβάνουν τον εαυτό ως σκοπό, ενώ οι συνέπειες των πράξεών του είναι απλώς μέσα για την

²⁷⁰ Th. Alexander, "John Dewey and the Moral Imagination. Beyond Putnam and Rorty Toward a Postmodern Ethics", ό.π., σ. 384.

²⁷¹ Ο Dewey ταυτίζει τις έξεις με τις στάσεις και τις προδιαθέσεις. Ωστόσο, προτιμά τον όρο "έξη" διότι υπογραμμίζει τον ενεργό χαρακτήρα τους.

επίτευξη του αγαθού εαυτού. Αντίθετα, ο ωφελμισμός θεωρεί τον εαυτό μέσο για την επίτευξη του αγαθού. Από την πλευρά του ο Dewey ζητά την υπέρβαση αυτού του δυϊσμού. «Το κλειδί για τη σωστή θεωρία της ηθικής είναι η αναγνώριση της αναγκαίας ενότητας του εαυτού και των πράξεών του» (E, 288). Σύμφωνα με τον Dewey, η ορθή ηθική θεωρία

δίνει τόσο στον εαυτό όσο και στις συνέπειες αναντικατάστατους ρόλους ... Υπάρχει μια κυκλική διευθέτηση. Ο εαυτός δεν είναι ένα απλό μέσο στην παραγωγή συνεπειών, επειδή, όταν είναι ηθικού είδους, οι συνέπειες εισέρχονται στη διαμόρφωση του εαυτού και ο εαυτός εισέρχεται σε αυτές (E, 286).

Με άλλα λόγια, «οι πράξεις μας όχι μόνο οδηγούν σε άλλες πράξεις που ακολουθούν ως αποτελέσματά τους, αλλά αφήνουν επίσης ένα διαρκές αποτύπωμα σε αυτόν που τις πράττει, ενδυναμώνοντας και αποδυναμώνοντας μόνιμες τάσεις δράσης» (E, 170). Από αυτό προκύπτει πως

επιλέγοντας αυτό ή εκείνο το αντικείμενο, κάποιος επιλέγει στην πραγματικότητα τι είδους πρόσωπο ή εαυτός πρόκειται να γίνει. Επιφανειακά, η διερεύνηση ολοκληρώνεται με μια επιλογή που αναφέρεται στο ζύγισμα των αξιών συγκεκριμένων σκοπών. Κάτω από την επιφάνεια, είναι μια διαδικασία ανακάλυψης του τι πρόσωπο θέλει κάποιος να γίνει» (E, 287).

Υπό αυτήν την έννοια «ο εαυτός αποκαλύπτει τη φύση του σε αυτό που επιλέγει» (E, 287). Στο *Human Nature and Conduct* ο Dewey εξετάζει την οργανική ενότητα χαρακτήρα και συμπεριφοράς από την οπτική γωνία της ηθικής κρίσης του παρατηρητή. Υποστηρίζει πως πρέπει να εκλάβουμε τις δύο στιγμές – εαυτός και πράξη, χαρακτήρας και συμπεριφορά – ως λειτουργικές διακρίσεις μιας ενοποιημένης πράξης. Και οι δύο είναι αναγκαίες για να κρίνουμε μια ηθική κατάσταση. Έχουμε ήδη δει πως οι συνέπειες προσδιορίζουν την ηθική ποιότητα μιας πράξης. Ωστόσο

οι πράξεις δεν μπορούν να κριθούν κατάλληλα χωρίς να λάβουμε υπόψη τόσο την κινητήρια προδιάθεση όσο και τις συγκεκριμένες συνέπειές της. Ο λόγος, όμως, δεν βρίσκεται στην απομόνωση της προδιάθεσης από τις συνέπειες, αλλά στην ανάγκη να βλέπουμε τις συνέπειες ευρύτερα. Μια πράξη ανήκει σε μια πολλαπλότητα πράξεων ... Η προδιάθεση είναι τακτική, διαρκής. Εκφράζεται έτσι σε πολλές πράξεις και σε πολλές συνέπειες. Μόνο αν διατηρήσουμε μια συνεχή μέριμνα μπορούμε να κρίνουμε την προδιάθεση απαλλάσσοντας τις τάσεις της από τις τυχαίες περιστάσεις (HNC, 34-35).

Συνεπώς, η υπέρβαση του δυϊσμού επιτυγχάνεται μέσω της έννοιας της *τάσης* (tendency), η οποία λαμβάνει υπόψη της την τυχαιότητα. Μια έξη έχει την τάση να παράγει συγκεκριμένες συνέπειες. Ωστόσο, η παραγωγή τους δεν μπορεί ποτέ να υπολογιστεί με απόλυτη ακρίβεια. Ως εκ τούτου, η αναπόδραστη τυχαιότητα των συνεπειών μιας πράξης μάς αναγκάζει να λάβουμε υπόψη μας κατά την ηθική κρίση τον χαρακτήρα του πράττοντος, εφόσον οι έξεις του αποτελούν λειτουργικό μέρος του υπαρκτικού πλαισίου της ηθικά προβληματικής κατάστασης που αντιμετωπίζουμε.

Συμπερασματικά, ο Dewey επιχειρεί να υπερβεί τον δυϊσμό εαυτού και πράξης διευρύνοντας τη σημασία των συνεπειών των πράξεων και υπογραμμίζοντας την αλληλεπίδραση έξεων και συνεπειών. Συγκλίνοντας με τον ωφελιμισμό δέχεται πως οι συνέπειες προσδιορίζουν την ηθική ποιότητα μιας πράξης. Ωστόσο, οι πράξεις, οι οποίες επιλεχθήκαν χάρη στις συνέπειές τους, διαμορφώνουν επίσης τις έξεις του χαρακτήρα, τον πυρήνα του εαυτού. Από την πλευρά τους, ως κυρίαρχες τάσεις επιδίωξης συγκεκριμένων συνεπειών, οι έξεις του χαρακτήρα λαμβάνονται υπόψη κατά την ηθική κρίση, εφόσον την προστατεύουν από την τυχαιότητα των συνεπειών που μπορούν ενδεχομένως να παραχθούν από μια πράξη.

Η οργανική ενότητα του εαυτού και των πράξεών του αποτελεί επίσης το κλειδί της ορθής κατανόησης των κινήτρων της συμπεριφοράς. Οι παραδοσιακές ηθικές θεωρίες εκλαμβάνουν το κίνητρο ως κάτι εξωτερικό προς τον εαυτό και καταδικάζουν τον εαυτό στην παθητικότητα. Αντιθέτως, εκκινώντας από την ενότητα της συνεχούς δραστηριότητας ο Dewey θεωρεί αυτές τις διακρίσεις λειτουργικές, δηλαδή αναλυτικές. Στην ενότητα της δραστηριότητας, το κίνητρο έχει δύο στενά συνδεδεμένες μεταξύ τους σημασίες. Δηλώνει, πρώτον, την αρχή με βάση την οποία κατανοείται η συμπεριφορά. Δεύτερον, δηλώνει το αντιληπτό ή νοητό αντικείμενο, το οποίο προκαλεί μια μεταβολή στην κατεύθυνση της δραστηριότητας. Ως εκ τούτου «ένα κίνητρο δεν μας κατευθύνει στην πράξη, δεν μας οδηγεί να κάνουμε κάτι. Είναι η κίνηση του εαυτού ως όλου, μια κίνηση στην οποία η επιθυμία ενσωματώνεται με ένα αντικείμενο τόσο ολοκληρωτικά, ώστε να επιλέγεται ως κυρίαρχος σκοπός» (E, 291). Έτσι, μια ηθική ποιότητα, όπως π.χ. η καλοσύνη, δεν είναι ένα κίνητρο το οποίο κατέχει ο εαυτός και το οποίο τον κινεί. Αντίθετα, το κίνητρο αναφέρεται σε κάτι που ο εαυτός *είναι*. Ως ποιότητα του εαυτού τα κίνητρα είναι τρόποι της δραστηριότητας. Αντίστοιχα, το αντικείμενο που επιθυμούμε δεν είναι κάτι εξωτερικό προς τον εαυτό. Ως κινητήρια δύναμη ο εαυτός περιλαμβάνει το αντικείμενο μέσα του.

Ο εαυτός δεν είναι ποτέ ολοκληρωμένος. Βρίσκεται σε μια συνεχή διαδικασία διαμόρφωσης, καθώς αλληλεπιδρά με το περιβάλλον. Συνδέεται έτσι με το ιδεώδες της συνεχούς ανάπτυξης:

Δεν υπάρχει τέτοιο πράγμα όπως ο καθορισμένος, έτοιμος, ολοκληρωμένος εαυτός ... Η προσωπική μας ταυτότητα εντοπίζεται στο νήμα της συνεχούς ανάπτυξης που δένει μεταξύ τους αυτές τις μεταβολές. Μιλώντας με αυστηρούς ορους, είναι αδύνατο για τον εαυτό να μείνει σταθερός. Ο εαυτός γίνεται. Και γίνεται προς το καλύτερο ή προς το χειρότερο. Η αξία σχετίζεται με την *ποιότητα* της κατεύθυνσης του γίνεσθαι. Επιδιώκουμε να προσεγγίσουμε αυτόν ή εκείνον τον σκοπό, αλλά ο *σκοπός* είναι η ίδια η *ανάπτυξη*» (E, 306).

Έπεται πως η ηθική ποιότητα δεν προσδιορίζεται από το επίπεδο συγκεκριμένων επιτευγμάτων, αλλά από την κατεύθυνση της κίνησης. «Ανεξάρτητα από το πόσο καλός έχει υπάρξει κάποιος, γίνεται κακός ... καθόσον αποτυγχάνει να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της αύξησης» (E, 307). Αντίστοιχα, η ενότητα του εαυτού με τις πράξεις του δεν είναι δεδομένη. Αποτελεί ένα συνεχές αίτημα κατά την ανάπτυξη του εαυτού.

Η αναγνώριση της σημασίας του εαυτού θέτει το ηθικό ερώτημα «τι οφείλω να γίνω». Ωστόσο, εξαιτίας της οργανικής ενότητας του εαυτού με τις πράξεις του, το συγκεκριμένο ερώτημα συνδέεται με τις συγκεκριμένες κάθε φορά πράξεις που οικοδομούν τον χαρακτήρα. Ο Dewey αποφεύγει να περιγράψει αναλυτικά πώς οφείλει να διαμορφωθεί ο εαυτός, δηλαδή πώς πρέπει να νοηθεί ο ηθικός εαυτός. Δεν παραθέτει έναν κατάλογο αρετών, τις οποίες ο ηθικός εαυτός πρέπει να αναπτύξει. Κάτι τέτοιο θα σήμαινε τη διολίσθηση σε μια παραδοσιακή, αρετολογική ηθική, η οποία εκδιώχνει την ηθική διαμάχη από την ηθική δράση, καταρτίζοντας καταλόγους αρετών ή αμαρτιών.

Ο Dewey συνδέει την αρετή με την έξη. «Οι αρετές δεν πρέπει να νοηθούν ως διακριτές από τις έξεις ή τα κίνητρα, αλλά ως ηθικές ιδιότητες αυτών των συστατικών στοιχείων του εαυτού. Μια έξη είναι ενάρετη, αν έχει την τάση να παράγει συνέπειες που θεωρούμε αγαθές».²⁷² Ως εκ τούτου, η αρετή – όπως και η έξη – έχει λειτουργικό χαρακτήρα. Αποτιμάται θετικά, στον βαθμό που συμβάλλει στην επίλυση προβληματικών καταστάσεων. Επιπλέον, αναφέρεται πάντα σε ένα συγκεκριμένο

---

²⁷² M.G. Murphey, “An Introduction to Human Nature and Conduct”, στο MW, τόμ. 14, σ. xvi.

πλαίσιο. Συνεπώς, δεν μπορεί να αποδοθεί ένα σταθερό νόημα στην αρετή, διότι τοποθετείται πάντα εντός ενός συγκεκριμένου κοινωνικού και ιστορικού ορίζοντα. «Εκφράζει ένα ενδιαφέρον προς αντικείμενα και θεσμούς, τα οποία μεταβάλλονται» (E, 255). Πιο αναλυτικά

η σημασία ή το περιεχόμενο των αρετών μεταβάλλονται κατά καιρούς. Η αφηρημένη τους μορφή, η στάση του ανθρώπου προς το αγαθό, παραμένει η ίδια. Αλλά όταν οι θεσμοί και τα έθιμα μεταβάλλονται και οι φυσικές ικανότητες έχουν διαφορετικά ερεθίσματα, οι σκοποί ποικίλλουν και οι έξεις του χαρακτήρα εκτιμούνται διαφορετικά, τόσο από τον ατομικό δρώντα όσο και από τους άλλους που κρίνουν.²⁷³

Η ηθική ως επιστήμη προτάσσει τον αναστοχασμό έναντι συγκεκριμένων αρετών. Επιθυμεί να ανακαλύψει ποια στοιχεία του χαρακτήρα πρέπει να επιδοκιμάζονται. Ταυτίζει έτσι την αρετή, όχι με αυτό που επιδοκιμάζεται, αλλά με αυτό που πρέπει να επιδοκιμάζεται. Ωστόσο, η ηθική θεωρία αναγνωρίζει ορισμένες *πρωταρχικές αρετές* (cardinal virtues) ως αναγκαία χαρακτηριστικά της αναστοχαστικής ηθικότητας. Ο Dewey απαριθμεί τέσσερις: τη σωφροσύνη, το θάρρος, τη δικαιοσύνη και τη σοφία ή ευσυνειδησία.

Η σωφροσύνη αναφέρεται αφενός στον αυτοέλεγχο, στον έλεγχο δηλαδή των ενστίκτων, και αφετέρου στην ολοκληρωτική αφοσίωση του εαυτού στην πλήρωση του ενδιαφέροντός του. Το ενδιαφέρον εκφράζει έτσι την ολότητα του εαυτού. Οι ικανότητες και οι επιθυμίες του εαυτού συναρθρώνονται σε μια αρμονική ενότητα και δεν βρίσκονται σε ανταγωνισμό μεταξύ τους. Επιπλέον, ο εαυτός λαμβάνει υπόψη του τη ζωή στην ολότητά της. Έχει συνείδηση πως κάθε πράξη έχει μια ευρύτερη επίδραση από την απλώς άμεση συνέπειά της. Το να ακολουθείς ευρύτερες αξίες ενσωματώνοντας σε αυτές τις επιθυμίες και τις πράξεις σου συνοψίζει την αρετή της σωφροσύνης.

Η δεύτερη πρωταρχική αρετή είναι το θάρρος, το οποίο αναφέρεται στην επίμονη προσπάθεια εκπλήρωσης του ενδιαφέροντος παρά τις τυχόν πρακτικές δυσκολίες που μπορεί να προκύψουν. Η ζωτικότητα του ενδιαφέροντος επιβεβαιώνεται από την επιμονή σε αυτό κάτω από δυσχερείς συνθήκες.

Η τρίτη πρωταρχική αρετή της ηθικής είναι η δικαιοσύνη. Ως δικαιοσύνη εννοείται εδώ η αμεροληψία. Ο δίκαιος είναι εκείνος που λαμβάνει υπόψη του το

---

²⁷³ J. Dewey, "Ethics" (1908), στο MW, τόμ. 5, σ. 360.

σύνολο μιας κατάστασης και αντιδρά στην ολότητά της, χωρίς να μεροληπτεί υπέρ ενός συγκεκριμένου παράγοντα. Δηλώνει την τάση να υπολογίζουμε τα ενδιαφέροντά μας και τα ενδιαφέροντα των άλλων ως ανήκοντα σε μια ενότητα και να τα κρίνουμε ισότιμα. Ως εκ τούτου, η δικαιοσύνη είναι μια εξέχουσα κοινωνική αρετή. Η αρετή της δικαιοσύνης συνδέεται με τη συμπάθεια, εφόσον η τελευταία είναι ικανή να προσδιορίζει το συγκεκριμένο κάθε φορά περιεχόμενο της δικαιοσύνης:

Το να τοποθετήσουμε τον εαυτό μας στη θέση κάποιου άλλου, να δούμε τα πράγματα από την οπτική γωνία των δικών του σκοπών και αξιών ... είναι ο πλέον σίγουρος τρόπος για να εκτιμήσουμε τι απαιτεί η δικαιοσύνη σε συγκεκριμένες περιπτώσεις (E, 251).

Η τέταρτη πρωταρχική αρετή είναι η σοφία ή, διαφορετικά, η ευσυνειδησία, η οποία αποκαλείται θεραπευτική όλων των αρετών. Αναφέρεται στον αναστοχασμό που καθιστά δυνατή την αναπροσαρμογή των έξεων, ώστε να ανταποκρίνονται στις υπάρχουσες ανάγκες. Ο Dewey παρατηρεί πως η έννοια της σοφίας είναι προϊόν της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας, ενώ η ευσυνειδησία της νεωτερικότητας. Σημειώνει επίσης ότι η ευσυνειδησία δίνει έμφαση στη διαδικασία ανακάλυψης της γνώσης, στη διαδικασία της διερεύνησης, ενώ η σοφία δηλώνει ένα σώμα αποκτημένης και σταθερής γνώσης. Επιπλέον, η σοφία λαμβάνει υπόψη της τη ζωή στο σύνολό της. Εμπεριέχει τόσο το ηθικό αγαθό όσο και τα αγαθά των υπόλοιπων πτυχών της ζωής. Αντιθέτως, η ευσυνειδησία επικεντρώνεται αποκλειστικά στην ηθική. Αναφερόμενος στην τέταρτη αρετή, ο Dewey στοχεύει στη σύνθεση της έμφασης της ευσυνειδησίας στην αναστοχαστικότητα και της ευρείας αναφοράς της σοφίας στο σύνολο της ζωής.

Η ευσυνειδησία εμπεριέχει την ηθική ευαισθησία και την αναστοχαστικότητα. Η ηθική ευαισθησία δηλώνει την άμεση και αυθόρμητη συναισθηματική αντίδραση του υποκειμένου σε μια ηθικά προβληματική κατάσταση.²⁷⁴ Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, τα συναισθήματα αποτελούν την πρώτη ύλη, την οποία το υποκείμενο έχει στη διάθεσή του κατά τη διαδικασία της διερεύνησης. Μια ευαίσθητη συνείδηση ανταποκρίνεται αμέσως στην παρουσία του αγαθού και του κακού. Διαφορετικά, ο άνθρωπος είναι ψυχρός και σκληρός. Μάλιστα, ο Dewey θεωρεί την ψυχρότητα ως πηγή φαυλότητας.

---

²⁷⁴ Η σημασία που αποδίδει ο Dewey στην ηθική ευαισθησία και τα συναισθήματα, τα οποία αυτή περιλαμβάνει, καθώς και στις ανθρώπινες σχέσεις, έχουν οδηγήσει σχολιαστές να συσχετίσουν την ηθική του σκέψη με την ηθική της φροντίδας των σύγχρονων φεμινιστικών προσεγγίσεων. Βλ. G.F. Pappas, "Dewey and Feminism: The Affective and Relationships in Dewey's Ethics", στο *Hypatia*, τόμ. 8, no. 2, 1993, σς. 78-95, και M.R. Leffers, "Pragmatists Jane Addams and John Dewey, Inform the Ethic of Care", στο *Hypatia*, τόμ. 8, no. 2, 1993, σς. 64-77.

Τίποτα δεν μπορεί να επανορθώσει την απουσία της άμεσης ευαισθησίας. Το αναίσθητο πρόσωπο είναι μοχθηρό και αδιάφορο. Αν δεν υπάρχει μια άμεση, ως επί τω πλείστον μη-αναστοχαστική εκτίμηση των προσώπων και των πράξεων, τα δεδομένα για την κατοπινή σκέψη θα λείπουν ή θα βρίσκονται σε σύγχυση. Ένα πρόσωπο πρέπει να νιώθει τις ποιότητες των πράξεων, όπως κάποιος νιώθει με τα χέρια του τις ποιότητες της τραχύτητας και της απαλότητας (E, 268-269).

Η ευαισθησία ως άμεση συναισθηματική αντίδραση μπορεί, βεβαίως, να οδηγήσει την ηθική κρίση σε λανθασμένα συμπεράσματα. Αυτή η αδυναμία της ηθικής ευαισθησίας καθιστά την αναστοχαστικότητα της ευσυνειδησίας αναγκαίο συμπλήρωμά της. Η αναστοχαστικότητα υπερβαίνει την άμεση συναισθηματική αντίδραση. Αναζητά τις σχέσεις και τις συνδέσεις των στοιχείων της προβληματικής κατάστασης, υπό την έννοια των συνθηκών και των συνεπειών, αλλά και τις δυνατότητες και τις ηθικές συνεπαγωγές μιας πράξης. Προσπαθεί να ανακαλύψει το αληθινό αγαθό της ηθικής κατάστασης.²⁷⁵

Ερμηνεύοντας τον ντιουιανό πειραματισμό ως φιλοσοφία της πράξης που βασίζεται στις πρακτικές των φυσικών επιστημών μπορούμε να παρατηρήσουμε πως οι πρωταρχικές ηθικές αρετές του εαυτού παράγονται από τις επιστημονικές αρετές του ερευνητή. Στην πραγμάτευση του αναστοχαστικού σκέπτεσθαι στο *How We Think*, ο Dewey αναπτύσσει τέσσερις παρόμοιες αρετές. Υποστηρίζει πως πρέπει να καλλιεργήσουμε τις αρετές της ανοιχτότητας, της ολόψυχης αφοσίωσης, της υπευθυνότητας και της ετοιμότητας για αναστοχασμό, για να αναπτύξουμε το πειραματικό σκέπτεσθαι. Οι αρετές του ηθικού εαυτού αντιστοιχούν προς τις αρετές του πειραματικού αναστοχασμού. Η υπευθυνότητα αντιστοιχεί στη σωφροσύνη, η ολόψυχη αφοσίωση στο θάρρος, ενώ η ανοιχτότητα στη δικαιοσύνη. Τέλος, σε αναλογία με την ευσυνειδησία πρέπει να αναπτυχθεί η ετοιμότητα για αναστοχασμό.²⁷⁶ Συμπερασματικά, οι πρωταρχικές αρετές του ηθικού εαυτού εμπίπτουν στο πεδίο της ηθικής, διότι σχετίζονται με στοιχεία του χαρακτήρα. Ωστόσο, αποτελούν μεταστοιχειώσεις των αρετών του ερευνητή κατά την ερευνητική διαδικασία στις πειραματικές φυσικές επιστήμες.

---

²⁷⁵ Για τις ηθικές αρετές στο έργο του Dewey βλ. J. Dewey, "Ethics" (1908), στο MW, τόμ. 5, σσ. 359-379, και "Ethics" (1932), στο LW, τόμ. 7, σσ. 255-261.

²⁷⁶ Βλ. J. Dewey, "How We Think" (1933), στο LW, τόμ. 8, σσ. 125-139.

Ο Dewey υπογραμμίζει επίσης πως οι αρετές δεν μπορούν να εκλαμβάνονται και να καλλιεργούνται χωριστά η μια από την άλλη:

«Η απλή ιδέα ενός καταλόγου διαφορετικών αρετών μάς δεσμεύει στην αντίληψη πως οι αρετές πρέπει να διατηρούνται χωριστά ... Στην πραγματικότητα, τα ενάρετα χαρακτηριστικά διεισδύουν το ένα στο άλλο. Η ενότητα [των αρετών] εμπεριέχεται στην ιδέα της ακεραιότητας του χαρακτήρα» (E, 257).

Έτσι, μετατοπίζεται η έμφαση από τις αρετές στον ενάρετο χαρακτήρα. Ο στόχος της ηθικής πρέπει να είναι η ανάπτυξη ενός σφαιρικού και θετικού χαρακτήρα και όχι ξεχωριστών αρετών. Σύμφωνα με τον Dewey, η ενότητα των αρετών συνοψίζεται στην έννοια της αγάπης, διότι «στην ηθική της σημασία η αγάπη δηλώνει την ολοκληρωτική αφοσίωση στα αντικείμενα που αποτιμούνται ως αγαθά» (E, 259).

Στην ενότητά τους οι παραπάνω αρετές περιγράφουν τον ηθικό εαυτό και την αντίστοιχη ηθική συμπεριφορά. Συνιστούν το περιεχομενικό μέρος της επιστημονικής ηθικής που, όπως είδαμε, επικεντρώνεται περισσότερο στα μορφικά στοιχεία της ηθικής διερεύνησης. Με τις ηθικές αρετές, το ηθικό ιδεώδες της συνεχούς αυτοπραγμάτωσης του εαυτού αποκτάει συγκεκριμένο περιεχόμενο. Οι αρετές της σωφροσύνης, του θάρρους, της δικαιοσύνης και της σοφίας προσδιορίζουν την κατεύθυνση της ανάπτυξης, την οποία ο εαυτός πρέπει να ακολουθήσει ώστε να επιτύχει την πραγμάτωση. Έτσι, το ηθικό ιδεώδες της ανάπτυξης μπορεί να μας προσφέρει το κριτήριο αποτίμησης των συνεπειών. Οι συνέπειες μιας πράξης κρίνονται ως θετικές, στον βαθμό που μετασχηματίζουν την προβληματική κατάσταση με τρόπο που συμβάλλει στην πραγμάτωση του ηθικού εαυτού.

Η πραγμάτευση των αρετών από τον Dewey έχει οδηγήσει πολλούς σχολιαστές να συμπεριλάβουν το έργο του στις αρετολογικές ηθικές θεωρίες, υπογραμμίζοντας συγχρόνως την έννοια της ανάπτυξης ως ηθικού ιδεώδους. Ο John Teehan ισχυρίζεται πως ο Dewey συμερίζεται τα τρία βασικά στοιχεία μιας αρετολογικής ηθικής. Πρώτον, ασκεί κριτική στις ηθικές θεωρίες που βασίζονται σε κανόνες. Δεύτερον, δίνει έμφαση στον χαρακτήρα του πράττοντα και τρίτον, έχει μια θεωρία περί της φύσης των αρετών.²⁷⁷ Από την πλευρά του ο Alexander συγκρίνει το

---

²⁷⁷ Βλ. J. Teehan, "Character, Integrity and Dewey's Virtue Ethics", στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 31, no. 4, 1995, σσ. 841-863.

έργο του Dewey με εκείνο του Alasdair MacIntyre²⁷⁸ και της Martha Nussbaum²⁷⁹, οι οποίοι επιχείρησαν να επαναφέρουν στο προσκήνιο την αρετολογική ηθική. Υποστηρίζει πως η προσέγγιση του Dewey είναι γονιμότερη, επειδή λαμβάνει υπόψη της μια μετα-δαρβινική αντίληψη της φύσης, χωρίς να εγκλωβίζεται στο αριστοτελικό κοσμοείδωλο.²⁸⁰ Τέλος, σχολιαστές όπως ο Robert Westbrook, ο James Campbell και ο Mark Uffelmann, συνδέουν το ιδεώδες της συνεχούς ανάπτυξης του εαυτού με την αρετή της αυτο-πραγμάτωσης και της αυτο-καλλιέργειας.²⁸¹

Μπορεί όμως να γίνει δεκτή μια τέτοια αρετολογική ερμηνεία της ηθικής σκέψης του Dewey; Ο ίδιος ασκεί κριτική στις αρετολογικές ηθικές θεωρίες, οι οποίες ανάγουν το σύνολο της ηθικής ζωής σε ορισμένες ιστορικά και πολιτισμικά προσδιορισμένες αρετές. Ένας τέτοιος κατάλογος αρετών, οι οποίες έχουν προέλθει από τον έπαινο και τον ψόγο μιας συγκεκριμένης κοινότητας, προηγείται και εντέλει στραγγαλίζει τον αναστοχασμό. Η πρωταρχική στόχευση της ηθικής σκέψης του Dewey, της προσπάθειάς του για την περιγραφή μιας ηθικής που να συμφωνεί με την πειραματική μέθοδο των σύγχρονων επιστημών, φαίνεται να είναι ο αναστοχασμός υπό τη μορφή της ηθικής διερεύνησης και όχι η αρετή της αυτο-πραγμάτωσης. Όπως πολύ εύστοχα αναφέρει ο Robert Holmes «Να πράττεις ευφυώς! είναι η κατηγορική προσταγή του πραγματισμού του Dewey».²⁸²

Στο πλαίσιο της πειραματικής μεθόδου, οι θεμελιώδεις αρετές πρέπει να εκληφθούν ως μεθοδολογικές αρχές που λαμβάνονται υπόψη κατά τη διεξαγωγή της ηθικής έρευνας, την οποία επιτελεί ο καθένας όταν αντιμετωπίζει μια ηθικά προβληματική κατάσταση. Ακολουθώντας όμως τον λειτουργικό χαρακτήρα της πειραματικής μεθόδου, οφείλουμε να δεχθούμε πως, ως μεθοδολογικές αρχές, οι αρετές δεν μας είναι δοσμένες a priori. Ακόμα και αν κατέχουν θέση αξιώματος κατά τη διεξαγωγή της έρευνας, έχουν προκύψει από την εμπειρία. Κατ' αναλογία προς τις λογικές μορφές που αναδύονται από την εμπειρία, δεχόμαστε τις ηθικές αρετές, διότι έχουμε διαπιστώσει μέσα από την εμπειρία ότι λειτουργούν, δηλαδή ότι μας

---

²⁷⁸ Βλ. Al. MacIntyre, *After Virtue, A Study in Moral Theory*, εκδ. Duckworth, London, 1981.

²⁷⁹ Βλ. M. Nussbaum, *The Fragility of Goodness: Luck and Ethics in Greek Tragedy and Philosophy*, εκδ. Cambridge University Press, New York 1986.

²⁸⁰ Βλ. Th. M. Alexander, "John Dewey and the Moral Imagination. Beyond Putnam and Rorty Toward a Postmodern Ethics", ό.π..

²⁸¹ Βλ. R. Westbrook, *John Dewey and American Democracy*, ό.π., J. Campbell: *Understanding John Dewey*, ό.π., και M. Uffelmann: "Forging the Self in the Stream of Experience: Classical Currents of Self-Cultivation in James and Dewey", στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 43, no. 3, 2011, σσ. 319-339.

²⁸² R. Holmes, "John Dewey's Social Ethics", στο *Journal of Value Inquiry*, τόμ. 7, no. 4, 1973, σσ. 274-280.

παρέχουν τη δυνατότητα να επιλύουμε αποδοτικά ηθικά προβληματικές καταστάσεις. Ως εκ τούτου, οι ηθικές αρετές έχουν υποθετικό χαρακτήρα και δύνανται να αναθεωρηθούν.

Ωστόσο, είναι αμφίβολο κατά πόσο αρετές, όπως η δικαιοσύνη ή το θάρρος, μπορούν να ικανοποιήσουν το αίτημα του πειραματισμού για τον λειτουργικό χαρακτήρα των αρχών της ερευνητικής διαδικασίας. Πιο συγκεκριμένα, το θάρρος μπορεί να δηλώνει τη ζωτικότητα του ενδιαφέροντος του δρώντα και την επιμονή του για την πραγμάτωση της αξίας, ακόμα και αν η πραγματικότητα δεν είναι ευνοϊκή. Ταυτόχρονα, μπορεί να δηλώνει τον ηθικό δογματισμό που αγνοεί συστηματικά την αντίσταση της πραγματικότητας. Ως εκ τούτου, η ηθική αρετή του θάρρους δεν μας διασφαλίζει την παραγωγή θετικών συνεπειών κατά την επίλυση των προβληματικών καταστάσεων, ώστε να έχει θέση αξιώματος κατά τη διεξαγωγή της ηθικής διερεύνησης.

Αντίστοιχα, η ηθική αρετή της δικαιοσύνης σχετίζεται τόσο με την αμεροληψία όσο και με τη συμπερίληψη των ενδιαφερόντων του άλλου. Ωστόσο, είναι αμφίβολο κατά πόσο αυτά τα στοιχεία μπορούν να συνυπάρχουν πάντα αρμονικά και να παράγουν θετικές συνέπειες. Η θετική μεροληψία υπέρ του ανίσχυρου είναι ενίοτε αναγκαία για την απόδοση δικαιοσύνης. Συνεπώς, η συσχέτιση δικαιοσύνης και αμεροληψίας δεν συνεπάγεται αυτονόητα τη θετική επίλυση ηθικά προβληματικών καταστάσεων.

Συνοπτικά, δεν μπορεί να ικανοποιηθεί το αίτημα του πειραματισμού για την εμπειρική παραγωγή των θεμελιωδών αρετών του ηθικού εαυτού χάρη στη λειτουργική τους αξία, δηλαδή στη δυνατότητά τους να επιλύουν με αποδοτικό τρόπο ηθικά προβλήματα, συμβάλλοντας στην αυτο-πραγμάτωση του εαυτού. Φαίνεται πως οι ηθικές αρετές προηγούνται κάθε ηθικού αναστοχασμού και, ως εκ τούτου, έχουν ένα μη λειτουργικό χαρακτήρα. Το ηθικό ιδεώδες της συνεχούς ανάπτυξης του εαυτού και οι αρετές του ηθικού εαυτού σκιαγραφούν εκείνο το μη λειτουργικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο μπορεί να αναπτυχθεί η πειραματική ηθική διερεύνηση.

Παρατηρούμε, λοιπόν, μια ένταση στο εσωτερικό της ηθικής σκέψης του Dewey μεταξύ αφενός της έμφασης στον ηθικό αναστοχασμό και αφετέρου της θεωρίας γύρω από το ηθικό ιδεώδες της ανάπτυξης και τις αρετές του ηθικού εαυτού.

Όπως σημειώνει ο Axel Honneth,²⁸³ στο ηθικό έργο του Dewey υπάρχει μια ανεπίλυτη ένταση μεταξύ μιας διαδικαστικής μετα-ηθικής θεώρησης της ηθικής διερεύνησης και μιας νατουραλιστικής τελολογίας, η οποία εκλαμβάνει την αυτοπραγμάτωση του εαυτού ως ιδεώδες αγαθού βίου. Το αποτέλεσμα είναι και οι δύο πόλοι της έντασης να παρουσιάζονται προβληματικοί. Από τη μια, το ηθικό ιδεώδες της ανάπτυξης εμφανίζεται ιδιαίτερα αφηρημένο, εφόσον δεν περιγράφεται ένας προκαθορισμένος σκοπός, τον οποίο το άτομο πρέπει να εκπληρώσει ώστε να επιτύχει την αυτό-πραγμάτωση.²⁸⁴ Από την άλλη, η διαδικαστική ηθική αποτυγχάνει, διότι υποχωρεί προς μια παραδοσιακή έννοια ιδεώδους, το οποίο τοποθετείται πέρα από την ηθική διερεύνηση.

Στο προηγούμενο κεφάλαιο αναφερθήκαμε στην κριτική των Russell και Horkheimer στον πειραματισμό. Οι δύο στοχαστές υποστηρίζουν πως ο πειραματισμός αδυνατεί να παράγει λειτουργικά τα κριτήρια, με βάση τα οποία μπορούμε να αποτιμήσουμε τις παραγόμενες συνέπειες ως θετικές ή αρνητικές. Η ανάλυση της πειραματικής ηθικής θεωρίας κατέδειξε πως, για να απαντήσει στη συγκεκριμένη κριτική, ο Dewey προσφεύγει σε ένα μη λειτουργικό στοιχείο, δηλαδή σε ένα στοιχείο το οποίο δεν παράγεται πειραματικά, αλλά προϋποτίθεται πριν από κάθε πειραματική έρευνα: το ηθικό ιδεώδες της ανάπτυξης. Όπως παραδέχεται ο Campbell, η συγκεκριμένη ένταση οφείλεται στην αδυναμία του λειτουργισμού να δικαιολογήσει επαρκώς θεμελιώδεις αξίες, όπως η ελευθερία ή η δικαιοσύνη. Αξίες τις οποίες πολλές φορές ο πειραματισμός προϋποθέτει.²⁸⁵

Στη συνέχεια της εργασίας θα εξετάσουμε κατά πόσο αυτή η ένταση μεταξύ της λειτουργιστικής αναστοχαστικής διαδικασίας του πειραματισμού και συγκεκριμένων αξιακών περιεχομένων εμφανίζεται στο πεδίο της πολιτικής. Η ανάλυση της δημοκρατικής θεωρίας του Dewey και η συσχέτισή της με την πειραματική μέθοδο θα μας επιτρέψει να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο ο

---

²⁸³ A. Honneth, "Between Proceduralism and Teleology: An Unresolved Conflict in Dewey's Moral Theory", στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 34, no. 3, 1998, σσ. 689-711.

²⁸⁴ Για την κριτική στον αφηρημένο χαρακτήρα του ηθικού ιδεώδους της ανάπτυξης βλ. Westbrook, *John Dewey and American Democracy*, ό.π., και S. Hook: "An introduction to Democracy and Education", στο MW, τόμ. 9.

²⁸⁵ Βλ. J. Campbell, *Understanding John Dewey*, ό.π., σ. 141. Για μια παρόμοια ερμηνευτική προοπτική βλ. W. Feinberg, "The Conflict Between Intelligence and Community in Dewey's Educational Philosophy" στο *Educational Theory*, τόμ. 19, n. 3, 1969, σσ. 236-248, και του ίδιου "Dewey and Democracy at the Dawn of the Twenty-First Century", στο *Educational Theory*, τόμ. 43, n. 2, 1993, σσ. 195-216. Αντίθετα, ο Honneth υποστηρίζει πως η ένταση οφείλεται στο γεγονός πως ο Dewey δεν έφτασε τη διαδικαστική ηθική θεωρία μέχρι τις έσχατες συνέπειές της. Βλ. A. Honneth, "Between Proceduralism and teleology: An Unresolved Conflict in Dewey's Moral Theory", ό.π..

Dewey επιχειρεί να υπερβεί την ένταση μεταξύ λειτουργισμού και αξιών και να συνθέσει τις πρακτικές των πειραματικών φυσικών επιστημών με συγκεκριμένες αξίες και ιδεώδη.

5. Η θεωρία περί δημοκρατίας

Κατά την ανάλυση της ηθικής θεωρίας του Dewey συναντήσαμε δύο ετερόκλητα στοιχεία. Από τη μια πλευρά, η πειραματική ηθική εφαρμόζει τις λειτουργιστικές αρχές της πειραματικής μεθόδου στο πεδίο της ηθικής και οδηγεί στην ταύτιση των αξιών με τις θετικές συνέπειες που παράγονται κατά την επίλυση της ηθικά προβληματικής κατάστασης. Από την άλλη, η θεωρία για το ηθικό ιδεώδες της συνεχούς ανάπτυξης του εαυτού και των αρετών του ηθικού εαυτού προσφέρει το αναγκαίο κριτήριο αποτίμησης των παραγόμενων συνεπειών. Διαπιστώσαμε, επίσης, την ένταση των δύο αυτών στοιχείων στο εσωτερικό της ηθικής θεωρίας του Dewey, καθώς το ηθικό ιδεώδες υπερβαίνει το λειτουργιστικό πλαίσιο του πειραματισμού.

Αντίστοιχα, στο πεδίο της πολιτικής ο Dewey αφενός αναπτύσσει τη συσχέτιση του πειραματικού αναστοχασμού με την άσκηση πολιτικής στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής κοινότητας και αφετέρου περιγράφει το ιδεώδες της δημοκρατίας. Προκύπτει, έτσι, το ερώτημα αν και με ποιον τρόπο εμφανίζεται η ένταση μεταξύ του λειτουργιστικού πειραματικού αναστοχασμού και συγκεκριμένων αξιών. Το συγκεκριμένο ερώτημα μπορεί να αναλυθεί σε δύο επίπεδα. Το πρώτο επίπεδο αναφέρεται στο ζήτημα της εφαρμογής του πειραματισμού στην επίλυση των κοινωνικών συγκρούσεων. Σχετίζεται, δηλαδή, με τις δυνατότητες του πειραματισμού να προσανατολίσει την κοινότητα στη λήψη αποφάσεων βάσει συγκεκριμένων αξιών. Το δεύτερο επίπεδο του ερωτήματος αναφέρεται στην πειραματική δικαιολόγηση του ίδιου του δημοκρατικού ιδεώδους.

Πριν εξετάσουμε τα παραπάνω ερωτήματα, θα επιχειρήσουμε να ανασυγκροτήσουμε τη θεωρία περί δημοκρατίας του Dewey, ώστε να καταδείξουμε τα αξιακά περιεχόμενα που αυτή εμπεριέχει. Η δημοκρατία για τον Dewey δεν αναφέρεται απλώς σε διαδικασίες λήψης αποφάσεων, αλλά περιλαμβάνει συγκεκριμένα αξιακά περιεχόμενα. Συνδέεται με την πραγμάτωση του ηθικού αγαθού, ενώ νοηματοδοτεί με συγκεκριμένο τρόπο τις αξίες της ελευθερίας, της ισότητας και της αλληλεγγύης.

Πιο συγκεκριμένα, στην παρούσα ενότητα θα εξετάσουμε την έννοια της δημοκρατίας και τη συσχέτισή της με το ηθικό ιδεώδες της ανάπτυξης. Θα εντοπίσουμε στον πυρήνα της δημοκρατίας την ελεύθερη επικοινωνία, την ισότιμη συμμετοχή και την κοινωνική συνεργασία των μελών μιας κοινότητας. Επιπλέον, θα

εξετάσουμε την κριτική του Dewey στον ατομοκεντρικό φιλελευθερισμό και την προσπάθειά του να διερευνήσει τους όρους και τις δυνατότητες πραγμάτωσης της ελευθερίας μέσω της καλλιέργειας ενός δημοκρατικού κοινωνικού ήθους. Τέλος, θα αναλύσουμε την αντίληψη του Dewey για τη δημοκρατική οργάνωση του κράτους και της δημόσιας σφαίρας.

5.1 ΤΟ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟ ΙΔΕΩΔΕΣ

Στο πλαίσιο της πολιτικής του φιλοσοφίας ο Dewey επιχείρησε να περιγράψει την ιδεώδη δημοκρατική κοινότητα. Άσκησε κριτική στον κλασικό φιλελευθερισμό και προσπάθησε να καταδείξει τον ριζοσπαστικό χαρακτήρα της αυθεντικής δημοκρατίας.²⁸⁶ Ταυτόχρονα, υπήρξε ένας ενεργός δημόσιος διανοούμενος. Η πολιτική του δραστηριότητα εκτείνεται από τη συγγραφή άρθρων έως διαλέξεις, ραδιοφωνικές εκπομπές και συμμετοχή σε πολιτικές πρωτοβουλίες. Αν και στην παρούσα εργασία θα επικεντρωθούμε περισσότερο στη θεωρία του Dewey περί δημοκρατίας και όχι στη βιογραφική αφήγηση των πολιτικών δράσεων, στις οποίες συμμετείχε, τα δύο αυτά πεδία είναι αλληλένδετα. Όπως παρατηρεί και ο ίδιος στο αυτοβιογραφικό κείμενό του, οι επιδράσεις που δέχτηκε από ανθρώπους και καταστάσεις ήταν ισχυρότερες από αυτές των βιβλίων. «Αυτά που έμαθα από εκείνα [τα βιβλία] ήταν τεχνητά σε σύγκριση με αυτά που αναγκάστηκα να στοχαστώ εξαιτίας κάποιας εμπειρίας στην οποία εμπλεκόμουν».²⁸⁷

---

²⁸⁶ Για τον Dewey η δημοκρατία δεν χρειάζεται κάποιο επίθετο για να δηλώνει τον ριζοσπαστικό της χαρακτήρα και να την διακρίνει από μη ριζοσπαστικές θεωρήσεις της. Η ριζοσπαστικότητα της δημοκρατίας είναι σύμφυτη με την ίδια την έννοιά της. Βλ. J. Dewey, "Democracy is Radical" (1937), στο LW, τόμ. 11.

²⁸⁷ J. Dewey, "From Absolutism to Experimentalism" (1930), στο LW, τόμ. 5, σ. 155. Η εγκατάσταση του Dewey στο Σικάγο, από το 1894 έως το 1904, προσέφερε πληθώρα ευκαιριών για αναστοχασμό και πολιτική συμμετοχή και συνέβαλε στη ριζοσπαστικοποίησή του. Στο Σικάγο ο Dewey έρχεται σε επαφή με άλλους μεταρρυθμιστές, όπως η Jane Addams. Η Addams και η Ellen Gates είχαν ιδρύσει και λειτουργούσαν το Hull House. Ο Dewey παρακολουθεί από κοντά την απεργία των εργατών στη σιδηροδρομική εταιρεία Pullman. Τάσσεται στο πλευρό των εργατών, εκλαμβάνοντας την απεργία τους ως διεκδίκηση της ισότιμης συμμετοχής τους στην κοινότητα. Εκείνη την περίοδο τα πολιτικά ενδιαφέροντα του Dewey εκφράζονται κυρίως μέσα από τις προσπάθειές του για τη μεταρρύθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος και την οικοδόμηση μιας δημοκρατικής εκπαίδευσης. Οι βιβλιογραφικές αναφορές για την πολιτική δραστηριότητα του Dewey και τη συσχέτισή της με τη θεωρία περί δημοκρατίας είναι ιδιαίτερα εκτενείς. Οι συνεκτικότερες και πιο ολοκληρωμένες αναστροφές είναι κατά τη γνώμη μας εκείνες του R. Westbrook: *John Dewey and American Democracy*, ό.π. και του Al. Ryan: *John Dewey and the High Tide of American Liberalism*, ό.π. Για μια κριτική επισκόπηση της κοινωνικής ιστορίας των Η.Π.Α του τέλους του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα βλ. H. Zinn: *Ιστορία του λαού των Ηνωμένων Πολιτειών*, μτφ. Θ. Καλύβας, εκδ. Αιώρα, Αθήνα 2005, ιδιαίτερα τις σσ. 193-449.

Σε αντίθεση με την προοπτική της φιλελεύθερης δημοκρατίας των Bentham και Mill, ο Dewey υποστηρίζει πως η δημοκρατία δεν εξαντλείται στην πολιτική σφαίρα. Η δημοκρατία δεν αναφέρεται αποκλειστικά σε ένα πολιτικό σύστημα, σε ένα σύνολο θεσμών που καθορίζουν τον τρόπο άσκησης της πολιτικής εξουσίας. Έχει ένα ευρύτερο και βαθύτερο νόημα. «Μια δημοκρατία είναι κάτι περισσότερο από μια διακυβέρνηση. Είναι πρωτίστως ένας τρόπος του κοινωνικού βίου, μιας εμπειρίας που μεταδίδεται από κοινού» (DE, 93/214). Εκφράζει μάλλον ένα κοινωνικό ιδεώδες, το οποίο για να πραγματοποιηθεί πρέπει να επηρεάσει όλες τις μορφές των ανθρώπινων σχέσεων, όπως αυτές εκδιπλώνονται στο σχολείο, την οικονομία, την οικογένεια, την εκκλησία. Η δημοκρατία αφορά όλες τις πτυχές του κοινωνικού βίου. Είναι ένας τρόπος κοινωνικής και ατομικής ζωής. Πιο αναλυτικά,

η δημοκρατία είναι πολύ ευρύτερη από μια ειδική πολιτική μορφή, μια μέθοδο λειτουργίας της κυβέρνησης, ψήφισης νόμων και επιτέλεσης της διακυβέρνησης μέσα από το λαϊκό δικαίωμα της ψήφου και τους εκλεγμένους αξιωματούχους. Είναι, βεβαίως, αυτά. Αλλά είναι επίσης κάτι ευρύτερο και βαθύτερο από αυτά. Η πολιτική και κυβερνητική πλευρά της δημοκρατίας είναι ένα μέσο, το καλύτερο μέσο που έχει βρεθεί έως τώρα για την πραγματοποίηση σκοπών που συνδέονται με το ευρύ πεδίο των ανθρώπινων σχέσεων και την ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας. Είναι, όπως συχνά λέμε χωρίς ίσως όμως να αντιλαμβανόμαστε τι ακριβώς λέμε, ένας τρόπος ζωής, κοινωνικής και ατομικής.²⁸⁸

Ως κοινωνικό ιδεώδες η δημοκρατία ικανοποιεί τις γνωσιοθεωρητικές προϋποθέσεις του πειραματισμού. Δεν είναι ένα αφηρημένο ιδεώδες, το οποίο αντιδιαστέλλεται με την εμπειρική πραγματικότητα. Έχει έναν λειτουργικό χαρακτήρα. Αποτελεί προβολή των δυνατοτήτων μιας υπαρκτής τάσης των κοινωνιών. Συμβάλλει δε στον προσανατολισμό της κοινωνικής ανασυγκρότησης.

Εξετάζοντάς την ως ιδέα, η δημοκρατία δεν είναι μια μεταξύ άλλων αρχών της κοινωνικής ζωής (associated life). Είναι η ίδια η ιδέα της κοινοτικής ζωής. Είναι ένα ιδεώδες με τον μόνο ευφυή τρόπο που μπορεί ένα ιδεώδες να υπάρχει, δηλαδή είναι η τάση και η κίνηση κάποιου πράγματος που υπάρχει έως το τελικό όριό του ιδωμένο ως ολοκληρωμένο, ως τέλειο (PiP, 328).

---

²⁸⁸ J. Dewey, “Democracy and Educational Administration” (1937), στο LW, τόμ. 11, σ. 217.

Ως λειτουργικό ιδεώδες η δημοκρατία δεν μπορεί να είναι ένα πλήρως ολοκληρωμένο γεγονός μέσα στην ιστορία, ούτε όμως συγκροτεί μια ουτοπία έξω από την ιστορία. Η ανάλυση του κοινωνικού ιδεώδους της δημοκρατίας προϋποθέτει την ανάλυση της κοινωνίας και της κοινότητας. Ακολουθώντας μια πλουραλιστική αντίληψη περί κοινωνίας, ο Dewey δηλώνει πως «η κοινωνία είναι μία λέξη, αλλά πολλά πράγματα. Οι άνθρωποι συμπράττουν με όλους τους δυνατούς τρόπους και για όλους τους δυνατούς σκοπούς. Ένας άνθρωπος ανήκει σε πολλές ποικίλες ομάδες στις οποίες οι εταίροι του μπορεί να είναι πολύ διαφορετικοί» (DE, 87/208). Με άλλα λόγια, η κοινωνία

είναι πολλές συμπράξεις, όχι ένας μοναδικός οργανισμός. Κοινωνία σημαίνει σύμπραξη, το να ερχόμαστε μαζί σε μια κοινή συναναστροφή και δράση για την καλύτερη πραγματοποίηση κάθε μορφής εμπειρίας (RP, 197).²⁸⁹

Επιπλέον, ο Dewey υποστηρίζει πως υπάρχει μια εγγενής αμφισημία στους όρους κοινωνία και κοινότητα. «Έχουν αμφότερες τόσο μια ευχολογική ή κανονιστική, όσο και μια περιγραφική σημασία: ένα *de jure* και ένα *de facto* νόημα» (DE, 88/209). Ο Dewey επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στο κανονιστικό περιεχόμενο της έννοιας της κοινότητας. Το προσεγγίζει εστιάζοντας στα επιθυμητά χαρακτηριστικά της κάθε κοινωνικής οργάνωσης και μεγεθύνοντάς τα. Διακρίνει δύο χαρακτηριστικά που ενυπάρχουν σε κάθε κοινωνική ομάδα. «Σε οποιαδήποτε κοινωνική οργάνωση, ακόμα και σε μια συμμορία κλεφτών, θα βρούμε κάποιο ευρέως συμεριζόμενο ενδιαφέρον στο εσωτερικό της και έναν ορισμένο βαθμό αλληλόδρασης και συνεργατικής ανταπόκρισης με άλλες ομάδες» (DE, 89/210). Από αυτά τα δύο χαρακτηριστικά ο Dewey αντλεί το κριτήριο για την αυθεντική δημοκρατική κοινότητα.

Το πρώτο χαρακτηριστικό παραπέμπει στην εσωτερική οργάνωση της κοινωνικής ομάδας, η οποία κρίνεται επιθυμητή όταν υπάρχει ένας πλούσιος αριθμός κοινών ενδιαφερόντων ή αξιών. Ωστόσο, αυτό δεν μπορεί να επιτευχθεί χωρίς την ελεύθερη και ισότιμη αλληλεπίδραση, χωρίς την ελεύθερη επικοινωνία και συνεργασία των μελών της ομάδας. «Για να υπάρχει μεγάλος αριθμός αξιών, πρέπει

---

²⁸⁹ Η πλουραλιστική αντίληψη του Dewey για την κοινωνία βρίσκεται σε συμφωνία με την αναδύμενη κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα Κοινωνιολογική Σχολή του Σικάγο. Μια από τις βασικές επιδράσεις της Σχολής του Σικάγο υπήρξε ο πραγματισμός των Dewey και Mead, ενώ μπορούμε να υποθέσουμε πως το πολυσχιδές ερευνητικό έργο της Σχολής ανταποκρινόταν στο πρότυπο της πειραματικής κοινωνικής έρευνας του Dewey. Για μια εισαγωγή στο έργο της Σχολής του Σικάγο και τις επιδράσεις του πραγματισμού σε αυτήν βλ. Ν.Χ. Τάτσης – Μ. Θανοπούλου (επιμ.), *Η κοινωνιολογία της Σχολής του Σικάγο*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2009.

όλα τα μέλη της ομάδας να έχουν συγκρίσιμες ευκαιρίες να δώσουν και να πάρουν από τους άλλους. Πρέπει να υπάρχει μεγάλη ποικιλία κοινών εγχειρημάτων και εμπειριών» (DE, 90/211).

Το δεύτερο χαρακτηριστικό παραπέμπει στην αλληλεπίδραση μιας κοινωνικής ομάδας με άλλες. Μια κοινωνική ομάδα έχει τη δυνατότητα να ανασυγκροτηθεί και να προοδεύσει μόνο μέσα από τη σύναψη ευρύτερων σχέσεων με άλλες ομάδες και την ανοιχτή αλληλεπίδραση μαζί τους:

Η απομόνωση οδηγεί στην ακαμψία και στη φορμαλιστική θεσμοποίηση της ζωής, σε στατικά και εγωιστικά ιδεώδη μέσα στην ομάδα ... [Αντιθέτως] Κάθε εποχή επέκτασης στην ιστορία της ανθρωπότητας συνέπεσε με τη δράση παραγόντων που έτειναν να εξαλείψουν την απόσταση ανάμεσα σε λαούς και τάξεις προηγουμένως περιχαρακωμένες μεταξύ τους (DE, 92/213).

Και τα δύο στοιχεία της ιδεώδους κοινωνικής οργάνωσης παραπέμπουν στη δημοκρατία. Στα δεσποτικά καθεστώτα, όπου κυριαρχεί η ανελευθερία και η ταξική διαίρεση, η αλληλεπίδραση των μελών της κοινωνίας δεν είναι ούτε ελεύθερη ούτε ισότιμη, με αποτέλεσμα να συρρικνώνεται το νόημα της ανθρώπινης δραστηριότητας.

Επίσης, η δημοκρατία συνδέεται άρρηκτα με το ηθικό ιδεώδες της ανάπτυξης. Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η πειραματική ηθική δέχεται ως μοναδικό ηθικό σκοπό καθεαυτόν την ανάπτυξη, η οποία εκλαμβάνεται ως συνεχής ανασυγκρότηση της εμπειρίας, ως διαρκής διαδικασία τελειοποίησης και ωρίμασης ή ως αδιάκοπη προσπάθεια αυτο-πραγμάτωσης του εαυτού. Η δημοκρατία είναι το μόνο από τα πολιτεύματα που επιτρέπει τον συνεχή μετασχηματισμό της εμπειρίας.

Η δημοκρατία είναι η πίστη στην ικανότητα της ανθρώπινης εμπειρίας να δημιουργεί στόχους και μεθόδους, με τους οποίους θα εμπλουτισθεί η περαιτέρω εμπειρία ... Η δημοκρατία είναι η πίστη πως η διαδικασία της εμπειρίας είναι πιο σημαντική από την επίτευξη οποιουδήποτε ειδικού αποτελέσματος, έτσι ώστε τα ειδικά αποτελέσματα που επιτυγχάνονται να έχουν απόλυτη αξία μόνο στον βαθμό που χρησιμοποιούνται για να εμπλουτίσουν και να ταξινομήσουν τη συνεχή διαδικασία.²⁹⁰

Με τον τρόπο αυτόν η δημοκρατία επιτρέπει την πλήρη ανάπτυξη των ικανοτήτων του ατόμου. Μπορούμε, μάλιστα, να ορίσουμε τη δημοκρατία ως το

---

²⁹⁰ J. Dewey, "Creative Democracy: The Task Before Us" (1939), στο LW, τόμ. 14, σ. 229.

σύνολο των κοινωνικών συνθηκών που ευνοούν την επίτευξη του ηθικού ιδεώδους της ανάπτυξης. Έτσι, η δημοκρατία πέρα από πολιτική έχει και ηθική σημασία:

Η δημοκρατία έχει πολλές σημασίες, αλλά αν έχει μια ηθική σημασία αυτή βρίσκεται στην απόφαση πως ο ανώτερος έλεγχος όλων των πολιτικών θεσμών και των βιομηχανικών ρυθμίσεων θα έγκειται στη συνεισφορά τους στην ολιστική ανάπτυξη του κάθε μέλους της κοινωνίας (RP, 186).

Ταυτόχρονα, το ηθικό ιδεώδες της ανάπτυξης αποτελεί το κριτήριο για τον έλεγχο της δημοκρατικότητας των πολιτικών και κοινωνικών θεσμών:

Το ηθικό κριτήριο με το οποίο ελέγχουμε τις κοινωνικές συνθήκες και τα πολιτικά μέτρα μπορεί να συνοψισθεί ως εξής: Ο έλεγχος αφορά στο κατά πόσο μια παράδοση ή ένας νόμος απελευθερώνει τις ατομικές ικανότητες με τέτοιο τρόπο, ώστε να τις καταστήσει διαθέσιμες για την ανάπτυξη της γενικής ευτυχίας ή του κοινού αγαθού. Αυτή η μορφή [του ηθικού κριτηρίου] εκφράζει τον έλεγχο, δίνοντας έμφαση στην πλευρά του ατόμου. Μπορεί να εκφραστεί από την πλευρά της κοινωνικής ζωής ως εξής: Ο έλεγχος αφορά στο κατά πόσο η γενική, δημόσια οργάνωση και τάξη προάγονται με τέτοιο τρόπο, ώστε να εξισώνονται οι ευκαιρίες όλων.²⁹¹

Ακολουθώντας τον Αριστοτέλη, ο Dewey υποστηρίζει πως το άτομο έχει κατ' ανάγκη κοινωνικό χαρακτήρα. Αναδύεται πάντα εντός και χάρη στην αλληλεπίδρασή του με κάποιο κοινωνικό περιβάλλον. Ως εκ τούτου, η ανάπτυξη του ατόμου δεν μπορεί να είναι πλήρης, ούτε συνεχής, όταν είναι αντικοινωνική. Ένας άνθρωπος που επιλέγει να αναπτυχθεί ως διαρρήκτης ή ως γκάγκστερ θέτει ουσιαστικά φραγμούς στην πλήρη ανάπτυξή του. Η ανάπτυξη του εαυτού απαιτεί τη συμμετοχή σε μια κοινότητα. Μόνο μέσα από την πλούσια αλληλεπίδραση του ατόμου με τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας μπορεί να επιτευχθεί η αυτο-πραγμάτωση του εαυτού. Συνεπώς, στο δημοκρατικό ιδεώδες η συμμετοχή του ατόμου στην κοινότητα είναι κρίσιμης σημασίας. Μόνο μέσα στην κοινότητα το άτομο έχει την ευκαιρία να αναπτύξει τις ικανότητές του και να επιτύχει το ιδεώδες της αυτο-πραγμάτωσης.

Η σύνδεση της δημοκρατίας με το ηθικό ιδεώδες της ανάπτυξης οδηγεί τον Macpherson να συσχετίσει το μοντέλο της φιλελεύθερης δημοκρατίας του Mill με αυτό του Dewey. Εντάσσει και τις δύο προοπτικές στο μοντέλο της αναπτυξιακής δημοκρατίας. Σύμφωνα με τον Macpherson, η αναπτυξιακή δημοκρατία υπερβαίνει

---

²⁹¹ J. Dewey, "Ethics" (1908), στο MW, τόμ. 5, σ. 431.

το παλαιότερο μοντέλο της προστατευτικής δημοκρατίας, το οποίο εξαντλεί τη δημοκρατική πολιτική σφαίρα στην προστασία των κυβερνωμένων από τους κυβερνώντες και από ισχυρούς ιδιώτες. Εκλαμβάνει τη δημοκρατία ως μέσο για την ανάπτυξη της προσωπικότητας των μελών της κοινωνίας. Η συμμετοχή των ατόμων στο πεδίο της πολιτικής συμβάλλει στην ανάπτυξη του πνεύματος και της αρετής τους.²⁹²

Αν και η έμφαση των δύο στοχαστών στην ηθική σημασία της ανάπτυξης του ατόμου είναι κοινή, η ομαδοποίησή τους σε ένα κοινό μοντέλο φιλελεύθερης δημοκρατίας παραβλέπει τις σημαντικές τους διαφορές γύρω από τη δημοκρατία. Ο Mill περιορίζει τη δημοκρατία αποκλειστικά στην πολιτική σφαίρα. Αντίθετα, ο Dewey επεκτείνει τη δημοκρατία σε όλα τα πεδία της κοινωνικής ζωής: την οικονομία, την εκπαίδευση, την οικογένεια, την εκκλησία. Βέβαια, αναγνωρίζει την αυτονομία της πολιτικής σφαίρας, ενώ η πολιτική και η κοινωνική μορφή της δημοκρατίας παραμένουν στενά συνδεδεμένες μεταξύ τους. Η πολιτική δημοκρατία αποτελεί το όργανο για την πραγματοποίηση της κοινωνικής δημοκρατίας. Χωρίς την αυτόνομη πολιτική σφαίρα το ιδεώδες της δημοκρατίας θα έμενε σκέτη ονειροφαντασία, ενώ η δημοκρατία χωρίς την κοινωνική της σημασία είναι κενή περιεχομένου.

Επιπλέον, ο Mill παρέμενε διστακτικός απέναντι στην ωριμότητα της εργατικής τάξης, δηλαδή της πλειοψηφίας του πληθυσμού, να συμμετάσχει στις δημοκρατικές διαδικασίες. Στη φιλελεύθερη δημοκρατία του Mill η συμμετοχή της συντριπτικής πλειοψηφίας του πληθυσμού στις δημόσιες υποθέσεις εξαντλείται στην περιοδική εκλογή αντιπροσώπων. Ακόμα, όμως, και σε αυτό το συρρικνωμένο πεδίο άσκησης της λαϊκής κυριαρχίας, η συμμετοχή των κατώτερων στρωμάτων δεν είναι ισότιμη. Το αίτημα της καθολικής ψήφου συμπληρώνεται με την πρόταση ενός συστήματος πολλαπλής ψήφου, σύμφωνα με το οποίο κάθε άτομο έχει διαφορετικό αριθμό ψήφων, ανάλογα με τη μόρφωση και το επάγγελμά του. Στον βαθμό, μάλιστα, που η ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου βασίζεται στην ενεργό πολιτική συμμετοχή του, φαίνεται πως το δημοκρατικό μοντέλο του Mill οδηγείται σε αυτο-αναίρεση, εξαιτίας των σημαντικών περιορισμών του στην πολιτική συμμετοχή.

---

²⁹² Βλ. C.B. Macpherson, *Η ιστορική πορεία της φιλελεύθερης δημοκρατίας*, μτφ. Ελ. Κασίμη, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1994, ιδιαίτερα το 3^ο κεφάλαιο, σσ. 71-114. Παρόμοια κατηγοριοποίηση των μοντέλων δημοκρατίας ακολουθεί και ο Held. Βλ. D. Held, *Μοντέλα δημοκρατίας*, μτφ. Μ. Τζιαντζή, εκδ. Σταχού, Αθήνα 1995.

Αντίθετα, για τον Dewey «το θεμέλιο της δημοκρατίας είναι η πίστη στις ικανότητες της ανθρώπινης φύσης».²⁹³ Συνεπώς, ως ο αυθεντικός τρόπος κοινωνικού βίου η δημοκρατία περιλαμβάνει τη συμμετοχή των ανθρώπων στη διαμόρφωση των συνθηκών που καθορίζουν τη ζωή τους:

Το κλειδί της δημοκρατίας ως τρόπου ζωής μπορεί να εκφραστεί ως η αναγκαιότητα συμμετοχής κάθε ώριμου ανθρώπινου όντος στη διαμόρφωση των αξιών που ρυθμίζουν τη συμβίωση των ανθρώπων, η οποία [συμμετοχή] είναι αναγκαία από την άποψη τόσο της γενικής κοινωνικής ευημερίας όσο και της πλήρους ανάπτυξης των ανθρώπινων όντων ως ατόμων».²⁹⁴

Στο πεδίο της οικονομίας, ο Dewey προωθεί τη βιομηχανική δημοκρατία, η οποία αφορά «στην ανάγκη για διασφάλιση μεγαλύτερης βιομηχανικής αυτονομίας, δηλαδή μεγαλύτερης ικανότητας των εργατών σε κάθε ιδιαίτερη επιχείρηση ή απασχόληση να ελέγχουν τη συγκεκριμένη βιομηχανία, αντί να εργάζονται κάτω από συνθήκες εξωτερικού ελέγχου όπου δεν έχουν κανένα ενδιαφέρον, καμία εικόνα αυτού που κάνουν».²⁹⁵ Επίσης, στον χώρο της εκπαίδευσης, ο Dewey τάσσεται υπέρ της δημοκρατικής διοίκησης των σχολικών μονάδων με τη συμμετοχή των ίδιων των εκπαιδευτικών.²⁹⁶

Στη δημοκρατική προοπτική του Dewey η ανάπτυξη του ατόμου και η συμμετοχή στην κοινότητα συνδέονται στενά. Είναι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος:

Από τη σκοπιά του ατόμου [η δημοκρατική ιδέα] συνίσταται στο να έχει αυτό ένα ικανό μερίδιο στη διαμόρφωση και διεύθυνση των δραστηριοτήτων της ομάδας, στην οποία ανήκει, ανάλογα με τις ικανότητές του και στο να συμμετέχει ανάλογα με τις ανάγκες του στις αξίες που η ομάδα υποστηρίζει. Από τη σκοπιά της ομάδας [η δημοκρατική ιδέα] απαιτεί την απελευθέρωση των δυνατοτήτων των μελών μιας ομάδας σε αρμονία με τα συμφέροντα και τα αγαθά που είναι κοινά. Εφόσον ένα άτομο είναι μέλος πολλών ομάδων, αυτός ο όρος δεν μπορεί να εκπληρωθεί παρά μόνο όταν διαφορετικές ομάδες

---

²⁹³ J. Dewey, “Democracy and Educational Administration” (1937), στο LW, τόμ. 11, σ. 219

²⁹⁴ J. Dewey, “Democracy and Educational Administration” (1937), στο LW, τόμ. 11, σσ. 217-218.

²⁹⁵ J. Dewey, “Internal Social Reorganization after the War” (1918), στο MW, τόμ. 11, σ. 84. Η βιομηχανική δημοκρατία αποτελεί ένα σταθερό μοτίβο στη θεωρία δημοκρατίας του Dewey. Την συναντάμε για πρώτη φορά στο J. Dewey, “The Ethics of Democracy” (1888), στο EW, τόμ. 1, σ. 248. Για τη βιομηχανική δημοκρατία βλ. επίσης J. Dewey, “The Need for an Industrial Education in an Industrial Democracy” (1916), στο MW, τόμ. 10, “Internal Social Reorganization after the War” (1918), στο MW, τόμ. 11, “What we are Fighting For?” (1918), στο MW, τόμ. 11.

²⁹⁶ Βλ. J. Dewey, “Democracy and Educational Administration” (1937), στο LW, τόμ. 11.

αλληλεπιδρούν ευέλικτα και πλήρως σε σύνδεση με άλλες ομάδες (PiP, 327-328).

Η δημοκρατική συμμετοχή απαιτεί την επικοινωνία, τη συνεργασία και την αλληλεπίδραση μεταξύ των ατόμων, αλλά και μεταξύ των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων μέσα στην κοινωνία,. Μάλιστα, ο Dewey αναφέρει ως παραδειγματική περίπτωση κοινωνικής οργάνωσης την οικογένεια. Μέσα στην οικογένεια διαπιστώνουμε πως «υπάρχουν υλικά, διανοητικά, αισθητικά ενδιαφέροντα, τα οποία συμερίζονται όλοι, και πως η πρόοδος του ενός μέλους έχει αξία για την εμπειρία των άλλων μελών – είναι πρόθυμα μεταδύσιμη – και ότι η οικογένεια δεν είναι ένα απομονωμένο όλον» (DE 89/210), αλλά συνδέεται με μια σειρά άλλες κοινωνικές ομάδες.

Η έμφαση στη συμμετοχή των πολιτών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων διαφοροποιεί, λοιπόν, σημαντικά τη θεωρία του Dewey περί δημοκρατίας από τη φιλελεύθερη δημοκρατία του Mill.²⁹⁷ Ο ίδιος ο Dewey εντοπίζει τις ρίζες της πολιτικής του σκέψης στην αμερικανική δημοκρατική παράδοση, όπως αυτή εκφράστηκε από τον Thomas Jefferson.²⁹⁸ Κύριος εκπρόσωπος της αντιφεντεραλιστικής παράταξης, ο Jefferson απέδιδε μεγάλη σημασία στις μικρές αυτοδιοικούμενες κοινότητες, όπου οι πολίτες είχαν τη δυνατότητα να συναποφασίζουν για όλα τα δημόσια ζητήματα που τους αφορούσαν. Για τον λόγο αυτό, πρότεινε τη διαίρεση κάθε ομόσπονδου κράτους σε μικρότερες περιοχές (wards), οι οποίες θα λειτουργούσαν ως μικρές δημοκρατίες (little republics). Σε αυτές τις μικρές δημοκρατίες, οι πολίτες δεν θα αποφάσιζαν μόνο την ημέρα των εκλογών, αλλά κάθε μέρα.

Στον Dewey ο συμμετοχικός χαρακτήρας της δημοκρατικής σκέψης του Jefferson διευρύνεται. Η δημοκρατική οργάνωση των αυτοδιοικούμενων κοινοτήτων επεκτείνεται στους χώρους εργασίας, στο σχολείο, στην οικογένεια. Όπως ορθά

---

²⁹⁷ Ο ίδιος Dewey δεν δέχεται κάποιου είδους συγγένεια της θεωρίας του περί δημοκρατίας με την πολιτική σκέψη του Mill. Ωστόσο, αναγνωρίζει στο έργο και τη διανοητική πορεία του Mill μια προσπάθεια υπέρβασης των θέσεων του πρώιμου φιλελευθερισμού των James Mill και Bentham μέσα από τη σύνθεση του φιλελευθερισμού με τον ρομαντισμό. Βλ. J. Dewey, “Liberalism and Social Action” (1935), στο LW, τόμ. 11, και πιο συγκεκριμένα το κεφάλαιο “History of Liberalism”, σσ. 5-22.

²⁹⁸ Ο Dewey επιμελείται και εκδίδει τα γραπτά του Jefferson συμπληρώνοντας την έκδοση με μια εισαγωγή για την πολιτική σκέψη του. Βλ. J. Dewey, “Presenting Thomas Jefferson” (1940), στο LW, τόμ. 14. Ο Westbrook παρατηρεί πως ο Dewey παρουσιάζει έναν αρκετά ντιουιανό Jefferson. Βλ. R. Westbrook, *John Dewey and American Democracy*, ό.π, σ. 554. Στην παρούσα εργασία, όμως, δεν ενδιαφερόμαστε για την ακρίβεια ή τη γονιμότητα της ερμηνείας της σκέψης του Jefferson από τον Dewey, αλλά για τον τρόπο που ο ίδιος ο Dewey κατανοεί τη σχέση της θεωρίας του περί δημοκρατίας με την αγγλο-σαξονική πολιτική παράδοση του τέλους του 18^{ου} αιώνα.

υπογραμμίζει ο Honneth, στη θεωρία περί δημοκρατίας του Dewey έχει ιδιαίτερη σημασία η συμμετοχή σε μια προ-πολιτική σφαίρα στο πλαίσιο ενός δίκαιου καταμερισμού εργασίας. Σε μια δημοκρατική κοινότητα κάθε μέλος κατανοεί τον εαυτό του ως συμμετέχο ενός συνεργατικού εγχειρήματος, καθώς συμβάλλει στην υλοποίηση κοινών στόχων σε συνεργασία με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας, αλλά και με άλλες ομάδες. Η δημοκρατική συμμετοχή και η κοινωνική συνεργασία σε αυτήν την προ-πολιτική σφαίρα αποτελούν δε αναγκαίες προϋποθέσεις για τον προσανατολισμό των πολιτών στις πολιτικές δημοκρατικές διαδικασίες επίλυσης προβλημάτων.²⁹⁹ Από αυτήν την άποψη, η θεωρία δημοκρατίας του Dewey δεν συγγενεύει με τη φιλελεύθερη δημοκρατία του Mill, αλλά με τις σύγχρονες θεωρίες συμμετοχικής δημοκρατίας.

Η επικοινωνία αποτελεί το κλειδί για να κατανοήσουμε την έννοια της δημοκρατίας ως ιδεώδες της κοινοτικής ζωής. Η επικοινωνία μέσω χρήσης σημείων και συμβόλων διαφοροποιεί την ανθρώπινη αλληλεπίδραση από την απλώς οργανική και μηχανιστική αλληλεπίδραση των ζώων. Η χρήση συμβόλων επιδρά καθοριστικά στην αλληλεπίδραση των ανθρώπων μεταξύ τους και σε εκείνη του ανθρώπου με το περιβάλλον. Καθιστά δυνατή την ανάμνηση της προηγούμενης και την πρόβλεψη της μελλοντικής εμπειρίας, μέσω της εγκαθίδρυσης νέων σχέσεων στην πορεία των γεγονότων. Έτσι, ένα νέο περιβάλλον αναδύεται, όπου ο υπολογισμός και ο σχεδιασμός μιας νέας δράσης από τη σκοπιά του ενδιαφέροντος του πράττοντα είναι δυνατός:

Τα σύμβολα με τη σειρά τους εξαρτώνται και προωθούν την επικοινωνία. Τα αποτελέσματα της κοινής (conjoint) εμπειρίας θεωρούνται και μεταβιβάζονται. Τα γεγονότα δεν μπορούν να περάσουν από τον ένα στον άλλο, αλλά οι σημασίες μπορούν να είναι κοινές μέσω των σημείων (PiP, 331).

Ο μετασχηματισμός του γεγονότος σε σημασία μέσω των σημείων δημιουργεί νέους δεσμούς. Δημιουργεί μια κοινότητα ενδιαφέροντος, συνεργασίας και κοινής προσπάθειας.

---

²⁹⁹ Ο Honneth υποστηρίζει πως η έμφαση του Dewey σε μια δημοκρατικά συγκροτημένη προ-πολιτική σφαίρα διανοίγει μια τρίτη δυνατότητα στη σύγχρονη διαμάχη ρεπουμπλικανισμού και διαδικαστικής δημοκρατίας. Για την ερμηνεία της θεωρίας περί δημοκρατίας του Dewey ως αναστοχαστικής κοινωνικής συνεργασίας στη βάση ενός δίκαιου καταμερισμού εργασίας βλ. A. Honneth, "Η Δημοκρατία ως αναστοχαστική συνεργασία. Ο John Dewey και η σημερινή θεωρία της δημοκρατίας", στου ιδίου, *Από την επικοινωνία στην αναγνώριση*, μτφ. Κ. Καβουλάκος, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2000, σσ. 211-251.

Έτσι, μια κοινότητα παρουσιάζει μια ταξινόμηση ενεργειών που μετασχηματίζεται σε μια ταξινόμηση σημασιών, η οποία εκτιμάται και αναφέρεται αμοιβαίως από τον κάθε έναν στον άλλο από τη μεριά όσων δεσμεύονται από τη συντονισμένη δράση. Η «δύναμη» δεν περιορίζεται αλλά μετασχηματίζεται με το να χρησιμοποιείται και να κατευθύνεται από ιδέες και συναισθήματα που είναι δυνατά με τα μέσα των συμβόλων (PiP, 331).

Υπό αυτήν την έννοια, η επικοινωνία σημαίνει συνεργασία. Σημαίνει συμμετοχή σε μια δραστηριότητα με κοινό νόημα. Ο Dewey ισχυρίζεται, λοιπόν, πως η κοινωνία όχι μόνο συνεχίζει να υφίσταται *μέσω* της μετάδοσης, *μέσω* της επικοινωνίας, αλλά μπορεί κάλλιστα να ειπωθεί ότι υφίσταται *στη* μετάδοση, *στην* επικοινωνία. Υπάρχει κάτι περισσότερο από μια γλωσσική συγγένεια μεταξύ των λέξεων, κοινότητα και επικοινωνία. Οι άνθρωποι ζουν σε κοινότητα *χάρη* στα πράγματα, τα οποία μοιράζονται από κοινού, και η επικοινωνία είναι ο τρόπος με τον οποίο φτάνουν να κατέχουν πράγματα από κοινού (DE, 7/124).

Η επικοινωνία είναι η διαδικασία με την οποία μοιραζόμαστε την εμπειρία, ώστε αυτή να γίνει κοινό κτήμα όλων. Η ελεύθερη επικοινωνία διευρύνει και βαθαίνει την εμπειρία και μέσα από αυτήν τη διαδικασία την καθιστά κοινό κτήμα. Έτσι, η επικοινωνία της εμπειρίας οδηγεί στην επικοινωνία των ενδιαφερόντων, στη διαμόρφωση κοινών αξιών και σκοπών. Σε αντίθεση με τη μεταφυσική καθολικότητα του Πλάτωνα και τη λογική καθολικότητα του Kant, ο Dewey υποστηρίζει πως «η επικοινωνία, το μοίρασμα, η από κοινού συμμετοχή είναι οι μόνοι πραγματικοί δρόμοι καθολίκευσης του ηθικού νόμου και σκοπού» (RP, 197).

Εφόσον το ηθικό ιδεώδες της ανάπτυξης εκλαμβάνεται ως συνεχής ανασυγκρότηση της εμπειρίας, η επικοινωνία της δημοκρατικής κοινότητας είναι αναγκαία για την πραγμάτωσή του. Μόνο *χάρη* στη διαδικασία της επικοινωνίας είναι δυνατή η τροποποίηση και η διεύρυνση της εμπειρίας. Μόνο μέσα από την ελεύθερη επικοινωνία και την πλούσια αλληλεπίδραση με τους άλλους, που προσφέρει η δημοκρατία, είναι δυνατή η πλήρης ανάπτυξη των προσωπικών δυνατοτήτων του εαυτού και η επίτευξη της αυτο-πραγμάτωσης. Από εδώ συνάγεται και ο παιδαγωγικός χαρακτήρας της επικοινωνίας και της δημοκρατίας:

Όχι μόνο ο κοινωνικός βίος ταυτίζεται με την επικοινωνία, αλλά και όλη η επικοινωνία (κατά συνέπεια και κάθε αυθεντικός κοινωνικός βίος) είναι εκπαιδευτική ... Η ίδια η διαδικασία τού από κοινού ζειν εκπαιδεύει.

Διευρύνει και διαφωτίζει την εμπειρία, κινητοποιεί και εμπλουτίζει τη φαντασία, γεννά υπευθυνότητα σε ό,τι αφορά την ακρίβεια και τη ζωηρότητα της λεκτικής έκφρασης και σκέψης» (DE, 8-9/125-126).

Η θεώρηση της επικοινωνίας ως αναγκαίας προϋπόθεσης για την πραγμάτωση του ηθικού ιδεώδους της ανάπτυξης διαφοροποιεί την ντιουιανή πολιτική φιλοσοφία από εκείνη του Habermas. Στην ώριμη πολιτική θεωρία του ο Habermas εφαρμόζει την έννοια του επικοινωνιακού λόγου στο πεδίο της πολιτικής και του δικαίου συγκροτώντας αφενός ένα σύστημα δικαιωμάτων και αρχών του δημοκρατικού κράτους δικαίου και αφετέρου μία θεωρία της διαβουλευτικής δημοκρατίας. Ο Habermas επικεντρώνει την προσοχή του αποκλειστικά στην ανασυγκρότηση των καθολικών – δηλαδή οικουμενικών και υπεριστορικών – αρχών του διαλόγου με βάση τις αρχές του επικοινωνιακού λόγου.³⁰⁰ Η προσέγγισή του είναι, έτσι, αναγκαία φορμαλιστική. Αδυνατεί να συλλάβει την πολιτισμικά και ιστορικά εντοπισμένη εφαρμογή της επικοινωνιακής ορθολογικότητας.³⁰¹ Η σύνδεση της επικοινωνίας με το ηθικό ιδεώδες, δηλαδή με μια συγκεκριμένη μορφή αγαθού, απομακρύνει τον Dewey από τον χαμπερμασιανό φορμαλισμό. Ωστόσο, εγείρεται αυτομάτως το ζήτημα της δικαιολόγησης αυτού του αγαθού. Το συγκεκριμένο ζήτημα αφορά και το κύριο ενδιαφέρον της παρούσας εργασίας.

Συνοπτικά, η ανάλυσή μας ως τώρα κατάδειξε ότι στο δημοκρατικό ιδεώδες του Dewey συναρθρώνονται οι έννοιες της ανάπτυξης, της εμπειρίας, της συμμετοχής, της επικοινωνίας και της συνεργασίας. Στο πλαίσιο της δημοκρατικής κοινότητας είναι δυνατή η επίτευξη του ηθικού ιδεώδους της ανάπτυξης μέσω της ελεύθερης και ισότιμης επικοινωνίας όλων των μελών της κοινωνίας και της κοινωνικής συνεργασίας. Συμμετέχοντας στην κοινότητα, τα άτομα διαμορφώνουν τους κοινούς σκοπούς και τις κοινές ενέργειές τους, ενώ έχουν τη δυνατότητα να αναπτύξουν πλήρως τις προσωπικές τους ικανότητες. Τέλος, συμβάλλοντας στον μετασχηματισμό της εμπειρίας, η επικοινωνία έχει παιδαγωγικό χαρακτήρα, με αποτέλεσμα η δημοκρατία και η εκπαίδευση να συνδέονται στενά.

---

³⁰⁰ Βλ. J. Habermas, *Το πραγματικό και το ισχύον. Συμβολή στη διαλογική θεωρία του δικαίου και του δημοκρατικού κράτους δικαίου*, μτφ. Θ. Λουπασάκης, εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1996.

³⁰¹ Για μία κριτική προσέγγιση στον φορμαλισμό της χαμπερμασιανής προσέγγισης βλ. Κ. Καβουλάκος, *Γιούργκεν Χάμπερμας. Τα θεμέλια του Λόγου και της κριτικής κοινωνικής θεωρίας*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 1996, και του ίδιου «Τρεις εκδοχές της σύγχρονης κριτικής θεωρίας: φορμαλισμός, ιστορισμός και φιλοσοφική ανθρωπολογία», στο *Αριάδνη*, τόμ. 14, 2008, σσ. 235-250.

5.2 ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ

Η έμφαση του δημοκρατικού ιδεώδους του Dewey στην ανάπτυξη, τη συμμετοχή και τη συνεργασία θέτει το ερώτημα της σχέσης της δημοκρατίας με την αστική κοινωνία και τις συγκεκριμένες ιστορικές πραγματώσεις της ελευθερίας και του ατόμου σε αυτήν. Τίθεται δηλαδή το ερώτημα της σχέσης του δημοκρατικού ιδεώδους του Dewey με τις φιλελεύθερες ιδέες της αρνητικής ελευθερίας και του προ-κοινωνικού ατόμου, οι οποίες θεματοποίησαν την πραγματικότητα της αστικής κοινωνίας. Μέσα από την εξέταση της σχέσης της δημοκρατίας με τον φιλελευθερισμό θα είμαστε σε θέση να συλλάβουμε τον τρόπο με τον οποίο ο Dewey αντιλαμβάνεται την ελευθερία και το άτομο εντός της δημοκρατικής κοινότητας. Θα μπορέσουμε, έτσι, να κατανοήσουμε πληρέστερα το αξιακό περιεχόμενο του ντιουσιανού δημοκρατικού ιδεώδους.

Ο Dewey αναπτύσσει τη σκέψη του γύρω από τα ζητήματα του φιλελευθερισμού και του ατομικισμού κυρίως σε τρία έργα της δεκαετίας του '20 και του '30: *The Public and its Problems* (1926), *Individualism, Old and New* (1929) και *Liberalism and Social Action* (1935). Και τα τρία έργα είναι εμποτισμένα από το άρωμα της κρίσης, η οποία είχε κλονίσει την αστική κοινωνία με τον α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και το οικονομικό κραχ του 1929.³⁰²

Ο Dewey κατανοεί την κρίση ως χάσμα μεταξύ των σύγχρονων οικονομικών, βιομηχανικών και τεχνολογικών συνθηκών και των παραδοσιακών ιδεών και έξεων, οι οποίες διαπερνούν την κοινωνική οργάνωση:

Οι πεποιθήσεις και τα ιδεώδη που κυριαρχούν στις συνειδήσεις [των ατόμων] δεν είναι σχετικά με την κοινωνία στην οποία δρουν και η οποία συνεχώς επιδρά πάνω τους. Οι συνειδητές τους ιδέες και τα κριτήριά τους έχουν κληροδοτηθεί από μια εποχή που έχει περάσει. Ο νους τους ... είναι σε ασυμφωνία με τις πραγματικές συνθήκες (ION 75).

---

³⁰² Είναι χαρακτηριστικό πως το *Individualism, Old and New* αποτελεί μια σειρά άρθρων, τα οποία ο Dewey δημοσίευσε στο περιοδικό *New Republic* από τον Απρίλιο του 1929 έως τον ίδιο μήνα του 1930, δηλαδή λίγο πριν και αμέσως μετά από το οικονομικό κραχ, τον Οκτώβριο του 1929. Τα τρία αυτά έργα αντιμετωπίζονται ως ενότητα από όλους τους σύγχρονους βιογράφους του Dewey (Westbrook, Ryan και Jay). Αντιθέτως, η Kadlec προτείνει να μην εκλάβουμε τα τρία έργα ως μια αδιαφοροποίητη ενότητα, αλλά ως στιγμές μιας διαδικασίας ανάπτυξης της πολιτικής σκέψης του Dewey. Βλ. Al. Kadlec, *Dewey's Critical Pragmatism*, ό.π. Η παρατήρηση της Kadlec είναι σωστή. Για αυτό οφείλουμε να λάβουμε υπόψη μας και άλλα μικρότερα έργα ή διαλέξεις του Dewey. Βλ. κυρίως J. Dewey, *The Lectures in China*, μτφ.-επιμ. R.W. Clouston και Tsuin-Chen Ou, εκδ. The University of Honolulu Press, Honolulu 1973.

Παρά την ανάπτυξη του πειραματισμού στο πεδίο της επιστήμης και της τεχνολογίας, η ηθική, η πολιτική και οι κοινωνικές επιστήμες παρέμειναν εγκλωβισμένες στον δογματισμό της παράδοσης. Ο Dewey δεν μας προσφέρει έναν αναλυτικό κατάλογο τέτοιων παραδοσιακών ιδεών, έξεων ή θεσμών. Ωστόσο, ο ίδιος επικεντρώνει την κριτική του στον ατομικισμό και τον φιλελευθερισμό και στους θεσμούς που αυτοί έχουν παραγάγει στο παρελθόν και συνεχίζουν να νομιμοποιούν.

Σύμφωνα με τον φιλελευθερισμό, η ελευθερία κατανοείται ως έλλειψη εξωτερικού καταναγκασμού και εντοπίζεται στα ατομικά δικαιώματα. Το άτομο εκλαμβάνεται ως μεμονωμένο υποκείμενο, το οποίο διαθέτει ορισμένα φυσικά δικαιώματα, ενώ επιδιώκει ορθολογικά την πραγματοποίηση των εκάστοτε σκοπών του. Με βάση τις φιλελεύθερες ιδέες, οι πολιτικοί θεσμοί κρίνονται νόμιμοι, στον βαθμό που αποτελούν αποτέλεσμα ενός συμβολαίου μεταξύ ελεύθερων και ίσων υποκειμένων. Αναλύοντας τις φιλελεύθερες ιδέες, ο Dewey υποστηρίζει πως το θεμελιώδες σφάλμα του πρώιμου φιλελευθερισμού ήταν «η έλλειψη της αντίληψης της ιστορικής σχετικότητας».³⁰³ Αγνοώντας τη σχετικότητα της ιστορίας και κατ' επέκταση τις ιστορικές προϋποθέσεις των ερμηνειών του για την ελευθερία, την ατομικότητα και την ευφυΐα, ο πρώιμος φιλελευθερισμός διολίσθησε στον φεραλισμό και τον δογματισμό. Το αποτέλεσμα ήταν να μετατραπεί από εργαλείο κριτικής σε εργαλείο δικαιολόγησης του κυρίαρχου status quo.

Πιο συγκεκριμένα, ο πρώιμος φιλελευθερισμός του Locke ήταν κυρίως πολιτικός. Εξέφρασε το αίτημα για την προστασία των ανθρώπων από την κυβερνητική αυθαιρεσία, μέσα από τη διαμόρφωση μιας απαραβίαστης, ιδιωτικής σφαίρας. Στόχευε στη δικαιολόγηση των επαναστατικών κινήματων, ενώ επιδίωκε την εγκαθίδρυση ενός καθεστώτος ανοχής, σε μια εποχή που ο θρησκευτικός φανατισμός ήταν η σημαντικότερη αιτία πολέμου. Αυτή η πολιτική επιδίωξη στηρίχθηκε σε ένα αυστηρό δόγμα έμφυτων φυσικών δικαιωμάτων των ατόμων. Στον ατομιστικό προσανατολισμό του πρώιμου φιλελευθερισμού το άτομο προηγείται του κράτους, όχι μόνο λογικά αλλά και ηθικά. Η ελευθερία του ατόμου είναι πολιτική. Αφορά τη σχέση του με το κράτος και την κυβέρνηση, τα οποία και εμφανίζονται ως οι κύριοι εχθροί του ατόμου. Επιπλέον, η ελευθερία κατανοείται πρωτίστως αρνητικά ως προστασία του ατόμου από τις αυθαίρετες παρεμβάσεις του κράτους. Με

---

³⁰³ J. Dewey, "The Future of Liberalism" (1935), στο LW, τόμ. 11, 290.

τον τρόπο αυτό διαμορφώνονται δύο διακριτές και εν πολλοίς αντιτιθέμενες σφαίρες δράσης· η σφαίρα της πολιτικής κοινωνίας και η σφαίρα του ατόμου.

Ο πρώιμος πολιτικός φιλελευθερισμός συμπληρώθηκε από την οικονομική σκέψη του Adam Smith, σύμφωνα με την οποία η ατομική δραστηριότητα είναι η κύρια αιτία της κοινωνικής ευημερίας και της κοινωνικής προόδου. Υπάρχει μια φυσική τάση σε όλα τα άτομα να βελτιώσουν την περιουσία τους μέσω της εργασίας, ώστε να ικανοποιήσουν τις επιθυμίες τους, ενώ η κοινωνική ευημερία εμφανίζεται ως συσσωρευση – έστω ασυντόνιστη – αυτών των ατομικών προσπαθειών. Επιπλέον, οι νόμοι της ελεύθερης οικονομικής δραστηριότητας (*laissez-faire*) εκλαμβάνονται ως φυσικοί νόμοι. Ως εκ τούτου, η ατομική και κοινωνική ευημερία απαιτεί την κυριαρχία των οικονομικών νόμων και τον περιορισμό των υπόλοιπων – πολιτικού χαρακτήρα – ρυθμίσεων, που θεωρούνται τεχνητές.³⁰⁴ Έτσι,

το ενδιαφέρον για την ελευθερία και το άτομο, που ήταν η βάση του φιλελευθερισμού του Locke, παρέμεινε ... Αλλά δόθηκε στην ελευθερία ένα εντελώς διαφορετικό, πρακτικό νόημα. Στο τέλος, το αποτέλεσμα ήταν να υπαχθεί η πολιτική στην οικονομική δραστηριότητα, να συνδεθεί ο φυσικός νόμος με τους νόμους της παραγωγής και της ανταλλαγής (LSA, 9).³⁰⁵

Ο πρώιμος φιλελευθερισμός ταύτισε, σύμφωνα με τον Dewey, την πραγματική ελευθερία με την τυπική, νομική ελευθερία που προστατεύει το άτομο από την κυβερνητική αυθαιρεσία, ενώ την περιόρισε στο οικονομικό πεδίο αγνοώντας τους υπόλοιπους τομείς της ζωής. Δεν μπόρεσε να αντιληφθεί πως η πραγματική ελευθερία της σκέψης και της δράσης είναι μια λειτουργία των κοινωνικών συνθηκών που επικρατούν σε μια συγκεκριμένη εποχή. Κατά την περίοδο την ανάδυσης της αστικής κοινωνίας και της πρώτης ανάπτυξης των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, η τυπική, αρνητική έννοια της ελευθερίας

---

³⁰⁴ Ο Dewey κάνει ιδιαίτερη μνεία στη φιλελεύθερη πολιτική σκέψη του Bentham, ο οποίος άσκησε κριτική στους περιορισμούς που το κράτος επέβαλλε στη λειτουργία και την ανάπτυξη της βιομηχανίας. Ο Bentham πρότεινε μια σειρά από νομοθετικές και πολιτικές παρεμβάσεις αποκλειστικά αρνητικού χαρακτήρα, οι οποίες αφορούσαν την κατάργηση των ανισοτήτων ή της διαφθοράς. Βλ. J. Dewey, "Liberalism and Social Action" (1935), στο LW, τόμ. 11, σσ. 11-15.

³⁰⁵ Η υπαγωγή της πολιτικής σφαίρας στην οικονομική απασχολεί τον Dewey στα πολιτικά κείμενα της ύστερης περιόδου της σκέψης του. Αποτελεί δε ένα από τα στοιχεία που τον οδηγούν στη θετική υποδοχή του έργου του Ούγγρου κοινωνικού επιστήμονα Karl Polanyi. Ο Dewey χαρακτηρίζει το έργο του Polanyi ως την καλύτερη ιστορική ανάλυση του 19^{ου} αιώνα που έχει γραφτεί ποτέ. Βλ. K. Polanyi, *Ο μεγάλος μετασχηματισμός*, μτφ. Κ. Γαγανάκης, εκδ. Νησίδες, Αθήνα 2007 και το άρθρο-σύνοψη του ογκώδους αυτού έργου *Η απαρχαιωμένη αγοράία νοοτροπία μας*, μτφ. Γ. Περτσας, εκδ. Στάσει Εκπίπτοντες, Αθήνα 2014. Βλ. επίσης την επιστολή του Dewey στον διευθυντή του περιοδικού *Commentary* για το άρθρο-σύνοψη του Polanyi: J. Dewey, "Comment on Bell and Polanyi" (1947), στο LW, τόμ. 15, σ. 361.

υπήρξε ένα χρήσιμο εργαλείο κριτικής, τόσο στον πολιτικό αγώνα όσο και στην επιδίωξη της οικονομικής ανάπτυξης.

Ωστόσο, σε μια εποχή πλήρους ανάπτυξης του καπιταλισμού, στην οποία οι οικονομικές δυνάμεις έχουν γίνει κυρίαρχες, η πραγματική ελευθερία δεν μπορεί να επιτευχθεί παρά μόνο μέσα από τον κοινωνικό έλεγχο αυτών των δυνάμεων. «Ο φιλελευθερισμός πρέπει τώρα να γίνει ριζοσπαστικός» (LSA, 45). Πρέπει να εγκαταλείψει το παλαιό δόγμα της απόσυρσης της κρατικής παρέμβασης, ώστε να διασφαλιστεί η ελευθερία των ατόμων και, μέσα από την ελεύθερη οικονομική τους δραστηριότητα, η κοινωνική ευημερία. Η πραγματική ελευθερία και η ανάπτυξη των ατόμων απαιτεί πλέον τον έλεγχο των οικονομικών και κοινωνικών δυνάμεων:

Ο πρώιμος φιλελευθερισμός εκλάμβανε την ξεχωριστή και ανταγωνιστική οικονομική δράση των ατόμων ως το μέσο για τον σκοπό της κοινωνικής ευημερίας. Πρέπει να αντιστρέψουμε την προοπτική και να δούμε πως η κοινωνικοποιημένη οικονομία είναι το μέσο για τον σκοπό της ελεύθερης ατομικής ανάπτυξης (LSA, 63).

Η κριτική του Dewey στον πρώιμο φιλελευθερισμό ακολουθεί μια θεωρητική στρατηγική παρόμοια με εκείνη που ο Hegel χαράζει στην πραγμάτευση της ελευθερίας.³⁰⁶ Αναλύοντας τη σχέση του Hegel με τη Γαλλική Επανάσταση, ο Ritter παρατηρεί πως για τον Hegel η φιλοσοφία καλείται να λύσει το πρόβλημα που έθεσε πρακτικά η Γαλλική Επανάσταση: το πρόβλημα της πραγμάτωσης της ελευθερίας.³⁰⁷ Η λύση του προβλήματος απαιτεί δύο θέσεις. Πρώτον, η πολιτική ελευθερία θεμελιώνεται στην ουσιαστική ελευθερία του κάθε ατόμου να είναι ο εαυτός του. Για τον Hegel «το πνεύμα είναι Παρ' εαυτώ-Είναι [das Bei-sich-selbst-Sein]. Τούτο ακριβώς είναι η ελευθερία. Όταν είμαι εξαρτημένος, σχετίζομαι με κάτι άλλο, διαφορετικό από εμένα· αδυνατώ να υφίσταμαι δίχως κάτι άλλο, εξωγενές. Ελεύθερος είμαι όταν είμαι παρ' εαυτώ. Αυτό το Παρ' εαυτώ-Είναι του πνεύματος είναι η αυτοσυνειδησία, η συνείδηση του εαυτού του».³⁰⁸

---

³⁰⁶ Η ανάλυση της πολιτικής σκέψης του Hegel ή η σύγκριση της εγγεληνής διαλεκτικής με τον ντιουιανό πειραματισμό υπερβαίνει κατά πολύ τις δυνατότητες της παρούσας εργασίας. Η συσχέτιση του Dewey με τον Hegel έχει ως μοναδικό σκοπό τον καλύτερο φωτισμό της ντιουιανής πολιτικής σκέψης. Και αυτό διότι θεωρούμε πως στην ανάλυση του Dewey για τον φιλελευθερισμό μπορούμε να βρούμε πτυχές του εγγεληνού κατάλοιπου που ο ίδιος ομολογεί.

³⁰⁷ J. Ritter, *Ο Έγγελος και η Γαλλική Επανάσταση*, μτφ. Γ. Φαράκλας, εκδ. Εστίας, Αθήνα 1999.

³⁰⁸ G.W.F. Hegel, *Ο Λόγος στην ιστορία, Εισαγωγή στη φιλοσοφία της ιστορίας*, μτφ. Π. Θανασάς, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2005, σ. 125. Ο Παναγιώτης Θανασάς μεταφράζει τον όρο «das Bei-sich-selbst-Sein» ως «Παρ' εαυτώ-Είναι». Ο Γιώργος Φαράκλας αποδίδει τον όρο ως «κοντά στον εαυτό μου» ή «στου εαυτού του». Βλ. J. Ritter, *Ο Έγγελος και η Γαλλική Επανάσταση*, ό.π., σ. 34.

Στον Dewey η ελευθερία του κάθε ατόμου να είναι ο εαυτός του συνδέεται με το ηθικό ιδεώδες της ανάπτυξης. Η ελευθερία αποκτάει ένα θετικό περιεχόμενο μέσω της σύνδεσής της με τη δυνατότητα του ατόμου για αυτο-πραγμάτωση, για την πλήρη ανάπτυξη των ικανοτήτων του. Το άτομο είναι ελεύθερο όταν διαθέτει τα μέσα για να αναπτύξει τις δυνατότητές του. Για τον λόγο αυτό, η πολιτική και η οικονομική ελευθερία αποτελούν για τον Dewey μέσα για την πολιτισμική ελευθερία (cultural freedom), η οποία δηλώνει την ανάπτυξη του ανθρώπινου πνεύματος:

Η οικονομική ελευθερία (η οποία εξαρτάται από την υλική ασφάλεια) είναι ένα μέσο για την πολιτισμική ελευθερία, για την απελευθέρωση όλων των ικανοτήτων του ανθρώπινου πνεύματος και για την ανάπτυξη μέσω της επιστήμης, της τέχνης και της αβίαστης ανθρώπινης συναναστροφής.³⁰⁹

Η δεύτερη θέση του Hegel για το πρόβλημα της πραγμάτωσης της ελευθερίας αφορά τις πολιτικές δομές. Υποστηρίζει πως το περιεχόμενο των πολιτικών δομών πρέπει να καθορίζεται με τέτοιο τρόπο, ώστε να επιτρέπει την πραγμάτωση της ανθρώπινης υπόστασης και της ελευθερίας της. Στη *Φιλοσοφία του δικαίου* ο Hegel αναλύει διεξοδικά τον τρόπο με τον οποίο η οργανική ενότητα του κράτους επιτρέπει την πραγμάτωση της ελευθερίας, αίρωντας την αφηρημένη ελευθερία της αστικής κοινωνίας. Πιο αναλυτικά, ο Hegel εκλαμβάνει την αστική κοινωνία ως ένα σύστημα αναγκών, στο οποίο το άτομο ικανοποιεί τις ανάγκες του με τη διαμεσολάβηση της εργασίας. Ο καταμερισμός εργασίας αναδεικνύεται, έτσι, στη μοναδική αρχή διαμόρφωσης της κοινωνίας. Ως ιδιώτες, τα άτομα είναι ίσα απέναντι στον νόμο και ελεύθερα να διαμορφώνουν τη ζωή τους και να επιδιώκουν τα προσωπικά τους συμφέροντα. Η αστική κοινωνία διέπεται, λοιπόν, από μια θεμελιώδη αντίφαση. Από τη μια συγκροτείται ως κοινωνία υπό την αρχή της οικουμενικής ελευθερίας και από την άλλη επικρατεί ένας γενικευμένος ανταγωνισμός, ο οποίος αρνείται κάθε έννοια κοινωνικού δεσμού.

Μπροστά σε αυτήν την αντίφαση ο Hegel αναγνωρίζει πως δεν είναι δυνατή η επιστροφή σε πολιτικές δομές που αρνούνται την οικουμενική αρχή της ελευθερίας, η οποία διαμορφώθηκε με την ανάδυση της αστικής κοινωνίας και τη Γαλλική Επανάσταση. Αναγνωρίζει μεν τον χειραφετητικό χαρακτήρα της ελευθερίας της αστικής κοινωνίας. Την χαρακτηρίζει δε “αρνητική” και “αφηρημένη”. Ο αφηρημένος χαρακτήρας της αστικής ελευθερίας οφείλεται στην ανιστορικότητά της.

---

³⁰⁹ J. Dewey, “Freedom” (1937), στο LW, τόμ. 11, σ. 254.

Θεμελιώνοντας την ελευθερία στη φύση, η αστική κοινωνία αγνοεί τον ιστορικό χαρακτήρα της εκάστοτε πραγμάτωσης της ελευθερίας. Η ελευθερία είναι επίσης αρνητική, διότι κατανοείται ως απουσία καταναγκασμού από τους ιστορικά διαμορφωμένους θεσμούς. Εκφράζει την ανεξαρτησία και την ιδιαιτερότητα του κάθε ατόμου. Αποτελεί, έτσι, τη στιγμή του διχασμού από την ενότητα.³¹⁰

Ο Hegel ζητά την άρση της αστικής κοινωνίας και της αφηρημένης ελευθερίας που της αντιστοιχεί, μέσα από την οργανική ενότητα του κράτους. Το κράτος είναι «η πραγμάτωση της ελευθερίας».³¹¹ Αίρει τον ανταγωνισμό της αστικής κοινωνίας, επειδή είναι «η ενεργός πραγματικότητα της ιδέας του ήθους».³¹² Τιθασειύει τον κοινωνικό ανταγωνισμό αίροντας το επιμέρους της ατομικής ιδιαιτερότητας και της αρνητικής ελευθερίας στο καθολικό του ήθους. Με τον τρόπο αυτό, «η ελευθερία αποκτά το υψηλότερο της δικαίωμα»³¹³ στο κράτος.

Αντίστοιχα προς τον Hegel, ο Dewey ζητά τη διαμόρφωση των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών θεσμών, με τρόπο που θα προωθούν την ουσιαστική ελευθερία της αυτο-πραγμάτωσης του εαυτού. Ο προσδιορισμός του περιεχομένου των θεσμών προϋποθέτει αφενός την κριτική στην αφηρημένη ελευθερία και αφετέρου τον αναστοχασμό πάνω στη συγκεκριμένη ελευθερία στις σύγχρονες συνθήκες του βιομηχανικά ανεπτυγμένου καπιταλισμού. Ως εκ τούτου, ο Dewey δεν αντιλαμβάνεται την ελευθερία αφηρημένα αλλά σε σχέση πάντα με τις υπάρχουσες κοινωνικές συνθήκες.³¹⁴

Η ελευθερία δεν είναι απλώς μια ιδέα, μια αφηρημένη αρχή. Είναι δύναμη. Είναι μια δύναμη που λειτουργεί για να κάνει συγκεκριμένα πράγματα. Δεν υπάρχει τέτοιο πράγμα όπως η ελευθερία εν γένει ... Αν θέλει κάποιος να γνωρίσει ποια είναι η κατάσταση της ελευθερίας σε μια δεδομένη περίοδο, πρέπει να εξετάσει τι μπορούν και τι δεν μπορούν να κάνουν οι άνθρωποι.³¹⁵

---

³¹⁰ J. Ritter, *Ο Έγγελος και η Γαλλική Επανάσταση*, ό.π., σσ. 68-80.

³¹¹ G.W.F. Hegel, *Βασικές κατευθύνσεις της φιλοσοφίας του δικαίου*, μτφ. Σ. Γιακουμής, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα 2004, σ. 257.

³¹² Ό.π., σ. 252. Για το συγκεκριμένο απόσπασμα ακολουθούμε τη μετάφραση του Γ. Φαράκλα. Βλ. J. Lefebvre, P. Macherey, *Ο Έγγελος και η κοινωνία*, μτφ. Γ. Φαράκλας, εκδ. Εστίας, Αθήνα 1998, σ. 66.

³¹³ G.W.F. Hegel, *Βασικές κατευθύνσεις της φιλοσοφίας του δικαίου*, ό.π., σ. 252.

³¹⁴ Ο Torjus Midtgarden υποστηρίζει πως οφείλουμε να εκλάβουμε την έννοια της ελευθερίας στον Dewey ως μη-κυριαρχία (non-domination). Ωστόσο, μια τέτοια ερμηνεία περιορίζεται, κατά τη γνώμη μας, και πάλι σε μια αρνητική έννοια της ελευθερίας που δεν συνάδει με την εγγεληνική θεωρητική στρατηγική, την οποία ακολουθεί ο Dewey για να ασκήσει κριτική στον φιλελευθερισμό. Βλ. T. Midtgarden, "The Hegelian Legacy in Dewey's Social and Political Philosophy, 1915-1920", στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 47, no. 4, 2011, σσ. 361-388.

³¹⁵ J. Dewey, "Liberty and Social Control" (1935), στο LW, τόμ. 11, σ. 360.

Νοούμενη ως δύναμη η ελευθερία βρίσκεται πάντα εντός μιας διαμάχης για την κατανομή της δύναμης. Έτσι, «το σύστημα των ελευθεριών που υπάρχουν σε μια δεδομένη περίοδο είναι πάντα το σύστημα των περιορισμών και των ελέγχων που υπάρχουν σε αυτήν την περίοδο».³¹⁶ Ως εκ τούτου, η αποκλειστική ταύτιση της ελευθερίας με την αρνητική ελευθερία της οικονομικής δραστηριότητας εκφράζει ένα σύστημα εξουσίας. Αντιθέτως, μια περιεκτικότερη θετική εννοήση της ελευθερίας έχει συνείδηση πως η ελευθερία είναι κοινωνικό ζήτημα. Απαιτεί ρυθμίσεις οι οποίες θα θέσουν υπό έλεγχο τις οικονομικές δυνάμεις, ακόμα και αν αυτές οι ρυθμίσεις αποτελούν κάποιου είδους περιορισμό της οικονομικής δραστηριότητας ορισμένων ατόμων.

Συσχετίζοντας την ελευθερία με την απελευθέρωση, ο Dewey υποστηρίζει πως «η συγκεκριμένη κάθε φορά ελευθερία δηλώνει την απελευθέρωση από την επίδραση συγκεκριμένων καταπιεστικών δυνάμεων. Απελευθέρωση από κάποιο στοιχείο που παλαιότερα εκλαμβάνόταν ως ένα φυσιολογικό μέρος της ανθρώπινης ζωής, αλλά τώρα βιώνεται ως καταναγκασμός» (LSA, 35). Άλλοτε ήταν η απελευθέρωση των σκλάβων, άλλοτε των κολίγων και άλλοτε η απελευθέρωση από τους δεσποτικούς κυβερνόντες. «Σήμερα, [η συγκεκριμένη ελευθερία] δηλώνει την απελευθέρωση από την υλική ανασφάλεια και από τους εξαναγκασμούς και τις καταπιέσεις που εμποδίζουν πολλαπλώς τη συμμετοχή από τις τεράστιες πολιτιστικές πηγές» (LSA, 36).

Η κριτική του Dewey στις φιλελεύθερες ιδέες δεν οδηγεί στην απόρριψη του φιλελευθερισμού, αλλά στην προσπάθεια αναγέννησής του, μέσω της συσχέτισης της ελευθερίας με τις εκάστοτε ιστορικές συνθήκες. Αν για τον Hegel είναι αδύνατη η άρνηση της αρχής της οικουμενικής ελευθερίας της αστικής κοινωνίας μετά την Γαλλική Επανάσταση, για τον Dewey είναι αδύνατη η υπέρβαση του ορίζοντα του φιλελευθερισμού. Οι βασικές αρχές του φιλελευθερισμού, όπως «η ελευθερία, η ανάπτυξη των έμφυτων ικανοτήτων του ατόμου που είναι δυνατή μέσω της ελευθερίας και ο κεντρικός ρόλος της ελεύθερης ευφυΐας στην έρευνα, τη συζήτηση και την έκφραση» (LSA, 25), πρέπει να διαφυλαχτούν. Το ζητούμενο δεν μπορεί να είναι η άρνησή τους, αλλά μόνο η πραγμάτωσή τους στις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες του βιομηχανικά ανεπτυγμένου καπιταλισμού.

---

³¹⁶ Ο.π., σ. 361.

Ο Hegel αναζητά την πραγμάτωση της ελευθερίας στην ενότητα ενός απολυταρχικού κράτους. Απορρίπτει τη δυνατότητα του μετασχηματισμού της αρχής της οικουμενικής ελευθερίας σε μια δημοκρατική έννοια κοινωνικού ήθους. Η ελευθερία του κράτους δεν συνεπάγεται την ελευθερία των πολιτών εντός του κράτους. «Το μόνο δικαίωμα του ατόμου έναντι της πολιτείας είναι να τηρεί τον νόμο της, άρα να εκτελεί αυτό, το καθήκον του, το οποίο τού εμφανίζεται ως ένας ορθολογικός σκοπός, από τον οποίο δεν μπορεί να αποκλίνει».³¹⁷ Αντίθετα, ο Dewey κινείται σε μια ριζοσπαστική, δημοκρατική κατεύθυνση, δίνοντας έμφαση στην κοινωνική συνεργασία και στην ενεργή συμμετοχή στην κοινότητα. Αντιλαμβάνεται το κοινωνικό ήθος ως μορφή κοινοτικής πρακτικής, η οποία διαπερνά το σύνολο των θεσμών μιας κοινωνίας και δημιουργεί κατάλληλες έξεις και ηθικά συναισθήματα στους πολίτες. Ως εκ τούτου, δεν αναζητά την άρση της αστικής κοινωνίας στο κράτος, το οποίο ενσαρκώνει την ιδέα του κοινωνικού ήθους. Ενδιαφέρεται μάλλον για τις συνθήκες δυνατότητας μιας δημοκρατικής μορφής κοινωνικού ήθους.³¹⁸ Η υλική ασφάλεια των εργαζομένων, η ελεύθερη επικοινωνία των μελών μιας κοινότητας, η ισότιμη συμμετοχή στις αποφάσεις και τις εργασίες της, η κοινωνική συνεργασία και ο πειραματισμός αποτελούν, σύμφωνα με τον Dewey, τους όρους για την καλλιέργεια ενός δημοκρατικού κοινωνικού ήθους.

Συνοπτικά, ο Dewey επιχειρεί την αναγέννηση του φιλελευθερισμού, τη διάσωση του πυρήνα της αλήθειάς του μέσα από την κοινοτιστική του διόρθωση. Η διάσωση του φιλελευθερισμού απαιτεί μια θετική έννοια της ελευθερίας ως συνεχούς ανάπτυξης του εαυτού στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής κοινότητας. Από εδώ προκύπτει πως η τοποθέτηση του Dewey σε έναν από τους δύο πόλους της σύγχρονης διαμάχης φιλελευθερισμού και κοινοτισμού δεν συμβάλλει στην πλήρη κατανόηση της πολιτικής του σκέψης.³¹⁹ Ο Dewey ανήκει σε εκείνους τους θεωρητικούς που

---

³¹⁷ J. Lefebvre-P. Macherey, *Ο Έγελος και η κοινωνία*, ό.π., σ. 68.

³¹⁸ Ο Albrecht Wellmer παρατηρεί πως πρώτος ο Tocqueville επιχείρησε να απαντήσει στο εγελιανό πρόβλημα της συμφιλίωσης της αρχής της οικουμενικής ελευθερίας και του κοινωνικού δεσμού μέσα από την εξέταση της αμερικανικής δημοκρατίας. Ο Tocqueville υποστηρίζει πως στον νεωτερικό κόσμο, όπου επικρατεί το τυπικό-εξισωτικό δίκαιο, η ελευθερία μπορεί να νοηθεί μόνο ως μια μορφή δημοκρατικού κοινωνικού ήθους. Βλ. A. Wellmer, «Μοντέλα ελευθερίας στο νεωτερικό κόσμο», στου ίδιου, *Η ελευθερία στο νεωτερικό κόσμο. Για μια ερμηνευτική του δημοκρατικού πολιτισμού*, μτφ. Κ. Καβουλάκος, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001, σσ. 47-96. Ο Dewey αναλαμβάνει το ίδιο καθήκον με τον Tocqueville. Για τη διαμόρφωση, όμως, του δημοκρατικού κοινωνικού ήθους δεν λαμβάνει υπόψη του μόνο το νεωτερικό τυπικό δίκαιο, αλλά και τη δική του ιστορική εμπειρία αναφορικά με την κρίση της καπιταλιστικής οικονομίας.

³¹⁹ Αρκετοί μελετητές τοποθετούν τον Dewey στη φιλελεύθερη παράδοση, χωρίς να καταπιάνονται με το ζήτημα της κοινότητας στη δημοκρατική του θεωρία. Βλ. C.B. Macpherson, *Η ιστορική πορεία της φιλελεύθερης δημοκρατίας*, ό.π., Ch.W. Anderson, *Pragmatic Liberalism*, The University Chicago

ασκούν μια κοινοτιστική κριτική στον φιλελευθερισμό, χωρίς να εγκαταλείπουν τον εννοιολογικό ορίζοντα του τελευταίου. Η κοινοτιστική κριτική στον φιλελευθερισμό ασκείται στο πλαίσιο της φιλελεύθερης παράδοσης. Η προοπτική του Dewey μπορεί, λοιπόν, να χαρακτηριστεί ως «κοινοτιστικός φιλελευθερισμός».³²⁰

Η πραγμάτευση του ατομικισμού ακολουθεί έναν παρόμοιο δρόμο. Ο Dewey ασκεί κριτική στον κυρίαρχο τύπο ατομικισμού, ο οποίος έχει διαμορφωθεί κατά το παρελθόν, και αναζητά μια νέα εννόηση του ατομικισμού, η οποία θα είναι συμβατή με τις υπάρχουσες κοινωνικές συνθήκες. Υποστηρίζει, μάλιστα, πως «το πρόβλημα της κατασκευής μιας νέας ατομικότητας που να συμφωνεί με τις αντικειμενικές συνθήκες, κάτω από τις οποίες ζούμε, είναι το βαθύτερο πρόβλημα της εποχής μας» (ION, 56).

Σύμφωνα με τον Dewey, ο ατομικισμός του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα οντολογικοποιεί τις λειτουργικές διακρίσεις μεταξύ ατόμου και κοινωνίας, διαπράττοντας έτσι την πλέον θεμελιώδη φιλοσοφική πλάνη. Εκλαμβάνει το άτομο ως κάτι ήδη διαμορφωμένο, πριν και έξω από την κοινωνία. Αντίστοιχα, οι κοινωνικοί θεσμοί γίνονται αντιληπτοί ως εργαλεία για την προώθηση των προ-

---

Press, Chicago&London 1990, και J.P. Diggins, *The Promise of Pragmatism*, εκδ. University of Chicago Press, Chicago, 1994. Σύγχρονοι, όμως, κάποιοι μελετητές αναρωτιούνται σε ποια πλευρά πρέπει να κατατάξουμε τον Dewey στη σύγχρονη διαμάχη φιλελευθερισμού και κοινοτισμού. Αν και βρίσκει ομοιότητες μεταξύ των κοινοτιστών και του Dewey, όπως η σημασία της κοινότητας για την αυτο-πραγμάτωση του ατόμου, ο Avigail Eisenberg υποστηρίζει πως ο πλουραλισμός του πραγματισμού χωρίζει τον Dewey από τον κοινοτισμό. Βλ. Av. Eisenberg, *Reconstructing Political Pluralism*, εκδ. State University of New York Press, New York, 1995 σσ. 40-53. Ο Eisenberg υποστηρίζει μάλιστα πως ο πολιτικός και κοινωνικός πλουραλισμός του Dewey ριζώνει στον μεταφυσικό πλουραλισμό του James. Από την πλευρά του ο Michael Sandel εντάσσει τον Dewey στην κοινοτιστική προοπτική, επειδή καταφάσκει μια ρεπουμπλικανική έννοια ελευθερίας ως αυτο-κυβέρνησης, δηλαδή ως ισότιμης συμμετοχής στην πολιτική κοινότητα, ενώ εκλαμβάνει τα κοινά ενδιαφέροντα και σκοπούς των μελών της κοινότητας ως προϋπόθεση της αυτο-κυβέρνησης. Βλ. M. Sandel, *Democracy's Discontent. America in Search of a Public Philosophy*, εκδ. The Belknap Press of Harvard University Press, London 1996, ιδιαίτερα σσ. 201-208. Ο Sandel διακρίνει δύο εκδοχές του κοινοτισμού, δηλαδή της προτεραιότητας του αγαθού έναντι στου ορθού. Σύμφωνα με την πρώτη, οι αρχές της δικαιοσύνης αντλούν την ηθική τους ισχύ από αξίες, οι οποίες είναι ευρέως αποδεκτές εντός μιας συγκεκριμένης κοινότητας ή παράδοσης. Σύμφωνα με τη δεύτερη εκδοχή, η δικαιολόγηση των αρχών της δικαιοσύνης εξαρτάται από την ηθική αξία ή το εγγενές αγαθό των σκοπών που αυτές οι αρχές υπηρετούν. Ονομάζει δε αυτήν την εκδοχή τελολογική ή περφεξιονιστική. Αν και δεν γίνεται ευθεία αναφορά στον Dewey, θεωρούμε πως ο Sandel θα τον κατέτασσε στην τελολογική εκδοχή του κοινοτισμού. Βλ. M.J. Sandel, *Ο φιλελευθερισμός και τα όρια της δικαιοσύνης*, μτφ. Κ. Γεωργοπούλου, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2003, σσ. 69-72.

³²⁰ Βλ. A. Wellmer, «Προϋποθέσεις ενός δημοκρατικού πολιτισμού», στον ίδιο, *Η ελευθερία στο νεωτερικό κόσμο. Για μια ερμηνευτική του δημοκρατικού πολιτισμού*, μτφ. Κ. Καβουλάκος, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001, σσ. 97-110. Ο Wellmer βασίζεται εν πολλοίς στην ανάλυση του Michael Walzer αναφορικά με την αναγκαιότητα μιας κοινοτιστικής διόρθωσης του φιλελευθερισμού. Βλ. M. Walzer, «The Communitarian Critique of Liberalism», στο *Political Theory*, τόμ. 18, n.1, 1990, σσ. 6-23. Μία παρόμοια ερμηνεία για τη θεωρία της δημοκρατίας του Dewey ως υπέρβαση του κοινοτισμού και του φιλελευθερισμού διατυπώνει ο Richard Bernstein. Βλ. R. Bernstein, *The Pragmatic Turn*, εκδ. Polity, Cambridge 2010, σσ. 81-83.

κοινωνικών ενδιαφερόντων των ατόμων. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα το ότι αποτυγχάνει να δει τον συγκροτητικό ρόλο που έχει η κοινωνία στη διαμόρφωση της ατομικότητας:

Είναι αλήθεια πως οι κοινωνικές ρυθμίσεις, οι νόμοι, οι θεσμοί έχουν δημιουργηθεί για τον άνθρωπο παρά ο άνθρωπος για αυτά, πως είναι μέσα και παράγοντες για την ανθρώπινη ευημερία και πρόοδο. Αλλά δεν είναι μέσα για να αποκτήσουν κάτι τα άτομα, ούτε καν την ευτυχία. Είναι μέσα δημιουργίας ατόμων» (RP, 191).

Ο ατομικισμός έλκει την καταγωγή του από το χριστιανικό δόγμα της αθανασίας και της σωτηρίας της ψυχής και λαμβάνει μια νέα, εγκόσμια μορφή στην αστική κοινωνία. Έτσι, «η ένωση του ατομικού καπιταλισμού με τα φυσικά δικαιώματα και τα ήθη που θεμελιώνονται σε αυστηρώς ατομικά γνωρίσματα και αξίες παρέμεινε, κάτω από την επίδραση του Προτεσταντισμού, η κυρίαρχη διανοητική σύνθεση» (ION, 78).³²¹ Η οικονομική και κοινωνική βάση της πρώιμης αστικής κοινωνίας, πάνω στην οποία στηρίχθηκε η συγκεκριμένη σύνθεση, επέτρεπε τη συσχέτιση της ατομικής ικανότητας και του προσωπικού μόχθου με την ιδιοκτησία και την ανταμοιβή.

Ωστόσο, οι οικονομικές και οι κοινωνικές βάσεις του παλιού, οικονομικού ατομικισμού κατέρρευσαν καθώς η ανάπτυξη της επιστήμης, της τεχνολογίας και της βιομηχανίας διαμόρφωσε, σύμφωνα με τον Dewey, μια νέα, συνεργατική εποχή. «Η συνεργασία – λιγότερο ή περισσότερο σφιχτά οργανωμένη – προσδιορίζει όλο και περισσότερο τις ευκαιρίες, τις επιλογές και τις πράξεις των ατόμων» (ION, 58). Οι συγχωνεύσεις των εταιρειών, η μαζική παραγωγή και η δημιουργία μιας κοινής αγοράς, ο εκμηδενισμός των αποστάσεων, οι προσπάθειες συνεταιρισμών των αγροτών και η περιθωριοποίηση του μεμονωμένου τεχνίτη, η μαζική κουλτούρα, η διαφήμιση και η προπαγάνδα, όλα εκλαμβάνονται ως σημεία ενός νέου, συνεταιριστικού πολιτισμού (corporate civilization). Τα παραπάνω χαρακτηριστικά δεν αποτιμούνται ως θετικά ή αρνητικά. Συγκροτούν απλώς την εικόνα της παρακμής του παλιού ατομικισμού και την αυξανόμενη σημασία της κοινωνικής συνεργασίας. Συνεπώς

η «κοινωνικοποίηση» δεν είναι ένας εξ' ολοκλήρου εγκωμιαστικός όρος ούτε μια επιθυμητή διαδικασία ... σηματοδοτεί την αρχή μιας νέας εποχής

---

³²¹ Βλ. επίσης J. Dewey, "Experience and Nature" (1925), στο LW, τόμ. 1, σ. 173.

ενσωμάτωσης. Ποιες είναι οι έσχατες δυνατότητες και σε ποια έκταση αυτές οι δυνατότητες μπορούν να πραγματοποιηθούν, αυτά είναι ζητήματα για το μέλλον. Η ανάγκη του παρόντος είναι να κατανοήσουμε το γεγονός ότι καλώς ή κακώς ζούμε σε μια συνεταιριστική εποχή (corporate age)». (ION, 64).

Το ερώτημα, λοιπόν, που προκύπτει αφορά τη διαμόρφωση ενός νέου τύπου ατομικότητας. Για να τεθεί το ερώτημα ως τέτοιο προϋποτίθεται η απόρριψη των δογματικών αντιλήψεων που αποδίδουν στο άτομο έναν σταθερό χαρακτήρα, ανεξάρτητα από τις κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες. Το άτομο είναι σε μεγάλο βαθμό προϊόν των κοινωνικών συνθηκών. Επιπλέον, η διαμόρφωση ενός νέου ηθικού και ψυχολογικού τύπου ατόμου δεν απαιτεί απλώς την επέκταση των χαρακτηριστικών του οικονομικού ατομικισμού – πρωτοβουλία, καινοτομία – σε όλες τις πτυχές της ζωής, ούτε είναι αρκετή η περαιτέρω ανάπτυξη της αγαθής βούλησης και του αλτρουισμού. Η νέα μορφή ατομικότητας μπορεί να επιτευχθεί μόνο ως εναρμόνιση του ατόμου με τις κοινωνικές συνθήκες της συνεργατικής εποχής. «Ο εσωτερικός άνθρωπος είναι μια ζούγκλα που μπορεί να τακτοποιηθεί μόνο εφόσον οι δυνάμεις οργάνωσης του εξωτερικού κόσμου καθρεφτιστούν σε αντίστοιχα πρότυπα σκέψης, φαντασίας και συναισθήματος» (ION, 72-3). Οι κινητήριες δυνάμεις της σύγχρονης εποχής είναι, σύμφωνα με τον Dewey, η επιστήμη και η τεχνολογία.

Ένας νέος ατομικισμός μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω της ελεγχόμενης χρήσης όλων των πηγών της επιστήμης και της τεχνολογίας που υπέταξαν τις δυνάμεις της φύσης. Τώρα δεν ελέγχονται ούτε στοιχειωδώς. Μάλλον αυτές ελέγχουν εμάς ... Ο έλεγχος της μηχανής μέσω της ενέργειας δεν είναι έλεγχος της μηχανής καθεαυτήν. Επειδή ο έλεγχος σχετίζεται με τις συνέπειες, τους σκοπούς και τις αξίες ... Αντί να διαμορφώσουμε νέους σκοπούς αντίστοιχους με τις δυνατότητές τους [των μηχανών] προσπαθούμε να τις κάνουμε υπηρέτες σκοπών που εκφράζουν μια εποχή, στην οποία ο έλεγχος των φυσικών ενεργειών σε μεγάλη κλίμακα ήταν φαντασιοκοπία της μαγείας (ION, 86).

Ο έλεγχος όλων των πηγών της επιστήμης σημαίνει ουσιωδώς την επέκταση της πειραματικής μεθόδου στις ανθρώπινες υποθέσεις, τη διαμόρφωση αξιών και οικονομικών και κοινωνικών πολιτικών μέσα από τις διαδικασίες της πειραματικής έρευνας. Με τον τρόπο αυτό, θα επιτευχθεί η εσωτερική του συνεργατικού πνεύματος της εποχής. Η συνεργασία δεν θα είναι απλώς μηχανιστική και ποσοτική αλλά, καθώς θα διαμορφώνει τη σκέψη και την πρόθεση των ατόμων, θα γίνεται

ποιοτική. Η εσωτερίκευση του πνεύματος της συνεργασίας και η διαμόρφωση ενός νέου τύπου ατομικότητας συνεπάγεται τον μετασχηματισμό της έννοιας της ισότητας. Η ισότητα παύει να δηλώνει την απλή τυπική ισοδυναμία απέναντι στον νόμο. Ο νέος ατομικισμός διαμορφώνει μια ποιοτική έννοια της ισότητας, σύμφωνα με την οποία γίνεται σεβαστό το διακριτό και μοναδικό στοιχείο του κάθε ατόμου, η ιδιαίτερη συνεισφορά του στις εργασίες της κοινότητας. Μόνο έτσι είναι δυνατή η επανασύνδεση της ατομικότητας με τον πυρήνα του νοήματός της· την ισότητα ευκαιριών, η οποία αναφέρεται τόσο στην ελεύθερη ανάπτυξη των ατόμων, όσο και στη συμμετοχή τους στην κοινότητα.

Ο αναστοχασμός του Dewey γύρω από τις δυνατότητες υπέρβασης του παλιού ατομικισμού και διαμόρφωσης ενός νέου, συνεργατικού ατομικισμού μοιάζει παράδοξος. Ο παλιός ατομικισμός κρίνεται αναχρονιστικός εξαιτίας του συνεργατικού πνεύματος που κυριαρχεί στις σύγχρονες οικονομικές και βιομηχανικές συνθήκες. Το σύμβολο μάλιστα αυτού του συνεργατικού πνεύματος είναι η συνένωση μεγάλων εταιρειών. Έτσι, ζητείται – και εδώ έγκειται το παράδοξο – η εσωτερίκευση ενός αντικειμενικού πνεύματος που έχει ήδη πραγματωθεί στη βιομηχανία, ώστε η τελευταία να τεθεί υπό έλεγχο. Η υπόθεση ενός αντικειμενικού πνεύματος, το οποίο κινείται ανεξάρτητα από τη μεγάλη πλειοψηφία των ανθρώπων, είναι δυνατή μόνο επειδή ο Dewey σκέφτεται την επιστήμη και την τεχνολογία ως κινητήριες δυνάμεις της ιστορίας.³²² Η πειραματική μέθοδος των επιστημών καλλιεργεί το συνεργατικό πνεύμα και τα αποτελέσματά της στην τεχνολογία και τη βιομηχανία το αντικειμενοποιούν.

Ο Dewey παραβλέπει, όμως, τον θεμελιώδη οικονομικό και κοινωνικό ανταγωνισμό που υπάρχει πίσω από τις σύγχρονες συνθήκες. Παραβλέπει πως στον βιομηχανικά ανεπτυγμένο καπιταλισμό ο ανταγωνισμός της αστικής κοινωνίας δεν έχει αρθεί, αλλά έχει ενταθεί σε εξαιρετικό βαθμό. Αντιλαμβάνεται αυτόν τον ανταγωνισμό ως ένα κατάλοιπο παραδοσιακών έξεων, το οποίο πρέπει να μετασχηματισθεί υπό το φως του συνεργατικού πνεύματος. Ωστόσο, η κυριαρχία αυτού του ανταγωνισμού δηλώνει μάλλον την ίδια την εργαλειοποίηση της συνεργατικότητας της πειραματικής μεθόδου. Δηλώνει πως η επιστήμη δεν είναι μια

---

³²² Γράφει χαρακτηριστικά ο Dewey: «Η ανάδυση της επιστημονικής μεθόδου και της τεχνολογίας, που βασίζεται σε αυτήν, είναι η αυθεντικά ενεργή δύναμη παραγωγής του τεράστιου πλέγματος μεταβολών που υφίσταται τώρα ο κόσμος» (LSA, 53).

ουδέτερη διαδικασία, στο πρότυπο της οποίας μπορεί να διαμορφωθεί ο νέος τύπος της ατομικότητας, αλλά αποτελεί κομμάτι αυτού του ανταγωνισμού.

Συμπερασματικά, μέσα από την ανάλυση του φιλελευθερισμού και του ατομικισμού, ο Dewey επιδιώκει την επανανοηματοδότηση του τρίπτυχου της Γαλλικής Επανάστασης «ελευθερία-ισότητα-αδελφότητα» στο πλαίσιο μιας σύγχρονης δημοκρατικής θεωρίας. Θεωρεί πως στην ελεύθερη επικοινωνία της δημοκρατικής κοινότητας

«η αδελφότητα είναι ένα άλλο όνομα για τα αγαθά, τα οποία έχουν συνειδητά εκτιμηθεί και προκύπτουν από μια σχέση στην οποία όλοι συμμετέχουν, ενώ δίνουν κατεύθυνση στη συμπεριφορά του καθενός. Η ελευθερία είναι αυτή η ασφαλής απελευθέρωση και πλήρωση των προσωπικών δυνατοτήτων, που λαμβάνουν χώρα μόνο σε μια πλούσια και αμοιβαία σχέση με τους άλλους. Η δύναμη να είσαι ένας εξατομικευμένος εαυτός, κάνοντας μια διακριτή συνεισφορά και απολαμβάνοντας με τον δικό σου τρόπο τους καρπούς της σχέσης. Η ισότητα δηλώνει την ανεμπόδιστη μετοχή, την οποία κάθε ατομικό μέλος της κοινότητας έχει στις συνέπειες της από κοινού δράσης ... Η ισότητα δεν δηλώνει αυτού του είδους τη μαθηματική ή φυσική ισοδυναμία, χάρη στην οποία κάθε στοιχείο μπορεί να αντικατασταθεί από ένα άλλο. Δηλώνει έναν πραγματικό σεβασμό σε αυτό που είναι διακριτό και μοναδικό στον καθένα» (PiP, 329-330).

Η κριτική πραγμάτευση του φιλελευθερισμού και του ατομικισμού και η προσπάθεια ανασυγκρότησης της έννοιας της ελευθερίας και του ατόμου μέσα από τη σύνδεσή τους με την ανάπτυξη και την ισότιμη συμμετοχή στην κοινότητα συνδέεται με το αίτημα του Dewey για κοινωνική δράση. Και αυτό, διότι

κανένας άνθρωπος και κανένας νους δεν απελευθερώθηκε ποτέ επειδή αφέθηκε μόνος του. Η εξάλειψη των μορφικών περιορισμών δεν είναι παρά ένας αρνητικός όρος. Η θετική ελευθερία δεν είναι μια κατάσταση, αλλά μια πράξη που εμπεριέχει μεθόδους και εργαλεία για τον έλεγχο των συνθηκών (PiP, 340).

Ως κοινωνική δράση εννοείται εδώ η κρατική παρέμβαση, η οποία θα θέσει υπό έλεγχο τις κυρίαρχες οικονομικές και κοινωνικές δυνάμεις και θα συμβάλει σε μια νέα μορφή κοινωνικής οργάνωσης. Το πρόβλημα της κοινωνικής οργάνωσης ταυτίζεται, μάλιστα, με το πρόβλημα της δημοκρατίας:

Το πρόβλημα της δημοκρατίας έγινε το πρόβλημα αυτής της μορφής κοινωνικής οργάνωσης, που εκτείνεται σε όλες τις περιοχές και τους τρόπους της ζωής, στην οποία οι δυνάμεις του ατόμου δεν πρέπει απλώς να απελευθερωθούν από τους εξωτερικούς, μηχανικούς καταναγκασμούς αλλά πρέπει να τραφούν, να υποστηριχτούν και κατευθυνθούν (LSA, 25).

Η νέα αυτή κοινωνική οργάνωση σημαίνει ουσιαστικά την επέκταση και τη διεύρυνση της δημοκρατίας σε όλες τις πτυχές της ζωής. Η ριζοσπαστικότητα ενός νέου, αναγεννημένου φιλελευθερισμού απαιτεί ένα περιεκτικό σχέδιο που θα έχει έναν συγκεκριμένο, κοινωνικό σκοπό, σε αντίθεση με τις αποσπασματικές μεταρρυθμίσεις που γίνονται ad hoc. Ποιο είναι, όμως, αυτό το σχέδιο και ποια είναι τα συγκεκριμένα μέτρα που πρέπει να ληφθούν, ώστε να ελεγχθούν οι οικονομικές και κοινωνικές δυνάμεις και να απελευθερωθούν οι ανθρώπινες ικανότητες για την πλήρη τους ανάπτυξη;

Μελετητές του Dewey έχουν υποστηρίξει πως δεν ανέπτυξε ποτέ ένα συγκεκριμένο πρόγραμμα ή σχέδιο κοινωνικής δράσης, αλλά περιορίστηκε σε γενικόλογες αναφορές στην αναγκαιότητα να επεκταθεί η πειραματική μέθοδος στις ανθρώπινες υποθέσεις και να αναπτυχθεί η συλλογική, συνεργατική ευφυΐα.³²³ Αν και πράγματι το ενδιαφέρον του Dewey επικεντρώνεται κυρίως στην πολιτική φιλοσοφία και στην περιγραφή της μεθόδου της κοινωνικής ανασυγκρότησης και όχι στην κατάρτιση ενός πολιτικού προγράμματος ή μανιφέστου, ο δημόσιος χαρακτήρας της φιλοσοφίας του τον οδήγησε στη διατύπωση συγκεκριμένων προτάσεων.³²⁴ Οι προτάσεις αυτές δεν έχουν συστηματικό χαρακτήρα και ακολουθούν, όπως παρατηρεί ο Matthew Festenstein,³²⁵ έναν δρόμο κλιμακούμενης ριζοσπαστικοποίησης, ιδιαίτερα μετά τον α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Μέχρι το 1917, η εκπαίδευση αποτελεί για τον Dewey τον κύριο μοχλό της κοινωνικής ανασυγκρότησης. Στα τέλη της δεκαετίας του 1910 διατυπώνει το αίτημα

---

³²³ Βλ. τα έργα των M. White, *Social Thought in America, The Revolt against Formalism*, εκδ. Oxford University Press, New York 1976, R. Hofstadter, *The Anti-Intellectualism in American Life*, εκδ. Vintage Books, New York 1963, και H.S. Thayer, *Meaning and Action, A Critical History of Pragmatism*, ό.π..

³²⁴ Ο Campbell έχει καταρτίσει κατάλογο ζητημάτων, για τα οποία ο Dewey πήρε δημόσια θέση και προέτρεψε τους συμπολίτες να δράσουν με συγκεκριμένο τρόπο. Χωρίς ο κατάλογος να είναι εξαντλητικός, δείχνει την τάση του Dewey να προχωράει πέρα από απλές μεθοδολογικές παρατηρήσεις και να διατυπώνει συγκεκριμένες προτάσεις. Βλ. J. Campbell, "Dewey's Method of Social Reconstruction", στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 20, n. 4, 1984, σσ. 363-393.

³²⁵ Βλ. M. Festenstein, *Pragmatism and Political Theory*, εκδ. Polity Press, Cambridge 1997, σσ. 72-73.

για μια εσωτερική, κοινωνική αναδιοργάνωση, η οποία εμπεριέχει τρία στοιχεία ως ελάχιστο πρόγραμμα. Πρώτον, περιλαμβάνει τη διασφάλιση του δικαιώματος στην εργασία. Δεύτερον, απαιτεί την καθιέρωση κατώτατου μισθού και άλλα μέτρα κοινωνικής πρόνοιας γύρω από την ασφάλιση και τη σύνταξη, ώστε να βελτιωθεί το επίπεδο διαβίωσης των εργαζομένων. Το τρίτο μέτρο αφορά στην προώθηση της βιομηχανικής δημοκρατίας, δηλαδή της βιομηχανικής αυτο-διαχείρισης στις διάφορες πτυχές της οικονομικής δραστηριότητας. Η βιομηχανική δημοκρατία δεν ταυτίζεται με τον κρατικό σοσιαλισμό, όπου η ιδιοκτησία είναι κάτω από τον απόλυτο έλεγχο του κράτους, ούτε με την άμεση συλλογική αυτο-διαχείριση των εργατών. Αναφέρεται, μάλλον, στη συνδυαστική επίβλεψη και ρύθμιση της βιομηχανίας από τρεις πλευρές: την πλευρά των επενδυτών, την πλευρά των εργατών και εκείνη του κράτους, η οποία δεν θα διασφαλίσει μόνο τα συμφέροντα των εργατών, αλλά του πληθυσμού συνολικά.³²⁶

Μετά την οικονομική κρίση ο Dewey ασκεί κριτική στα αποσπασματικά μέτρα του New Deal του Theodore Roosevelt. Η πειραματική μέθοδος, υποστηρίζει, απαιτεί ένα συγκροτημένο, συνεκτικό σχέδιο. «Δεν είναι απλώς το να χάνουμε τον χρόνο μας, ούτε να κάνουμε λίγο από αυτό και λίγο από το άλλο, ελπίζοντας πως τα πράγματα θα βελτιωθούν».³²⁷ Την ίδια περίοδο, ως πρόεδρος των οργανισμών People's Lobby (PL) και League for Independent Political Action (LIPA), συμμετέχει στις πρωτοβουλίες για συγκρότηση ενός τρίτου κόμματος στις Η.Π.Α., σε συνεργασία με το Σοσιαλιστικό Κόμμα, καταθέτοντας μια σειρά προτάσεων. Στις προτάσεις αυτές περιλαμβάνονται η προοδευτική φορολόγηση, οι μαζικές επενδύσεις σε δημόσια έργα για παροχή στέγης, η κοινωνικοποίηση όλων των φυσικών πόρων, των φυσικών μονοπωλίων και των βασικών βιομηχανιών και, τέλος, η κοινωνικοποίηση της προσόδου.³²⁸

---

³²⁶ Βλ. J. Dewey, "Internal Social Reorganization after the War" (1918), στο MW, τόμ. 11.

³²⁷ J. Dewey, "The Future of Liberalism" (1935), στο LW, τόμ. 11, σσ. 292-293.

³²⁸ Ο Martin Jay καταγράφει μια λίστα 17 συγκεκριμένων μέτρων, τα οποία ο Dewey παρουσίασε από το 1929 και μετά, ενώ ο Edward J. Bordeau περιγράφει αναλυτικά τις αποτυχημένες προσπάθειες του οργανισμού LIPA για τη συγκρότηση ενός τρίτου κόμματος. Βλ. M. Jay, *The Education of John Dewey*, ό.π., σ. 384 και Ed.J. Bordeau, "John Dewey's Ideas About the Great Depression", στο *Journal of History of Ideas*, τόμ. 32 n. 1, 1971, σσ. 67-84. Για τα προτεινόμενα μέτρα βλ. J. Dewey, "No Half-Way House for America" (1934), στο LW, τόμ. 9, "Taxation as a step to Socialization" (1935), στο LW, τόμ. 11, και "Socialization of Ground Rent" (1935), στο LW, τόμ. 11. Αξίζει να σημειώσουμε πως ο Dewey εμπνέεται το μέτρο της κοινωνικοποίησης της γεωπροσόδου μέσω φορολόγησης από το έργο του Henry George. Για μια κριτική εισαγωγή στο έργο του George στα ελληνικά βλ. R.L. Heilbroner, *Οι φιλόσοφοι του οικονομικού κόσμου*, επιμ. Θ. Μανιάτης, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2000, σσ. 250-260.

Τα μέτρα κρατικής παρέμβασης είναι, σύμφωνα με τον Dewey, αναγκαία σε μια εποχή πλήρους βιομηχανικής ανάπτυξης και ταυτόχρονης υλικής ανασφάλειας, ώστε να διευρυνθεί η δημοκρατία και να επιτευχθεί η κοινωνική πρόοδος και η ατομική αυτονομία. Ωστόσο, η εκάστοτε συγκεκριμένη πολιτική πρόταση δεν υπακούει σε μια αυστηρή λογική αναγκαιότητα. Ακολουθώντας την πειραματική μέθοδο, έχει υποθετικό χαρακτήρα και πρέπει να κριθεί ανάλογα με τις συνέπειες που παράγει. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η δημοκρατία και ο αναγεννημένος φιλελευθερισμός σχετίζονται άρρηκτα με τον πειραματισμό. Αυτός σκιαγραφεί τη μέθοδο της κοινωνικής ανασυγκρότησης.

5.3 Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΦΑΙΡΑ ΣΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ: ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΟ

Η ταύτιση της δημοκρατίας με τον αυθεντικό κοινοτικό βίο και η κοινοτιστική διόρθωση του φιλελευθερισμού παραμπέπουν πρωτίστως σε μια προ-πολιτική σφαίρα κοινωνικής συνεργασίας, στην οποία διαμορφώνεται το δημοκρατικό κοινωνικό ήθος. Στο πρώιμο έργο του, ο Dewey περνάει με τρόπο άμεσο από το επίπεδο της κοινωνικής συνεργασίας σε εκείνο της συλλογικής αυτοδιοίκησης, παραβλέποντας την αυτονομία της πολιτικής σφαίρας.³²⁹ Αντίθετα, στο ώριμο έργο του ο Dewey καταπιάνεται συστηματικά με την ανάλυση της δημόσιας σφαίρας και του κράτους. Στο *The Public and its Problems* (1926) εξετάζει την οργάνωση της δημόσιας σφαίρας και τη λειτουργία του κράτους. Παρουσιάζει τη δημοκρατία ως εκείνη την πολιτική μορφή που οργανώνει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο το ανθρώπινο πράττειν και επιτρέπει την ανεμπόδιστη ανάπτυξη του εαυτού.

Ο Dewey θέτει ως στόχο να εξετάσει τη φύση και τη λειτουργία του κράτους, αποφεύγοντας τόσο τη θεωρησιακή φιλοσοφία η οποία είναι πλήρως απομακρυσμένη από τα γεγονότα, όσο και την απλή περιγραφή γυμνών γεγονότων. Επιλέγει να ξεκινήσει την ανάλυσή του από το ανθρώπινο πράττειν ως πολιτική συμπεριφορά και από εκεί να οδηγηθεί στην έννοια του κράτους. «Λαμβάνουμε έτσι ως σημείο εκκίνησής μας το αντικειμενικό γεγονός πως οι ανθρώπινες πράξεις έχουν συνέπειες πάνω σε άλλους, πως κάποιες από αυτές είναι αντιληπτές και πως η αντίληψή τους οδηγεί σε επακόλουθες προσπάθειες να ελεγχθεί η δράση, έτσι ώστε να διασφαλιστούν μερικές συνέπειες και να αποφευχθούν άλλες» (PiP, 243).

---

³²⁹ Για την πολιτική σκέψη του νεαρού Dewey βλ. J. Dewey, “The Ethics of Democracy” (1888), στο EW, τόμ. 1, και του ιδίου, “Christianity and Democracy” (1892), στο EW, τόμ. 4.

Διακρίνονται, δε, δύο είδη συνεπειών· οι συνέπειες που επηρεάζουν τα πρόσωπα που εμπλέκονται άμεσα στη *συναλλαγή* (transaction)³³⁰ και εκείνες που επηρεάζουν συγχρόνως και άλλα πρόσωπα που δεν συμμετέχουν άμεσα σε αυτήν. Ο Dewey υποστηρίζει πως

σε αυτήν τη διάκριση βρίσκουμε το σπέρμα της διάκρισης μεταξύ ιδιωτικού και δημοσίου. Όταν αναγνωρίζονται έμμεσες συνέπειες και υπάρχει προσπάθεια να ρυθμιστούν, τότε κάτι που έχει τα χαρακτηριστικά του κράτους εμφανίζεται. Όταν οι συνέπειες μιας πράξης περιορίζονται ή θεωρείται πως περιορίζονται κυρίως στα άτομα που εμπλέκονται άμεσα σε αυτήν, τότε η συναλλαγή αυτή είναι ιδιωτική (PiP, 244).

Συνοπτικά, «η γραμμή μεταξύ του ιδιωτικού και του δημόσιου πρέπει να χαραχθεί στη βάση της έκτασης και της σκοπιάς των συνεπειών των δράσεων, οι οποίες είναι τόσο σημαντικές, ώστε να χρειάζονται έλεγχο, είτε με αναστολή είτε με προώθηση» (PiP, 245). Ο Dewey διευκρινίζει πως η ιδιωτική σφαίρα δεν ταυτίζεται με την ατομική, ιδιοτελή πράξη, ούτε η δημόσια σφαίρα με την κοινωνική συμπεριφορά. Ο πόλεμος αποτελεί το προφανέστερο παράδειγμα δημόσιας σφαίρας που διαλύει κάθε είδους κοινωνικό δεσμό. Από την άλλη,

πολλές ιδιωτικές πράξεις είναι κοινωνικές. Οι συνέπειές τους συνεισφέρουν στην ευημερία της κοινότητας ή επηρεάζουν την κατάσταση και τις προοπτικές της. Υπό την ευρεία έννοια, κάθε αναστοχαστική συναλλαγή μεταξύ δύο ή περισσότερων προσώπων έχει μια κοινωνική ποιότητα. Είναι μια μορφή κοινής συμπεριφοράς και οι συνέπειές της μπορεί να επηρεάσουν άλλες συμπράξεις (PiP, 244).

Οι δραστηριότητες π.χ. ενός αθλητικού ή ενός πολιτισμικού συλλόγου είναι κοινωνικού χαρακτήρα. Επηρεάζουν θετικά την κοινότητα συμβάλλοντας στην ανάπτυξη των μελών της. Κινούνται όμως στην ιδιωτική σφαίρα, εφόσον δεν έχουν συνέπειες για όσους βρίσκονται εκτός του συλλόγου.

---

³³⁰ Μεταφράζουμε ως «συναλλαγή» τον όρο «transaction». Ο Dewey χρησιμοποιεί συχνά τον όρο «interaction» ή «intercourse», για να δηλώσει την αλληλόδραση μεταξύ των ανθρώπων ή την αλληλεπίδραση μεταξύ του ανθρώπου και του περιβάλλοντος. Ωστόσο, στα ώριμα έργα του προτιμά τον όρο «transaction» για να δηλώσει την ίδια διαδικασία, θέλοντας να τονίσει την οργανική ενότητα των δύο μερών. Ο όρος εμφανίζεται για πρώτη φορά στο άρθρο “Conduct and Experience”, το 1930. Για τους δύο όρους βλ. J. Dewey: “Knowing and the Known” (1949), στο LW, τόμ. 16, σσ. 96-109. Ελπίζουμε τόσο ο όρος «transaction» όσο και η μεταφραστική επιλογή του όρου «συναλλαγή» να μην οδηγήσουν σε παρανοήσεις, σαν κι εκείνες που έχουν κατά καιρούς τροφοδοτήσει μια επιφανειακή κριτική του πραγματισμού ως φιλοσοφίας των businessmen.

Η ντιουιανή διάκριση δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας μοιάζει παράδοση στο πλαίσιο της φιλελεύθερης παράδοσης. Δεν γίνεται με βάση κάποια σταθερά κριτήρια, που έχουν αξιωματικό χαρακτήρα στη συγκρότηση της πολιτικής οργάνωσης, όπως τα φυσικά δικαιώματα. Γίνεται με βάση τις παραγόμενες συνέπειες του ανθρώπινου πράττειν και την επιδίωξη να ελεγχθούν όσες κρίνονται ως αρνητικές. Συνεπώς, στοιχεία τα οποία σε μια συγκεκριμένη εποχή εντάσσονται στην ιδιωτική σφαίρα είναι δυνατόν να κριθεί πως εμπίπτουν στη δημόσια σφαίρα, στην περίπτωση που γίνει συνείδηση πως παράγουν μη επιθυμητές συνέπειες για τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας. Με αυτόν τον τρόπο, η διάκριση μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας δύναται να αλλάζει ανάλογα με τις κοινωνικές συνθήκες και να ελέγχεται με βάση την πειραματική μέθοδο.

Η διάκριση της δημόσιας και της ιδιωτικής σφαίρας αποτελεί το κλειδί για τον προσδιορισμό του κοινού (public)³³¹ και την κατανόηση της λειτουργίας του κράτους. «Το κοινό συνίσταται από όλους εκείνους που επηρεάζονται από τις έμμεσες συνέπειες των συναλλαγών σε τέτοια έκταση που κρίνεται αναγκαίο να ενδιαφερθούν συστηματικά για αυτές» (PiP, 245-6). Η ανάπτυξη της αυτοσυνείδησης του κοινού και η οργάνωσή του οδηγεί στη διαμόρφωση του κράτους. Το κράτος προσδιορίζεται ως «η οργάνωση του κοινού, που επιτυγχάνεται μέσω των αξιωματούχων, για την προστασία των κοινών συμφερόντων των μελών του» (PiP, 256).

Από τον ορισμό προκύπτει πως κράτος και κοινωνία διατηρούν την αυτονομία τους. Το κράτος αποτελεί έναν μηχανισμό ρύθμισης των συνεπειών του δημόσιου ανθρώπινου πράττειν. Δεν περιλαμβάνει στους κόλπους του το σύνολο του ανθρώπινου πράττειν και συνεπώς της κοινωνίας. Αναγνωρίζονται πολλά είδη κοινωνικών συμπράξεων, τα οποία δεν έχουν πολιτικά χαρακτηριστικά, όπως η φιλία, οι επιστημονικές, οι θρησκευτικές ή οι επαγγελματικές ενώσεις. Το κράτος δεν

---

³³¹ Η αγγλική λέξη «public» δύσκολα μπορεί να αποδοθεί με ακρίβεια στα ελληνικά. Χρησιμοποιείται ως ουσιαστικό για να δηλώσει ένα σώμα πολιτών, αλλά και ως επίθετο για να δηλώσει τη δημόσια σφαίρα (public sphere). Όπως φαίνεται και από τον τίτλο του έργου *The Public and its Problems*, ο Dewey χρησιμοποιεί συνήθως τον όρο ως ουσιαστικό. Επιλέγουμε να χρησιμοποιήσουμε τον όρο “κοινό”, αντί του “λαού” και του “δήμου”. Ο λαός (populous) είναι, σύμφωνα με τον Dewey, το οργανωμένο κοινό. «Το κοινό», γράφει χαρακτηριστικά, «όσο οργανώνεται μέσα από τους αξιωματούχους και τους υλικούς παράγοντες, για να φροντίσει τις εκτεταμένες και διαρκείς, έμμεσες συνέπειες των συναλλαγών μεταξύ των προσώπων, γίνεται *Λαός*» (PiP, 246). Από την άλλη, ο δήμος παραπέμπει σε μια προνεωτερική πολιτική ένωση. Το μειονέκτημα του «κοινού» έγκειται στη συνοπτοδότηση μιας παθητικής στάσης των πολιτών. Αντιθέτως, ο όρος «public» δηλώνει ένα ενεργητικό σώμα πολιτών, το οποίο γνωρίζει και ρυθμίζει τις συνέπειες του ανθρώπινου πράττειν. Η ίδια μεταφραστική επιλογή γίνεται και στην πρόσφατα μεταφρασμένη στα ελληνικά διδακτορική διατριβή του Nathan Crick. Βλ. N. Crick, “Ο John Dewey για την τέχνη της επικοινωνίας”, στο *Φιλοσοφία και Σύγχρονη Εκπαίδευση*, επιμ. Σ.Α. Τριαντάρη και Χρ. Τερέζης, εκδ. Μυρμιδόνες, Αθήνα 2013.

περιλαμβάνει αυτές τις ενώσεις. Ενδιαφέρεται για αυτές στον βαθμό που παράγουν συνέπειες, οι οποίες επηρεάζουν ανθρώπους που δεν ανήκουν σε αυτές. Σε αυτήν την περίπτωση το κράτος οφείλει να φροντίσει για τη ρύθμιση και τον έλεγχο αυτών των συνεπειών μέσω των αξιωματούχων του, οι οποίοι δρουν με γνώμονα το δημόσιο συμφέρον.

Ο Dewey διαφοροποιείται από τη φιλελεύθερη παράδοση, η οποία υποστηρίζει τον δραστικό περιορισμό των δυνατοτήτων παρέμβασης του κράτους στην αστική κοινωνία, ώστε η αυτή να αναπτυχθεί ανεμπόδιστα μέσω του ανταγωνισμού. Υποστηρίζει πως το κράτος οφείλει να παρεμβαίνει, ώστε να επιλύει συνεργατικά και δημοκρατικά τις προβληματικές καταστάσεις που προκύπτουν εξαιτίας των έμμεσων συνεπειών του ανθρώπινου πράττειν. Μάλιστα, ο τρόπος επίλυσης των προβλημάτων ακολουθεί το πρότυπο της πειραματικής ερευνητικής διαδικασίας των φυσικών επιστημών. Το κράτος προκύπτει λοιπόν ως ανάγκη ρύθμισης μιας συνεργαζόμενης κοινωνίας στη βάση του πειραματικού αναστοχασμού.

Στο έργο του *Η Φιλοσοφία και ο καθρέφτης της φύσης* ο Rorty κατατάσσει τον Dewey ανάμεσα στους φιλοσοφικούς του ήρωες, διότι ανέπτυξε «τις πολεμικές του κατά της εικόνας του καθρέφτη οραματιζόμενος έναν νέο τύπο κοινωνίας».³³² Ωστόσο, η ντιουιανή θεωρία περί δημοκρατίας διαφέρει ριζικά από το φιλελεύθερο πολιτικό όραμα του Rorty. Ο Rorty δεν αναγνωρίζει τη δυνατότητα μιας κοινωνικής αυτονομίας. Ενδιαφέρεται αποκλειστικά για την ιδιωτική αυτονομία της αυθεντικότητας της προσωπικότητας, η οποία αυτοδημιουργείται. Η αυτονομία

είναι ακριβώς μια τέτοια λαχτάρα που οι πολίτες μιας φιλελεύθερης δημοκρατίας θα έπρεπε να κρατούν για την ιδιωτική τους ζωή ... Η αυτονομία δεν είναι κάτι που έχουν μέσα τους όλοι οι άνθρωποι και που η κοινωνία μπορεί να το απελευθερώσει αν σταματήσει να τους καταπιέζει.³³³

Η άρνηση της δυνατότητας της κοινωνικής αυτονομίας οδηγεί στη συρρίκνωση της δημόσιας σφαίρας σε ένα μοναδικό διακύβευμα, την αποφυγή της σκληρότητας. Έτσι, ο Rorty προτείνει μια ριζική διχοτόμηση της δημόσιας από την ιδιωτική σφαίρα. Αρνείται πως υπάρχει οποιοσδήποτε τρόπος να περάσουμε από την ιδιοσυγκρασία της ιδιωτικής σφαίρας στην οργάνωση της δημόσιας σφαίρας. Για τον λόγο αυτόν υποστηρίζει έναν φιλελευθερισμό που θα επιτρέπει την ελεύθερη

³³² R. Rorty, *Η φιλοσοφία και ο καθρέφτης της φύσης*, ό.π., σ. 27.

³³³ R. Rorty: *Τυχαιότητα, ειρωνεία και αλληλεγγύη*, ό.π., σ. 117.

ανάπτυξη της ατομικής ιδιοσυγκρασίας και θα αντιστρατεύεται την πρόκληση πόνου. Ωστόσο, αυτό το αίτημα υπολείπεται κατά πολύ της φιλοδοξίας του Dewey για την καλλιέργεια ενός δημοκρατικού κοινωνικού ήθους, την οργάνωση της δημόσιας σφαίρας και την πειραματική ρύθμιση των συνεπειών των ανθρώπινων συμπράξεων.³³⁴ Είναι δε αυτές οι πλευρές του ντιουιανού έργου οι οποίες μοιάζουν σήμερα, σε μια εποχή μετα-δημοκρατίας, ως οι πλέον ενδιαφέρουσες.

Η ντιουιανή αντίληψη περί κράτους διαφοροποιείται επίσης από τις τελολογικές προσεγγίσεις, σύμφωνα με τις οποίες το κράτος γίνεται αντιληπτό ως η ολοκληρωτικά οργανωμένη κοινωνία, ως η κοινωνία στην πλήρη της πραγμάτωση, στο πλαίσιο της οποίας και μόνο είναι δυνατή η επίτευξη του αγαθού. Ο Αριστοτέλης εκφράζει ίσως με τη μεγαλύτερη σαφήνεια τη τελολογική θέση. Υποστηρίζει πως η πόλις είναι το τέλος των στοιχειωδέστερων κοινωνικών μορφών της οικογένειας και της κώμης, ενώ προσφέρει τη δυνατότητα επίτευξης της ευδαιμονίας:

Η πόλις δεν είναι, λοιπόν, τίποτε άλλο παρά η τέλεια κοινωνία που αποτελείται από περισσότερες κώμες και διαθέτει, μπορούμε να πούμε, τη μέγιστη δυνατή *αυτάρκεια*: συγκροτήθηκε βεβαίως για την εξασφάλιση των αναγκαίων για τη ζωή προϋποθέσεων, όμως υπάρχει χάριν της ευδαιμονίας. Γι' αυτό κάθε πόλις είναι μια φυσική πραγματικότητα, εφόσον αυτό ισχύει και για τις πρώτες μορφές κοινωνίας (ενν. την *οικία* και την *κώμη*). Διότι αυτή συνιστά γι' αυτές τον σκοπό τους και η φύση είναι σκοπός.³³⁵

Στη νεώτερη φιλοσοφία, ο Hegel αναπτύσσει μια παρόμοια, τελολογική αντίληψη για το κράτος. Όπως είδαμε ήδη, ως η ενεργός ιδέα του ήθους, το κράτος πραγματώνει, σύμφωνα με τον Hegel, την ελευθερία, αίροντας την ηθική αμφισημία της αστικής κοινωνίας.³³⁶ Κοινό στοιχείο και των δύο τελολογικών προσεγγίσεων είναι η σύνδεση του κράτους με την επίτευξη του αγαθού. Στην περίπτωση του Αριστοτέλη, η πόλις υπάρχει χάριν του αγαθού της ευδαιμονίας, ενώ στον Hegel το κράτος ενσαρκώνει την ελευθερία. Αντίθετα, στον Dewey το ηθικό αγαθό της συνεχούς ανάπτυξης δύναται να πραγματωθεί σε κάθε δημοκρατικά οργανωμένη ανθρώπινη σύμπραξη. Στο δημοκρατικά οργανωμένο κράτος δεν αναδύονται νέες δυνατότητες ως προς την πραγμάτωση του αγαθού. Επεκτείνονται απλώς αυτές οι

---

³³⁴ K. Wain: "Strong Poets and Utopia: Rorty's Liberalism, Dewey and Democracy", στο *Political Studies*, τόμ. 41, n. 3, 1993, σσ. 394-407.

³³⁵ Αριστοτέλης, *Πολιτικά I*, μτφ. Δ. Παπαδής, εκδ. Ζήτρος, Αθήνα 2006, σ. 279.

³³⁶ Βλ. G.W.F. Hegel, *Βασικές κατευθύνσεις της φιλοσοφίας του δικαίου*, ό.π.

δυνατότητες στο πεδίο της δημόσιας σφαίρας, μέσω της πειραματικής ρύθμισης των έμμεσων συνεπειών του ανθρώπινου πράττειν.

Η αυτονομία του κοινού από το κράτος και η εξάρτησή του από τον βαθμό συνείδησης των έμμεσων συνεπειών το καθιστά αρκετά ρευστό. Μέσα σε ένα κράτος συνυπάρχουν πολλά διαφορετικά κοινά. Παραδείγματος χάρη, σε ένα κράτος, το κοινό που ζητά την ανάπτυξη της οικονομίας, ώστε να μειωθεί η ανεργία και να βελτιωθεί το επίπεδο διαβίωσης, συνυπάρχει με το κοινό το οποίο απαιτεί αυστηρά, περιβαλλοντικά κριτήρια για την έγκριση οποιουδήποτε αναπτυξιακού έργου στο όνομα της προστασίας του περιβάλλοντος. Από την άλλη, ένα κοινό μπορεί να υπάρχει σε πολλά διαφορετικά κράτη. Η περίπτωση του οικολογικού κινήματος, το οποίο διεκδικεί διακρατικές συμφωνίες για την προστασία του περιβάλλοντος, αποτελεί εδώ χαρακτηριστικό παράδειγμα.³³⁷

Ταυτόχρονα, ο Dewey αντιλαμβάνεται το κοινό και το κράτος δυναμικά. Η διαμόρφωση ενός συγκεκριμένου κοινού ή ενός κράτους βρίσκεται πάντα υπό αίρεση, εφόσον η παρατήρηση και ο έλεγχος των συνεπειών στο κοινωνικό πεδίο υπόκεινται στο σφάλμα. Από εδώ προκύπτει πως «από τη φύση του το κράτος είναι πάντα κάτι που πρέπει να εξεταστεί, να διερευνηθεί, να αναζητηθεί. Σχεδόν μόλις σταθεροποιηθεί η μορφή του, πρέπει να ξανα-δημιουργηθεί» (PiP, 255). Ο δυναμικός χαρακτήρας του κράτους το καθιστά πρωτίστως ένα πρακτικό πρόβλημα:

Έτσι, το πρόβλημα της ανακάλυψης του κράτους δεν είναι ένα πρόβλημα ερευνητών της θεωρίας ... Είναι ένα πρακτικό πρόβλημα ανθρώπινων όντων που ζουν ενωμένα το ένα με το άλλο και με την ανθρωπότητα γενικώς. Είναι ένα περίπλοκο πρόβλημα. Απαιτεί δύναμη να αντιληφθείς και να αναγνωρίσεις τις συνέπειες της συμπεριφοράς των ατόμων που συμμετέχουν σε ομάδες και να ανιχνεύσεις την πηγή και την καταγωγή τους. Εμπεριέχει την επιλογή προσώπων για να υπηρετήσουν ως αντιπρόσωποι των συμφερόντων που δημιουργούνται από τις αντιληπτές συνέπειες (PiP, 255).

Συνεπώς, η συγκεκριμένη κάθε φορά μορφή του κράτους μπορεί να προσδιοριστεί μόνο κοινωνικά και ιστορικά. Ο δυναμικός χαρακτήρας του κράτους συνεπάγεται, επίσης, την ανάγκη για την πειραματική αντιμετώπισή του:

Ο σχηματισμός των κρατών πρέπει να είναι μια πειραματική διαδικασία. Η διαδικασία της δοκιμής μπορεί να προχωρήσει με ποικίλους βαθμούς

---

³³⁷ Βλ. M. Festenstein, *Pragmatism and Political Theory*, ό.π., σσ. 84-87.

τυφλότητας και τυχαιότητας ... Ή μπορεί να προχωρήσει με περισσότερη ευφυΐα, επειδή θα κατευθύνεται από τη γνώση των συνθηκών τις οποίες πρέπει να εκπληρώσει. Αλλά είναι πάντα πειραματική. Και καθώς οι συνθήκες της δράσης, της έρευνας και της γνώσης συνεχώς μεταβάλλονται, το πείραμα πρέπει συνεχώς να επανεξετάζεται. Το κράτος πρέπει συνεχώς να ξανα-ανακαλύπτεται (PiP, 256).

Σε αυτό έγκειται άλλωστε ο ρόλος της πολιτικής φιλοσοφίας, η οποία δεν καταπιάνεται με τον ορισμό του κράτους εν γένει, αλλά καθοδηγεί το πείραμα του συνεχούς μετασχηματισμού του κράτους.

Ο πλουραλισμός των κοινών και η ρευστή διάκριση μεταξύ ιδιωτικής και δημόσιας σφαίρας εγείρει το ζήτημα της τυραννίας της πλειοψηφίας. Το κοινό που πλειοψηφεί εντός του κράτους έχει τη δυνατότητα να επιβάλει τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται τις συνέπειες του ανθρώπινου πράττειν και, συνεπώς, τα όρια που διακρίνουν την ιδιωτική από τη δημόσια σφαίρα. Πώς είναι δυνατό να προστατευτούμε από έναν τέτοιο κίνδυνο σε μια σύγχρονη δημοκρατική θεωρία; Αν και ο Dewey δεν καταπιάνεται αναλυτικά με το συγκεκριμένο ζήτημα, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως το πρόβλημα της δημοκρατίας συνίσταται στη ρύθμιση των ποικίλων κοινωνικών συγκρούσεων «υπό το ενδιαφέρον της ευρύτερης δυνατής συνεισφοράς στα ενδιαφέροντα όλων ή, τουλάχιστον, της μεγάλης πλειοψηφίας» (LSA, 56), μέσω της ελεύθερης επικοινωνίας μεταξύ των ατόμων και των ομάδων. Μόνο μέσω της επικοινωνίας είναι δυνατή η συγκρότηση ενός από κοινού νοηματοδοτημένου ενδιαφέροντος, η επίτευξη δηλαδή μιας σύνθεσης των αντίθετων απόψεων. Ως εκ τούτου, ο κανόνας της πλειοψηφίας δεν επαρκεί για τη δημοκρατική νομιμοποίηση μιας απόφασης. Η δημοκρατία δεν περιορίζεται στην αρχή της πλειοψηφίας, αλλά περιλαμβάνει εξίσου το αίτημα της αμοιβαίας αναγνώρισης των ενδιαφερόντων των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων ανεξάρτητα από την αριθμητική τους αντιπροσώπευση.³³⁸

---

³³⁸ Το ζήτημα της σχέσης της μειοψηφίας με την πλειοψηφία διαπερνά, επίσης, την ανάλυση του Dewey για τα κοινωνικά κινήματα. Αναλύοντας την εμπειρία σύγχρονων του κινήματων, όπως το εργατικό και το φεμινιστικό, ο Dewey υποστηρίζει πως μπορούν να διακριθούν τρία στάδια ανάπτυξης ενός μειοψηφικού κινήματος. Στο πρώτο στάδιο δεν εκδηλώνεται κάποιου είδους διαμάχη, εφόσον η κυρίαρχη ομάδα καταπιέζει αποτελεσματικά τα ενδιαφέροντα άλλων ομάδων. Η κοινωνική καταπίεση εμφανίζεται ως φυσική νομοτέλεια. Στο δεύτερο στάδιο η διαμάχη εκδηλώνεται, με τους καταπιεσμένους να εγείρουν ηθικές αξιώσεις και να διαρρηγνύεται η ταύτιση των συμφερόντων της κυρίαρχης ομάδας με τα συμφέροντα της κοινωνικής ολότητας. Τέλος, στο τρίτο στάδιο αναγνωρίζεται η κοινωνική εγκυρότητα του αιτήματος της μειοψηφίας και ακολουθεί η ανάλογη θεσμική μεταρρύθμιση. Στο τρίτο στάδιο επιτυγχάνεται μια νέα κοινωνική ενότητα μέσα από τη δημόσια

Η κρίση της σύγχρονης κοινωνίας, η οποία βρίσκεται στο επίκεντρο της ντιουιανής ανάλυσης αναφορικά με τον φιλελευθερισμό και τον ατομικισμό, έχει επηρεάσει αποφασιστικά και την οργάνωση της δημόσιας σφαίρας. Όπως διαπιστώσαμε παραπάνω, ο Dewey αντιλαμβάνεται την κρίση ως πολιτισμική υστέρηση, ως χάσμα μεταξύ των παραδοσιακών έξεων, θεσμών και ιδεών που κυριαρχούν στις ανθρώπινες υποθέσεις και στις σύγχρονες οικονομικές και βιομηχανικές συνθήκες. Στην περίπτωση της πολιτικής σφαίρας το χάσμα βρίσκεται μεταξύ των παραδοσιακών πολιτικών θεσμών, οι οποίοι υπήρχαν στις μικρές αυτοδιοικούμενες κοινότητες, και των σύγχρονων συνθηκών της βιομηχανικής κοινωνίας. Ο Dewey περιγράφει αναλυτικά τις μικρές, αυτοδιοικούμενες κοινότητες (township) της εποχής της Αμερικανικής Επανάστασης, όπου η εργασία ήταν ως επί το πλείστον χειρωνακτική και οι μορφές σύμπραξης των ανθρώπων σταθερές. Όμως, οι ραγδαίες κοινωνικές, οικονομικές και τεχνολογικές μεταβολές διέρρηξαν την ενότητα αυτών των μικρών κοινοτήτων:

Η Μεγάλη Κοινωνία, η οποία δημιουργήθηκε με τον ατμό και τον ηλεκτρισμό, μπορεί να είναι κοινωνία, αλλά δεν είναι κοινότητα. Η διάρρηξη της κοινότητας από τους νέους και σχετικά απρόσωπους και μηχανικούς τρόπους συνδυασμένης (combined) ανθρώπινης συμπεριφοράς είναι το προεξέχον γεγονός της σύγχρονης ζωής (PiP, 296).

Ωστόσο, δεν ακολούθησε ο αντίστοιχος μετασχηματισμός των πολιτικών θεσμών. Το αποτέλεσμα ήταν να δημιουργηθεί ένα χάσμα μεταξύ των απαρχαιωμένων πολιτικών θεσμών και των σύγχρονων οικονομικών και κοινωνικών μορφών:

Κληρονομήσαμε τοπικές, δημοτικού επιπέδου πρακτικές και ιδέες. Αλλά ζούμε και πράττουμε και υπάρχουμε σε ένα ηπειρωτικό και εθνικό κράτος. Συνδεόμαστε με μη πολιτικούς δεσμούς και οι πολιτικές μορφές έχουν επεκταθεί και οι νομικοί θεσμοί έχουν παλωθεί ad hoc (PiP, 306).

Αυτό το χάσμα έχει επιφέρει την αμορφία της δημόσιας σφαίρας και τη σύγχυση του κοινού. Η μετάβαση από τις μικρές κοινότητες στη μεγάλη κοινωνία είχε ως αποτέλεσμα το πλέγμα των συνεπειών των ανθρώπινων συναλλαγών να

αναγνώριση της μειοψηφίας. Για την ανάλυση των κοινωνικών κινημάτων από τον Dewey βλ. T. Midtgarden: "The Hegelian Legacy in Dewey's Social and Political Philosophy, 1915-1920", ό.π..

διευρυνθεί και να γίνει ακόμα πιο περίπλοκο. Αδυνατώντας να αντιληφθεί και να ρυθμίσει τις συνέπειες του ανθρώπινου πράττειν, το κοινό βρίσκεται σε σύγχυση:

Ένα αδιαμόρφωτο κοινό είναι ικανό για οργάνωση μόνο όταν έμμεσες συνέπειες γίνονται αντιληπτές και όταν είναι δυνατό να σχεδιάσει οργανισμούς που ρυθμίζουν την εμφάνισή τους. Επί του παρόντος, πολλές συνέπειες γίνονται περισσότερο αισθητές παρά κατανοητές. Τις υπομένουμε, αλλά δεν μπορούμε να πούμε πως τις γνωρίζουμε, διότι όσοι έχουν εμπειρία των συνεπειών δεν γνωρίζουν την προέλευσή τους. Συνεπάγεται με αυτονόητο τρόπο πως δεν έχουν καθιερωθεί εκείνοι οι παράγοντες, οι οποίοι κατευθύνουν το ρεύμα της κοινωνικής δράσης και έτσι ρυθμίζουν τις συνέπειες. Έτσι, οι δημόσιοι χώροι είναι άμορφοι και χωρίς διάρθρωση (PiP, 317).

Ο Dewey διατυπώνει εδώ τη θεμελιώδη στάση κάθε κοινωνικά κριτικής προσέγγισης: παρά το γεγονός πως η κοινωνία είναι αποτέλεσμα του ανθρώπινου πράττειν, εμφανίζεται στον άνθρωπο ως κάτι ξένο προς αυτόν, ως κάτι φυσικό, το οποίο δεν μπορεί να ελέγξει.

Ο Dewey καταγράφει μάλιστα μια σειρά από εκδηλώσεις της αμορφίας του κοινού. Πρώτον, οι παραδοσιακές ιδεολογίες, οι οποίες στο παρελθόν ήταν ικανές να προσανατολίζουν τους ανθρώπους στις πρακτικές υποθέσεις, κρίνονται σήμερα παντελώς ανεπαρκείς, εφόσον αυτές οι υποθέσεις είναι ιδιαίτερα πολύπλοκες για να αντιμετωπίζονται με ένα γενικό κριτήριο. Επιπλέον, η αδυναμία ρύθμισης των έμμεσων συνεπειών του ανθρώπινου πράττειν ωθεί πολλούς ανθρώπους στην πολιτική απάθεια και την αποχή από τη δημόσια σφαίρα. Η πολιτική αντιπαράθεση κυριαρχείται από την προπαγάνδα οδηγώντας σε μια μηχανιστική ομοιομορφία της σκέψης. Τέλος, σε οικονομικό επίπεδο, το άτομο βρίσκεται συνεχώς εκτεθειμένο στην υλική ανασφάλεια.

Ανασταλτικός παράγοντας για τη μορφοποίηση του κοινού είναι, επίσης, η ίδια η κινητικότητα του. Το κοινό της κοινότητας ήταν εν πολλοίς στατικό. Οι όποιες αλλαγές συνέβαιναν βαθμιαία. Αντίθετα, «οι νεώτερες δυνάμεις δημιούργησαν ευκίνητες και ευμετάβλητες μορφές σύμπραξης ... Τίποτα δεν μένει για πολύ σταθερό, ούτε ακόμα οι συμπράξεις των επιχειρήσεων και της βιομηχανίας» (PiP, 322). Συνοπτικά, η μετάβαση από την κοινότητα στην κοινωνία αύξησε την πολυπλοκότητα του κοινού, καθιστώντας έτσι δυσκολότερο τον εντοπισμό των συνεπειών του ανθρώπινου πράττειν και τη ρύθμισή τους μέσω των αξιωματούχων

του κράτους. Η πολυπλοκότητα συνοδεύεται, επίσης, από την πολυδιάσπαση του κοινού. Υπάρχουν υπερβολικά πολλά κοινά, διότι στις νέες συνθήκες υπάρχουν πολλές και διαφορετικού τύπου, έμμεσες συνέπειες.³³⁹

Ως εκ τούτου, το κύριο πρόβλημα της σύγχρονης πολιτικής φιλοσοφίας έγκειται στη δημοκρατική οργάνωση του κοινού, το οποίο βρίσκεται σε σύγχυση. Ή, με άλλα λόγια, το πρόβλημα έγκειται στη μετάβαση από τη μεγάλη κοινωνία στη *μεγάλη κοινότητα* (great community). Η μετάβαση αυτή είναι δυνατή μόνο μέσα από την ανάπτυξη και την επέκταση της επικοινωνίας:

Χωρίς μια τέτοια επικοινωνία το κοινό θα παραμείνει ασαφές και άμορφο ... Μέχρι η Μεγάλη Κοινωνία να μετατραπεί σε Μεγάλη Κοινότητα, το Κοινό θα παραμείνει σε έκλειψη. Μόνο η επικοινωνία μπορεί να δημιουργήσει μια μεγάλη κοινότητα. Η Βαβέλ μας δεν είναι μια Βαβέλ γλωσσών, αλλά σημείων και συμβόλων, χωρίς τα οποία η κοινή εμπειρία είναι αδύνατη (PiP, 323-4).

Με άλλα λόγια,

αν δεν μπορεί να αποκατασταθεί η τοπική κοινοτική ζωή, η δημόσια σφαίρα δεν θα μπορέσει να λύσει επαρκώς το πιο επείγον πρόβλημά της: να βρει και να αναγνωρίσει τον εαυτό της. Αλλά αν πρόκειται να υπάρξει μια επαναθεμελίωση, αυτή θα δηλώνει μια τέτοια πληρότητα, ποικιλία και ελευθερία της κατοχής και της απόλαυσης των σημασιών και των αγαθών, που ήταν άγνωστη στις παρόμοιες συμπράξεις του παρελθόντος. Επειδή [η κοινοτική ζωή] θα είναι τόσο ζωντανή και ευέλικτη όσο και σταθερή, ανταποκρινόμενη στην πολύπλοκη και οικουμενική σκηνή στην οποία εμπλέκεται ενώ, αν και τοπική, δεν θα είναι απομονωμένη (PiP, 370).

Η πατρίδα της δημοκρατίας είναι η κοινότητα και η πρόσωπο-με-πρόσωπο αλληλόδραση των πολιτών εντός της κοινότητας. Η πατρίδα της δημοκρατίας βρίσκεται στην προ-πολιτική σφαίρα της ισότιμης συμμετοχής, της ελεύθερης επικοινωνίας και της κοινωνικής συνεργασίας. Και η οργάνωση του κοινού απαιτεί την επιστροφή της δημοκρατίας στην πατρίδα της.

---

³³⁹ Ο Dewey εντοπίζει ακόμα δύο ανασταλτικούς παράγοντες ως προς την οργάνωση του κοινού. Πρώτον, έχει αναπτυχθεί μια ειδική, επαγγελματική πολιτική τάξη. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, η πολιτική να «τείνει να γίνει ακόμα μια “επιχείρηση”» (PiP, 321). Δεύτερον, έχει αναπτυχθεί η βιομηχανία της ψυχαγωγίας. «Τα μέλη ενός αδιαμόρφωτου κοινού έχουν υπερβολικά πολλούς τρόπους διασκέδασης, όπως και δουλειάς, για να δώσουν μεγάλη προσοχή στην οργάνωση ενός αποτελεσματικού κοινού» (PiP, 321).

Εν κατακλείδι, ο Dewey μας προσφέρει μια ενδιαφέρουσα και περιεκτική σε ό,τι αφορά τα αξιακά περιεχόμενα θεωρία περί δημοκρατίας. Η δημοκρατία ταυτίζεται με τον αυθεντικό κοινοτικό βίο, ενώ συμπυκνώνει εκείνες τις συνθήκες που επιτρέπουν την επίτευξη του ηθικού αγαθού· την αυτο-πραγμάτωση του εαυτού. Η κριτική στον κλασικό φιλελευθερισμό καταδεικνύει την αναγκαιότητα διεύρυνσης της δημοκρατίας μέσα από την υπέρβαση της αφηρημένης ελευθερίας και του ατομικισμού. Η υπέρβαση αυτή είναι δυνατή μέσω της καλλιέργειας ενός δημοκρατικού κοινωνικού ήθους επικοινωνίας, συμμετοχής και συνεργασίας στην προ-πολιτική σφαίρα και μέσω της πειραματικής ρύθμισης των έμμεσων συνεπειών του ανθρώπινου πράττειν σε μια δημοκρατικά οργανωμένη δημόσια σφαίρα.

6. Πειραματική μέθοδος και δημοκρατία

Η σύνδεση της δημοκρατίας με το ηθικό ιδεώδες της συνεχούς ανάπτυξης του εαυτού, η ανάλυση της προ-πολιτικής σφαίρας της κοινωνικής συνεργασίας εντός της κοινότητας και της δημοκρατικά οργανωμένης δημόσιας σφαίρας, η οποία ρυθμίζει τις έμμεσες συνέπειες του ανθρώπινου πράττειν, κατέδειξαν το αξιακό περιεχόμενο της ντιουσιανής θεωρίας περί δημοκρατίας. Η δημοκρατία δεν αναφέρεται σε ορισμένες αξιολογικά ουδέτερες διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Συνδέεται με μια συγκεκριμένη νοηματοδότηση του αγαθού, η οποία και προσδιορίζει το περιεχόμενο των αξιών της ελευθερίας, της ισότητας και της αλληλεγγύης.

Ταυτόχρονα, η καλλιέργεια δημοκρατικού κοινωνικού ήθους και η άσκηση κοινωνικών πολιτικών είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με τον πειραματικό αναστοχασμό. Το δημοκρατικό ιδεώδες απαιτεί την ανάπτυξη ενός διαφορετικού τύπου ορθολογικότητας, τόσο για την ανάπτυξη της κοινωνικής συνεργασίας όσο και για τη ρύθμιση των συνεπειών των ανθρώπινων συμπράξεων στη δημόσια σφαίρα. Όρος για την επέκταση της δημοκρατίας είναι η αντικατάσταση της άκριτης αποδοχής των παραδοσιακών έξεων και των παραδεδομένων θεσμών με το δημιουργικό πνεύμα του πειραματισμού. Η εφαρμογή του πειραματισμού στις ανθρώπινες υποθέσεις είναι, σύμφωνα με τον Dewey, αναγκαία για το ριζώμα και τη ριζοσπαστικοποίηση της δημοκρατίας.

Στην παρούσα ενότητα θα εστιάσουμε στη σύνδεση δημοκρατίας και πειραματισμού, αναλύοντας την κομβική σημασία που έχει ο πειραματισμός για τη διεύρυνση της δημοκρατίας και για τη δημοκρατική άσκηση πολιτικής. Πιο συγκεκριμένα, θα εξετάσουμε την ιδιαιτερότητα της εφαρμογής της πειραματικής μεθόδου στα κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα, η οποία εφαρμογή λαμβάνει, για τον Dewey, τη μορφή μιας πειραματικής κοινωνικής έρευνας. Η ιδιαιτερότητά της εντοπίζεται στη στενή συσχέτιση των κοινωνικών προβλημάτων και των αντιπαραθέσεων, που αυτά προκαλούν, με συγκεκριμένες αξίες.

Έχουμε ήδη εξετάσει τις δυσκολίες και τις εγγενείς εντάσεις της ηθικής θεωρίας του Dewey στην καθοδήγηση ενός ηθικού δρώντα, ο οποίος αντιμετωπίζει κάποιο ηθικό δίλημμα. Με αντίστοιχο τρόπο στοχεύουμε εδώ στη διερεύνηση των δυνατοτήτων που προσφέρει ο πειραματισμός για την καθοδήγηση μιας κοινότητας κατά την επίλυση μιας αξιακά φορτισμένης κοινωνικής διαμάχης. Εν συντομία,

θέτουμε το ερώτημα για το αν εμφανίζεται στην κοινωνική και πολιτική σφαίρα η ένταση μεταξύ του λειτουργιστικού χαρακτήρα της πειραματικής μεθόδου και του ηθικού ιδεώδους της ανάπτυξης, το οποίο προσδιορίζει τα αξιακά περιεχόμενα της δημοκρατίας. Είναι σε θέση ο πειραματικός αναστοχασμός να καθοδηγήσει τους πολίτες σε μια επίλυση κοινωνικής διαμάχης στην κατεύθυνση της δημοκρατικής κοινωνικής ανασυγκρότησης ή είναι αναγκαία η προϋπόθεση της νατουραλιστικής τελολογίας του ηθικού ιδεώδους της ανάπτυξης πριν από κάθε πειραματική ερευνητική διαδικασία;

6.1 ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΙΑΜΑΧΕΣ

Ο Dewey υποστηρίζει πως το χάσμα μεταξύ των σύγχρονων οικονομικών και βιομηχανικών συνθηκών και των παραδοσιακών ιδεών και θεσμών, στο οποίο οφείλεται η κρίση, μπορεί να γεφυρωθεί μόνο μέσα από την περαιτέρω ανάπτυξη των παραγόντων που το δημιούργησαν, δηλαδή μέσω της επέκτασης της πειραματικής μεθόδου των φυσικών επιστημών στις ανθρώπινες υποθέσεις. Η υπέρβαση αυτού του χάσματος θα συμβάλει στη διεύρυνση της δημοκρατίας σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο και στη δημοκρατική οργάνωση του κοινού στο πλαίσιο της μεγάλης κοινότητας. «Η κρίση της δημοκρατίας», γράφει χαρακτηριστικά ο Dewey, «απαιτεί την υποκατάσταση του είδους της ευφυΐας που τώρα γίνεται αποδεκτό με την ευφυΐα που χρησιμοποιείται στην επιστημονική διαδικασία» (LSA, 51). Η ανάγκη αυτής της αλλαγής αφορά την εφαρμογή της πειραματικής μεθόδου στην κοινωνική ανασυγκρότηση, την επινόηση και την εκτέλεση μακροπρόθεσμων κοινωνικών σχεδίων, μέσα από την έξη της θεώρησης των κοινωνικών πραγματικοτήτων με όρους αιτίων και αποτελεσμάτων και των κοινωνικών πολιτικών με όρους μέσων και συνεπειών.

Η εφαρμογή της πειραματικής μεθόδου στην επίλυση των κοινωνικών και πολιτικών προβλημάτων δεν σημαίνει, για τον Dewey, την άσκηση της πολιτικής από μια ομάδα ειδικών της επιστήμης και της διοίκησης ερήμην του κοινού. Η ντιουιανή θεωρία περί δημοκρατίας δεν συνδέει τη μέθοδο των πειραματικών επιστημών με τον τεχνοκρατικό ελιτισμό. Γνωρίζει πως «μια τάξη ειδικών είναι αναπόφευκτα τόσο απομακρυσμένη από τα κοινά συμφέροντα, έτσι ώστε να μετατρέπεται σε μια τάξη με ιδιωτικά συμφέροντα και ιδιωτική γνώση, που στα κοινωνικά ζητήματα δεν αποτελεί καθόλου γνώση» (PiP, 364). Αντιθέτως, ο Dewey δίνει έμφαση στην καλλιέργεια της

πειραματικής, αναστοχαστικής σκέψης, ώστε οι πολίτες να είναι σε θέση να αντιμετωπίζουν συνεργατικά και συμμετοχικά τις προβληματικές καταστάσεις που προκύπτουν στην κοινότητα. Για τον λόγο αυτό, και η εκπαίδευση διαδραματίζει έναν κομβικό ρόλο στη διεύρυνση της δημοκρατίας

Καθήκον της ευφυΐας, όπως αυτή αναπτύσσεται στην πειραματική μέθοδο, είναι η διαμεσολάβηση μεταξύ των παραδοσιακών θεσμών και των οικονομικών και τεχνικών συνθηκών μέσω της λειτουργικής συσχέτισής τους:

Υπό την ευρεία έννοια, αυτή η αναδημιουργία του παλιού μέσω της ενότητάς του με το νέο είναι ακριβώς αυτό που είναι η ευφυΐα ... σε κάθε πρόβλημα που αντιμετωπίζει ένα πρόσωπο ή μια κοινότητα, το καθήκον της ευφυΐας είναι να επιφέρει μια λειτουργική σύνδεση μεταξύ των παλιών έξεων, εθίμων, πεποιθήσεων και των νέων συνθηκών (LSA, 37).

Η επίτευξη της διαμεσολάβησης θα επιφέρει τον μετασχηματισμό και των δύο όρων. Οι παραδοσιακοί θεσμοί και οι καθιερωμένες έξεις θα διαμορφώνονται λαμβάνοντας υπόψη τις σύγχρονες συνθήκες και τις δυνατότητες που αυτές προσφέρουν, ενώ τα οικονομικά και τεχνικά μέσα θα συνδέονται οργανικά με τους εκάστοτε σκοπούς-εν-όψει.

Εμπόδιο για την επιλογή της ευφυούς δράσης ως μεθόδου κοινωνικής ανασυγκρότησης αποτελεί η ατομικιστική αντίληψη για την ευφυΐα. Η ευφυΐα εκλαμβάνεται ως ένα ατομικό κτήμα, δοσμένο πριν από οποιαδήποτε κοινωνική οργάνωση. Η ανάπτυξη των φυσικών επιστημών έδειξε, όμως, πως η ευφυΐα είναι συνεργατική και συλλογική:

Στην πραγματικότητα η γνώση είναι μια λειτουργία της σύμπραξης και της επικοινωνίας. Εξαρτάται από την παράδοση, τα εργαλεία και τις μεθόδους που μεταδίδονται, αναπτύσσονται και καθιερώνονται κοινωνικά. Οι ικανότητες της επαρκούς παρατήρησης, του αναστοχασμού πάνω στην επιθυμία, είναι έξεις αποκτημένες κάτω από την επίδραση της κουλτούρας και των θεσμών της κοινωνίας και όχι ετοιμοπαράδοτες, κληρονομημένες δυνάμεις (PiP, 334).

Συνεπώς, «η ευφυΐα είναι ένας κοινωνικός πόρος και είναι επενδεδυμένη με μια λειτουργία τόσο δημόσια όσο είναι και η προέλευσή της από την κοινωνική

συνεργασία» (LSA, 48).³⁴⁰ Από τη συνεργατική φύση της ευφυΐας στην πειραματική μέθοδο προκύπτει πως η διαμόρφωση θεσμών, οι οποίοι θα ενσαρκώνουν τη συλλογική ευφυΐα, είναι ιδιαίτερος σημαντική για την καλλιέργεια της κοινωνικής και πολιτικής ευφυΐας των ατόμων και, συνεπώς, για τη διεύρυνση της δημοκρατίας. «Με δεδομένο ένα κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο οι θεσμοί θα ενσαρκώνουν τις διαθέσιμες γνώσεις, ιδέες και τέχνες της ανθρωπότητας, το μέσο άτομο θα κατακτήσει κορφές κοινωνικής και πολιτικής ευφυΐας που ποτέ δεν ονειρεύτηκε» (LSA, 50). Οι θεσμοί της συνεργατικής ευφυΐας είναι αναγκαίοι τόσο στην πολιτική σφαίρα της κοινωνικής συνεργασίας όσο και στη ρύθμιση των συνεπειών του ανθρώπινου πράττειν από το κράτος.

Στο πρώτο επίπεδο, τα μέλη μιας κοινότητας συμμετέχουν ισότιμα και αλληλεπιδρούν ελεύθερα, ώστε να επιλύσουν συνεργατικά τις προβληματικές καταστάσεις που προκύπτουν. Αν και η έννοια της βιομηχανικής δημοκρατίας παραμένει στο έργο του Dewey αρκετά αόριστη, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως εκφράζει αυτήν ακριβώς την ιδέα της ενσωμάτωσης της συνεργατικής ευφυΐας του πειραματισμού στο πεδίο της οικονομίας. Στο δεύτερο επίπεδο, η διαμόρφωση ενός δημοκρατικά οργανωμένου κοινού και η ρύθμιση των συνεπειών των ανθρώπινων συμπράξεων προϋποθέτει θεσμούς που θα επιτρέπουν την ανάπτυξη της συνεργατικής, πειραματικής ευφυΐας στις ανθρώπινες υποθέσεις.

Η απουσία μιας τέτοιας ευφυΐας, παραδέχεται ο Dewey, δεν μας επιτρέπει να την περιγράψουμε πλήρως. «Αλλά μπορούν να καταδειχθούν μερικοί από τους όρους που πρέπει να πληρωθούν εάν πρόκειται να υπάρξει ... Μια προφανής απαίτηση είναι η ελευθερία της κοινωνικής έρευνας και η διακίνηση των συμπερασμάτων της» (PiP, 339). Ο δεύτερος όρος για την ανάπτυξη της πειραματικής σκέψης είναι η πλήρης δημοσιότητα. Αυτός ο όρος μπορεί να εκληφθεί και ως προέκταση του πρώτου:

Δεν μπορεί να υπάρξει κανένα κοινό χωρίς πλήρη δημοσιότητα ως προς όλες τις συνέπειες που το αφορούν. Οτιδήποτε εμποδίζει και περιορίζει τη δημοσιότητα, περιορίζει και διαταράσσει τη δημόσια γνώμη και τον δημόσιο έλεγχο και στρεβλώνει τη σκέψη αναφορικά με τις κοινωνικές υποθέσεις.

---

³⁴⁰ Με σκοπό να δείξει τον κοινωνικό χαρακτήρα της ευφυΐας, ο Dewey φέρνει ως παράδειγμα την κατασκευή των σύγχρονων πλοίων και την τεράστια συνεργασία επιστημών και ανθρώπων που αυτή απαιτεί. Επιπλέον, επισημαίνει τη δύναμη των ανθρώπων να χρησιμοποιούν τα επιτεύγματα της κοινωνικής ευφυΐας που έχουν ενσωματωθεί στο κοινωνικό περιβάλλον. Αν και λίγοι επινόησαν π.χ. ένα αυτοκίνητο όλοι γνωρίζουν σήμερα κάποια από τα μηχανικά του στοιχεία και τη λειτουργία του. Βλ. J. Dewey, "Liberalism and Social Action" (1937), στο LW, τόμ. 11, σσ. 48-49.

Χωρίς ελευθερία της έκφρασης ούτε καν οι μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας μπορούν να αναπτυχθούν. Γιατί τα εργαλεία μπορούν να εξελιχθούν και να τελειοποιηθούν μόνο κατά τη λειτουργία τους» (PiP, 339).

Οι προϋποθέσεις που θέτει ο Dewey για την ανάπτυξη της πειραματικής σκέψης δεν αναφέρονται απλώς στο φιλελεύθερο αίτημα της ελευθερίας της σκέψης ή της συνείδησης του ατόμου. Η απουσία καταναγκασμού πάνω στη σκέψη και στην έκφραση δεν είναι αρκετή. Ο νους αναδύεται και αναπτύσσεται μόνο μέσα από την κοινωνική αλληλεπίδραση. Ως εκ τούτου, η καλλιέργεια της συνεργατικής ευφυΐας προϋποθέτει «τη βελτίωση των μεθόδων και των συνθηκών του διαλόγου, της συζήτησης και της πειθούς» (PiP, 365). Όμως, η βελτίωση αυτή «εξαρτάται αναγκαία από την απελευθέρωση και την τελειοποίηση των διαδικασιών της έρευνας και της διάδοσης των συμπερασμάτων της» (PiP, 365). Εν συντομία, ο Dewey ζητά αφενός την κοινωνικοποίηση των μέσων της ευφυΐας, δηλαδή των δεδομένων και των συμπερασμάτων της πειραματικής κοινωνικής έρευνας, και αφετέρου τη διαμόρφωση διαβουλευτικών θεσμών, στο πλαίσιο των οποίων κάθε πολίτης θα μπορεί να συμμετέχει ισότιμα.

Βεβαίως, το χάσμα στην ανάπτυξη της πειραματικής μεθόδου στις φυσικές και τις κοινωνικές επιστήμες είναι μεγάλο. Η κοινωνική έρευνα βρίσκεται ακόμα στο δογματικό στάδιο της αρχαίας φυσικής έρευνας.³⁴¹ Παρά αυτό το δεδομένο χάσμα, κοινωνική και φυσική έρευνα μοιράζονται το ίδιο μεθοδολογικό πρότυπο έρευνας. Όπως έχουμε ήδη δει, ο Dewey υποστηρίζει «πως, παρά την ποικιλία των αντικειμένων στα οποία εφαρμόζεται και τις συνεπαγόμενες διαφορές στις ειδικές της τεχνικές, η έρευνα έχει μια κοινή δομή ή πρότυπο, πως αυτή η κοινή δομή εφαρμόζεται τόσο στην κοινή λογική όσο και στην επιστήμη» (LTI, 105). Οφείλουμε, λοιπόν, να στραφούμε στη μέθοδο των φυσικών επιστημών για να κατανοήσουμε τα βασικά χαρακτηριστικά της εφαρμογής του πειραματικού αναστοχασμού στα κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα.

---

³⁴¹ Οι αναφορές του Dewey στην πειραματική κοινωνική έρευνα συναντιώνται στα ώριμα έργα του. Στα πρώιμα γίνεται λόγος για πειραματική κοινωνική φιλοσοφία ή φιλοσοφία των κοινωνικών υποθέσεων ως εφαρμοσμένη επιστήμη. Η πρώτη αναφορά για την αναγκαιότητα μιας πειραματικής κοινωνικής επιστήμης συναντιέται στο J. Dewey, “Logical Conditions of a Scientific Treatment of Morality” (1903), στο MW, τόμ. 3 και ιδιαίτερα τις σελίδες 32-37. Αναφορές συναντάμε επίσης στο “German Philosophy and Politics” (1915) στο MW, τόμ. 8, και στο J. Dewey, *The Lectures in China*, ό.π.. Ο Welchman υποστηρίζει μάλιστα πως στην πρώτη έκδοση των *Ethics* (1908) προϋποτίθεται η πειραματική κοινωνική επιστήμη. Βλ. J. Welchman, *Dewey’s Ethical Thought*, ό.π..

Σύμφωνα με τον Dewey, η παραδοσιακή φιλοσοφία ήταν κατ' ουσίαν θεωρησιακή. Στόχος της ήταν να θεαθεί την αμετάβλητη ουσία του κόσμου. Αντίθετα, η πειραματική έρευνα αποκτάει τη γνώση μέσα από την εγκαθίδρυση συγκεκριμένων μεταβολών σε μια κατάσταση πραγμάτων. Η έρευνα δεν δηλώνει μια αναζήτηση της πραγματικότητας σε αντίθεση με την εμπειρία του μη πραγματικού και φαινομενικού. Δηλώνει, μάλλον, μια έρευνα για εκείνες τις σχέσεις, από τις οποίες εξαρτώνται η εμφάνιση και οι συνέπειες των πραγμάτων, και για εκείνα τα μέσα, με τα οποία μπορούμε να ρυθμίσουμε την εμφάνισή τους.

Ο αναστοχασμός πάνω στα κοινωνικά προβλήματα οφείλει, λοιπόν, να ακολουθήσει τον πειραματισμό των φυσικών επιστημών. Πρέπει να διδαχθεί από τις φυσικές επιστήμες τη σύνδεση της έρευνας με την πράξη, την επίλυση δηλαδή προβληματικών καταστάσεων, εγκαταλείποντας την ηθικολογία και τη θετικιστική καταγραφή και ταξινόμηση γεγονότων. Όπως έχουμε ήδη διαπιστώσει, στον πειραματισμό οι ιδέες έχουν έναν ενεργητικό ρόλο. Εκλαμβάνονται ως ένας τρόπος κατεύθυνσης της πραγματικής δράσης. Οι ιδέες είναι σχέδια δράσης που τίθενται σε ισχύ για να ανακατασκευάσουν προηγούμενες συνθήκες της ύπαρξης. Η κοινωνική έρευνα οφείλει, λοιπόν, να θεωρητικοποιήσει τις προβληματικές κοινωνικές καταστάσεις που βιώνουν οι πολίτες, να τις καταστήσει πρόβλημα, δηλαδή να τις συλλάβει διανοητικά και να προτείνει σχέδια δράσης για την επίλυσή τους.

Μάλιστα, η προοπτική αυτή χαρακτηρίζεται ως ρεαλιστική κοινωνική σκέψη. «Ρεαλισμός δεν σημαίνει τη σύλληψη της υπάρχουσας κατάστασης συνολικά (in toto), αλλά επιλεκτική διάκριση των συνθηκών ως εμποδίων και ως διεξόδων, ως αρνητικών και ως θετικών» (LTI, 493), με σκοπό να διαμορφώσουμε τρόπους αλληλεπίδρασης μεταξύ τους, οι οποίες θα παράγουν τα επιθυμητά αποτελέσματα. Η κοινωνική έρευνα πρέπει να αναπτύξει την ικανότητα «να αναζητά συγκεκριμένα είδη λύσεων με συγκεκριμένες μεθόδους για συγκεκριμένα προβλήματα που αναδύονται σε συγκεκριμένες περιπτώσεις».³⁴²

Τέλος, τα σχέδια δράσης δεν μπορεί παρά να έχουν υποθετικό χαρακτήρα και να ελέγχονται από τις συνέπειες που παράγουν. Για να επιτευχθεί η ανάπτυξη της πειραματικής κοινωνικής έρευνας πρέπει, σύμφωνα με τον Dewey, κάθε πολιτική να αντιμετωπίζεται ως πείραμα:

---

³⁴² John Dewey, *The Lectures in China*, ό.π., σ. 53.

Κάθε πολιτική που μπαίνει σε λειτουργία είναι λογικά και οφείλει να είναι και πραγματικά από τη φύση της ένα πείραμα. Και αυτό διότι (1) αντιπροσωπεύει την υιοθέτηση μιας εκ των πολλών εναλλακτικών εννοιών ως πιθανών σχεδίων δράσης και (2) η εκτέλεσή του [πειράματος] ακολουθείται από συνέπειες, οι οποίες ... είναι λίγο πολύ ορατές εντός ορίων, ώστε να χρησιμεύουν ως έλεγχος για την εγκυρότητα της έννοιας που ενεργοποιήθηκε (LTI, 502).

Έτσι, όλοι οι πολιτικοί θεσμοί είναι προϊόντα μιας συνεχούς διαβούλευσης και ως τέτοια έχουν υποθετικό χαρακτήρα, ενώ ελέγχονται από τις συνέπειες που παράγουν. Ο Dewey δεν εξαιρεί ούτε τους θεμελιωδέστερους δημοκρατικούς θεσμούς, όπως οι συχνές εκλογές και το καθολικό δικαίωμα ψήφου. Οι πρακτικές αυτές είναι μέσα για έναν συγκεκριμένο σκοπό και κρίνονται θετικά στον βαθμό που συμβάλλουν στην πραγματοποίησή του. Δεν αντιμετωπίζονται άκριτα.

Συγχρόνως ο Dewey αναγνωρίζει την ιδιαιτερότητα των κοινωνικών προβλημάτων, τα οποία καλείται να επιλύσει η πειραματική κοινωνική έρευνα. Στις φυσικές επιστήμες τα γεγονότα είναι ανεξάρτητα από τις επιθυμίες, τις προσπάθειες και τα ενδιαφέροντα των ανθρώπων. Αντιθέτως, στις κοινωνικές επιστήμες όλα αυτά τα υποκειμενικά στοιχεία είναι διαρκώς παρόντα, χωρίς να υπάρχει η δυνατότητα να εξαλειφθούν. Μάλιστα «στον βαθμό που αγνοούμε αυτήν τη διαφορά, η κοινωνική επιστήμη γίνεται μια ψευδο-επιστήμη» (PiP, 240). Εν συντομία, σε αντίθεση με τη φυσική, οι κοινωνικές προβληματικές καταστάσεις είναι πάντα αξιακά φορτισμένες. Επιπλέον, τα κοινωνικά φαινόμενα είναι κατ' ουσίαν ιστορικά.

«Κάθε κοινωνικό φαινόμενο είναι αυτό καθαυτό μια διαδοχική σειρά αλλαγών και, έτσι, ένα γεγονός απομονωμένο από την ιστορία, στην οποία είναι ένα κινούμενο στοιχείο, χάνει τις ποιότητες που το κάνουν διακριτά κοινωνικό» (LTI, 494).

Η ιστορικότητα των κοινωνικών φαινομένων δεν συνεπάγεται πως η πειραματική κοινωνική έρευνα βασίζεται πάνω σε κάποιου είδους τελολογία, η οποία ορίζει ένα προκαθορισμένο τέλος της ιστορίας ή διακρίνει ένα κοινωνικό στοιχείο ως δεσπόζον. Σημαίνει, μάλλον, πως η πειραματική κοινωνική έρευνα πρέπει να λαμβάνει υπόψη της τις διαδικασίες γένεσης κάθε κοινωνικού φαινομένου, ώστε να είναι σε θέση να κατανοήσει τόσο τις δυνατότητες όσο και τα όριά του. Η ανάλυση του φιλελευθερισμού από τον ίδιο τον Dewey καταδεικνύει, κατά τη γνώμη μας, τον

τρόπο με τον οποίο κατανοεί τη σημασία της συμπερίληψης της ιστορικότητας του κοινωνικού φαινομένου στην πειραματική κοινωνική έρευνα.

Οι ιδιαιτερότητες αυτές μας φέρνουν μπροστά στη θεμελιώδη διαφορά της κοινωνικής από τη φυσική έρευνα: στις αξίες και τους σκοπούς που εμπλέκονται στα κοινωνικά ζητήματα. Ο Dewey αρνείται τη θετικιστική αξιολογική ουδετερότητα που προσπαθεί να διακρίνει την κοινωνική έρευνα από οποιαδήποτε αξιολογική κρίση. Για τον Dewey οι σκοποί, ως σκοποί-εν-όψει ή ως συνέπειες, είναι αναπόσπαστο κομμάτι της έρευνας. Επιλέγουμε τους σκοπούς ανάλογα με τις δυνατότητες των συνθηκών, των μέσων που έχουμε στη διάθεσή μας και κρίνουμε τα μέσα ανάλογα με τους σκοπούς μας, τις συνέπειες που θέλουμε να παράγουμε. Η θετικιστική στάση διακατέχεται, λοιπόν, από μια προκατάληψη, η οποία «αποκλείει τους σκοπούς (τις συνέπειες) από το πεδίο της έρευνας και ανάγει στην καλύτερη των περιπτώσεων την έρευνα σε μια κουτσουρεμένη και διεστραμμένη δουλειά τού να βρει κανείς μέσα για να πραγματοποιηθούν αντικειμενικότητες ήδη καθορισμένες» (LTI, 490). Αντίθετα, η πειραματική κοινωνική έρευνα

«εγκαθιδρύει σχέσεις μέσων και συνεπειών (σκοπών) σε μια αυστηρή μεταξύ τους συσχέτιση. Οι σκοποί πρέπει να κρίνονται (να αποτιμούνται) στη βάση των διαθέσιμων μέσων, με τα οποία μπορούν να επιτευχθούν, ακριβώς όπως και τα υπαρκτικά μέσα πρέπει να κρίνονται ως προς την επίδρασή τους στην επίλυση της κατάστασης. Ένας σκοπός-εν-όψει είναι επίσης ένα μέσο, ένα διαδικαστικό μέσο (LTI, 490).

Η πειραματική κοινωνική έρευνα οφείλει, λοιπόν, να προσδιορίσει τους σκοπούς κατά τη διαδικασία επίλυσης της προβληματικής κατάστασης.

Η κοινωνική έρευνα ... πρέπει να κρίνει συγκεκριμένες αντικειμενικές συνέπειες ως προς τον σκοπό που αξίζει να προσεγγιστεί κάτω από τις δεδομένες συνθήκες ... Αυτό σημαίνει πως, ως ηθικές αξίες, οι σκοποί πρέπει να προσδιορίζονται έγκυρα στη βάση των τάσεων, των εμποδίων και των θετικών δυνατοτήτων που εντοπίζονται στην τρέχουσα κατάσταση από την ελεγχόμενη παρατήρηση (LTI, 496-7).

Η κοινωνική ανασυγκρότηση και η επέκταση της δημοκρατίας μπορεί να επιτευχθεί, σύμφωνα με τον Dewey, μέσω της πειραματικής κοινωνικής μεθόδου, η οποία είναι σε θέση να καταδείξει στα μέλη της κοινότητας τους σκοπούς και, συνεπώς, την κατεύθυνση που οφείλει να ακολουθήσει η επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων. Σημαντικό ρόλο στην καλλιέργεια της αναστοχαστικής, πειραματικής

σκέψης και κατά επέκταση στην οικοδόμηση μιας αληθινά δημοκρατικής κοινωνίας διαδραματίζει η εκπαίδευση.

6.2 ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Ο Dewey αφιέρωσε ένα μεγάλο μέρος της φιλοσοφικής του εργασίας στα ζητήματα της εκπαίδευσης πιστεύοντας πως η εκπαίδευση «είναι η βασική μέθοδος κοινωνικής προόδου και μεταρρύθμισης».³⁴³ Σε πολλά από τα έργα του καταπιάνεται με εκπαιδευτικά και παιδαγωγικά ζητήματα,³⁴⁴ ενώ θεωρούσε για πολλά χρόνια το *Democracy and Education* (1916) την καλύτερη σύνοψη της φιλοσοφικής του σκέψης.³⁴⁵ Ο Dewey υποστηρίζει πως η εκπαίδευση αποτελεί το εργαστήριο της φιλοσοφίας και, συνεπώς, κάθε φιλοσοφική ιδέα πρέπει να ελέγχεται μέσα από την εφαρμογή της στην εκπαίδευση. Επιπλέον, θεωρεί πως «η εκπαίδευση είναι το πιο εξέχον μέσο για την επίτευξη της ενότητας της γνώσης και των αξιών που λειτουργούν στην πραγματική συμπεριφορά».³⁴⁶

Ο Dewey επιχείρησε να εφαρμόσει τις παιδαγωγικές του ιδέες ιδρύοντας και λειτουργώντας από το 1896 έως το 1903 ένα πειραματικό σχολείο σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο του Σικάγο· το Εργαστηριακό Σχολείο (laboratory school).³⁴⁷ Οι

---

³⁴³ J. Dewey, “My Pedagogic Creed” (1897), στο EW, τόμ. 5, σ. 93.

³⁴⁴ Για τη σκέψη του Dewey γύρω από την εκπαίδευση βλ. J. Dewey, “My Pedagogic Creed” (1897), στο EW, τόμ. 5, “The School and Society” (1900), στο MW, τόμ. 1, “The Child and the Curriculum” (1902), στο MW, τόμ. 2, “How We Think” (1910), στο MW, τόμ. 6, σε αναθεωρημένη έκδοση “How we Think” (1933), στο LW, τόμ. 8, “Schools of To-Morrow” (1915), στο MW, τόμ. 8, “Democracy and Education” (1916), στο MW, τόμ. 9 και τέλος “Experience and Education” (1938), στο LW, τόμ. 13. Αν και στην Ελλάδα το φιλοσοφικό έργο του Dewey αγνοείται σε μεγάλο βαθμό, έχει υπάρξει σημαντικό ενδιαφέρον για τις παιδαγωγικές του ιδέες. Το ενδιαφέρον αυτό έχει οδηγήσει σε μια σειρά μεταφράσεων των παιδαγωγικών του κειμένων στα ελληνικά. Βλ. J. Dewey, *Εμπειρία και εκπαίδευση*, μτφ. Λ. Πολενάκης, εκδ. Γλάρος, Αθήνα 1980, *Το Σχολείο που μ’ αρέσει*, μτφ. Μ. Μιχαλοπούλου, εκδ. Γλάρος, Αθήνα 1982, και πιο πρόσφατα το “Δημοκρατία και εκπαίδευση”, στο *Η φιλοσοφία του πραγματισμού στην εκπαίδευση*, επιμ. Σ.Α. Τριαντάρη, εκδ. Σταμούλης, Θεσσαλονίκη 2012. Περισσότερο ιστορικό ενδιαφέρον έχουν πλέον οι μεταφράσεις του μεσοπολέμου. Βλ. J. Dewey, *Το σχολείο και το παιδί*, μτφ. Κ. Σωτηρίου, εκδ. Εκδοτική Εταιρεία Αθηνά, Αθήνα 1926, *Τα σχολεία εργασίας*, μτφ. Μ. Μιχαηλίδης, εκδ. Εκδοτική Εταιρεία Αθηνά, Αθήνα χχ.

³⁴⁵ Βλ. J. Dewey, “From Absolutism to Experimentalism” (1930), στο LW, τόμ. 5, σ. 156.

³⁴⁶ J. Dewey, “The Relation of Science and Philosophy as the Basis of Education” (1938) στο LW, τόμ. 13, σ. 282.

³⁴⁷ Για μια αναλυτική περιγραφή του σχολείου βλ. K.C Mayhew, An.C. Edwards, *The Dewey School, The Laboratory School of the University of Chicago, 1896-1903*, εκδ. Atheron Press, New York 1965. Για τον τίτλο του σχολείου προτιμούμε εδώ τη μετάφραση του Γιώργου Γρόλλιου “Εργαστηριακό Σχολείο” και όχι το πιο σύνηθες “Σχολείο Εργασίας”, διότι το σχολείο δεν ήταν προσανατολισμένο στην απόκτηση συγκεκριμένων επαγγελματικών δεξιοτήτων, αλλά στην ανάπτυξη της πειραματικής αναστοχαστικής σκέψης, μέσα από την επίλυση προβληματικών καταστάσεων που αναδύονται κατά την εμπλοκή των μαθητών σε συγκεκριμένες ενασχολήσεις (occupation). Βλ. Γ. Γρόλλιος, *Προοδευτική εκπαίδευση και αναλυτικό πρόγραμμα*, εκδ. Επίκεντρο, Αθήνα 2011. Επιπλέον, η μεταφραστική επιλογή “Σχολείο Εργασίας” μπορεί να οδηγήσει στην εσφαλμένη σύγχυση της

ιδέες και οι πειραματισμοί του Dewey ήταν προσανατολισμένοι στην οικοδόμηση μιας δημοκρατικής εκπαίδευσης, η οποία σέβεται την προσωπικότητα του παιδιού και συμβάλλει στην ανάπτυξή της μέσα από την καλλιέργεια της αναστοχαστικής σκέψης. Η προσήλωση του Dewey στο ιδεώδες της δημοκρατικής εκπαίδευσης τον κατέστησε σύντομα ηγετική φυσιογνωμία του κινήματος της προοδευτικής αγωγής, με αποτέλεσμα να αποτελεί έως και σήμερα πρόσωπο αναφοράς για ριζοσπάστες παιδαγωγούς.³⁴⁸

Το σχολείο αποτελεί, σύμφωνα με τον Dewey, ένα ειδικό κοινωνικό περιβάλλον, έναν ειδικό τρόπο κοινωνικής αλληλεπίδρασης, ο οποίος έχει καταστεί αναγκαίος για την ανάπτυξη των ικανοτήτων των παιδιών στις σύγχρονες, σύνθετες κοινωνίες. Απλοποιεί τα πολύπλοκα στοιχεία του πολιτισμού, ώστε να μπορούν να αφομοιωθούν, εξαλείφει τις αρνητικές όψεις των υφιστάμενων κοινωνικών ηθών, ενώ τέλος εξισορροπεί τα διάφορα στοιχεία του κοινωνικού περιβάλλοντος, ώστε το παιδί να έχει τη δυνατότητα να υπερβεί τους περιορισμούς της κοινωνικής ομάδας μέσα στην οποία γεννήθηκε.³⁴⁹ Στο Εργαστηριακό Σχολείο μπορεί κανείς να διαπιστώσει τον τρόπο με τον οποίο ο Dewey προτείνει να οργανωθεί το ειδικό κοινωνικό περιβάλλον του σχολείου. Ο πειραματισμός και η σημασία της αναστοχαστικής ανασυγκρότησης της εμπειρίας, η επικοινωνία και η συνεργασία, το ηθικό ιδεώδες της ανάπτυξης ενυπάρχουν στο αναλυτικό και το ωρολόγιο πρόγραμμα του σχολείου, όπως και στο παιδαγωγικό κλίμα που επικρατεί σε αυτό. Στην παρούσα εργασία θα επικεντρωθούμε στη στενή σχέση της εκπαίδευσης με τη δημοκρατία και μέσα από αυτό το πρίσμα θα προσεγγίσουμε τις υπόλοιπες πτυχές της παιδαγωγικής σκέψης του Dewey.

Η εκπαίδευση είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το ιδεώδες της ανάπτυξης. Αποτελεί «μια συνεχή διαδικασία ανάπτυξης, με στόχο σε κάθε της στάδιο μια περαιτέρω ικανότητα ανάπτυξης» (DE, 93/214). Ως τέτοια η εκπαίδευση «δεν έχει σκοπό άλλον από τον εαυτό της» (DE, 93/214). Δεν αποτελεί μια προετοιμασία για τη

παιδαγωγικής πρότασης του Dewey με αυτήν του Γερμανού παιδαγωγού Georg Kerschensteiner, αφαιρώντας έτσι το πολιτικό, δημοκρατικό περιεχόμενο της παιδαγωγικής σκέψης του Dewey. Βλ. Ph. Gonon, "Education, not Democracy? The Apolitical Dewey", στο *Studies in Philosophy and Education*, τόμ. 19, 2000, σσ. 141-157.

³⁴⁸ Για μια κριτική εισαγωγή στο κίνημα της προοδευτικής αγωγής, όπως αναπτύχθηκε στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα βλ. H.M. Kliebard, *The Struggle for the American Curriculum, 1893-1958*, εκδ. RoutledgeFalmer, New York 2004 και στα ελληνικά Γ. Γρόλλιος, *Προοδευτική εκπαίδευση και αναλυτικό πρόγραμμα*, ό.π.. Αλλά και στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, ριζοσπάστες παιδαγωγοί, όπως ο Paulo Freire, επηρεάστηκαν από τη σκέψη του Dewey.

³⁴⁹ Βλ. J. Dewey, "Democracy and Education" (1916), στο MW, τόμ. 9, σσ. 22-27, επίσης: "Δημοκρατία και Εκπαίδευση", στο *Η φιλοσοφία του πραγματισμού στην εκπαίδευση*, ό.π., σσ. 140-145.

μετέπειτα ενήλικη ζωή. Είναι η ίδια ζωή, εφόσον η ζωή ταυτίζεται και αυτή με την ανάπτυξη. Έτσι, «η διαδικασία και ο στόχος της εκπαίδευσης είναι ένα και το αυτό πράγμα».³⁵⁰ Η στενή σύνδεση της δημοκρατίας με το ηθικό ιδεώδες της ανάπτυξης συνεπάγεται την αναγκαία σύνδεσή της με την εκπαίδευση:

Η αφοσίωση της δημοκρατίας στην εκπαίδευση είναι σε όλους μας γνωστή. Η επιφανειακή εξήγηση είναι ότι μια κυβέρνηση, η οποία βασίζεται στη λαϊκή ψηφοφορία, δεν μπορεί να είναι επιτυχής, αν εκείνοι που εκλέγουν και υπακούουν στους κυβερνώντες είναι αμόρφωτοι. Αφού μια δημοκρατική κοινωνία απορρίπτει την αρχή της αυθεντίας, πρέπει να βρει ένα υποκατάστατο στην εθελοντική διάθεση και στο ενδιαφέρον· και αυτά μπορούν να δημιουργηθούν μόνο με την εκπαίδευση (DE, 93/214).

Υπάρχει, όμως, και μια δεύτερη αιτία της στενής σύνδεσης δημοκρατίας και εκπαίδευσης. Σε μια δημοκρατική κοινωνία χωρίς ταξικές διακρίσεις και ανισότητα, όπου κυριαρχεί η ελεύθερη επικοινωνία και η ισότιμη συμμετοχή, αυξάνεται η αλληλόδραση ανθρώπων και ομάδων. Η συμπεριφορά των μελών της κοινότητας τείνει να διαφοροποιείται και ταυτόχρονα διευρύνεται το πεδίο των κοινών ενδιαφερόντων. Μια δημοκρατία οφείλει, λοιπόν, «να φροντίζει ώστε τα μέλη της να εκπαιδεύονται στην προσωπική πρωτοβουλία και προσαρμοστικότητα. Αλλιώς θα υπερφαλλαχιστούν από τις αλλαγές που συμβαίνουν γύρω τους» (DE, 94/215).

Η συσχέτιση της εκπαίδευσης με την ανάπτυξη και τη δημοκρατία τοποθετεί την ανάλυση του Dewey σε ένα θεωρησιακό επίπεδο, πριν από οποιονδήποτε πειραματικό έλεγχο των παιδαγωγικών του υποθέσεων. Δεν ελέγχεται πειραματικά, αλλά γίνεται δεκτή αξιωματικά η θέση πως η εκπαίδευση ταυτίζεται με την ανάπτυξη. Μια τέτοια, όμως, θέση έρχεται σε αντίθεση με τα συμπεράσματα της ιστορικής έρευνας. Όπως έχει δείξει πειστικά ο Andy Green, τα πρώτα εκτεταμένα και οργανωμένα δημόσια δίκτυα σχολείων αναπτύχθηκαν σε αυταρχικά, μοναρχικά καθεστώτα, όπως η Πρωσία και η Αυστρία, και όχι σε δημοκρατικές πολιτείες, όπως η Γαλλία, η Αγγλία και οι Η.Π.Α.:

Δεν είναι σε καμία περίπτωση σαφές ότι [η δημοκρατία] αποτέλεσε κυρίαρχο παράγοντα στην εμφάνιση των πρώτων εθνικών εκπαιδευτικών συστημάτων ... εκπλήσσεται κανείς από τη μικρή συσχέτιση που παρουσιάζει η εξάπλωση

---

³⁵⁰ J. Dewey, "My Pedagogic Creed" (1897), στο EW, τόμ. 5, σ. 91.

των δημοκρατικών ιδεών και θεσμών με τη γεωγραφία της εκπαιδευτικής «προόδου» στην Ευρώπη.³⁵¹

Η αφοσίωση της δημοκρατίας στην εκπαίδευση μπορεί να αμφισβητηθεί και από τη σύγχρονη εμπειρία. Φαινόμενα όπως η σχολική διαρροή, οι εκπαιδευτικές ανισότητες και κυρίως η εργαλειοποίηση της εκπαίδευσης για την ικανοποίηση των αναγκών της αγοράς καταδεικνύουν την ελλιπή προσήλωση της δημοκρατίας στην εκπαίδευση. Συνεπώς, μπορούμε να δεχτούμε την ταύτιση της εκπαίδευσης με την ανάπτυξη και τη σύνδεσή της με τη δημοκρατία μόνο ως αίτημα. Δεν είναι γεγονός. Όπως και το ιδεώδες της δημοκρατίας, δεν μπορεί ποτέ να πραγματοποιηθεί πλήρως. Ως ένα λειτουργικό ιδεώδες δύναται, όμως, να καθοδηγήσει τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις.

Η δημοκρατική εκπαίδευση δεν περιλαμβάνει, σύμφωνα με τον Dewey, πολιτική κατήχηση συγκεκριμένων δογμάτων. Αφορά μάλλον στην καλλιέργεια εκείνων των έξεων που προωθούν την κοινωνική δημοκρατία. Οι έξεις αυτές δεν είναι άλλες από την αναστοχαστική πειραματική σκέψη, την ισότιμη συμμετοχή και τη συνεργασία εντός της κοινότητας. Μέσα από την καλλιέργεια της αναστοχαστικής πειραματικής σκέψης το παιδί θα αναπτύξει την ικανότητα να ανασυγκροτεί την εμπειρία του και να νοηματοδοτεί τη συμπεριφορά του. Η καλλιέργεια της αναστοχαστικής σκέψης απαιτεί την εγκατάλειψη της παραδοσιακής παιδαγωγικής, σύμφωνα με την οποία οι μαθητές καλούνται να αφομοιώσουν παθητικά ένα προκαθορισμένο σώμα έτοιμων γνώσεων. Απαιτείται η ενεργή δραστηριοποίηση των παιδιών, ώστε μέσα από διαδικασίες διερεύνησης να προσεγγίσουν τη γνώση.³⁵²

Για την επίτευξη του συγκεκριμένου στόχου επιβάλλεται ο ριζικός μετασχηματισμός τόσο της δομής του αναλυτικού προγράμματος όσο και του ρόλου του εκπαιδευτικού. Δεν υπάρχει πλέον η κατάτμηση της ύλης σε συγκεκριμένα γνωστικά αντικείμενα (π.χ. γλώσσα, μαθηματικά, ιστορία, φυσική). Το πρόγραμμα οργανώνεται στη βάση ορισμένων δραστηριοτήτων, όπως η καλλιέργεια του κήπου, η

---

³⁵¹ An. Green, *Εκπαίδευση και συγκρότηση του κράτους. Η ανάδυση των εκπαιδευτικών συστημάτων στην Αγγλία, στη Γαλλία και στις ΗΠΑ*, μτφ. Π. Κιμουρτζής – Γ. Μανιώτη, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2010, σ. 90.

³⁵² Ο Dewey δεν διαφοροποιήθηκε μόνο από την παραδοσιακή αγωγή, αλλά και από τις σύγχρονές του τάσεις της προοδευτικής αγωγής για μια καθολικά παιδοκεντρική διδακτική προσέγγιση. Αναγνωρίζει, βεβαίως, τη σημασία των ενδιαφερόντων και των κλίσεων του παιδιού, όμως στο κέντρο του αναλυτικού προγράμματος δεν θέτει το παιδί, αλλά τις ανάγκες μιας δημοκρατικής κοινωνίας. Ο ίδιος ο Dewey αδυνατούσε να καταστήσει σαφή τη διάκριση, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται παρερμηνείες τόσο τους κόλπους του κινήματος της προοδευτικής αγωγής όσο και στους επικριτές του. Βλ. R. Hofstadter, *Anti-intellectualism in American Life*, ό.π. και ιδιαίτερα το κεφάλαιο 14.

μαγειρική, η ξυλουργική, η υφαντική. Οι δραστηριότητες αυτές δεν αποσκοπούν στην απόκτηση επαγγελματικών δεξιοτήτων. Σκοπός του σχολείου είναι η παιδαγωγική εκμετάλλευση των προβληματικών καταστάσεων που αναδύονται σε αυτές τις δραστηριότητες. Όταν το παιδί αντιμετωπίσει ένα πρόβλημα κατά την επιτέλεση της δραστηριότητάς του, καθοδηγείται – χωρίς να του δίδεται έτοιμη η λύση – ώστε να επιλύσει πειραματικά την προβληματική κατάσταση. Διατυπώνει υποθέσεις. Τις δοκιμάζει. Ελέγχει τις παραγόμενες συνέπειες. Με τον τρόπο αυτό το παιδί ανασυγκροτεί αναστοχαστικά την εμπειρία του και η δραστηριότητά του αποκτάει περισσότερο νόημα. Στη διάρκεια της διαδικασίας επίλυσης των προβληματικών καταστάσεων, το παιδί θα κατακτήσει και τις όποιες γνώσεις ή δεξιότητες των εξειδικευμένων επιστημονικών περιοχών χρειάζεται. Συνοπτικά, στην εκπαιδευτική πρόταση του Dewey το επίκεντρο της μαθησιακής διαδικασίας δεν είναι ορισμένες γνώσεις, αλλά η καλλιέργεια της πειραματικής μεθόδου, της αναστοχαστικής σκέψης.³⁵³

Το δεύτερο στοιχείο της δημοκρατικής εκπαίδευσης αφορά την ανάπτυξη του κοινοτικού πνεύματος της επικοινωνίας και της συνεργασίας. Σε αντίθεση με τον έντονα ανταγωνιστικό χαρακτήρα της εξατομικευμένης μάθησης της παραδοσιακής εκπαίδευσης, η μάθηση στη δημοκρατική αγωγή πραγματοποιείται στο πλαίσιο μιας συνεργατικής κοινότητας. Η δημοκρατία σημαίνει ουσιωδώς ισότιμες ευκαιρίες όλων για αυτο-πραγμάτωση και συνεισφορά στις δραστηριότητες της κοινότητας. Ως εκ τούτου, το σχολείο οφείλει να εισάγει το παιδί «στις κατάλληλες σχέσεις με τους άλλους σε μια ενότητα εργασίας και σκέψης».³⁵⁴ Το σχολείο

πρέπει να είναι μια κοινότητα πνεύματος και σκοπού, που πραγματοποιείται μέσα από την ποικιλία δυνάμεων και πράξεων ... Μόνο με αυτόν τον τρόπο μπορεί το συνεργατικό πνεύμα, που εμπλέκεται στον καταμερισμό της εργασίας, να αντικαταστήσει το ανταγωνιστικό πνεύμα.³⁵⁵

Από την πλευρά του το παιδί πρέπει να νιώθει πως συμμετέχει και συνεισφέρει στην κοινότητα του σχολείου. Οι δραστηριότητες του αναλυτικού προγράμματος, όπως περιγράφηκαν παραπάνω, συντελούν αποφασιστικά στην οικοδόμηση του συνεργατικού πνεύματος. Ο μαθητής δεν οφείλει να αφομοιώσει

---

³⁵³ Για μια περιγραφή του Εργαστηριακού Σχολείου και της δομής του αναλυτικού προγράμματος βλ. J. Dewey, “The School and Society” (1900), στο MW, τόμ. 1, και το “The Child and the Curriculum” (1902), στο MW, τόμ. 2.

³⁵⁴ J. Dewey, “My Pedagogic Creed” (1897), στο EW, τόμ. 5, σ. 88.

³⁵⁵ J. Dewey, “Plan of Organization of the University Primary School” (1895), στο EW, τόμ. 5, σ. 225.

ατομικά και ανταγωνιστικά τη διδακτέα ύλη, αλλά να διερευνήσει και να επιλύσει συνεργατικά την προβληματική κατάσταση. Έτσι, τα δύο στοιχεία της δημοκρατικής κοινωνίας εμφανίζονται συνενωμένα. «Η διαδικασία της πνευματικής ανάπτυξης είναι κατ' ανάγκη μια κοινωνική διαδικασία, μια διαδικασία συμμετοχής».³⁵⁶

Συνοπτικά, η δημοκρατική οργάνωση του σχολείου απηχεί τη δημοκρατική οργάνωση του κοινού. Το δημοκρατικό σχολείο αποτελεί μια απλοποιημένη, εμβρυϊκή μορφή της κοινωνικής ζωής. Αλλά ως τέτοια διατηρεί τα χαρακτηριστικά του αυθεντικού κοινοτικού βίου: τη συνεργασία, τη συμμετοχή, την αυτοπραγμάτωση, την πειραματική αναστοχαστική σκέψη. Σε αυτήν την κοινότητα το παιδί δεν προετοιμάζεται ως αυριανός δημοκρατικός πολίτης. Ζει ήδη μέσα σε μια δημοκρατική κοινότητα και μέσα σε αυτήν αναπτύσσει τις κατάλληλες διανοητικές, ηθικές και κοινωνικές έξεις.

6.3 ΤΟ ΟΡΙΟ ΤΗΣ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Παρά το αίτημα του πειραματισμού για μια λειτουργική συσχέτιση μέσων και σκοπών, ώστε να καταστεί δυνατή αφενός η υπέρβαση της αξιολογικής ουδετερότητας και αφετέρου η καθοδήγηση της κοινωνικής ανασυγκρότησης, συνεχίζεται η ύπαρξη αντιμαχόμενων συμφερόντων για τα κοινωνικά ζητήματα – γεγονός που αποτελεί το κατεξοχήν πρόβλημα της κοινωνικής έρευνας. Εξετάζοντας την ιδιαιτερότητα των κοινωνικών επιστημών, διαπιστώσαμε πως ο Dewey αποφεύγει τη θετικιστική αξιολογική ουδετερότητα με μια υποχώρηση. Ταυτίζει τις ηθικές αξίες με τους σκοπούς και τους σκοπούς με τις συνέπειες που επιθυμούμε να επιτύχουμε. Κάνει λόγο για έναν σκοπό-εν-όψει, ο οποίος κρίνεται με βάση τα διαθέσιμα μέσα, σε αντιδιαστολή προς τους ουτοπικούς σκοπούς. Αν και παράγονται ως υποθετικά σχέδια δράσης για την επίλυση ενός προβλήματος, οι σκοποί βρίσκονται πάντα σε

---

³⁵⁶ J. Dewey, “The Dewey School: Introduction” (1936), στο LW, τόμ. 11, σ. 206. Αναλύοντας την πειραματική ηθική διαπιστώσαμε πως υπάρχει μια ένταση μεταξύ του λειτουργικού χαρακτήρα της πειραματικής μεθόδου και συγκεκριμένων αξιών (βλ. ενότητα 4.3). Στη συνέχεια, θα εξετάσουμε την ίδια ένταση και στο πεδίο της εφαρμογής του πειραματισμού στα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα. Ωστόσο, η ένταση αυτή δεν εμφανίζεται στο σχολείο. Εκεί τα δύο στοιχεία της δημοκρατικής κοινότητας – οι δημοκρατικές αξίες και ο πειραματισμός – εμφανίζονται ως συνενωμένα. Θεωρούμε πως η συνένωσή τους είναι δυνατή, διότι το σχολείο αποτελεί ένα ειδικό κοινωνικό περιβάλλον, το οποίο μπορεί να διαμορφωθεί με άξονα συγκεκριμένες αξίες πριν από την ανάδυση οποιασδήποτε προβληματικής κατάστασης. Το ερώτημα που προκύπτει εδώ, είναι κατά πόσο η δημοκρατική οργάνωση του ειδικού, σχολικού περιβάλλοντος είναι αρκετή για την καλλιέργεια δημοκρατικών έξεων στα παιδιά. Η απάντηση, όμως, στο συγκεκριμένο ερώτημα υπερβαίνει τον σκοπό της παρούσας εργασίας.

στενή σχέση με τα μέσα για την επίτευξή τους. Αποτελούν υποθέσεις με διευθυντική λειτουργία. Μορφοποιούνται και ελέγχονται σε στενή συσχέτιση με τις υπαρκτικές συνθήκες, ενώ καθοδηγούν την παρατήρηση. Διαφορετικά είναι σκέτες συναισθηματικές φαντασιοκοπίες.

Ωστόσο, η ταύτιση των αξιών με τους σκοπούς και των σκοπών με τις παραγόμενες συνέπειες δημιουργεί ορισμένες δυσκολίες. Στο επίπεδο της κοινωνικής έρευνας η αναγνώριση μιας κατάστασης ως προβληματικής καθίσταται δύσκολη, αν όχι αδύνατη, εξαιτίας των αντιτιθέμενων κοινωνικών συμφερόντων, τα οποία ιεραρχούν με διαφορετικό τρόπο τις αξίες. Το αποτέλεσμα είναι τα αντιμαχόμενα κοινωνικά συμφέροντα να αντιλαμβάνονται διαφορετικά τόσο τη διαταραχή της κοινωνικής ισορροπίας, όσο και την αποκατάστασή της. Με άλλα λόγια, αντιλαμβάνονται διαφορετικά το αν βρισκόμαστε μπροστά σε μια κοινωνική ανισορροπία ή σε μια περίοδο κοινωνικής κανονικότητας. Ακόμα όμως και αν γίνει αποδεκτή από όλους η ύπαρξη μιας κοινωνικά προβληματικής κατάστασης, δεν είναι δεδομένο πως οι αντικρουόμενες κοινωνικές ομάδες θα συλλάβουν διανοητικά το πρόβλημα με παρόμοιο τρόπο, δηλαδή δεν είναι βέβαιο πως θα συμφωνήσουν ως προς τα δεδομένα της υπόθεσης.³⁵⁷

Συνεπώς, αν έχει επιτευχθεί μια συμφωνία γύρω από τις αξίες πριν την έρευνα, τότε δεν βρισκόμαστε μπροστά σε μια κοινωνική διαμάχη, ούτε οι σκοποί της κοινωνικής έρευνας έχουν υποθετικό χαρακτήρα. Η κατανόηση της διαμάχης εμπεριέχει συγκεκριμένες, κοινά αποδεκτές αξίες, ενώ οι σκοποί έχουν ληφθεί ως δεδομένοι από την κοινότητα. Η κοινωνική έρευνα δεν μπορεί να χαρακτηριστεί πειραματική. Καταπιάνεται απλώς με τον βέλτιστο τρόπο επίτευξης δεδομένων σκοπών. Από την άλλη, αν δεν έχει επιτευχθεί μια συμφωνία γύρω από τις αξίες, τότε είναι ιδιαίτερα δύσκολη τόσο μια κοινή κατανόηση της φύσης του κοινωνικού προβλήματος όσο και η επίτευξη συμφωνίας για τις παραγόμενες συνέπειες, εφόσον οι τελευταίες εμπλέκονται σε αξιακά φορτισμένες κοινωνικές διαμάχες. Στην περίπτωση π.χ. του φεμινιστικού κινήματος και της κοινωνικής διαμάχης που προκάλεσε ή προκαλεί ακόμα, οι παραγόμενες συνέπειες κρίνονται ως θετικές ή αρνητικές μόνο υπό το πρίσμα συγκεκριμένων αξιών, όπως η χειραφέτηση της γυναίκας ή, αντίθετα, η αξία της οικογένειας. Η αποτίμηση των συνεπειών προϋποθέτει, λοιπόν, την κατάφαση συγκεκριμένων κάθε φορά αξιών.

---

³⁵⁷ Για μια παρόμοια κριτική βλ. G. Dicker, "John Dewey: Instrumentalism in Social Action", στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 7, no. 4, 1971, σσ. 221-232.

Οι δυσκολίες αυτές δεν δείχνουν, σύμφωνα με τον Dewey, μια εγγενή λογική ή θεωρητική διαφορά της κοινωνικής και της φυσικής έρευνας. Οι διαμάχες δείχνουν απλώς την ελλιπή ανάπτυξη της κοινωνικής έρευνας. Ο ίδιος προτείνει να τεθούν οι αντιμαχόμενες προοπτικές υπό το ενδιαφέρον της ευρύτερης δυνατής συνεισφοράς στα ενδιαφέροντα όλων. Η μέθοδος της συνεργατικής ευφυΐας ή, διαφορετικά,

η μέθοδος της δημοκρατίας ... είναι να φέρει αυτές τις διαμάχες στην επιφάνεια, όπου αυτές οι θέσεις μπορούν να θεαθούν και να εμφανιστούν, όπου μπορούν να συζητηθούν και να κριθούν υπό το φως πιο γενικών συμφερόντων από αυτά που αντιπροσωπεύει το καθένα ξεχωριστά (LSA, 56).³⁵⁸

Αν και ο λειτουργικός χαρακτήρας του πειραματισμού δεν μας παρέχει μια ισχυρή έννοια σκοπού ή αξίας, η οποία θα καθοδηγήσει την κοινωνική ανασυγκρότηση κατά την επίλυση των αντιμαχόμενων κοινωνικών συμφερόντων, ο Dewey υποστηρίζει πως είναι δυνατό η κοινωνική έρευνα να αρθεί πάνω από τις διαμάχες, να θεαθεί τα κοινωνικά ζητήματα από μια ευρύτερη σκοπιά και, έτσι, να διαμορφώσει σκοπούς και να καθοδηγήσει τις προσπάθειες επίλυσής τους.

Ωστόσο, η λειτουργιστική προοπτική της πειραματικής κοινωνικής έρευνας διέπεται από παρόμοιες εντάσεις με εκείνες που συναντήσαμε στην ηθική σκέψη του Dewey. Εξετάζοντας την ηθική ως επιστήμη, διαπιστώσαμε πως υπάρχει μια ένταση μεταξύ αφενός της διαδικαστικής ηθικής, που δίνει έμφαση στη διαδικασία της ηθικής διερεύνησης και αρνείται την ιεραρχική ταξινόμηση των αξιών, και αφετέρου του ηθικού ιδεώδους της ανάπτυξης ως αυτο-πραγμάτωσης. Η ίδια ένταση αναδύεται και στο επίπεδο της θεωρίας περί δημοκρατίας. Η επικέντρωση της κοινωνικής έρευνας στην ιδιαιτερότητα του συγκεκριμένου προβλήματος που προκύπτει κάθε φορά βρίσκεται σε ένταση με τις αξίες της ελευθερίας ως αυτο-πραγμάτωσης και της ισότητας ως ισότιμης συμμετοχής, τις οποίες προϋποθέτει η δημοκρατική κοινότητα, στην υπηρεσία της οποίας βρίσκεται η κοινωνική έρευνα. Τέλος, το αίτημα του Dewey για άρση πάνω από τις κοινωνικές διαμάχες, ώστε το πρόβλημα να επιλυθεί

---

³⁵⁸ Στο αίτημα της πειραματικής κοινωνικής έρευνας για υπέρβαση της κοινωνικής διαμάχης μέσω της ανεύρεσης μιας συνθετικής λύσης μπορούμε να εντοπίσουμε ομοιότητες με το έργο του Karl Mannheim αναφορικά με τη δυνατότητα σύνθεσης των κοσμοθεωριών, την οποία μπορούν να επιτύχουν οι «ελεύθερα αιωρούμενοι» διανοούμενοι. Ωστόσο, στον Dewey η πειραματική κοινωνική έρευνα δεν συντελείται αποκλειστικά από τους ειδικούς. Είναι το ίδιο το δημοκρατικά οργανωμένο κοινό, το οποίο διαβουλευόμενο ανοιχτά, μπορεί να υπερβεί τα επιμέρους συμφέροντα. Βλ. K. Mannheim, *Ιδεολογία και ουτοπία*, μτφ. Γ. Ανδρουλιδάκης, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1997. Ο Dewey γνώριζε και αποτιμούσε θετικά το έργο του Mannheim. Βλ. τη θετική βιβλιοκρισία του J. Dewey, "The Techniques of Reconstruction" (1940), στο LW, τόμ. 14, σσ. 293-294.

από τη σκοπιά του γενικού συμφέροντος, δεν επιλύει το πρόβλημα του λειτουργισμού της πειραματικής μεθόδου. Η άρση δεν παραπέμπει σε ένα ουδέτερο πεδίο, στο οποίο οι σκοποί μπορούν να διαμορφωθούν με βάση τις παραγόμενες συνέπειες. Προϋποθέτει ήδη τις αξίες της ελευθερίας και της ισότητας, εφόσον αυτές αναγνωρίζονται για το κάθε μέλος που εμπλέκεται στη διαμάχη.

Αναλύοντας το εγελιανό κατάλοιπο στην πολιτική και κοινωνική φιλοσοφία του Dewey, ο Torjus Midtgarden υποστηρίζει πως η πειραματική κοινωνική έρευνα μπορεί να μας προσανατολίσει αποτελεσματικά στην κριτική των θεσμών. Κριτήριο για την κριτική των θεσμών και των πρακτικών αποτελεί η ύπαρξη συνθηκών ελεύθερης αλληλεπίδρασης και ισότιμης συμμετοχής των μελών μιας κοινότητας στις λειτουργίες της, ώστε να απολαμβάνουν όλοι τη δυνατότητα ανάπτυξης της προσωπικότητάς τους. Μάλιστα, ο Midtgarden υποστηρίζει πως η κριτική είναι εμμενής, διότι το κριτήριό της προκύπτει από την ανάλυση του Dewey αναφορικά με τις γενικές κατηγορίες της κοινοτικής ζωής.³⁵⁹

Πώς είναι, όμως, δυνατό να διαμορφωθεί ένα γενικό αξιολογικό κριτήριο από την πειραματική κοινωνική έρευνα, η οποία επικεντρώνεται στο ιδιαίτερο κάθε φορά πρόβλημα; Ή, με άλλα λόγια, πώς είναι δυνατόν η πειραματική κοινωνική έρευνα να μας καθοδηγήσει σε περιπτώσεις όπου μια από τις θεμελιώδεις αξίες της δημοκρατίας συγκρούεται με άλλες αξίες; Στους θεσμούς και τις πρακτικές π.χ. που αναπτύχθηκαν μετά το τρομοκρατικό χτύπημα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου, η αξία της ελευθερίας ήρθε σε σύγκρουση με την αξία της ασφάλειας. Στην προκειμένη περίπτωση η πειραματική κοινωνική έρευνα δεν μπορεί να μας προσανατολίσει με βάση τις συνέπειες, εφόσον αυτές είναι αξιολογικά φορτισμένες και αφορούν θεμελιώδεις αξίες. Η θετική ή η αρνητική αποδοχή των συνεπειών είναι δυνατή μόνο εφόσον ιεραρχήσουμε πρώτα τις δύο αξίες.

Συνεπώς, ο λειτουργικός χαρακτήρας του πειραματισμού βρίσκεται σε ένταση με τα συγκεκριμένα αξιακά περιεχόμενα του δημοκρατικού ιδεώδους του Dewey. Στον βαθμό που η πειραματική κοινωνική μέθοδος επιθυμεί να συμβάλει στη δημοκρατική οργάνωση του κοινού και στη διεύρυνση της δημοκρατίας, οφείλει να προϋποθέσει το ηθικό ιδεώδες της ανάπτυξης και τις αξίες που πηγάζουν από αυτό. Διαφορετικά, ο λειτουργικός χαρακτήρας του πειραματισμού αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο μια συγκεκριμένη λύση σε ένα συγκεκριμένο πρόβλημα της κοινότητας

---

³⁵⁹ Βλ. T. Midtgarden, "The Hegelian Legacy in Dewey's Social and Political Philosophy, 1915-1920", ό.π..

να μην είναι δημοκρατική, να μην προωθεί την ελεύθερη αλληλεπίδραση και την ισότιμη συμμετοχή των μελών μιας κοινότητας, αλλά παρόλα αυτά να είναι ικανοποιητική με βάση τις συνέπειές της.

Τα όρια του λειτουργικού χαρακτήρα του πειραματισμού γίνονται ιδιαίτερος εμφανή στη διαμάχη του Dewey με τον Bourne αναφορικά με την είσοδο των Η.Π.Α. στον α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Με το ξέσπασμα του πολέμου οι Η.Π.Α. κράτησαν στάση στρατιωτικής ουδετερότητας, ενώ ενίσχυαν οικονομικά τους συμμάχους της Αντάντ. Το 1914 είχε αρχίσει μια σοβαρή οικονομική ύφεση στις Η.Π.Α., η οποία ξεπεράστηκε σε μεγάλο βαθμό χάρη στις πολεμικές παραγγελίες των συμμάχων. Η άρρηκτη σύνδεση των αμερικανικών οικονομικών συμφερόντων με τη νίκη των συμμάχων ανάγκασαν τον πρόεδρο Wilson, παρά τις προεκλογικές του υποσχέσεις, να κηρύξει τον πόλεμο στη Γερμανία, την άνοιξη του 1917.

Ωστόσο, ο πολεμικός ενθουσιασμός του λαού ήταν μικρός. Η εθελοντική κατάταξη στον στρατό ήταν πολύ μικρότερη των απαιτήσεων. Για να κάμψει τις αντιδράσεις, η κυβέρνηση θέσπισε για πρώτη φορά την αναγκαστική στρατολόγηση, ενώ έβαλε σε εφαρμογή μια τεράστια προπαγανδιστική μηχανή για την εξύψωση του εθνικού και πολεμικού φρονήματος του λαού. Από την πλευρά τους, οι εργατικές ενώσεις, όπως οι Βιομηχανικοί Εργάτες του Κόσμου (IWW) και το Σοσιαλιστικό Κόμμα, δήλωσαν την αντίθεσή τους στον πόλεμο και οργάνωσαν την αντίσταση στην αναγκαστική στρατολόγηση. Η κυβέρνηση Wilson αντέδρασε ψηφίζοντας τον “Νόμο περί Κατασκοπείας”, σύμφωνα με τον οποίο διώκονταν όσοι δήλωναν την εναντίωσή τους στην αναγκαστική στρατολόγηση και τον πόλεμο. Με τον νόμο αυτό δεκάδες χιλιάδες συνελήφθησαν, δικάστηκαν και φυλακίστηκαν εξαιτίας της αντίδρασής τους στη συμμετοχή της χώρας στον πόλεμο.³⁶⁰

Συνοπτικά, το ζήτημα της εισόδου της χώρας στον α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο προκάλεσε έντονο δημόσιο διάλογο. Η δε εμπλοκή στον πόλεμο οδήγησε σε κοινωνικές διαμάχες με λαϊκές αντιδράσεις, που σε ορισμένες περιπτώσεις υπήρξαν βίαιες, ενώ κυβερνητικά κατασταλτικά μέτρα περιόρισαν την ελευθερία του λόγου. Πώς μπορεί, άραγε, να μας καθοδηγήσει η πειραματική κοινωνική έρευνα σε μια τέτοια κοινωνική διαμάχη, όπου καλούμαστε να αποφασίσουμε υπέρ ή κατά της εμπλοκής της χώρας μας στον πόλεμο; Μπορούμε να αρθούμε υπεράνω των

---

³⁶⁰ Για την είσοδο των Η.Π.Α. στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, τις λαϊκές αντιδράσεις και την κυβερνητική τους καταστολή βλ. H. Zinn, *Ιστορία του λαού των Ηνωμένων Πολιτειών*, ό.π., ιδιαίτερα σσ. 397- 416, και R. Hofstadter, *The American Political Tradition and the Men Who Made It*, εκδ. Vintage Books Edition, New York 1989.

αντικρουόμενων συμφερόντων της κοινωνικής διαμάχης και να λάβουμε την απόφασή μας διαμορφώνοντας έναν σκοπό σε λειτουργική συσχέτιση με τα διαθέσιμα μέσα και κρίνοντάς τον με βάση τις συνέπειες που παράγει;

Θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε στα παραπάνω ερωτήματα παρακολουθώντας την ανάπτυξη του επιχειρήματος του ίδιου του Dewey υπέρ της πολεμικής εμπλοκής των Η.Π.Α.. Το 1915 με το έργο του *German Philosophy and Politics* ο Dewey ασκεί κριτική στη γερμανική φιλοσοφία, η οποία καλλιεργεί και νομιμοποιεί τον αυταρχικό και милитарιστικό χαρακτήρα του γερμανικού κράτους,³⁶¹ ενώ από το 1916 έως το 1917 δημοσιεύει μια σειρά άρθρων στο *New Republic*³⁶² ασκώντας κριτική στο κίνημα των ειρημιστών και επεξηγώντας τους λόγους που οι Η.Π.Α. οφείλουν να εμπλακούν στον πόλεμο.

Ο Dewey δέχθηκε έντονη κριτική για τη θέση του υπέρ του πολέμου. Συνεργάτης του περιοδικού *New Republic*, ριζοσπάστης και επηρεασμένος από την πραγματιστική προοπτική του Dewey, ο Bourne ανήκε στο αντιπολεμικό κίνημα. Αφού παραιτήθηκε από το περιοδικό, άσκησε σφοδρή κριτική στον Dewey, υποστηρίζοντας πως ο ινστρουμενταλισμός δεν μπορεί να μας καθοδηγήσει σε τέτοιες κρίσιμες αποφάσεις. Ο Dewey δεν απάντησε ποτέ στα επιχειρήματα του Bourne. Η διαμάχη τους, όμως, είναι αποκαλυπτική για τα όρια του πειραματισμού μπροστά σε αξιακά φορτισμένες αποφάσεις.

Ο Dewey αναπτύσσει το επιχειρήμά του υπέρ του πολέμου εκκινώντας από ορισμένες εννοιολογικές διασαφηνίσεις. Διακρίνει τη δύναμη (force) στις διαφορετικές εμφανίσεις της, διότι υποστηρίζει πως η δυνατότητα χρησιμοποίησής της εξαρτάται από την κατανόηση της φύσης της. Ως κινητήρια αρχή η δύναμη είναι αναγκαία. Η επίτευξη του οποιουδήποτε σκοπού απαιτεί τη χρήση ορισμένων μέσων, μιας μορφής δύναμης. Διαφορετικά, οι σκοποί εμπλέκονται σε έναν ανώφελο

---

³⁶¹ Βλ. J. Dewey, “German Philosophy and Politics” (1915), στο MW, τόμ. 8.

³⁶² Το περιοδικό *New Republic* εκδόθηκε για πρώτη φορά τον Νοέμβριο του 1914 στον απόηχο του προοδευτικού κινήματος του Roosevelt “Bull Moose movement”. Οι εκδότες υποστήριξαν, αρχικώς, τον Roosevelt για πρόεδρο των ΗΠΑ, στις εκλογές του 1912. Όμως, σταδιακά μετακινήθηκαν προς τον Wilson, θεωρώντας πως ακολουθεί την ίδια προοδευτική ατζέντα. Οι τρεις σημαντικότεροι εκδότες ήταν ο Herbert Croly, ο Walter Weyl και ο Walter Lippmann. Ο τελευταίος συνέβαλε μάλιστα στη σύνταξη των «14 σημείων» του Wilson για το τέλος του πολέμου. Οι Croly και Weyl μοιράζονταν ένα κοινό όραμα εκσυγχρονισμού και εκδημοκρατισμού της αμερικανικής ζωής μέσα από την εκπαίδευση, το κράτος πρόνοιας και τις δημόσιες υποδομές. Ο Dewey συμμετείχε στο *New Republic* με το κύρος του μεταρρυθμιστή και του στοχαστή γύρω από την εκπαίδευση. Υποστήριξε και αυτός τον Wilson στις εκλογές του 1916. Ερχόταν, όμως, από διαφορετική κατεύθυνση. Το 1912 είχε υποστηρίξει τον σοσιαλιστή Debs. Για τη συμμετοχή του Dewey στο περιοδικό βλ. Al. Ryan, *John Dewey and the High Tide of American Liberalism*, ό.π., σσ. 187-191.

συναισθηματικό ιδεαλισμό. Η δύναμη χαρακτηρίζεται ως βία ή νόμος ανάλογα με την αποδοτικότητα με την οποία επιτυγχάνει τα αποτελέσματά της:

Η δύναμη εμφανίζεται με διαφορετικούς ρόλους. Άλλοτε είναι ενέργεια, άλλοτε εξαναγκασμός ή περιορισμός και άλλοτε βία. Ενέργεια είναι η χρήση της δύναμης με μια εγκωμιαστική σημασία. Είναι η δύναμη να κάνουμε κάτι. Είναι η τιθάσευση της δύναμης για την επίτευξη σκοπών. Αλλά είναι δύναμη σε κάθε περίπτωση – κτηνώδης δύναμη, αν θέλετε, και ορθολογικοποιημένη μόνο από τα αποτελέσματά της. Ακριβώς η ίδια άγρια δύναμη ονομάζεται βία. Η ένσταση απέναντι στη βία δεν είναι ότι εμπεριέχει χρήση δύναμης, αλλά ότι είναι σπατάλη δύναμης, ότι χρησιμοποιεί τη δύναμη άσκοπα ή καταστροφικά. Και αυτό που ονομάζεται νόμος μπορεί επίσης – υποθέτω – να θεωρηθεί ως μέθοδος οικονομικής, αποτελεσματικής χρήσης της δύναμης, ώστε να έχουμε αποτελέσματα με τη λιγότερη σπατάλη.³⁶³

Ο ιδεαλισμός οδηγεί το φιλειρηνικό κίνημα σε μια ανέξοδη ηθικολογία ενάντια στον μιλιταρισμό, αποτυγχάνοντας να εκμεταλλευτεί εκείνες τις δυνάμεις που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην επικράτηση της ειρήνης:

Οι φιλειρηνιστές σπατάλησαν παρά επένδυσαν τις δυνατότητές τους όταν στράφηκαν τόσο σθεναρά ενάντια στην είσοδο σε έναν πόλεμο που ήταν ήδη παγκόσμιος, αντί να χρησιμοποιήσουν τις ενέργειές τους, ώστε στην κρίσιμη συγκυρία να διαμορφώσουν τις συνθήκες και τους στόχους της εισόδου μας ... ο μόνος τρόπος για να δικαιολογήσουν τη θέση τους είναι να χρησιμοποιήσουν τη δύναμή τους για να βοηθήσουν στο να γίνει ο πόλεμος, εφόσον η χώρα μπορεί να επηρεάσει το τελικό του αποτέλεσμα, ένας παράγοντας υλοποίησης των ιδεωδών που εξέφρασε ο πρόεδρος Wilson για τον αμερικανικό λαό πριν και κατά την είσοδό μας στον πόλεμο.³⁶⁴

Το ιδεώδες που ο Dewey μοιράζεται με τον Wilson δεν είναι άλλο από τη διαμόρφωση διεθνών θεσμών, οι οποίοι θα οδηγήσουν στην ειρηνική επίλυση μελλοντικών εθνικών διαφορών. Ο Wilson ανέπτυξε το σχέδιο της διεθνούς ανασυγκρότησης στην περίφημη ομιλία των 14 σημείων, με την οποία πρότεινε το ελεύθερο διεθνές εμπόριο, τη μείωση των εξοπλισμών, την αυτοδιάθεση των λαών και τη δημιουργία της Κοινωνίας των Εθνών.

---

³⁶³ J. Dewey, "Force, Violence and Law" (1916) στο MW, τόμ. 10, σ. 212.

³⁶⁴ J. Dewey, "The Future of Pacifism" (1917), στο MW, τόμ. 10, σ. 268.

Ο Dewey υποστήριξε αυτό το σχέδιο κριτικά. Αναγνώρισε πως μεριμνά για την επίτευξη μιας μόνιμης διεθνούς ειρήνης και όχι απλώς μιας παροδικής ειρήνης με τη Γερμανία. Ωστόσο, υποστήριξε πως αυτός ο σκοπός δεν μπορεί να επιτευχθεί μόνο με τη θέσπιση διεθνών κανόνων τυπικής ισότητας μεταξύ των εθνών και διαδικασιών νομικής διευθέτησης των διαφορών τους. Με δεδομένο πως «η διαχωριστική γραμμή μεταξύ των διεθνών θεσμών και των διεθνών πολιτικών έχει γίνει πλήρως τεχνική»³⁶⁵ απαιτείται «μια μόνιμη, διεθνής κυβέρνηση, οι εξουσίες της οποίας θα είναι περισσότερο εκτελεστικές και διοικητικές παρά δικαστικές».³⁶⁶ Ο Dewey μοιράζεται, λοιπόν, έναν κοινό σκοπό με τους φιλειρηνιστές· την επίτευξη διεθνούς και μόνιμης ειρήνης. Υποστηρίζει, όμως, πως η επίτευξη του σκοπού δεν απαιτεί την απόσυρση από το προσκήνιο της δράσης, αλλά την ευφυή χρήση των διαθέσιμων μέσων. Στην προκειμένη περίπτωση, τα διαθέσιμα μέσα είναι η εμπλοκή στον πόλεμο και η κοινωνική ανασυγκρότηση μέσα από θεσμούς διεθνούς διακυβέρνησης.

Από την πλευρά του, ο Bourne ασκεί κριτική στον ιστρουμενταλισμό του Dewey σε δύο σημεία. Το πρώτο αφορά στην εκτίμηση του ίδιου του πολέμου. Το κάλεσμα του Dewey για μια ευφυή, δημιουργική εμπλοκή στον πόλεμο κρίνεται ως αυταπάτη. Ο πόλεμος δεν έχει να κάνει με τη συλλογική ευφυΐα, αλλά με τη μαζική ψυχολογία, την έξαρση του εθνικισμού και του φανατισμού, τη λογοκρισία και τη βία. Αν και αργότερα θα αναγνωρίσει αυτά τα φαινόμενα, ο Dewey θα επιμείνει στη θέση του πως η συλλογική ευφυΐα και ο πόλεμος δεν είναι ασυμβίβαστα. Τα αρνητικά φαινόμενα των διώξεων και του φανατισμού οφείλονται, σύμφωνα με τον Dewey, στην πολεμική απειρία των Η.Π.Α. και στον υπερβολικό ενθουσιασμό του λαού να εμπλακεί στον πόλεμο και να φέρει εις πέρας την αποστολή του.³⁶⁷

Το δεύτερο σημείο της κριτικής του Bourne αφορά τον πυρήνα του πειραματισμού του Dewey· τη λειτουργική συσχέτιση μέσων και σκοπών. Ο Bourne, ο οποίος υπήρξε έως τότε ένθερμος οπαδός του Dewey, διαπιστώνει την «έλλειψη ενός ποιητικού οράματος»³⁶⁸ στον ιστρουμενταλισμό:

Σε εκείνους από εμάς που πήραν τη φιλοσοφία του Dewey σχεδόν ως την αμερικανική μας θρησκεία δεν περνούσε ποτέ από το μυαλό πως οι αξίες μπορούν να υποταχθούν στην τεχνική. Ήμασταν ιστρουμενταλιστές, αλλά

³⁶⁵ J. Dewey, "The Fourteen Points and The League of Nations" (1918), στο MW, τόμ. 11, σ. 137.

³⁶⁶ Ό.π., σ. 138.

³⁶⁷ Βλ. J. Dewey, "In Explanation of Our Lapse" (1917), στο MW, τόμ. 10, σσ. 292 – 295.

³⁶⁸ R. Bourne, "Twilight of Idols" (1917), στο *John Dewey, Critical Assessments* (επιμ. J.E. Tiles), τόμ. II, εκδ. Routledge, London 1992, σ. 204.

είχαμε τις δικές μας ουτοπίες τόσο καθαρές στο μυαλό μας, ώστε τα μέσα ήταν πάντα επικουρικά. Και ο Dewey, βεβαίως, κατανοούσε τη φιλοσοφία του, όταν εκλαμβάνεται ως φιλοσοφία ζωής, ως εκκινούσα από τις αξίες. Αλλά υπήρχε πάντα αυτή η δυσάρεστη ασάφεια για το πώς ακριβώς δημιουργούνται οι αξίες και έγινε όλο και ευκολότερο να υποθέσει κανείς πως κάθε ανάπτυξη ήταν δικαιολογημένη και σχεδόν κάθε δραστηριότητα αξιόλογη εφόσον επιτυγχάνει σκοπούς.³⁶⁹

Το πρακτικό αποτέλεσμα είναι ο πειραματισμός να συμβάλλει περισσότερο στην ανάπτυξη τεχνικών παρά ενός νέου οράματος, να εξελιχθεί σε μια φιλοσοφία της προσαρμογής. «Εάν το ιδεώδες είναι η προσαρμογή στην κατάσταση σου σε λαμπρή συνεργασία με την πραγματικότητα, τότε η επιτυχία σου θα είναι αυτή και τίποτα περισσότερο. Ποτέ δεν θα υπερβείς κάτι».³⁷⁰ Συμπερασματικά, «η φιλοσοφία του Dewey είναι εκπληκτική για μια κοινωνία ειρηνική, εύπορη και με ένα απόθεμα προοδευτικής θέλησης».³⁷¹ Ο πειραματισμός ενδείκνυται για μια κοινωνία χωρίς κοινωνικές διαμάχες γύρω από θεμελιώδεις αξίες, στην οποία έχει ήδη επιτευχθεί μια κάποιου είδους συναίνεση.

Σύμφωνα με τον Westbrook, ο Dewey οδηγήθηκε στην υποστήριξη της εμπλοκής των Η.Π.Α. στον πόλεμο από μια τυφλή ελπίδα και όχι από την πειραματική μέθοδο. Υποστήριξε τον πόλεμο ελπίζοντας σε ένα πόλεμο των λαών, που θα αναδιοργανώσει τον κόσμο στη βάση της δημοκρατίας και θα τερματίσει όλους τους πολέμους. Ωστόσο, οι ελπίδες του δεν είχαν καμία εμπειρική βάση. Εξιδανίκευσε την αμερικανική αποστολή, δέχτηκε ως δεδομένη και καλά θεμελιωμένη τη δημοκρατία στις Η.Π.Α. και θεώρησε ως ιδεώδη την ηθική ποιότητα των πολιτών, ενώ αδιαφόρησε για τις διαφορές πολιτικών αντιλήψεων που είχε με τον Wilson.³⁷² Τα στοιχεία αυτά οδηγούν μάλιστα τον Ryan να αποδώσει στον Dewey

---

³⁶⁹ Ό.π., σ. 205. Ο Russell συνδέει επίσης την κριτική του στον πραγματισμό με τη στάση του τελευταίου απέναντι στον πόλεμο. Όπως γράφει, «εκτός από τις θεωρητικές αντιρρήσεις μου έναντι του πραγματισμού, πριν από πενήντα χρόνια, δηλαδή πριν από τους δύο παγκοσμίους πολέμους, είχα εντοπίσει αυτό που η ιστορία επιβεβαίωσε αργότερα, ότι δηλαδή ο πραγματισμός, εκτός από θεωρητικά λανθασμένος ως φιλοσοφία, είναι και κοινωνικά επικίνδυνος ... αν και [η πραγματιστική φιλοσοφία] ξεκινάει από τις αρχές της ελευθερίας και της ανοχής, καταλήγει υποχρεωτικά, λόγω της εσωτερικής της δομής, στην επίκληση της ισχύος και στην επιδιαιτησία των μεγάλων στρατευμάτων. Εξελισσόμενη με αυτόν τον τρόπο, προσαρμόζεται τόσο στη δημοκρατία όσο και στον ιμπεριαλισμό». Βλ. B. Russell, *Η φιλοσοφική μου εξέλιξη*, ό.π., σ. 287-288.

³⁷⁰ R. Bourne, "Twilight of Idols", ό.π., σ. 206.

³⁷¹ Ό.π., σ. 201.

³⁷² Βλ. R. Westbrook, *John Dewey and American Democracy*, ό.π., κυρίως το 7^ο κεφάλαιο "The Politics of War".

πολιτική αφέλεια.³⁷³ Ο Westbrook θεωρεί μάλιστα πως είναι ο Bourne εκείνος που ακολουθεί πιο πιστά την πειραματική μέθοδο στη διαμάχη των δύο στοχαστών.

Στη δική μας ερμηνευτική προοπτική, η θέση του Dewey δεν συνιστά απλώς μια θεωρητική παρασπονδία εξαιτίας της πολιτικής αφέλειας ή της τυφλής ελπίδας για την παγκόσμια ειρήνη. Η διαμάχη Dewey–Bourne δηλώνει την ένταση εντός της πειραματικής κοινωνικής έρευνας μεταξύ της λειτουργιστικής, συνεπειοκρατικής αποτίμησης των σκοπών και του ιδεώδους της ανάπτυξης. Ο Dewey δίνει ιδιαίτερη έμφαση στον λειτουργισμό. Επιμένει στη λειτουργική συσχέτιση μέσων και σκοπών, ώστε ο σκοπός της παγκόσμιας ειρήνης να μην μείνει μια ουτοπία, αλλά να δημιουργηθούν οι συνθήκες πραγματοποίησής του. Ο ορισμός της βίας ως σπατάλης δύναμης τού επιτρέπει μάλιστα να δικαιολογήσει εκ των υστέρων τη χρήση βίας, ανάλογα με τις παραγόμενες συνέπειες. Ο Dewey μπορεί έτσι να υποστηρίξει την επίτευξη της ειρήνης με βίαια μέσα, να επιδιώξει έναν πόλεμο για να τεθεί τέλος σε όλους τους πολέμους. Από την άλλη, η έμφαση του Bourne στο ποιητικό όραμα πριν από τη συσχέτιση των σκοπών με τα διαθέσιμα μέσα μαρτυρά το αίτημα για προτεραιότητα του ηθικού ιδεώδους της ανάπτυξης και των αξιών της ελευθερίας, της ισότητας και της δημοκρατίας που αυτό περιλαμβάνει.

Συνοπτικά, η διαμάχη των δύο στοχαστών δεν αφορά τη διαμάχη ενός χυδαίου ινστρουμενταλισμού και ενός ποιητικού οράματος, όπως υποστήριζε ο Bourne. Δεν αφορά ούτε τη διαμάχη ενός λειτουργιστικού ιδεώδους και ενός ανώφελου συναισθηματικού ιδεαλισμού, όπως υποστήριζε ο Dewey. Δεν αφορά, τέλος, την τυφλή ελπίδα του Dewey και τον συνεπή πραγματισμό του Bourne, σύμφωνα με την ερμηνεία του Westbrook. Αφορά την ένταση που διαπερνά εσωτερικά την πειραματική μέθοδο, την ένταση μεταξύ του λειτουργισμού, που δίνει έμφαση στις παραγόμενες συνέπειες, και των μη λειτουργιστικά θεμελιωμένων αξιών, τις οποίες προτάσσει η θεωρία του Dewey περί δημοκρατίας.

Στην αναφορά μας στην πειραματική ηθική διαπιστώσαμε πως η οργανική ενότητα μέσων και σκοπών είναι βασικό στοιχείο της θεωρίας για το ηθικό ιδεώδες της συνεχούς ανάπτυξης. Η άρρηκτη σύνδεση του ιδεώδους της ανάπτυξης με το δημοκρατικό ιδεώδες μας αναγκάζει να δεχτούμε πως η οργανική σχέση μέσων και σκοπών είναι θεμελιώδης και για το δημοκρατικό ιδεώδες. Μάλιστα, στη διαμάχη του με τον Trotsky ο Dewey ακεί δριμεία κριτική στη χρήση μη δημοκρατικών μέσων για

---

³⁷³ Βλ. Al. Ryan, *John Dewey and the High Tide of American Liberalism*, ό.π., ιδιαίτερα σσ. 194-197.

την επίτευξη δημοκρατικών σκοπών.³⁷⁴ Ωστόσο, η έμφαση του Dewey στη λειτουργική συσχέτιση μέσων και σκοπών κατά την επίλυση της κοινωνικής διαμάχης αναφορικά με την επέμβαση των ΗΠΑ στον πόλεμο καταδεικνύει πως ο λειτουργισμός του πειραματισμού δεν συνεπάγεται αυτονομία την οργανική σχέση μέσων και σκοπών. Η λειτουργική συσχέτιση μέσων και σκοπών αναφέρεται αποκλειστικά στην αποδοτική επίλυση μίας προβληματικής κατάστασης. Αντίθετα, η οργανική σχέση μέσων και σκοπών αναφέρεται πρωτίστως στο ηθικό ιδεώδες και προσθέτει μια κοινή ηθική ποιότητα στα δύο στοιχεία. Η μετάβαση από τη λειτουργική σχέση στην οργανική ενότητα δεν είναι αυτονόητη. Ως εκ τούτου, η εσωτερική ένταση του πειραματισμού θα μπορούσε να δηλωθεί και ως ένταση μεταξύ της λειτουργιστικής συσχέτισης και της οργανικής ενότητας μέσων και σκοπών.

Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό πως ο λειτουργισμός της πειραματικής μεθόδου προσκρούει σε ένα όριο. Λαμβάνοντας ως κριτήριο αποτίμησης μιας πολιτικής πρότασης τις παραγόμενες συνέπειες, ο πειραματισμός δεν είναι σε θέση να επιλύσει αξιακά φορτισμένες κοινωνικές διαμάχες. Η αποτίμηση των συνεπειών προϋποθέτει την κατάφαση ορισμένων αξιών. Όπως σημειώνει ο Thayer «είναι σαφές πως η πραγματιστική κοινωνική σκέψη ... λειτουργούσε με ορισμένους έσχατους ηθικούς ισχυρισμούς, οι οποίοι ποτέ δεν εκφράστηκαν ρητά ούτε είχαν προφανή δικαιολόγηση».³⁷⁵ Απαιτείται λοιπόν – και σε αυτό το σημείο έχει δίκιο ο Bourne – ένα επίπεδο συναίνεσης γύρω από τις θεμελιώδεις αξίες πριν τη λειτουργιστική αποτίμηση των συνεπειών. Ωστόσο, μια τέτοιου είδους συναίνεση θα οδηγούσε στην αναίρεση του πειραματικού χαρακτήρα του αναστοχασμού στα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα. Λαμβάνοντας ως δεδομένους τους σκοπούς, η έρευνα περιορίζεται απλώς στη βέλτιστη διαχείριση των υπαρχόντων μέσων.

Το αίτημα του Dewey να αρθεί η κοινωνική έρευνα πάνω από τα αντιμαχόμενα κοινωνικά συμφέροντα και να επιλύσει την προβληματική κατάσταση από τη γενική σκοπιά της συνεισφοράς στα ενδιαφέροντα όλων δεν υπερβαίνει τις δυσκολίες του λειτουργισμού. Το ίδιο το αίτημα καταφάσκει ήδη τις αξίες της ελευθερίας και της ισότητας όλων των εμπλεκομένων στη διαμάχη μελών. Η επίλυση μιας προβληματικής κατάστασης με άξονα τη συνεισφορά στα ενδιαφέροντα όλων, εκφράζει στο κοινωνικό πεδίο το αξιακό φορτίο του ηθικού ιδεώδους της διαρκούς ανάπτυξης του εαυτού.

³⁷⁴ Βλ. J. Dewey, “Means and Ends” (1938), στο LW, τόμ. 13.

³⁷⁵ H.S. Thayer, *Meaning and Action, A Critical History of Pragmatism*, ό.π., σ. 446.

Συνοπτικά, η ντιουιανή θεωρία περί δημοκρατίας διέπεται από την ίδια ένταση μεταξύ λειτουργισμού και αξιών, την οποία συναντήσαμε στην πειραματική ηθική. Ο λειτουργισμός της πειραματικής μεθόδου αδυνατεί να παράγει θεμελιώδεις αξίες. Ως εκ τούτου, η σύνδεση των αξιών του δημοκρατικού ιδεώδους και του πειραματικού αναστοχασμού, ο οποίος κρίνεται αναγκαίος για τον δημοκρατικό μετασχηματισμό της κοινωνίας, μένει μετέωρη. «Η υποστήριξη αξιών από τον Dewey, όπως η δημοκρατία και η ισότητα, δεν προκύπτει ως αποτέλεσμα της φιλοσοφικής του μεθόδου».³⁷⁶ Μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσα από την αποδοχή του μη λειτουργικά δικαιολογημένου ιδεώδους της διαρκούς ανάπτυξης.

---

³⁷⁶ J. Campbell, *Understanding John Dewey*, ό.π., σ. 141.

7. Το πρόβλημα της δικαιολόγησης της δημοκρατίας

Η ανάλυση του δημοκρατικού ιδεώδους στα προηγούμενα κεφάλαια κατέδειξε πως η δημοκρατία δεν συγκροτείται, σύμφωνα με τον Dewey, στη βάση ορισμένων διαδικασιών αναφορικά με τη λήψη αποφάσεων, αλλά στη βάση συγκεκριμένων αξιακών περιεχομένων. Η δημοκρατία αποτελεί το βέλτιστο πολίτευμα διότι αρμόζει και υποστηρίζει τον άριστο βίο, δηλαδή τον βίο που επιδιώκει την επίτευξη του ηθικού ιδεώδους της συνεχούς ανάπτυξης του εαυτού. Πιο συγκεκριμένα, ο Dewey επιχειρεί να υπερβεί τα αδιέξοδα του σύγχρονου φιλελευθερισμού αναγνωρίζοντας ταυτόχρονα τον ανυπέβλητο χαρακτήρα της νεωτερικής αυτοκατανόησης, η οποία θέτει στο κέντρο της το υποκείμενο. Ζητά την αναγέννηση του φιλελευθερισμού μέσα από την καλλιέργεια ενός δημοκρατικού κοινωνικού ήθους και τη δημοκρατική οργάνωση του κοινού. Συγκλίνοντας με τις σύγχρονες θεωρήσεις περί συμμετοχικής δημοκρατίας, ο πυρήνας της ντιουιανής δημοκρατίας συνίσταται στην ελεύθερη επικοινωνία μεταξύ των ατόμων, στην ισότιμη συμμετοχή τους στις αποφάσεις και τις εργασίες της κοινότητας και, τέλος, στην κοινωνική συνεργασία για την επίτευξη των σκοπών της.

Ταυτόχρονα, η πολιτική σκέψη του Dewey κυριαρχείται από τη στενή σύνδεση της δημοκρατίας με τον πειραματικό αναστοχασμό. Η εφαρμογή του πειραματισμού στα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα αποτελεί αναγκαίο στοιχείο για τον δημοκρατικό μετασχηματισμό της κοινωνίας. Στο πεδίο της δημόσιας σφαίρας κάθε πολιτικός θεσμός, κάθε ασκούμενη πολιτική αντιμετωπίζεται ως μια υπόθεση. Γίνεται δεκτή στον βαθμό που παράγει θετικές συνέπειες, ενώ βρίσκεται πάντα υπό αίρεση. Στην προ-πολιτική σφαίρα, όπου το δημοκρατικό κοινωνικό ήθος σφυρηλατείται μέσα από την συνεργασία των μελών της κοινότητας για την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων, ο πειραματικός αναστοχασμός είναι επίσης αναγκαίος.

Ωστόσο, διαπιστώσαμε πως το αξιακό περιεχόμενο, το οποίο περιλαμβάνει η επέκταση της δημοκρατίας και ο αντίστοιχος κοινωνικός μετασχηματισμός, βρίσκεται σε ένταση με τον λειτουργιστικό χαρακτήρα της πειραματικής μεθόδου. Στο πεδίο της ηθικής, η πειραματική διαδικασία της ηθικής διερεύνησης αδυνατεί να προσφέρει ένα κριτήριο για την αποτίμηση των συνεπειών. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, ο Dewey να προσφεύγει στο ηθικό ιδεώδες της συνεχούς ανάπτυξης του εαυτού, ώστε να διαμορφώσει εκείνο το μη λειτουργικά θεμελιωμένο πλαίσιο, μέσα στο οποίο μπορεί

να αναπτυχθεί η πειραματική ηθική. Αντίστοιχα, στο πεδίο της πολιτικής ο λειτουργισμός αδυνατεί να επιλύσει τις αξιακά φορτισμένες κοινωνικές διαμάχες. Ως εκ τούτου, η εφαρμογή του πειραματισμού στην πολιτική και την κοινωνική σφαίρα προϋποθέτει το μη λειτουργικά θεμελιωμένο πλαίσιο των δημοκρατικών αξιών.

Από την ένταση μεταξύ λειτουργισμού και δημοκρατικών αξιών προκύπτει το ερώτημα της δικαιολόγησης του ίδιου του δημοκρατικού ιδεώδους. Εκτός από το περιεχόμενο της δημοκρατίας, η δημοκρατική θεωρία οφείλει να καταδείξει και τον τρόπο παραγωγής της. Με άλλα λόγια, η δημοκρατική θεωρία του Dewey οφείλει να δικαιολογήσει πειραματικά την ίδια τη δημοκρατία έναντι άλλων πολιτευμάτων. Στην παρούσα εργασία θεωρούμε πως ο Dewey έρχεται αντιμέτωπος με το συγκεκριμένο πρόβλημα τη δεκαετία του '20 εξαιτίας της διαμάχης του με φιλελεύθερα, τεχνοκρατικά ρεύματα σκέψης και επιχειρεί να το επιλύσει μέσα από την ανάπτυξη μιας νατουραλιστικής μεταφυσικής.

Στην ενότητα αυτή θα αναλύσουμε τη διαμάχη του Dewey με τον Lippmann, εκπρόσωπο του τεχνοκρατικού ρεύματος των ρεαλιστών δημοκρατών, ώστε να αντιληφθούμε τον τρόπο, με τον οποίο προκύπτει και εμφανίζεται στον Dewey το πρόβλημα της πειραματικής δικαιολόγησης της δημοκρατίας. Στη συνέχεια θα ανασυγκροτήσουμε τη λύση που δίνει ο Dewey στην πρώιμη περίοδο της σκέψης του, όταν ακόμα τελεί υπό την έντονη επίδραση του Hegel. Ωστόσο, αυτή η ιδεαλιστική λύση δεν μπορεί να ικανοποιήσει τις επιστημολογικές παραδοχές του πειραματισμού, με αποτέλεσμα να εγκαταλειφθεί από τον Dewey. Τέλος, θα εξετάσουμε το επιχείρημα του Putnam, ο οποίος υποστηρίζει πως η πειραματιστική προοπτική του Dewey προσφέρει μια επιστημολογική δικαιολόγηση της δημοκρατίας. Θα προσπαθήσουμε να δείξουμε τις δυσχέρειες μιας τέτοιας θεωρητικής στρατηγικής δικαιολόγησης της δημοκρατίας τόσο για τον Dewey όσο και για μια σύγχρονη θεωρία περί δημοκρατίας.

7.1 Η ΔΙΑΜΑΧΗ ΜΕ ΤΟΥΣ ΡΕΑΛΙΣΤΕΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΕΣ

Κατά τη διάρκεια της λεγόμενης *Προοδευτικής Εποχής* της αμερικανικής δημοκρατίας (1904-1918) φιλελεύθεροι και ριζοσπάστες στοχαστές μοιράζονταν μια αισιόδοξη προοπτική, σύμφωνα με την οποία, παρά τις υπάρχουσες δυσκολίες, η ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών θα οδηγούσε στην εμβάθυνση της δημοκρατίας. Η διερεύνηση των δυνατοτήτων εφαρμογής της πειραματικής μεθόδου

στις ανθρώπινες υποθέσεις και η σύνδεσή της με τον δημοκρατικό μετασχηματισμό της κοινωνίας εντάσσουν τον Dewey στην ίδια προοπτική.

Ωστόσο, η ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών τη δεκαετία του 1920 είχε τα αντίθετα αποτελέσματα. Διάφοροι στοχαστές άσκησαν δριμεία κριτική στη δημοκρατική πολιτική βασιζόμενοι σε ευρήματα εμπειρικών ερευνών, όπως τα test ευφυΐας ή οι έρευνες για τη συμπεριφορά των ψηφοφόρων, καθώς και στις φροϋδικές αναλύσεις, οι οποίες έδειχναν τον ανορθολογισμό της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Αμφισβήτησαν την ικανότητα των ατόμων για ορθολογική πολιτική δράση και κατ' επέκταση τη χρησιμότητα της μεγιστοποίησης της συμμετοχής όλων των πολιτών στη δημόσια ζωή.³⁷⁷

Μέσα σε αυτό το πνευματικό κλίμα διαμορφώθηκε και σταδιακά επικράτησε το ρεύμα των ρεαλιστών δημοκρατών, το οποίο αμφισβητούσε το περιεκτικό περιεχόμενο του δημοκρατικού ιδεώδους και πρότεινε ως δημοκρατικό μοντέλο τον ανταγωνιστικό ελιτισμό.³⁷⁸ Σύμφωνα με τον ανταγωνιστικό ελιτισμό, η δημοκρατία πρέπει να περιοριστεί σε έναν ανταγωνισμό πολιτικών ελίτ για την εξουσία. Ο ρόλος του κοινού συνίσταται στην επιλογή μιας από τις προτεινόμενες ελίτ, δηλαδή στην επιλογή κάποιου ηγέτη. Από την άλλη, οι πολιτικές ελίτ οφείλουν να προσανατολίζουν την πολιτική δράση με βάση τα πορίσματα των κοινωνικών επιστημών. Πρόκειται κατ' ουσίαν για ένα τεχνοκρατικό μοντέλο, στο οποίο η άσκηση της πολιτικής ταυτίζεται με την κοινωνική μηχανική. Ταυτόχρονα, οι ρεαλιστές δημοκράτες ακολουθούν το λειτουργιστικό πνεύμα του πραγματισμού. Αναζητούν ένα μοντέλο δημοκρατίας, το οποίο ανταποκρινόμενο στις σύγχρονες, οικονομικά και κοινωνικά σύνθετες συνθήκες. Θα είναι σε θέση να παράγει θετικές συνέπειες.

Με την ανάδυση του ρεύματος των ρεαλιστών δημοκρατών τη δεκαετία του 1920, ο Dewey έρχεται αντιμέτωπος με το ερώτημα της δικαιολόγησης του

---

³⁷⁷ Για τη σχέση της αμερικανικής κοινωνικής επιστήμης και της δημοκρατικής θεωρίας βλ. D.M. Ricci, *The Tragedy of Political Science: Politics, Scholarship, and Democracy*, εκδ. Yale University Press, New Haven 1984 και Ed.A. Purcell, *The Crisis of Democratic Theory: Scientific Naturalism and the Problem of Value*, εκδ. The University Press of Kentucky, Lexington 1973.

³⁷⁸ Δανειζόμαστε τον όρο «ανταγωνιστικός ελιτισμός» από το έργο του J. Schumpeter, *Καπιταλισμός, σοσιαλισμός, δημοκρατία*, μτφ. Μ. Ψαλιδόπουλος, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2006. Αν και μεταγενέστερος, ο Schumpeter εντάσσεται στην ίδια παράδοση με τους ρεαλιστές δημοκράτες. Στην ίδια γραμμή σκέψης οφείλουμε να συμπεριλάβουμε και το έργο του M. Weber. Βλ. ειδικότερα M. Weber, *Οικονομία και κοινωνία*, τόμ. 2, μτφ.-επιμ. Θ. Γκιούρας, Αθήνα, 2007, και του ιδίου, *Η πολιτική ως επάγγελμα*, μτφ.-επιμ. Μ. Κυπραίου, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1987. Για μια εισαγωγή στον ανταγωνιστικό ελιτισμό ως μοντέλο δημοκρατίας βλ. D. Held, *Μοντέλα δημοκρατίας*, ό.π., και R. Hollinger, *The Dark Side of Liberalism. Elitism vs. Democracy*, εκδ. Praeger, London 1996.

περιεκτικού περιεχομένου του δημοκρατικού του ιδεώδους. Αναλαμβάνει να υπερασπιστεί το ιδεώδες της συμμετοχικής δημοκρατίας απέναντι στις λειτουργιστικές θεωρήσεις περί δημοκρατίας. Στρέφει το ενδιαφέρον του στο έργο του δημοσιογράφου Walter Lippmann, μιας από τις ηγετικές φυσιογνωμίες των ρεαλιστών δημοκρατών.³⁷⁹

Με τα έργα του *The Public Opinion* (1922) και *The Phantom Public* (1925) ο Lippmann απορρίπτει τη συμμετοχή του κοινού στη δημόσια σφαίρα και προτείνει τη διεύθυνση της πολιτικής απόφασης από ένα σώμα ειδικών. Πιο συγκεκριμένα, ο Lippmann υποστηρίζει πως η δημοκρατική πίστη στην αυτοκυβέρνηση του ατόμου δεν είναι πλέον δυνατή. Μια τέτοια πεποίθηση διατηρούσε ερείσματα στο παρελθόν, όταν υπήρχαν μικρές αυτοδιοικούμενες κοινότητες, στις οποίες οι άνθρωποι γνώριζαν από κοντά τις δημόσιες υποθέσεις. Δεν υπήρχε διαφωνία πάνω στις ερμηνείες των γεγονότων, εφόσον τα γεγονότα ήταν άμεσα προσβάσιμα. Οι διαφωνίες αφορούσαν περισσότερο την αποδοτικότερη εφαρμογή δεδομένων κανόνων.

Αντίθετα, στη σύγχρονη, σύνθετη κοινωνική πραγματικότητα οι απλοί πολίτες δεν μπορούν να έχουν μια σαφή εικόνα, μια βέβαιη και άμεση γνώση των γεγονότων που λαμβάνουν χώρα γύρω τους. Αφενός έχει αυξηθεί η πολυπλοκότητα των ζητημάτων³⁸⁰ και αφετέρου οι πολίτες είναι αναγκασμένοι να βασίζονται σε άλλους – κυρίως στα μέσα μαζικής ενημέρωσης – για την πρόσβασή τους στα γεγονότα. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, οι σύγχρονοι πολίτες να βρίσκονται δέσμιοι στο πλατωνικό σπήλαιο της πλάνης, σε ένα ψευδο-περιβάλλον, και να αντιδρούν με βάση αυτό. Μάλιστα ο Lippmann διακρίνει μια σειρά από πρακτικούς παράγοντες που κρατούν δέσμιους τους πολίτες στην πλάνη του ψευδο-περιβάλλοντος. Σε αυτούς τους παράγοντες συγκαταλέγονται η λογοκρισία και η προπαγάνδα των μέσων μαζικής ενημέρωσης, η αδιαφορία των πολιτών για τις δημόσιες υποθέσεις και, τέλος, η αμφισημία της φυσικής γλώσσας.

---

³⁷⁹ Εκδότης και αρθρογράφος του περιοδικού *New Republic*, ο Lippmann σπούδασε στο Harvard και επηρεάστηκε από το έργο των James και George Santayana. Τάχθηκε υπέρ της εμπλοκής των Η.Π.Α. στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο και συνέβαλε στη διαμόρφωση των 14 σημείων του προέδρου Wilson. Απογοητευμένος από την έκβαση των συνομιλιών της συνδιάσκεψης των Βερσαλλιών, εγκατέλειψε προοδευτικά τις δημοκρατικές του θέσεις. Για μια εισαγωγή στη σκέψη του Lippmann και για τις μεταστοιχειώσεις της στην πορεία του χρόνου βλ. J.P. Diggins, “From Pragmatism to Natural Law. Walter Lippmann’s Quest for the Foundations of Legitimacy”, στο *Political theory*, τόμ. 19, no. 4, 1991, σσ. 519-538.

³⁸⁰ Διατυπώνεται εδώ ένα παρόμοιο επιχείρημα με εκείνο του Weber, ο οποίος διαπιστώνει τη μη πρακτική φύση της δημοκρατίας, όταν οι κοινωνικές ομάδες αναπτύσσονται τόσο, ώστε να είναι αναγκαία μια γραφειοκρατική διοίκηση για την ικανοποιητική επίλυση των ζητημάτων τους. Βλ. M. Weber, *Οικονομία και κοινωνία*, τόμ. 2, ό.π..

Ο σημαντικότερος, όμως, από τους παράγοντες για τη δημιουργία του ψευδο-περιβάλλοντος είναι τα στερεότυπα, με βάση τα οποία σκέπτονται και δρουν οι πολίτες. Τα στερεότυπα λειτουργούν ως διαθλαστικός φακός, μέσα από τον οποίο οι πολίτες προσλαμβάνουν την πραγματικότητα. Συνεπώς, η πρόσληψη της πραγματικότητας σημαίνει ουσιαδώς την κατασκευή της. Τα στερεότυπα προσφέρουν στο υποκείμενο πρακτική οικονομία, εφόσον δεν είναι αναγκασμένο να εξετάζει κάθε φορά όλα τα στοιχεία της πραγματικότητας. Επιπλέον, τα στερεότυπα συμβάλλουν στη διαμόρφωση μιας συγκεκριμένης διάταξης της πραγματικότητας, μέσα στην οποία το υποκείμενο νιώθει ασφάλεια και οικειότητα. Επειδή, όμως, τα στερεότυπα οργανώνουν τον κόσμο μέσα από την επιλεκτική έμφαση στοιχείων, υπάρχουν πάντα τυφλά σημεία. Αυτά τα τυφλά σημεία έρχονται ενίοτε στην επιφάνεια και τα στερεότυπα κλονίζονται. Τέλος, τα στερεότυπα επενδύονται συναισθηματικά και ηθικά και διαμορφώνουν κώδικες ηθικής. Σε αυτήν την περίπτωση η κοινή γνώμη δεν διαμορφώνεται από προτάσεις οι οποίες υπόκεινται στον αναστοχασμό, αλλά από μυθολογικές αφηγήσεις.³⁸¹

Ο Lippmann δεν διευκρινίζει αν υπάρχει δυνατότητα υπέρβασης των στερεοτύπων. Από τη μια, αναγνωρίζει την αναπόδραστη περιδίνηση κάθε θεωρίας σε κάποιου τύπου στερεότυπο και, συνεπώς, τη συνεχή ύπαρξη τυφλών σημείων. Από την άλλη, υποστηρίζει πως η σύγχρονη επιστημονική μέθοδος έχει αναπτύξει μεθόδους, τεχνικές και όργανα για ακριβέστερες μετρήσεις και πιο εύστοχες υποθέσεις, ενώ βρίσκεται πάντα σε εγρήγορση απέναντι στα στερεότυπα, τα οποία μπορεί να ελέγξει πειραματικά και να τα αναθεωρήσει. Η ανάλυση των στερεοτύπων δείχνει, σύμφωνα με τον Lippmann, πως το πρόβλημα δεν είναι απλώς πρακτικό αλλά επιστημολογικό. Η άρση των εξωτερικών εμποδίων για την ορθολογική διαμόρφωση της κοινής γνώμης δεν θα μπορούσε να επιλύσει το βαθύτερο ζήτημα του ψευδο-περιβάλλοντος μέσα στο οποίο ζουν οι πολίτες.

Τα έργα του Lippmann εντάσσονται στην ευρύτερη πραγματιστική φιλοσοφία. Όπως παρατηρεί ο John P. Diggins, ο Lippmann μεταβαίνει σταδιακά από τον πραγματισμό των James και Dewey στον πλατωνισμό του Santayana. Στα κείμενα της δεκαετίας του '20, που εξετάζουμε εδώ, η μετάβαση δεν έχει συντελεστεί πλήρως. Ο

---

³⁸¹ Βλ. W. Lippmann, *Public Opinion*, εκδ. The Free Press, New York, 1965, ιδιαίτερα το 3^ο κεφάλαιο. Επίσης W. Lippmann, *Κοινή γνώμη*, μτφ. Γ. Καραγιάννης, εκδ. Κάλβος, Αθήνα 1988. Αν και το συγκεκριμένο έργο του Lippmann είναι διαθέσιμο στην ελληνική γλώσσα, δεν ακολουθούμε πλήρως τη συγκεκριμένη μετάφραση. Για τον λόγο αυτό παραπέμπουμε και στις δύο εκδόσεις.

Lippmann έλκεται τόσο από τον πειραματισμό και το ανοιχτό σύμπαν του πραγματισμού όσο και από τις ουσίες του Santayana. Η ανάλυση των στερεοτύπων ομοιάζει με την ανάλυση του Dewey για τις έξεις, ενώ η επιστημονική μέθοδος γίνεται κατανοητή ως πειραματική. Ο Lippmann δεν αναγνωρίζει πρωταρχικά αισθητηριακά δεδομένα, τα οποία αδράχνουμε με βέβαιο και ασφαλές τρόπο. Τα αισθητηριακά δεδομένα και οι ιδέες διαμορφώνονται μέσα από την επιλεκτική έμφαση του υποκειμένου. Προσεγγίζουμε, έτσι, την πραγματικότητα κατασκευάζοντάς την. Η επιστημονική μέθοδος διαφοροποιείται από τη δόξα μόνο χάρη στην ανάπτυξη συγκεκριμένων τεχνικών και μεθόδων. Σε αυτό το πραγματιστικό πλαίσιο τίθεται το ζήτημα της υπέρβασης του ψευδο-περιβάλλοντος και της διαμόρφωσης της κοινής βούλησης:

«Πώς, λοιπόν, καθιερώνεται οποιαδήποτε πρακτική σχέση ανάμεσα σε αυτό που υπάρχει μέσα στο κεφάλι των ανθρώπων και σε αυτό που υπάρχει έξω και πέρα από τη δυνατότητα αντίληψης του περιβάλλοντός τους; Στη γλώσσα της δημοκρατικής θεωρίας, πώς τα μεγάλα πλήθη ανθρώπων που αισθάνονται τόσο ατομικά αναπτύσσουν οποιοδήποτε είδους κοινή βούληση;»³⁸²

Σύμφωνα με τον Lippmann η παραδοσιακή δημοκρατική θεωρία υποστηρίζει ότι εφόσον, παρά την πληθώρα διαφορετικών προοπτικών, εμφανίζονται κοινοί στόχοι, «πρέπει να υπάρχει κάποιος μυστηριώδης μηχανισμός, ο οποίος λειτουργεί πάνω και πέρα από τα μέλη του έθνους. [Η παραδοσιακή δημοκρατική θεωρία] επικαλείται τη συλλογική ψυχή, την εθνική διάνοια, το πνεύμα της εποχής που επιβάλλει την τάξη πάνω στην τυχαία γνώμη».³⁸³ Με άλλα λόγια, η δημοκρατική θεωρία λύνει το πρόβλημα προσφεύγοντας στη μεταφυσική.

Από την πλευρά του, ο Lippmann ισχυρίζεται πως μπορούμε να αναζητήσουμε μια πειστικότερη εξήγηση μακριά από τη μεταφυσική στρέφοντας το βλέμμα μας στις πολιτικές εκστρατείες. Σε αυτές παρατηρούμε πως οι ηγέτες συνενώνουν τις τυχαίες γνώμες των πολιτών, χρησιμοποιώντας συναισθηματικά φορτισμένα σύμβολα, τα οποία κάνουν τις λέξεις να σημαίνουν τα πάντα για όλους. Και αυτό, διότι οι τυχαίες γνώμες δεν είναι ριζωμένες στην πραγματικότητα, στη βέβαιη γνώση των γεγονότων, αλλά συνδέονται πάντα με τις διανοητικές εικόνες που παράγουν τα στερεότυπα. Οι λέξεις και τα σύμβολα επιδρούν πάνω στις στερεοτυπικές εικόνες των πολιτών και διαμορφώνουν την άποψή τους μέσω αυτών.

³⁸² W. Lippmann, *Public Opinion*, ό.π., σ. 125 και W. Lippmann, *Κοινή γνώμη*, ό.π., σ. 179.

³⁸³ W. Lippmann, *Public Opinion*, ό.π., σ. 127 και W. Lippmann, *Κοινή γνώμη*, ό.π., σ. 182.

Η κοινή γνώμη δεν προκύπτει, λοιπόν, αυθόρμητα από τους πολίτες, οι οποίοι ωθούνται από μια μεταφυσική δύναμη, αλλά κατασκευάζεται από τους ηγέτες. Τα σύμβολα δεν συνδέονται, όπως ισχυρίζεται ο Dewey, με την επικοινωνία, η οποία περιλαμβάνει την κοινωνική συνεργασία και την από κοινού κατοχή των νοημάτων. Αντιθέτως, έχουν να κάνουν με τη ρητορεία και τον πολιτικό ανταγωνισμό των ελίτ για την εξουσία. Είναι ένας μοχλός, με τον οποίο ο ηγέτης μπορεί να κινήσει το πλήθος.

Σύμφωνα με τον Lippmann, η διάλυση των μικρών αυτοδιοικούμενων κοινοτήτων επέφερε επίσης την κατάρρευση του δόγματος της κλασικής δημοκρατικής θεωρίας σχετικά με την αυτοκυβέρνηση του ατόμου:

Η αυτοδιάθεση είναι μόνο ένα από τα πολλά ενδιαφέροντα της ανθρώπινης προσωπικότητας. Η επιθυμία να είναι ο άνθρωπος αφέντης του μέλλοντός του είναι μια ισχυρή επιθυμία, αλλά πρέπει να προσαρμοστεί σε άλλες εξίσου ισχυρές επιθυμίες, όπως η επιθυμία για ευτυχία, για ειρήνη, για ανακούφιση από τα φορτία ... Στον βαθμό που η άμεση δημοκρατία (spontaneous democracy) δεν ικανοποιεί τα άλλα τους συμφέροντα, στους περισσότερους ανθρώπους φαίνεται ότι τον περισσότερο καιρό είναι ένα άδειο δοχείο ... οι άνθρωποι δεν επιθυμούν για πολύ καιρό την αυτοκυβέρνηση για χάρη της αυτοκυβέρνησης. Την επιθυμούν για χάρη των αποτελεσμάτων.³⁸⁴

Τα κριτήρια, λοιπόν, της καλής διακυβέρνησης είναι λειτουργιστικά. Αφορούν τη διασφάλιση ενός ορισμένου επιπέδου ζωής. Οι πολίτες, όμως, δεν μπορούν να καθοδηγήσουν τις πολιτικές πράξεις, ώστε να επιτύχουν αυτό το επίπεδο. Μόνο ένα σώμα εξειδικευμένων κοινωνικών επιστημόνων μπορεί να υπερβεί το ψευδο-περιβάλλον, στο οποίο είναι εγκλωβισμένοι οι πολίτες, να αποκτήσει βέβαιη γνώση για τα γεγονότα και έτσι να καθοδηγήσει αποτελεσματικά την πολιτική ελίτ. Η επιτυχία των ειδικών προϋποθέτει την ανάπτυξη ενός τεράστιου δικτύου συλλογής πληροφοριών, δηλαδή δεδομένων της κοινωνικής πραγματικότητας. Με βάση αυτόν τον όγκο πληροφοριών, ο κοινωνικός επιστήμονας θα είναι σε θέση να συνθέτει την αλήθεια των γεγονότων και να την εκθέτει στους πολιτικούς ηγέτες. Δεν θα λαμβάνει όμως καμία απόφαση. Θα δημιουργεί απλώς τη βάση για την απόφαση. «Η εξουσία ενός ειδικού εξαρτάται από το να διαχωρίζει τον εαυτό του από εκείνους που παίρνουν τις αποφάσεις, από το να μην νοιάζεται, μέσα του, ποια απόφαση

---

³⁸⁴ W. Lippmann, *Public Opinion*, ό.π. σ. 195-196 και W. Lippmann, *Κοινή γνώμη*, ό.π., σ. 276-277.

λαμβάνεται».³⁸⁵ Η διάκριση μεταξύ εκτελεστικής εξουσίας και σώματος ερευνητών διασφαλίζει, σύμφωνα με τον Lippmann, τη δημοκρατία από το ενδεχόμενο οι ειδικοί να μετατραπούν σε ακόμη μια γραφειοκρατία. Ο ειδικός αποτελεί απλώς «βοήθημα της αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης, τόσο στην πολιτική όσο και στη βιομηχανία».³⁸⁶

Σε αυτό το δημοκρατικό μοντέλο, ο ρόλος των πολιτών συρρικνώνεται αποφασιστικά. Οι πολίτες δεν μπορούν να εκφέρουν τη γνώμη τους για το έργο του ειδικού. Η άγνοια των γεγονότων και της επιστημονικής μεθόδου τοποθετεί τους πολίτες στο επίπεδο της δόξας, ενώ οι πολιτικές αποφάσεις πρέπει να καθοδηγούνται από την πλέον στέρεη γνώση που είναι διαθέσιμη. Η παρέμβαση των πολιτών περιορίζεται σε δύο επίπεδα. Το πρώτο επίπεδο αφορά τον έλεγχο της τήρησης της δημοκρατικής διαδικασίας, δηλαδή της τήρησης των κανόνων στον ανταγωνισμό των πολιτικών ελίτ (π.χ. δίκαιες εκλογές). Το δεύτερο επίπεδο παρέμβασης αφορά την περιοδική επιλογή κάποιας πολιτικής ελίτ. Έτσι, οι πολίτες έχουν τη δυνατότητα να υποστηρίζουν την κυβέρνηση όταν η κοινωνία ευημερεί και την αντιπολίτευση στην αντίθεση περίπτωση.

Το δημοκρατικό μοντέλο του Lippmann έχει έναν έντονα τεχνοκρατικό και ελιτίστικο χαρακτήρα. Ακολουθώντας την πλατωνική πολιτεία, ο Lippmann υποστηρίζει πως οι πολίτες βρίσκονται εγκλωβισμένοι στην πλάνη και στη δόξα, ενώ η εξουσία πρέπει να αφεθεί σε βασιλιάδες, που δεν είναι οι ίδιοι φιλόσοφοι, αλλά συνεργάζονται στενά με τους φιλοσόφους. Ο ίδιος ο χαρακτηρισμός του μοντέλου ως δημοκρατικού μπορεί να θεωρηθεί καταχρηστικός. Ωστόσο, η ανάλυσή του θέτει ένα σοβαρό ζήτημα. Κατά πόσο μπορούμε να δικαιολογήσουμε πειραματικά το δημοκρατικό ιδεώδες με το περιεκτικό περιεχόμενό του αναφορικά με την αυτοκυβέρνηση του ατόμου και με τη συμμετοχή των πολιτών στη δημόσια σφαίρα:

Η λειτουργιστική μέθοδος του πειραματισμού δεν δέχεται την ύπαρξη αυτοσκοπών. Κάθε σκοπός εντασσόμενος στο συνεχές της δράσης είναι συγχρόνως και ένα μέσο. Πρόκειται, όπως έχουμε δει, για έναν σκοπό-εν-όψει. Συνεπώς, στην προοπτική του πειραματισμού η δημοκρατική θεωρία δεν μπορεί να θέτει στο επίκεντρο της πολιτικής σφαίρας την αυτοκυβέρνηση του ατόμου ως αυτοσκοπό. Η αυτοκυβέρνηση είναι θεμιτή, στον βαθμό που επιτυγχάνει την προαγωγή της ζωής. Με δεδομένη, όμως, την αδυναμία του κοινού να διαχειριστεί ευφυώς τις δημόσιες υποθέσεις, γιατί να επιμένουμε στο δημοκρατικό ιδεώδες; Γιατί να μην

³⁸⁵ W. Lippmann, *Public Opinion*, ό.π. σ. 241 και W. Lippmann: *Κοινή γνώμη*, ό.π., σ. 337.

³⁸⁶ W. Lippmann, *Public Opinion*, ό.π. σ. 251 και W. Lippmann: *Κοινή γνώμη*, ό.π., σ. 352.

εγκαταλείψουμε την υπόθεση της δημοκρατικής θεωρίας, εφόσον δεν επιβεβαιώνεται από την κοινωνική πραγματικότητα; Γιατί να μην επιχειρήσουμε τον πειραματικό έλεγχο άλλων υποθέσεων, όπως προτείνουν μετα-δημοκρατικές ή τεχνοκρατικές θεωρίες;

Ο Dewey αντιλήφθηκε την κρισιμότητα των ζητημάτων που έθεταν οι ρεαλιστές δημοκράτες και ανέλαβε να απαντήσει, υπερασπιζόμενος τη δημοκρατική θεωρία. Έγραψε μια βιβλιοκρισία για το κάθε ένα από τα έργα του Lippmann,³⁸⁷ ενώ το 1925 ξεκίνησε μια σειρά διαλέξεων για την πολιτική φιλοσοφία, οι οποίες εκδόθηκαν ένα χρόνο αργότερα με τον τίτλο *The Public and Its Problems*.³⁸⁸

Θεωρώντας την κριτική του Lippmann βάσιμη, ο Dewey χαρακτηρίζει το έργο του ως μια από τις καλύτερες κριτικές στη δημοκρατία. Δέχεται πως το έργο αυτό φέρνει στην επιφάνεια μια από τις πλέον θεμελιώδεις δυσκολίες της δημοκρατίας: το χάσμα μεταξύ των περιορισμένων ικανοτήτων του πολίτη και της πολυπλοκότητας του περιβάλλοντός του.³⁸⁹ Επιπλέον, αναγνωρίζει την επιστημολογική βάση του προβλήματος: τον προσανατολισμό της σκέψης και της δράσης των πολιτών όχι με βάση την επιστημονική, πειραματική μέθοδο, αλλά με βάση την παράδοση και την έξη. Παραδέχεται πως στο *Public Opinion* ο Lippmann προσέφερε μια εξαιρετικά επιτυχημένη περιγραφή του πρωταρχικού προβλήματος της γνώσης, «μια καταγραφή των παραδόσεων και των έξεων του νου που διαμορφώνουν τις ισχύουσες “κατηγορίες”, μέσω των οποίων προσλαμβάνονται τα γεγονότα, και των ψευδαισθήσεων που σχετίζονται με την άμυνα, το κύρος, την ηθικότητα».³⁹⁰

Ωστόσο, ο Dewey διαφωνεί ριζικά με την πρόταση του Lippmann για την επίλυση του προβλήματος. Η αδυναμία των πολιτών να διαχειριστούν ευφυώς τις δημόσιες υποθέσεις δεν μπορεί να συνεπάγεται τον εξοβελισμό τους από τη δημόσια σφαίρα. Αυτό θα οδηγούσε σε μια «ψαλιδισμένη ... δημοκρατική θεωρία». Αντιθέτως, καταδεικνύει την αναγκαιότητα της δημοκρατικής εκπαίδευσης, της καλλιέργειας των αναστοχαστικών έξεων της πειραματικής μεθόδου και του

---

³⁸⁷ Βλ. J. Dewey, “Review of *Public Opinion* by Walter Lippmann” (1922), στο MW, τόμ. 13, και του ίδιου “Practical Democracy. Review of Walter Lippmann’s *The Phantom Public*” (1925), στο LW, τόμ. 2.

³⁸⁸ Η απάντηση του Dewey σημειώνεται συχνά στην ιστορία των ιδεών ως διαμάχη των Lippmann και Dewey. Ωστόσο, ο Lippmann ουδέποτε απάντησε στις κριτικές παρατηρήσεις του Dewey.

³⁸⁹ Βλ. J. Dewey, “Practical Democracy. Review of Walter Lippmann’s *The Phantom Public*” (1925), στο LW, τόμ. 2, σσ. 216-217.

³⁹⁰ J. Dewey, “Review of *Public Opinion* by Walter Lippmann” (1922), στο MW, τόμ. 13, σ. 339.

δημοκρατικού κοινωνικού ήθους. Καταδεικνύει την ανάγκη περαιτέρω διεύρυνσης της δημοκρατίας. Και αυτό, διότι «η θεραπεία για τις ασθένειες της δημοκρατίας είναι περισσότερη δημοκρατία» (PiP, 325).³⁹¹ Για την επίτευξη του συγκεκριμένου σκοπού, τόσο τα μέσα μαζικής ενημέρωσης όσο και οι ειδικοί έχουν έναν σημαντικό ρόλο να διαδραματίσουν. Τα μέσα ενημέρωσης οφείλουν να υπηρετούν τη διαφώτιση του κοινού και όχι την αναπαραγωγή ευπώλητων ειδήσεων.³⁹² Από την πλευρά τους, οι ειδικοί οφείλουν να διαφωτίσουν πρωτίστως τους πολίτες και όχι την κυβέρνηση.

Στην ανάλυσή του για την εφαρμογή της πειραματικής μεθόδου στην κοινωνική ανασυγκρότηση, ο Campbell υποστηρίζει πως ο Dewey διακρίνει δύο επίπεδα εφαρμογής της μεθόδου. Το πρώτο επίπεδο είναι διανοητικό, ενώ το δεύτερο πρακτικό. Στο πρώτο επίπεδο το πρόβλημα μορφοποιείται. Ο ρόλος των ειδικών είναι εδώ σημαντικός. Συλλέγουν δεδομένα, διαμορφώνουν εξηγήσεις και διατυπώνουν υποθέσεις για τις πιθανές λύσεις. Στο πρακτικό επίπεδο, οι λύσεις αυτές εφαρμόζονται και κρίνονται σύμφωνα με τις συνέπειες που παράγουν. Εδώ, πρωταγωνιστικό ρόλο έχει το κοινό, το σώμα των ενεργών πολιτών το οποίο μέσα από τη συνεργασία και την επικοινωνία ελέγχει και αξιολογεί. Είναι σε αυτό το πρακτικό επίπεδο που η δημοκρατική οργάνωση του κοινού και η αποκατάσταση της αυθεντικής κοινοτικής ζωής έχουν ιδιαίτερη σημασία. Ο Dewey αρνείται έτσι τη διολίσθηση της δημοκρατίας σε μια τεχνοκρατική διακυβέρνηση ειδικών, όπως την επιδιώκει ο Lippmann, χωρίς όμως να απορρίπτει τη χρησιμότητα των ειδικών στην κοινωνική ανασυγκρότηση.³⁹³

---

³⁹¹ Η υπογράμμιση είναι δική μας.

³⁹² Η αντίληψη του Dewey για τον ιδιαίτερο ρόλο που κατέχουν στη δημοκρατία τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και ειδικότερα οι εφημερίδες είναι ήδη παρούσα από τις πρώτες του απόπειρες πολιτικής δραστηριοποίησης. Το 1892 επιχείρησε, μαζί με τον δημοσιογράφο και ακτιβιστή Franklin Ford, να εκδώσει την εφημερίδα *Thought News*, η οποία στόχευε στην κοινωνικοποίηση της ευφυΐας μέσα από τη χρήση φιλοσοφικών εργαλείων για την ερμηνεία των γεγονότων. Η προσπάθεια κατέληξε σε απόλυτη αποτυχία, χωρίς να εκδοθεί ούτε ένα φύλλο της εφημερίδας. Βλ. R. Westbrook, *John Dewey and American Democracy*, ό.π., σσ. 51-58 και M. Jay, *The Education of John Dewey*, ό.π., σσ. 124-128.

³⁹³ Βλ. J. Campbell, “Dewey’s Method of Social Reconstruction”, ό.π.. Ορισμένες ερμηνευτικές προσεγγίσεις υποστηρίζουν πως το δημοκρατικό όραμα του Dewey έχει έναν έντονα τεχνοκρατικό χαρακτήρα. Βλ. C.J. Karier, “Liberal Ideology and the Quest for Orderly Change”, στο *Roots of Crisis: American Education in the Twentieth Century*, εκδ. Rand McNally College, Chicago 1973, σσ. 84-106, και του ιδίου “John Dewey and the New Liberalism: Some Reflections and Responses”, στο *History of Educational Quarterly*, τόμ. 15, n. 4, 1975, σσ. 417-443. Βλ. επίσης T.V. Kaufman-Osborn, “John Dewey and the Liberal Science of Community”, στο *Journal of Politics*, τόμ. 46, 1984, σσ. 1142-1165. Στην παρούσα εργασία θεωρούμε πως η κατανόηση της δημοκρατίας ως τρόπου ζωής, οι ερμηνευτικές παρατηρήσεις του Campbell για το ρόλο των ειδικών στη διακυβέρνηση και η σημασία της διαμάχης του Dewey με τον τεχνοκρατικό ελιτισμό του Lippmann υποδεικνύουν τον απλουστευτικό χαρακτήρα των συγκεκριμένων ερμηνειών.

Ως εδώ εκθέσαμε τη δημοκρατική προοπτική του Dewey απέναντι στο δημοκρατικό μοντέλο του Lippmann. Δεν απαντήθηκε, όμως, το πρόβλημα που θέτει η ανάλυση του τελευταίου. Γιατί οφείλουμε να επιμείνουμε στην υπόθεση της δημοκρατικής θεωρίας με δεδομένη την αδυναμία των πολιτών να αναστοχαστούν και να δράσουν ευφύως; Γιατί πρέπει να επιμείνουμε στη δημοκρατική θεωρία, όταν η εμπειρία δείχνει πως δεν λειτουργεί ικανοποιητικά; Γιατί η λύση στα προβλήματα της δημοκρατίας είναι περισσότερη δημοκρατία και όχι λιγότερη δημοκρατία, αλλά αποδοτικότερη διακυβέρνηση; Με άλλα λόγια, δεν απαντήθηκε το πρόβλημα της δικαιολόγησης της δημοκρατίας.

7.2 Η ΔΙΚΑΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

Στην πρώιμη περίοδο της φιλοσοφικής του ανάπτυξης ο νεαρός Dewey διατυπώνει μια ιδεαλιστική απάντηση στο πρόβλημα της δικαιολόγησης της δημοκρατίας. Στα πρώιμα πολιτικά του κείμενα «The Ethics of Democracy» και «Christianity and Democracy» η επίδραση του Hegel και του Χριστιανισμού είναι εμφανής. Η δημοκρατία εκφράζει το ηθικό ιδεώδες του Χριστιανισμού, ενώ προωθείται από τις δυνάμεις της ιστορίας, ώστε το ιδεώδες να πραγματοποιηθεί μέσα στην ιστορία. Η δημοκρατία εκφράζει την τάση της ιστορικής διαδικασίας προς την αυτονομία και την ελευθερία.

Στο «The Ethics of Democracy», η ανάλυση της δημοκρατίας εκκινεί από τη διαπίστωση του χάσματος μεταξύ της συνεχούς επέκτασης της δημοκρατίας στις κοινωνικές υποθέσεις και της όλο μικρότερης θεωρητικής αποδοχής, την οποία απολαμβάνει. Σε αυτήν τη «διαμάχη της πρακτικής ζωής με τη θεωρητική κριτική» (ED, 227), ο Dewey δείχνει εμπιστοσύνη στις μακρόχρονες τάσεις της ιστορίας και θέτει ως στόχο τη θεωρητική υπεράσπιση της δημοκρατίας. Αναπτύσσει τις θέσεις του περί δημοκρατίας σε αντιπαράθεση με την ατομικιστική παράδοση, σύμφωνα με την οποία το άτομο προϋπάρχει της κοινωνικής οργάνωσης και συνάπτει κοινωνικές σχέσεις υπό τη μορφή συμβολαίου. Αυτή η προοπτική οδηγεί, σύμφωνα με τον Dewey, σε μια αμιγώς ποσοτική αντίληψη της δημοκρατίας ως κυβέρνησης των πολλών, της μάζας. Η δημοκρατία εκλαμβάνεται απλώς ως μια μορφή διακυβέρνησης. Είναι δε αρκετά ασταθής, διότι δύσκολα μπορεί να επιτευχθεί μια κοινή βούληση των πολλών.

Από την πλευρά του, ο Dewey λαμβάνει ως αφετηρία της θεωρητικής του επεξεργασίας την έννοια του κοινωνικού οργανισμού. «Η κοινωνία στον ενοποιημένο και δομημένο χαρακτήρα της είναι το δεδομένο της υπόθεσης. Το μη-κοινωνικό άτομο είναι μια αφαίρεση» (ED, 232). Το χαρακτηριστικό της κοινωνικής ολότητας είναι η ενότητα της βούλησης, η οργανική συσχέτιση των μελών της που διαθέτουν έναν κοινό σκοπό ή διαφέρον. Το άτομο κατανοείται ως η εντοπισμένη εκδήλωση της ζωής της κοινότητας. Η κοινωνία αντιπροσωπεύει έναν οργανισμό, όπου

το όλον ζει αληθινά σε κάθε μέλος και δεν υπάρχει πια η εμφάνιση της φυσικής συνάθροισης ή συνέχειας. Ο οργανισμός εκδηλώνει αυτό που είναι πραγματικά ως μια ιδεώδη ή πνευματική ζωή, ως ενότητα της βούλησης (ED, 237).

Αντίστοιχα και το άτομο δεν είναι απλώς η εικόνα ή το καθρέφτισμα της κοινωνίας. «Είναι η εντοπισμένη εκδήλωση της ζωής της» (ED, 237). Συνοπτικά, η οργανική κοινωνική ολότητα υπερβαίνει τον δυϊσμό ατόμου και κοινωνίας ο οποίος κυριαρχεί στην ατομικιστική παράδοση.

Στην προοπτική της οργανικής κοινωνικής ολότητας, η δημοκρατία δεν αποτελεί απλώς μια μορφή διακυβέρνησης. Είναι πρωτίστως μια μορφή κοινωνίας, η οποία εννοιολογικά προσεγγίζει πληρέστερα από κάθε άλλη μορφή το ιδεώδες κάθε κοινωνικής οργάνωσης. Πρόκειται για μια ηθική έννοια και μόνο πάνω στην ηθική της σημασία μπορεί να βασιστεί η δημοκρατία ως πολιτική μορφή διακυβέρνησης. Η δημοκρατία επιδιώκει την επίτευξη μιας αρμονικής ενότητας μεταξύ του ατομικού και του καθολικού, του τέλειου ανθρώπου μέσα στην τέλεια κοινωνία:

Η δημοκρατία δεν διαφέρει από την αριστοκρατία ως προς τον σκοπό της. Ο σκοπός δεν είναι η απλή ισχυροποίηση της ατομικής βούλησης ως ατομικής. Δεν είναι η περιφρόνηση του νόμου, του καθολικού. Είναι η πλήρης πραγματοποίηση του νόμου, δηλαδή του ενοποιημένου πνεύματος της κοινότητας (ED, 243).

Σε αντίθεση όμως με την αριστοκρατία, η δημοκρατία δεν επιδιώκει αυτό το ιδεώδες μέσω της εξωτερικής επιβολής του από μια κάστα αρίστων, αλλά μέσα από την ανάπτυξη της προσωπικής αυτονομίας ή, διαφορετικά, της προσωπικής υπευθυνότητας:

Η δημοκρατία διαφέρει ως προς τα μέσα της. Αυτό το καθολικό, αυτός ο νόμος, αυτή η ενότητα προθέσεων ... δεν εισέρχεται στον άνθρωπο από έξω. Πρέπει να ξεκινήσει από τον ίδιο τον άνθρωπο, ανεξάρτητα από το πόσο

συνεισφέρει στο αγαθό και στη σοφία της κοινωνίας. Προσωπική υπευθυνότητα, ατομική μύηση, αυτές είναι οι νότες της δημοκρατίας (ED, 243).

Υπό αυτήν την έννοια η δημοκρατία διαπνέεται πάντα από κάποιου είδους ατομικισμό. Δεν πρόκειται όμως για έναν ποσοτικό, μηχανιστικό ατομικισμό του απομονωμένου ατόμου, αλλά για έναν ηθικό ατομικισμό της ελευθερίας, της υπευθυνότητας και της πρωτοβουλίας. Αυτός ο ηθικός ατομικισμός συμπυκνώνεται στην έννοια της προσωπικότητας, η οποία ανάγεται σε ηθικό ιδεώδες. Καταλήγοντας ο Dewey δηλώνει πως

«η δημοκρατία είναι ένα ηθικό ιδεώδες, η ιδέα της προσωπικότητας με αληθινά απεριόριστες ικανότητες ενσωματωμένη στον κάθε άνθρωπο. Η δημοκρατία και το μόνο, έσχατο, ηθικό ιδεώδες της ανθρωπότητας είναι στον νου μου συνώνυμα» (ED, 244).

Ως εκείνη η κοινωνική οργάνωση που επιτρέπει και καλλιεργεί την αυτονομία και την πρωτοβουλία, η δημοκρατία σχετίζεται με την αυτο-πραγμάτωση. Στο *Outlines of a Critical Theory of Ethics*,³⁹⁴ ο Dewey υποστηρίζει πως η αυτο-πραγμάτωση αποτελεί το αντικείμενο της ζωής και της δράσης. Το πραγματικό αντικείμενο της επιθυμίας του εαυτού δεν είναι ποτέ κάποιο συγκεκριμένο αντικείμενο έξω από τον εαυτό. Είναι η ίδια η ελεύθερη, ανεμπόδιστη δραστηριότητά του. Ως εκ τούτου, η αυτο-πραγμάτωση αναφέρεται στην ελεύθερη ανάπτυξη των ικανοτήτων και των προδιαθέσεων του εαυτού.

Ταυτόχρονα, η αυτο-πραγμάτωση ή, διαφορετικά, η πραγμάτωση του εαυτού ως προσώπου μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσα από τη συμμετοχή στην κοινότητα. Το θεμελιώδες αξίωμα της ηθικής αναφέρει πως «ΣΤΗΝ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΑΤΟΜΙΚΟΤΗΤΑΣ ΒΡΙΣΚΕΤΑΙ ΕΠΙΣΗΣ Η ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΠΟΙΑΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΤΗΣ ΟΠΟΙΑΣ Η ΑΤΟΜΙΚΟΤΗΤΑ ΕΙΝΑΙ ΜΕΛΟΣ ΚΑΙ, ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΑ, Ο ΠΡΑΤΤΩΝ ΠΟΥ ΙΚΑΝΟΠΟΙΕΙ ΔΕΟΝΤΩΣ ΤΗΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΟΠΟΙΑ ΑΝΗΚΕΙ ΙΚΑΝΟΠΟΙΕΙ ΜΕ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΑΥΤΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΚΑΙ ΤΟΝ ΕΑΥΤΟ ΤΟΥ».³⁹⁵

³⁹⁴ Για την ανάπτυξη της ηθικής σκέψης του νεαρού Dewey βλ. J. Welchman, *Dewey's Ethical Thought*, ό.π.. Ακολουθώντας εδώ τις αναλύσεις του Welchman συσχετίζουμε το “The Ethics of Democracy” (1888) με το *Psychology* (1887) και το *Outlines of a Critical Theory of Ethics* (1891). Στο πρώτο ο Dewey καταπιάνεται κριτικά με τη θεωρία της συνείδησης του απόλυτου ιδεαλισμού, ενώ στο δεύτερο με την έννοια της αυτο-πραγμάτωσης. Και στα δύο κυριαρχεί το αίτημα της υπέρβασης των διυσιμών της ανθρωπίνης και της θεϊκής συνείδησης, του ατόμου και της κοινωνίας. Βλ. J. Dewey, “The Ethics of Democracy” (1888), στο EW, τόμ. 1, “Psychology” (1887), στο EW, τόμ. 2, και “Outlines of a Critical Theory of Ethics” (1891), στο EW, τόμ. 3.

³⁹⁵ J. Dewey, “Outlines of a Critical Theory of Ethics” (1891), στο EW, τόμ. 3, σ. 323. Τα κεφαλαία είναι από το πρωτότυπο.

Συνεπώς, η δημοκρατία είναι η μόνη κοινωνική και πολιτική οργάνωση που αρμόζει στο ηθικό ιδεώδες της αυτο-πραγμάτωσης. Ως «η ιδέα της προσωπικότητας με αληθινά απεριόριστες ικανότητες που είναι ενσωματωμένη στον κάθε άνθρωπο» η δημοκρατία εκφράζει το απόλυτο, το οποίο ενσαρκώνεται στο κάθε πεπερασμένο άτομο.

Παρατηρούμε πως η συσχέτιση της δημοκρατίας με το ηθικό ιδεώδες παραμένει σταθερό μοτίβο της πολιτικής σκέψης του Dewey, ήδη από τα πρώτα κείμενά του. Μάλιστα, το ηθικό ιδεώδες της συνεχούς ανάπτυξης του εαυτού μπορεί να εκληφθεί ως το νατουραλιστικό σύστοιχο της αυτο-πραγμάτωσης της προσωπικότητας. Και στις δύο περιπτώσεις, στο επίκεντρο της ηθικής βρίσκεται η ελεύθερη ανάπτυξη των ικανοτήτων του εαυτού. Επιπλέον, η ανάπτυξη του εαυτού συνδέεται άρρηκτα με τη συμμετοχή του ατόμου στην κοινότητα. Η δημοκρατία επιτρέπει δε την πραγμάτωση του ηθικού ιδεώδους, διότι προσφέρει τη δυνατότητα για την ανάπτυξη του ατόμου μέσα στην κοινότητα.

Η θεωρία περί δημοκρατίας στο ώριμο έργο του Dewey ακολουθεί μια πλουραλιστική προοπτική. Ο Dewey αναγνωρίζει η συνύπαρξη πολλών και ετερόκλητων κοινωνικών ομάδων εντός του κράτους. Το κράτος δεν αποτελεί την πραγμάτωση μιας συγκεκριμένης μορφής κοινωνίας, αλλά παρεμβαίνει μονάχα στον βαθμό που οι συνέπειες των ανθρώπινων συμπράξεων επηρεάζουν άτομα πέρα από αυτές. Αντίθετα, ακολουθώντας τον Hegel, ο νεαρός Dewey έχει μια έντονα οργανισμική αντίληψη για τη δημοκρατία. Το κράτος του Hegel αποτελεί μια οργανική ολότητα, η οποία υπερβαίνει τη μηχανιστική συναρμολόγηση της αστικής κοινωνίας. Η κοινωνική ολότητα δεν συγκροτείται από τη άθροιση των ατομικών βουλήσεων. Αναπτύσσεται στη βάση μιας κοινής βούλησης, η οποία εκφράζεται από την κυριαρχία του κράτους. Με ανάλογο τρόπο, το δημοκρατικό ιδεώδες του Dewey ασκεί κριτική στην ατομικιστική παράδοση, η οποία αντιλαμβάνεται την κοινωνία ως απλό σύνολο ατόμων. Στη δημοκρατικά οργανωμένη κοινωνία η ατομική και η κοινή βούληση συμπίπτουν.

Η επίδραση της εγγελιανής φιλοσοφίας στον νεαρό Dewey γίνεται, επίσης, φανερή στην πραγμάτευση της ιστορίας. Η ιστορία δεν είναι απλώς μια σειρά τυχαίων γεγονότων, αλλά διέπεται από κάποιου είδους ενότητα. Ο Dewey ασκεί κριτική στον Henry Maine, τον οποίο θεωρεί ως τον πλέον συνεπή εκφραστή της ατομικιστικής παράδοσης, διότι

δεν βλέπει στη δημοκρατία κανένα ιστορικό νόημα, καμία πραγματοποίηση κάποιων ιδεών. Δεν είναι παρά το προϊόν μιας σειράς τυχαίων γεγονότων ... Οι ιδέες του αναφορικά με την προέλευση της δημοκρατίας φαίνεται να βασίζονται πάνω σε μια οπτική της ιστορίας, η οποία αρνείται σε αυτήν κάθε νόημα εκτός από την ανάδυσή της μέσα από μια τυχαία σειρά συμπτώσεων (ED, 228).

Αντίθετα, ο Dewey υποστηρίζει πως κάθε ιστορική αφήγηση απαιτεί κάποιου είδους ενότητα, κάποιο σκοπό προς τον οποίο κατευθύνεται και χάρη στον οποίο αποκτάει νόημα. Διαφορετικά, «δεν κάνει ούτε για παιδικό παραμύθι, γιατί και τα παιδιά απαιτούν ένα νόημα στις ιστορίες τους».³⁹⁶ Μάλιστα, για τον Dewey είναι η δημοκρατία εκείνη η οποία ως έσχατη, ηθική ιδέα της ανθρωπότητας και ως έκφραση του απόλυτου αρθρώνει το νόημα της ιστορίας. Το απόλυτο δεν εκλαμβάνεται εδώ ως ένα υπερβατικό ον που διασφαλίζει τη σταθερότητα των λογικών κατηγοριών, όπως ήθελε ο βρετανικός νεο-εγελιανισμός. Όπως παρατηρεί ο Good, ο Dewey έχει ήδη απομακρυνθεί από το υπερβατικό απόλυτο του βρετανικού νεο-εγελιανισμού του Green με το έργο του *Psychology*, το 1887. Ερμηνεύει τον Hegel σε μια περισσότερο ιστορικιστική κατεύθυνση. Εκλαμβάνει το εγελιανό πνεύμα ως το ανθρώπινο γένος στην ιστορική του ανάπτυξη. Το απόλυτο πνεύμα δεν είναι ένα προϋπάρχον θεμέλιο της ύπαρξης ή των λογικών κατηγοριών, αλλά μια ερμηνεία της ανθρώπινης ιστορίας. Κάθε ιστορία απαιτεί κάποιου είδους ενότητα. Η ενότητα, όμως, δεν δίδεται a priori. Δεν επιβάλλεται εξωτερικά στα ιστορικά γεγονότα. Προκύπτει μέσα από τη λεπτομερή μελέτη τους.³⁹⁷

Ο Dewey δικαιολογεί τη δημοκρατία εντάσσοντάς την σε μια φιλοσοφική ερμηνεία της ιστορίας. Η δημοκρατία εκφράζει τις ενεργές δυνάμεις της ιστορίας, μέσα στην οποία πραγματώνεται το ηθικό ιδεώδες της προσωπικότητας. Ο Dewey δεν αντιπαραθέτει τη δημοκρατία με την αριστοκρατία μόνο ως προς τα μέσα που χρησιμοποιούν για την επίτευξη του ηθικού ιδεώδους, αλλά και ως προς τη σχέση τους με την ιστορική διαδικασία:

Εάν η ιστορία είναι βαθιά αριστοκρατική, όπως είπε ο Strauss, τότε διαπράττει αυτοκτονία. Εργάζεται προς κάτι που δεν είναι ιστορία. Το

---

³⁹⁶ J. Dewey, "Hegel's Philosophy of Spirit" (1897), στο *John Dewey's Philosophy of Spirit*, J.R. Shook – J.A. Good, εκδ. Fordham University Press, New York 2010, σ. 161.

³⁹⁷ J.A. Good: "John Dewey's 'Permanent Hegelian Deposit' and the Exigencies of War", στο *Journal of the History of Philosophy*, τόμ. 44, no. 2, 2006, σσ. 293-313, και J.R. Shook, J.A. Good, *John Dewey's Philosophy of Spirit*, ό.π..

αριστοκρατικό ιδεώδες, παρά όλα τα θέληγτρά του, δεν είναι ισότιμο της πραγματικότητας. Δεν είναι ισότιμο με τις πραγματικές δυνάμεις που κινητοποιούν τον άνθρωπο καθώς αυτές εργάζονται μέσα στην ιστορία (ED, 242).

Συνεπώς, πραγματικότητα είναι οι ενεργές δυνάμεις της ιστορίας: η αυτονομία, η υπευθυνότητα, όπως συμπυκνώνονται στο ιδεώδες της προσωπικότητας. Και «η δημοκρατία σημαίνει πως η προσωπικότητα είναι η πρώτη και η τελική πραγματικότητα» (ED, 244).

Αν για τον Hegel η παγκόσμια ιστορία είναι η πορεία προς τη συνείδηση της ελευθερίας,³⁹⁸ για τον Dewey είναι η πορεία προς την επίτευξη του ηθικού ιδεώδους της προσωπικότητας, το οποίο ταυτίζεται με τη δημοκρατία. Ο Dewey αναγνωρίζει τον ιδεαλιστικό χαρακτήρα αυτής της θέσης και, παραπέμποντας στον ρομαντικό ποιητή J.R. Lowell, δηλώνει ότι

«είναι πράγματι ιδεαλισμός, αλλά είμαι ένας από αυτούς που πιστεύουν πως η πραγματικότητα δεν θα βρει ποτέ μια σταθερή βάση αν δεν στηριχθεί στο ιδεώδες» και προσθέτω πως η καλύτερη δοκιμή κάθε κοινωνικής μορφής είναι το ιδεώδες που προτείνει για τις μορφές της ζωής της και ο βαθμός που πραγματοποιεί αυτό το ιδεώδες (ED, 249).

Ο Dewey υποστηρίζει, επίσης, πως οι άνθρωποι είναι η θεία αποκάλυψη και το ζωντανό πνεύμα, όταν ζουν από κοινού και πραγματοποιούν συλλογικά το κοινωνικό πνεύμα. Σηματοδοτώντας με αυτόν τον τρόπο την υπέρβαση του κοσμικού και του πνευματικού, τη σύνθεση του ατομικού με το καθολικό, η δημοκρατία συνδέεται με τη χριστιανική θεωρία της Βασιλείας του Θεού.³⁹⁹ Σύμφωνα με τον Dewey, ο Χριστιανισμός διαφοροποιείται από όλες τις υπόλοιπες θρησκείες, διότι δεν έχει κάποιες συγκεκριμένες τελετουργίες. Το νόημα της διδασκαλίας του Ιησού συμπυκνώνεται στην αποκάλυψη της αλήθειας. Και η αποκάλυψη της αλήθειας έχει επιτευχθεί μέσω της επιστήμης:

Ο Χριστιανισμός είναι αποκάλυψη και αποκάλυψη σημαίνει αποτελεσματική ανακάλυψη, πραγματική εξακρίβωση και διασφάλιση της αλήθειας της ζωής του ανθρώπου και της πραγματικότητας του Σύμπαντος.⁴⁰⁰

---

³⁹⁸ Βλ. G.W.F. Hegel: *Ο Λόγος στην ιστορία. Εισαγωγή στη φιλοσοφία της ιστορίας*, ό.π..

³⁹⁹ Ο Dewey αναλύει τη σύνδεση της δημοκρατίας με τον Χριστιανισμό σε μια διάλεξή του προς την Χριστιανική Ένωση Φοιτητών του Πανεπιστημίου του Μίσιγκαν, το 1892. Βλ. J. Dewey, “Christianity and Democracy” (1892), στο EW, τόμ. 4.

⁴⁰⁰ Ό.π., σσ. 6-7.

Η δημοκρατία εκλαμβάνεται, επίσης, ως αποκάλυψη. «Η σημασία της δημοκρατίας ως αποκάλυψης έγκειται στο ότι μας καθιστά ικανούς να προσλαμβάνουμε αλήθειες με έναν φυσικό, καθημερινό, πρακτικό τρόπο, τις οποίες σε διαφορετική περίπτωση θα είχαμε συλλάβει με ένα κάπως αφύσικο και συναισθηματικό τρόπο».⁴⁰¹ Ως αποκάλυψη, η δημοκρατία σημαίνει ελευθερία και απελευθέρωση της αλήθειας:

Η δημοκρατία εμφανίζεται έτσι ως το μέσο με το οποίο επιτυγχάνεται η αποκάλυψη της αλήθειας. Είναι στη δημοκρατία, την κοινότητα ιδεών και ενδιαφέροντος μέσω της κοινότητας της δράσης, όπου η ενσάρκωση του Θεού στον άνθρωπο (ως όργανο, θα λέγαμε, της καθολικής αλήθειας) γίνεται ζωντανή και παρούσα έχοντας το κανονικό και φυσικό νόημά της.⁴⁰²

Στην πρόιμη θεωρία περί δημοκρατίας του Dewey, η ταύτιση της δημοκρατίας με το έσχατο ηθικό ιδεώδες του ανθρώπινου γένους συμπληρώνεται με την οργανική σύνδεσή της με την επιστήμη και τον Χριστιανισμό. Στη δημοκρατία είναι δυνατή η αποκάλυψη της αλήθειας από την επιστημονική έρευνα. Η δημοκρατική κοινότητα εμφανίζεται ως η επέκταση και η πλήρωση της επιστημονικής κοινότητας. Συγχρόνως, στη δημοκρατία πραγματώνεται η βασιλεία του Θεού εν-τω-κόσμω και συντελείται το θαύμα της ενσάρκωσης του Θεού. Σε συμφωνία με την εγγελιανή προοπτική, ο χριστιανισμός εκκοσμικεύεται και η πραγματοποίηση του Βασιλείου του Θεού συντελείται μέσα στην ιστορία, στη δημοκρατική οργάνωση της κοινωνίας.

Η παραπάνω σύνδεση της χριστιανικής αποκάλυψης με την επιστημονική ανακάλυψη, η οποία αποκαλύπτει την αλήθεια, και η σύνδεση της δημοκρατίας με αυτόν τον επιστημονικό λόγο διαγράφει μια φιλοσοφία της ιστορίας, όπου δημοκρατία, χριστιανισμός και επιστημονικός λόγος συγχωνεύονται σε μια αρμονική ολότητα, η οποία εμφανίζεται ως σκοπός της ιστορίας. Επιπλέον, η αντίληψη της δημοκρατίας ως ενός «πνευματικού γεγονότος»⁴⁰³ και όχι απλώς ως ενός τρόπου διακυβέρνησης δείχνει πως η ιστορία γίνεται αντιληπτή πρωτίστως ως ιστορία ανάπτυξης του ανθρώπινου πνεύματος που δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί. Για τον λόγο αυτόν, ο Dewey προειδοποιεί όσους κοιτούν προς τα πίσω, στο μη δημοκρατικό

---

⁴⁰¹ Ο.π., σ. 8.

⁴⁰² Ο.π., σ. 9.

⁴⁰³ Ο.π.: σ. 8.

παρελθόν, να θυμηθούν τη γυναίκα του Λοτ «που κοίταξε πίσω και κοιτάζοντας πίσω μετατράπηκε σε στήλη άλατος».⁴⁰⁴

Η απομάκρυνση του Dewey από την εγελιανή φιλοσοφία και η ανάπτυξη του πειραματισμού κατέστησαν προβληματική την ιδεαλιστική δικαιολόγηση της δημοκρατίας εντός της ιστορίας. Έχουμε ήδη αναφέρει πως ο πειραματισμός απορρίπτει την ίδια την έννοια ενός έσχατου σκοπού της ιστορίας ή της φύσης. Αντιθέτως, αναφέρεται σε σκοπούς-εν-όψει, δηλαδή σε σκοπούς, οι οποίοι έχουν υποθετικό χαρακτήρα και οι οποίοι διαμορφώνονται και ελέγχονται σε στενή συσχέτιση με τις υπάρχουσες συνθήκες και τα μέσα. Διαφορετικά, οι σκοποί χαρακτηρίζονται ως ουτοπικοί, ως κενές ονειροπολήσεις.⁴⁰⁵ Ως εκ τούτου, η ανάδειξη της δημοκρατίας ως σκοπού της ιστορίας κρίνεται ως τελολογία και απορρίπτεται ως μέρος της θεωρησιακής φιλοσοφικής παράδοσης. Επιπλέον, ο πραγματισμός απορρίπτει μια εξέταση της ιστορίας *in toto*, η οποία θα μπορούσε να διαγνώσει τις δυνάμεις της ιστορικής διαδικασίας και να συνταχθεί μαζί τους. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε την ντιουιανή ανάλυση περί των ιστορικών κρίσεων στο *Logic: Theory of Inquiry*, ώστε να διαπιστώσουμε τον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτή η ιστορία στο εννοιολογικό πλαίσιο του πειραματισμού και την αδυναμία δικαιολόγησης της δημοκρατίας με βάση την ιστορία.

Ο Dewey υποστηρίζει πως η ανασυγκρότηση του παρελθόντος εξαρτάται από την οπτική γωνία του παρόντος, το οποίο αποβλέπει με τη σειρά του σε κάποιο συγκεκριμένο μέλλον. Βρισκόμαστε, έτσι, μπροστά σε μια στενή σύνδεση παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος. «Το παρελθόν είναι κατά λογική αναγκαιότητα το παρελθόν του παρόντος και το παρόν είναι το παρελθόν ενός μελλοντικά βιωμένου παρόντος» (LTI, 237). Συνεπώς η ιστορική έρευνα δεν αφορά την επακριβή καταγραφή των γεγονότων, όπως αυτά συνέβησαν στο παρελθόν. «*Ολη η ιστορική κατασκευή είναι κατά αναγκαίο τρόπο επιλεκτική*» (LTI, 234). Επιπλέον, στην ιστορική έρευνα, όπως και στις φυσικές επιστήμες, η συλλογή και η εξέταση των δεδομένων γίνονται πάντα σε σχέση με κάποιο πρόβλημα. «Η συγγραφή της ιστορίας είναι μια περίπτωση κρίσης ως επίλυσης μιας προβληματικής κατάστασης μέσω της έρευνας» (LTI, 231). Ο ερευνητής συλλέγει και επεξεργάζεται τα ιστορικά δεδομένα με άξονα την προβληματική κατάσταση την οποία καλείται να επιλύσει. «Καμία καθαρή ροή [μεταβολών] δεν μπορεί να σημειωθεί, να αποτιμηθεί, να

⁴⁰⁴ Ο.π.: σ. 10.

⁴⁰⁵ Βλ. J. Dewey: “Logic: The Theory of Inquiry” (1938), στο LW, τόμ. 12, σ. 490 – 495.

εκτιμηθεί. Μια μεταβολή χαρακτηρίζεται ως τέτοια με όρους κατεύθυνσης – από κάτι σε κάτι» (LTI, 221). Με άλλα λόγια «οι αλλαγές γίνονται ιστορία ... μόνο όταν ερμηνεύονται υπό όρους μιας κατεύθυνσης από κάτι σε κάτι» (LTI, 237).

Η επιλεκτικότητα της ιστορικής κατασκευής, η σύνδεσή της με τα ζητήματα του παρόντος και τις επιδιώξεις του μέλλοντος καθιστούν φανερό πως, σύμφωνα με τον Dewey, η μελέτη της ιστορίας δεν έχει αξία αυτή κάθε αυτή:

«Το παρελθόν αποκλειστικά ως παρελθόν δεν μας αφορά πλέον. Αν είχε εξολοκλήρου παρέλθει και είχαμε τελειώσει μαζί του, μόνο μια λογική στάση θα υπήρχε απέναντί του: ας αφήσουμε τους νεκρούς να θάψουν τους νεκρούς τους» (DE, 221/350).

Αντιθέτως, η ιστορική έρευνα μπορεί να συμβάλει στην αποσαφήνιση ηθικών ζητημάτων και στην προώθηση της κοινωνικής ανασυγκρότησης. «Η ευφυής κατανόηση της ιστορίας», υποστηρίζει ο Dewey, «είναι σε κάποιο βαθμό ένας μοχλός για να κινήσουμε το παρόν προς ένα συγκεκριμένο μέλλον» (LTI, 238). Η ιστορία μαζί με τις υπόλοιπες κοινωνικές επιστήμες οφείλει να ακολουθήσει τη λογική της μεθόδου των πειραματικών φυσικών επιστημών και να επιδιώξει τη σύνδεσή της με την πράξη, ώστε να συμβάλει στην ορθολογικότερη επίλυση των κοινωνικών ζητημάτων.

Για να επιτελέσει η ιστορία τον ρόλο που της αποδίδει ο Dewey, δεν αρκεί η απλή καταγραφή των γεγονότων, αλλά απαιτείται η επιβολή μιας κατεύθυνσης της ιστορίας από τον ιστορικό ερευνητή. Η ύπαρξη μιας κατεύθυνσης της ιστορίας δεν συνεπάγεται τη συγκρότηση μιας τελολογίας. Η κατεύθυνση της ιστορίας λειτουργεί ως υπόθεση και χρησιμοποιείται από τον ερευνητή ως οδηγητικό νήμα για τη μελέτη του ιστορικού υλικού. Θεωρούμε πως η σχέση της κατεύθυνσης της ιστορίας και των ιστορικών γεγονότων πρέπει να κατανοηθεί κατ' αναλογία προς τη σχέση του σκοπού με τα μέσα στην πειραματική κοινωνική επιστήμη. Οι σκοποί παράγονται ως υποθετικά σχέδια δράσης για την επίλυση ενός προβλήματος. Ταυτίζονται με τις επιθυμητές συνέπειες που μπορούν να επιτευχθούν εντός μιας δεδομένης κατάστασης. Έχουν μια διευθυντική λειτουργία, καθώς καθοδηγούν τη συλλογή και την επεξεργασία των δεδομένων. Συγχρόνως, βρίσκονται σε στενή σχέση με τα μέσα για την επίτευξή τους. Πρέπει, υποστηρίζει ο Dewey, να προσδιορίζονται «στη βάση των τάσεων, των εμποδίων και των θετικών δυνατοτήτων που εντοπίζονται να υπάρχουν στην τρέχουσα κατάσταση από την ελεγχόμενη παρατήρηση» (LTI, 496-

497). Τέλος, οι σκοποί ελέγχονται με βάση τον βαθμό που επιτυγχάνουν την επίλυση της προβληματικής κατάστασης.

Σε αντιστοιχία προς τους σκοπούς, η κατεύθυνση της ιστορίας έχει υποθετικό χαρακτήρα. Λειτουργεί ως σχέδιο δράσης που στοχεύει στην κατάλληλη διεύθυνση των ιστορικών δεδομένων με σκοπό την καλύτερη κατανόηση του παρόντος. Ταυτόχρονα, είναι στενά συνδεδεμένη με το ιστορικό υλικό που έχει στη διάθεσή του ο ερευνητής. Η κατεύθυνση της ιστορίας δεν επιβάλλεται στο ιστορικό υλικό, αλλά προκύπτει από αυτό, μορφοποιώντας το με συγκεκριμένο τρόπο. Η ικανότητα δε της κατεύθυνσης να συμβάλει στην κατανόηση του παρόντος, δηλαδή να επιλύσει επιτυχώς το πρόβλημα της ιστορικής κατανόησης, αποτελεί τη βάση για την επαλήθευσή της ως υπόθεσης.

Η μετάβαση, λοιπόν, από τον ιδεαλισμό στον πειραματισμό σηματοδοτεί την εγκατάλειψη της φιλοσοφικής ερμηνείας της ιστορίας, η οποία δίνει έμφαση στο νόημα της ιστορίας και αποβλέπει στη γνώση της ιδέας εντός της ιστορίας. Η ιστορία εντάσσεται στην πειραματική κοινωνική επιστήμη, στο πλαίσιο της οποίας η κατεύθυνση της ιστορίας εκλαμβάνεται ως υποθετικό σχέδιο για την επίλυση μιας προβληματικής κατάστασης. Στην πειραματική προοπτική ο εγγεληνός ιδεαλισμός του νεαρού Dewey ελέγχεται ως μεταφυσική. Ωστόσο, η πειραματική κατανόηση της ιστορίας συναντάει εξίσου σημαντικές δυσκολίες με την υπόλοιπη πειραματική κοινωνική έρευνα.

Στην ανάλυση της ηθικής και κοινωνικής σκέψης του Dewey διαπιστώσαμε ότι, αν και ασκεί κριτική στο θετικιστικό αίτημα της αξιολογικής ουδετερότητας, ο πειραματισμός δεν υποδεικνύει με ικανοποιητικό τρόπο τη μέθοδο με την οποία είναι δυνατή η παραγωγή αξιών μέσα από τη λειτουργική συσχέτιση μέσων και σκοπών. Η αδυναμία αυτή έγκειται στην απαίτηση μιας ελάχιστης συμφωνίας πάνω σε συγκεκριμένες αξίες, ώστε να είναι δυνατή η αποτίμηση των παραγόμενων συνεπειών και κατ' επέκταση η επαλήθευση ή η απόρριψη της υπόθεσης της κοινωνικής έρευνας. Αντίστοιχα, στην περίπτωση της ιστορίας, η επιλογή μιας κατεύθυνσης της ιστορίας – ενός σκοπού – που διευθετεί κατάλληλα τα ιστορικά δεδομένα – τα μέσα – εξαρτάται από το θετικό πρόσημο των παραγόμενων συνεπειών στα προβλήματα που θέτει το παρόν. Ωστόσο, η θετική αποτίμηση των συνεπειών προϋποθέτει τη συμφωνία πάνω σε ορισμένες αξίες. Μια τέτοια, όμως, συμφωνία πριν την έρευνα θα αναιρούσε τον υποθετικό χαρακτήρα της ιστορικής κατεύθυνσης.

Οι δυσχέρειες της πειραματικής ιστορικής έρευνας γίνονται εμφανείς στην εξέταση του προβλήματος που έθεσε ο Lippmann, δηλαδή του προβλήματος της δικαιολόγησης της δημοκρατίας, από τη σκοπιά της γενεαλογίας της δημοκρατίας. Ο Dewey αναγνωρίζει πως

η γενετική μέθοδος ήταν ίσως το κύριο επιστημονικό επίτευγμα του τελευταίου μισού του 19^{ου} αιώνα. Αρχή της είναι ότι ο τρόπος να διεισδύσουμε σε οποιοδήποτε σύνθετο προϊόν είναι να εξιχνιάσουμε τη διαδικασία του σχηματισμού του – να το παρακολουθήσουμε στα διαδοχικά στάδια ανάπτυξής του (DE, 222/350).

Στο *The Public and its Problems*, ο Dewey επιχειρεί να αναπτύξει σε αδρές γραμμές μια γενεαλογία της δημοκρατίας, ώστε να δείξει την άρρηκτη σχέση της με τη νεωτερικότητα και να υποστηρίξει πως δεν υπάρχει άλλη δυνατότητα πέρα από τη συνεχή εμβάθυνση και επέκτασή της. Σκοπός της ανασυγκρότησής του είναι, βεβαίως, να απαντήσει στον δημοκρατικό ρεαλισμό του Lippmann.

Ο Dewey περιορίζει την ιστορική ανασυγκρότηση αποκλειστικά στην πολιτική μορφή της δημοκρατίας, η οποία αναφέρεται στις θεωρίες και στις πρακτικές επιλογής και συμπεριφοράς των δημόσιων αξιωματούχων. Διακρίνει δε την πολιτική μορφή από την κοινωνική και ηθική σημασία της δημοκρατίας. Ο Dewey επισημαίνει πως η ιστορική γένεση της πολιτικής δημοκρατίας δεν είναι το αποτέλεσμα της ανάπτυξης μιας ιδέας:

Η δημοκρατία είναι μια πολύπλοκη υπόθεση. Υπάρχει ένας ισχυρός μύθος πως η κίνηση [προς τη δημοκρατία] προέρχεται από μια μοναδική και ξεκάθαρη ιδέα και έχει προχωρήσει με μια μοναδική και αδιάλειπτη ορμή στην αυτο-εκδίπλωσή της προς έναν προκαθορισμένο σκοπό ... Ο μύθος σπάνια, ίσως, διατυπώνεται σε τόσο απλή και ξεκάθαρη μορφή. Αλλά κάτι παρόμοιο βρίσκουμε κάθε φορά που κάποιος επιδοκιμάζει ή αποδοκιμάζει τη δημοκρατική διακυβέρνηση απόλυτα, χωρίς δηλαδή να τη συγκρίνει με τις εναλλακτικές πολιτικές (PiP, 287).

Η πολιτική δημοκρατία αποτελεί μάλλον συνέπεια ενός πλέγματος πολλαπλών δυνάμεων, μιας απέραντης σειράς προσαρμογών και συμβιβασμών που δεν αποβλέπουν στην πραγμάτωση ενός έσχατου σκοπού, αλλά στην αντιμετώπιση μιας ιδιαίτερης κάθε φορά κατάστασης:

Κοιτάζοντας προς τα πίσω είναι δυνατόν να διακρίνουμε μια περισσότερο ή λιγότερο σταθερή μεταβολή σε μια μοναδική κατεύθυνση. Αλλά,

επαναλαμβάνουμε, είναι σκέτη μυθολογία να αποδίδουμε μια τέτοια ενότητα του υπάρχοντος αποτελέσματος (για την οποία εύκολα πάντα υπερβάλλουμε) σε μια μοναδική δύναμη ή αρχή. Η πολιτική δημοκρατία έχει αναδειχθεί ως ένα είδος δικτύου συνεπειών μιας απέραντης πολλαπλότητας ρυθμίσεων ως απαντήσεων σε έναν απέραντο αριθμό καταστάσεων (PiP, 287).

Η ιστορική ανάδυση της πολιτικής δημοκρατίας δεν οφείλεται πρωτίστως σε πολιτικές θεωρίες και πρακτικές, αλλά μάλλον σε μη πολιτικές δυνάμεις. Οι πρώτες αντανακλούν μάλλον τις οικονομικές, κοινωνικές, επιστημονικές και θρησκευτικές μεταβολές. «Η ανάπτυξη της πολιτικής δημοκρατίας αντιπροσωπεύει τη σύγκλιση ενός μεγάλου αριθμού κοινωνικών κινήσεων, καμία από τις οποίες δεν προέρχεται ούτε ωθείται από την έμπνευση των δημοκρατικών ιδεωδών» (PiP, 288).

Οι παραπάνω μεθοδολογικές παρατηρήσεις δείχνουν τη μετατόπιση του Dewey από τις θέσεις του πρώιμου έργου του. Η δημοκρατία δεν εκφράζει πλέον τις ενεργές δυνάμεις της ιστορίας. Η διαδικασία γένεσης της δημοκρατίας ανασυγκροτείται εκ των υστέρων και αποκτάει ενότητα μόνο μέσω αυτής της ανασυγκρότησης. Η στόχευση της ιστορικής μελέτης δεν είναι η αποκάλυψη του νοήματος της ιστορίας, δηλαδή ενός έσχατου σκοπού που πραγματώνεται μέσα στην ιστορία, αλλά η αποκατάσταση της ενότητας των επιμέρους ιστορικών γεγονότων, ώστε να διαμορφωθεί ως υπόθεση μια κατεύθυνση της ιστορικής πορείας.

Η ανασυγκρότηση του Dewey εστιάζει σε δύο ιστορικές τάσεις, οι οποίες συνέβαλαν στην ανάδυση της δημοκρατίας και των αντίστοιχων θεωριών που κλήθηκαν να τις θεματοποιήσουν. Η πρώτη τάση θεματοποιείται από τον φιλελεύθερο ατομικισμό και αναφέρεται στις εξεγέρσεις ενάντια στις καθιερωμένες μορφές διακυβέρνησης, μέσα από τις οποίες προέκυψαν οι δημοκρατικές πολιτικές μορφές. Η εξέγερση ενάντια στο κράτος καλλιέργησε βαθιά δυσπιστία και φόβο απέναντί του. Η ελευθερία έγινε κατανοητή αρνητικά, ως απελευθέρωση από την καταπίεση των θεσμών και της παράδοσης. Αυτό το ιστορικό πλαίσιο βοήθησε στην επικράτηση ατομικιστικών προοπτικών, σύμφωνα με τις οποίες το άτομο είναι προ-κοινωνικό και προ-πολιτικό, ενώ μοναδικός σκοπός της κυβέρνησης είναι η προστασία των φυσικών δικαιωμάτων του.

Η δεύτερη τάση αναφέρεται στην οικονομία και την αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων. Η επιστημονική επανάσταση και τα τεχνολογικά της επιτεύγματα επέφεραν μια τεράστια μεταβολή στην παραγωγή και το εμπόριο, η οποία με τη σειρά της συντέλεσε στην αύξηση των προσωπικών ευκαιριών για

κοινωνική ανέλιξη. Ωστόσο, οι καθιερωμένοι μερκαντιλιστικοί θεσμοί περιόριζαν αυτού του είδους τις μεταβολές:

Έτσι, ο φόβος της κυβέρνησης και η επιθυμία για περιορισμό των λειτουργιών της ενισχύθηκαν σημαντικά, επειδή ήταν εχθρική στην ανάπτυξη νέων παραγόντων της παραγωγής και της διανομής υπηρεσιών και αγαθών. Το οικονομικό κίνημα είχε ίσως την μεγαλύτερη επίδραση, διότι δεν λειτουργούσε στο όνομα του ατόμου και των έμφυτων δικαιωμάτων του, αλλά στο όνομα της Φύσης. Οι οικονομικοί νόμοι ... ήταν «φυσικοί» νόμοι» (PiP, 291).

Ως εκ τούτου, θα έπρεπε να ελαχιστοποιηθεί η κρατική παρέμβαση, ώστε να λειτουργήσουν οι φυσικοί οικονομικοί νόμοι της παραγωγής και να αναπτυχθεί η οικονομία.

Η πολιτική και οικονομική θεωρία του ωφελιμισμού εμφανίζεται ως μια προσπάθεια συγκερασμού των δύο παραπάνω τάσεων· του ατομικισμού και των φυσικών οικονομικών νόμων. Κάθε άτομο επιδιώκει την ευτυχία του, ενώ είναι το μόνο που γνωρίζει τον καλύτερο τρόπο για να την επιτύχει. Επιπλέον, οι οικονομικές αρετές της εργασίας και της εγκράτειας έχουν ως ανταμοιβή την ασφάλεια και τον πλούτο. Ο ρόλος της κυβέρνησης περιορίζεται στη διασφάλιση της δικαιοσύνης, ώστε ο ένας να μην καταπατά τα δικαιώματα του άλλου. Συνεπώς, το πολιτικό πρόβλημα έγκειται στην ανεύρεση εκείνων των τεχνικών, ώστε η κυβέρνηση να λειτουργεί υπέρ της προστασίας των οικονομικών συμφερόντων των ατόμων και να μην εκμεταλλεύονται οι αξιωματούχοι την εξουσία τους για να καταχρώνται την περιουσία του άλλου. Η απάντηση σε αυτό το πολιτικό πρόβλημα δόθηκε με την καθιέρωση της λαϊκής ψήφου, τις συχνές εκλογές και τη βραχυπρόθεσμη παραμονή των πολιτικών στο αξίωμά τους, δηλαδή με μέτρα εξάρτησης της κυβέρνησης από τον λαό.

Η ανάπτυξη των ιδεών του ατομικισμού, των οικονομικών φυσικών νόμων και του ωφελιμισμού δεν γέννησαν τις κοινωνικές μεταβολές που οδήγησαν στη δημοκρατία. Μάλλον προήλθαν από αυτές. Ωστόσο, δεν είχαν έναν εντελώς παθητικό ρόλο:

Θα ήταν μεγάλο λάθος, όμως, να εκλάβουμε την ιδέα του απομονωμένου ατόμου ... και την ιδέα του φυσικού χαρακτήρα των οικονομικών νόμων ... ως αδρανείς και στείρες ... Δεν δημιούργησαν την κίνηση προς τη λαϊκή κυβέρνηση, αλλά επηρέασαν βαθιά τις μορφές που προσέλαβε (PiP, 294).

Μάλιστα, ο Dewey παρατηρεί πως οι ίδιες δυνάμεις που συντέλεσαν στη διαμόρφωση των δημοκρατικών μορφών διακυβέρνησης λειτούργησαν ανασταλτικά ως προς την πραγμάτωση των κοινωνικών και ανθρώπινων ιδεωδών, τα οποία συμυκνώνονται στην κοινωνική και ηθική έννοια της δημοκρατίας. Η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και η διάλυση των τοπικών κοινοτήτων προς όφελος της αστικής κοινωνίας είχαν ως κύριο ενδιαφέρον την προστασία της ιδιοκτησίας και όχι την επέκταση της δημοκρατίας. Το αποτέλεσμα ήταν η διαστρέβλωση των δημοκρατικών μορφών και η σύγχυση της δημόσιας σφαίρας.

Σύμφωνα με τις επιστημολογικές αρχές της πειραματικής κοινωνικής έρευνας, η κατεύθυνση της ιστορικής ανάπτυξης της πολιτικής μορφής της δημοκρατίας έχει υποθετικό χαρακτήρα. Λειτουργεί ως σχέδιο για την κατάλληλη ερμηνεία των ιστορικών γεγονότων. Καθοδηγεί, έτσι, τον ιστορικό ερευνητή στην επίλυση της προβληματικής κατάστασης που αντιμετωπίζει. Στην προκειμένη περίπτωση το πρόβλημα αναφέρεται στη σύγχυση της δημοκρατικής δημόσιας σφαίρας. Η αμορφία της δημόσιας σφαίρας είναι εγγενές στοιχείο της και, ως εκ τούτου, οφείλουμε άραγε να στραφούμε, μαζί με τον Lippman, σε τεχνοκρατικές λύσεις για την ορθή διακυβέρνηση; Ή κρίνουμε πως η κατεύθυνση της ιστορίας οδηγεί προς δημοκρατικές μορφές και επομένως οφείλουμε να επιμείνουμε στην επέκταση της δημοκρατίας στην κοινωνία και την οικονομία; Ο Dewey τάσσεται εμφανώς υπέρ της δεύτερης προοπτικής. Υποστηρίζει πως οι μορφές πολιτικής δημοκρατίας

δεν αποτελούν την ολότητα της δημοκρατικής ιδέας, αλλά την εκφράζουν όσον αφορά την πολιτική της φάση. Η πίστη σε αυτήν την πολιτική πλευρά δεν είναι μια μυστικιστική πίστη ... Τονίζει ένα συμπέρασμα καλά επικυρωμένο από τα ιστορικά γεγονότα. Έχουμε κάθε λόγο να θεωρούμε πως οποιεσδήποτε αλλαγές και αν λάβουν χώρα στον υπάρχοντα δημοκρατικό μηχανισμό θα είναι για να κάνουν το δημόσιο συμφέρον έναν ανώτερο οδηγό και κριτήριο της κυβερνητικής δραστηριότητας και να καταστήσουν τη δημόσια σφαίρα ικανή να διαμορφώνει και να εκφράζει τους σκοπούς της με ακόμα πιο απαρέγκλιτο τρόπο (PiP, 327).

Ο Dewey καταλήγει δηλώνοντας πως «το ρεύμα [της ιστορίας] έχει τεθεί σταθερά σε μια κατεύθυνση προς τις δημοκρατικές μορφές» (PiP, 327). Η θέση του συναντάει, όμως, σημαντικές επιστημολογικές δυσχέρειες. Ο πειραματικός έλεγχος μιας υπόθεσης απαιτεί την αποτίμηση των παραγόμενων συνεπειών. Στην προκειμένη

περίπτωση δεν υπάρχει η δυνατότητα η υπόθεση πως η ιστορική κίνηση έχει τεθεί σταθερά προς την κατεύθυνση των δημοκρατικών μορφών να ελεγχθεί με βάση τις συνέπειές της. Δεν είναι δυνατό να επικυρωθεί η απρόσκοπτη ιστορική ανάπτυξη των πολιτικών μορφών της δημοκρατίας. Και αυτό, διότι η προβληματική κατάσταση δεν αφορά την κατανόηση του παρελθόντος, αλλά τις ιστορικές δυνατότητες του παρόντος. Ως εκ τούτου, ο ισχυρισμός του Dewey πως η ιστορία οδεύει σταθερά προς τη διεύρυνση της δημοκρατίας είτε παραμένει άνευ νοήματος, είτε διολισθαίνει σε μια ιδεαλιστική μεταφυσική. Μόνο, όμως, με βάση αυτόν τον ισχυρισμό είναι δυνατή αφενός η κριτική στις καθιερωμένες θεωρίες και πρακτικές που διαστρεβλώνουν τις δημοκρατικές μορφές και αφετέρου η επιβεβαίωση των ιστορικών δυνατοτήτων της δημοκρατικής οργάνωσης της δημόσιας σφαίρας μέσω της υπέρβασης του ατομικισμού και του φιλελευθερισμού.

Θεωρούμε πως ο Dewey διακρίνει την πολιτική δημοκρατία από την κοινωνική και ηθική της σημασία και περιορίζει την ιστορική ανασυγκρότηση στην πρώτη, εξαιτίας των συγκεκριμένων επιστημολογικών δυσκολιών. Υποστηρίζει πως οι δύο έννοιες της δημοκρατίας πρέπει να κατανοηθούν ως αυτόνομες και συγχρόνως στενά συνδεδεμένες μεταξύ τους. Η πολιτική δημοκρατία είναι ο μηχανισμός για τη διασφάλιση της κοινωνικής δημοκρατίας, ενώ η κοινωνική δημοκρατία είναι κάτι βαθύτερο που περιλαμβάνει όλες τις πτυχές της ζωής. Ταυτόχρονα, χωρίς την πολιτική της μορφή η κοινωνική δημοκρατία μένει σκέτη ονειροφантаσία. Ωστόσο, η κοινωνική δημοκρατία μένει εκτός ιστορίας. «Δεν είναι ούτε μπορεί να είναι ένα γεγονός» (PiP, 328). Ταυτίζεται με την αληθινή κοινοτική ζωή, συγκροτώντας ένα ιδεώδες υπό την έννοια ενός τελικού ορίου, στο οποίο τείνει ένα πράγμα και το οποίο σηματοδοτεί την ολοκλήρωσή του.

Συνοπτικά, η ιστορική έρευνα αδυνατεί να δικαιολογήσει τη δημοκρατία. Όπως σημειώνει ο Fott, η ιστορική σχετικότητα είναι εγγενής στην πειραματική μέθοδο.⁴⁰⁶ Ο πειραματισμός είναι σε θέση να δικαιολογήσει τη γένεση συγκεκριμένων μορφών πολιτικής δημοκρατίας και να δείξει τα ιστορικά τους όρια. Ωστόσο, είναι αναγκασμένος να προϋποθέσει την κοινωνική δημοκρατία ως μια ανιστορική αξία, ως ένα ιδεώδες προς το οποίο τείνει η ιστορική ολοκλήρωση για να δικαιολογήσει, όχι μόνο τη δυνατότητα, αλλά και τη βεβαιότητα της ανάδυσης νέων μορφών πολιτικής δημοκρατίας και δημοκρατικής οργάνωσης της δημόσιας σφαίρας.

---

⁴⁰⁶ D. Fott, *John Dewey: America's Philosopher of Democracy*, εκδ. Rowman&Littlefield, Lanham 1998, σ. 134.

Διαχωρίζοντας τη δικαιολόγηση της αξίας της κοινωνικής δημοκρατίας από την ιστορική ανάπτυξη της πολιτικής δημοκρατίας, ο Dewey οφείλει να αναζητήσει τη δικαιολόγηση της δημοκρατίας αλλού, κάπου εκτός ιστορίας.

6.3 Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ο Putnam, ένας από τους πλέον εξέχοντες νεο-πραγματιστές φιλοσόφους, επιχειρεί μια επανεξέταση της ντιουιανής δημοκρατικής θεωρίας, στο πλαίσιο της οποίας υποστηρίζει πως μπορούμε να δώσουμε μια επιστημολογική απάντηση στο παραπάνω πρόβλημα. Με άλλα λόγια, υποστηρίζει πως μπορούμε να βρούμε στο έργο του Dewey μια επιστημολογική δικαιολόγηση της δημοκρατίας. Στο σημείο αυτό θα ανασυγκροτήσουμε το επιχείρημα του Putnam και θα εξετάσουμε κατά πόσο είναι ικανοποιητικό, τόσο ως προς την ντιουιανή προοπτική όσο και ως προς τη δική μας σύγχρονη εμπειρία περί δημοκρατίας.

Ο Putnam δεν έλκεται από τον πραγματισμό εξαιτίας μιας συστηματικής θεωρίας, αλλά λόγω μιας ομάδας θέσεων που μπορεί να συνοψιστούν σε τέσσερα σημεία. Πρώτον, ο πραγματισμός είναι αντι-σκεπτικιστικός, απαιτώντας δικαιολόγηση, όχι μόνο για τις πεποιθήσεις, αλλά και για τις αμφιβολίες. Δεύτερον, είναι φαλλιμπλιστικός, εφόσον δέχεται πως κάθε πεποίθηση μπορεί να αναθεωρηθεί. Τρίτον, απορρίπτει μια θεμελιώδη οντολογική διάκριση μεταξύ αξιών και γεγονότων. Τέλος, δέχεται πως υπό μια συγκεκριμένη έννοια η πράξη έχει προτεραιότητα έναντι της φιλοσοφίας.⁴⁰⁷ Υπό ένα τέτοιο πρίσμα, η δικαιολόγηση της δημοκρατίας συνδέεται άρρηκτα με τη λογική ως θεωρία της έρευνας, την οποία έχει αναπτύξει ο Dewey. Κεντρική θέση της επιστημολογικής δικαιολόγησης της δημοκρατίας είναι πως

η δημοκρατία δεν είναι απλώς μια κοινωνική μορφή ζωής μεταξύ άλλων εφικτών μορφών ζωής. Είναι η προϋπόθεση για την πλήρη εφαρμογή της ευφυΐας στην επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων.⁴⁰⁸

---

⁴⁰⁷ Για μια αναλυτικότερη ανασυγκρότηση του πραγματισμού από τον Putnam βλ. H. Putnam, "Pragmatism and Moral Objectivity", στον ίδιο, *Words and Life*, εκδ. Harvard University Press, London, 1994, σσ. 151 – 244, και του ίδιου, *Pragmatism: An Open Question*, εκδ. Blackwell Publishers Inc, Massachusetts 1995.

⁴⁰⁸ H. Putnam, "A Reconsideration of Deweyan Democracy", στον ίδιο, *Renewing Philosophy*, εκδ. Harvard University Press, London 1992, σ. 180. Μελετητές του Dewey, όπως ο Westbrook και ο Shusterman, υποστηρίζουν πως ο Dewey δεν θα χρησιμοποιούσε τον όρο «επιστημολογική δικαιολόγηση», διότι για αυτόν η επιστημολογία εντάσσεται στην παραδοσιακή φιλοσοφία και έχει έτσι αρνητικές συνυποδηλώσεις. Η επιστημολογία παραμελεί τη σημασία της πρωτογενούς εμπειρίας

Ο Dewey τοποθετείται βεβαίως στον αντίποδα του Weber, ο οποίος θεωρεί πως η εργαλειακή ορθολογικότητα αντίκειται στη λογική της δημοκρατίας. Σκέφτεται μάλλον μια αναλογία μεταξύ της δημοκρατικής και της επιστημονικής κοινότητας, οι οποίες καθοδηγούνται εξίσου από τον πειραματισμό. Οι πολίτες μιας δημοκρατικής κοινωνίας λειτουργούν με τρόπο παρόμοιο με εκείνον των ερευνητών μιας επιστημονικής κοινότητας. Συνεργάζονται σε ισότιμη βάση για να βρουν τη λύση σε μια προβληματική κατάσταση. Αφού καταγράψουν τα δεδομένα της συγκεκριμένης περίπτωσης, διατυπώνουν υποθέσεις και τις θέτουν σε εφαρμογή, ώστε να ελέγξουν αν παράγουν τις επιθυμητές συνέπειες.

Ωστόσο, μια τέτοια αναλογία δεν είναι αρκετή για την επιστημολογική δικαιολόγηση της δημοκρατίας. Για τον λόγο αυτό, ο Putnam αναπτύσσει το επιχειρήμα του βασιζόμενος σε τρία σημεία. Πρώτον, υπογραμμίζει τη σύνδεση που επιτυγχάνει ο πραγματισμός, τόσο του Dewey όσο και των Peirce και James, μεταξύ φαλλιμπισμού και αντι-σκεπτικισμού. Ο πραγματισμός δέχεται πως ο καλύτερος τρόπος για τη διαμόρφωση πεποιθήσεων είναι μέσα από μεθόδους, πρακτικές και αξίες μιας κοινότητας ικανών ερευνητών. Το καλύτερο παράδειγμα μιας τέτοιας κοινότητας μας το προσφέρει η σύγχρονη επιστήμη. Μια τέτοια κοινότητα δεν ακολουθεί την καρτεσιανή στρατηγική της αμφισβήτησης των πάντων, προκειμένου να βρει ένα αρχιμήδειο σημείο. Αντιθέτως, δέχεται πως βρίσκεται πάντα εντός ενός συγκεκριμένου ιστορικού και πολιτισμικού ορίζοντα, εντός ενός πλαισίου αιτιολογημένων ισχυρισμών, το οποίο δεν τίθεται υπό αμφισβήτηση. Ταυτόχρονα, δεν δέχεται αυτούς τους ισχυρισμούς ως τελικούς, αλλά ως εν δυνάμει υποκειμένους σε αναθεωρήσεις. Η διαδικασία της έρευνας εκκινεί, όταν προκύπτουν συγκεκριμένες προβληματικές καταστάσεις εντός αυτού του πλαισίου.⁴⁰⁹

Δεύτερον, αρνούμενος οποιονδήποτε ριζικό δυϊσμό μεταξύ γεγονότων και αξιών, ο Dewey επεκτείνει το πεδίο της διαδικασίας της έρευνας στην ηθική. Όπως έχουμε ήδη δει, δέχεται πως ο πειραματισμός μπορεί να μας καθοδηγήσει στην επίλυση αξιακά φορτισμένων προβληματικών καταστάσεων και, συνεπώς, των κοινωνικών και πολιτικών ζητημάτων των κοινοτήτων. «Ο Dewey πίστευε»,

---

και οντολογοποιεί τις λειτουργικές διακρίσεις υποκειμένου και αντικειμένου. Διολισθαίνει, έτσι, στην πλάνη της νοησιαρχίας. Προτείνουν, μάλιστα, το επιχειρήμα του Putnam να ονομαστεί «λογικό επιχειρήμα για τη δημοκρατία». Βλ. R. Westbrook, "Pragmatism and Democracy: Reconstructing the Logic of John Dewey's Faith", στο *The Revival of Pragmatism*, εκδ. Duke University Press, Durham 1998, σσ. 128-140, και R. Shusterman, "Putnam and Cavell on the Ethics of Democracy", στο *Political Theory*, τόμ. 25, no. 2, 1997, σσ. 193-214.

⁴⁰⁹ Βλ. H. Putnam, "Pragmatism and Moral Objectivity", ό.π., σ. 152

σημειώνει ο Putnam, «πως ακόμα και αν δεν μπορούμε να αναγάγουμε την επιστημονική μέθοδο σε έναν αλγόριθμο, έχουμε μάθει κάτι για το πώς λειτουργεί η έρευνα γενικώς, και ότι αυτό που βρίσκει εφαρμογή στην ευφυή λειτουργία της έρευνας γενικώς μπορεί να εφαρμοστεί ειδικότερα στην ηθική έρευνα».⁴¹⁰

Τέλος, η ποιότητα της έρευνας επηρεάζεται αφενός από τον βαθμό συμμετοχής ή αποκλεισμού όλων των ικανών μελών της κοινότητας στη διαδικασία της έρευνας και αφετέρου από τον δημοκρατικό χαρακτήρα της διαδικασίας. Ο Putnam στηρίζει αυτό το τρίτο σημείο του επιχειρήματός του στη στάση του Dewey απέναντι στους ειδικούς. Παραθέτει, μάλιστα, το παρακάτω απόσπασμα από το *The Public and its Problems*: «μια τάξη ειδικών είναι αναπόφευκτα τόσο απομακρυσμένη από τα κοινά συμφέροντα, ώστε γίνεται μια τάξη με ιδιωτικά συμφέροντα και ιδιωτική γνώση, η οποία στα κοινωνικά ζητήματα δεν είναι καθόλου γνώση».⁴¹¹

Η αποτελεσματική έρευνα απαιτεί, λοιπόν, δημοκρατικές ερευνητικές πρακτικές. Ο δημοκρατικός χαρακτήρας της διαδικασίας της έρευνας πρέπει να γίνει εδώ κατανοητός ως ελεύθερη επικοινωνία, συνεργασία και ισότιμη συμμετοχή των ερευνητών:

Όπου δεν υπάρχει ευκαιρία αμφισβήτησης των αποδεχόμενων υποθέσεων μέσα από την κριτική της απόδειξης, πάνω στην οποία βασίστηκε η αποδοχή τους, ή μέσα από την κριτική της εφαρμογής των κανόνων της επιστημονικής έρευνας σε αυτήν την απόδειξη ή μέσα από την πρόταση αντίθετων υποθέσεων, και όπου ερωτήματα και προτάσεις αγνοούνται συστηματικά, η επιστημονική δραστηριότητα πάντα υποφέρει. Όταν οι σχέσεις μεταξύ των επιστημόνων γίνονται σχέσεις ιεραρχίας και εξάρτησης ή όταν οι επιστήμονες εργαλειοποιούν άλλους επιστήμονες και πάλι η επιστημονική δραστηριότητα υποφέρει.⁴¹²

Συνεπώς, η δημοκρατία με την ελεύθερη επικοινωνία και την ισότιμη συμμετοχή όλων στη διαδικασία επίλυσης των κοινωνικών προβλημάτων είναι το μοναδικό πολίτευμα που συμβάλλει στην αύξηση της ορθολογικότητας.

Το επιχειρήμα του Putnam για την επιστημολογική δικαιολόγηση της δημοκρατίας παρουσιάζει, βεβαίως, ενδιαφέρον. Ωστόσο, δύσκολα θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει πως προκύπτει από το ίδιο το ντιουιανό corpus. Ο Dewey δεν

⁴¹⁰ H. Putnam, "A Reconsideration of Deweyan Democracy", ό.π., σ. 186.

⁴¹¹ J. Dewey, "The Public and its Problems" (1927), στο LW, τόμ. 2, σ. 364, και H. Putnam, "A Reconsideration of Deweyan Democracy", ό.π., σ. 188-189.

⁴¹² H. Putnam, "Pragmatism and Moral Objectivity", ό.π., σ. 172.

αναλύει επαρκώς τον διυποκειμενικό χαρακτήρα της διαδικασίας της έρευνας. Στις πρώιμες αναλύσεις του για τη διαδικασία της έρευνας, αλλά και στο *The Quest for Certainty* και το *Logic: Theory of Inquiry*, τα οποία αποτελούν τα κύρια γνωσιοθεωρητικά έργα της ύστερης περιόδου της σκέψης του, ο Dewey αναπτύσσει την πειραματική έρευνα ως μια μονολογική διαδικασία ενός ατομικού ερευνητικού υποκειμένου. Δεν αναφέρεται στις έννοιες της επικοινωνίας και της συνεργασίας μεταξύ των ερευνητών ως απαραίτητες προϋποθέσεις για τη διασφάλιση ή την αύξηση της ορθολογικότητας της έρευνας.

Ασκήι, βεβαίως, κριτική στην ατομικιστική αντίληψη της ευφυΐας και συνδέει τον φιλελευθερισμό και τη δημοκρατία με τη συνεργατική και συλλογική ευφυΐα. Αλλά αυτό σημαίνει απλώς πως η ευφυΐα εκδηλώνεται πάντα εντός μιας συγκεκριμένης παράδοσης, έχοντας κληρονομήσει εργαλεία και μεθόδους από το παρελθόν. Όταν ο Dewey κάνει λόγο για συνεργατική ευφυΐα στο *Liberalism and Social Action*, αναφέρεται σε παραδείγματα διεπιστημονικής συνεργασίας για την επινόηση σύγχρονων μηχανικών εφαρμογών ή στην κοινωνική ενσωμάτωση αυτών των εφαρμογών μέσα από τη διαδεδομένη χρήση τους από τους πολίτες. Θα μπορούσαμε να σημειώσουμε ως μοναδική εξαίρεση το άρθρο “The Problem of Truth”. Σε αυτό ο Dewey καταπιάνεται με την κοινωνική πτυχή της αλήθειας. Υποστηρίζει πως

το να αναπαριστάς τα πράγματα όπως είναι σημαίνει να τα αναπαριστάς με τρόπους που τείνουν να διατηρήσουν μια κοινή κατανόηση. Να τα παρουσιάζεις εσφαλμένα σημαίνει να τραυματίζεις τις συνθήκες της κοινής κατανόησης. Μια κατανόηση είναι μια συμφωνία. Η έλλειψη κατανόησης είναι διαφωνία και η κατανόηση είναι μια κοινωνική αναγκαιότητα, επειδή είναι μια προϋπόθεση όλης της κοινότητας της δράσης.⁴¹³

Η αλήθεια επιτυγχάνει, λοιπόν, μια κοινή κατανόηση, μια συμφωνία. Συνεπώς, μια πρόταση για να είναι αληθής οφείλει να είναι δημόσια, ειλικρινής και να τείνει προς τη συμφωνία. Ωστόσο, ο Dewey δεν αναπτύσσει περαιτέρω αυτή τη σκέψη. Δεν επιχειρεί να μας δείξει υπό ποιους όρους επιτυγχάνεται η κοινή κατανόηση στη βάση του βέλτιστου επιχειρήματος και όχι της ισχύος. Εκτιμούμε πως υπό την επίδραση του αντικειμενισμού, ο Dewey θεωρεί πως ο μετασχηματισμός της προβληματικής κατάστασης είναι επαρκής όρος για την επίτευξη της συμφωνίας. Σε

---

⁴¹³ J. Dewey: “The Problem of Truth” (1910), στο MW, τόμ. 6, σ. 16.

κάθε περίπτωση, ο Dewey δεν καταπιάνεται με το ζήτημα των κανονιστικών όρων της επίτευξης οποιασδήποτε διυποκειμενικής συμφωνίας. Ως εκ τούτου, είμαστε υποχρεωμένοι να συμφωνήσουμε με άλλους μελετητές πως το επιχείρημα της επιστημολογικής δικαιολόγησης της δημοκρατίας μοιάζει να είναι περισσότερο του Putnam παρά του Dewey.⁴¹⁴

Επιπλέον, αναφερόμενος στον κοινωνικό χαρακτήρα της έρευνας, ο Dewey δηλώνει πως

ένας ερευνητής σε ένα δεδομένο, εξειδικευμένο πεδίο απευθύνεται στις εμπειρίες της κοινότητας των συναδέλφων του για επιβεβαίωση και διόρθωση των αποτελεσμάτων του. Έως ότου επιτευχθεί η συμφωνία πάνω στις συνέπειες ... τα συμπεράσματα που ανακοινώνονται από έναν ατομικό ερευνητή έχουν το καθεστώς της υπόθεσης, ειδικά αν τα ευρήματα δεν συμφωνούν με τη γενικότερη τάση των ήδη αποδεκτών αποτελεσμάτων. Αν και η συμφωνία γύρω από τις δραστηριότητες και τις συνέπειες, τις οποίες επιφέρουν σε ένα ευρύτερο (τεχνικώς μη επιστημονικό) κοινό, τοποθετείται σε ένα διαφορετικό επίπεδο, μια τέτοια συμφωνία είναι σε κάθε περίπτωση ένα αναπόσπαστο κομμάτι ενός πλήρους ελέγχου των φυσικών συμπερασμάτων, όποτε οι δημόσιες διαστάσεις τους είναι σχετικές (LTI, 484).

Ο παραπάνω ισχυρισμός αποτελεί ουσιαστικά μια επαναδιατύπωση της θέσης του Dewey για τον ρόλο των ειδικών στη λήψη των αποφάσεων, σε ένα πιο αφηρημένο επίπεδο. Το κοινό δεν μπορεί, όπως έχουμε αναφέρει, να παρέμβει στο διανοητικό μέρος της διαδικασίας της έρευνας. Σε αυτό το επίπεδο πρωτεύοντα ρόλο έχουν οι ειδικοί. Το κοινό κρίνει και ελέγχει τις συνέπειες που παράγονται από την εφαρμογή των συμπερασμάτων της έρευνας. Στο πρακτικό αυτό επίπεδο, μέσα από τη συνεργασία και την επικοινωνία, το κοινό διαδραματίζει αποφασιστικό ρόλο. Αν και μια τέτοια θέση διαχωρίζει τον Dewey από τον τεχνοκρατικό ελιτισμό του Lippmann, δεν είναι αρκετή για να δικαιολογήσει επιστημολογικά τη δημοκρατία. Υποστηρίζεται, βεβαίως, πως η δημοκρατία μπορεί να διασφαλίσει την υποταγή της επιστήμης στο κοινό συμφέρον. Αλλά η απουσία συσχέτισης του κοινού με το

---

⁴¹⁴ Βλ. R. Westbrook, "Pragmatism and Democracy: Reconstructing the Logic of John Dewey's Faith", ό.π., σσ. 128-140, και M. Festenstein, "Putnam, Pragmatism, and Democratic Theory", στο *The Review of Politics*, τόμ. 57, n. 4, 1995, σσ. 693-722.

διανοητικό μέρος της έρευνας συνεπάγεται και την απουσία σύνδεσης της δημοκρατίας με την αύξηση της ορθολογικότητας.

Επιπλέον, ο ισχυρισμός του Dewey πως η συμφωνία που απαιτείται από το ευρύτερο, μη επιστημονικό κοινό δεν αφορά τη διαδικασία της έρευνας, δηλαδή τη μέθοδο με την οποία ο ερευνητής έφτασε στο συμπέρασμά του, αλλά τις συνέπειες αυτού του συμπεράσματος, μοιάζει παράδοξος στο πλαίσιο του πειραματισμού. Ο πειραματισμός έχει υπογραμμίσει emphatically τη συνεχή και στενή αλληλοσυσχέτιση των μέσων και των σκοπών ή των συνθηκών και των συνεπειών. Προκύπτει, έτσι, το ερώτημα: πώς είναι δυνατόν το κοινό να κρίνει τις συνέπειες μιας πολιτικής αν δεν τις συσχετίσει με τις συνθήκες; Πώς είναι δυνατόν το κοινό να κρίνει τις συνέπειες ελεύθερα, εφόσον οι συνθήκες παρέχονται από την επιστήμη;⁴¹⁵ Ο παραπάνω ισχυρισμός φαίνεται να δέχεται τη διάκριση πλαισίου ανακάλυψης και πλαισίου δικαιολόγησης, η οποία είναι ξένη στην πειραματική ερευνητική διαδικασία.

Ακόμα όμως και αν δεχτούμε, μαζί με τον Putnam, πως ο Dewey ανέπτυξε πλήρως τη θέση του για το κοινωνικό πλαίσιο της έρευνας, θα συναντήσουμε ακόμα μια δυσκολία για την επιστημολογική δικαιολόγηση της δημοκρατίας. Βασικό στοιχείο του επιχειρήματος του Putnam είναι η θέση του Dewey πως δεν υπάρχει μια ριζική διάκριση μεταξύ γεγονότων και αξιών και πως, κατ' επέκταση, η διαδικασία της έρευνας αφορά εξίσου τις ηθικά φορτισμένες προβληματικές καταστάσεις. Στην ανάλυση, όμως, της πειραματικής ηθικής δείξαμε πως ο Dewey αδυνατεί να μας υποδείξει με ικανοποιητικό τρόπο τα λειτουργικώς θεμελιωμένα κριτήρια της επίλυσης μιας προβληματικής κατάστασης. Προσφεύγει δε στη φυσική τελεολογία του ιδεώδους της συνεχούς ανάπτυξης του εαυτού πέρα και πριν από τη διαδικασία της ηθικής διερεύνησης, ώστε να αντλήσει από εκεί ένα μη-λειτουργικό ηθικό κριτήριο για την αποτίμηση των συνεπειών. Συνεπώς, ακόμα και αν δεχτούμε πως η επικοινωνία και η συνεργασία μεταξύ των ερευνητών αποτελεί όρο για την αύξηση της ορθολογικότητας της έρευνας, δεν μπορούμε με πειστικό τρόπο να μεταφέρουμε αυτόν τον ισχυρισμό στο πεδίο της ηθικής και της πολιτικής. Χωρίς λειτουργικά κριτήρια για την επιτυχή έρευνα αναφορικά με τις ηθικές και κοινωνικές διαμάχες, η ανωτερότητα της δημοκρατίας δεν μπορεί να δικαιολογηθεί.

---

⁴¹⁵ Μπορούμε να πάρουμε εδώ ως παράδειγμα την περίπτωση των φυτοφαρμάκων. Το κοινό δέχτηκε και χρησιμοποίησε ευρέως τα φυτοφάρμακα, εξαιτίας των θετικών συνεπειών τους αναφορικά με την αύξηση της αγροτικής παραγωγής. Δεν μπορούσε να κρίνει, όμως, τις αρνητικές συνέπειες της οικολογικής υποβάθμισης, επειδή η επιστήμη δεν του παρείχε τέτοια δεδομένα.

Η απάντηση του Putnam στην παραπάνω ένσταση διαμορφώνεται μέσω της ένταξης του επιχειρήματος της επιστημολογικής δικαιολόγησης της δημοκρατίας στο πλαίσιο του αντικειμενικού σχετικισμού. Δεν είναι δυνατή, υποστηρίζει ο Putnam, η συγκρότηση ενός απόλυτου αντικειμενισμού, η κατάκτηση μιας καθολικής θέασης των πάντων, ένα αρχιμήδειο σημείο που θα προσφέρει οριστικές απαντήσεις για το πώς οφείλουμε να ζούμε. Η έννοια της αλήθειας προϋποθέτει κάποιου είδους έννοια ορθολογικότητας και αυτή με τη σειρά της μια έννοια αγαθού. Ως εκ τούτου, δεν μπορούμε να έχουμε μια απόλυτη αντικειμενικότητα, αλλά μόνο μια αντικειμενικότητα-για-εμάς, μια αντικειμενικότητα που ισχύει για όσους μοιράζονται το ίδιο γλωσσικό παίγνιο. «Μερικές αξίες», σημειώνει ο Putnam, «είναι αντικειμενικώς σχετικές, δηλαδή ορθολογικές με δεδομένες τις περιστάσεις, τη φύση και την ιστορία αυτών που τις δημιουργούν».⁴¹⁶

Συνεπώς, η επιστημολογική δικαιολόγηση της δημοκρατίας απευθύνεται σε ήδη δημοκρατικές κοινότητες και επιδιώκει να τους προσδώσει επιπλέον επιχειρήματα. Προϋποθέτει πως βρισκόμαστε ήδη εντός ενός δημοκρατικού γλωσσικού παιγνίου, το οποίο, όπως κάθε γλωσσικό παίγνιο, «δεν βασίζεται στην απόδειξη ή στον Λόγο, αλλά στην εμπιστοσύνη».⁴¹⁷ Η επιστημολογική δικαιολόγηση της δημοκρατίας δεν μπορεί, επομένως, να λύσει το ζήτημα του φασισμού και του ναζισμού. Δεν μπορεί να πείσει για την ανωτερότητα της δημοκρατίας κάποιον που μοιράζεται το γλωσσικό παιγνίδι του φασισμού ή του ναζισμού:

Ο αντικειμενικός σχετικισμός φαίνεται η ορθή θεώρηση για πολλές ηθικές περιπτώσεις, αλλά όχι για περιπτώσεις όπου τα δικαιώματα και τα καθήκοντα είναι προφανή και ξεκάθαρα και η επιλογή εμφανίζεται σε εμάς να είναι μεταξύ του ορθού και του λάθους, του καλού και του κακού.⁴¹⁸

Η διαπίστωση αυτή αναιρεί την επιδίωξη μιας γενικής δικαιολόγησης της δημοκρατίας. Περιορίζεται στη δικαιολόγηση της δημοκρατίας εντός ενός ήδη δημοκρατικού πολιτισμικού ορίζοντα. Εκλαμβάνει τον φασισμό ως ένα ασύμμετρο, ριζικά έτερο γλωσσικό παίγνιο, χωρίς καμία σύνδεση με την έννοια του αγαθού και κατ' επέκταση με την έννοια της ορθολογικότητας της δημοκρατίας, ενώ θεωρεί πως η δικαιολόγηση της δημοκρατίας δεν μπορεί να υπερβεί αυτήν την ασυμμετρία. Ωστόσο, το πρόβλημα της δικαιολόγησης του περιεκτικού περιεχομένου του

⁴¹⁶ H. Putnam, *Reason, Truth and History*, εκδ. Cambridge University Press, USA 1981, σ. 167.

⁴¹⁷ H. Putnam, "Wittgenstein on Reference and Relativism", στον ίδιο, *Renewing Philosophy*, ό.π., σ. 177.

⁴¹⁸ H. Putnam, *Reason, Truth and History*, ό.π., σ. 168.

δημοκρατικού ιδεώδους του Dewey προκύπτει επειδή η φιλελεύθερη δημοκρατία και ο φασισμός δεν αποτελούν δύο ασύμμετρα γλωσσικά παίγνια, όπως υπονοεί ο Putnam. Η σύγχρονη εμπειρία της δημοκρατίας έχει καταδείξει την ανυπαρξία μιας μονοσήμαντης αντιπαράθεσης της φιλελεύθερης δημοκρατίας με τον φασισμό. Και οι δύο μοιράζονται σε μεγάλο βαθμό τον κοινό πολιτισμικό ορίζοντα της νεωτερικότητας και υπερασπίζονται την κοινωνική και οικονομική δομή που βασίζεται στην ατομική ιδιοκτησία.

Πιο συγκεκριμένα, όπως παρατηρεί ο Emilio Gentile, ο ιταλικός φασισμός αποτελεί ένα κατεξοχήν νεωτερικό πολιτικό κίνημα. Δεν καθρεφτίζει απλώς μια ιστορική αρνητικότητα. Αποδέχεται το αίτημα του εκσυγχρονισμού και της εκβιομηχάνισης, ενώ επιδιώκει να θεραπεύσει τις αρνητικές πλευρές της νεωτερικότητας μέσα από την ανάπτυξη μιας νέας, σύγχρονης κουλτούρας. Μπορεί βεβαίως να κατανοηθεί ως μια πολιτισμική επανάσταση που επιχείρησε να καταστρέψει τις διαμεσολαβήσεις του φιλελευθερισμού μέσα από την ολοκληρωτική οργάνωση της αστικής κοινωνίας και του πολιτικού συστήματος. Ταυτόχρονα όμως, διαμορφωμένος από την οδυνηρή εμπειρία του πρώτου παγκοσμίου πολέμου και τις αντισοσιαλιστικές αντιδράσεις των μεσαίων τάξεων, ο φασισμός στόχευε στην υπεράσπιση της ατομικής ιδιοκτησίας, δηλαδή στην υπεράσπιση του πυρήνα της αστικής κοινωνίας και της καπιταλιστικής οργάνωσης της παραγωγής.⁴¹⁹

Από την πλευρά του, αν και διέπετο εντονότερα από αντι-νεωτερικές, αντι-διαφωτιστικές και ανορθολογικές τάσεις, ο ναζισμός ενσωμάτωσε τη σύγχρονη τεχνολογία, η οποία απορρέει από τη λειτουργιστική εργαλειακή ορθολογικότητα, διαμορφώνοντας, όπως εύστοχα έχει αναλύσει ο Jeffrey Herf, το παράδοξο του αντιδραστικού μοντερνισμού.⁴²⁰ Αυτή η διαλεκτική της συνέχειας και της ασυνέχειας της φιλελεύθερης, αστικής δημοκρατίας και του φασισμού δεν μας επιτρέπει να θεωρήσουμε τον τελευταίο ως κάτι ριζικά έτερο. Παρά τις σημαντικές διαφορές τους

---

⁴¹⁹ Βλ. Em. Gentile, *Φασισμός, ιστορία και ερμηνεία*, μτφ. Ε. Κατσιφός, εκδ. Ασίνη, Αθήνα 2007, ιδιαίτερα το κεφάλαιο «Η νεωτερικότητα του ολοκληρωτισμού», σσ. 283-323. Οι καπιταλιστικές ρίζες του φασισμού οδήγησαν τον Horkheimer, θύμα ο ίδιος της ναζιστικής βίας, να διατυπώσει την περίφημη ρήση: «Όποιος δεν θέλει να μιλήσει για τον καπιταλισμό δεν πρέπει επίσης να μιλάει και για τον φασισμό». Βλ. M. Horkheimer, *Οι Εβραίοι και η Ευρώπη*, μτφ. Φ. Τερζάκης, εκδ. Έρασμος, Αθήνα 2005, σ. 38.

⁴²⁰ Βλ. J. Herf, *Αντιδραστικός μοντερνισμός. Τεχνολογία, κουλτούρα και πολιτική στη Βαϊμάρη και το Τρίτο Ράιχ*, μτφ. Π. Ματάλας, εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1996.

βρίσκονται εντός μιας κοινής παράδοσης, μοιράζονται ορισμένες κοινές αξίες και μια κοινή αντίληψη ορθολογικότητας.⁴²¹

Η απουσία της ασυμμετρίας μεταξύ της φιλελεύθερης δημοκρατίας και του φασισμού φανερώνεται, επίσης, στην πρακτική των σύγχρονων μετα-δημοκρατικών καθεστώτων. Στις σύγχρονες δημοκρατίες η ατομική ελευθερία έχει διατηρηθεί μονάχα επειδή περιορίστηκε στην ελευθερία επιλογής του απλώς ατομικού. Οι πολίτες στερούνται εν πολλοίς κάθε δυνατότητα ουσιαστικής συμμετοχής στη λήψη των αποφάσεων που καθορίζουν τη ζωή τους. Ακόμα και το ελάχιστο πολιτικό, δημοκρατικό δικαίωμα του εκλέγειν εξαυλώνεται μπροστά στην απουσία εναλλακτικών πολιτικών προτάσεων, εφόσον αυτές συμμορφώνονται πρωτίστως στην «ετυμηγορία των αγορών» και δευτερευόντως στην ετυμηγορία των πολιτών.⁴²²

Επίσης, μεγάλο μέρος της εξουσίας έχει πλέον παραχωρηθεί σε μη εκλεγμένους τεχνοκρατικούς, υπερεθνικούς οργανισμούς, οι οποίοι ορίζουν άμεσα ή έμμεσα τις εθνικές οικονομικές και κοινωνικές πολιτικές. Ακόμα, όμως, και αυτή η περιορισμένη άσκηση εθνικής πολιτικής συρρικνώνεται στη διευθέτηση διεκδικήσεων διαφορετικών λόμπι.⁴²³ Σε περιόδους οικονομικής και κοινωνικής κρίσης υποχωρούν και τα τελευταία ψήγματα της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Εγκαθιδρύεται ένα καθεστώς διαρκούς κατάστασης εκτάκτου ανάγκης, όπου καταργείται προσωρινά η διάκριση των εξουσιών και απομονώνεται η «ισχύς του νόμου» από τον ίδιο το νόμο. Έτσι, ορίζεται ένα καθεστώς δικαίου, στο οποίο αφενός ο κανόνας υφίσταται, αλλά δεν εφαρμόζεται, και αφετέρου πράξεις που δεν έχουν ισχύ νόμου την αποκτούν. Σε αυτό το καθεστώς ο άνθρωπος βρίσκεται ουσιαστικά

---

⁴²¹ Μόνο έτσι μπορούμε να κατανοήσουμε και την υψηλή δημοφιλία που απολάμβανε στις Η.Π.Α. ο φασίστας δικτάτορας Mussolini, μέχρι και το 1935, αλλά και τα διθυραμβικά σχόλια φιλελεύθερων ηγετών. Ο Churchill τον είχε χαρακτηρίσει ως τον σπουδαιότερο σύγχρονο νομοθέτη, ενώ ο Lloyd George ως μεγάλο κοινωνικό μεταρρυθμιστή. Για τη στάση της κοινής γνώμης και των διανοουμένων των Η.Π.Α. απέναντι στο Mussolini βλ. Ed.A. Purcell, *The Crisis of Democratic Theory: Scientific Naturalism and the Problem of Value*, εκδ. University of Kentucky Press, Lexington 1973, ιδιαίτερα σσ. 117–138. Για την εκτίμηση φιλελεύθερων ηγετών προς τον Mussolini βλ. L. Canfora, *Η δημοκρατία. Ιστορία μιας ιδεολογίας*, μτφ. Σκόνδρας, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2009, σσ. 209–303.

⁴²² Ο Otto Bauer σημειώνει ήδη το 1936 πως κυβερνήσεις «που στηρίζονταν σε μεγάλες κοινοβουλευτικές πλειοψηφίες αναγκάστηκαν να καταθέσουν τα όπλα υποκύπτοντας σε χρηματιστηριακά παιχνίδια ... και να παραδώσουν την εξουσία στα κόμματα και στους ανθρώπους που απολάμβαναν της εμπιστοσύνης του χρηματιστηρίου» Ο. Bauer, *Η κρίση της δημοκρατίας*, παρατίθεται στο L. Canfora, *Η δημοκρατία. Ιστορία μιας ιδεολογίας*, ό.π., σ. 218.

⁴²³ Για την ανάλυση του σύγχρονου μετα-δημοκρατικού καθεστώτος βλ. C. Crouch, *Μεταδημοκρατία*, μτφ. Αλ. Κιουπκιολής, εκδ. Εκκρεμές, Αθήνα 2006.

εκτός της ελάχιστης δικαϊκής προστασίας που όριζε ο κλασικός φιλελευθερισμός. Μετατρέπεται σε μια γυμνή ύπαρξη.⁴²⁴

Ο Dewey δεν μοιράζεται βεβαίως μαζί μας αυτήν τη σύγχρονη εμπειρία για τη δημοκρατία. Θεωρούμε, όμως, πως έχει επίγνωση των δυσκολιών που συνεπάγεται ο περιορισμός της προσπάθειας δικαιολόγησης της δημοκρατίας σε ένα ήδη καθιερωμένο δημοκρατικό γλωσσικό παίγνιο. Δεν αναζητά τη δικαιολόγηση της δημοκρατίας στην αντιπαράθεσή του με τον φασισμό, αλλά στην αντιπαράθεσή του με μια διαφορετική δημοκρατική προοπτική, η οποία, αν και είναι ελιτίστικη και περιοριστική, έχει τη δυνατότητα να επιβάλλεται χάρη στον ρεαλισμό και την αποτελεσματικότητά της. Ο Dewey και ο Lippmann μοιράζονται το ίδιο γλωσσικό παίγνιο αναφορικά με τη δημοκρατία και τον πειραματικό επιστημονισμό. Κινούνται μέσα στην ίδια παράδοση. Για τον λόγο αυτόν, ο αντικειμενικός σχετικισμός, η αντικειμενικότητα-για-εμάς δεν μπορεί να αποτελεί για τον Dewey ικανοποιητική λύση του ζητήματος. Αν τον υιοθετήσουμε, τότε ο σχετικισμός θα εισχωρήσει στην κοινή δημοκρατική παράδοση και η αντικειμενικότητα θα ισχύει μονάχα για όσους μοιράζονται το ιδιαίτερο περιεχόμενο που ο Dewey αποδίδει στο ιδεώδες της δημοκρατίας.

Επιπλέον, είναι αμφίβολο κατά πόσο η ντιουιανή αντίληψη περί εμπειρίας προσφέρει καθόλου τη δυνατότητα ύπαρξης ασύμμετρων γλωσσικών παιγνιδιών, όπως προϋποθέτει το επιχείρημα του Putnam. Σύμφωνα με τον Dewey, ως οργανισμοί που βρίσκονται σε συνεχή αλληλεπίδραση με το περιβάλλον, οι άνθρωποι μοιράζονται ένα προθεωρητικό σύμπαν εμπειρίας, στο οποίο σχετίζονται πρακτικά με τα πράγματα. Σε αυτήν την πρωτογενή ολότητα της εμπειρίας περιλαμβάνεται κάθε πτυχή της ανθρώπινης ύπαρξης. Από αυτήν αναδύεται και σε αυτήν καταλήγει κάθε προσπάθεια αναστοχασμού. Ο αναστοχασμός σχεδιάζει ή διανοίγει ένα μονοπάτι εντός της εμπειρίας, ώστε να εμπλουτιστεί το νόημά της.

Αυτή η νατουραλιστική βάση του ντιουιανού πειραματισμού αποκλείει την προτεραιότητα του αγαθού έναντι της ορθολογικότητας, την οποία υποστηρίζει ο Putnam. Ο αναστοχασμός δεν αναφέρεται στον εμπλουτισμό του νοήματος μιας κοινότητας, η οποία βασίζεται σε μια κοινή αντίληψη περί αγαθού, αλλά σε εκείνον της πρωτογενούς εμπειρίας. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει στην ανάλυση του ζητήματος

---

⁴²⁴ Για την ανάλυση της κατάστασης εκτάκτου ανάγκης ως του σημείου απροσδιοριστίας ανάμεσα στη δημοκρατία και στην απολυταρχία βλ. G. Agamben, *Κατάσταση εξαίρεσης. Όταν η «έκτακτη ανάγκη» μετατρέπεται την εξαίρεση σε κανόνα*, μτφ. Μ. Οικονομίδου, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2007.

του σκεπτικισμού (βλ. παραπάνω, ενότητα 2.2), ο Dewey δεν αναζητά ένα σταθερό και αιώνιο θεμέλιο, με βάση το οποίο μπορεί να καταδείξει την ανωτερότητα της δημοκρατίας. Αναζητά την πειραματική δικαιολόγηση της δημοκρατίας εντός της εμπειρίας. Επιχειρεί δηλαδή να καταδείξει ότι η δημοκρατία εμπλουτίζει το νόημα της πρωτογενούς εμπειρίας.

Συμπερασματικά, το επιστημολογικό επιχείρημα του Putnam για τη δικαιολόγηση της δημοκρατίας δεν αναπτύσσεται από τον Dewey, διότι δεν ικανοποιεί τη στόχευσή του να ασκήσει κριτική στο τεχνοκρατικό μοντέλο διακυβέρνησης και να υποστηρίξει την επέκταση της δημοκρατίας σε όλα τα πεδία της κοινωνικής ζωής. Το νατουραλιστικό υπόβαθρο του πειραματισμού οδηγεί τον Dewey σε έναν διαφορετικό δρόμο για τη δικαιολόγηση της δημοκρατίας. Στρέφεται στην οικοδόμηση μιας νατουραλιστικής μεταφυσικής. Όπως παρατηρεί ο Westbrook, όλα τα έργα του Dewey κατά τη δεκαετία του 1920, ακόμα και τα πλέον τεχνικά, όπως το *Philosophy and Democracy* (1919), *Experience and Nature* (1925), και το *The Quest for Certainty* (1929), μπορούν να διαβαστούν συγχρόνως ως μια απάντηση στο ρεύμα των ρεαλιστών δημοκρατών.⁴²⁵ Στο επόμενο κεφάλαιο θα ανασυγκροτήσουμε τη νατουραλιστική μεταφυσική του Dewey και θα εξετάσουμε τα επιχειρήματα που μας προσφέρει για τη δικαιολόγηση της δημοκρατίας.

---

⁴²⁵ R. Westbrook, *John Dewey and American Democracy*, ό.π., σ. 320.

8. Φύση, επικοινωνία και δημοκρατία

Αν και ο Lippmann στερείται υψηλού θεωρητικού αναστήματος, η διαμάχη του με τον Dewey αναφορικά με τη δημοκρατική οργάνωση της κοινωνίας υπήρξε ιδιαίτερος σημαντική για τον αμερικανό φιλόσοφο. Και αυτό, διότι ο Lippmann μοιραζόταν τις βασικές θέσεις του πραγματισμού και ανέπτυξε τις θέσεις του με άξονα αυτόν. Χρησιμοποίησε το πραγματιστικό εννοιολογικό πλαίσιο ώστε να καταδείξει την καταλληλότητα ενός τεχνοκρατικού τρόπου πολιτικής οργάνωσης. Η διαμάχη αποκαλύπτει την αδυναμία της πειραματικής μεθόδου να δικαιολογήσει θεμελιώδεις αξίες και, συνεπώς, να δικαιολογήσει το δημοκρατικό ιδεώδες του Dewey.

Συμφωνώντας με τον Westbrook, δεχόμαστε στην παρούσα εργασία πως, όταν ο Dewey στρέφεται στην ανάπτυξη μιας νατουραλιστικής μεταφυσικής, προσπαθεί να υπερβεί τη συγκεκριμένη αδυναμία του πειραματισμού. Χωρίς να είναι αυτή η μοναδική του θεωρητική στόχευση, ο Dewey επιχειρεί μέσω της νατουραλιστικής μεταφυσικής να προσφέρει το κατάλληλο έδαφος για την αρμονική ανάπτυξη του πειραματισμού και του δημοκρατικού ιδεώδους. Το έργο του γύρω από τη μεταφυσική μπορεί, λοιπόν, να διαβαστεί συγχρόνως ως μια προσπάθεια απάντησης στους δημοκράτες ρεαλιστές.

Η θέση αυτή δεν θεωρούμε πως είναι ασύμβατη με τον ισχυρισμό του Sleeper πως η νατουραλιστική μεταφυσική του Dewey προαναγγέλλεται σε πρωιμότερα έργα του.⁴²⁶ Ο Dewey φιλοδοξεί να οικοδομήσει μια νέα μεταφυσική σε ευθεία αντίθεση με αυτήν της παραδοσιακής θεωρησιακής φιλοσοφίας, μια μεταφυσική η οποία θα είναι εμπειρική, υποθετική και πειραματική. Αναπτύσσει περαιτέρω τις ιδέες του για την εμπειρία και την έρευνα, όπως αυτές έχουν αναλυθεί στο *Studies of Logic Theory* και στο *Essays in Experimental Logic*, συσχετίζοντάς τις με την ίδια την ύπαρξη.

Στην παρούσα ενότητα θα ανασυγκροτήσουμε κριτικά τη νατουραλιστική μεταφυσική του Dewey ως μια προσπάθεια συγκρότησης μιας μη-θεμελιωτικής και εμπειρικής μεταφυσικής. Στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε την έννοια της συνέχειας ως την πλέον κομβική έννοια της νατουραλιστικής μεταφυσικής, ενώ θα συσχετίσουμε τη συνέχεια με την επικοινωνία. Η επικοινωνία, ισχυριζόμαστε, είναι η ιδιαίτερη μορφή που προσλαμβάνει η συνέχεια στην περίπτωση της

---

⁴²⁶ Βλ. R.W. Sleeper, *The Necessity of Pragmatism. John Dewey's Conception of Philosophy*, ό.π.

ανθρώπινης αλληλεπίδρασης. Ως βασικό στοιχείο του δημοκρατικού ιδεώδους, η επικοινωνία καταδεικνύει ταυτόχρονα τον τρόπο, με τον οποίο η δημοκρατία ριζώνει στη φύση. Τέλος, θα αναλύσουμε τις αδυναμίες που παρουσιάζει το εγχείρημα του Dewey για τη δικαιολόγηση της δημοκρατίας μέσα από την οικοδόμηση μιας νατουραλιστικής μεταφυσικής.

8.1 Η ΣΧΕΣΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ ΚΑΙ ΦΥΣΗΣ

Η μεταφυσική της παραδοσιακής φιλοσοφίας βρίσκεται συχνά στο στόχαστρο της κριτικής του Dewey. Η αναζήτηση της ουσίας, του αιώνιου και αμετάβλητου στοιχείου του όντος πίσω από τη φαινομενικότητα αγνοεί, σύμφωνα με τον Dewey, τη σημασία του πλαισίου της πρωτογενούς εμπειρίας, μέσα από το οποίο αναδύεται κάθε διάκριση και ανάλυση. Με τον τρόπο αυτόν οντολογικοποιεί τις λειτουργικές διακρίσεις της έρευνας μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου, σώματος και νου, εμπειρίας και έννοιας, διολισθαίνοντας στο φιλοσοφικό σφάλμα της νοησιαρχίας. Στον αντίποδα της θεωρησιακής φιλοσοφίας, η οποία οδηγεί στη μεταφυσική, ο Dewey επιχειρεί να αναπτύξει μια διαφορετική μεθοδολογική προσέγγιση βασισμένη στην εμπειρία. Αναπτύσσει, όπως έχουμε ήδη δει, την εμπειρική μέθοδο ως μια μέθοδο δηλωτική των πραγμάτων που μας δίνονται στην εμπειρία. Σύμφωνα με την εμπειρική μέθοδο, η επίλυση κάθε διαφωνίας, η διάλυση οποιασδήποτε αμφιβολίας μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την κατάδειξη ενός πράγματος στην εμπειρία.

Ο Dewey υποστηρίζει πως η εμπειρική μέθοδος αποφεύγει τον ιδεαλισμό εφόσον αναγνωρίζει ένα πλαίσιο προ-γνωστικής, πρωτογενούς εμπειρίας, ενώ μέσω του αφελούς ρεαλισμού υπερβαίνει το λογικό πρόβλημα της ύπαρξης του εξωτερικού κόσμου. Ποια είναι, όμως, η σχέση της εμπειρίας με την ίδια τη φύση; Και κατ' επέκταση, ποια είναι η σχέση των ανθρώπινων επινοημάτων, όπως η επιστήμη, οι αξίες, τα ιδεώδη, με την ίδια τη φύση; Ο Dewey θέτει τα συγκεκριμένα ερωτήματα στο *Experience and Nature*, το οποίο αποτέλεσε το magnum opus της φιλοσοφικής του διαδρομής. Σε αυτό επιχειρεί, υπό την καθοδήγηση της εμπειρικής μεθόδου, να εξετάσει το ζήτημα της ύπαρξης ως ύπαρξης, «της φύσης, του υπαρκτικού κόσμου (existential world) μέσα στον οποίο ζούμε» (EN, 45). Η μέθοδος της εμπειρίας, την οποία ο Dewey ανέπτυξε στο πλαίσιο μιας γενικής θεωρίας της εμπειρίας και τη χρησιμοποίησε για την κατανόηση του χαρακτήρα της γνώσης και της σχέσης της με την πρωτογενή εμπειρία, στρέφεται τώρα στην εξέταση της ίδιας της φύσης. Με άλλα

λόγια, ο Dewey επιχειρεί να αναπτύξει μια νατουραλιστική μεταφυσική, στόχος της οποίας είναι «η ανίχνευση και η περιγραφή των γενικών χαρακτηριστικών της ύπαρξης» (EN, 52). Ονομάζει τη φιλοσοφική αυτή προοπτική *εμπειρικό νατουραλισμό* ή *νατουραλιστικό εμπειρισμό* ή *νατουραλιστικό ουμανισμό*.⁴²⁷

Τα συγκεκριμένα ερωτήματα αναφορικά με τα γνωρίσματα της φύσης και τη σχέση της φύσης με την εμπειρία συνδέονται άρρηκτα με το ζήτημα της δικαιολόγησης της δημοκρατίας, που μας απασχολεί στην παρούσα εργασία. «Είναι η δημοκρατία», αναρωτιέται ο Dewey λίγα χρόνια πριν τη συγγραφή του *Experience and Nature*, «μια σχετικά ρηχή μέθοδος του ανθρώπου, ένα τέχνασμα ευτελούς παραποίησης ή είναι η ίδια η φύση, όπως αυτή αποκαλύπτεται και κατανοείται από την καλύτερη, σύγχρονη μας γνώση, εκείνη που διατηρεί και υποστηρίζει τις δημοκρατικές μας ελπίδες και προσδοκίες;»⁴²⁸ Με άλλα λόγια, μπορεί η εμπειρική οντολογία να μας υποδείξει το αν η δημοκρατία ριζώνει κατά κάποιο τρόπο στην ίδια τη φύση;

Υπό το πρίσμα της φιλοσοφικής παράδοσης, η φιλοδοξία του εμπειρικού νατουραλισμού να καταδείξει τα γενικά χαρακτηριστικά της ίδιας της φύσης μέσα από μια εμπειρική μέθοδο μοιάζει παράδοξη. Εμπειρία και φύση εμφανίζονται ως δύο ασύμβατες μεταξύ τους έννοιες. Τις χωρίζει ένα αγεφύρωτο χάσμα. Η φύση είναι πλήρης και σταθερή πέρα και έξω από κάθε εμπειρία. Από την άλλη, ο αποσπασματικός και προσωρινός χαρακτήρας της εμπειρίας δεν μας επιτρέπει να προσεγγίσουμε τη φύση της Φύσης. Ως εκ τούτου, η εμπειρία κατανοείται είτε ως κάτι εξωτερικό που επικάθεται περιστασιακά πάνω στη φύση είτε ως ένα πέπλο το οποίο μας αποκόβει από τη φύση. Κατά το παρελθόν ο φιλοσοφικός λόγος έχει παραγάγει μια σειρά από επιχειρήματα για την προτεραιότητα της φύσης ή της εμπειρίας, αλλά και για τη διαμεσολάβηση των δύο εννοιών.

Ο Dewey υποστηρίζει πως το έδαφος που μας προσφέρει η φιλοσοφική παράδοση για να κατανοήσουμε και να επιλύσουμε το ζήτημα της σχέσης της εμπειρίας με τη φύση είναι άγονο. Υιοθετώντας την ύπαρξη δύο διακριτών και ανεξάρτητων σφαιρών, της φύσης και της εμπειρίας, η παραδοσιακή μεταφυσική έχει κατανοήσει εσφαλμένα το πρόβλημα και έτσι οδηγείται στην ανάπτυξη δογματικών

---

⁴²⁷ Βλ. J. Dewey, “Experience and Nature” (1925), στο LW, τόμ. 1, σ. 10. Έτσι, μεταβαίνουμε από τον «άμεσο» ή «ριζικό εμπειρισμό» στον «νατουραλιστικό εμπειρισμό», ενώ αργότερα οι δυσχέρειες της έννοιας της εμπειρίας και η αντικατάστασή της με την έννοια της κουλτούρας οδηγούν τον Dewey στην υιοθέτηση του όρου «πολιτισμικός νατουραλισμός» (LTI, 28).

⁴²⁸ J. Dewey, “Philosophy and Democracy” (1919), στο MW, τόμ. 11, σ. 48. Η υπογράμμιση είναι δική μας.

επιχειρημάτων. Για τον λόγο αυτόν, ο Dewey δεν επιχειρεί να επιλύσει τις διαμάχες της παραδοσιακής μεταφυσικής, αλλά να διαλύσει το προβληματικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο αυτές αναπτύσσονται. Επιδιώκει να αλλάξει εξολοκλήρου την προοπτική της φιλοσοφικής σκέψης, διαμορφώνοντας ένα νέο πλαίσιο στοχασμού.⁴²⁹ Ο Dewey μας καλεί να εγκαταλείψουμε την παραδοσιακή μεταφυσική και να στρέψουμε την προσοχή μας

σε ένα άλλο πλαίσιο, στο οποίο φύση και εμπειρία προχωρούν αρμονικά μαζί – στο οποίο η εμπειρία παρουσιάζεται ως η μέθοδος, ως η μόνη μέθοδος προσέγγισης της φύσης, διείσδυσης στα μυστικά της, ενώ εμπειρικά αποκαλυπτόμενη (με τη χρήση της εμπειρικής μεθόδου στη φυσική επιστήμη) η φύση βαθαίνει, εμπλουτίζει και κατευθύνει την περαιτέρω ανάπτυξη της εμπειρίας (EN, 10-11).

Το νέο αυτό πλαίσιο δεν είναι άλλο από εκείνο των φυσικών επιστημών. Μάλιστα, ο Dewey ισχυρίζεται πως η ύπαρξη της επιστήμης αποτελεί απόδειξη της αρμονικής σχέσης της εμπειρίας και της φύσης. Συνεπώς, υποστηρίζει πως μια γενική θεωρία της σχέσης της εμπειρίας με τη φύση οφείλει να λάβει υπόψη της το γεγονός της επιστημονικής έρευνας και να κατανοήσει

πως εάν η επιστημονική έρευνα είναι δικαιολογημένη, η εμπειρία δεν είναι ένα απειροελάχιστα λεπτό στρώμα ή ένα προσκήνιο της φύσης, αλλά εισχωρεί μέσα της [στη φύση], φτάνοντας μέχρι τα βάθη της και με τέτοιον τρόπο, ώστε η κατανόησή της μπορεί να διευρυνθεί. Ανοίγει σήραγγες προς όλες τις κατευθύνσεις και, πράττοντας με αυτόν τον τρόπο, φέρνει στην επιφάνεια πράγματα αρχικώς κρυμμένα (EN, 11).

Ο εμπειρικός νατουραλισμός επιχειρεί να αποκαταστήσει τη συνέχεια της εμπειρίας με τη φύση αποφεύγοντας τους δυϊσμούς της φιλοσοφικής παράδοσης. Δέχεται, λοιπόν, πως «η εμπειρία είναι εξίσου της και στη φύση» (EN, 12). Πιο αναλυτικά, η εμπειρία είναι μέρος της φύσης. Αποτελεί ένα φυσικό συμβάν. Δεν βρίσκεται παντού, ούτε υπήρχε πάντα. Η φύση είναι κάτι ευρύτερο της εμπειρίας. Υπάρχει πριν και πέρα από την εμπειρία. Η εμπειρία μπορεί να κατανοηθεί ως μια συγκεκριμένη αλληλεπίδραση ορισμένων στοιχείων της φύσης· του ανθρώπινου

---

⁴²⁹ Η επιλογή της διάλυσης και όχι της επίλυσης ενός φιλοσοφικού προβλήματος χάρη στην ανάδυση νέων εμπειρικών γεγονότων, τα οποία οδηγούν σε διαφορετικές ερμηνευτικές προοπτικές, δεν είναι καινοφανής στον Dewey. Την συναντάμε επίσης στο ζήτημα της διαμάχης του εμπειρισμού με τον ορθολογισμό σχετικά με την κατανόηση της εμπειρίας. Βλ. J. Dewey, “The Need for a Recovery of Philosophy” (1917), στο MW, τόμ. 10.

οργανισμού και των φυσικών πραγμάτων. Ταυτόχρονα, η εμπειρία είναι εμπειρία της φύσης. Τα πράγματα που μας δίδονται στην εμπειρία είναι πράγματα της φύσης. «Δεν είναι η εμπειρία που μας δίδεται στην εμπειρία, αλλά η φύση – οι πέτρες, τα φυτά, τα ζώα, οι ασθένειες, η υγεία, η θερμοκρασία, ο ηλεκτρισμός και ούτω καθεξής» (EN, 12).

Εφόσον γίνεται δεκτή η συνέχεια μεταξύ εμπειρίας και φύσης, συνάγεται πως τα γενικά χαρακτηριστικά της εμπειρίας αποτελούν εκδηλώσεις της ίδιας της φύσης. Μέσα στο φυσικό συμβάν της εμπειρίας δεν μπορεί παρά να φανερώνεται η ίδια η φύση. «Ο,τι δίδεται στην εμπειρία, εφόσον αποτελεί μια εκδήλωση της φύσης, μπορεί και όντως πρέπει να χρησιμοποιείται ως απόδειξη των χαρακτηριστικών των φυσικών συμβάντων» (EN, 27). Με άλλα λόγια,

ο μόνος τρόπος για να αποφευχθεί μια ριζική διάκριση μεταξύ του νου, ο οποίος είναι το κέντρο των διαδικασιών της εμπειρίας, και του φυσικού κόσμου, ο οποίος δίδεται στην εμπειρία, είναι η αναγνώριση πως όλοι οι τρόποι της εμπειρίας είναι τρόποι με τους οποίους ορισμένα αυθεντικά χαρακτηριστικά της φύσης επιτυγχάνουν να εμφανισθούν (EN, 30-31).

Ο Dewey υποστηρίζει πως η νατουραλιστική μεταφυσική αναπτύσσεται ακολουθώντας την εμπειρική, δηλωτική μέθοδο των σύγχρονων πειραματικών επιστημών. Ισχυρίζεται πως η μέθοδος της νατουραλιστικής μεταφυσικής

δεν διαφέρει στο ελάχιστο από εκείνη οποιουδήποτε ερευνητή, ο οποίος, κάνοντας συγκεκριμένες παρατηρήσεις και πειράματα και χρησιμοποιώντας το υπάρχον σώμα διαθέσιμων ιδεών για υπολογισμό και ερμηνεία, ολοκληρώνει αυτό που πράγματι πέτυχε, ανακαλύπτοντας κάτι για κάποια περιορισμένη πτυχή της φύσης.⁴³⁰

Ωστόσο, δεν είναι σαφές με ποιον τρόπο ο παραπάνω ισχυρισμός είναι σύμφωνος με τα πορίσματα της ντιουιανής θεωρίας περί εμπειρίας και της αντίστοιχης πειραματικής λογικής. Στο πλαίσιο της θεωρίας της εμπειρίας, ο Dewey δέχεται αξιωματικά πως «τα πράγματα – τα πάντα, οτιδήποτε, στην καθημερινή, μη τεχνική χρήση του όρου “πράγμα” – είναι αυτά που μας δίνονται στην εμπειρία ως τέτοια».⁴³¹ Στόχος του άμεσου εμπειρισμού είναι να ασκήσει κριτική στον αποκλειστικά γνωστικό χαρακτήρα της εμπειρίας της φιλοσοφικής παράδοσης και να

⁴³⁰ J. Dewey, “Half-Hearted Naturalism” (1927), στο LW, τόμ. 3, σ. 76.

⁴³¹ J. Dewey, “The Postulate of Immediate Empiricism” (1905), στο MW, τόμ. 3, σ. 158. Για τη γενική θεωρία της εμπειρίας του Dewey βλ. και το 2^ο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας.

υπογραμμίζει τη σημασία της πρωτογενούς, προ-γνωστικής εμπειρίας. Επιχειρεί να περιγράψει μια εμπειρία πρωτίστως ως τέτοια και δευτερευόντως με γνωστικούς όρους. Στο παράδειγμα της εμπειρίας του φόβου, το οποίο έχουμε ήδη αναφέρει, η εμπειρία περιγράφεται ως «εγώ-φοβάμαι» και όχι ως «εγώ-γνωρίζω-πως-φοβάμαι». Η γνωστική ανάλυση της πρωτογενούς εμπειρίας είναι ένας ειδικός τύπος της εμπειρίας, ο οποίος μόνο δευτερογενώς και σε ορισμένες περιπτώσεις αναπτύσσεται. Ο πειραματικός αναστοχασμός εκκινεί από το πλαίσιο της πρωτογενούς εμπειρίας και ανοίγει ένα μονοπάτι εντός αυτής, ώστε να μπορέσουμε να συλλάβουμε τα πράγματα της εμπειρίας κατανοητικά, να τους προσδώσουμε νόημα.

Ο εμπειρικός νατουραλισμός προχωράει ένα βήμα πέρα από το αίτημα του άμεσου εμπειρισμού. Δέχεται πως το στοιχείο εκείνο που εμφανίζεται στην πρωτογενή εμπειρία αποτελεί μια εκδήλωση των αυθεντικών χαρακτηριστικών της ίδιας της φύσης. Ως εκ τούτου, η εμπειρία ριζώνει στην ίδια τη φύση. Ο άμεσος εμπειρισμός στρέφει την προσοχή μας από τη γνώση στην εμπειρία, ενώ ο εμπειρικός νατουραλισμός μας οδηγεί από την εμπειρία στην ίδια τη φύση, αναπτύσσοντας μια νατουραλιστική μεταφυσική. Ο μεταφυσικός πειραματικός αναστοχασμός δεν ανοίγει ένα μονοπάτι εντός της εμπειρίας, αλλά πέρα από αυτήν, μέσα στην ίδια τη φύση. Δεν ενδιαφέρεται για τη νοηματοδότηση των πραγμάτων της πρωτογενούς εμπειρίας, αλλά για τα γενικά χαρακτηριστικά της ύπαρξης, πριν αυτή μας δοθεί στην πρωτογενή εμπειρία. Ως εκ τούτου, η πρωτογενής εμπειρία του φόβου είναι απόδειξη πως ο ίδιος ο κόσμος είναι τρομακτικός. «Ο άνθρωπος φοβάται, επειδή βρίσκεται σε έναν τρομακτικό, φοβερό κόσμο» (EN, 43-44). Ο άνθρωπος δεν φοβάται επειδή του δίνεται στην εμπειρία ένας τρομακτικός κόσμος, αλλά επειδή «ο κόσμος είναι επισφαλής και επικίνδυνος» (EN, 44).⁴³²

Η μετάβαση από τον άμεσο εμπειρισμό στον εμπειρικό νατουραλισμό σηματοδοτεί, επίσης, μια διαφορετική στάση απέναντι στο ζήτημα του σκεπτικισμού. Στην ανάλυση του άμεσου εμπειρισμού διαπιστώσαμε πως ο Dewey και ο Wittgenstein αντιμετωπίζουν με έναν παρόμοιο τρόπο τις προκλήσεις του σκεπτικισμού. Όπως είδαμε, ο σκεπτικισμός απαιτεί να προχωρήσουμε πέρα από το υπόστρωμα της ανθρώπινης εμπειρίας, δηλαδή πέρα από την αρχή της ύπαρξης του

---

⁴³² Για τον Santayana, η επιθυμία της νατουραλιστικής μεταφυσικής να ανιχνεύσει με εμπειρικό τρόπο στοιχεία τα οποία βρίσκονται έξω από την εμπειρία αποτελεί μια σοβαρή εσωτερική αντίφαση του όλου ντιουιανού εγχειρήματος. Ο Santayana αναρωτιέται: «Υπό ποια έννοια είναι αυτό το σύστημα νατουραλιστικό; Υπό ποια έννοια είναι μεταφυσικό; Πώς γίνεται αυτά τα δύο χαρακτηριστικά (τα οποία σε εμένα μοιάζουν αντιφατικά) να ενωθούν σε αυτήν τη φιλοσοφία;». G. Santayana, "Dewey's Naturalistic Metaphysics", στο *The Journal of Philosophy*, τόμ. 22, no. 25, 1925, 673.

ανθρώπινου οργανισμού, και να καταδείξουμε ότι οι πεποιθήσεις μας ριζώνουν στη φύση. Οι δύο στοχαστές αναγνωρίζουν ένα μη θεμελιωμένο και ταυτόχρονα μη αμφισβητούμενο πλαίσιο αναφοράς, το οποίο λειτουργεί ως υπόβαθρο όλων των ερευνών και των αποφάσεών μας. Σύμφωνα με τον Dewey, το υπόβαθρο κάθε λογικής πρότασης είναι η πρωτογενής εμπειρία, δηλαδή η πρακτική, προ-θεωρητική σχέση του οργανισμού με τα πράγματα.

Η ανάπτυξη της νατουραλιστικής μεταφυσικής συνεπάγεται την εγκατάλειψη της παραπάνω θεωρητικής στάσης απέναντι στον σκεπτικισμό. Ο Dewey φιλοδοξεί τώρα να προχωρήσει πέρα από το υπόστρωμα της ανθρώπινης εμπειρίας και να διερευνήσει τα γενικά χαρακτηριστικά των φυσικών συμβάντων. Ο άμεσος εμπειρισμός αντιμετώπιζε τη σκεπτικιστική αμφιβολία απορρίπτοντας την πραγματικότητα των επιχειρημάτων της, διότι αφορούν ένα πεδίο πέρα από την εμπειρία. Αντίθετα, η νατουραλιστική μεταφυσική προσπαθεί να απαντήσει στα σκεπτικιστικά επιχειρήματα αποδεχόμενη πως στην εμπειρία εκδηλώνονται αυθεντικά χαρακτηριστικά της ίδιας της φύσης.

8.2 Η ΝΑΤΟΥΡΑΛΙΣΤΙΚΗ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ

Ο εμπειρικός νατουραλισμός λαμβάνει ως σημείο εκκίνησης για την ανίχνευση των γενικών χαρακτηριστικών της φύσης τον κόσμο ως ένα μείγμα σταθερότητας και αστάθειας:

Ζούμε σε έναν κόσμο, ο οποίος είναι ένα εντυπωσιακό και αναπόδραστο μείγμα επάρκειας, τέλειας πληρότητας, τάξης, επανάληψης που καθιστούν δυνατά την πρόβλεψη και τον έλεγχο, και μοναδικοτήτων, αμφιβολιών, αβέβαιων πιθανοτήτων, διαδικασιών με απροσδιόριστες συνέπειες. Αυτά δεν είναι αναμειγμένα μηχανικά, αλλά ζωτικά (vitally) ... Μπορούμε να τα αναγνωρίσουμε χωριστά, αλλά όχι να τα διαχωρίσουμε (EN, 47).

Συνεπώς, η τυχαιότητα, η μεταβολή, η έλλειψη χαρακτηρίζουν τη φύση εξίσου με την αναγκαιότητα, τη σταθερότητα και την πληρότητα. Η φύση είναι ένα σκηνικό κινδύνου, αβεβαιότητας και αστάθειας. Ο άνθρωπος με τις πράξεις του, είτε πρόκειται για μαγικές τελετουργίες και θυσίες είτε για επιστημονικές μεθόδους, προσπαθεί να ελέγξει το περιβάλλον και να καταστήσει το ασταθές σταθερό. «Οι πράξεις του [ανθρώπου] είναι καταπατήσεις στο κράτος του άγνωστου» (EN, 44).

Οι ποικίλες φιλοσοφικές προοπτικές της παραδοσιακής μεταφυσικής αποδέχονται μια κοινή προκειμένη. Παραβλέπουν την τυχαιότητα και την αβεβαιότητα της φύσης. Εκλαμβάνουν ως οντολογικά ανώτερο και, ως εκ τούτου, μοναδικό αληθινό χαρακτηριστικό της φύσης το βέβαιο και το αναγκαίο. Ακόμα και στοχαστές οι οποίοι ανέδειξαν την κυριαρχία της μεταβολής και της σχετικότητας στη φύση, όπως ο Ηράκλειτος, δεν εξέλαβαν αυτά τα στοιχεία ως γνωρίσματα της ύπαρξης, τα οποία συνυπάρχουν με τα γνωρίσματα της σταθερότητας, αλλά ως πρώτη, απόλυτη αρχή. Σύμφωνα με τον Dewey, ο Αριστοτέλης ήταν εκείνος που πραγματεύτηκε πληρέστερα το ζήτημα της τυχαιότητας. Αναγνώρισε τη μεταβολή ως αναπόσπαστο στοιχείο της ύπαρξης. Ωστόσο, αδυνατώντας να υπερβεί την προκατάληψη υπέρ της σταθερής μορφής, υποβίβασε οντολογικά τη μεταβολή, θεωρώντας την ουσία των όντων αμετάβλητη. Το αποτέλεσμα ήταν ότι ο Αριστοτέλης ισχυροποίησε αντί να ανατρέψει την παράδοση.

Η νατουραλιστική μεταφυσική δέχεται, επίσης, πως η ενότητα του τυχαίου και του σταθερού, του ημιτελούς και του επαναλαμβανόμενου αποτελεί συνθήκη τόσο κάθε ικανοποίησης που δίνεται στην εμπειρία, όσο και για τις δυσκολίες και τα προβλήματά μας. Ενώ είναι η πηγή της άγνοιας, του λάθους και της αποτυχίας των προσδοκιών, είναι επίσης η πηγή της απόλαυσης που φέρνει η εκπλήρωση (EN, 57).

Η διαλεκτική συσχέτιση αναγκαιότητας και τυχαιότητας, ορθού και λάθους, πληρότητας και έλλειψης είναι εκείνη που μας επιβάλλει να δεχτούμε έναν κόσμο, στον οποίο τα παραπάνω στοιχεία διαπλέκονται διαρκώς. Σε ένα σταθερό κόσμο πλήρους αναγκαιότητας, όπως αυτός νοείται στην παραδοσιακή μεταφυσική, δεν υπάρχει θέση για τις επιθυμίες, τις ικανοποιήσεις, τις ανάγκες. Η πληρότητά του θα απέκλειε κάθε παρόμοιο στοιχείο. Μπορεί, βεβαίως, ορισμένες επιθυμίες ή ανάγκες μας να μην είναι πραγματικές ή κάποιο ιδεώδες να αποδεικνύεται ψευδαίσθηση, αλλά η ύπαρξή τους δεν αποτελεί ψευδαίσθηση. Ριζώνει στον κόσμο:

Μόνο ένας κόσμος των «εάν» είναι ένας κόσμος των «πρέπει». Τα «εάν» εκφράζουν πραγματικές διαφορές, τα «πρέπει» πραγματικές συνδέσεις. Το σταθερό και το επαναλαμβανόμενο είναι αναγκαία για την πλήρωση του δυνατού. Το αμφίβολο μπορεί να διευθετηθεί μόνο μέσω της τροποποίησής του σε σταθερά αντικείμενα. Το αναγκαίο είναι πάντα αναγκαίο για κάτι και όχι αναγκαίο στον και του εαυτού του. Προϋποθέτει το τυχαίο, αν και το ίδιο είναι προϋπόθεση για τον πλήρη προσδιορισμό του τελευταίου (EN, 59).

Ο Dewey συναρτά, επίσης, την αντίληψη του κόσμου ως μείγματος αστάθειας και σταθερότητας με τον αναστοχασμό. «Εμπειρικά», υποστηρίζει, «όλος ο αναστοχασμός εκκινεί από το προβληματικό και τη σύγχυση. Στοχεύει στη διευκρίνιση και την εξακρίβωση» (EN, 60). «Εμπειρικά» σημαίνει εδώ, σύμφωνα με την εμπειρική, δηλωτική μέθοδο. Ακολουθώντας τη συγκεκριμένη μέθοδο είμαστε σε θέση να καταδείξουμε στη βάση της ανθρώπινης εμπειρίας το γεγονός πως ο αναστοχασμός κινείται από τη σύγχυση και την απροσδιοριστία προς την ενότητα.

Επιπλέον, η νατουραλιστική μεταφυσική δέχεται πως ο αναστοχασμός αποτελεί ένα φυσικό συμβάν, το οποίο πραγματοποιείται μέσα στη φύση εξαιτίας της αλληλεπίδρασης διαφορετικών στοιχείων της – του νου και των πραγμάτων. Η συγκεκριμένη θέση συνεπάγεται την ύπαρξη κάποιου είδους συνέχειας μεταξύ του φυσικού συμβάντος του αναστοχασμού και των χαρακτηριστικών της φύσης, τα οποία επιτρέπουν την ανάδυσή του. «Ο κόσμος πρέπει στην πραγματικότητα να είναι τέτοιος, ώστε να παράγει άγνοια και έρευνα, αμφιβολία και υπόθεση, δοκιμή και προσωρινά συμπεράσματα» (EN, 62). Συνεπώς, «η έσχατη απόδειξη της πραγματικής τυχαιότητας, ανωμαλίας και απροσδιοριστίας στη φύση βρίσκεται ... στο συμβάν του σκέπτεσθαι» (EN, 62-63). Μάλιστα, ο Dewey τονίζει πως ο εξοβελισμός της τυχαιότητας οδηγούσε την παραδοσιακή μεταφυσική στην άρνηση των συνθηκών του αναστοχασμού και, συνεπώς, της ίδιας της δυνατότητάς της.

Λαμβάνοντας ως σημείο εκκίνησης την αντίληψη του κόσμου ως μείγματος σταθερότητας και αστάθειας, η νατουραλιστική μεταφυσική προχωράει στην αναλυτικότερη εξέταση της φύσης. Υποστηρίζει πως μπορεί να καταδείξει εμπειρικά – σύμφωνα δηλαδή με την εμπειρική, δηλωτική μέθοδο – δύο βασικά χαρακτηριστικά στοιχεία της ανθρώπινης εμπειρίας: την αισθητική απόλαυση και την εργασία. Η αισθητική απόλαυση αναφέρεται στην άμεση τέρψη πραγμάτων. Αντιθέτως, το δεύτερο βασικό στοιχείο της ανθρώπινης εμπειρίας, η εργασία αναφέρεται στις αναγκαίες προετοιμασίες για την πραγμάτωση ενός στόχου.

Η αισθητική απόλαυση δεν σχετίζεται αποκλειστικά με τις καλές τέχνες και την αισθητική, ως αποτίμηση του ωραίου, αλλά περιλαμβάνει οτιδήποτε από το οποίο ο άνθρωπος αντλεί άμεση ευχαρίστηση. Έτσι, σε αυτό το στοιχείο της ανθρώπινης εμπειρίας εντάσσονται, πέρα από το τραγούδι, τον χορό, το δράμα και οι γιορτές, η διακόσμηση, η αφήγηση ιστοριών, αλλά και τα όνειρα, τα πυροτεχνήματα, ο ιππόδρομος, το σφύριγμα. Το αισθητικό στοιχείο της ανθρώπινης εμπειρίας δηλώνει πως

ο άνθρωπος ενδιαφέρεται κατά φυσικό τρόπο περισσότερο για τις εκπληρώσεις (consummations) παρά για τις προετοιμασίες και πως οι εκπληρώσεις πρέπει πρώτα να προκύψουν αυθόρμητα και τυχαία – όπως το μωρό λαμβάνει την τροφή και όπως όλοι εμείς ζεσταινόμαστε από τον ήλιο – πριν μπορέσουν να γίνουν αντικείμενα πρόβλεψης, επινόησης και βιομηχανίας (EN, 71).

Σε αντίθεση με την αισθητική απόλαυση

[σ]την εργασία εντάσσονται οι πρακτικές τέχνες, τα εργαλεία, η τεχνολογία, αλλά και η γνώση και η επιστήμη, δηλαδή οποιοδήποτε στοιχείο σχετίζεται με την αποδοτικότητα, την παραγωγικότητα, τη δημιουργία. Αν για την αισθητική εμπειρία το ενδιαφέρον εστιάζεται στην άμεση απόλαυση των πραγμάτων, η εργασία ενδιαφέρεται για τις συνδέσεις των πραγμάτων, για το πώς ένα πράγμα επιδρά πάνω σε ένα άλλο (EN, 71).

Σύμφωνα με την εμπειρική μέθοδο της νατουραλιστικής μεταφυσικής, τα παραπάνω στοιχεία της ανθρώπινης εμπειρίας αποτελούν εκδηλώσεις της ίδιας της φύσης. Ως εκ τούτου, καθρεφτίζουν χαρακτηριστικά των ίδιων των φυσικών συμβάντων. Σε κάθε φυσικό συμβάν διακρίνουμε τόσο έναν τελικό και άμεσο χαρακτήρα όσο και έναν μεταβατικό, σχεσιακό χαρακτήρα. Η αισθητική εμπειρία καταδεικνύει πως τα φυσικά σύμβαντα διακρίνονται από μια άμεση και τελική ποιότητα. Χαρακτηρίζονται από αμεσότητα και τελικότητα. Η αισθητική εμπειρία δείχνει πως «σε κάθε συμβάν υπάρχει κάτι αμετακίνητο, ανεξάρτητο, ολοκληρωτικά άμεσο, ούτε μια σχέση ούτε ένα στοιχείο σε μια σχεσιακή ολότητα, αλλά κάτι τελικό και μοναδικό» (EN, 74). Ο Dewey χρησιμοποιεί, επίσης, τον όρο *αισθητική ποιότητα* ή *απλώς ποιότητα*. Δηλώνει πως «κάθε ποιότητα ως τέτοια είναι τελική. Είναι ταυτόχρονα αρχή και τέλος. Απλώς αυτό που είναι, καθώς υπάρχει» (EN, 82). «Είναι απόλυτη, όχι συγκρίσιμη» (EN, 89).

Από την πλευρά της, η εργασία «φέρνει στο φως τις διαδοχικές συνδέσεις του ενός πράγματος με το άλλο» (EN, 74). Ή, διαφορετικά,

τα αντικείμενα και τα συμβάντα δεν εμφανίζονται στην εργασία ως εκπλήρωση και πραγματοποίηση κάποιου στοιχείου, αλλά για λογαριασμό άλλων πραγμάτων, των οποίων είναι μέσα και αποβλεπτικά σημεία. Ένα εργαλείο είναι ένα συγκεκριμένο πράγμα, αλλά είναι κάτι περισσότερο από αυτό, εφόσον είναι ένα πράγμα στο οποίο ενσαρκώνεται μια σύνδεση, ένας διαδοχικός δεσμός της φύσης (EN, 101).

Ο απόλυτος χαρακτήρας των άμεσων ποιοτήτων καθιστά αδύνατη τη σύγκρισή τους μέσω της ένταξής τους σε ένα σύνολο σχέσεων. Εφόσον, όμως, η γνώση αποτελεί ένα τέτοιο σύστημα σχέσεων, οι άμεσες ποιότητες δεν μπορούν να καταστούν αντικείμενο της γνώσης. Τις κατέχουμε, τις αισθανόμαστε, παρά τις γνωρίζουμε:

Η αμεσότητα της ύπαρξης είναι άρρητη. Αλλά δεν υπάρχει τίποτα το μυστικιστικό σχετικά με αυτό το άρρητο. Εκφράζει το γεγονός πως είναι άγνο να πούμε οτιδήποτε για την άμεση ύπαρξη στον εαυτό και αδύνατο να πούμε οτιδήποτε στον άλλο ... Τα πράγματα στην αμεσότητά τους είναι άγνωστα και μη γνωρίσιμα, όχι επειδή είναι απομακρυσμένα ή βρίσκονται πίσω από κάποιο αδιαπέραστο από τις αισθήσεις ή τις ιδέες πέπλο, αλλά επειδή η γνώση δεν έχει καμία σχέση με αυτά. Επειδή η γνώση είναι μια καταγραφή των συνθηκών εμφάνισής τους, οι οποίες έχουν να κάνουν με ακολουθίες, συνυπάρξεις, σχέσεις. Άμεσα πράγματα μπορούν ίσως να *δειχθούν* με λέξεις, αλλά δεν μπορούν να περιγραφούν ή να προσδιοριστούν» (EN, 74-75).

Ταυτόχρονα, οι άμεσες ποιότητες είναι αναγκαίες για τη γνώση, όπως και για κάθε σύστημα σχέσεων. Από αυτές εκκινεί και σε αυτές καταλήγει κάθε σχέση. Η ανάλυση περί του άρρητου χαρακτήρα της ύπαρξης στην αμεσότητά της εγείρει ορισμένα ερωτήματα. Η παραδοχή του Dewey πως η ύπαρξη στην αμεσότητά της είναι άρρητη σημαίνει πως η μεταφυσική έρευνα περιορίζεται στην ύπαρξη όπως αυτή μας δίνεται στην εμπειρία. Εγκλωβισμένη, όμως, αποκλειστικά στο πεδίο της εμπειρίας, η μεταφυσική αποκτάει έναν ιδεαλιστικό χαρακτήρα. Ταυτόχρονα, ο Dewey υποστηρίζει πως το άρρητο δεν έχει τίποτα το μυστικιστικό. Αυτό σημαίνει απλώς πως δεν έχει καμία σχέση με τη γνώση. Συνεπώς, είναι δυνατή η κατάδειξη ενός πράγματος στην αμεσότητά του, όχι όμως και η γνώση του. Ωστόσο, δεν είναι σαφές αν η αμεσότητα της ύπαρξης αναφέρεται στα φυσικά συμβάντα ή στην πρωτογενή εμπειρία, η οποία έχει επίσης έναν προ-γνωστικό, προ-θεωρητικό χαρακτήρα.

Συνοπτικά, δεν είναι σαφές αν ο Dewey τοποθετεί την αμεσότητα της ύπαρξης στην ίδια τη φύση ή στην πρωτογενή εμπειρία. Στην πρώτη περίπτωση έχουμε μια ρεαλιστική μεταφυσική προοπτική, ενώ στη δεύτερη μια ιδεαλιστική. Όπως ορθά παρατηρεί ο Bernstein, «[π]αρά τον ισχυρισμό του Dewey για τη συνέχεια μεταξύ εμπειρίας και φύσης, αυτός μιλάει δύο διαφορετικές γλώσσες: μία

όταν μιλάει για τις ποιότητες, όπως αυτές λειτουργούν στις εμπειρικές αλληλεπιδράσεις, και μία [όταν μιλάει] για τις ποιότητες ως κτήμα των ανεξάρτητων από την εμπειρία φυσικών υπάρξεων». ⁴³³ Έτσι, «η παλιά αντίθεση [μεταξύ ιδεαλισμού και ρεαλισμού] δεν έχει αποφευχθεί, αλλά μάλλον συντηρείται σε μια ανίερη συμμαχία». ⁴³⁴

Η ανάλυση του άμεσου και τελικού χαρακτήρα της αισθητικής εμπειρίας καταδεικνύει τον ποιοτικό χαρακτήρα της ίδιας της φύσης. Ο Dewey απορρίπτει το κοσμοείδωλο της μηχανιστικής φύσης της σύγχρονης φιλοσοφίας. Σε συμφωνία με την κλασική σκέψη, υποστηρίζει την ύπαρξη σκοπών στη φύση. Ωστόσο, αυτοί οι σκοποί δεν συνιστούν κάποιου είδους τελολογία. Τα όντα δεν συγκροτούνται ούτε μεταβάλλονται με βάση κάποιο προδιαγεγραμμένο τέλος. Οι σκοποί της φύσης πρέπει να κατανοηθούν ως απολήξεις (endings). ⁴³⁵ Η φύση διέπεται από πράγματα τα οποία τελειώνουν, φτάνουν σε ένα κλείσιμο. Ή, πράγμα που είναι το ίδιο, διέπεται από πράγματα που ξεκινούν. Είναι ενάρξεις (beginnings). Ο ισχυρισμός πως η φύση είναι ένα σύνολο ενάρξεων και απολήξεων «δεν είναι παρά ένας άλλος τρόπος, για να πει κανείς πως η φύση είναι το συμβάν των συμβάντων (*affair of affairs*), όπου κάθε ένα, ανεξάρτητα από το πώς μπορεί να είναι συνδεδεμένο με άλλα, έχει τη δική του ποιότητα» (EN, 83). ⁴³⁶

Ακολουθώντας τον δαρβινικό νατουραλισμό, ο Dewey επιχειρεί να κινηθεί ανάμεσα στην τελολογία της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας και στο μηχανιστικό σύμπαν της σύγχρονης σκέψης. Περιγράφει τη φύση ως ένα ανοιχτό σύμπαν, στο οποίο τα πράγματα μεταβάλλονται, χωρίς να υπακούν σε κάποιον προκαθορισμένο σκοπό ή σε μηχανιστικούς νόμους, και το οποίο παραμένει παρόλα αυτά δεκτικό στα στοιχεία της ανθρώπινης εμπειρίας: την ποιοτική αμεσότητα της αισθητικής απόλαυσης και την εργαλειακή σύνδεση της εργασίας:

Η αντίληψη της φύσης ως μιας σκηνής αδιάκοπων ενάρξεων και απολήξεων παρουσιάζεται ως πηγή φιλοσοφικής διαφώτισης. Καθιστά τη σκέψη ικανή να

---

⁴³³ R. Bernstein, "John Dewey's Metaphysics of Experience", στο *The Journal of Philosophy*, τόμ. 57, no. 1, 1961, σ. 13.

⁴³⁴ Ο.π., σ. 14.

⁴³⁵ Ο Dewey χρησιμοποιεί τον όρο «end», ο οποίος διατηρεί τη διττή σημασία της έννοιας του «τέλους». Επεξηγεί δε τη σημασία του με τις λέξεις «ending» και «terminal». Επιλέγουμε εδώ να μεταφράσουμε τις λέξεις αυτές ως «απόληξη», εφόσον δίνεται έμφαση στο σημείο που κάτι τελειώνει. Θεωρούμε πως η μετάφραση του «ending» ως τέλους θα δημιουργούσε συγχύσεις γύρω από τον ποιοτικό χαρακτήρα της φύσης και την τελολογία στη σκέψη του Dewey.

⁴³⁶ Ως συμβάν μεταφράζουμε τον αγγλικό όρο «event». Σε αυτό το σημείο, εξαιτίας της έλλειψης μιας καλύτερης μεταφραστικής επιλογής, μεταφράζουμε τον όρο «affair» επίσης ως «συμβάν».

κατανοήσει τους αιτιακούς μηχανισμούς και τις προσωρινές τελικότητες ως στιγμές των ίδιων φυσικών διαδικασιών, αντί ως ανταγωνιστές όπου το κέρδος του ενός είναι η απώλεια του άλλου (EN, 83).

Κάθε φυσικό συμβάν είναι ταυτόχρονα η έναρξη μιας πορείας και το κλείσιμο μιας άλλης. Είναι ταυτόχρονα μεταβατικό και στατικό, σχεσιακό και τελικό.⁴³⁷ Ως κλείσιμο, το φυσικό συμβάν είναι στατικό, τελικό, άμεσο και ως τέτοιο ανοικτό στην αισθητική απόλαυση της ανθρώπινης εμπειρίας. Αντίθετα, ως έναρξη το φυσικό συμβάν είναι μεταβατικό και σχεσιακό. Παραπέμπει στη σύνδεσή του με άλλα συμβάντα. Σε αυτόν τον δυναμικό χαρακτήρα του φυσικού συμβάντος ριζώνει το στοιχείο της εργασίας.

Η σύγχρονη επιστήμη, η οποία διαμορφώθηκε μέσα από την ανθρώπινη εργασία και τις πρακτικές τέχνες, μεταχειρίζεται τα πράγματα αποκλειστικά ως μέσα. Καταπιάνεται με τις σχέσεις, τις συνδέσεις των πραγμάτων και όχι με την τελική τους ποιότητα και την άμεση κατάληψή τους. Ο ίδιος «ο χαρακτήρας της διανοητικής σημασίας είναι εργαλειακός» (EN, 105). Το γεγονός αυτό δεν συνεπάγεται πως οι ποιότητες των φυσικών συμβάντων είναι, όπως υπέθεσε η σύγχρονη φιλοσοφία, απλώς υποκειμενικές, ιδιωτικές και, ως εκ τούτου, λιγότερο πραγματικές. Μια τέτοια υπόθεση οδηγεί σε ανυπέρβλητα μεταφυσικά προβλήματα αναφορικά με τη σχέση ύλης-πνεύματος, σώματος-νου:

Εφόσον η ύπαρξή τους [των άμεσων ποιοτήτων] δεν μπορεί να απορριφθεί, συγκεντρώνονται σε μια ψυχική σφαίρα του όντος σε αντιπαραβολή προς τα αντικείμενα της φυσικής. Δεδομένης αυτής της παραδοχής, όλα τα προβλήματα αναφορικά με τη σχέση του νου και της ύλης, του ψυχικού και του σωματικού, ακολουθούν αναγκαία (EN, 203).

Η εμπειρική μέθοδος της νατουραλιστικής μεταφυσικής είναι σε θέση να επιλύσει αυτές τις δυσκολίες εντάσσοντας την επιστήμη στο ευρύτερο πλαίσιο του ποιοτικού χαρακτήρα των φυσικών συμβάντων, από το οποίο αναδύεται και στο οποίο καταλήγει κάθε αναστοχαστική δραστηριότητα. Με την υιοθέτηση της προοπτικής της νατουραλιστικής μεταφυσικής, οι άμεσες ποιότητες των φυσικών συμβάντων αποκαθίστανται. Με τον τρόπο αυτόν τα προβλήματα παύουν να είναι επιστημολογικά. «Γίνονται ειδικά, επιστημονικά προβλήματα, δηλαδή ερωτήματα για

---

⁴³⁷ Για να δηλώσει αυτήν την ταυτόχρονη ύπαρξη της σχεσιακής και τελικής ποιότητας των φυσικών συμβάντων ο Dewey χρησιμοποιεί επίσης τον όρο “κατάσταση-συμβάντων” (state-of-affairs). Βλ. J. Dewey, “Experience and Nature” (1925), στο LW, τόμ. 1, σ. 85.

το πώς ένα συγκεκριμένο συμβάν, το οποίο έχει συγκεκριμένες ιδιότητες, συμβαίνει στην πραγματικότητα» (EN, 203).

Με τον ίδιο τρόπο η νατουραλιστική μεταφυσική υπερβαίνει και τις δυσκολίες που αφορούν τη σχέση της μηχανιστικής επιστήμης με τους ανθρώπινους σκοπούς. Χάρη στον χαρακτήρα των φυσικών συμβάντων δεν αντιλαμβάνεται τους σκοπούς μόνο ως απολήξεις, αλλά και ως σκοπούς-εν-όψει. Και οι δύο αντιλήψεις του σκοπού είναι, βεβαίως, φυσικές. Ωστόσο, ο σκοπός-εν-όψει προκύπτει δευτερογενώς και έχει έναν πρακτικό, ηθικό χαρακτήρα. Οι σκοποί-εν-όψει προκύπτουν έπειτα από αναστοχασμό:

Διαμορφώνονται από αντικείμενα που έχουν ληφθεί στις άμεσες και τελικές τους ποιότητες, αντικείμενα που κάποτε συνέβησαν ως απολήξεις, αλλά που τώρα δεν υπάρχουν, και τα οποία δεν πρόκειται πιθανόν να υπάρξουν χωρίς μια πράξη που τροποποιεί το περιβάλλον (EN, 88).

Συνεπώς, παρά το γεγονός πως αναπτύσσονται στη βάση ενός μηχανιστικού, εργαλειακού παραδείγματος των σκοπών-εν-όψει, ο αναστοχασμός, η γνώση και η επιστήμη αντλούν νομιμοποίηση και αποκτούν νόημα, διότι εκκινούν από και καταλήγουν στις άμεσες ποιότητες των φυσικών συμβάντων, επιτυγχάνοντας τον πολλαπλασιασμό και τη διεύρυνση των σκοπών.

Επιπλέον, ο Dewey υποστηρίζει πως, εντάσσοντας την επιστήμη στο ευρύτερο υπαρκτικό πλαίσιο των ποιοτικών φυσικών συμβάντων, ο εμπειρικός νατουραλισμός είναι σε θέση να επιλύσει το μεταφυσικό πρόβλημα της σχέσης της πραγματικότητας με τα φαινόμενα. Το πρόβλημα προκύπτει διότι η παραδοσιακή μεταφυσική δέχεται το αντικείμενο της επιστήμης ως πλήρες και αυτόαρκες. Δέχεται, δηλαδή, πως η επιστήμη έχει τη δυνατότητα να συλλάβει διανοητικά το ον στην πληρότητα και την αυτάρκειά του, σε αντίθεση με τις απλές εμφανίσεις του στην εμπειρία. Με άλλα λόγια, έχει τη δυνατότητα να προσεγγίσει μια ανώτερη οντολογικά σφαίρα.

Αντίθετα, ο εμπειρικός νατουραλισμός εντάσσει την επιστήμη στο πλαίσιο των ποιοτικών συμβάντων και αρνείται έτσι τη δυνατότητα της επιστήμης να αποκαλύψει το ον στην ολότητά του, στην πραγματικότητά του πέρα από κάθε πλαίσιο. Σκοπός της επιστήμης είναι να εγκαθιδρύσει μια σύνδεση μεταξύ των άμεσων ποιότητων των φυσικών συμβάντων μέσα από ένα σχήμα σταθερών

σχέσεων.⁴³⁸ Η σύνδεση των φυσικών συμβάντων – την οποία επιτυγχάνει η επιστημονική έρευνα – εξαρτάται πάντα από το πλαίσιο, μέσα στο οποίο αυτή εξελίσσεται. Ως εκ τούτου, η διαφορά μεταξύ πραγματικότητας και φαινομενικότητας δεν είναι μεταφυσική αλλά λειτουργική. Προκύπτει κατά τη διαδικασία της επιστημονικής έρευνας.⁴³⁹

Παρόμοια με την επιστήμη, ο Dewey αντιμετωπίζει το πεδίο της τέχνης και της ηθικής και τη σχέση τους με τη φύση. Υποστηρίζει πως τόσο η τέχνη όσο και η ηθική ριζώνουν στην άμεση απόλαυση των φυσικών συμβάντων. Εκκινούν από τις άμεσες ποιότητες και προσπαθούν μέσα από την καλλιτεχνική δημιουργία και τον ηθικό αναστοχασμό να τις διευρύνουν. Έτσι, η τέχνη κατανοείται ως

μια συνέχεια των φυσικών τάσεων των φυσικών συμβάντων, με τα μέσα της ευφούς επιλογής και διευθέτησης ... Είναι το αποτέλεσμα μιας επιδέξιας και ευφούς τέχνης σχετικά με τα φυσικά πράγματα για χάρη της ισχυροποίησης, της κάθαρσης, της επέκτασης και της εμβάθυνσης των ικανοποιήσεων, οι οποίες προκύπτουν αυθόρμητα (EN, 291).

Αντίστοιχα, η ηθική εκκινεί από τις αξίες, οι οποίες είναι πράγματα που διαθέτουν άμεσες, εγγενείς ποιότητες – και όντας τέτοια, δεν μπορούμε να πούμε τίποτα για αυτές. Ως εκ τούτου, η ηθική δεν εστιάζει σε έναν κατάλογο σταθερών αξιών, αλλά στην ανάπτυξη του ηθικού αναστοχασμού, ώστε να διερευνηθούν οι συνθήκες και οι συνέπειες εμφάνισης των αξιών και να επιτευχθεί η επέκτασή τους.

Συνοπτικά, η νατουραλιστική μεταφυσική δεν εξασφαλίζει στη φιλοσοφία μια προνομιακή πρόσβαση στις έσχατες αρχές του κόσμου ή στο αγαθό. Υποδεικνύει με εμπειρικό τρόπο τα γενικά χαρακτηριστικά της ύπαρξης, τα οποία καθιστούν δυνατό τον αναστοχασμό σε κάθε πεδίο του επιστητού. Καταδεικνύει τους αναγκαίους υπαρκτικούς όρους για την ανάπτυξη της σύγχρονης πειραματικής μεθόδου, τόσο στην επιστήμη όσο και στην ηθική. Αποτελεί «έναν χάρτη της επαρχίας της κριτικής που καθιερώνει τις βασικές γραμμές, οι οποίες εφαρμόζονται στις περίπλοκες διαμεσολαβήσεις» (EN, 309). Μάλιστα, εφόσον η φιλοσοφία κατανοείται από τον

---

⁴³⁸ Ο Dewey παρομοιάζει τα φυσικά συμβάντα με απομονωμένα νησιά, για τα οποία, σκάβοντας βαθιά μέσα στη φύση, η επιστήμη αποκαλύπτει πως αποτελούν μέρη μιας οροσειράς. Βλ. J. Dewey, "Experience and Nature" (1925), στο LW, τόμ. 1, σ. 111.

⁴³⁹ Ο Dewey ισχυρίζεται πως στο πλαίσιο της νατουραλιστικής μεταφυσικής ο ινστρομενταλισμός μπορεί να κατανοηθεί ως μια θεωρία για τα κατάλληλα αντικείμενα της επιστήμης, τα οποία έχουν χαρακτήρα εργαλείου, διότι εγκαθιδρύουν συνδέσεις μεταξύ των φυσικών συμβάντων, δηλαδή λειτουργούν ως σημεία για κάτι άλλο, με σκοπό την αύξηση των σκοπών της φύσης. Βλ. J. Dewey, "Experience and Nature" (1925), στο LW, τόμ. 1, σ. 121.

Dewey ως «κριτική της κριτικής» (criticism of criticisms) (EN, 298) ή, διαφορετικά, ως «κριτική μέθοδος ανάπτυξης μεθόδων κριτικής» (EN, 326), η νατουραλιστική μεταφυσική διαμορφώνει τον χάρτη, με βάση τον οποίο κινείται και η ίδια η φιλοσοφία.

8.3 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΕΧΕΙΑΣ

Η προσπάθεια του Dewey για μια εμπειρική μεταφυσική, η οποία περιγράφει τα γενικά χαρακτηριστικά της ύπαρξης ως ύπαρξη, έχει προκαλέσει ποικίλες αντιδράσεις μεταξύ των μελετητών του έργου του. Ο Rorty απορρίπτει συλλήβδην το εγχείρημα της ανάπτυξης μιας νατουραλιστικής μεταφυσικής. Υποστηρίζει αφενός πως οι εσωτερικές αντιφάσεις της μεταφυσικής του Dewey είναι ανυπέρβλητες και αφετέρου πως συνολικά το εγχείρημα μια εμπειρικής μεταφυσικής βρίσκεται σε αντίθεση με το ίδιο το πνεύμα της φιλοσοφίας του. Όπως έχουμε ήδη δει, ο Rorty ερμηνεύει το ντιουιανό έργο ιστορικιστικά. Ισχυρίζεται πως το έργο του Dewey, «αποτελεί μια συστηματική προσπάθεια να τεθούν να πάντα εν χρόνω, να μη μείνει τίποτα σταθερό».⁴⁴⁰ Ο Rorty ομολογεί πως μια τέτοια ερμηνευτική προοπτική, που επιθυμεί να διατηρήσει ζωντανό το πνεύμα και όχι το γράμμα της φιλοσοφίας του Dewey, απαιτεί μια επιλεκτική ανάγνωση των έργων του.

Στο πλαίσιο μιας τέτοιας ανάγνωσης το *Experience and Nature* δεν πρέπει να διαβαστεί ως μια προσπάθεια εμπειρικής μεταφυσικής, αλλά μάλλον ως μια ιστορικο-κοινωνιολογική σπουδή του πολιτιστικού φαινομένου που αποκαλούμε μεταφυσική, η οποία καταδεικνύει τις συνθήκες εμφάνισης του φαινομένου, αλλά και την έλλειψη της αναγκαιότητάς του στη σύγχρονη εποχή.⁴⁴¹ Με τον τρόπο αυτόν, το ντιουιανό έργο εντάσσεται σε αυτό που ο Rorty ονομάζει θεραπευτική λειτουργία της φιλοσοφίας και της διάνοησης. Σκοπός του είναι να συμβάλει στον μετασχηματισμό του λεξιλογίου, του εαυτού και της κοινότητας μέσα από την ανάπτυξη επιχειρημάτων και εικόνων.⁴⁴² Ο Seigfried διατυπώνει μια παρόμοια ερμηνεία. Υποστηρίζει πως, αν και παραμένει εν μέρει εγκλωβισμένος σε μια μεταφυσική ορολογία, ο Dewey δεν αναπτύσσει κάποιου είδους μεταφυσική. Αντιθέτως, ασκεί

---

⁴⁴⁰ R. Rorty, *Η αριστερή σκέψη στην Αμερική του 20^{ου} αιώνα*, μτφ. Θ. Χατζόπουλος, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2000, σ. 30.

⁴⁴¹ R. Rorty, *Consequences of Pragmatism*, University of Minnesota, Minneapolis 1982, σσ. 72-73.

⁴⁴² Για τη θεραπευτική και τη διαπλαστική λειτουργία της φιλοσοφίας και της διάνοησης κατά τον Rorty βλ. R. Rorty, *Η φιλοσοφία και ο καθρέφτης της φύσης*, ό.π., και του ίδιου *Τυχαιότητα, ειρωνεία, αλληλεγγύη*, ό.π.

δριμεία κριτική σε κάθε μεταφυσική προοπτική. Ως εκ τούτου, θα ήταν γονιμότερο να κατανοήσουμε τη φιλοσοφία του ως έναν πρακτικό ρεαλισμό βασισμένο στην εμπειρική μέθοδο.⁴⁴³

Σύγχρονοι μελετητές του ντιουιανού έργου κινούνται σε διαφορετική κατεύθυνση. Υποστηρίζουν πως δεν πρέπει να απορριφθεί η μεταφυσική σκέψη του Dewey, αλλά η ένταξή της σε μια παραδοσιακή κατανόηση της μεταφυσικής. Μόνο αν κατανοούμε τη μεταφυσική ως πρώτη φιλοσοφία, ως αναζήτηση του έσχατου θεμελίου της πραγματικότητας, των απόλυτων και αιώνιων αληθειών, τότε δικαιούμαστε να ισχυριστούμε, μαζί με τον Rorty, πως ο Dewey δεν κάνει μεταφυσική. Ωστόσο, ο Dewey κινείται σε διαφορετική κατεύθυνση. Δεν επιχειρεί να υπερβεί την παραδοσιακή μεταφυσική απορρίπτοντας κάθε μεταφυσική έρευνα εν γένει, αλλά οικοδομώντας μια μη-θεμελιωτική μεταφυσική (anti-foundational metaphysics).

Σκοπός της παρούσας εργασίας δεν είναι η μελέτη της νατουραλιστικής μεταφυσικής καθεαυτή, αλλά η διαύγαση των δυνατοτήτων για μια επαρκή δικαιολόγηση της δημοκρατίας, τις οποίες προσφέρει. Στη συνέχεια θα εστιάσουμε την προσοχή μας σε εκείνες τις ερμηνείες που επιχειρούν να διασώσουν τη συνεκτικότητα και τη γονιμότητα της νατουραλιστικής μεταφυσικής εντάσσοντάς την στην προσπάθεια ανάπτυξης μιας μη θεμελιωτικής μεταφυσικής. Θα επιχειρήσουμε δε να αναδείξουμε την έννοια της συνέχειας ως εκείνο το στοιχείο, το οποίο αποτελεί το κλειδί για την προσέγγιση της νατουραλιστικής μεταφυσικής και το οποίο θα μας επιτρέψει να προχωρήσουμε στη μεταφυσική δικαιολόγηση της δημοκρατίας.

Σύγχρονοι μελετητές τοποθετούν το έργο του Dewey δίπλα σε εκείνο των Nietzsche, Heidegger και Whitehead, οι οποίοι, αν και είχαν μεταφυσικό προσανατολισμό, προσπάθησαν να αποφύγουν τον θεμελιωτισμό.⁴⁴⁴ Ο Dewey θεωρεί πως η έρευνα της παραδοσιακής μεταφυσικής γύρω από τα έσχατα θεμέλια της πραγματικότητας δεν είναι μόνο άγονη αλλά και αποπροσανατολιστική. Και αυτό, διότι παραβλέπει πως σημείο εκκίνησης και τερματισμού κάθε έρευνας, άρα και της

---

⁴⁴³ Βλ. C.H. Seigfried, “Pragmatist Metaphysics? Why Terminology Matters” στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 37, no. 1, 2001, σσ. 13-21, και του ίδιου “Ghosts Walking Underground: Dewey’s Vanishing Metaphysics”, στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 40, no. 1, 2004, σσ. 53-81.

⁴⁴⁴ Βλ. W.T. Myers: “Pragmatist Metaphysics: A Defense”, στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 40, no. 1, 2004, 143. Η ίδια θέση εκφράζεται επίσης στο άρθρο του J.R. Shook, “Dewey’s Empirical Naturalism and Pragmatic Metaphysics”, στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 40, no. 4, 2004, σσ. 731-742, και στο έργο του R.W. Sleeper, *The Necessity of Pragmatism. John Dewey’s Conception of Philosophy*, ό.π.

μεταφυσικής, είναι το πλαίσιο της ανθρώπινης εμπειρίας. Χωρίς καμία αναφορά της έρευνας στην ανθρώπινη εμπειρία δεν υπάρχει ούτε δυνατότητα ελέγχου και επαλήθευσης των αποτελεσμάτων της, ούτε δυνατότητα εμπλουτισμού του νοήματος των πραγμάτων της εμπειρίας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, το περιεχόμενο της μεταφυσικής έρευνας να γίνεται αφηρημένο, να αφορά δηλαδή «κάτι το οποίο καταλαμβάνει αποκλειστικά μια δική του σφαίρα, χωρίς επαφή με τα πράγματα της καθημερινής εμπειρίας» (EN, 17). Ο Dewey υποστηρίζει πως ερωτήματα γύρω από την αλήθεια, το ον, την ουσία ή το αγαθό, μπορούν να αποκτήσουν νόημα μόνο με αναφορά στο πλαίσιο από το οποίο αναδύονται:

Έτσι, μπορεί να ειπωθεί πως ένα ερώτημα για την *έσχατη* αρχή ή την *έσχατη* αιτία είτε είναι ένα ανόητο ερώτημα είτε οι λέξεις χρησιμοποιούνται με μια σχετική έννοια, για να δείξουν το σημείο στο παρελθόν, στο οποίο μια συγκεκριμένη έρευνα τελειώνει.⁴⁴⁵

Συνεπώς, η ντιουιανή μεταφυσική διέπεται από δύο βασικές μεθοδολογικές αρχές. Πρώτον, εκκινεί από και τερματίζει στην ανθρώπινη εμπειρία, όπως κάθε ερευνητική διαδικασία. Μπορεί, έτσι, να χαρακτηριστεί ως γενεαλογική ή συγκειμενική.⁴⁴⁶ Δεύτερον, δέχεται ως προϋπόθεση τη συνέχεια μεταξύ εμπειρίας και φύσης.

Εφόσον, όμως, απορριφθεί η παραδοσιακή μεταφυσική ως πρώτη φιλοσοφία, ποια είναι η διαφορά της μεταφυσικής από την επιστημονική έρευνα; Ή, διαφορετικά, ποιο είναι το ιδιαίτερο περιεχόμενο της μεταφυσικής; Ο Dewey υποστηρίζει πως οφείλουμε να αναζητήσουμε το περιεχόμενο της μεταφυσικής στα μη περαιτέρω αναγώγιμα χαρακτηριστικά του κόσμου, χωρίς αυτά να συνδέονται με οποιαδήποτε έννοια έσχατων αρχών ή σκοπού, χωρίς δηλαδή καμία έννοια δημιουργίας ή εσχατολογίας.⁴⁴⁷ Τα χαρακτηριστικά της ύπαρξης πρέπει να κατανοηθούν εδώ ως οι πλέον θεμελιώδεις όροι, οι οποίοι καθιστούν δυνατό τον κόσμο, όπως αυτός μας δίνεται στην εμπειρία. Είναι όροι οι οποίοι καθιστούν δυνατή τόσο την αμεσότητα της πρωτογενούς εμπειρίας, όσο και την αναστοχαστική δραστηριότητα του πειραματισμού.

---

⁴⁴⁵ J. Dewey, "The Subject-Matter of Metaphysical Inquiry" (1915), στο MW, τόμ. 8, σ. 5.

⁴⁴⁶ Γενεαλογική ονομάζει την προσέγγιση του Dewey ο Seigfried, ενώ συγκειμενική ο Pappas, βλ. G.F. Pappas, *John Dewey's Ethics: Democracy as Experience*, ό.π., και C.H. Seigfried, "Pragmatism Metaphysics? Why Terminology Matters", ό.π.

⁴⁴⁷ Βλ. J. Dewey, "The Subject-Matter of Metaphysical Inquiry" (1915), στο MW, τόμ. 8, σ. 13.

Η μη-θεμελιωτική μεταφυσική σχεδιάζει τον χάρτη, πάνω στον οποίο μπορεί να κινηθεί η κριτική. Αλλά ο χάρτης δεν κατασκευάζεται υιοθετώντας την οπτική γωνία του Θεού. Σχεδιάζεται μόνο εφόσον κάποιος έχει ταξιδέψει αρκετά πάνω στο έδαφος. Είναι μια αναστοχαστική εργασία πάνω στον δρόμο που έχει ήδη διανύσει. Συνεπώς, η μεταφυσική δεν μπορεί να οικοδομηθεί *a priori*, μέσα από τη θεωρησιακή ενατένιση του κόσμου, αλλά μόνο μέσα από τον αναστοχασμό πάνω στους όρους της ίδιας της αναστοχαστικής δραστηριότητας. Για τον λόγο αυτό, τα συμπεράσματα της μεταφυσικής έρευνας, δηλαδή ο χάρτης της κριτικής, έχουν υποθετικό χαρακτήρα και είναι ανοιχτά σε έλεγχο και αναθεώρηση. Τέλος, η μεταφυσική έρευνα δεν εκκινεί μόνο από την εμπειρία του αναστοχασμού, αλλά καταλήγει σε αυτήν, εφόσον η χαρτογράφηση του πεδίου της κριτικής διευκολύνει και εμπλουτίζει τον ίδιο τον αναστοχασμό. Αναφερόμενος στη φυσική επιστήμη ο Born γράφει:

Δεν υπάρχει φιλοσοφική οδός στην επιστήμη που να φέρει επιστημολογικούς οδοδείκτες. Όχι. Βρισκόμαστε σε μια ζούγκλα. Προσανατολιζόμαστε, δοκιμάζοντας και λαθεύοντας, στρώνοντας το δρόμο πίσω μας καθώς προχωράμε. Δεν βρίσκουμε οδοδείκτες στα σταυροδρόμια. Εμείς σαν πρόσκοποι τους τοποθετούμε, ώστε να βοηθήσουμε τους υπόλοιπους.⁴⁴⁸

Ο Dewey αντιλαμβάνεται με παρόμοιο τρόπο τη σύγχρονη πειραματική επιστήμη και θεωρεί πως η μεταφυσική έρευνα συμμετέχει στο ίδιο έργο χαρτογράφησης του πεδίου της ανθρώπινης εμπειρίας. Χωρίς να διαθέτει τη σκοπιά του Θεού, η μεταφυσική οφείλει να προχωρήσει με προσοχή στα αχαρτογράφητα εδάφη, εκκινώντας από την εμπειρία και τοποθετώντας τους δικούς της οδοδείκτες.

Αν και η εμπειρία είναι το αφηρητικό σημείο της μεταφυσικής έρευνας, το περιεχόμενο της νατουραλιστικής μεταφυσικής αφορά την ίδια την ύπαρξη. Ο Dewey δεν στοχεύει στην ανάλυση των βασικών κατηγοριών της ανθρώπινης εμπειρίας. Κάτι τέτοιο θα σήμαινε τη διολίσθηση στον ιδεαλισμό. Αντιθέτως, ενδιαφέρεται για τα γενικά χαρακτηριστικά του ίδιου του κόσμου. Η μετάβαση από την εμπειρία στη φύση επιτυγχάνεται χάρη στην έννοια της συνέχειας. Ο Dewey υποστηρίζει πως αποδεχόμενοι την αρχή της συνέχειας μεταξύ εμπειρίας και φύσης, μπορούμε να δεχτούμε πως οτιδήποτε εμφανίζεται στην ανθρώπινη εμπειρία αποτελεί ένδειξη για τα γνωρίσματα των ίδιων των φυσικών συμβάντων. Η έννοια της συνέχειας αποκτάει, έτσι, κομβική σημασία για την κατανόηση της νατουραλιστικής μεταφυσικής.

---

⁴⁴⁸ M. Born, *Το πείραμα και η θεωρία στη Φυσική*, ό.π., σ. 43.

Στο έργο του Dewey, η έννοια της συνέχειας δηλώνει δύο αλληλοσυμπληρούμενα στοιχεία. Πρώτον, αποτελεί μαζί με την ασυνέχεια ένα από τα γνωρίσματα της ίδιας της ύπαρξης. «Οι ενεργές συνδέσεις ή συνέχειες κάθε είδους μαζί με τις στατικές ασυνέχειες χαρακτηρίζουν την ύπαρξη».⁴⁴⁹ Συνέχεια και ασυνέχεια δεν συνυπάρχουν στο μείγμα αστάθειας και σταθερότητας του κόσμου μηχανικά αλλά ζωτικά. Στις ενεργές συνδέσεις της συνέχειας των φυσικών συμβάντων μπορεί να εντοπιστεί το υπαρκτικό ρίζωμα της εργασίας, του αναστοχασμού και της πειραματικής επιστήμης.

Δεύτερον, η έννοια της συνέχειας σημαίνει πως στο πεδίο της φύσης αποκλείονται τόσο τα χάσματα όσο και οι αναγωγές. Τα διαφορετικά στοιχεία της φύσης, οι διαφορετικές μορφές ζωής και δραστηριότητας, είναι πτυχές της αναπτυσσόμενης ολότητας της φύσης. Κανένα στοιχείο της φύσης δεν μπορεί να αναχθεί σε μια πρωταρχική μορφή, ούτε μπορεί να σχηματίσει μια αυτόνομη, πλήρως απομονωμένη κατηγορία. Υπό αυτήν την έννοια, η συνέχεια δηλώνει την ανάπτυξη των στοιχείων της φύσης. «Η ανάπτυξη κάθε ζωντανού οργανισμού από τον σπόρο στην ωριμότητα απεικονίζει», σύμφωνα με τον Dewey, «τη σημασία της συνέχειας» (LTI, 30).⁴⁵⁰ Ως ανάπτυξη, η συνέχεια αποφεύγει τους δυϊσμούς και τους αναδιπλασιασμούς της παραδοσιακής φιλοσοφίας δίνοντας έμφαση στην κοινή ιστορία ανάπτυξης των πραγμάτων:

Η πραγματικότητα είναι η ίδια η διαδικασία της ανάπτυξης. Η παιδική ηλικία και η ενήλικη ζωή είναι στάδια μιας συνέχειας, στην οποία, ακριβώς επειδή είναι ιστορία, το ύστερο δεν μπορεί να υπάρξει πριν υπάρξει το προηγούμενο ... και στην οποία το ύστερο χρησιμοποιεί το καταγεγραμμένο και συσσωρευμένο αποτέλεσμα του προηγούμενου (EN, 210).

Με τον ίδιο τρόπο μπορεί να κατανοηθεί και η συνέχεια μεταξύ φύσης και εμπειρίας. Η ανθρώπινη εμπειρία αποτελεί στοιχείο της φύσης. Προκύπτει ως ανάπτυξη προηγούμενων τρόπων αλληλεπίδρασης φυσικών πραγμάτων. Ταυτόχρονα, φέρει μαζί της τα συσσωρευμένα αποτελέσματα των προηγούμενων τρόπων

---

⁴⁴⁹ J. Dewey, “The Need for Recovery of Philosophy” (1917), MW, τόμ. 10, σ. 12.

⁴⁵⁰ Η ανάλυση της έννοιας της συνέχειας στην παρούσα εργασία ακολουθεί ως έναν βαθμό την ανάλυση του Fott. Σε αντίθεση όμως με τον Fott, δεν θεωρούμε ότι ως γενικό χαρακτηριστικό της ύπαρξης η συνέχεια παραπέμπει σε μια μη αναλυόμενη ολότητα, σε μια ταυτότητα. Κατά τη γνώμη μας μια τέτοια παραδοχή αγνοεί το σημείο εκκίνησης της νατουραλιστικής μεταφυσικής: τον κόσμο ως μείγμα αστάθειας και σταθερότητας. Η μη αναλυόμενη ολότητα αναφέρεται μάλλον στην πρωτογενή, προ-γνωστική εμπειρία. Βλ. D. Fott, *John Dewey. America's Philosopher of Democracy*, ό.π., σσ. 68-72.

αλληλεπίδρασης. Φέρει μαζί της τα γενικά χαρακτηριστικά των φυσικών συμβάντων, από τα οποία προήλθε. Και χάρη σε αυτήν τη συνέχεια δικαιούται η νατουραλιστική μεταφυσική να επιχειρήσει με ασφάλεια την οπισθοβασία από την εμπειρία στα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ίδιας της φύσης.

Από πού προκύπτει, όμως, η έννοια της συνέχειας; Ο Fott παρατηρεί πως με την έννοια της ανάπτυξης η συνέχεια εμφανίζεται άλλοτε ως συμπέρασμα της επιστημονικής έρευνας, άλλοτε ως αρχή της νατουραλιστικής μεταφυσικής, ενώ άλλοτε πάλι ως συμπέρασμα της μεταφυσικής έρευνας.⁴⁵¹ Θεωρούμε πως μια ερμηνευτική προσέγγιση, η οποία επιθυμεί να διατηρήσει τον εμπειρικό, υποθετικό και αντι-θεμελιωτικό χαρακτήρα της νατουραλιστικής μεταφυσικής, οφείλει να λάβει υπόψη της και τους τρεις τρόπους, με τους οποίους εμφανίζεται η έννοια της συνέχειας.

Πρώτον, η ιδέα της συνέχειας προκύπτει ως αποτέλεσμα της επιστημονικής έρευνας. Ο Dewey αναφέρεται αφενός στις προόδους που έχουν σημειώσει η φυσιολογία και η ψυχολογία γύρω από ζητήματα μάθησης και αφετέρου στην ανάπτυξη της εξελικτικής βιολογίας. Η φυσιολογία και η ψυχολογία έχουν απορρίψει τους παραδοσιακούς δυϊσμούς μεταξύ ψυχής και σώματος και δέχονται ως αρχή τη συνέχεια, τη συνεχή αλληλεπίδραση του οργανισμού με το περιβάλλον. Επιπρόσθετα, η ανάπτυξη της βιολογίας επικυρώνει αυτό το μάθημα με την ανακάλυψη της εξέλιξης. Διότι η φιλοσοφική σημασία της θεωρίας της εξέλιξης έγκειται ακριβώς στην έμφασή της στη συνέχεια μεταξύ των απλούστερων και των πιο σύνθετων οργανικών μορφών μέχρι το σημείο που φτάνουμε στον άνθρωπο (DE, 347/481).

Ως εύρημα της σύγχρονης επιστήμης, η έννοια της συνέχειας έχει υποθετικό χαρακτήρα και είναι δυνατόν η μελλοντική επιστημονική έρευνα να οδηγήσει στην τροποποίηση ή την απόρριψή της. Στον βαθμό, όμως, που αυτό δεν έχει συμβεί αποτελεί την «καλύτερη, σύγχρονη μας γνώση»⁴⁵² και μια μεταφυσική έρευνα, η οποία χρησιμοποιεί την εμπειρική, δηλωτική μέθοδο, δεν μπορεί παρά να βασιστεί πάνω σε αυτήν τη γνώση. Με τον τρόπο αυτόν, το αποτέλεσμα της σύγχρονης επιστημονικής έρευνας γίνεται η αρχή της νατουραλιστικής μεταφυσικής. Μάλιστα, ο Dewey επισημαίνει πως η συγκεκριμένη αρχή δεν είναι a priori. Προκύπτει από τη

---

⁴⁵¹ Βλ. D. Fott, *John Dewey. America's Philosopher of Democracy*, ό.π., σσ. 68-82. Παρόμοιες παρατηρήσεις κάνει και ο Bernstein. Βλ. R. Bernstein, "John Dewey's Metaphysics of Experience", ό.π., σ. 12.

⁴⁵² J. Dewey, "Philosophy and Democracy" (1919), στο MW, τόμ. 11, σ. 48.

διαδικασία της πειραματικής έρευνας. Με βάση δε την αρχή της συνέχειας καθίσταται δυνατή η μετάβαση από το υλικό της ανθρώπινης εμπειρίας στα γενικά χαρακτηριστικά της ίδιας της ύπαρξης. Με άλλα λόγια, καθίσταται δυνατή η ίδια η νατουραλιστική μεταφυσική.

Τέλος, η δυνατότητα της μεταφυσικής έρευνας να μεταβαίνει από την εμπειρία στην ίδια τη φύση θέτει το ερώτημα για εκείνο το χαρακτηριστικό της φύσης, το οποίο επιτρέπει την εμφάνιση της συνέχειας στην εμπειρία. Η απάντηση δε στο συγκεκριμένο ερώτημα δεν μπορεί παρά να παραπέμπει στη συνέχεια ως ένα υπαρκτικό χαρακτηριστικό των φυσικών συμβάντων. Έχουμε ήδη δει πως η νατουραλιστική μεταφυσική δέχεται τον κόσμο ως ένα μείγμα αστάθειας και σταθερότητας, συνέχειας και ασυνέχειας. Συνεπώς, η συνέχεια αποτελεί ένα συμπέρασμα της μεταφυσικής έρευνας, η οποία την αναγνωρίζει ως γενικό χαρακτηριστικό της φύσης.

Αναλύοντας την ντιουιανή μεταφυσική, ο Fott υποστηρίζει πως, ως χαρακτηριστικό της ύπαρξης, η συνέχεια – το υπαρκτικό συνεχές, όπως την ονομάζει – είναι οντολογικά πρότερη της συνέχειας ως ανάπτυξης. Εντοπίζει δε στο υπαρκτικό συνεχές κάποιου είδους θεμέλιο της νατουραλιστικής μεταφυσικής.⁴⁵³ Ωστόσο, η αναζήτηση ενός έσχατου θεμελίου της ύπαρξης δεν συνάδει με την προσπάθεια του Dewey να συγκροτήσει μια μη-θεμελιωτική μεταφυσική. Επιπλέον, η προτεραιότητα του υπαρκτικού συνεχούς δεν προκύπτει κατά την ερευνητική διαδικασία, αλλά μπορεί να ανασυγκροτηθεί μόνο εκ των υστέρων. Από την άποψη αυτή, δεν έχει σημασία η οντολογική προτεραιότητα κάποιας από τις δύο έννοιες της συνέχειας, αλλά η κυκλικότητα του επιχειρήματος του Dewey. Ο Dewey προϋποθέτει αυτό που πρόκειται να αναζητήσει. Στη μεταφυσική αναζήτηση των γενικών χαρακτηριστικών της ύπαρξης, μεταξύ των οποίων είναι και η συνέχεια, προϋποθέτει ως μεθοδολογική αρχή τη συνέχεια μεταξύ φύσης και εμπειρίας.

Για τον Dewey αυτή η κυκλικότητα δεν συνιστά πρόβλημα. Αποτελεί το πενιχρό αντίτιμο που οφείλουμε να καταβάλουμε για να υπερβούμε τη μεταφυσική παράδοση της θεωρησιακής φιλοσοφίας. Ταυτόχρονα, η νατουραλιστική μεταφυσική εξασφαλίζει τον υποθετικό και εμπειρικό της χαρακτήρα, εφόσον η βασική της αρχή δεν λειτουργεί ως έσχατο θεμέλιο, αλλά ως αιτιολογημένος ισχυρισμός της πειραματικής επιστήμης. Ως εκ τούτου, η μεταφυσική αποτελεί αναπόσπαστο μέρος

---

⁴⁵³ Βλ. D. Fott, *John Dewey. America's Philosopher of Democracy*, ό.π., σσ. 68-82.

της σύγχρονης κατανόησης της εμπειρίας και της ανάπτυξης της επιστήμης και ως τέτοιο δύναται να τροποποιηθεί ή να απορριφθεί, όπως κάθε άλλη υπόθεση.

8.4 ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΝΟΗΜΑ

Η έως τώρα ανάλυση της νατουραλιστικής μεταφυσικής και της συνέχειας ως βασικής αρχής της φαίνεται να σχετίζεται ελάχιστα με την προβληματική της παρούσας εργασίας για τη δικαιολόγηση της δημοκρατίας. Η σύνδεση θα καταστεί εμφανής με την ανάλυση της έννοιας της επικοινωνίας. Η επικοινωνία, η οποία συνεπάγεται τη συνεργασία των μελών της κοινότητας και την ισότιμη συμμετοχή τους σε μια δραστηριότητα με κοινό νόημα, αποτελεί βασικό στοιχείο του δημοκρατικού ιδεώδους του Dewey. Εξασφαλίζει την ελεύθερη αλληλόδραση στο εσωτερικό της ομάδας, αλλά και μεταξύ των ομάδων. Αποτελεί, έτσι, αναγκαία προϋπόθεση για την ελεύθερη μετάδοση της εμπειρίας και για την πραγμάτωση του ηθικού ιδεώδους της ανάπτυξης, το οποίο συνδέεται στενά με τη δημοκρατία.

Στο πλαίσιο της νατουραλιστικής μεταφυσικής, η επικοινωνία είναι εκείνη η λειτουργία που καθιστά δυνατή τη μετάβαση από την ύπαρξη στην εμπειρία, από τα γυμνά φυσικά συμβάντα της ύπαρξης στα νοηματοδοτημένα αντικείμενα της ανθρώπινης εμπειρίας. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως αποτελεί μια εκδοχή της συνέχειας ή, διαφορετικά, πως η επικοινωνία είναι η μορφή της συνέχειας στην περίπτωση της ανθρώπινης εμπειρίας. Ως βασικό στοιχείο της δημοκρατίας και ως γενικό χαρακτηριστικό της φύσης η επικοινωνία υποδεικνύει τον τρόπο, με τον οποίο το δημοκρατικό ιδεώδες ριζώνει στη φύση. Στη συνέχεια θα εστιάσουμε την προσοχή μας στην ανάλυση της έννοιας της επικοινωνίας, συνδέοντάς την με την προσπάθεια του Dewey να δικαιολογήσει επαρκώς το δημοκρατικό ιδεώδες.

Ο Dewey αναπτύσσει για πρώτη φορά την αντίληψή του για την επικοινωνία ως μια διαδικασία κοινωνικής συνεργασίας και συντονισμού στο *Democracy and Education* το 1916. Εκεί ο κοινωνικός βίος ταυτίζεται με την επικοινωνία, ενώ η ελεύθερη επικοινωνία των μελών μιας κοινωνικής ομάδας στο εσωτερικό της και η επικοινωνία της συγκεκριμένης ομάδας με άλλες ομάδες λειτουργούν ως κριτήριο για μια αυθεντικά δημοκρατική κοινωνία. Στα προγενέστερα έργα του Dewey, η έννοια της επικοινωνίας εμφανίζεται σπάνια, ενώ δεν διαθέτει το εννοιολογικό βάρος που θα αποκτήσει στη συνέχεια. Δικαιούμαστε έτσι να ισχυριστούμε, μαζί με την Gert Biesta, πως η σκέψη του Dewey σημαδεύεται από μια επικοινωνιακή στροφή η οποία

εκφράζεται για πρώτη φορά στο *Democracy and Education*. «Η πραγμάτευση της επικοινωνίας στο *Democracy and Education* είναι σαφώς νέα και διαφορετική από ό,τι είχε ως τότε γράψει ο Dewey, ώστε υποθέτουμε ότι το βιβλίο σηματοδοτεί ένα αποφασιστικό βήμα στην ανάπτυξη της σκέψης του». ⁴⁵⁴ Η ανάλυση των εννοιών της επικοινωνίας και του νοήματος από τον Dewey μαρτυρά την ισχυρή επίδραση που δέχτηκε από το έργο του George Herbert Mead. Αν η νατουραλιστική μεταφυσική πρέπει να καταφύγει στη βιολογία, τη φυσιολογία και την ψυχολογία για να αντλήσει την αρχή της συνέχειας, οφείλει να στραφεί στον κοινωνικό συμπεριφορισμό του Mead για να παραλάβει από αυτό την έννοια της επικοινωνίας. ⁴⁵⁵

Στο *Experience and Nature* η επικοινωνία τοποθετείται στο πλαίσιο της μεταφυσικής έρευνας των γενικών χαρακτηριστικών της ύπαρξης και ταυτίζεται με τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της ανθρώπινης αλληλόδρασης. Ο Dewey εντοπίζει τρία επίπεδα ή τρεις μορφές αλληλεπίδρασης εντός της φύσης. Ακολουθώντας την αρχή της συνέχειας ισχυρίζεται πως κάθε επίπεδο αλληλεπίδρασης έχει προέλθει από το προηγούμενο και φέρει ορισμένα στοιχεία του. Ωστόσο, δεν ανάγεται στο προηγούμενο, εφόσον διαθέτει διακριτά ποιοτικά χαρακτηριστικά.

Το πρώτο επίπεδο ονομάζεται *φυσικο-χημικό* και αναφέρεται στα άψυχα όντα και στην αλληλεπίδρασή τους με το περιβάλλον (π.χ. η οξείδωση του σιδήρου ή το λιώσιμο ενός μετάλλου). Το δεύτερο επίπεδο ονομάζεται *ψυχικο-φυσικό* και αναφέρεται στα έμψυχα όντα και στον δικό τους ιδιαίτερο τρόπο αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον. Σε αντίθεση με τα άψυχα όντα, ένα φυτό ή ένα ζώο αντιδρά στο περιβάλλον με τέτοιο τρόπο, ώστε τείνει να διατηρήσει ακέραιη την οντότητά του. Η αλληλεπίδρασή τους με το περιβάλλον διέπεται από μια συγκεκριμένη οργάνωση, η οποία μπορεί να συνοψιστεί στην ακολουθία ανάγκη-προσπάθεια-ικανοποίηση. Με

---

⁴⁵⁴ G. Biesta, “Of all Affairs, Communication is the Most Wonderful”: The Communicative Turn in Dewey’s *Democracy and Education*”, στο *John Dewey and our Educational Prospect: A Critical Engagement with Dewey’s Democracy and Education*, εκδ. State University of New York Press, New York 2006, σ. 27.

⁴⁵⁵ Αν και ο Dewey δεν αναφέρεται συχνά στο έργο του Mead, η επίδρασή του είναι πασιφανής τόσο στο *Human Nature and Conduct* όσο και στο *Experience and Nature*. Οι δύο στοχαστές είχαν συνεργαστεί στενά στο Πανεπιστήμιο του Σικάγο και έτρεφαν αμοιβαία εκτίμηση ο ένας για τον άλλο. Για το έργο του Mead βλ. G.H. Mead, *Mind, Self and Society, from the Standpoint of a Social Behaviorist*, τόμ. 1, επιμ. C.W. Morris, εκδ. The University of Chicago Press, Chicago 1962. Για τη σχέση των δύο στοχαστών βλ. τη νεκρολογία του Dewey για τον Mead, J. Dewey, “George Herbert Mead as I Knew Him” (1931), στο LW, τόμ. 6. Παρά τη μεγάλη επίδραση που δέχτηκε ο Dewey, όπως ομολογεί στο συγκεκριμένο άρθρο, ο Mead εξέφραζε αμφιβολίες για τον τρόπο με τον οποίο ο Dewey κατανοεί και χρησιμοποιεί ορισμένες από τις ιδέες της κοινωνικής ψυχολογίας. Βλ. G. Cook, “George Herbert Mead: An Unpublished Review of John Dewey’s *Human Nature and Conduct*”, *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, τόμ. 30, n. 4, 1994, σσ. 374-379. Ωστόσο, η ενδελεχής εξέταση των αποκλίσεων της σκέψης των δύο στοχαστών υπερβαίνει τους σκοπούς της παρούσας εργασίας.

άλλα λόγια, τα φυτά και τα ζώα λειτουργούν ως οργανισμοί. Όπως διευκρινίζει ο Dewey:

Το πρόθεμα «ψυχικό» δηλώνει πως η φυσική δραστηριότητα έχει αποκτήσει πρόσθετες ιδιότητες, δηλαδή την ικανότητα να επιτυγχάνει ένα ιδιαίτερο είδος αλληλεπίδρασης, η οποία υποστηρίζει τις ανάγκες της από τα μέσα που την περιβάλλουν. Το ψυχο-φυσικό δεν δηλώνει την κατάργηση του φυσικο-χημικού, ούτε μια ιδιαίτερη μείξη κάτι του φυσικού με κάτι το ψυχικό (όπως ένας Κένταυρος είναι μισός άνθρωπος και μισός άλογο). Δηλώνει την κατοχή συγκεκριμένων ποιοτήτων και δυνάμεων, οι οποίες δεν έχουν φανερωθεί στα άψυχα. Υπό αυτήν την προοπτική, δεν υπάρχει το πρόβλημα της σχέσης φυσικού και ψυχικού. Υπάρχουν συγκεκριμένα εμπειρικά γεγονότα, τα οποία σημαδεύονται από διακριτές ποιότητες και δυνάμεις (EN, 196).

Το τρίτο επίπεδο αλληλεπίδρασης ονομάζεται νοητικό και αναφέρεται στην αλληλεπίδραση του ανθρώπου με το περιβάλλον. Το ιδιαίτερο, μη αναγώγιμο στις προηγούμενες μορφές, ποιοτικό χαρακτηριστικό της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης είναι η νοηματοδότηση των πραγμάτων της εμπειρίας μέσω της επικοινωνίας. Τα ζώα δεν είναι σε θέση να νοηματοδοτήσουν τη δραστηριότητά τους. Έχουν, βεβαίως, συναισθήματα (feelings). Αλλά απλώς τα κατέχουν. Δεν τα γνωρίζουν. Αντίθετα, χάρη στην ανάπτυξη των νοητικών του ικανοτήτων ο άνθρωπος έχει τη δυνατότητα να προσδίδει νόημα στα πράγματα που τον περιβάλλουν και στις πράξεις του.

Συνεπώς, η επικοινωνία είναι εκείνη η ιδιαίτερη μορφή αλληλεπίδρασης που προσδίδει στον άνθρωπο τα ειδοποιά του χαρακτηριστικά. Χάρη στην επικοινωνία είναι δυνατή η ανάδυση του νου και της συνείδησης, η μετάβαση από τη γυμνή φυσική ύπαρξη στο νόημα. Για να εκφράσει το ποιοτικό άλμα, το οποίο συνιστά η επικοινωνία και η νοηματοδότηση που αυτή καθιστά δυνατή, ο Dewey την παραλληλίζει με το θαύμα της μετουσίωσης.

Από όλα τα πράγματα η επικοινωνία είναι το πλέον υπέροχο. Το γεγονός ότι τα πράγματα μπορούν να περάσουν από την εξωτερική ώθηση και έλξη στην αποκάλυψή τους στον άνθρωπο και με αυτόν τον τρόπο στη φανέρωσή τους, καθώς και το γεγονός ότι ο καρπός της επικοινωνίας οφείλει να είναι η συμμετοχή, το μοίρασμα, είναι ένα θαύμα, μπροστά στο οποίο η μετουσίωση ωχριά. Όταν συντελείται η επικοινωνία, όλα τα φυσικά συμβάντα υπόκεινται σε αναθεώρηση και επανεξέταση, είτε πρόκειται για δημόσιο διάλογο είτε για

τον προκαταρκτικό διάλογο που ονομάζεται σκέψη. Τα συμβάντα μετατρέπονται σε αντικείμενα, σε πράγματα με νόημα (EN, 132).

Το ποιοτικό άλμα της επικοινωνίας δεν παραπέμπει σε κάτι που βρίσκεται έξω από τη φύση. Με βάση την αρχή της συνέχειας, η επικοινωνία προέρχεται από τη φύση και αποτελεί και η ίδια ένα στοιχείο της φύσης. Η νατουραλιστική κατανόηση της επικοινωνίας αρνείται τόσο τις μηχανιστικές αναγωγές της επικοινωνίας στις κραυγές και τις εκφράσεις των ζώων, όσο και την ιδεαλιστική αντίληψη της επικοινωνίας ως κάτι εντελώς έξω και πέρα από τη φύση. Αναγνωρίζεται, βεβαίως, η σημασία του οργανικού υποστρώματος, το οποίο είναι αναγκαίο για την ανθρώπινη ομιλία και συναντιέται επίσης στις χαμηλότερες μορφές ζωής.

Το στοιχείο, όμως, το οποίο καθιστά δυνατή την επικοινωνία και τη διακρίνει από οποιαδήποτε «γλώσσα» των ζώων είναι η ανθρώπινη αλληλεπίδραση, η ιδιαίτερη υφή της οποίας συνίσταται στη συμμετοχή και τη συνεργασία. Στις μελέτες του για την κοινωνική ψυχολογία, ο Mead κατέδειξε πως η υποκειμενικότητα καθίσταται δυνατή μόνο μέσα από την ανθρώπινη αλληλεπίδραση, μέσα από τη διυποκειμενικότητα. Πιο συγκεκριμένα, έδειξε πως ο εαυτός αναδύεται από τη γλώσσα, η οποία με τη σειρά της είναι μέρος της κοινωνικής διαδικασίας. Ακολουθώντας τις αρχές της δαρβινικής θεωρίας της εξέλιξης, ο Mead υποστηρίζει ότι οι απαρχές της ανθρώπινης επικοινωνίας βρίσκονται στις συνεργατικές διαδικασίες που αναπτύσσονται στα ζώα για την αναπαραγωγή και τη φροντίδα των μικρών ή τις διαμάχες τους.

Παρά το γεγονός ότι στα ζώα μπορεί να εντοπιστεί κάποιου είδους συνομιλία εκφράσεων (*gestures*), η ανθρώπινη επικοινωνία διαφέρει ριζικά, διότι η αντίδραση που ζητείται από τον άλλον αφυπνίζεται και στο ίδιο το άτομο. Το άτομο μπαίνει κατά κάποιον τρόπο στη θέση του άλλου. Υιοθετεί την οπτική του γωνία. Έχει την τάση να δρα όπως το άλλο πρόσωπο. Στην επικοινωνία «το άτομο αντιδράει στα ερεθίσματά του με τον ίδιο τρόπο που και οι άλλοι άνθρωποι αντιδρούν. Τότε το ερέθισμα γίνεται σημασιακό. Τότε κάποιος λέει κάτι».⁴⁵⁶ Συνεπώς, κατά την επικοινωνία εγκαθιδρύεται μια σχέση συνεργασίας μεταξύ των εμπλεκόμενων ομιλούντων υποκειμένων. Υιοθετώντας τη στάση κάθε εμπλεκόμενου ή, διαφορετικά, ενός γενικευμένου άλλου, το άτομο γίνεται ταυτόχρονα υποκείμενο και αντικείμενο. Μετατρέπεται σε εαυτό. Το άτομο αναπτύσσει έναν ολοκληρωμένο εαυτό «μόνο

---

⁴⁵⁶ G.H. Mead, *Mind, Self and Society, from the Standpoint of a Social Behaviorist*, ό.π., σ. 67.

καθόσον λαμβάνει τις συμπεριφορές της οργανωμένης κοινωνικής ομάδας, στην οποία ανήκει, μέσω της οργανωμένης, συνεργατικής, κοινωνικής δραστηριότητας ή μιας ομάδας τέτοιων δραστηριοτήτων, στις οποίες δεσμεύεται αυτή η ομάδα». ⁴⁵⁷ Η ίδια η σκέψη είναι δυνατή μόνο επειδή αναλαμβάνουμε τη συμπεριφορά του γενικευμένου άλλου. Ο γενικευμένος άλλος ορίζει κατά κάποιον τρόπο τον πολιτισμικό ορίζοντα, από τον οποίο αναδύεται ο εαυτός και μέσα στον οποίο μπορεί να κινηθεί.

Ο Dewey υιοθετεί την αντίληψη του Mead για την επικοινωνία ως αλληλεπίδραση, κατά την οποία το άτομο παίρνει τη θέση του άλλου συνομιλητή. Δέχεται πως, σε αντίθεση με τη μηχανιστική συνύπαρξη των ζώων σε μια αγέλη, «η συνάθροιση οργανικών ανθρώπινων όντων μετασχηματίζει την αλληλουχία και τη συνύπαρξη σε συμμετοχή» (EN, 138). Επιπλέον, ο Dewey τονίζει τη σημασία της επικοινωνίας στην επίτευξη μιας κοινής κατανόησης και στη διαμόρφωση κοινής εμπειρίας. «Η επικοινωνία που διασφαλίζει τη συμμετοχή σε μια κοινή κατανόηση», γράφει χαρακτηριστικά, «είναι επικοινωνία η οποία εξασφαλίζει παρόμοιες συγκινησιακές και πνευματικές προδιαθέσεις – όπως τρόπους ανταπόκρισης σε προσδοκίες και απαιτήσεις» (DE, 7/124-125). Επιπλέον,

η επικοινωνία είναι μια διαδικασία συμμερισμού εμπειρίας μέχρις ότου αυτή καταστεί κοινό κτήμα. Τροποποιεί την προδιάθεση και των δύο μερών που συμμετέχουν σε αυτήν (DE, 12/130).

Τέλος, ως συμμετοχική αλληλεπίδραση που καθιστά την εμπειρία των συνομιλητών κοινή, η επικοινωνία εκφράζει την αυθεντική κοινωνική σχέση, σε αντίθεση προς την απλή φυσική γειτνίαση ή τη μηχανική σύνδεση των ατόμων. Η κοινή κατανόηση, η κοινή νοηματοδότηση των πραγμάτων αποτελεί προϋπόθεση του κοινοτικού βίου και αυτή με τη σειρά της είναι δυνατή μόνο μέσα από την επικοινωνία. Μάλιστα, εφόσον η δημοκρατία κατανοείται πρωτίστως ως ένας τρόπος του κοινωνικού βίου, ένας τρόπος της από κοινού μεταδιδόμενης εμπειρίας, η επικοινωνία αποτελεί, επίσης, το κριτήριο για την αυθεντική δημοκρατική κοινότητα. ⁴⁵⁸

---

⁴⁵⁷ Ο.π., σ. 155.

⁴⁵⁸ Ο Dewey αντιπαραβάλλει την αυθεντική κοινωνική σχέση της ελεύθερης επικοινωνίας με τη μηχανιστική σύνδεση των ατόμων στο πεδίο της βιομηχανικής παραγωγής. Ο Dewey παρατηρεί πως στο εργοστάσιο, στο οποίο ο κάθε εργάτης εκτελεί μια πολύ εξειδικευμένη εργασία χωρίς καμία αναφορά στο τι κάνουν οι άλλοι, «δεν υπάρχει κοινή αλληλουχία, στην οποία αναφέρονται οι διάφορες ενέργειες, κατά συνέπεια ούτε και αυθεντική συνομιλία ή συνεργασία, παρά τη συμπαράθεση των ενεργειών τους και παρά το γεγονός πως αντίστοιχες δραστηριότητες συμβάλλουν σε ένα κοινό

Συνοπτικά, η επικοινωνία προκύπτει από τη συνεργατική και συμμετοχική αλληλεπίδραση μεταξύ των ανθρώπων και ταυτόχρονα την ενδυναμώνει. Για τον λόγο αυτόν, η ουσία της γλώσσας δεν πρέπει να αναζητηθεί στην έκφραση, όπως υποστήριζε ο ρομαντισμός, αλλά στην επικοινωνία:

Η καρδιά της γλώσσας δεν είναι η «έκφραση» κάποιου πράγματος που ήδη υπάρχει, πολύ λιγότερο η έκφραση κάποιας προγενέστερης σκέψης. Είναι η επικοινωνία, η εγκαθίδρυση της συνεργασίας σε μια δραστηριότητα, στην οποία υπάρχουν συνεργάτες και στην οποία η δραστηριότητα του καθενός τροποποιείται και ρυθμίζεται από τη συνεργασία. Το να αποτύχεις να καταλάβεις σημαίνει να αποτύχεις να έρθεις σε μια συμφωνία στην πράξη. Το να παρανοήσεις σημαίνει να ξεκινήσεις μια πράξη με διαφορετικούς σκοπούς (EN, 141).

Η νατουραλιστική κατανόηση της γλώσσας ως επικοινωνίας και η στενή σύνδεση της επικοινωνίας με τη συνεργασία οδηγεί σε μια νέα κατανόηση του νοήματος. Μάλιστα, ο Sleeper υποστηρίζει πως το *Experience and Nature* θα μπορούσε να διαβαστεί εξίσου ως μια νατουραλιστική θεωρία νοήματος.⁴⁵⁹ Σύμφωνα με την κοινωνική ψυχολογία του Mead, το νόημα προκύπτει αντικειμενικά μέσα από την κοινωνική διαδικασία:

Τα αντικείμενα συγκροτούνται με όρους νοήματος κατά την κοινωνική διαδικασία της εμπειρίας και της συμπεριφοράς μέσω της αμοιβαίας προσαρμογής του ενός στον άλλον ... μιας προσαρμογής, η οποία είναι δυνατή με τα μέσα της επικοινωνίας.⁴⁶⁰

Η επικοινωνία συγκροτεί αντικείμενα, διότι προσδιορίζει, προϋποθέτει και καθιστά δυνατή την αφαίρεσή τους από τη συνολική δομή των γεγονότων ως οντοτήτων που είναι σχετικές με την καθημερινή κοινωνική συμπεριφορά. Ως εκ τούτου,

το νόημα δεν πρέπει να κατανοηθεί θεμελιωδώς ως ένα καθεστώς της συνείδησης ή μια δέσμη οργανωμένων σχέσεων που υπάρχουν ή συντηρούνται νοητικώς έξω από το πεδίο της εμπειρίας, μέσα στο οποίο

αποτελέσμα. Εάν, όμως, ο καθένας διαβλέπει τα αποτελέσματα των δικών του ενεργειών ως προς τον αντίκτυπό τους σε ό,τι κάνουν οι άλλοι και συνυπολογίζει τα αποτελέσματα της δικής τους συμπεριφοράς πάνω στον ίδιο, τότε υπάρχει κοινό πνεύμα: κοινή επιδίωξη στη συμπεριφορά» (DE, 35/154).

⁴⁵⁹ R.W. Sleeper, *The Necessity of Pragmatism. John Dewey's Conception of Philosophy*, ό.π., ιδιαίτερα το 5^ο κεφάλαιο, σσ. 106 – 133.

⁴⁶⁰ G.H. Mead, *Mind, Self and Society, from the Standpoint of a Social Behaviorist*, ό.π., σ. 77.

εισάγονται. Αντιθέτως, πρέπει να κατανοηθεί αντικειμενικά ως έχον την ύπαρξή του εξολοκλήρου μέσα σε αυτό το ίδιο πεδίο.⁴⁶¹

Ακολουθώντας τον Mead, ο Dewey υποστηρίζει πως το νόημα αναδύεται στο πλαίσιο μια κοινότητας δράσης. Η σημασία μιας λέξης δεν είναι μια αποκλειστικά ατομική διανοητική κατάσταση, αλλά ένας τρόπος κοινωνικής δράσης, με τον οποίο επιτυγχάνονται οι σκοποί της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης. Ένας φυσικός ήχος μπορεί να γίνει λέξη, να αποκτήσει σημασία, μόνο όταν η χρήση του εγκαθιδρύει μια κοινότητα δράσης. Πιο αναλυτικά, η γλώσσα είναι

ένα τρόπος αλληλεπίδρασης τουλάχιστον δύο όντων, ενός ομιλητή και ενός ακροατή. Προϋποθέτει μια οργανωμένη ομάδα, στην οποία αυτά τα πλάσματα ανήκουν και από την οποία έχουν αποκτήσει τη συνήθειά τους να μιλούν ... Επιπλέον, το νόημα των σημείων εμπεριέχει πάντα κάτι κοινό, τόσο ανάμεσα στα πρόσωπα όσο και με ένα αντικείμενο. Όταν αποδίδουμε κάποιο νόημα στον ομιλητή ως *πρόθεση*, λαμβάνουμε ως δεδομένο ένα άλλο πρόσωπο, το οποίο μοιράζεται την επιτέλεση του σκοπού και, επίσης, κάτι ανεξάρτητο από τα αναφερόμενα πρόσωπα, μέσω του οποίου ο σκοπός πραγματοποιείται ... Αυτή η κοινότητα συμμετοχής είναι το νόημα (EN, 145-146).

Συνεπώς, το νόημα δεν αποτελεί μια ψυχική ουσία. Είναι πρωτίστως μια ποιότητα της συνεργατικής συμπεριφοράς και δευτερευόντως μια ποιότητα των αντικειμένων. Αποτελεί μια νέα μορφή αλληλεπίδρασης μεταξύ του οργανισμού και του περιβάλλοντος, μια μέθοδο για κοινή δράση και έναν κανόνα για τη χρήση και την ερμηνεία των πραγμάτων.

Η νατουραλιστική κατανόηση του νοήματος από τον Dewey παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες με τις παρατηρήσεις του ύστερου Wittgenstein. Στις *Φιλοσοφικές έρευνες* ο Wittgenstein απορρίπτει την αυγουστίνεια αντίληψη της γλώσσας – την οποία και ο ίδιος είχε υιοθετήσει στο *Tractatus Logico-Philosophicus* –, σύμφωνα με την οποία η κατανόηση του νοήματος των λέξεων συνίσταται σε μια διαδικασία κατάδειξης, με την οποία ορίζεται μια λέξη μέσω της αντιστοίχισής της με ένα αντικείμενο. Αυτό συνεπάγεται την απόρριψη επίσης του εγχειρήματος της κατασκευής μιας εντελώς σαφούς, ιδεώδους γλώσσας. Αντιθέτως, ο Wittgenstein αναγνωρίζει τη διυποκειμενική υφή της γλώσσας και τη συνάρτηση του νοήματος με τη χρήση της εντός των πολύπλοκων γλωσσικών δραστηριοτήτων, των γλωσσικών

---

⁴⁶¹ Ο.π., σ. 78.

παιγνίων. Επιπλέον, η γλώσσα είναι εσωτερικά συνδεδεμένη με μια συγκεκριμένη μορφή ζωής, δηλαδή με τη μη-γλωσσική συμπεριφορά των χρηστών, η οποία μας επιτρέπει να μεταβαίνουμε από τα απλά στα πιο σύνθετα γλωσσικά παίγνια.⁴⁶² Συνεπώς, ο Dewey και ο ύστερος Wittgenstein συγκλίνουν στην κριτική τους στις νοησαρχικές αντιλήψεις για τη γλώσσα, καθώς και στη συσχέτιση του νοήματος μιας λέξης με τη χρήση της εντός μιας ορισμένης διποκειμενικής δραστηριότητας.

Ως ποιότητα της συνεργατικής δράσης, το νόημα συνδέεται, επίσης, με τα εργαλεία. Ένα αντικείμενο αναγνωρίζεται και χρησιμοποιείται ως εργαλείο, δηλαδή ως μέσο για ορισμένες συνέπειες ή ως σημείο που παραπέμπει σε κάτι άλλο, μόνο αν είναι ένα συγκεκριμένο στοιχείο της κοινής δράσης μιας κοινωνικής ομάδας, η οποία είναι δυνατή χάρη στη γλώσσα:

Μόνο η επανάληψη μέσω της κοινά αποδεκτής δράσης δικαιολογεί την αναγνώρισή τους ως εργαλείων και αυτή η κοινά αποδεκτή δράση εξαρτάται από τη χρήση συμβάσεων και επικοινωνίας (EN, 147).

Επομένως, είναι η επικοινωνιακή λειτουργία της γλώσσας στο πλαίσιο της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης και η δυνατότητά της να προσδίδει στα πράγματα νόημα εκείνη που καθιστά δυνατή την ανάδυση ενός πράγματος ως εργαλείου. Όπως σημειώνει ο Dewey,

Μόλις ονομάζονται, τα γεγονότα ζουν μια ανεξάρτητη και διπλή ζωή. Εκτός από την αυθεντική τους ύπαρξη υπόκεινται επιπροσθέτως σε έναν ιδεώδη πειραματισμό. Οι σημασίες τους μπορούν να συνδυαστούν και να αναδιαταχθούν απεριόριστα στη φαντασία και το αποτέλεσμα αυτού του εσωτερικού πειραματισμού – που είναι η σκέψη – μπορεί να τεθεί περαιτέρω στην αλληλεπίδραση με ακατέργαστα και ανεπεξέργαστα γεγονότα ... Όπου υπάρχει η επικοινωνία, τα πράγματα αποκτούν νόημα και έτσι αποκτούν αναπαραστάσεις, ισοδύναμα, σημεία και σημασίες, οι οποίες είναι απείρως πιο δεκτικές στη διαχείριση, πιο μόνιμες και εξυπηρετικές από τα γεγονότα στο πρώτο τους καθεστώς (EN, 132).

Για τον λόγο αυτόν, η γλώσσα χαρακτηρίζεται ως εργαλείο των εργαλείων, ως στοργική μητέρα όλων των σημασιών:

Το να είναι κάτι εργαλείο ή να χρησιμοποιείται ως μέσο για συνέπειες σημαίνει πως έχει και είναι προικισμένο με νόημα, με γλώσσα, η οποία όντας

---

⁴⁶² L. Wittgenstein, *Φιλοσοφικές έρευνες*, μτφ.-επιμ., Π. Χριστοδουλίδης, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1977.

το εργαλείο των εργαλείων, είναι η στοργική μητέρα όλων των σημασιών (EN, 147).⁴⁶³

Ο χαρακτηρισμός της επικοινωνίας ως εργαλείου των εργαλείων δεν συνεπάγεται μια αμιγώς εργαλειακή κατανόησή της. Η επικοινωνία διακρίνεται συγχρόνως από μια άμεση ποιότητα. Εμπλουτίζει τη ζωή τόσο του ανθρώπου όσο και της κοινότητας μέσα από τη διάδοση της εμπειρίας. Η επικοινωνία είναι ταυτόχρονα αυτή καθ' αυτή μια απόλαυση. Όπως υποστηρίζει ο Dewey,

[η] επικοινωνία είναι επίσης ένας εμπλουτισμός της ζωής, απόλαυση για αυτήν την ίδια ... Η γλώσσα είναι πάντα μια μορφή δράσης και στην εργαλειακή της χρήση είναι πάντα ένα μέσο τής κοινά αποδεκτής δράσης για έναν σκοπό, ενώ την ίδια στιγμή βρίσκει στον εαυτό της όλα τα αγαθά των πιθανών συνεπειών της ... Φέρνει μαζί της την αίσθηση της μετοχής και της ένωσης σε ένα όλο. Οι μορφές της γλώσσας είναι απaráμιλλες στην ικανότητα δημιουργίας αυτής της αίσθησης, πρώτα με την απευθείας συμμετοχή στο ακροατήριο και ύστερα, όσο οι γλωσσικές μορφές αναπτύσσονται, με την ευφάνταστη ταύτιση (EN, 144-5).

Η, όπως γράφει αλλού, η επικοινωνία «είναι τελική (final) ως ένα μοίρασμα των αντικειμένων και των τεχνών που είναι σημαντικές για την κοινότητα, ένα μοίρασμα δια του οποίου οι σημασίες εμπλουτίζονται, βαθαίνουν και σταθεροποιούνται στο πλαίσιο της κοινότητας» (EN, 159).⁴⁶⁴

Ο διττός χαρακτήρας της επικοινωνίας, η οποία είναι αυτοσκοπός, ενώ συγχρόνως έχει εργαλειακό χαρακτήρα, διαφοροποιεί τη νατουραλιστική προσέγγιση του Dewey από εκείνη του Habermas. Ο Habermas διακρίνει σαφώς δύο είδη κοινωνικού πράττειν· την ορθολογική ως προς τον σκοπό δράση και την επικοινωνιακή δράση. Το πρώτο είδος πράττειν αναφέρεται σε αυτό που ονομάζουμε – με την ευρεία έννοια – τεχνική ή εργαλειακή ορθολογικότητα, δηλαδή στην κατάλληλη επιλογή και διεύθυνση των μέσων για την επίτευξη ενός δεδομένου σκοπού. Το κριτήριο ορθότητάς του είναι η αποτελεσματικότητα ως προς την

---

⁴⁶³ Βλ. επίσης J. Dewey, “Experience and Nature” (1925), στο LW, τόμ. 1, σ. 134.

⁴⁶⁴ Η ανάλυση της επικοινωνίας θα μπορούσε να συσχετισθεί με τις παρατηρήσεις του Dewey για την πρωτόγονη θρησκεία. Στο *The Quest for Certainty* σημειώνει πως στην πρωτόγονη θρησκεία το ιερό και το βέβηλο, το τελετουργικό και το πρακτικό, είναι αδιαχώριστα. Κάθε πρακτική δραστηριότητα επενδύεται με μια τελετουργία και κάθε τελετουργία έχει μια πρακτική σημασία. Αντίστοιχα, στην επικοινωνία η απόλαυση και η εργαλειακότητα είναι αδιαχώριστες. Κάθε επικοινωνία προσφέρει μια άμεση απόλαυση στους συμμετέχοντες και ταυτόχρονα λειτουργεί εργαλειακά για τον συντονισμό της κοινής τους δράσης. Βλ. J. Dewey, “The Quest for Certainty” (1929), στο LW, τόμ. 4, σσ. 9-10.

επίτευξη του συγκεκριμένου κάθε φορά σκοπού ή – με όρους του Dewey – οι παραγόμενες συνέπειες της δράσης. Διακρίνεται δε σε εργαλειακό και στρατηγικό πράττειν.⁴⁶⁵

Από την άλλη πλευρά, ο Habermas ορίζει την επικοινωνιακή δράση ως συμβολικά διαμεσολαβημένη αλληλόδραση, η οποία είναι προσανατολισμένη στη συναίνεση των δρώντων υποκειμένων:

Κατευθύνεται από υποχρεωτικά *ισχύοντες κανόνες*, οι οποίοι ορίζουν αμοιβαία αναμενόμενες συμπεριφορές και πρέπει να γίνονται κατανοητοί και να αναγνωρίζονται το λιγότερο από δύο δρώντα υποκείμενα. Οι κοινωνικοί κανόνες ενισχύονται μέσω κυρώσεων. Το νόημά τους αντικειμενοποιείται στην καθημερινή επικοινωνία.⁴⁶⁶

Στην περίπτωση της επικοινωνιακής δράσης το κριτήριο της ορθότητας δεν βασίζεται στα παραγόμενα αποτελέσματα, αλλά στην κοινωνική ισχύ των κανόνων συμπεριφοράς που παράγει. Με αυτόν τον τρόπο εγκαταλείπεται ο μονολογικός χαρακτήρας της εργαλειακής ορθολογικότητας. Τα δρώντα υποκείμενα επιδιώκουν πρωτίστως μια συμφωνία στη βάση μιας κοινής κατανόησης της παρούσας κατάστασης και όχι χάρη στην επιτυχία των ατομικών τους στόχων.⁴⁶⁷

---

⁴⁶⁵ «Το μοντέλο της ορθολογικής ως προς τον σκοπό δράσης», εξηγεί ο Habermas, «εκκινεί από το ότι ο δράστης προσανατολίζεται κατά κύριο λόγο προς την επίτευξη ενός στόχου που έχει οριστεί με αρκετή ακρίβεια σύμφωνα με σκοπούς, επιλέγει μέσα που του φαίνονται κατάλληλα στη δεδομένη περίπτωση, και υπολογίζει άλλα προβλέψιμα επακόλουθα του πράττειν ως δευτερογενείς συνθήκες της επιτυχίας του. Η επιτυχία ορίζεται ως η εμφάνιση στον κόσμο μιας επιθυμούμενης κατάστασης, η οποία μπορεί, σε μια δεδομένη περίπτωση, να επιτευχθεί αιτιακά μέσω της σκόπιμης πράξης ή παράλειψης (μιας πράξης). Τα εμφανιζόμενα αποτελέσματα του πράττειν αποτελούνται από τα αποτελέσματά του (στο βαθμό που πραγματοποιήθηκε ο θεθειμένος σκοπός), τις συνέπειές του (τις οποίες προέβλεψε και συνεπιδίωξε ή αποδέχτηκε ως αναπόφευκτες ο πράττων) και τις δευτερογενείς συνέπειες (τις οποίες δεν προέβλεψε ο πράττων). Ένα προσανατολισμένο προς την επιτυχία πράττειν ονομάζεται *εργαλειακό*, όταν το θεωρούμε από την άποψη της εφαρμογής τεχνικών κανόνων του πράττειν και αξιολογούμε τον βαθμό επίδρασης μιας παρέμβασης σε μια συνάφεια καταστάσεων και συμβάντων· ένα προσανατολισμένο προς την επιτυχία πράττειν ονομάζεται *στρατηγικό*, όταν το θεωρούμε από την άποψη της εφαρμογής κανόνων ορθολογικής επιλογής και αξιολογούμε τον βαθμό αποτελεσματικότητας του επηρεασμού των αποφάσεων ενός ορθολογικού αντίπαλου συμπαίκτη». J. Habermas, *Theory of Communicative Action*, τόμ. I, μτφ. Th. McCarthy, εκδ. Beacon Press, Boston 1984, σ. 285. Για τη μετάφραση στα ελληνικά βλ. Κ. Καβουλάκος, *Γιούργκεν Χάμπερμας. Τα θεμέλια του Λόγου και της κριτικής κοινωνικής θεωρίας*, ό.π., σ. 139.

⁴⁶⁶ J. Habermas, *Technik und Wissenschaft als Ideologie*, εκδ. Suhrkamp Verlag, Frankfurt 1968, σσ. 62-63. Για τη μετάφραση του έργου στα ελληνικά βλ. «Τεχνική και επιστήμη ως ιδεολογία», στο *Κείμενα γνωσιοθεωρίας και κοινωνικής κριτικής*, μτφ. Αν. Οικονόμου, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1990, σ. 133. Εδώ ακολουθούμε τη μετάφραση του Κ. Καβουλάκου. Βλ. Κ. Καβουλάκος, *Γιούργκεν Χάμπερμας. Τα θεμέλια του Λόγου και της κριτικής κοινωνικής θεωρίας*, ό.π., σ. 61.

⁴⁶⁷ «Οι εργαλειακές ενέργειες», γράφει ο Habermas, «μπορούν να συνδέονται με κοινωνικές αλληλοδράσεις, οι στρατηγικές ενέργειες αποτελούν οι ίδιες κοινωνικές πράξεις. Μιλώ αντίθετα για επικοινωνιακές πράξεις, όταν τα σχέδια του πράττειν των συμμετεχόντων δραστών δεν συντονίζονται μέσω εγωκεντρικών υπολογισμών του αποτελέσματος, αλλά μέσω ενεργημάτων συνεννόησης. Στην επικοινωνιακή δράση, οι συμμετέχοντες δεν προσανατολίζονται πρωταρχικά προς την ίδια την

Ο Habermas επιχειρεί να καταδείξει τις διαμεσολαβήσεις μεταξύ των δύο ειδών του πράττειν στρεφόμενος σε μια ενιαία θεωρία της κοινωνίας και της ιστορικής της εξέλιξης. Ωστόσο, η διαμεσολάβηση γίνεται εκ των υστέρων, αφού πρώτα έχουν εγκαθιδρυθεί αυστηροί χωρισμοί.⁴⁶⁸ Θεωρούμε πως ο Dewey θα κατέκρινε μια τέτοια θεωρητική στρατηγική, επειδή κάνει μια οντολογική διάκριση σε στοιχεία που διαχωρίζονται απλώς και μόνο λειτουργικά. Ο Habermas διαπράττει το φιλοσοφικό σφάλμα της νοησιαρχίας. Το αποτέλεσμα αυτού του φιλοσοφικού σφάλματος είναι η οικοδόμηση ανυπέρβλητων δυϊσμών. Από την πλευρά του ο Dewey επιχειρεί να στοχαστεί την επικοινωνία και την εργαλειακή ορθολογικότητα - ή στη δική του ορολογία τον πειραματισμό - στην ενότητά τους. Επικοινωνία και εργαλεία συναποτελούν το αδιαχώριστο σύμπλεγμα, μέσα στο οποίο ο άνθρωπος βρίσκει τη φύση του. Η ενότητα των δύο στοιχείων σημαίνει πως η επικοινωνία έχει ταυτόχρονα έναν εργαλειακό και έναν ποιοτικό χαρακτήρα, ενώ ο πειραματισμός αναδύεται από την επικοινωνία και επιτελείται πάντα στο πλαίσιο της.

Ο εργαλειακός χαρακτήρας της επικοινωνίας αναφέρεται σε δύο στοιχεία. Πρώτον, η επικοινωνία κατανοείται ως εργαλείο, διότι είναι ικανή για τη νοηματοδότηση των πραγμάτων, για τη μετατροπή των φυσικών συμβάντων σε αντικείμενα με νόημα. Η επικοινωνία «είναι εργαλειακή, καθώς μας απελευθερώνει από τη διαφορετικά αφόρητη πίεση των συμβάντων και μας καθιστά ικανούς να ζήσουμε σε ένα κόσμο πραγμάτων που έχουν νόημα» (EN, 159). Αποτελεί, έτσι, τη μήτρα, από την οποία γεννιέται το υποκείμενο και ο αναστοχασμός. Ωστόσο, το νόημα δεν αναφέρεται πρωτίστως στα πράγματα, αλλά στη συνεργατική συμπεριφορά των υποκειμένων. Είναι ένας κανόνας για τη χρήση και την ερμηνεία των πραγμάτων. Από αυτή την άποψη, η επικοινωνία είναι εργαλειακή, διότι συντονίζει τη δράση των υποκειμένων, εγκαθιδρύοντας τη συνεργασία μεταξύ τους. Παραγόμενο από την και στην ανθρώπινη επικοινωνία, το νόημα σχετίζεται πάντα με την κοινή κατανόηση των αλληλοδρώντων υποκειμένων αναφορικά με την

επιτυχία: επιδιώκουν τους ατομικούς τους στόχους υπό την προϋπόθεση ότι είναι σε θέση να συνταιριάζουν τα πρακτικά τους σχέδια στη βάση κοινών ορισμών της περίπτωσης. Με αυτήν την έννοια, η διαπραγμάτευση των ορισμών της περίπτωσης είναι ένα ουσιώδες μέρος της αναγκαίας για την επικοινωνιακή δράση ερμηνευτικής δραστηριότητας». J. Habermas, *Theory of Communicative Action*, ό.π., σ. 285. Για τη μετάφραση στα ελληνικά βλ. Κ. Καβουλάκος, *Γιούργκεν Χάμπερμας. Τα θεμέλια του Λόγου και της κριτικής κοινωνικής θεωρίας*, ό.π., σ. 139.

⁴⁶⁸ Για το έργο του Habermas βλ. Κ. Καβουλάκος, *Γιούργκεν Χάμπερμας. Τα θεμέλια του Λόγου και της κριτικής κοινωνικής θεωρίας*, ό.π..

αναπαράσταση των πραγμάτων, τα οποία δίνονται στην εμπειρία, και την παραγωγή ανάλογων συμπεριφορών απέναντί τους.⁴⁶⁹

Ωστόσο, η πρόθεση του Dewey να κατανοηθούν η επικοινωνία και ο πειραματισμός στην ενότητά τους δεν επιτυγχάνεται. Αν και το έργο του Dewey σχηματίζει εν πολλοίς μια ενοποιημένη ολότητα, η σύνδεση επικοινωνίας και πειραματισμού δεν είναι σαφής. Όπως διαπιστώσαμε κατά την εξέταση του επιχειρήματος του Putnam για την επιστημολογική δικαιολόγηση της δημοκρατίας, η ανάπτυξη του πειραματισμού και της λογικής ως θεωρίας της έρευνας, τόσο πριν την «επικοινωνιακή στροφή» του Dewey όσο και μετά, έχει ελάχιστες αναφορές στην επικοινωνία ως προϋπόθεση του αναστοχασμού.⁴⁷⁰ Στην ανάπτυξη της πειραματικής μεθόδου ο Dewey δεν καταπιάνεται με τη σημασία της επικοινωνίας και του παραγόμενου από αυτήν νοήματος. Ακολουθεί το μονολογικό παράδειγμα της φιλοσοφίας του υποκειμένου. Δεν επιχειρεί να παραγάγει από την επικοινωνία ορισμένες ρυθμιστικές αρχές που θα καθόριζαν την πορεία της ερευνητικής διαδικασίας. Το ενδιαφέρον του εστιάζεται στην προσπάθεια του υποκειμένου να επιλύσει μια προβληματική κατάσταση την οποία αντιμετωπίζει. Η επικοινωνία ορίζει απλώς τον νοηματικο-πολιτισμικό ορίζοντα, μέσα στον οποίο κινείται ο πειραματικός αναστοχασμός του υποκειμένου.

Αν και απουσιάζει από την πειραματική γνωσιοθεωρία, η επικοινωνία κατέχει κεντρική θέση τόσο στη μεταφυσική όσο και στην πολιτική σκέψη του Dewey. Στο *Experience and Nature* το ενδιαφέρον μετατοπίζεται από το μονολογικό υποκείμενο στην επικοινωνιακή διυποκειμενικότητα ή, σύμφωνα με την ορολογία του Dewey, στην ανθρώπινη αλληλόδραση της επικοινωνίας. Ως μια εκδοχή της συνέχειας μεταξύ του κόσμου των φυσικών συμβάντων και της νοηματοδοτημένης ανθρώπινης εμπειρίας, η επικοινωνία προσδιορίζει την ιδιαίτερη μορφή της ανθρώπινης αλληλόδρασης, η οποία ενέχει τη συμμετοχή και τη συνεργασία των δρώντων, ενώ αποτελεί την αναγκαία προϋπόθεση για κάθε εργαλείο, πείραμα ή αναστοχαστική δραστηριότητα. Ταυτόχρονα, στην πολιτική φιλοσοφία, η επικοινωνία συγκροτεί τον πυρήνα του αυθεντικού κοινωνικού βίου, από τον οποίο διαμορφώνεται το

---

⁴⁶⁹ Βλ. J. Dewey, "The Problem of Truth" (1911), στο MW, τόμ. 6, σσ. 15-18.

⁴⁷⁰ Τα έργα του Dewey για τον πειραματισμό πριν την «επικοινωνιακή στροφή» είναι το *Studies in Logical Theory*, η πρώτη έκδοση του *How we Think*, και το *Essays in Experimental Logic*, ενώ μετά τη στροφή είναι η δεύτερη έκδοση του *How we Think* και το *Logic: Theory of Inquiry*.

δημοκρατικό ιδεώδες. Δικαίως, λοιπόν, ο Sleeper παρατηρεί πως εάν υπάρχει κάτι που ενέχει θέση θεμελίου στο έργο του Dewey, τότε αυτό είναι η επικοινωνία.⁴⁷¹

Συνεπώς, ο μονολογικός χαρακτήρας της πειραματικής λογικής εγκαθιδρύει ένα χάσμα στο εσωτερικό της ντιουιανής φιλοσοφίας. Ο Dewey δεν καταφέρνει να παρουσιάσει τη νατουραλιστική μεταφυσική, την πειραματική λογική και τη δημοκρατική θεωρία σε μια συνεκτική ολότητα. Η έλλειψη συγκεκριμένων ρυθμιστικών αρχών της πειραματικής έρευνας, οι οποίες να έχουν παραχθεί από την επικοινωνία, καθιστά τη μετάβαση από τη γνωσιοθεωρία στην ηθική και την πολιτική, από το πεδίο των γεγονότων και της πειραματικής αντιμετώπισής τους σε αυτό των διυποκειμενικά καθιερωμένων αξιακών περιεχομένων, αδύνατη. Οι δυσκολίες αυτές έγιναν εμφανείς στην πραγμάτευση τόσο της πειραματικής ηθικής όσο και της πειραματικής κοινωνικής έρευνας, οι οποίες αδυνατούν να δικαιολογήσουν πειραματικά συγκεκριμένες αξίες.

Με βάση τη διττή φύση της επικοινωνίας ως ποιοτικής και ταυτόχρονα εργαλειακής, ο Dewey διατυπώνει ένα πρόταγμα για μια ανοιχτόμυαλη εργαλειακή ορθολογικότητα, που θα λαμβάνει υπόψη της την ολότητα στην οποία μετέχει το άτομο. Επικρίνει τις σύγχρονες στενόμυαλες χρήσεις της ευφυΐας. Ισχυρίζεται πως ο διαχωρισμός του εργαλειακού από τον ποιοτικό χαρακτήρα της επικοινωνίας συνεπάγεται κατ' ανάγκη τον ακρωτηριασμό της ίδιας της ευφυΐας: «Η ευφυΐα είναι μερική και εξειδικευμένη, επειδή η επικοινωνία και η συμμετοχή είναι περιορισμένη, σχεταριστική, επαρχιώτικη, εγκλωβισμένη σε ταξικές, κομματικές και επαγγελματικές ομάδες» (EN, 159). Η, διαφορετικά,

ο αποκλεισμός της ελεύθερης και πλήρους επικοινωνίας από τη ζωή αποκλείει εξίσου την πλήρη κατοχή των σημασιών των πραγμάτων που εισάγονται στην εμπειρία. Όταν η εργαλειακή και η τελική όψη της επικοινωνίας ζουν μαζί στην εμπειρία, εκεί υπάρχει μια ευφυΐα, η οποία είναι η μέθοδος και η ανταμοιβή της κοινής ζωής, και μια κοινωνία άξια να απαιτεί αφοσίωση, θαυμασμό, υπακοή (EN, 160).

Στο συγκεκριμένο πρόταγμα η επικοινωνία εμφανίζεται ως το γενικό ρυθμιστικό πλαίσιο του πειραματισμού. Η πειραματική ερευνητική διαδικασία πρέπει να ρυθμίζεται στη βάση της συμμετοχής όλων των μελών στην ολότητα και του εμπλουτισμού του νοήματος, τον οποίο προσφέρει η επικοινωνία. Με τον τρόπο

---

⁴⁷¹ Βλ. R.W. Sleeper, *The Necessity of Pragmatism. John Dewey's Conception of Philosophy*, ό.π., σ. 117.

αυτόν είναι δυνατή η υπέρβαση των επιμέρους αξιακά φορτισμένων ενδιαφερόντων και η άρση πάνω από τις κοινωνικές διαμάχες. Ωστόσο, παραμένει ασαφές το ποιες ακριβώς είναι οι ρυθμιστικές αρχές που παράγει η επικοινωνία για τη λειτουργία του πειραματισμού. Παραμένουν ασαφή τα κριτήρια που μας παρέχει η επικοινωνία για να κρίνουμε τις παραγόμενες συνέπειες ενός πειραματισμού ως θετικές ή αρνητικές.

Η παραγωγή συγκεκριμένων ρυθμιστικών αρχών για την πειραματική ερευνητική διαδικασία από την επικοινωνία απαιτεί την ανάλυση της κοινωνικής ολότητας, μέσα στην οποία αναπτύσσεται ο πειραματισμός, και των αξιακών περιεχομένων που αυτή η ολότητα παράγει διυποκειμενικά. Με άλλα λόγια, απαιτεί την ανάπτυξη μιας κοινωνικής θεωρίας, η οποία αφενός θα καταδεικνύει τους τρόπους γένεσης και αφετέρου θα συσχετίζει τα κυρίαρχα αξιακά περιεχόμενα και τις αξιώσεις που εγείρονται ενάντια σε αυτά. Ωστόσο, ο Dewey δεν καταπιάστηκε ποτέ συστηματικά με την ανάπτυξη μιας τέτοιας κοινωνικής θεωρίας. Επιχείρησε να παραγάγει το ρυθμιστικό πλαίσιο του πειραματισμού μέσω της ανάπτυξης μιας νατουραλιστικής μεταφυσικής.

8.5 ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Στη νατουραλιστική μεταφυσική η επικοινωνία κατανοείται ως εκδοχή της συνέχειας μεταξύ των φυσικών συμβάντων και της ανθρώπινης εμπειρίας. Ως συνέχεια, η επικοινωνία δεν αποτελεί ένα ανθρώπινο επινόημα, αλλά είναι η ίδια ένα φυσικό συμβάν. Αποτελεί ένα από τα γενικά χαρακτηριστικά της ύπαρξης. «Η πραγματικότητα», όπως δηλώνει ο Dewey, «είναι η ίδια η διαδικασία της ανάπτυξης» (EN, 210) και η επικοινωνία ως συνέχεια δηλώνει αυτήν τη διαδικασία της ανάπτυξης από τις χαμηλότερες μορφές αλληλεπίδρασης και ζωής στον άνθρωπο, καθώς και την ιδιαίτερη υφή της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης.

Υπό αυτήν την έννοια, η επικοινωνία διανοίγει τη δυνατότητα για μια φιλοσοφική ανθρωπολογία, για μια φιλοσοφική θεώρηση της φύσης του ανθρώπου. Ακολουθώντας την εμπειρική μέθοδο, η νατουραλιστική μεταφυσική εντοπίζει στην επικοινωνία την ειδοποιό διαφορά του ανθρώπου από τις υπόλοιπες μορφές ζωής. Ο άνθρωπος βρίσκει τον εαυτό του μόνο μέσα σε αυτό το ιδιαίτερο είδος αλληλεπίδρασης του οργανισμού με το περιβάλλον το οποίο ονομάζεται επικοινωνία. Ο άνθρωπος είναι άνθρωπος μόνο εντός της επικοινωνίας. Είναι άνθρωπος, όταν είναι σε θέση να υιοθετεί τη θέση του άλλου και να μετέχει έτσι σε μια ενοποιητική

ολότητα των διαφορετικών προοπτικών· όταν μοιράζεται την εμπειρία του με τους άλλους και με τον τρόπο αυτόν την εμπλουτίζει και εμβαθύνει σε αυτήν.⁴⁷²

Ως ισότιμη συμμετοχή και συνεργασία των ατόμων η επικοινωνία βρίσκεται επίσης στον πυρήνα του αυθεντικού κοινωνικού βίου και του ντιουσιανού δημοκρατικού ιδεώδους. Ως εκείνη η εκδοχή της συνέχειας που προσδιορίζει την ιδιαίτερη υφή της ανθρώπινης φύσης, η επικοινωνία αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία μπορεί να στηριχτεί μια επαρκής δικαιολόγηση της δημοκρατίας. Η δημοκρατία δεν είναι ένα απλό ιδεώδες, το οποίο μπορεί, όπως τόσα άλλα, να αποδειχτεί στο μέλλον μια απλή ψευδαίσθηση. Η δημοκρατία ριζώνει στη φύση, επειδή είναι εκείνος ο τρόπος ζωής που ενθαρρύνει την ελεύθερη επικοινωνία, τη συνεργασία και τη μετάδοση της εμπειρίας. Συνεπώς, το περιεκτικό νόημα του δημοκρατικού ιδεώδους του Dewey υπερτερεί έναντι της ακρωτηριασμένης δημοκρατίας του τεχνοκρατικού ελιτισμού χάρη σε μια νατουραλιστική φιλοσοφική ανθρωπολογία. Ταυτόχρονα, η συγκεκριμένη φιλοσοφική θεώρηση της ανθρώπινης φύσης είναι εμπειρική. Ακολουθεί την εμπειρική, δηλωτική μέθοδο και ενσωματώνει τα δεδομένα της καλύτερης σύγχρονης γνώσης.

Στο πεδίο της ηθικής η ντιουσιανή φιλοσοφική ανθρωπολογία μπορεί να θεωρηθεί ως η βάση της δικαιολόγησης του ηθικού ιδεώδους της ανάπτυξης. Στην ανάλυση της ηθικής θεωρίας του Dewey διαπιστώσαμε πως υπάρχει μια ένταση μεταξύ της πειραματικής ηθικής, η οποία δίνει έμφαση στον ηθικό αναστοχασμό και στο ιδεώδες της συνεχούς διαδικασίας ανασυγκρότησης της εμπειρίας και της αυτοπραγμάτωσης του εαυτού. Η ένταση προκύπτει από την αδυναμία του πειραματισμού να παραγάγει εμπειρικά το ηθικό ιδεώδες. Η φιλοσοφική ανθρωπολογία μάς προσφέρει τώρα τη λύση αυτής της έντασης, δείχνοντας τον τρόπο με τον οποίο παράγεται το ιδεώδες. Στη νατουραλιστική μεταφυσική, η ανάπτυξη ταυτίζεται με την πραγματικότητα. Στην περίπτωση δε της ανθρώπινης αλληλόδρασης η ανάπτυξη λαμβάνει τη μορφή του συνεχούς εμπλουτισμού της εμπειρίας και της τελειοποίησης του εαυτού. Εφόσον πραγματοποιηθεί το ποιοτικό άλμα από το ψυχικο-φυσικό επίπεδο αλληλεπίδρασης στο νοητικό μέσω της επικοινωνίας, η περαιτέρω ανάπτυξη του οργανισμού δηλώνεται μέσα από το ηθικό ιδεώδες που περιγράφει ο Dewey. Η

---

⁴⁷² Η ανάπτυξη μιας φιλοσοφικής ανθρωπολογίας με άξονα την έννοια της επικοινωνίας δεν συνεπάγεται πως συνολικά το *Experience and Nature* μπορεί να ερμηνευθεί υπό αυτήν τη σκοπιά, όπως υποστηρίζει ο Hook. Βλ. S. Hook, "Introduction", στο *Experience and Nature* (1925), LW, τόμ. 1. Μια τέτοια ανάγνωση αγνοεί τη στόχευση της μεταφυσικής να ανιχνεύσει τα γενικά χαρακτηριστικά της ύπαρξης ως ύπαρξη. Ωστόσο, η μεταφυσική έρευνα του Dewey μας προσφέρει επιπλέον τη δυνατότητα να εντοπίσουμε στην επικοινωνία το ιδιαίτερο στοιχείο της ανθρώπινης φύσης.

δημοκρατία αποτελεί, τέλος, το μοναδικό πολίτευμα που επιτρέπει την πλήρη και συνεχή ανάπτυξη των ατόμων.

Επιπλέον, η κριτική του Dewey στον φιλελευθερισμό και τον ατομικισμό προκύπτει από τη νατουραλιστική φιλοσοφική ανθρωπολογία, η οποία καταδεικνύει πως η επικοινωνία αποτελεί όρο για την ανάδυση τόσο του νου όσο και της συνείδησης. «Ο νους», υποστηρίζει ο Dewey, «είναι μια προστιθέμενη ιδιότητα, η οποία αναπτύσσεται από ένα πλάσμα με συναισθήματα, όταν επιτυγχάνει εκείνη την οργανωμένη αλληλεπίδραση με άλλα ζώντα πλάσματα η οποία ονομάζεται γλώσσα, επικοινωνία» (EN, 198). Ο νους μπορεί να ορισθεί ως εκείνο

το καθεστώς των πραγμάτων, στο οποίο ποιοτικώς διαφορετικά συναισθήματα δεν κατέχονται απλώς, αλλά είναι δηλωτικά αντικειμενικών διαφορών ... Πλέον τα αισθήματα δεν κατέχονται απλώς. Έχουν και βγάζουν νόημα (EN, 198).

Εφόσον, όμως, το νόημα δεν αποτελεί μια ψυχική ουσία, μια ατομική διανοητική κατάσταση, δεν γίνεται δεκτή ούτε η ύπαρξη ενός ατομικού νου ο οποίος υπάρχει στο υποκείμενο πριν από κάθε αλληλεπίδραση ως κάτι άυταρκες. Ο νους κατανοείται ως «ένα σύστημα πεποιθήσεων, αναγνώρισης και αμάθειας, αποδοχής και απόρριψης, προσδοκιών και εκτιμήσεων, σημασιών που έχουν καθιερωθεί κάτω από την επίδραση των εθίμων και της παράδοσης» (EN, 170). Ως εκ τούτου, δεν συναντάμε ατομικούς νόες, αλλά άτομα με νου ή νόες που εμφανίζονται στα άτομα χάρη στην ανθρώπινη αλληλεπίδραση. Η απουσία ενός ατομικού νου πριν από κάθε ανθρώπινη αλληλόδραση καταδεικνύει το ψεύδος του φιλελεύθερου ατομικισμού, ο οποίος προϋποθέτει έναν προ-κοινωνικό, ατομικό νου.

Ο Dewey δεν αρνείται, βεβαίως, την ύπαρξη μιας ιδιωτικής στιγμής της νόησης. Αρνείται την ιδιωτικότητα των σημασιών. Οι σημασίες, οι έννοιες – το σύνολο των οποίων διαμορφώνει τον νου – δεν είναι υποκειμενικές αλλά δημόσιες. Αποτελούν σχέδια δράσης και τρόπους συνεργασίας. Η ιδιωτική στιγμή της νόησης, για την οποία ο Dewey χρησιμοποιεί τον όρο συνείδηση, μετασχηματίζει το εννοιολογικό σύστημα του νου. Ως η ολότητα των ενεργών σημασιών, ο νους γίνεται κατανοητός ως σημασιολογικό φόντο, από το οποίο αναδύεται και το οποίο μετασχηματίζει η συνείδηση. Με τη σειρά της η συνείδηση κατανοείται ως η διαφορά

στη διαδικασία της δημιουργίας νέων σημασιών.⁴⁷³ Για τον λόγο αυτόν, ο Dewey δεν ζητά την άρνηση του φιλελευθερισμού, αλλά την κοινοτιστική του διόρθωση, μέσα από την ανάπτυξη κοινοτικών θεσμών επικοινωνίας, συμμετοχής και συνεργασίας.

Συμπερασματικά, στο *Experience and Nature* ο Dewey αναπτύσσει έναν διαφορετικό τρόπο για τη δικαιολόγηση του δημοκρατικού ιδεώδους. Η δικαιολόγηση της δημοκρατίας βασίζεται στην ανίχνευση των γενικών χαρακτηριστικών της ίδιας της φύσης, όπως αυτή προσλαμβάνεται μέσα από το δαρβινικό κοσμοείδωλο. Η φύση αποτελεί ένα σύνολο από ιστορίες, οι οποίες βρίσκονται σε συνεχή εξέλιξη, χωρίς κάποιο προκαθορισμένο τέλος. Η συνέχεια και η ανάπτυξη διαπερνούν όλα τα φυσικά συμβάντα και, στην περίπτωση της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης, λαμβάνουν τη μορφή της επικοινωνίας και του ηθικού ιδεώδους. Συνεπώς, η δημοκρατία, που ως πολίτευμα θέτει στο επίκεντρο του κοινωνικού βίου την ελεύθερη επικοινωνία, τη συνεργασία, την ισότιμη συμμετοχή των ατόμων καθώς και την αυτο-πραγμάτωση του κάθε ξεχωριστού ανθρώπου, είναι αγκιστρωμένη στην ίδια τη φύση.

Μάλιστα, όπως είδαμε ήδη, ο Dewey ισχυρίζεται πως η νατουραλιστική μεταφυσική διαφέρει ριζικά από τη θεωρησιακή μεταφυσική της φιλοσοφικής παράδοσης. Ακολουθεί την εμπειρική, δηλωτική μέθοδο. Η μεταφυσική έρευνα δεν διαφέρει σε τίποτα από οποιαδήποτε άλλη ερευνητική διαδικασία. Βασίζεται στην ήδη υπάρχουσα γνώση και τα πορίσματά της έχουν υποθετικό χαρακτήρα. Ως εκ τούτου, η δικαιολόγηση της δημοκρατίας είναι και αυτή εμπειρική και δηλωτική. Είναι η καλύτερη δυνατή υπόθεση που έχουμε για την οργάνωση του κοινωνικού βίου.

Εντούτοις, οι δυσκολίες της προσπάθειας για μια δικαιολόγηση της δημοκρατίας μέσα από τη νατουραλιστική μεταφυσική και την αντίστοιχη φιλοσοφική ανθρωπολογία παραμένουν σημαντικές. Παρά τους ισχυρισμούς του Dewey για τη χρήση της εμπειρικής μεθόδου από τη μεταφυσική έρευνα, είναι δύσκολο να κατανοήσουμε πώς η πειραματική ερευνητική διαδικασία, η οποία εκκινεί πάντα από μια συγκεκριμένη προβληματική κατάσταση στην εμπειρία και ολοκληρώνεται με τη διευθέτηση αυτής της κατάστασης, μπορεί να προχωρήσει πέρα από την εμπειρία και να ερευνήσει την ύπαρξη ως ύπαρξη. Ο Dewey ισχυρίζεται πως αυτό είναι δυνατό χάρη στην έννοια της συνέχειας. Ωστόσο, έχουμε ήδη δείξει τις

---

⁴⁷³ Για την ανάλυση του νου και της συνείδησης βλ. J. Dewey, "Experience and Nature" (1925), LW, τόμ. 1, σ. 170-171 και 230-239.

δυσχέρειες που προκύπτουν από την κυκλικότητα του συγκεκριμένου επιχειρήματος. Ο Dewey λαμβάνει την έννοια της συνέχειας από τη σύγχρονη επιστημονική έρευνα – και πιο συγκεκριμένα από τη δαρβινική εξελικτική θεωρία – και την καθιστά αρχή της νατουραλιστικής μεταφυσικής, χάρη στην οποία την ανακαλύπτει ξανά ως γενικό χαρακτηριστικό της ύπαρξης. Λαμβάνει, δηλαδή, ως δεδομένο αυτό που αναζητά.

Ανακύπτουν, όμως, επιπλέον ζητήματα αναφορικά με την αποδοχή της συνέχειας ως αρχής της μεταφυσικής έρευνας. Ο κόσμος όπως μας δίνεται στην πρωτογενή εμπειρία είναι, σύμφωνα με τον Dewey, ένα μείγμα σταθερότητας και αστάθειας. Αυτή η σύζευξη μπορεί μάλιστα να δηλωθεί με διαφορετικά ονόματα:

Δομή και διαδικασία, ουσία και συμβεβηκός, ύλη και ενέργεια, μονιμότητα και αλληλουχία, ένα και πολλά, συνέχεια και ασυνέχεια, τάξη και πρόοδος, νόμος και ελευθερία, ομοιομορφία και ανάπτυξη, παράδοση και καινοτομία, έλλογη βούληση και προωθητικές επιθυμίες, απόδειξη και ανακάλυψη, το πραγματικό και το δυνατό είναι ονόματα διαφορετικών στιγμών της σύνδεσής τους [της σταθερότητας και της αστάθειας] (EN, 67).

Εφόσον, όμως, τα πράγματα, τα οποία μας δίνονται στην εμπειρία, είναι ενδείξεις για τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά των φυσικών υπάρξεων, γιατί η σχέση της εμπειρίας με την ύπαρξη να διέπεται από συνέχεια και όχι από ένα μείγμα συνέχειας και ασυνέχειας; Αν επιθυμούμε να ακολουθήσουμε πιστά την εμπειρική μέθοδο, οφείλουμε να δεχτούμε πως μεταξύ της εμπειρίας και της ύπαρξης υπάρχει τόσο συνέχεια όσο και ασυνέχεια. Μια τέτοια παραδοχή θα ήταν, βεβαίως, περιοριστική, εφόσον θα καθιστούσε την περαιτέρω μεταφυσική έρευνα πάνω στα γενικά χαρακτηριστικά της ύπαρξης αδύνατη. Και αυτό, διότι δεν θα γνωρίζαμε πότε ένα πράγμα, το οποίο μας δίνεται στην εμπειρία, συνιστά ένδειξη για τα χαρακτηριστικά της ύπαρξης και πότε όχι.

Αν πάλι δεχτούμε την αρχή της συνέχειας ως πρότερο του μείγματος αστάθειας και σταθερότητας το οποίο μας δίνεται στην εμπειρία, όπως φαίνεται να κάνει ο Dewey, τότε η συνέχεια δεν είναι ένα από τα υπαρκτικά χαρακτηριστικά αυτού του μείγματος. Πρέπει μάλλον να κατανοηθεί ως πρώτη αρχή της ίδιας της φύσης. Σε αυτήν, όμως, την περίπτωση, πώς μπορεί η συνέχεια να δειχτεί εμπειρικά, εφόσον στην εμπειρία μάς δίνεται πάντα ένα μείγμα σταθερότητας και αστάθειας, συνέχειας και ασυνέχειας; Φαίνεται ότι ο Dewey διολισθαίνει, παρά την πρόθεσή του, σε μια παραδοσιακή, θεωρησιακή μεταφυσική των πρώτων αρχών. Έτσι, όμως, δεν διαφέρει από φιλοσόφους, όπως ο Ηράκλειτος και ο Bergson, οι οποίοι ανέδειξαν τη

μεταβολή ως την πρώτη αρχή του σύμπαντος και τους οποίους επικρίνει, όπως είδαμε, ο ίδιος ο Dewey. Συμπερασματικά, παραμένει αμφίβολος ο τρόπος με τον οποίο ο πειραματισμός μπορεί να μας προσφέρει μια νέα εμπειρική μεταφυσική, πάνω στην οποία να μπορούμε να στηρίξουμε το ιδεώδες της δημοκρατικής κοινωνίας.

Ακόμα, όμως, και αν δεχτούμε πως ο Dewey καταδεικνύει με επιτυχία τη δυνατότητα μιας μη θεμελιωτικής εμπειρικής μεταφυσικής, υπερβαίνοντας τη θεωρησιακή φιλοσοφική παράδοση, οι δυσκολίες για τη δικαιολόγηση της δημοκρατίας παραμένουν. Η νατουραλιστική μεταφυσική εκλαμβάνει τις έννοιες της συνέχειας και της επικοινωνίας από τα πορίσματα της σύγχρονης πειραματικής έρευνας της βιολογίας και της κοινωνικής ψυχολογίας. Στο πλαίσιο των πειραματικών επιστημών, οι έννοιες αυτές παραμένουν σε ένα αυστηρά περιγραφικό επίπεδο. Η έννοια της εξέλιξης στη δαρβινική θεωρία δεν αποκτά ποτέ το ηθικό βάρος, το οποίο προσδίδει ο Dewey στο ιδεώδες της ανάπτυξης. Επιπλέον, η λήψη της θέσης του άλλου στην επικοινωνία δεν σημαίνει την ταύτισή της με την ισότιμη συμμετοχή και συνεργασία των δρώντων. Η επικοινωνία δεν περιλαμβάνει μόνο συνεννόηση και συμφωνία, αλλά εξίσου διαμάχες και διαφωνίες. «Λαμβάνουμε τις απαρχές της διαδικασίας της επικοινωνίας», δηλώνει ο Mead, «από τη συνεργατική διαδικασία, είτε της αναπαραγωγής, δηλαδή της φροντίδας των μικρών, είτε της διαμάχης».⁴⁷⁴ Μάλιστα, ο Dewey φαίνεται να έχει υπόψη του αυτήν τη συνύπαρξη εντός της επικοινωνίας, όταν δηλώνει πως η επικοινωνία «είναι ένα μέσο εγκαθίδρυσης συνεργασίας, κυριαρχίας και τάξης» (EN, 157).

Όταν, όμως, η επικοινωνία σχετίζεται με τη δημοκρατία, ταυτιζόμενη με τον κοινωνικό βίο, αποκτάει ένα αξιακά φορτισμένο περιεχόμενο. Στην ανθρώπινη αλληλόδραση δεν συναντάμε πλέον τη συνύπαρξη συνεργασίας και κυριαρχίας, αλλά μια επικοινωνία ενδιαφερόντων, η οποία υπερβαίνει τη μηχανική συνεργασία:

Τα πρόσωπα δεν συγκροτούν κοινωνία ζώντας απλώς σε φυσική γειτονία ...
Τα άτομα δεν συνιστούν κοινωνική ομάδα απλώς και μόνο επειδή εργάζονται για έναν, κοινό σκοπό. Τα μέρη μιας μηχανής λειτουργούν με τη μέγιστη λειτουργικότητα για ένα κοινό αποτέλεσμα, όμως δεν συνιστούν κοινότητα. Αν είχαν, ωστόσο, όλα επίγνωση του κοινού σκοπού και ενδιαφέρονταν όλα για αυτόν, ώστε να ρυθμίζουν ενόψει αυτού την εκάστοτε δραστηριότητά

---

⁴⁷⁴ G.H. Mead, *Mind, Self and Society, from the Standpoint of a Social Behaviorist*, ό.π., σ. 234.

τους, τότε θα αποτελούσαν κοινότητα ... Σε οποιαδήποτε κοινωνική ομάδα, ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπινων σχέσεων εξακολουθεί να παραμένει στο επίπεδο της μηχανής. Τα άτομα χρησιμοποιούν το ένα το άλλο προκειμένου να επιτύχουν επιθυμητά αποτελέσματα, χωρίς καμία αναφορά στις συγκινησιακές και πνευματικές προδιαθέσεις όσο και στη συγκατάθεση εκείνων οι οποίοι χρησιμοποιούνται ... Ενώσω οι σχέσεις γονέα και παιδιού, δασκάλου και μαθητή, εργοδότη και εργαζομένου, κυβερνήτη και κυβερνωμένου, παραμένουν σε αυτό το επίπεδο, δεν συνιστούν αληθινή κοινωνική ομάδα ανεξάρτητα από το πόσο στενά εφάπτονται οι αντίστοιχες δραστηριότητές τους. Το να δίνεις και να παίρνεις εντολές τροποποιεί τη δράση και τα αποτελέσματα, όμως δεν οδηγεί από μόνο του σε ένα μοίρασμα σκοπών, σε μια επικοινωνία ενδιαφερόντων» (DE, 7-8/125).

Συνοπτικά, στη δημοκρατική θεωρία, η επικοινωνία μετατρέπεται από φυσικό συμβάν της ύπαρξης σε συμπάθεια· εγκαταλείπει το περιγραφικό επίπεδο της εμπειρικής μεθόδου και μετατρέπεται σε ηθική αρχή. Η επικοινωνία μπορεί να καταστεί κριτήριο της δημοκρατικότητας μιας κοινωνίας μόνο στον βαθμό που έχει αποκτήσει αυτό το έντονα αξιακό περιεχόμενο της οργανικής συνεργασίας, το οποίο περιλαμβάνει την ισότιμη συμμετοχή και την από κοινού αποδοχή σκοπών και ενδιαφερόντων. Ωστόσο, αυτό το αξιακό περιεχόμενο δεν προκύπτει από τη γνώση που μας παρέχει η σύγχρονη πειραματική επιστήμη, την οποία λαμβάνει υπόψη της η νατουραλιστική μεταφυσική. Η μετάβαση από το περιγραφικό πεδίο στο αξιολογικό παραμένει αυθαίρετη.

Κλείνοντας, συμπεραίνουμε πως η προσπάθεια του Dewey να δικαιολογήσει το δημοκρατικό ιδεώδες μέσα από την ανίχνευση των γενικών χαρακτηριστικών των φυσικών συμβάντων και τα ειδοποιά χαρακτηριστικά του ανθρώπου δεν μοιάζει πειστική. Πρώτον, το εγχείρημα μιας νατουραλιστικής μεταφυσικής, η οποία βασίζεται στην εμπειρική μεθοδολογία των επιστημών, αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα γύρω από την έννοια της συνέχειας και καταλήγει στη λήψη του ζητούμενου. Δεύτερον, η νατουραλιστική δικαιολόγηση της δημοκρατίας αυτοπαγιδεύεται στην εξιδανίκευση ορισμένων χαρακτηριστικών της ανθρώπινης φύσης – στην προκειμένη περίπτωση της επικοινωνίας –, την οποία καμία εμπειρική επιστήμη δεν μπορεί να θεμελιώσει. Το αποτέλεσμα είναι ότι η νατουραλιστική μεταφυσική του Dewey αποτυγχάνει να προσφέρει εκείνον τον χάρτη, στον οποίο ο

πειραματισμός των σύγχρονων επιστημών και οι δημοκρατικές αξίες εμφανίζονται σε μία ενότητα.

Επίλογος

Ο John Dewey υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους του φιλοσοφικού ρεύματος του πραγματισμού και εμβληματική φιγούρα της αμερικανικής σκέψης του 20ού αιώνα. Καταπιάστηκε σχεδόν με όλες τις περιοχές της φιλοσοφίας παράγοντας ένα πλούσιο συγγραφικό έργο. Υπήρξε, συγχρόνως, ένας δημόσιος διανοούμενος με συνεχείς παρεμβάσεις στη δημόσια ζωή. Θεωρούσε πως η φιλοσοφία πρέπει να εγκαταλείψει τον σχολαστικισμό και να γίνει μια μέθοδος για την αντιμετώπιση των ανθρώπινων προβλημάτων.

Στο επίκεντρο της φιλοσοφικής σκέψης του Dewey βρίσκεται η έννοια της δημοκρατίας. Ο προσδιορισμός του περιεχομένου της δημοκρατίας και η συσχέτισή της με τα υπόλοιπα πεδία της ανθρώπινης δραστηριότητας – την εκπαίδευση, την επιστήμη, την ηθική, την κοινωνία, την οικονομία – τον απασχολεί καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του. Υπό αυτό το πρίσμα, καταπιάστηκε ενεργά με το κίνημα της προοδευτικής αγωγής, το οποίο επιδίωξε τη ριζική μεταρρύθμιση της εκπαίδευσης, ώστε να αναπτύσσονται η κριτική σκέψη και το δημοκρατικό φρόνημα στα παιδιά.

Το σύγχρονο ερευνητικό ενδιαφέρον για τη ντιουιανή σκέψη περιστρέφεται κυρίως γύρω από τη ριζοσπαστική κατανόηση της δημοκρατίας που μας προσφέρει. Ο Rorty συγκαταλέγει τον Dewey στους φιλοσοφικούς του ήρωες – μαζί με τον Heidegger και τον Wittgenstein –, αναγνωρίζοντας πως οραματίστηκε έναν νέο τύπο κοινωνίας.⁴⁷⁵ Για τον Dewey η δημοκρατία δεν είναι πρωτίστως ένα σύστημα διακυβέρνησης, ένα σύστημα άσκησης της εξουσίας αλλά μια μορφή κοινωνικού ήθους, στο οποίο συγκεντρώνονται οι αξίες της ελεύθερης επικοινωνίας, της ισότιμης συμμετοχής και της κοινωνικής συνεργασίας των μελών μιας κοινότητας.

Στην παρούσα εργασία με φόντο τη σύγχρονη σημασιακή κενότητα της δημοκρατίας και την κυριαρχία της μετα-πολιτικής τεχνοκρατικής λογικής – πάνω στις οποίες έχει οικοδομηθεί η πολιτική συναίνεση των κυρίαρχων οικονομικών και κοινωνικών ελίτ – εξετάσαμε τη θεωρία του Dewey περί δημοκρατίας και τη σχέση της με την επιστήμη. Ανασυγκροτήσαμε κριτικά τον πειραματισμό του Dewey ως μια φιλοσοφία της πράξης, η οποία βασίζεται στην πειραματική μέθοδο των σύγχρονων φυσικών επιστημών. Θέσαμε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός μας τον ισχυρισμό του Dewey πως η πειραματική μέθοδος των φυσικών επιστημών μπορεί να παράγει

---

⁴⁷⁵ Βλ. R. Rorty, *Η φιλοσοφία και ο καθρέφτης της φύσης*, ό.π., σσ. 23-27.

νέες αξίες και σκοπούς⁴⁷⁶ και, ως εκ τούτου, πρέπει να αποτελέσει τη βάση για τη συγκρότηση τόσο της ηθικής όσο και της πολιτικής φιλοσοφίας. Αναρωτηθήκαμε κατά πόσο ο επιστημονικός αντικειμενισμός του πραγματισμού μπορεί να δικαιολογήσει συγκεκριμένες αξίες και, συνεπώς, να μας καθοδηγήσει στον δημοκρατικό μετασχηματισμό της κοινωνίας και να δικαιολογήσει το δημοκρατικό ιδεώδες έναντι άλλων μορφών κοινωνικής οργάνωσης. Με άλλα λόγια, θέσαμε το ερώτημα, κατά πόσο ως φιλοσοφία της πράξης ο πειραματισμός μεταβαίνει ικανοποιητικά από τη γνωσιοθεωρία στην πρακτική φιλοσοφία.

Αρχικώς, μέσα από την εξέταση των επιδράσεων που δέχτηκε ο Dewey, διαπιστώσαμε πως ο πειραματισμός δεν εκφράζει έναν χυδαίο ωφελιμισμό, αλλά μια γνήσια φιλοσοφική προσπάθεια, η οποία επιχείρησε να συνθέσει τις πραγματιστικές προοπτικές των Peirce και James συνδυάζοντας το επιστημονικό πνεύμα του πρώτου με το ενδιαφέρον του δεύτερου για την ανθρώπινη εμπειρία. Στη συνέχεια, εξετάσαμε τη γενική θεωρία του Dewey περί εμπειρίας, η οποία αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για την κατανόηση της υπόλοιπης φιλοσοφίας του, καθώς διαγράφει το πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται η πειραματική μέθοδος των φυσικών επιστημών, αλλά και η ηθική και η πολιτική θεωρία, που βασίζεται σε αυτήν.

Ο Dewey ασκεί κριτική στην έννοια της εμπειρίας της παραδοσιακής φιλοσοφίας και αναφέρεται σε μία πρωτογενή, προ-θεωρητική εμπειρία, η οποία ορίζει τον νοηματικό ορίζοντα του ανθρώπου. Επιμείναμε ιδιαίτερα στη σχέση της γνώσης με την πρωτογενή εμπειρία και στις δυνατότητες θεμελίωσης της πρώτης. Διαπιστώσαμε πως η γνώση δεν έχει μία προνομιακή θέση έναντι της εμπειρίας, αλλά αποτελεί απλώς έναν ειδικό τύπο εμπειρίας. Ως εκ τούτου, η υπέρβαση του νοηματικού ορίζοντα της εμπειρίας με σκοπό τη σταθερή, μη εμπειρική θεμελίωση της γνώσης δεν είναι δυνατή. Η αντίθεση του Dewey στον θεμελιωτισμό δεν συνεπάγεται τη διολίσθησή του στον σκεπτικισμό. Οι επιστημονικοί ισχυρισμοί και οι αξίες μπορούν να δικαιολογηθούν πειραματικά.

Στο τρίτο κεφάλαιο καταπιαστήκαμε με την ανάλυση της πειραματικής μεθόδου των φυσικών επιστημών. Δείξαμε πως, παρά τις σημαντικές διαφορές μεταξύ του πειραματισμού και του θετικισμού, ο πειραματισμός δεν καταφέρνει να αποδεσμευτεί από τον επιστημονικό αντικειμενισμό, με αποτέλεσμα να διέπεται από

---

⁴⁷⁶ Γράφει χαρακτηριστικά ο Dewey: «Πάρτε την επιστήμη (συμπεριλαμβανομένων και των τεχνολογικών εφαρμογών της) ως αυτό που είναι και θα αρχίσετε να την αντιλαμβάνεστε ως ένα πιθανό δημιουργό νέων αξιών και σκοπών». J. Dewey, "Individualism, Old and New" (1929), στο LW, τόμ. 5, σ. 118.

έναν έντονο επιστημονισμό, ο οποίος αναγνωρίζει την πειραματική μέθοδο ως το πρότυπο του αναστοχασμού εν γένει. Αναλύσαμε, επίσης, τη διαδικασία της πειραματικής έρευνας και διαπιστώσαμε τον έντονο λειτουργικό χαρακτήρα όλων των στοιχείων της. Κάθε στοιχείο της ερευνητικής διαδικασίας – ιδέες, γεγονότα, εργαλεία, τεχνικές – αξιολογούνται θετικά και εκλαμβάνονται ως ορθά στον βαθμό που συμβάλλουν στην επίλυση της προβληματικής κατάστασης, την οποία αντιμετωπίζει ο ερευνητής, ή, διαφορετικά, στον βαθμό που παράγουν θετικές συνέπειες.

Η συνάρτηση της ορθότητας μίας ιδέας με τις παραγόμενες συνέπειες δέχτηκε δριμεία κριτική. Ο Russell και ο Horkheimer παρατήρησαν πως η συνεπειοκρατική μέθοδος του πειραματισμού δεν μας παρέχει κριτήρια για να αξιολογήσουμε τις παραγόμενες συνέπειες ως θετικές ή αρνητικές. Το αποτέλεσμα είναι η ορθότητα μιας πρότασης να εξαρτάται από τη συμφωνία της με τις βασικές παραδοχές ή αξίες της κοινότητας, μέσα στην οποία διατυπώνεται. Αντιθέτως, για τον Dewey η αξιολόγηση των συνεπειών είναι δυνατή, διότι η προβληματική κατάσταση έχει υπαρκτικό χαρακτήρα. Δεν αφορά αποκλειστικά το υποκείμενο, αλλά τη σχέση του υποκειμένου με το αντικείμενο. Η επίλυση μιας προβληματικής κατάστασης δημιουργεί μία νέα υπαρκτική ενότητα, στην οποία τα επιμέρους στοιχεία είναι αρμονικά συναρθρωμένα μεταξύ τους.

Ακόμα, όμως, και αν δεχτούμε πως η αντικειμενικότητα των πειραματικών επιστημών είναι δυνατή χάρη στον υπαρκτικό μετασχηματισμό, τον οποίο επιτυγχάνουν κατά την επίλυση ενός προβλήματος, το ερώτημα της παραγωγής και της δικαιολόγησης των αξιών παραμένει ανοιχτό. Με άλλα λόγια παραμένει ανοιχτό το ζήτημα της μετάβασης της πειραματικής μεθόδου από το πεδίο των επιστημών σε εκείνο της ηθικής και της πολιτικής.

Για να εξετάσουμε το συγκεκριμένο ζήτημα εστίασαμε, αρχικώς, στην ηθική θεωρία του Dewey. Διαπιστώσαμε πως το εγχείρημά του να οικοδομήσει μία πειραματική ηθική, δηλαδή μία ηθική που θα ακολουθεί το πρότυπο των πειραματικών επιστημών, διέπεται από μια ανεπίλυτη ένταση. Από τη μια, ο Dewey αναπτύσσει μια διαδικαστική ηθική, κεντρικό στοιχείο της οποίας είναι η ηθική διερεύνηση ως πρόβα δράματος. Η διαδικαστική ηθική αρνείται να συντάξει μια ιεραρχική ταξινόμηση αξιών και αρκείται στην ανάλυση του ηθικού αναστοχασμού, κατά τα πρότυπα του πειραματισμού. Από την άλλη, για να δικαιολογήσει θεμελιώδεις αξίες, όπως η ελευθερία ή η ισότητα, ο Dewey είναι αναγκασμένος να

καταφύγει σε ένα μη λειτουργικά δικαιολογημένο ηθικό ιδεώδες· το ηθικό ιδεώδες της συνεχούς ανάπτυξης του εαυτού, της συνεχούς αυτο-πραγμάτωσής του.

Στη συνέχεια εξετάσαμε κατά πόσο η ένταση της ηθικής θεωρίας διαπερνά εξίσου την πολιτική φιλοσοφία του Dewey. Στο πέμπτο κεφάλαιο εξετάσαμε τη θεωρία του περί δημοκρατίας, αναδεικνύοντας το αξιακό περιεχόμενό της. Σύμφωνα με τον Dewey, η δημοκρατία εκφράζει τον αυθεντικό κοινοτικό βίο. Δεν περιορίζεται στην πολιτική σφαίρα, δηλαδή στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και διακυβέρνησης. Συνδέεται με όλα τα πεδία της ανθρώπινης αλληλόδρασης, την κοινωνία, την οικονομία, την εκπαίδευση, την οικογένεια. Αφορά την ανάπτυξη μιας δημοκρατικής κοινωνικής ηθικής, στο επίκεντρο της οποίας βρίσκεται η ελεύθερη επικοινωνία, η ισότιμη συμμετοχή και η κοινωνική συνεργασία όλων των ώριμων μελών μιας κοινότητας. Κατά αυτόν τον τρόπο, η δημοκρατία αποτελεί τη μοναδική μορφή κοινωνικής οργάνωσης η οποία επιτρέπει την επίτευξη του ηθικού ιδεώδους της διαρκούς ανάπτυξης του εαυτού.

Η σύνδεση της δημοκρατίας με μια συγκεκριμένη μορφή αγαθού επιτρέπει στον Dewey τη συσχέτιση του δημοκρατικού ιδεώδους με το ιστορικό και πολιτισμικό πλαίσιο της εποχής του. Ο Dewey εντοπίζει τις κοινωνικές παθολογίες του βιομηχανικού καπιταλισμού και στοχάζεται πάνω στη δυνατότητα υπέρβασής τους. Υποστηρίζει πως η εμβάθυνση της δημοκρατίας απαιτεί αφενός την κοινοτιστική διόρθωση του ατομικιστικού φιλελευθερισμού και αφετέρου τη δημοκρατική οργάνωση της δημόσιας σφαίρας. Η επίτευξη του δημοκρατικού μετασχηματισμού της κοινωνίας επιτυγχάνεται μέσω της αποκατάστασης της άμεσης επικοινωνίας των τοπικών κοινοτήτων, στο πλαίσιο της οποίας δίνεται η δυνατότητα για την καλλιέργεια του δημοκρατικού ήθους σε μία προ-πολιτική σφαίρα κοινωνικής συνεργασίας. Επιπλέον, είναι απαραίτητη η εγκατάλειψη μιας αποκλειστικά αρνητικής αντίληψης περί ελευθερίας. Στο ιστορικό πλαίσιο του βιομηχανικού καπιταλισμού η σύνδεση του ηθικού ιδεώδους της ανάπτυξης του εαυτού με την ελευθερία μάς επιτρέπει να την εκλάβουμε ως απελευθέρωση από την υλική ανασφάλεια.

Η θεωρία του Dewey περί δημοκρατίας είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τον πειραματισμό. Στο έκτο κεφάλαιο διαπιστώσαμε πως το δημοκρατικό ιδεώδες δεν συνδέεται μόνο με συγκεκριμένα αξιακά περιεχόμενα, αλλά και με ένα ιδιαίτερο είδος ορθολογικότητας. Η εφαρμογή του πειραματισμού στις κοινωνικές διαμάχες είναι αναγκαία προϋπόθεση για τη διεύρυνση της δημοκρατίας και τη δημοκρατική

άσκηση πολιτικής. Μέσα από τη λειτουργική συσχέτιση των μέσων και των σκοπών, η πειραματική κοινωνική μέθοδος είναι σε θέση να υποδείξει στα μέλη της κοινότητας την κατεύθυνση που οφείλει να ακολουθήσει η επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων. Επιπλέον, αντιμετωπίζει κάθε θεσμό, κάθε πολιτική πρόταση ως μια υπόθεση, ως ένα σχέδιο δράσης για την επίλυση μιας προβληματικής κατάστασης. Ως εκ τούτου, μένει πάντα δεκτική στην αναθεώρηση των ασκούμενων πολιτικών, αποφεύγοντας έτσι τον δογματισμό.

Εξετάζοντας τη διαμάχη του Dewey με τον Bourne αναφορικά με την είσοδο των Η.Π.Α. στον α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, είδαμε πως ο λειτουργικός χαρακτήρας της πειραματικής μεθόδου αδυνατεί να μας καθοδηγήσει αποτελεσματικά στην επίλυση μιας αξιακά φορτισμένης κοινωνικής διαμάχης. Τόσο για την κατανόηση μιας κοινωνικής κατάστασης ως προβληματικής, όσο και για την αποτίμηση των συνεπειών κατά την επίλυσή της απαιτείται ένα ελάχιστο επίπεδο συναίνεσης γύρω από θεμελιώδεις αξίες. Συνεπώς, η ανεπίλυτη ένταση στην πειραματική ηθική μεταξύ του λειτουργισμού της πειραματικής μεθόδου και του ηθικού ιδεώδους επανεμφανίζεται με παρόμοιο τρόπο στην πολιτική θεωρία του Dewey. Ο λειτουργισμός της πειραματικής κοινωνικής έρευνας αδυνατεί να παραγάγει με ικανοποιητικό τρόπο τις δημοκρατικές αξίες.

Η ένταση μεταξύ του λειτουργικού χαρακτήρα της πειραματικής ορθολογικότητας και των αξιακών περιεχομένων του δημοκρατικού ιδεώδους εγείρει το ζήτημα της δικαιολόγησης της δημοκρατίας. Ο ίδιος ο Dewey έρχεται αντιμέτωπος με το συγκεκριμένο ζήτημα κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, στη διαμάχη του με τον Lippmann. Βασικός εκπρόσωπος του ρεύματος του δημοκρατικού ρεαλισμού, ο Lippmann αποδέχεται τον λειτουργικό χαρακτήρα της σύγχρονης επιστήμης και στη βάση αυτής της παραδοχής διατυπώνει το πρόταγμα για μια τεχνοκρατική οργάνωση της διακυβέρνησης, στο πλαίσιο της οποίας οι πολίτες δεν έχουν ουσιαστικά καμία δυνατότητα συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων.

Εστιάζοντας στο πρόβλημα της δικαιολόγησης της δημοκρατίας, καταδείξαμε, αρχικώς, τους λόγους για τους οποίους η ιδεαλιστική επίλυση του προβλήματος μέσω της συγκρότησης μιας φιλοσοφίας της ιστορίας, την οποία συναντάμε στο πρώιμο έργο του Dewey, δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή στο πλαίσιο του πειραματισμού. Στη συνέχεια ανασυγκροτήσαμε κριτικά το επιχείρημα του Putnam για την επιστημολογική δικαιολόγηση της δημοκρατίας στο έργο του Dewey και δείξαμε αφενός ότι δεν προκύπτει από το ίδιο το ντιουιανό corpus και αφετέρου ότι ο

αντικειμενικός σχετικισμός του Putnam, ο οποίος αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο του όλου επιχειρήματος, δύσκολα θα μπορούσε να εκληφθεί από τον Dewey ως ικανοποιητική λύση του ζητήματος. Απορρίπτοντας το επιχείρημα του Putnam δεχτήκαμε μαζί με τον Westbrook πως το επιχείρημα του Dewey για την ανάπτυξη μιας νατουραλιστικής μεταφυσικής μπορεί να γίνει αντιληπτό και ως μια προσπάθεια επίλυσης του προβλήματος της δικαιολόγησης της δημοκρατίας. Στραφήκαμε, έτσι, στην κριτική ανασυγκρότηση της μεταφυσικής σκέψης του Dewey.

Πρόθεση του Dewey είναι ουσιαστικά να αναπτύξει μια μη-θεμελιωτική μεταφυσική, η οποία θα μας προσφέρει τον χάρτη, με βάση τον οποίο θα μπορεί να κινηθεί η κριτική. Η νατουραλιστική μεταφυσική στοχεύει στην ανίχνευση των γενικών χαρακτηριστικών της ύπαρξης. Επιχειρεί να προχωρήσει πέρα από τον ορίζοντα της πρωτογενούς εμπειρίας και να εξετάσει τη φύση ως φύση. Μάλιστα, ο Dewey ισχυρίζεται ότι η νατουραλιστική μεταφυσική επιτυγχάνει τον σκοπό της ακολουθώντας την εμπειρική μέθοδο των σύγχρονων επιστημών, σύμφωνα με την οποία κάθε διαφωνία επιλύεται καταδεικνύοντας ένα στοιχείο της εμπειρίας. Ως εκ τούτου, τα συμπεράσματα της νατουραλιστικής μεταφυσικής έχουν υποθετικό χαρακτήρα και είναι επιδεκτικά αναθεωρήσεων.

Η συνέχεια αποτελεί την πλέον κομβική έννοια της νατουραλιστικής μεταφυσικής. Η μετάβαση από την πρωτογενή εμπειρία στην ίδια τη φύση επιτυγχάνεται χάρη στην έννοια της συνέχειας. Ο Dewey υποστηρίζει ότι, αποδεχόμενοι την αρχή της συνέχειας μεταξύ εμπειρίας και φύσης, μπορούμε να δεχτούμε πως οτιδήποτε εμφανίζεται στην ανθρώπινη εμπειρία αποτελεί ένδειξη για τα γνωρίσματα των ίδιων των φυσικών συμβάντων. Για τον Dewey, η αρχή της συνέχειας δεν είναι αυθαίρετη. Προκύπτει από τη σύγχρονη επιστήμη, δηλαδή από την καλύτερη γνώση που έχουμε στη διάθεσή μας. Εάν λάβουμε δε τη συνέχεια ως αρχή της μεταφυσικής έρευνας, τότε αυτή γίνεται, επίσης, αντιληπτή ως υπαρκτικό χαρακτηριστικό των φυσικών συμβάντων.

Η συνέχεια συνδέεται στενά με την επικοινωνία. Για τον Dewey, η επικοινωνία είναι εκείνη η ιδιαίτερη μορφή αλληλεπίδρασης που προσδίδει στον άνθρωπο τα ειδοποιά χαρακτηριστικά του. Χάρη στην επικοινωνία είναι δυνατή η ανάδυση του νου και της συνείδησης, η μετάβαση από τα γυμνά φυσικά συμβάντα της ύπαρξης στα νοηματοδοτημένα αντικείμενα της ανθρώπινης εμπειρίας. Ως εκ τούτου, στη νατουραλιστική μεταφυσική η επικοινωνία γίνεται αντιληπτή ως μια μορφή της συνέχειας ή, διαφορετικά, η επικοινωνία είναι η μορφή της συνέχειας στην

περίπτωση της ανθρώπινης εμπειρίας. Ως τέτοια η επικοινωνία είναι η ίδια ένα φυσικό συμβάν.

Ταυτόχρονα, η ανθρώπινη αλληλεπίδραση της επικοινωνίας διαφέρει ριζικά από την αλληλεπίδραση των υπόλοιπων ζωντανών οργανισμών και των φυσικών στοιχείων. Είναι συμμετοχική και συνεργατική. Ως τέτοια, η επικοινωνία εκφράζει την αυθεντική κοινωνική σχέση σε αντίθεση με την απλή φυσική γειτνίαση ή τη μηχανική σύνδεση των ατόμων. Από αυτό προκύπτει και η δυνατότητα δικαιολόγησης της δημοκρατίας. Στην ντιουιανή πολιτική θεωρία η δημοκρατία είναι εκείνη η μορφή κοινωνικής οργάνωσης η οποία εκφράζει τον αυθεντικό κοινωνικό βίο. Και αυτό, διότι επιτρέπει την καλλιέργεια της επικοινωνίας, της συμμετοχής και της συνεργασίας των πολιτών. Ως εκ τούτου, η δημοκρατία δεν είναι ένα αφηρημένο ιδεώδες. Ριζώνει στην ίδια τη φύση και στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης.

Ωστόσο, ακόμα και αν δεχτούμε πως η νατουραλιστική μεταφυσική αποτελεί μια επιτυχή προσπάθεια διαμόρφωσης μιας μη-θεμελιωτικής μεταφυσικής, τα προβλήματα γύρω από το ζήτημα της δικαιολόγησης της δημοκρατίας παραμένουν σημαντικά. Η έννοια της επικοινωνίας, η οποία κατέχει κεντρική θέση τόσο στη νατουραλιστική μεταφυσική όσο και στη θεωρία περί δημοκρατίας, απουσιάζει πλήρως στην πραγμάτευση της πειραματικής γνωσιοθεωρίας, η οποία αναπτύσσεται με άξονα το μονολογικό υποκείμενο. Εγκαθιδρύεται, έτσι, ένα χάσμα στο εσωτερικό της ντιουιανής φιλοσοφίας το οποίο δεν επιτρέπει την αρμονική συνάρθρωση των επιμέρους πτυχών της σκέψης του. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να παραμένει ασαφές το ποιες είναι οι συγκεκριμένες ρυθμιστικές αρχές που η επικοινωνία επιβάλλει στην πειραματική μέθοδο. Η έλλειψη αυτή καθιστά προβληματική τη δικαιολόγηση των δημοκρατικών αξιών στο πεδίο της ηθικής και της πολιτικής θεωρίας.

Επιπλέον, η νατουραλιστική μεταφυσική παραλαμβάνει την έννοια της επικοινωνίας από τα πορίσματα της σύγχρονης ψυχολογίας, τα οποία παραμένουν αποκλειστικά σε ένα περιγραφικό επίπεδο. Αντίθετα στη θεωρία περί δημοκρατίας η επικοινωνία αποκτάει ένα ιδιαίτερο ηθικό βάρος, καθώς φέρει συγκεκριμένα αξιακά περιεχόμενα, τα οποία δεν προκύπτουν από την επιστημονική γνώση. Συνεπώς, στον βαθμό που η μετάβαση από το περιγραφικό πεδίο στο αξιολογικό παραμένει προβληματική, η ανάλυση του Dewey για τα ειδοποιά χαρακτηριστικά της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης αποτελεί μία αυθαίρετη κατασκευή.

Τα προβλήματα της δικαιολόγησης της δημοκρατίας μέσω της διαμόρφωσης μιας νατουραλιστικής μη-θεμελιωτικής μεταφυσικής αφήνουν εν τέλει ανεπίλυτη την ένταση μεταξύ του λειτουργικού χαρακτήρα της πειραματικής μεθόδου και των δημοκρατικών αξιών. Αυτή η ένταση είναι καθοριστικής σημασίας για το σύνολο της σκέψης του Dewey. Ο Dewey επιχείρησε να συγκροτήσει μια φιλοσοφία της πράξης, η οποία θα βασιζόταν στην πειραματική μέθοδο των φυσικών επιστημών. Εξέλαβε δε τον πειραματισμό ως το πρότυπο του αναστοχασμού εν γένει. Η αδυναμία του, όμως, να μεταβεί ικανοποιητικά από την πειραματική γνωσιοθεωρία στο πεδίο των αξιών αφήνει το εγχείρημά του μετέωρο. Η σύνδεση της πειραματικής επιστήμης με τις δημοκρατικές αξίες δεν επιτυγχάνεται ποτέ με πειστικό τρόπο.

Ο Dewey ισχυρίζεται ότι η δημοκρατία αποτελεί το μοναδικό λειτουργικό ιδεώδες αναφορικά με την κοινωνική οργάνωση. Συγκροτείται ως προβολή των δυνατοτήτων της υπάρχουσας εμπειρίας και λειτουργεί ως σχέδιο δράσης για την επίλυση προβληματικών καταστάσεων. Ωστόσο, στην αποτυχία του πειραματισμού να συναρμόσει ικανοποιητικά τον λειτουργισμό με τις δημοκρατικές αξίες μπορούμε να εντοπίσουμε την αιτία που ο Dewey αναφέρεται ορισμένες φορές στη δημοκρατία ως ένα είδος πίστης. Γράφει χαρακτηριστικά:

Η δημοκρατία είναι η πίστη στην ικανότητα της ανθρώπινης εμπειρίας να δημιουργεί στόχους και μεθόδους, με τους οποίους θα εμπλουτιστεί η περαιτέρω εμπειρία ... Η δημοκρατία είναι η πίστη πως η διαδικασία της εμπειρίας είναι πιο σημαντική από την επίτευξη οποιουδήποτε ειδικού αποτελέσματος.⁴⁷⁷

Σε αυτήν την περίπτωση, όμως, η δημοκρατία δεν μπορεί να έχει τον λειτουργικό χαρακτήρα του πειραματισμού:

Αυτό το [μη λειτουργικό] ιδεώδες δεν είναι ένας στόχος για να επιδιωχθεί. Είναι μια σημασία που μπορεί να γίνει αντιληπτή, να εκτιμηθεί. Αν και η συνείδησή του [του ιδεώδους] δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο διανοητικής επεξεργασίας (να ταυτιστεί με αντικείμενα διακριτού χαρακτήρα), η συναισθηματική εκτίμησή του μπορεί να αποκτηθεί μόνο από αυτούς που θέλουν να σκεφτούν (HNC, 180).

---

⁴⁷⁷ J. Dewey, "Creative Democracy: The Task Before Us" (1939), στο LW, τόμ. 14, σ. 229. Αλλού αναφέρεται πως «το θεμέλιο της δημοκρατίας είναι η πίστη στις ικανότητες της ανθρώπινης φύσης». Βλ. J. Dewey, "Democracy and Educational Administration" (1937), στο LW, τόμ. 11, σ. 219.

Ως πίστη, η δημοκρατία παραπέμπει στην απειρότητα του νοήματος μίας συγκεκριμένης μορφής αγαθού.

Εν κατακλείδι, οι διαδρομές της φιλοσοφικής σκέψης του Dewey παρέχουν πλούσιο υλικό στον στοχασμό πάνω στην έννοια της δημοκρατίας. Η αντίληψη της δημοκρατίας ως μιας μορφής κοινωνικής ηθικής, η οποία πρέπει να καλλιεργηθεί στην προ-πολιτική σφαίρα της κοινωνικής συνεργασίας, διαφοροποιείται από τον φορμαλισμό της σύγχρονης θεωρίας περί δημοκρατίας και διανοίγει ενδιαφέρουσες προοπτικές για τη σύνδεση της δημοκρατίας με συγκεκριμένα αξιακά περιεχόμενα. Την ίδια στιγμή, η αδυναμία του Dewey να δικαιολογήσει τις δημοκρατικές αξίες είτε μέσω του επιστημονικού αντικειμενισμού των πειραματικών επιστημών είτε μέσω της μη-θεμελιωτικής νατουραλιστικής μεταφυσικής μάς υποχρεώνει να απορρίψουμε την ύπαρξη μιας μονοσήμαντης σχέσης μεταξύ επιστήμης και δημοκρατίας και να στοχαστούμε τις δύο έννοιες και τη σχέση τους στην ιστορική τους προοπτική.

Βιβλιογραφία

I. Κείμενα του John Dewey:

- J. Dewey: “Kant and Philosophic Method” (1884), στο EW, τόμ. 1.
- , “The New Psychology” (1884), στο EW, τόμ. 1.
  - , “The Psychological Standpoint” (1886), στο EW, τόμ. 1.
  - , “Psychology” (1887), στο EW, τόμ. 2.
  - , “The Ethics of Democracy” (1888), στο EW, τόμ. 1.
  - , “Outlines of a Critical Theory of Ethics” (1891), στο EW, τόμ. 3.
  - , “Christianity and Democracy” (1892), στο EW, τόμ. 4.
  - , “The Study of Ethics: A Syllabus” (1894), στο EW, τόμ. 4.
  - , “Plan of Organization of the University Primary School” (1895), στο EW, τόμ. 5.
  - , “The Reflex Arc in Conception in Psychology” (1896), στο EW, τόμ. 5.
  - , “My Pedagogic Creed” (1897), στο EW, τόμ. 5.
  - , “Hegel’s Philosophy of Spirit” (1897), στο *John Dewey’s Philosophy of Spirit*, J.R. Shook – J.A. Good, εκδ. Fordham University Press, New York 2010.
  - , “Evolution and Ethics” (1898), στο EW, τόμ. 5.
  - , “The School and Society” (1900), στο MW, τόμ. 1, (ελλ. έκδ.: *Το Σχολείο που μ’ αρέσει*, μτφ. Μ. Μιχαλοπούλου, εκδ. Γλάρος, Αθήνα 1982).
  - , “Interpretation of Savage Mind” (1902), στο MW, τόμ. 2.
  - , “The Child and the Curriculum” (1902), στο MW, τόμ. 2, (ελλ. έκδ.: *Το σχολείο και το παιδί*, μτφ. Κ. Σωτηρίου, εκδ. Εκδοτική Εταιρεία Αθηνά, Αθήνα 1926).
  - , “Studies of Logical Theory” (1903), στο MW, τόμ. 2.
  - , “The Logical Conditions of a Scientific Treatment of Morality” (1903), στο MW, τόμ. 3.
  - , “The Philosophical Work of Herbert Spencer” (1904), στο MW, τόμ. 3.
  - , “The Postulate of Immediate Empiricism” (1905), στο MW, τόμ. 3.
  - , “Ethics” (1908), στο MW, τόμ. 5.
  - , “The Influence of Darwinism on Philosophy” (1909), στο MW, τόμ. 4.
  - , “Brief Studies in Realism” (1910), στο MW, τόμ. 6.

- , “The Problem of Truth” (1910), στο MW, τόμ. 6.
- , “The Subject-Matter of Metaphysical Inquiry” (1915), στο MW, τόμ. 8.
- , “The Existence of the Word as a Logical Problem” (1915), στο MW, τόμ. 8. (βλ. επίσης στου ιδίου *Essays in Experimental Logic*, σσ. 281-302).
- , “Schools of To-Morrow” (1915), στο MW, τόμ. 8 (ελλ. έκδ.: *Τα σχολεία εργασίας*, μτφ. Μ. Μιχαηλίδης, εκδ. Εκδοτική Εταιρεία Αθηνά, Αθήνα χχ).
- , “German Philosophy and Politics” (1915) στο MW, τόμ. 8.
- , “The Logic of Judgments of Practice” (1915) στο MW, τόμ. 8 (βλ. επίσης στου ιδίου *Essays in Experimental Logic*, εκδ. Dover Publications, New York 1916, σσ. 335-442).
- , “Democracy and Education” (1916), στο MW, τόμ. 9 (ελλ. έκδ.: “Δημοκρατία και εκπαίδευση”, στο *Η φιλοσοφία του πραγματισμού στην εκπαίδευση*, επιμ. Σ.Α. Τριαντάρη, εκδ. Σταμούλης, Θεσσαλονίκη 2012).
- , “Introduction to *Essays in Experimental Logic*” (1916), στο MW, τόμ. 10 (βλ. επίσης στου ιδίου *Essays in Experimental Logic*, εκδ. Dover Publications, New York 1916, σσ. 1-74).
- , “An Added Note as to the ‘Practical’ in *Essays in Experimental Logic*”, (1916) στο MW, τόμ. 10. (βλ. επίσης στου ιδίου *Essays in Experimental Logic*, ό.π., σσ. 330-334).
- , “Progress” (1916), στο MW, τόμ. 10.
- , “Force, Violence and Law” (1916) στο MW, τόμ. 10.
- , “The Need for an Industrial Education in an Industrial Democracy” (1916), στο MW, τόμ. 10.
- , *Essays in Experimental Logic*, εκδ. Dover Publications, New York 1916.
- , “The Need for a Recovery of Philosophy” (1917), στο MW, τόμ. 10.
- , “The Future of Pacifism” (1917), στο MW, τόμ. 10.
- , “In Explanation of Our Lapse” (1917), στο MW, τόμ. 10.
- , “The Fourteen Points and the League of Nations” (1918), στο MW, τόμ. 11.
- , “Internal Social Reorganization after the War” (1918), στο MW, τόμ. 11.
- , “What We are Fighting For?” (1918), στο MW, τόμ. 11.
- , “Internal Social Reorganization after the War” (1918), στο MW, τόμ. 11.
- , “Philosophy and Democracy” (1919), στο MW, τόμ. 11.
- , “Reconstruction in Philosophy” (1920), στο MW, τόμ. 12.
- , “Three Contemporary Philosophers: William James, Henri Bergson, and

Bertrand Russell” (1920), στο MW, τόμ. 12.

---, “Review of Public Opinion by Walter Lippmann” (1922), στο MW, τόμ. 13.

---, “Human Nature and Conduct” (1922), στο MW, τόμ. 14.

---, “Experience and Nature” (1925), στο LW, τόμ. 1.

---, “Appendix 1. The Unfinished Introduction”, στο LW, τόμ. 1.

---, “Appendix 2. Experience and Philosophic Method”, στο LW, τόμ. 1.

---, “Practical Democracy, Review of Walter Lippmann’s *The Phantom Public*” (1925), στο LW, τόμ. 2.

---, “The Development of American Pragmatism” (1925), στο LW, τόμ. 2.

---, “Value, Objective Reference and Criticism”, (1925) στο LW, τόμ. 2.

---, “The Meaning of Value”, (1925) στο LW, τόμ. 2.

---, “The Public and its Problems” (1927), στο LW, τόμ. 2.

---, “Half-Hearted Naturalism” (1927), στο LW, τόμ. 3.

---, “The Quest for Certainty” (1929), στο LW, τόμ. 4.

---, “From Absolutism to Experimentalism” (1930), στο LW, τόμ. 5.

---, “Tribute to James H. Tufts” (1930), στο LW, τόμ. 5.

---, “Three Independent Factors in Morals”, (1930) στο LW, τόμ. 5.

---, “Conduct and Experience” (1930), στο LW, τόμ. 5.

---, “George Herbert Mead as I Knew Him” (1931), στο LW, τόμ. 6.

---, “Ethics” (1932), στο LW, τόμ. 7.

---, “How We Think” (1933), στο LW, τόμ. 8.

---, “A Common Faith”, (1934) στο LW, τόμ. 9.

---, “No Half-Way House for America” (1934), στο LW, τόμ. 9.

---, “Liberalism and Social Action” (1935), στο LW, τόμ. 11.

---, “An Empirical Survey of Empiricisms” (1935), στο LW, τόμ. 11.

---, “Liberty and Social Control” (1935), στο LW, τόμ. 11.

---, “The Future of Liberalism” (1935), στο LW, τόμ. 11.

---, “Taxation as a Step to Socialization” (1935), στο LW, τόμ. 11.

---, “Socialization of Ground Rent” (1935), στο LW, τόμ. 11.

---, “The Dewey School: Introduction” (1936), στο LW, τόμ. 11.

---, “Democracy is Radical” (1937), στο LW, τόμ. 11.

---, “Democracy and Educational Administration” (1937), στο LW, τόμ. 11.

---, “Freedom” (1937), στο LW, τόμ. 11.

---, “Logic: The Theory of Inquiry” (1938), στο LW, τόμ. 12.

- , “Means and Ends” (1938), στο LW, τόμ. 13.
- , “The Relation of Science and Philosophy as the Basis of Education” (1938) στο LW, τόμ. 13.
- , “Experience and Education”, (1938) στο LW, τόμ. 13 (ελλ. έκδ.: *Εμπειρία και εκπαίδευση*, μτφ. Α. Πολενάκης, εκδ. Γλάρος, Αθήνα 1980).
- , “Theory of Valuation” (1939), στο LW, τόμ. 13.
- , “Creative Democracy: The Task Before Us” (1939), στο LW, τόμ. 14.
- , “Experience, Knowledge and Value: A Rejoinder” (1939), στο LW, τόμ. 14.
- , “Presenting Thomas Jefferson” (1940), στο LW, τόμ. 14.
- , “The Techniques of Reconstruction” (1940), στο LW, τόμ. 14.
- , “Propositions, Warranted Assertibility and Truth” (1941), στο LW, τόμ. 14.
- , “Comment on Bell and Polanyi” (1947), στο LW, τόμ. 15.
- , “Knowing and the Known” (1949), στο LW, τόμ. 16.
- , *The Lectures in China*, μτφ - επιμ. R.W. Clopston και Tsuin-Chen Ou, εκδ. The University of Honolulu Press, Honolulu 1973.

II. Δευτερογενής βιβλιογραφία

A. Ξένοι συγγραφείς

- Agaben, G., *Χρόνος και ιστορία*, μτφ. Δημήτρης Αρμάος, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα 2003.
- , *Κατάσταση εξαίρεσης. Όταν η «έκτακτη ανάγκη μετατρέπει την εξαίρεση σε κανόνα*, μτφ. Μ. Οικονομίδου, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2007.
- Alexander, Th., “John Dewey and the Moral Imagination. Beyond Putnam and Rorty toward a Postmodern Ethics”, στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 29, n. 3, 1993, σσ. 369-400.
- Anderson, Ch.W., *Pragmatic Liberalism*, εκδ. The University Chicago Press, Chicago 1990.
- Apel, K-Ot., *Charles S. Peirce. From Pragmatism to Pragmaticism*, μτφ. J.M. Krois, εκδ. Humanities Press, New Jersey 1995.
- Ashley, M.L., “The Nature of Hypothesis”, στο *Studies in Logical Theory*, εκδ. University Chicago Press, Chicago 1909.
- Ayer, A.Y., *The Origins of Pragmatism*, εκδ. Macmillan, London 1968.

- , *Bertrand Russell*, εκδ. The University of Chicago Press, Chicago 1988.
- Bacon, F., *Novum Organum*, μτφ-επιμ. P. Urbach – J. Gibson, εκδ. Open Court, Chicago 1994.
- Bentham, J., *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, εκδ. Clarendon Press, Oxford, 1996.
- Bernstein, R., “John Dewey’s Metaphysics of Experience”, στο *The Journal of Philosophy*, τόμ. 57, n. 1, 1961, σσ. 5-14.
- , Bernstein, R., *The Pragmatic Turn*, εκδ. Polity, Cambridge 2010.
- Biesta, G., “Of all affairs, communication is the most wonderful”: The Communicative Turn in Dewey’s Democracy and education”, στο *John Dewey and Our Educational Prospect: a Critical Engagement with Dewey’s Democracy and Education*, εκδ. State University of New York Press, Albany 2006.
- Bloch, E., *The Principle of Hope*, τόμ. I, μτφ. N. Plaice, S. Plaice, P. Knight, εκδ. Basil Blackwell, Oxford 1986.
- Boas, F., *Η σκέψη του πρωτόγονου ανθρώπου και η πρόοδος του πολιτισμού*, μτφ. Β. Κοκοντίνη, εκδ. Printa, Αθήνα 2009.
- Bordeau, Ed.J., “John Dewey’s Ideas About the Great Depression”, στο *Journal of History of Ideas*, τόμ. 32 n. 1, 1971, σσ. 67-84.
- Born, M., *Το πείραμα και η θεωρία στη φυσική*, μτφ. Γ. Γεωργακόπουλος, εκδ. Τροχαλία, Αθήνα 1993.
- Bourne, R., “Twilight of Idols”, στο *John Dewey. Critical Assessments*, επιμ. J.E. Tiles, τόμ II, εκδ. Routledge, London 1992.
- Buxton, M., “The Influence of William James on John Dewey’s Early Works”, στο *Journal of the History of Ideas*, τόμ. 45, n. 3, 1984, σσ. 451-463.
- Campbell, J., “Dewey’s Method of Social Reconstruction”, στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 20, n. 4, 1984, σσ. 363-393.
- , *Understanding John Dewey*, εκδ. Open Court, Chicago 1995.
- Canfora, L., *Η Δημοκρατία. Ιστορία μίας ιδεολογίας*, μτφ. Π. Σκόνδρας, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2009.
- Caspary, W., “Ethical Deliberation as Dramatic Rehearsal: John’s Dewey Theory”, στο *Educational Theory*, τόμ. 41, no. 2, 1991, σσ. 175-188.
- , “Dewey and Sartre on Ethical Decisions. Dramatic Rehearsal Versus Radical Choice, στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 42, n. 3, 2006, σσ. 367-393.

- Condorcet, M., *Σχεδιάσμα για έναν ιστορικό πίνακα των προόδων του ανθρώπινου πνεύματος*, επιμ. Χρ. Αυλάμη, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2006.
- Cook, G., “George Herbert Mead: An Unpublished Review of John Dewey’s *Human Nature and Conduct*”, στο *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, τόμ. 30, n. 4, 1994, σσ. 374-379.
- Crick, N., “Ο John Dewey για την τέχνη της επικοινωνίας”, στο *Φιλοσοφία και Σύγχρονη Εκπαίδευση*, επιμ. Σ.Α. Τριαντάρη και Χρ. Τερέζης, εκδ. Μυρμιδόνες, Αθήνα 2013.
- Crouch, C., *Μεταδημοκρατία*, μτφ. Αλ. Κιουπκιολής, εκδ. Εκκρεμές, Αθήνα 2006.
- Cywar, Al., “John Dewey: Toward Domestic Reconstruction, 1915-1920”, στο *Journal of the History of Ideas*, τόμ. 30, n.3, 1969, σσ. 385-400.
- , “John Dewey in Word War I. Patriotism and International Progressivism”, στο *John Dewey. Critical Assessments*, επιμ. J.E. Tiles, τόμ II, εκδ. Routledge, London 1992.
- R. Dahl, *Περί δημοκρατίας*, μτφ. Β. Κόρκας, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα 2001.
- Darwin, Ch., *Η καταγωγή του ανθρώπου*, μτφ. Β. Βασιλείου, εκδ. Γκοβότση, Αθήνα 2006.
- DeCesare, T., “The Lippmann-Dewey ‘Debate’ Revisited: The Problem of Knowledge and the Role of Experts in Modern Democratic Theory”, στο *Philosophical Studies in Education*, τόμ. 42, 2012, σσ. 106-116.
- Dewey, Jan., “Biography of John Dewey”, στο *The Philosophy of John Dewey*, ed. P.A. Schilpp, τόμ. 1, εκδ. Open Court, Illinois 1989.
- Diggins, J.P., “From Pragmatism to Natural Law, Walter Lippmann’s Quest for the Foundations of Legitimacy”, στο *Political theory*, τόμ. 19, no. 4, 1991, σσ. 519-538.
- , *The Promise of Pragmatism*, εκδ. University of Chicago Press, Chicago, 1994.
- Durkheim, Em., *Πραγματισμός και κοινωνιολογία*, μτφ–επιμ. Αν. Γεωργούλας, εκδ. Πεδίο, Αθήνα 2011.
- Eames, S.M., *Pragmatic Naturalism. An Introduction*, εκδ. Southern Illinois University Press, Illinois 2008.
- Eiseley, L., *Darwin’s Century. Evolution and the Men who Discovered it*, εκδ. Anchor Books, New York 1961.
- Eisenberg, Av., *Reconstructing Political Pluralism*, εκδ. State University of New York Press, New York 1995.

- Fairfield, P., *Education after Dewey*, εκδ. Continuum, London 2011.
- Feinberg, W., “The Conflict Between Intelligence and Community in Dewey’s Educational Philosophy”, στο *Educational Theory*, τόμ. 19, n. 3, 1969, σσ. 236-248.
- , “Dewey and Democracy at the Dawn of the Twenty-First Century”, στο *Educational Theory*, τόμ. 43, n. 2, 1993, σσ. 195-216.
- Fesmire, S., “Dramatic Rehearsal and the Moral Artist: A Deweyan Theory of Moral Understanding”, στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 3, n. 3, 1995, σσ. 568-597.
- , *John Dewey and Moral Imagination. Pragmatism in Ethics*, εκδ. Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 2003.
- Festenstein, M., “Putnam, Pragmatism, and Democratic Theory” στο *The Review of Politics*, τόμ. 57, n. 4, 1995, σσ. 693-722.
- , *Pragmatism and Political Theory, From Dewey to Rorty*, εκδ. Polity Press, Cambridge 1997.
- Fott, D., *John Dewey America’s Philosopher of Democracy*, εκδ. Rowman & Littlefield, Lanham 1998.
- Friedman, R.L., “Dewey’s Naturalistic Metaphysics. Expostulations and Replies”, στο *Education and Culture*, τόμ. 2, n. 2, 2011, σσ. 48-73.
- Gentile, Em., *Φασισμός, ιστορία και ερμηνεία*, μτφ. Ε. Κατσιφός, εκδ. Ασίνη, Αθήνα 2007.
- Goldman, L., “Dewey’s Pragmatism from an Anthropological Point of View” στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 48, n. 1, 2012, σσ. 1-30.
- Gonon, Ph., “Education, not Democracy? The Apolitical Dewey”, στο *Studies in Philosophy and Education*, τόμ. 19, 2000, σσ. 141-157.
- Good, J.A., *A Search for Unity in Diversity: The ‘Permanent Hegelian Deposit’ in the Philosophy of John Dewey*, εκδ. Lexington Books, Lanham 2006.
- , “John Dewey’s ‘Permanent Hegelian Deposit’ and the Exigencies of War”, στο *Journal of the History of Philosophy*, τόμ. 44, n. 2, 2006, σσ. 293-313.
- Gouinlock, J., “What is the legacy of Instrumentalism? Rorty’s Interpretation of Dewey”, στο *Rorty and Pragmatism*, επιμ. Η. Saatkamp, Vanderbilt University Press, Nashville 1995
- Grayling, A.C., *Russell*, εκδ. Oxford University Press, New York 1996.
- Green, An., *Εκπαίδευση και συγκρότηση του κράτους. Η ανάδυση των εκπαιδευτικών*

- συστημάτων στην Αγγλία, στη Γαλλία και στις ΗΠΑ, μτφ. Π. Κιμουρτζής – Γ. Μανιώτη, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2010.
- Habermas, J., *Technik und Wissenschaft als Ideologie*, εκδ. Suhrkamp Verlag, Frankfurt 1968 (ελλ. εκδ. «Τεχνική και επιστήμη ως ιδεολογία», στο *Κείμενα γνωσιοθεωρίας και κοινωνικής κριτικής*, μτφ. Αν. Οικονόμου, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1990).
- , *Theory of Communicative Action*, μτφ. Th. McCarthy, εκδ. Beacon Press, Boston 1984.
- , *Το πραγματικό και το ισχύον. Συμβολή στη διαλογική θεωρία του δικαίου και του δημοκρατικού κράτους δικαίου*, μτφ. Θ. Λουπασάκης, εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1996.
- , “Θετικισμός, πραγματισμός, ιστορισμός”, στο *Επιστημολογικά Κείμενα*, τμ. 1, επιμ. Γ. Κουζέλης, εκδ. νήσος, Αθήνα 1997.
- Hawkins, M., *Social Darwinism in European and American Thought, 1860-1945*, εκδ. Cambridge University Press, Cambridge 1997.
- Haworth, L., “Dewey’s Philosophy of the Corporation”, στο *Educational Theory*, τόμ. 20, n. 4, 1970.
- Hegel, G.W.F., *Βασικές κατευθύνσεις της φιλοσοφίας του δικαίου*, μτφ. Σ. Γιακουμής, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα 2004.
- , *Ο Λόγος στην ιστορία. Εισαγωγή στη φιλοσοφία της ιστορίας*, μτφ Π. Θανασάς, εκδ. Μεταίχμιο, 2005.
- Heilbroner, R.L., *Οι φιλόσοφοι του οικονομικού κόσμου*, επιμ. Θ. Μανιάτης, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2000.
- Held, D., *Μοντέλα δημοκρατίας*, μτφ. Μ. Τζιαντζή, εκδ. Σταχύ, Αθήνα 1995.
- Herf, J., *Αντιδραστικός μοντερνισμός, τεχνολογία, κουλτούρα και πολιτική στην Βαϊμάρη και το Τρίτο Ράιχ*, μτφ. Π. Ματάλας, εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 1996.
- Hickman, L.A., “Dewey’s Hegel: A Search for Unity in Diversity, or Diversity as the Growth of Unity?”, στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 44, n. 4, 2008, σσ. 569-576.
- Hodysh, H., “Historical Theory and Social Change in John Dewey’s Philosophy”, στο *Educational Theory*, τόμ. 20, n. 3, 1970, σσ. 245-252.
- Hodge, H.A., *The Philosophy of Wilhelm Dilthey*, εκδ. Routledge, Abingdon. 1952.
- Hofstadter, R., *Anti-intellectualism in American Life*, εκδ. Vintage Books, New York

- 1963.
- , *Social Darwinism in American Thought*, εκδ. George Braziller, New York 1969.
- *The American Political Tradition, And the Men who made it*, εκδ. Vintage Books Edition, New York 1989.
- Hollinger, R., *The Dark Side of Liberalism. Elitism vs. Democracy*, εκδ. Praeger, London, 1996.
- Honneth, A., “Η δημοκρατία ως αναστοχαστική συνεργασία. Ο John Dewey και η σημερινή θεωρία της δημοκρατίας”, στο *Από την επικοινωνία στην αναγνώριση*, μτφ. Κ. Καβουλάκος, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2000.
- , “Between Proceduralism and Teleology: An Unresolved Conflict in Dewey’s Moral Theory”, στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 34, n. 3, 1998, σσ. 689-711.
- Holmes, R., “John Dewey’s Social Ethics”, στο *Journal of Value Inquiry*, τόμ. 7, n. 4, 1973, σσ. 274-280.
- Hook, S., “John Dewey – Philosopher of Growth”, στο *The Journal of Philosophy*, τόμ. 56, n. 26, 1959, σσ. 1010-1018.
- , “Introduction”, στο *Experience and Nature* (1925), LW, τόμ. 1.
- Hookway, Ch., “Lotze and the Classical Pragmatists”, στο *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*, τόμ. 1, n. 1, 2009, σσ. 44-53.
- Horkheimer, M., *Η έκλειψη του Λόγου*, μτφ. Θ. Μίνουγλου, εκδ. Κριτική, Αθήνα 1987.
- , *Το πρόβλημα της αλήθειας*, μτφ. Σ. Ροζάνης, εκδ. Έρασμος, Αθήνα 1989.
- , “Η νεότερη επίθεση στη μεταφυσική”, στο *Επιστημολογικά κείμενα, Υλικά 1*, επιμ. Γερ. Κουζέλης, εκδ. Νήσος, Αθήνα 1997.
- , *Οι Εβραίοι και η Ευρώπη*, μτφ. Φ. Τερζάκης, εκδ. Έρασμος, Αθήνα 2005.
- Husserl, Ed., *Η κρίση του ευρωπαϊού ανθρώπου και η φιλοσοφία*, μτφ. Θ. Λουπασάκη, εκδ. Έρασμος, Αθήνα 1991.
- Jacques, R.A., “The Tragic World of John Dewey”, στο *The Journal of Value Inquiry*, τόμ. 25, 1991, σσ. 249-261.
- James, W., *The Principles of Psychology*, τόμ. I, εκδ. Dover Publications, New York 1950.
- , *Essays in Philosophy*, επιμ. F. Burkhardt, F. Bowers, Ig. Skrupskelis, εκδ. Harvard University Press, Cambridge 1978.

- *Ψυχολογία και εκπαίδευση*, μτφ Ε. Αλεξοπούλου, εκδ. Printa, Αθήνα 2001.
- *Essays in Radical Empiricism*, εκδ. Dover Publications, New York 2003.
- *Πραγματισμός*, μτφ. Χ. Σταματέλος, εκδ. Εκκρεμές, Αθήνα 2006.
- Jay, M., *The Education of John Dewey*, εκδ: Columbia University Press, New York 2002.
- , *Songs of Experience*, εκδ. University of California Press, California 2005.
- , *Η Διαλεκτική φαντασία*, μτφ. Φ. Τερζάκης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2009.
- Joas, H., *Pragmatism and Social Theory*, εκδ. The University of Chicago Press, Chicago 1993.
- Justin, Er.H., “Dewey’s Consistent Attitude toward History”, στο *Educational Theory*, Τόμ. 15, n. 3, 1965, σσ. 198-214.
- Kadlec, Al., *Dewey’s Critical pragmatism*, εκδ. Rowman & Littlefield, Lanham 2007.
- Kant, Im., *Κριτική του καθαρού Λόγου*, μτφ. Αν. Γιανναράς, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1979.
- , *Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών*, μτφ. Γ. Τζαβάρας, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα – Γιάννινα 1984.
- , *Η θρησκεία εντός των ορίων του Λόγου και μόνο*, μτφ. Κ. Ανδρουλιδάκης, εκδ. Πολις, Αθήνα 2007.
- Kaplan, S., “Social Engineers as Saviors: Effects of World War I on Some American Liberals”, στο *Journal of the History of Ideas*, τόμ. 17, n. 3, 1956, σσ. 347-369.
- Karier, C.J., “Liberal Ideology and the Quest for Orderly Change”, στο *Roots of Crisis: American Education in the Twentieth Century*, εκδ. Rand McNally College, Chicago 1973, σσ. 84-106.
- , “John Dewey and the New Liberalism: Some Reflections and Responses”, στο *History of Educational Quarterly*, τόμ. 15, n. 4, 1975, σσ. 417-443.
- Kaufman-Osborn, T.V., “John Dewey and the Liberal Science of Community”, στο *Journal of Politics*, τόμ. 46, 1984, σσ. 347-369.
- Keall, Ch., “The Paradox of Freedom: John Dewey on Human Nature, Culture, and Education” στο *Education and Culture*, τόμ. 29, n. 2, 2013, σσ. 53-70.
- Kliebard, H.M., *The Struggle for the American Curriculum, 1893-1958*, εκδ. RoutledgeFalmer, New York, 2004.
- Kloppenber, J.T., *Uncertain Victory, Social Democracy and Progressivism in European and American Thought 1870-1920*, εκδ. Oxford University Press, New York, 1986.

- Koopman, C., “Pragmatism as a Philosophy of Hope: Emerson, James, Dewey, Rorty”, στο *Journal of Speculative Philosophy*, τόμ. 20, n. 2, 2006, σσ. 106-116.
- Kropotkin, P., *Αλληλοβοήθεια, ένας παράγοντας εξέλιξης*, μτφ. Ε. Στεφανοπούλου, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2009.
- Kuhn, T., *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*, μτφ. Γ. Γεωργακόπουλος και Β. Κάλφας, εκδ. Σύγχρονα Θέματα, Αθήνα 1997.
- Lachs, J., “Actions and Character: A reply to Todd Lekan”, στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 34, n. 1, 1998, σσ. 149-154.
- “Aristotle and Dewey on the Rat Race”, στο *Philosophy and the Reconstruction of Culture, Pragmatic essays after Dewey*, επιμ. J.J. Styhr, εκδ. State University of New York Press, New York, 1993.
- Leffers, M.R., “Pragmatists Jane Addams and John Dewey Inform the Ethic of Care”, στο *Hypatia*, τόμ. 8, n. 2, 1993, σσ. 64-77.
- Lefebvre, J., Macherey, P., *Ο Έγγελος και η κοινωνία*, μτφ. Γ. Φαράκλας, εκδ. Εστίας, Αθήνα 1998.
- Lekan, T.M., “Ideals, Practical Reason, and Pessimism: Dewey’s Reconstruction of Means and Ends”, στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 34, n. 1, 1998, σσ. 113-147.
- Levine, D., “Randolph Bourne, John Dewey and the Legacy of Liberalism”, στο *John Dewey. Critical Assessments*, τόμ II, επιμ. J.E. Tiles, εκδ. Routledge, London, 1992.
- Lippmann, W., *Public Opinion*, εκδ. The Free Press, New York, 1965 (ελλ. εκδ. *Κοινή γνώμη*, μτφ. Γ. Καραγιάννης, εκδ. Κάλβος, Αθήνα 1988.
- Lowith, K., *Το νόημα της ιστορίας*, μτφ. Παναγιώτης Κονδύλης, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1985.
- Loewy, M., *Walter Benjamin: Προμηνύματα κινδύνου, μία ανάγνωση των θέσεων «για τη φιλοσοφία της ιστορίας»*, μτφ. Ρ. Πετσάχ, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2004.
- Lu, H.C., “The Goal of Inquiry in Dewey’s Philosophy”, στο *Educational Theory*, τόμ. 20, n. 1, 1970, σσ. 65-72.
- MacIntyre, Al., *After Virtue. A Study in Moral Theory* εκδ. Duckworth, London, 1981.
- Macpherson, C.B., *Η ιστορική πορεία της φιλελεύθερης δημοκρατίας*, μτφ. Ελ. Κασίμη, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1994.
- McCarthy, C., “Dewey’s Ethics: Philosophy or Science?”, στο *Educational Theory*,

- τόμ. 49, n. 3, 1999, σσ. 339-358.
- Mannheim, K., *Ιδεολογία και ουτοπία*, μτφ. Γ. Ανδρουλιδάκης, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1997.
- Mayhew, K.C, Edwards, An.C., *The Dewey School. The Laboratory School of the University of Chicago, 1896-1903*, εκδ. Atheron Press, New York 1965.
- Mead, G.H., *Mind, Self and Society, from the Standpoint of a Social Behaviorist*, τόμ. I, επιμ. C.W. Morris, εκδ. The University of Chicago Press, Chicago 1962.
- Mill, J.S., *Ωφελιμισμός*, μτφ. Φ. Παιονίδης, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2002.
- Midtgarden, T., “The Hegelian Legacy in Dewey’s Social and Political Philosophy, 1915-1920”, στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 47, n. 4, 2011, σσ. 361-388.
- Myers, W.T., “Pragmatist Metaphysics: A Defense”, στο *Transactions of Charles S. Peirce Society*, τόμ. 40, n. 1, 2004, σσ. 39-52.
- Nussbaum, M., *The Fragility of Goodness: Luck and Ethics in Greek Tragedy and Philosophy*, εκδ. Cambridge University Press, New York 1986.
- Papineau, D., *Φιλοσοφικός νατουραλισμός, νους και γνώση στο φυσικό κόσμο*, μτφ. Τ. Μπούκη, εκδ. Leader books, Αθήνα 2002.
- Pappas, G.F., “Dewey and Feminism: The Affective and Relationships in Dewey’s Ethics”, στο *Hypatia*, τόμ. 8, no. 2, 1993, σσ. 78-95.
- , “Dewey’s Moral Theory: Experience as Method”, στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 33, n. 3, 1997, 520-556.
- , *John Dewey’s Ethics. Democracy as Experience*, εκδ. Indiana University Press, Indianapolis, 2008.
- Perry, R.B., Holt, Ed.W., Montague, W.P., Pitkin, W.B., Spaulding, Ed.G., Marvin, W.T., “The Program and The First Platform of Six Realists” στο *The Journal of Philosophy*, τόμ. 7, n. 15, 1910, σσ. 393-401.
- Perry, R.B., *The Thought and the Character of William James*, τόμ. II, εκδ. Oxford University Press, Nashville 1935.
- Peirce, C.S., *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, τόμ. 1-5, επιμ. C. Hartstone, P. Weiss, Harvard University Press, Cambridge 1958.
- Polanyi, K., *Ο μεγάλος μετασχηματισμός*, μτφ. Κ. Γαγανάκης, εκδ. Νησίδες, Αθήνα 2007.
- , *Η απαρχαιωμένη αγοραία νοστροπία μας*, μτφ. Γ. Περτσας, εκδ. Στάσει Εκπίπτοντες, Αθήνα, 2014.

- Popp, J.A., *Evolution's First Philosopher. John Dewey and the Continuity of Nature*, εκδ. State University of New York Press, New York 2007.
- Pratt, S.L., "Inquiry and Analysis: Dewey and Russell on Philosophy" στο *Studies in Philosophy and Education*, τόμ. 17, n. 1-2, 1998, σσ. 101-122.
- Purcell, Ed.A., *The Crisis of Democratic Theory. Scientific Naturalism and the Problem of Value*, εκδ. University of Kentucky Press, Lexington, 1973.
- Putnam, H., "A Reconsideration of Deweyan Democracy" στου ίδιου *Renewing Philosophy*, εκδ. Harvard University Press, London, 1992.
- , *Words and Life*, εκδ. Harvard University Press, London, 1994.
- , *Pragmatism: An Open Question*, εκδ. Blackwell, Massachusetts 1995.
- , *Τα πολλά πρόσωπα του ρεαλισμού*, μτφ. Μ. Βενιέρη, εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1998.
- Quine, W.V., Ulian, J.S., *Ο ιστός της πεποίθησης*, μτφ Ε. Αγαλοπούλου, εκδ. Leader Books, Αθήνα 2002.
- Reed, Ed.S., *From Soul to Mind. The Emergence of Phychology, from Erasmus Darwin to William James*, εκδ. Yale University Press, New Haven, 1997.
- Reichenbach, H., "Dewey's Theory of Science", στο *The Philosophy of John Dewey*, επιμ. P. A. Schilpp, τόμ. I, εκδ. Open Court, Illinois 1989, σσ. 157-192.
- Ricci, D.M., *The Tragedy of Political Science: Politics, Scholarship, and Democracy*, εκδ. Yale University Press, New Haven, 1984.
- Ritter, J., *Ο Έγγελος και η Γαλλική Επανάσταση*, μτφ. Γ. Φαράκλας, εκδ. Εστίας, Αθήνα 1999.
- Rorty, R., *Consequences of Pragmatism*, University of Minnesota, Minneapolis 1982.
- , "Response", στο *Rorty and Pragmatism*, επιμ. Η. Saatkamp, Vanderbilt University Press, Nashville, 1995.
- , *Η αριστερή σκέψη στην Αμερική του 20^{ου} αιώνα*, μτφ. Θ. Χατζόπουλος, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2000.
- , *Η Φιλοσοφία και ο καθρέφτης της φύσης*, μτφ. Π. Μπουρλάκης, Γ. Φουρτούνης, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2001.
- , *Τυχαιότητα, ειρωνεία, αλληλεγγύη*, μτφ. Κ. Κουρεμένος, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2002.
- Russell, B., *Our Knowledge of External Word*, εκδ. Open Court, Chicago 1914.
- , "Professor Dewey's Essays in Experimental Logic", στο *The Journal of Philosophy*, τόμ. 16, n. 1, 1919, σσ. 5-26.

- , *Ιστορία της δυτικής φιλοσοφίας*, τμ. II, μτφ. Αιμ. Χουρμούζιος, εκδ. Αρσενίδης, Αθήνα χχ.
- , “Warranted Assertibility”, στο *John Dewey. Critical Assessments*, τόμ. IV, επιμ. J.E. Tiles, εκδ. Routledge, New York 1992, σσ. 106-111.
- , *Η φιλοσοφική μου εξέλιξη*, μτφ. Αν. Πέρης, εκδ. Αρσενίδης, Αθήνα 2007.
- , *Τα προβλήματα της φιλοσοφίας*, μτφ. Αν. Πέρης, επιμ. Γ. Ρουσόπουλος, εκδ. Αρσενίδης, Αθήνα 2008.
- Ryan, Al., *John Dewey and the High Tide of American Liberalism*, εκδ. W.W. Norton & Company, New York 1995.
- Sandel, M.J., *Democracy’s Discontent. America in Search of a Public Philosophy*, εκδ. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 1996.
- , *Ο φιλελευθερισμός και τα όρια της δικαιοσύνης*, μτφ. Κ. Γεωργοπούλου, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2003.
- Santayana, G., “Dewey’s Naturalistic Metaphysics”, στο *The Journal of Philosophy*, τόμ. 22, no. 25, 1925, σσ. 673-688.
- Sartre, J.P., *Ο υπαρξισμός είναι ένας ανθρωπισμός*, μτφ. Κ. Σταματίου, εκδ. Αρσενίδης, Αθήνα 2011.
- Schultz, F., “Intelligence and Community as Concepts in the Philosophy of John Dewey: A Response to Walter Feinberg”, στο *Educational Theory*, τόμ. 21, n. 1, 1971, σσ. 81-89.
- Schumpeter, J., *Καπιταλισμός, σοσιαλισμός, δημοκρατία*, μτφ. Μ. Ψαλιδόπουλος, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2006.
- Scudson, M., “The “Lippmann-Dewey Debate and the Invention of Walter Lippmann as an Anti-Democrat 1986-1996, στο *International Journal of Communication*, τόμ. 2, 2008. σσ. 1031-1042.
- Seigfried, C. H., “Truth and Use” στο *Synthese*, τόμ. 128, N. 1-2, 2001, σσ. 1-13.
- , “Pragmatist Metaphysics? Why Terminology Matters” στο *Transactions of the Charles S. Peirce*, τόμ. 37, no. 1, 2001, σσ. 13-21.
- , “Ghosts Walking Underground: Dewey’s Vanishing Metaphysics”, στο *Transactions of the Charles S. Peirce*, τόμ. 40, n. 1, 2004, σσ. 53-81.
- Shook, J.R., “Dewey’s Empirical Naturalism and Pragmatic Metaphysics” στο *Transactions of the Charles S. Peirce*, τόμ. 40, n. 4, 2004, σσ. 731-742.
- , Good, J., *John Dewey’s Philosophy of Spirit*, εκδ. Fordham University Press, New York 2010.

- Shusterman, R., “Putnam and Cavell on the Ethics of Democracy” στο *Political Theory*, τόμ. 25, n. 2, 1997, σσ. 193-214.
- Singer, M.G., (επιμ): *American Philosophy*, εκδ. Cambridge University Press, New York 1985.
- Singer, P., Χέγκελ, μτφ. Μ. Χαραλάμπη, εκδ. Πολύτροπον, Αθήνα 2006.
- Sleeper, R.W., *The Necessity of Pragmatism. John Dewey’s Conception of Philosophy*, εκδ. University of Illinois Press, Chicago, 1986.
- Smith, J.E., *The Spirit of American Philosophy*, εκδ. Oxford University Press, New York 1963.
- Sokolowski, R., *Εισαγωγή στη φαινομενολογία*, μτφ. Π. Κοντός, εκδ. Πανεπιστημίου Πατρών, Πάτρα 2003.
- Strawson, P., *Σκεπτικισμός και φυσιοκρατία*, μτφ. Ε. Μυλωνάκη, επιμ. Στ. Βιρβιδάκης, εκδ. Εκκρεμές, Αθήνα 2003,
- Teehan, J., “Character, Integrity and Dewey’s Virtue Ethics”, στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 31, n. 4, 1995, σσ. 841-863.
- , “Evolution and Ethics: The Huxley/Dewey Exchange”, στο *The Journal of Speculative Philosophy*, τόμ. 16, n. 3, 2002, σσ. 225-238.
- Thayer, H.S., “Two Theories of Truth: The Relation between the Theories of John Dewey and Bertrand Russell” στο *The Journal of Philosophy*, τόμ. 44, n. 19, 1947, σσ. 516-527.
- , *The Logic of Pragmatism. An Examination of John Dewey’s Logic*, εκδ. The Humanities Press, New York 1952.
- *Meaning and Action. A Critical History of Pragmatism*, εκδ. The Bobbs-Merrill Company, Indianapolis 1968.
- Tiles, J.E., *Dewey*, εκδ. Routledge, London, 1988.
- Troehler, D., “The “Kingdom of God on Earth” and the Early Chicago Pragmatism”, στο *Educational Theory*, τόμ. 56, n. 1, 2006, σσ. 89-105.
- Uffelmann, M., “Forging the Self in the Stream of Experience: Classical Currents of Self-cultivation in James and Dewey”, στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 43, n. 3, 2011, σσ. 319-339.
- Veblen, Th., *Η θεωρία της αργόσχολης τάξης*, μτφ. Γ. Νταλιάνης, εκδ. Κάλβος, Αθήνα 1982.
- Wain, K., “Strong Poets and Utopia: Rorty’s Liberalism, Dewey and Democracy”, στο *Political Studies*, τόμ. 41, n. 3, 1993, σσ. 394-407.

- Wallerstein, Im., “Δημοκρατία, καπιταλισμός και μετασχηματισμός”, στο *Απραγματοποίητη δημοκρατία*, μτφ. Ελ. Πανάγου, εκδ. future, Αθήνα 2010, σσ. 81-102.
- Walsh, W., *Εισαγωγή στη φιλοσοφία της ιστορίας*, μτφ. Φ. Βώρος, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής τραπεζικής, Αθήνα 1982.
- Walzer, M., “The Communitarian Critique of Liberalism”, στο *Political Theory*, τόμ. 18, n. 1, 1990, σσ. 6-23.
- Weber, E.T., “What Experimentalism Means in Ethics”, στο *The Journal of Speculative Philosophy*, τόμ. 25, n. 1, 2011, σσ. 98-115.
- Weber, M., *Η πολιτική ως επάγγελμα*, επιμ.-μτφ. Μ. Κυπραίου, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1987.
- , *Οικονομία και κοινωνία*, τόμ. II, επιμ.-μτφ. Θ. Γκιούρας, Αθήνα 2007.
- Webster, S., “Dewey’s Democracy as the Kingdom of God on Earth”, στο *Journal of Philosophy of Education*, τόμ. 43, N. 4, 2009, σσ. 615-632.
- Welcham, J., *Dewey’s Ethical Thought*, εκδ. Cornell University Press, Ithaca, 1995.
- , “Dewey and Moore on the Science of Ethics”, στο *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, τόμ. 33, n. 2, 1997, σσ. 392-40.
- Wellmer, Al., *Η Ελευθερία στο νεωτερικό κόσμο. Για μια ερμηνευτική του δημοκρατικού πολιτισμού*, μτφ. Κ. Καβουλάκος, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001.
- Westbrook, R., *John Dewey and American Democracy*, εκδ. Cornell University Press, Ithaca, 1991.
- , “Pragmatism and Democracy: Reconstructing the Logic of John Dewey’s Faith”, στο *The Revival of Pragmatism*, επιμ. Μ. Dickstein, εκδ. Duke University Press, Durham, 1998, σσ. 128-140.
- Westhoff, L., “The Popularization of Knowledge: John Dewey on Experts and American Democracy”, στο *History of Education Quarterly*, τόμ. 35, n. 1, 1995, σσ. 27-47.
- Whipple, M., “The Dewey-Lippmann Debate Today: Communication Distortions, Reflective Agency, and Participatory Democracy, στο *Sociological Theory*, τόμ. 23, n. 2, 2005, σσ. 156-178.
- White, M., *Pragmatism and the American Mind*, εκδ. Oxford University Press, New York, 1973.
- , *Social Thought in America, The Revolt against Formalism*, εκδ. Oxford University Press, New York, 1976.

- Wittgestein, L., *Φιλοσοφικές έρευνες*, μτφ.-επιμ., Π. Χριστοδουλίδης, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1977.
- , *Περί Βεβαιότητας*, μτφ. Κ. Βουδούρη, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1989.
- Zinn, H., *Ιστορία του λαού των Ηνωμένων Πολιτειών*, μτφ. Θ. Καλύβας, εκδ. Αιώρα, Αθήνα 2005.
- Zizek, S., *Πρώτα σαν τραγωδία και μετά σαν φάρσα*, μτφ. Ν. Καλαϊτζής, εκδ. Scripta, Αθήνα 2011.

Β. Έλληνες συγγραφείς:

- Αριστοτέλης, *Περί Ουρανού*, μτφ. Π. Παναγιώτου, εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1989
- , *Πολιτικά*, τόμ. Ι, μτφ. Δ. Παπαδής, εκδ. Ζήτρος, Αθήνα 2006.
- Βενιέρη, Μ., *Το πέπλο της αντίληψης. Αισθήσεις και αντικείμενα*, εκδ. νήσος, Αθήνα 2013.
- Γραμματικάκης, Γ., *Η αυτοβιογραφία του φωτός*, εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2006.
- Γρόλλιος, Γ., *Προοδευτική εκπαίδευση και αναλυτικό πρόγραμμα*, εκδ. Επίκεντρο, Αθήνα 2011.
- Καβουλάκος, Κ., *Γιούργκεν Χάμπερμας, Τα Θεμέλια του λόγου και της κριτικής κοινωνικής θεωρίας*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 1996.
- , *Πέρα από τη μεταφυσική και τον επιστημονισμό. Ο «διεπιστημονικός υλισμός» του Max Horkheimer*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001.
- , «Τρεις εκδοχές της σύγχρονης κριτικής θεωρίας: φορμαλισμός, ιστορισμός και φιλοσοφική ανθρωπολογία», στο *Αριάδνη*, τμ. 14, 2008, σσ. 235-250.
- Λαβράνου, Αλ., *Γνώση και πράξη*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2010.
- Λαμπαράς, Ν., “Ο Τζων Στιούαρτ Μιλλ, οι αξίες και οι αντινομίες της δημοκρατίας”, στο *Αξιολογικά*, τχ. 8, σσ. 131-152.
- Σακελλαρίδης, Θ.Γ., *Από το Tractatus στις Έρευνες. Η φιλοσοφική διαδρομή του Ludwig Wittgenstein*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006.
- Τάτσης, Ν.Χ., –Θανοπούλου, Μ. (επιμ.), *Η κοινωνιολογία της Σχολής του Σικάγου*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2009.
- Τριαντάρη, Σ., *Η φιλοσοφία του πραγματισμού στην εκπαίδευση*, εκδ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2012.

Τσινόρεμα, Β., “Η «μετα-φιλοσοφική κουλτούρα» του R. Rorty: τέλος της θεωρίας ή νέα μεταφυσική για σχετικιστές”, στο *Αξιολογικά*, τχ. 2, σσ. 192-223.